ЈОВАН Р. РАДОВАНОВИЋ

ПОЖЕГА У НОР И РЕВОЛУЦИЈИ 1941-1945

Јован Р. РАДОВАНОВИЋ

ПОЖЕГА
у НОР и револуцији

ЈОВАН Р. РАДОВАНОВИЋ: ПОЖЕГА У НОР-у И РЕВОЛУЦИЈИ

И З Д А В А Ч И

ОПШТИНСКИ ОДБОР САВЕЗА УДРУЖЕЊА БОРАЦА
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ПОЖЕГЕ
И
САМОУПРАВНА ИНТЕРЕСНА ЗАЈЕДНИЦА КУЛТУРЕ ПОЖЕГЕ

Р е д а к ц и о н и о д б о р

Др Милован Босић, др Петар Вајовић, Будимка Јешић, Бранислав Јоксовић, др Животг Марковић, Драгослав Митровић, Милијан Неоричић, Милнвоје Радовановић Фарбин, Милојкс Ристовић (председник), Јован Стаматовић и Милован Стојковић

О д г о в о р н и у р е д н и к

ДРАГОСЛАВ МИТРОВИН

Л е к т о р

АЛЕКСА ИВАНОВИЋ, професор

К о р е к т о р

Др РАДОСЛАВ В. ПОЗНАНОВИЋ

Р е ц е н з е н т и

БРАНИСЛАВ ЈОКСОВИЋ, генералпуковник у пензији
Пуковник др УРОШ КОСТИЋ, начелник Војноисторијског института

Ш т а м п а

„ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ" — ТИТОВО УЖИЦЕ, 1986.

Т и р а ж

5.000 примерака

П Р Е Д Г О В О Р

Одлука општинске организације Савеза бораца НОР-а Пожега о изради монографије произашла је из потребе да се садашње и будуће генерације упознају са својим завичајем, његовим карактеристикама, историјским развојем, обичајима, понашањима и борбом његових људи за слободу у разним периодима и у разлинитим условима друштвеног развоја.

Прва књига монографије „Пожега и околина", као што је познато, објављена је 1978. године. Она обухвата време од првих записа о овом крају па до почетка 1941. године, односно до напада фашистинких држава на Југославију у другом светском рату.

Другу књигу „Пожега у НОР-у и револуцији" било је предвиђено да обради др Венцеслав Глишић. Међутим, услед заузетости, Глишић није могао да заврши своја истраживања и обликовање рукописа према уговору са издаванем, односно захтевима Редакционог одбора, па је ангажован аутор Јован Радовановић, новинар и публицист из Београда, који је ову књигу написао уз сарадњу са издаванем — Општинским одбором СУБНОР-а и Редакционим одбором монографије. Глишић је свој рукопис и прикупљену грађу уступио СУБНОР-у Пожеге ради коришћења у даљем раду на монографији, о нему је постигнута обострана сагласност.

Друга књига „Пожега у НОР-у и револуцији 1941— 1945" обухвата један од најславнијих периода наших народа у њиховој борби за опстанак и слободу, период народноослободиланког рата и револуције, у којем је и становништво Пожеге и пожешког краја дало велики допринос његовом победоносном завршетку и поднело бројне жртве.

Књига обрађује развој ослободиланке борбе у пожешком крају, све њене осцилације, успоне и падове,

условљене објективним околностима и субјективним слабостима. По томе је она и значајно сведочанство о доследности борбе Комунистичке партије Југославије за национално и социјално ослобођење народа, и о снази народноослободилачког покрета. Истовремено, њоме се расветљава издаја тадашње контрареволуције у лицу четника, недићеваца и љотићеваца, која је, по цену отворене сарадње са окупатором, настојала да задржи и на крају рата поново успостави стари ненародни систем владавине у земљи.

Опредељење југословенских народа за народноослободилачки покрет, нарочито младе генерације, у тешким условима окупације и безнађа, када су хитлеровске армије надирале у дубину совјетске територије, њихова упорност и снага, имале су своје корене у ранијим ослободилачким ратовима, бунама и устанцима, као и у дугогодишњој борби демократских снага за праведније друштвено уређење. Познате демократске и социјалистичке традиције народа ових крајева којима су знатно допринели борци за социјализам, гсао што су Димитрије Туцовић, Радован Драговић, Душан Поповић, Драгиша Аапчевић и други, са својим бројним следбеницима у редовима радника и сељака, такође су утицале за њихово прогресивно опредељивање.

V почетку устанка НОП у пожешком крају био је масован, како по бројности пожешких чета тако и у погледу организовања и активности НОО и друштвено-политичких организација као и по великој помоћи народа ослободилачкој борби. После прве непријатељске офанзиве и пада Ужичке републике, настаје најтежи период НОП-а у овом крају. Борци разређених пожешких чета повукли су се у Санџак и ушли у Другу пролетерску бригаду. V овом крају заведена је страховлада и терор окупатора и његових сарадника, четника, недићеваца и љотићеваца, са циљем истребљења присталица народноослободилачког покрета. Четнички врховни војни и политички центар, са Дражом Михаиловићем на челу, био је близу Пожеге, на Равној гори, одакле је свим средствима настојао да онемогући обнову партизанског покрета, да спречи сваку помисао о њему. Осим тога, заједно са јединицама, крајем 1941. у Санџак су се повукли и партијски кадрови, те је и у овом крају настала празнина, све до 1943. године, односно до поновног јачања и омасовљавања покрета у лето и јесен 1944. године.

Читаоци ће у књизи осетити одушевљење народа због успешног тучења окупатора и доживљене слободе, без надменог немачког корака у нашим варошима и на нашим путевима, као и прве кораке у развоју власти изабране вољом народа. Упознаће се и са борбом пожешких чета за очување слободне територије и касније, широм земље, у Другој пролетерској бригади. Упознаће и страдања, патње и велике жртве народа овога краја које су узидане у темеље слободне домовине, као и размере и облике националне издаје, посебно четника. Окупатор је, уз помоћ домаћих издајника, успео да похвата и побије све или скоро све припаднике пожешких партизанских чета, који се нису повукли у Санџак. На стотине младића и девојака, родољуба, па и деце, пало је од руку домаћих издајника само зато што су се борили за ослобођење земље, што су помагали народну борбу и радовали се победама.

Аутор књиге је користио сачувану архивску грађу и бројну историографску литературу. У недостатку аутентичних докумената, доста је обимно користио сачуване дневнике и сећања непосредних учесника у догађајима. Због недостатка комплетних историјских извора и тешкоћа око ангажовања већег броја учесника збивања, нису могли бити исцрпно обрађени сви догађаји нити сви аспекти народноослободилачке борбе у свим деловима пожешког краја, као ни допринос свих учесника. Општински одбор Савеза бораца и поједини учесници помогли су аутору и Редакционом одбору да се што потпуније и објективније реконструишу догађаји и комплетирају прилози — фотографије, спискови бораца, интернираца и жртава фашистичког терора и рата. Посебно значајан прилог је Списак погинулих бораца НОР-а и жртава фашистичког терора, који је сачинио Драгољуб Муњић, брижно прикупљајући више година податке о њима.

И поред настојања да се потпуније прикажу развој и резултати народноослободилачког покрета, могући су недостаци, превиди, па и грешке, нарочито из периода после повлачења партизанских снага са слободне територије 1941, као и због могуће субјективности аутора коришћених сећања, поготову ако се има на уму да су прикупљана на дужој дистанци од завршетка НОР-а. Зато Редакциони одбор очекује да читаоци, у првом реду учесници и савременици ратних збивања, укажу на пропусте и евентуалне грешке, достављајући податке о томе Општинском одбору

СУБНОР-а у Пожеги ради припреме за њихово исправљање у евентуалном другом издању књиге, објављивањем допуна у историјским часописима или на други начин.

Без обзира на могуће недостатке и пропусте, књига својим укупним садржајем, богатством података о људима и збивањима, занимљивим и доста лаким и читљивим стилом, даје глобалну и уобличену слику стања народноослободилачког покрета у пожешком крају 1941— 1945. године и може да послужи читаоцима, посебно просветним радницима и другим васпитачима омладине, да на примерима њихових предака развијају патриотизам, љубав према слободи, братство и јединство, које су борци НОР-а проносили широм Југославије, међу њима и пожешки борци у Аругој пролетерској бригади и другим јединицама НОВЈ.

Савез бораца и Редакциони одбор посвећују ову књигу палим борцима за слободу и очекују да она уђе у сваку кућу пожешког краја и да буде једно од гсорисних штива његових житеља.

Редакциони одбор

I ГЛАВА

ПОЛИТИЧКО СТАЊЕ У ПОЖЕШКОМ КРАЈУ, ПОЧЕТКОМ 1941. И ПРИПРЕМЕ УСТАНКА

Краљевина Југославија нашла се непосредно угрожена од фашизма, још 1938. године, када је Хитлер тзв. аншлусом укључио суседну Аустрију у састав немачког Трећег Рајха, а нарочито почетком другог светског рата, 1939. године. Пошто је са Великом Британијом и Француском склопио познати минхенски споразум у своју корист и пакт о ненападању са СССР-ом, Хитлер је, у савезу са фашистичком Италијом почео освајање Европе. Првог септембра 1939. године напао је Пољску — што се сматра почетком другог светског рата — која се сама бранила свега месец дана. Окупирао ју је, примењујући страховит терор. Западне силе, Велика Британија и Француска, осетиле су се превареним и угроженим, а биле су, иначе, обавезне према Пољској да ће је бранити, ако буде нападнута, па су објавиле рат Немачкој. Али, то је у почетку имало само симболичан карактер — одбране демократије од фашизма. Западне силе нису биле спремне за рат, док су Немачка и Италија, биле добро наоружане и њихове армије обучене.

Охрабрена успехом у окупацији Пољске, Немачка је кренула у ратни поход у Европи. У 1940. години њене армије освајале су државу за државом: Данску, Норвешку, Луксембург, Холандију, Белгију и Француску. Немачкој сили све су те земље пружиле слаб отпор, па чак и Француска, за коју се веровало да ће бити „тврд орах" за фашизам. Ни Велика Британија, која се ангажовала у одбрани Француске, није могла ни привремено да заустави захукталу фашистичку освајачку машину. После тих великих и неочекиваних успеха, Немачка се тајно почела припремати за рат против Совјетског Савеза и тежиште својих дејстава је пренела у Подунавље и на Балкан. Под немачким притиском ондашње владе Мађарске и Румуније пришле су Тројном пакту (тј. савезу између Немачке, Италије и Јапана). Крајем октобра те године фашистичка Италија напала је Грчку, која јој је пружила жесток отпор. Првог марта 1941. године и Бугарска је такође пришла Тројном пакту. Југославија је била угрожена гогово са свих страна.

Југославија је, у тим годинама рата у Европи, живела у великом превирању и буђењу антифашистичког и патриотског расположења. Ондашња влада Цветковић — Мачек није решила ни једно суштинско питање радних људи Југославије. На власти су, у ствари, били творци тзв. споразума српске и хрватске буржоазије који су привредне тешкоће све више пребацивали на леђа радних људи и сиротиње. Привидно, влада се спремала за одбрану земље: позивани су војни обвезници на војне вежбе. Међутим, ништа озбиљније за одбрану земље није учињено. Влада се колебала између савезништва са западним демократским земљама и неутралности, односно прихватања савезништва са фашистичким силама. У суштини, све више се приближавала Немачкој и Италији. Државни апарат је био корумпиран, у државним врховима и у врховима војске налазило се много страних агената и људи који су, по схватањима, били блиски фашизму. У таквим условима није било снаге на челу државе која би била способна и спремна да поведе народ у одбрану земље и његове слободе.

Комунистичка партија Југославије била је у то време једина организована снага која се непоколебљиво борила и залагала за одбрану земље, иако је радила у тешким илегалним условима. Још пре Пете земаљске конференције, одржане у октобру 1940. године, у Загребу, она је повела одлучну борбу против приближавања Југославије фашистичким силама и њеног увлачења у било који ратни блок, а за ослањање на Совјетски Савез и склапање са њим пакта о узајамној помоћи. На унутрашњем плану, Партија је захтевала формирање Народног фронта, боље рећи, уједињење свих снага земље за отпор наступајућој фашистичкој опасности.

После Пете земаљске конференције борба Партије за одбрану земље постала је организованија и упорнија. У прогласу, поводом 7. новембра 1940. године — Дана октобарске револуције — ЦК КПЈ је истакао да се непријатељи народа налазе у самој влади и војним врховима, и да те снаге „на све могуће начине саботирају припреме за одбрану земље". Захтеве Партије за одбрану земље прихватале су масе народа, првенствено омладина. Партија је тражила да државне власти распусте концентрационе логоре у које су били, под видом војне вежбе и радних логора, одведени многи слободољубиви људи, нарочито резервни официри и чланови Комунистичке партије, затим, да дозволе слободан повратак у земљу шпанских добровољаца, који су били у логорима у Француској, да укине Закон о заштити државе, да пусти на слободу све политичке и војне осуђенике, да омогући свим народима у земљи демократска права, слободе и националну равноправност, да се поправи угрожени социјални положај становништва и да се, коначно, ставе под суд разни капитуланти и агенти туђих сила.[1]

1. Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела,* кн». 6, стр. 141—7, Издавачки цеитар „Комунист*", БИГЗ и Издавачко-књижарско предузеће „Налриjед", Београд 1979;

Територија бившег
Пожешког среза
СО КОСЈЕРИЋ
СО ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
ДРУШЕТИЋИ
ГОЈНА ГОРА
СОЧАЧАК
СО ЛУЧАНИ
СО ТИТОВО УЖИЦЕ
АРИЉЕ
ПОЖЕГА
К. о. ДУШКОВЦИ
К. о. В. ЈЕЖЕВИЦА
К. о. Г. ДОБРИЊА
К. о. КАЛЕНИЋИ
К. о. Д. ДОБРИЊА
К. о. ПАПРАТИШТЕ
К. о. ПОРЕТ
К. о. ЈЕЛЕН ДО
К. о. ПУГАЉ
К. о. ГЛУМАЧ
К. о. ПРИЈАНОВИЋИ
К. о. ТВРДИЋИ
К. о. ЗДРАВЧИЋИ
К. о. ВИСИБАБА
К. о. ПИПАТОВИЋИ
К. о. ГОРОВИЋЕ
К. о. ЛОПАШ
К. о. М. СЕЛО
К. о. ГОДОВИН
К. о. РЕЧИЦА
К. о. РОГЕ

Економске тешкоће, изазване ратом у Европи, осећале су се све више и у Југославији. Нарочито је, из месеца у месец, расла скупоћа и сваљивала се највише на леђа радних људи. Власти су силом гушиле штрајкове и демонстрације организоване против владе, скупоће, ниских зарада, приближавања земље фашистичким силама и увлачења у рат.

Као и у целој земљи, нарочито у њеним аграрним деловима, политичке и економске прилике биле су сложене и тешке и у Пожеги и њеним околним селима. Занатски и индустријски радници, ситни чиновници, живели су у великој оскудици. Сељачке масе су такође биле експлоатисане, њихови производи мало цењени. У Пожеги је било неколико мањих индустријских предузећа: стругара, електрична централа (са једном старом парном машином), млин, затим Одељење војнотехничког завода за израду војне одеће и обуће. У самом граду, који је бројао нешто преко 1.500 становника, постојале су 53 приватне занатске радње, у којима је, поред власника, било упослено око 200 радника и шегрта (ученика у привреди). У Одељењу војнотехничког завода за израду одеће и обуће радило је око 150 радника. Рачуна се да је у Пожеги било око 350 радника и шегрта, а да је око 120 било организовано у Уједињеном радничком синдикалном савезу (УРС-овим синдикатима). Радницима из Завода за израду одеће и обуће било је забрањено да буду чланови УРС-а. Рад синдикалне подружнице у Пожеги забрањен је нешто пре него су УРС-ови синдикати распуштени у целој земљи, 31. децембра 1940. године.

У већини села, нарочито у онима поред комуникација и река Мораве, Ћетиње и Скрапежа, постојале су земљорадничке кредитно-набављачке задруге, и задружне народне читаонице у којима се окупљала напредна омладина, са својим културно-просветним друштвима. Али, већина села имала је по једну кафану, тако да је кафана било више него школа.

Земљишни поседи су били доста шаролики: од врло малих до поседа који су прелазили 40 и достизали чак и 100 хектара. Поједини власници радњи у Пожеги имали су и земљишни посед од 6 до 40 хектара.

Политички живот био је доста интензиван. Владајуће партије окупљале су становништво, власнике радњи, део сељаштва, као и породице чиновника.

Комунистичка партија, у години непосредно пред рат, била је развила своју доста разгранату активност међу радницима и омладином у Пожеги, а такође и у селима у којима су постојали задружни домови, читаонице и позоришне дружине, заправо у доњим крајевима среза. Знатан утицај на борбено и патриотско расположење народа имала је Удружена опозиција, преко које је једно време деловала и Комунистичка партија, чији су представници иступали на њеним зборовима. После Пете земаљске конференције КПЈ, одржана је, новембра 1940. године, партијска конферен-

ција за округ ужички. У раду те конференције учествовали су, поред чланова Окружног комитета КПЈ за Ужице, представници из свих срезова тадашњег округа. Из пожешког среза су учествовали: Драгољуб Ђорђевић и Крста Пајић Сингер. Конференцији је присуствовао, у име Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Милош

Начелство среза пожешког
Пов.Бр.:1717/40

Пожега Ужичка,27 новембра 1940 године

Предмет: Комунистичка партија Југославије-
водење појачане акције.

Краљевској банској управи дринске бановине
Управно одељење
Сарајево

У вези наређења Пов.Д.З.Бр.: 5470/40 од 19 новембра 1940 г,част ми је известити,да се код овог Начелства воде као комунисти следећа лица, која живе на територији овог Среза:

1/ Цицварић Милорад,отпуштени судиски приправник,рођен 1907 г 20-X- у селу Никојевићу,Општине раванске,Срез Ужички.Сада се налази код Државног суда за заштиту државе под оптужбом због дела из Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави;

2/ Радовановић Миливоје,зв."Фарбин"студент права и књижар из Пожеге Ужичке,рођен 1912 г у Пожеги Ужичкој;

3/ Мићић Љубомир,зем.и бивши комунистички посланик,рођен у Годовику 1882 г а живи у Горобићу овога Среза;

4/ Ђорђевић Драгољуб,отпуштени судски званичник,стар око 30 г,рођен у Гучи живи у Пожеги Ужичкој;

5/ Стаматовић Јован,абадиски радник,стар око 19 г,рођен и живи у селу Пријановићима овога Среза;

6/ Антовић Пајко,абадиски радник,стар око 30 г,рођен у Радобуђу среза ариљског,живи у Пожеги Ужичкој;

7/ Мићић Адам,учитељ у селу Годовику овога Среза,стар око 36 г, рођен и живи у Годовику;

8/ Тимотијевић Милорад,кафеџија,рођен 1893 г и живи у Пожеги Уж.;

9/ Вељковић Милован,беспосличар,рођен 1912 г,рођен и живи у Пожеги:

10/ Пајић Војислав,механичар код "Сингера"рођен 1899 у селу Вирову Среза драгачвеског,живи у Пожеги и Ариљу;

11/ Ристовић Милојко,зем.стар око 22 г рођен и живи у Висибаби овога Среза;

12/ Вранешевић Здравко,пекар рођен 1910 г у Пожеги Ужичкој где живи;

13/ Мићић Боривоје,зем.стар око 19 г,рођен и живи у с.Горобићу;

14/ Смиљанић Андрија,по занимању ковачки шегрт,стар око 14 година рођен и живи у селу Здравчићима;

15/ Вукајловић Новица,зем.стар око 18 г,рођен и живи у Висибаби и

16/ Галић Светозар,обућарски радник,рођен 1904 у Призрену,до пре неки дан запослен као обућарски радник у ов.Заводу за израду војне одеће,сада отпутовао из Пожеге.

Предњи се извештај доставља на употребу.

Зам.среског начелника,пристав

Начелство среза пожешког извештава Банску управу Дринске бановине о номунистима на територији среза

Матијевић Мрша, члан ПК.[2] Један од закључака Конференције био је да се формирају сески комитети у срезовима где за то постоје услови. Сески комитет КПЈ за пожешки срез је формиран крајем 1940. године. Секретар комитета био је Драгољуб Ђорђевић, службеник сеског суда у Пожеги, а његови чланови: Љубо Мићић, земљорадник из Горобиља, стари комуниста и посланик на листи КПЈ из 1920. године, Крста Пајић, металски радник из Вирова, тада заступник Сингерових шивећих машина у Пожеги, Аћим Ивановић, земљорадник из Рогу и Слободан Поповић Бакула, фотографски радник из Пожеге.[3]

Znaci raspoznavanja za mesec avgust t,g?

S V I M A J E D I N I C A M A O V E Č E T E.-

Komandant Drinskog žand.odreda sa Pov.JBBr,44 od 1 avgusta t.g.dostavio je znake raspoznavanja za mesec avgust 1941 godine koje je dostavio Komandant žandarmerije sa Pov.JBBr.98 od 28 jula t.g. kako sledi:

ODZIV: N O Ž.
LOZINKA: N I Š.

V I D N I Z N A Č I:

a/ DOZIVAČ: skidanje kape levom rukom i dorošenje butuni leve noge.
b/ ODZIVAČ: skidanje kape levom rukom i dizanje u vis.

Č U J N I Z N A Č I:

a/ DOZIVAČ: jedan kratak i jedan duži zvižduk na pištaljku ili na prste.
b/ ODZIVAČ: dva duža zvižduka pištaljkom ili na prste.

Ovi znaci raspoznavanja važiće za sve žandarme na terenu i u mestu.

Mesne nemačke vlasti redovno imaju komandiri stanica upoznavati sa važećima raspoznavanja.- Starati se da tajnost znakova raspoznavanja bude apsolutno obezbedjena,a u slučaju da se izgube ili dodju do saznanja nepozvanim, hitno izveštavati ovu komandu.

POV.BROJ:7. - CICVARIĆ MILORAD,sudiski pripravnik sreskog suda u Požezi,rodjen 1907 god.u selu Nikolajevići,sreza Užice,od oca Mitra i majke Ivanke,stasa visokog,nosi naočare i seljačko odelo,24 juna t.g. pobegao je od svoje kuće u napoznatom pravcu.Stanovao je kod svoje žene učiteljice u Jelendolu,srez Požega.

Za istim tragati,pronaći i predvesti sreskom načelniku u požezi o čemu izvestiti i ovu četu pozivom na gornji broj.

Komandir kapetan I klase,

Командир пожешне жандармеријсне чете наређује својим јединицама да трагају за Милорадом Цицварићем

У то време биле су организоване две партијске ћелије у Пожеги и по једна, до краја 1940. године, у селима Висибаби, Годовику, Рогама, Рупељеву и Горобиљу. Почетком 1941. године оформљене су ћелије у Здравчићима, Сврачкову и, заједничка, за Бакионицу и Пријановиће. (Према записима Аћима Ивановића, постојала је и једна ћелија у Отњу и Глумчу, а формирана је још једна у Горобиљу, али о томе нема сигурних података).[4]

Утицај Комунистичке партије у Пожеги и већини њених села био је велики. Нарочито међу омладином, радницима и студен-

2. Игњић С, Боковић М. и Глишић В: *„Раднички покрет ужинког краја”,* Београд 1965, стр. 290;
3. Исто, стр. 90;
4. *Ужинка република (записи и сећања):* Аћим Ивановић, „Рад сеског комитета КПЈ”, стр. 68; Живота Марковић, „КПЈ у ужичком округу 1941", стр. 63, Народни музеј, Титово Ужице 1983. г.;

Бр. 10 — 8-IX 1946 год.

Предмет: Извештај о лицима ради казни због злочина против државе града Београда.

Краљевској банској управи
управно одељење
Сарајево

Подносим извештај, да је према наређењу државе Града Београда - одељење јавне безбедности бр. II бр. 7979 од 5-IX ов. извршен спровод 7-IX возом, којим је извршен транспорт следећих лица

1. Вуба Митића зван. из Горњина бив. комунист. шпијун
2. Арсенија Ђорђевића звана Сремац суда у Пожеги
3. Милована Вујковића зв. „круле" изјашњ. родом из Пожеге
4. Милоја Радовановића зв. „фенрих" студ. права из Пожеге
5. Стојана Свешозара каменорезац из Пожеге
6. Јована Сталаћановића абаџу родом из Прудановића.
7. Здравка Врањешевића шкара из Пожеге
8. Ђукића Миљковића председ. и бив. сред. друм из Ужице

Према наведеним наређењу означена лица спроведена су дуж 7-IX ов. возом за Београд - Управи Града Београда, па је вршена вршење кривичне казне против њих лица. Без обзира на резултат транспорта.

Ухапшени Милоје Ђидварић судски истражни судија суда у Пожеги - спроведен је по заповести из Ужице за управу Града - Београда чекајући конвоју 6-IX - 7-IX ов.

Достављам извештај
Молим Вас, да Ваше
одељење
Београд

Срески начелник
П. Милићевић

Срески начелник обавештава Бансну управу о спровођењу номуниста из Пожеге у Управу града Београда

тима и ученицима који су били на школовању у Пожеги, Ужицу, Чачку или Београду. Сеоске читаонице, омладинска друштва, па и сеоски фудбалски клубови омогућили су Партији да и преко њих прошири свој утицај на младе у селима. За ширење прогресивних идеја понајвише су учинили Љубо Мићић и отпуштени чиновник Милорад — Мићо Цицварић. Чланови Партије су доносили и растурали неке актуелне публикације, партијску штампу, прогласе и летке, што је наилазило на одзив све већег броја читалаца. Људи су са симпатијама прихватили идеје које је заступала Партија, пре свега, антиратне, против увлачења земље у војне блокове, посебно против увлачења у фашистичко коло.

У време приближавања ратне опасности, велики број војних обвезника позиван је на вежбе у многе крајеве земље, а највише у 4, а затим у 58. пешадијски пук, чији су положаји били на делу југословенско-бугарске границе. Поједини обвезници проводили су на вежби и по неколико месеци, што је осиромашивало породице, нарочито оне чији су храниоци били на вежби или су, пак, имали већи број чланова који нису привређивали. Колико је режим био неповерљив према народу, односно према делу војних обвезника, види се и по томе што су војне власти од зграде жандармеријске касарне у Пожеги издвојиле посебну просторију, у којој су држале „на вежби" већи број „сумњивих", поред оних који су упућивани у тзв. радне логоре: у Међуречју код Ивањице, у Смедеревској Паланци и у Косовској (сада Титовој) Митровици.[5]

27. МАРТ — ОТПОР НАРОДА ФАШИЗМУ

Почетком марта 1941, кад су Хитлерове трупе ушле у Бугарску, Краљевина Југославије била је „опасана фашизмом". Све суседне земље биле су увучене у Тројни пакт, сем Грчке, која се храбро борила са италијанским фашистима. „У исто време Хитлер је одлучио да натера и Југославију да приступи Тројном пакту".[6]

Ондашњи властодршци су већином били германофили. Краљевски намесник кнез Павле Карађорђевић 4. марта тајно је посетио Хитлера и Рибентропа у Берхтесгадену, где се сагласио да Југославија приступи Тројном пакту.

Упркос нерасположењу и мржњи народа према фашизму, ондашња влада је ишла даље. Крунско веће је одобрило приступање Тројном пакту, заједно са знатним делом опозиционих политичара. У тим околностима, Цветковић и Цинцар-Марковић су отпутовали у Беч и 25. марта потписали протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту.

5. С. Игњић, Ј. Радовановић и др., Ивањица, „4. јул" 1979. г., стр. 274;
6. *Преглед Историје СКЈ,* стр. 305, Институт за изучавање радничког покрета, Београд 1963; *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945.* Београд 1964, стр.

Најутицајнија снага у ондашњој Југославији која се отворено супротстављала капитулантској политици владе била је Комунистичка партија. Њен Централни комитет је, средином марта, издао проглас „Против капитулације — за пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом", у коме се каже, сем осталог: „Још је време да се спасе независност, још је време да се помрсе противнародни планови издајника народа ако се закључи пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, ако се најури ова издајничка влада и успостави народна влада. . . Организујте протестне скуштине и митинге! Објашњавајте народу прљаву издају властодржаца — владе Цветковић — Мачек — Куловец! Нека се слије народна воља у један силан народни покрет у борби за остварење тих захтева, и наша ће слобода и независност бити осигуране".[7]

Проглас је штампан у више од две хиљаде примерака. Растуран је по целој земљи. Стигао је и у ужички и пожешки крај. Растурали су га чланови Партије и симпатизери. Стизао је и у села пожешког краја.

Приступање Тројном пакту била је потпуна издаја земље, на коју је, још 24. марта, реаговао Покрајински комитет КПЈ за Србију прогласом, у коме се каже:

> „Данашња влада спрема издају. За неки дан треба да се потпише Тројни пакт, који значи сигурну и срамну смрт нашој држави, нашој слободи и нашем народу. Први пут у нашој историји треба пред тиранином да клекнемо, да на коленима потонемо у бешчашће и ропство. . .
>
> Нека свако испуни своју дужност, и злочин који влада припрема биће спречен у последњем тренутку. . .
>
> Хоћемо владу националне слоге и одбране!
>
> Све за част и слободу! Част и слободу ни за шта!"[8]

Од тог дана, широм земље, почели су протести и демонстрације народа против издаје земље, против приступања Тројном пакту, односно савезу са фашистичким земљама. Влада је, да би спречила демонстрације, 26. марта наредила да се затворе све средње школе у земљи.

Под руководством Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Месног комитета КПЈ за Београд, најмасовније демонстрације су организоване 26. марта увече, у главном граду Југославије.

Те ноћи, група прозападно оријентисаних официра, са армијским генералом Душаном Симовићем[9] на челу, извршила је државни удар: оборила је владу Цветковић — Мачек, збацила краљевскс намесништво и прогласила малолетног Петра II Карађорђевића

7. *Преглед историје СКЈ,* стр. 305. Тито, *Сабрана дјела,* књ. 6, стр. 188;
8. *Преглед Историје СКЈ,* стр. 306;
9. Душан Симовић, армијски генерал, председник владе Краљевинс Југославије и прсдссдник владе у избеглиштву 1941. и 1942, после ослобођења земље вратио се у Југославију, умро 1962. године у Београду;

за краља Југославије. Нову владу образовао је генерал Симовић, а у н>у су ушли Мачек и Куловац из Цветковићеве владе, као и други представници грађанских партија и опозиционих странака.

До најмасовнијих демонстрација и манифестација дошло је 27. марта 1941. године у Београду и у многим другим градовима у земљи. Веселили су се и сељаци у својим селима. Цео народ је са одушевљењем прихватио обарање владе Драгише Цветковића која је желела да увуче Југославију у савез са Немачком и Италијом. У народном одушевљењу, под вођством комуниста, прихваћене су пароле „Боље рат него пакт" и „Боље гроб него роб". Антифашистичке снаге у свету поздравиле су догађаје у Југославији. Черчил, премијер Белике Британије, изјавио је да је југословенска нација „нашла своју душу".

Народ ужичког и пожешког краја прихватио је обарање издајничке владе са великом радошћу. На великим народним манифестацијама у Ужицу и Чачку учествовало је мноштво људи из Пожеге и пожешког среза, свакако највмше ученици разних школа који су се школовали у Ужицу и Чачку. Веселили су се људи и у Пожеги — у установама, радионицама, кафанама, на улицама.

У Пожеги, на ондашњој пијаци, одржан је збор. Готово цела Пожега је изишла на пијацу. Дошло је и доста сељака. На збору су говорили тада угледни грађани: др Михаило Бошковић, Младен Гојгић, солунски борац и резервни подофицир, и прота Витомир Видаковић, бивши посланик, и учитељ Драгомир Шуњеварић. После збора настало је спонтано весеље, народна кола су играла на пијаци, трубачки оркестри су свирали.[10]

И народ по селима дао је одушка свом одушевљењу пуцањем Из ловачких пушака, песмом и весељима. Понегде су се чуле и експлозије динамита, звуци труба и хармоника. Војни обвезници су одлазили на вежбе певајући. На железничкој станици, нарочито увече, кад су се обвезници укрцавали у воз, свирали су трубачки сеоски оркестри, омладина је певала, а најјаче су грмеле војничке песме.

У вароши и у пожешким селима народ је одлучно прихватио Раскид са фашизмом у који је целу земљу била увукла издајничка влада.

АПРИЛСКИ РАТ

Антифашистичко народно расположење влада генерала Симовића није искористила. Она се, малтене, „извињавала" Хитлеру Зато што се народ усудио да одлучно каже немачком фашизму — даље од Југославије, што су нека Хитлерова представништва и шпијуни у Београду нападнути у изливу народног гнева.

Хитлер и његови генерали решили су да се освете слободољубивој Југославији. Још 27. марта, чим је обавештен шта се до-

10. Изјава Младена Гојгића аутору, априла 1982. године;

годило у Југославији, Хитлер је одлучио да, „без милости", уништи Југославију као државу. Тога дана издао је посебну директиву Врховној команди да се припреми за напад на Југославију, заједно с италијанским, мађарским и бугарским трупама.

Симовићева влада нити је била способна нити се трудила да искористи време да побољша одбранбене способности земље, да чвршће организује јединице, боље разради планове одбране, очисти војне врхове од петоколонаша и шпијуна, и подигне морал и народа и војске. Рат је био неизбежан. Мобилизација није на време извршена, ништа посебно ново и боље није учињено да се земља брани. У таквој ситуацији, 6. априла, Хитлерова Немачка и фашистичка Италија, без објаве рата, напале су Југославију. Тога јутра немачка авијација (око 500 бомбардера и око 250 ловаца) напала је Београд и са највећом суровошћу тукла његова стамбена насеља, при чему је цивилно становништво претрпело огромне губитке.

Југославија је дочекала априлски рат разједињена и неспремна. Сем тога, нашла се усамљена, без међународне подршке и помоћи. Британија је подстицала Југославију на рат, али је није могла помоћи. Споразум са СССР-ом закључен ноћу између 5. и 6. априла) није имао никаквог практичног ефекта.

Почетком рата, у Пожеги су се нашле јединице Церске дивизије, размештене у касарнама, школама и другим већим јавним зградама. У Здравчићима је формиран Допунски планински батаљон, који је припадао планинском пуку у Шкофјој Локи, у Словенији. На помоћном аеродрому у Татојевици, код Пожеге, налазиле су се две ескадриле авијације. У народу су се првих дана проносиле вести како Југословенска војска „напредује" на фронтовима према Бугарској, Албанији и Грчкој. Са друге стране, долазиле су поуздане вести о продору немачких дивизија, нарочито тенковских, на свим правцима.

Многи грађани Пожеге, па и сељаци из најближих села, тих дана, а и раније, долазили су у град, најчешће пред кафану „Трансвал", чији је власник имао радио са звучницима и слушали радио-вести. Поред вести Радио-Београда (до 6. априла кад је престало емитовање), народ је најчешће слушао вести Радио-Лондона, у 8 часова изјутра. У тим сусретима са народом, чланови Партијс и симпатизери су говорили о прогласима Партије и о томе да ћс се комунисти борити за одбрану земље. Већ у тим првим данима, сем оптимизма који су подстицале све емисије, стизале су све злокобније вести. Немци су напредовали на свим фронтовима.

Прве знаке расула земље и слабости војске Пожежани су осстили већ првог дана рата. Тога дана кроз Пожегу је аутомобилима прошла влада генерала Душана Симовића, која се сместила V зграду Пољопривредне школе у Севојну. Ту је остала неколико дана. Исто тако, Пожежани су видели и масовно бежање грађана

из Београда у унутрашњост земље, што је деморализаторски деловало.

Пред сам напад Немачке на Југославију, Комунистичка партија је својим прогласима тражила од владе генерала Симовића, поред осталог, да стави под суд све петоколонаше, да очисти војни и државни апарат од противнародних елемената и туђих агената

Чланови Среског комитета за срез пожешки 1940—1941; с лева на десно: Слободан Поповић Бакула, Ирсга Пајић Сингер, Драгољуб Ђорђевић и Панто Срдановић Пане, члан Среског комитета СКОЈ-а

и шпијуна. Чим је почео рат, Партија је дала упутства својим члановима, симпатизерима и скојевцима да се добровољно јављају у војне јединице и да изврше своје патриотске дужности у одбрани земље. По налогу ЦК КПЈ, делегације Партије су упућене у војне команде у Загребу, Сплиту, Љубљани, Подгорици и другим местима да од војних власти траже оружје и одобрење за добровољце, првенствено за одлазак у војне јединице. Међутим, сви такви захтеви Партије били су грубо одбијени.

У тим тешким данима и Окружни комитет Партије за Ужице дао је упутства да се чланови Партије и симпатизери јављају у војску и да траже оружје да се наоружају и радници. Члан сресског комитета Партије Крста Пајић, са неколико симзатизера, ишао је у војни округ у Ужице и тражио да буду упућени као добровољци на фронт. Међутим, сви су враћени кућама.

Централни комитет КПЈ је 15. априла издао проглас којим је позвао народе Југославије да наставе отпор фашистичком агресору. У прогласу је наглашено да ће комунисти и радничка класа Југославије бити „у првим редовима народне борбе против освајача", и да ће у тој борби истрајати „до коначне победе".

Наступили су тешки дани. На све стране црне вести. Одступање војске, бежање војника да не буду заробљени, растурање војних јединица. Остаци Дринске дивизије, која је бранила део фронта према Бугарској, повлачили су се према Краљеву, Чачку и Пожеги. У повлачењу са положаја од Краљева, Церска дивизија је требало да затвори правац према Пожеги, јер су се и друге јединице повлачиле на линију планина Јелица — Овчарско-кабларска клисура.[11]

Још крајем марта те године, на привремено уређен помоћнл аеродром у Татојевици стационирана је 67. ваздухопловна група — две ескадриле бомбардера „До-17" које су припадале 8. бомбардерском пуку, чији се штаб налазио на аеродрому у Прељини, код Чачка. Те ескадриле су успешно извршиле неколико бомбардерских задатака: 7. априла су бомбардовале циљеве у северној Албанији, где су се налазиле италијанске трупе, а 8. априла немачке оклопне и моторизоване колоне на правцу Скопље — Качаник.[12]

Тих дана, многи патриоти, међу њима и патриотски оријентисани официри, који су пролазили кроз Пожегу, тражили су сусрете са комунистима и питали шта у тој ситуацији може да уради Комуниситчка партија? Тако је Миле Вујовић, родом из Сарајева, кад се нашао у Пожеги, бануо на коњу пред кућу Миливоја Радовановића Фарбина, партијског активисте, питао га шта да ради у насталој ситуацији? Резервни наредник-водник Стево Девчић питао је симпатизера Партије Микоту Штукића да ли у насталој ситуацији Комунистичка партија може нешто да предузме? Један официр у селу Горобиљу тражио је комунисте да их пита за савет. . .

Свим тим и другим патриотима чланови Партије су одговарали — да Комунистичка партија позива на отпор, да упућује своје чланове у војне јединице и тражи оружје да се наоружају радници.

Очигледно је да је КПЈ зокивала углед у народу, да је народ знао да она представља јаку снагу отпора окупатору.

Од Ваљева, 15. априла, изјутра, према Ужицу су наступале јаке немачке снаге. Неколико мањих војних јединица (делови 5. противавионске зоне, пешадијска подофицирска школа и ветерани из 1. светског рата) које су предводили већином резервни официри, пружило је јак отпор Немцима. Борбе су почеле око три сата изјутра и трајале до 15 сати — на Сарића осоју, у центру града, код железничке станице, на Доварју. Тек после знатних жртава

11. Велимир Терзић, *Југославија у априлском рату 1941,* Графички завод, Титоград 1963, стр. 551;
12. Исто, стр. 407 и 606;

(пало је 77 војника, подофицира и официра и 51 цивил), Немци су заузели град.[12a]

Тога дана топовска паљба из Ужица добро се чула у Пожеги и околним селима. Кад се све утишало — био је то знак да су Немци ушли у Ужице. После пада Ужица, у Пожегу је — на путу за Београд — дошао генерал Михаило Боди, један од опуномоћеника Врховне команде Југословенске војске за преговоре са Немцима о склапању примирја. Генерал је наставио пут за Београд, а убрзо затим у Пожегу, су ушле немачке јединице.

На путу из Ужица према Пожеги, 15. априла колона немачке војске са три тенка и неколико мотоциклиста наишла је на мањи отпор у селу Висибаби, неколико километара удаљеном од Пожеге. Један је војник отворио паљбу на Немце и убио једног војника који се свалио са мотоцикла на друм. Немци су одмах показали своје право лице: у знак одмазде, запалили су општинску зграду и једну шталу у близини. По уласку у Пожегу, немачка колона је, без отпора, разоружала све јединице које су се у њој затекле. Заплењено оружје сложено је на гомилу на градској пијаци, у центру вароши. Немци су део пешадијског оружја поломили, д остатак касније пренели у касарну.

У Горобиљу, код општинске зграде, расформиран је 25. пешадијски пук. Један се батаљон у ствари, распао у Прилипцу. Сељаци су одвели највећи број запрежне стоке — коња и волова — па су власници каснијих дана долазили из удаљених места и одво дили своју стоку.

Како је стање било у редовима бивше Југословенске војске у априлском рату и како су се јединице распадале и остављане саме себи, сликовито сведочи казивање неких учесника у том рату. Љубомир — Љубо Станић из Горобиља, поред осталог, бележи:

> „Шести април дочекао сам код своје куће у Горобиљу. Позван сам у команду да се јавим у Ниш, у неку болничку чету. Било ми је то смешно, јер сам служио у пешадији. Истог дана увече, стигло ми је наређење да ту останем до друге наредбе. . . У међувремену је дошао 25. пешадијски пук. Ту је остао два дана. Тражили су од надлежних куда ће даље. Ниоткуда нису добили одговор. Трећег дана курир из Пожеге је донео наређење од неког генерала Цукавца да војска баци оружје и да иде куд ко зна. Командант пука био је потпуковник, имена се не сећам, само знам да је био родом од Сремске Митровице. Када је прочитао наређење, дуго је плакао, као дете, па је обавестио официре, војнике и подофицире и казао им да оружје оставе у двориште општине. Војска је то и урадила. Све што су имали оставили су ту, само коње су одвели. Од председника општине су

12а. *НОР и револуција у Србији 1941—1945,* стр. 319, Институт за историју радничког покрета Србије, Београд 1972;

узели потврду да су ту оставили цело наоружање. Он им је тражио да лако пешадијско наоружање и муницију склоне у општинске грађевине. Војска је послушала, само су тешки митраљези остали у дворишту. Војска је отишла по групама куда је ко хтео. Исто су урадили официри. Кад је осванув други дан, нигде није било једног војника, сви су некуда отишли.. ."[13]

И Миодраг Марковић из Сврачкова, симпатизер Партије, такође описује страдања војника и расуло јединица:

„Пред априлски рат налазио сам се на војној вежби у месту Бабин Зуб, на југословенско-бугарској граници. Ту сам 6. априла добио обавест да сам мобилисан и да треба да се хитно јавим на зборном месту, које ми је било одређено ратним распоредом. Зборно место било ми је у селу Мојсињу, и ту сам се јавио. У том селу се формира бојна комора 4. пешадијског пука. Мобилисане су запреге са воловима. Ја сам био подофицир. Међутим, неком грешком, био сам распоређен као обичан војник да водим волове, а један други, који уопште није служио војску, распоређен је као командир вода, на моје место!

Из Мојсиња смо по наређењу кренули за Косовску Митровицу. У Трстенику нас је зауставио један аутомобил, један официр нам је рекао да тамо не идемо, јер нам је пут пресечен. Мајор, који је командовао бојном комором, вратио нас је у Краљево, а одатле у Чачак. У селу Јездини, код Чачка, кратко смо се задржали, а затим отишли у Пожегу, одакле смо кренули према Јавору, да се тим правцем пробијемо до Косова, како би дошли у састав пука. Но, дошли смо до Годовика — Раковића забрана. Ту смо спалили сву архиву. Мајор је рекао војницима да ко хоће волове и кола нека води својим кућама, а ко неће — нека волове веже за кола и нека иде куд ко хоће. . ,"[14]

У то време у селу Висибаби затекао се и Коча Поповић[15], резервни официр, као командант јединог комбинованог ешелона. Он је једно време био у кући Милинка Терзића Микуле, односно у кући његовог оца Драгића. На путу за Ивањицу, Коча је пао у заробљеништво, али је успео да побегне и да дође у Висибабу. После неколико дана из Висибабе је отишао у Пожегу. Ту му је Митра Митровић, професор и члан Партије, уз помоћ Миливоја

13. Љубомир Сганић, *Сећања,* нерегистрована грађа СУБНОР-а, Пожега;
14. Миодраг Марковић, *Сећања,* СУБНОР, Пожега, стр. 2. и 3;
15. Коча Поповић, предратни члан КПЈ, резервни официр, шпански борац, командант 1. пролетерске бригаде, 1. пролетерске дивизије, 1. пролетерског корпуса, Главног штаба НОВ Србије и 2. армије, начелник Генералштаба ЈНА, савезни секретар за спољне послове, потпредседник Републике, члан Председништва ЦК СКЈ и члан Савета Федерације;

Радовановића, нашла грађанско одело. Управо, Фарбин је, по Митриној препоруци своје одело дао Кочи, који је тако, као грађанин, отпутовао возом у Београд.

У општем расулу и хаосу који је настао у редовима бивше Југословенске војске, и услед брзог напредовања немачких јединица на свим фронтовима, ваздухопловна јединица 7. авиопука, стационирана на аеродрому Татојевица код Пожеге, доживела је судбину других јединица — чинила је безуспешне покушаје да макар спасе борбене авионе. Команданти група авијације на аеродромима код Прељине и Пожеге наредили су да се авиони запале. Међутим, поједине посаде су одбиле да капитулирају, тј. да пале авионе, па су одлучиле, на своју руку, да прелете на аеродром код Мостара или у Совјетски Савез. Време је било кишовито и неподесно да тешке машине полете без већег ризика. У таквој ситуацији, 10. априла, пилот — поручник Милан Продановић, родом из Новог Сада, одлучио се да са посадом прелети са аеродрома у Татојевици у Совјетски Савез. С њим су на тај лет пошли резервни потпоручник Јосип Грљ, родом из Љубљане, и подофицири: Стеван Кнежевић, Војислав Живковић, Милош Џелатовић и Владимир Радецки. Упркос лошем времену за тако дуге летове, тај авион је са храбром посадом долетео до Констанце, румунског града на Црном мору и покушао да слети. Управо, посада авиона веровала је да је долетела изнад совјетског града Одесе. Међутим, кад је покушала да слеги, приметила је немачке ловце. Пилот Продановић је у ниском лету крилом запарао земљу и тако се бомбардер „савоја маркети" срушио. Том приликом погинули су пилот Пподановић, потпоручник Грљ и наредник Кнежевић. Сами Немци v почетку нису веровали да се југословенски авион, под тако лошим временским условима, могао пробити из Југославије до Констанце.

Неколико авиона „савоја маркети" из 7. бомбардерског пука најпре је прелетело на аеродром код Мостара. Ту се седам бомбардерских посада договорило да лети за СССР. Укупно, у СССР су прелетела 22 авијатичара, међу којима је била и једна жена. (Касније су ти авијатичари пребачени на Блиски исток, у ваздухопловство Велике Британије, да би године 1944. прешли у ваздухопловне јединице Народноослободилачке војске).

Осим групе пилота која је са аеродрома у Татојевици прелетела до Констанце, још је један авион, са 9 чланова посаде покушао да са аеродрома код Пожеге прелети преко Румуније у СССР. Авион је полетео 11. априла, прелетео југословенско-румунску границу, али је између Арада и Темишвара оштећен противавионском ватром немачке артиљерије. Пилот Миленко Томић је ипак успео да одржи авион у ваздуху, али је у магли ударио у највиши врх

Карпата, изнад села Кудешти Деал, и срушио се. Посаду авиона сачињавало је осам авијатичара.[16]

Главнина Церске и Дринске дивизије разоружана је у Ариљу, а део њихових јединица у Ивањици.

Допунски планински батаљон, који је био формиран у Здравчићима, у почетку се налазио на положајима око Косјерића и Ваљева, касније се пребацио преко Дрине у Босну и стигао до Сребрнице. Тамо је сазнао од других јединица да је стање безнадежно, да је потписана капитулација. Људство батаљона (које је било из пожешких села и ширег подручја ужичког краја), вратило се у Србију и разишло кућама, већином без оружја.

То су били суморни и тешки дани. Народ је био потиштен и уплашен. Стари ратници, учесници борби за одбрану и ослобођење Србије у првом светском рату, прекоревали су своје синове и суседе који су се враћали кућама и многи од њих говорили — да метка нису опалили. Сви су често понављали исте, тешке речи: „Издати смо!" Или: „Није имао ко да нас поведе у борбу".

Иако краткотрајан, априлски рат однео је и своје жртве из Пожеге и околних села. Највећи део мобилисаних војника у априлском рату пао је у немачко заробљеништво. Према непотпуним подацима, из Пожеге и ондашњег среза пожешког у немачко заробљеништво одведено је из Здравчића 25, Радоваца 11, Тврдића 4, Прилипца 51, Лопаша 15, Годовика 40, Рогу 50, Глумча 19, Добрића 3, Јежевице 10, Душковаца 21, Горобиља 11, Каленића 32, Пожеге 32, Бакионице 28, Јелендола 8, Гојне Горе 19, Богданице 10 и Душковаца 11.

Али већи број људи, мобилисаних војника, кад је настало расуло и кад су старешине предавале читаве своје јединице Немцима, успео је да побегне. Бежали су људи који су се нашли ближе Београду, али и из разних крајева земље — из Македоније, са Косова, из Шумадије, па и других удаљених крајева. Већина тих војника донела је собом и оружје и другу војничку опрему.

Из Пожеге и њене околине, од чланова Партије из немачког заробљеништва побегли су: Аћим Ивановић — из околине Горњег Милановца, Драгиша Голубовић чак из Румуније, а резервни коњички подофицир Раденко Мићић, који је са више коњаника из пожешког, драгачевског и ариљског среза био у 4. коњичком пуку, успео је после капитулације да избегне заробљеништво и да се из Косовске Митровице врати кући. И Велимир Мићић Вељо, учитељ и резервни официр, био је заробљен у Косовској Митровици, али је побегао и вратио се у село. Драгољуб Муњић, Милојко Ри-

16. Милорад Јанковић, *„Политика експрес"*. 10. октобра 1982:
„Политика", 5. јул 1974. године. Извештач „Политике" наводи да се 4. јула те године искупило становништво села Кудешти Деал и испратило посмртне остатке погинулих пилота који су сахрањени у заједничкој гробници у Темишвару. На спомен плочи, поред имена осморице погинулих, као 9. члан посаде, уклесанс су речи „непознати јунак". У црквеним књигама села Кудешти Деал записано је да су пилоти погинули 11. априла 1941. године, а не дан раније, како је забележено у неким историјским сгшсима.

стовић и Милун Међедовић, пожешки партијски активисти, пали су у заробљеништво.

Већ 15. априла, влада, са краљем Петром II, више генерала и део авијације напустили су земљу са аеродрома у Никшићу и одлетели у иностранство, најпре у Грчку, а затим у Египат, односно у Каиро где су се налазиле енглеске трупе. Врховна команда Југословенске војске, по овлашћењу владе, а преко својих опуномоћеника, тражила је примирје. Немачка је ту понуду одбила и тражила безусловну капитулацију. Представници југословенске владе и Врховне команде потписали су 17. априла, у Београду, акт о безусловној капитулацији Југословенске војске, који су диктирали представници немачке оружане силе.

Народ је остављен на милост и немилост окупатору.

Окупатор је, за кратко време после капитулације, завео свој окрутни режим, организовао полицијско-терористички систем власти и управе. Постављени су Штаб војног заповедника Србије, који је имао сву власт, и војноуправни апарат.

У Ужицу је најпре образована војноуправна команда, а у Пожеги ортскоманда, са посадном јединицом и тзв. фелџандармеријом. У свој систем власти и управе окупатор је одмах укључио дотадашње шпијуне и издајнике народа, од којих су многи и раније радили у корист Трећег Рајха.

Остаци жандармерије и полиције стављени су такође у службу окупатора. Окупатор је сву власт и управу тако организовао да у свему служи интересима нацистичке Немачке. Заведен је полицијски час у градовима. Почели су прогони и терор. Обновљен је рад начелства среза пожешког и општинских управа не само у Пожеги, него и у селима. Жандармеријске станице су остављене и активиране у Пожеги, Каменици, Горњој Добрињи и Рогама.

Ипак, после целе трагедије, ваља рећи да су 27. март и какав-такав десетодневни отпор Југославије фашистичким освајачима имали извесног утицаја на исход другог светског рата. Хитлер је, наиме, био принуђен да свој план „Барбароса" (напад на СССР) одложи за другу половину јуна 1941, тј. за целе три недеље, због којих су се, за толико, раније нашле у суровој руској зими.

ПРИПРЕМЕ ЗА ОРУЖАНИ УСТАНАК

После априла 1941. године, Комунистичка партија Југославије наставила је рад у новим условима, у условима окупације и терора. Сад је, осим бившег полицијског апарата који се готово комплетно ставио у службу окупатора, Партија имала тежег и суровијег непријатеља — немачке фашисте. Она се морала прилагодити условима још теже илегалности и највеће опрезности у раду и акцијама.

Првих дана маја те године одржано је значајно партијско саветовање ЦК КПЈ у Загребу, познато као Мајско саветовање. Његове одлуке имале су велики, стратегијски значај за даљи рад Партије у целој земљи.

Мајском саветовању су присуствовали делегати из свих националних и покрајинских руководстава, сем из Македоније. Генерални секретар Партије Јосип Броз Тито поднео је реферат у коме су анализирани протекли догађаји и ситуација после априлског рата. На саветовању је истакнуто да окупаторски режим терора, истребљивања и денационализације наилази на све већи отпор на-

Вешала у Пожеги, 11. маја 1941, први злочин у ужичком крају. Обешени су (слева на десно): Добривоје Петровић, Велисав Анђелић, Владимир Ђорђевић и Милош Илић

рода. У таквим условима радничка класа и њена авангарда, Комунистичка партија Југославије, једина је друштвено-политичка снага која је способна да поведе народе Југославије у борбу против окупатора, за национално и социјално ослобођење, за бољу будућност.

Од посебног је значаја да је на саветовању констатовано „да се Комунистичка партија Југославије налази пред извршењем своје историјске мисије — организовања и предвођења народа Југославије у борби против окупатора и домаће издајничке буржоазије, за национално и социјално ослобођење". Зато је постављен задатак да Партија окупља за борбу све слојеве народа, без обзира на политичке, националне и верске разлике, и да се повезује са групама и присталицама буржоаских партија које хоће да се боре против окупатора.

На саветовању је одлучено да се при свим партијским руководствима образују војни комитети како би се организованије наставиле припреме за оружану борбу. „Посебно је указано на то да треба саобразити метод рада новим условима, појачати конспирацију и осигурати рад партијске технике”, како је записано у Прегледу СКЈ. „Истакнуто је да и даље треба наставити идеолошко васпитавање чланства. Саветовање је указало на значај омасовљавања Партије, с тим да у Партију треба примати све оне који су се показали или се показују у овим условима као неустрашиви и дисциплиновани борци".

Током маја Партија се снажно ангажовала да све организације у земљи остваре закључке мајског саветовања. Комунисти Србије у закључцима тог саветовања добили су задатке „да окупљају српски народ за борбу против империјалистичких освајача, да се ставе на чело националноослободилачке борбе српског народа, да даду народу јасну перспективу његове борбе, да раскринкају пред народом сву ту владајућу капиталистичку клику, која је крива за ову трагедију српског народа. Када ми говоримо о ослободилачкој борби, онда при томе мислимо и на свакодневну борбу да би се олакшао положај народа, да се подигне дух и вера народа у бољу и сретнију будућност. Ми подразумијевамо овдје борбу за свакодневне потребе народа, организирање и проналажење таквих могућности да освајачи не могу до голе коже да огуле сељака и изгладне наш народ".[17]

ДЕЛАТНОСТ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И САВЕЗА КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ

Комунисти ужичког краја, међу њима и комунисти Пожеге и среза пожешког, интензивно су радили на растурању партијских прогласа, летака и директива Партије, систематски и упорно објашњавали узроке пропасти Краљевине Југославије и говорили о перспективи борбе за ослобођење. Одмах после априлског рата Окружни комитет КПЈ за Ужице попуњен је новим кадровима уместо оних који су отишли у друге крајеве. Нови Окружни комитет КПЈ поставио је задатке свим среским комитетима, партијским ћелијама и организацијама Савеза комунистичке омладине да развијају револуционарни рад на основи платформе КПЈ, тј. да објашњавају политичку ситуацију, подижу морал, прикупљају оружје, муницију и санитетски материјал.

Први састанак Среског комитета за срез пожешки после априлског рата одржан је половином маја. Састанку је, поред чланова Комитета, присуствовао Желимир — Жељо Ђурић, секретар ОК КПЈ за ужички округ. На састанку је одлучено да се прикупе

17. *Преглед Историје СКЈ,* стр. 324—325;

23

Жандарм. станица Пожега
Пов Бр. 35/
28 августа 1941 г.
У Ужицу (Ужичкој)

Доставља податке о кретању комунистичких банди на реону вода.

КОМАНДИРУ ЧАЧАНСКЕ ЖАНДАРМЕРИСКЕ ЧЕТЕ.-
/ За Инспектора поштук.г.Редића/

На основу наређења Инспектора Дринског жандармериског одреда од 26 ов.месеца достављају се следећи податци,и то:

1/ Воће комунистичке банде на реону овог вода је Мићић Љубомир земљорадник и бив.комунистички посланик родом из села Горобиље,срез Пожешки и сада се креће по селима Горобиље,Расна,Ужица и Висибаба.Али у овој банди има комуниста са стране неповнато је.-

2/ Ова комунистичка банда има своју чету и јачина је исте 40 до 50 људи.Одређен су родом ови људи који ову чету сачињавају чезна се.

3/ Ова банда комунистичке

ловика.Расна

ко се све налази у одметничким бандама и да се Среским начелником лично
вауваму и пробу кров села и секацима одраде предавања о штетности за Срп-
ски народ које комунистичке банде наносе,јер народ једино верује сре-
ским начелницима и претседницима општина,а жандармерија неслуши за добро Срп-
ског народа ,ей да слуши Немачкој,те би ово требали лично горе наведе-
ни да народу објасне.

У погледу тог што су жандарми стављени под немачку команду
у погледу вршења службе,сами жандарми ово су примили са одобровољем и
осећа се по њима него да би иначе шли у сваку службу са Немачком во-
јском и не сопостаљо.-

С поштом на надлежност.-

Заступник водника,наредник
Жандар III кл.

Жандармеријсна станмца извештава „о кретању комунистичних банди"
(почетак и крај извештаја)

подаци колико има оружја у срезу и код кога се оно налази. Том приликом територија среза је подељена на рејоне и сваки члан Комитета је задужен да тај задатак изврши у одређеном рејону са члановима Партије, СКОЈ-а и симпатизерима и да о томе поднесе извештај на наредном састанку.[18]

У Среском комитету су постојала и раније „територијална задужења" његових чланова за поједина села. Секретар комитета Драгољуб Ђорђевић радис је са активистима у Пожеги, Глумчу, Здравчићима и Висибаби, Аћим Ивановић — у Рогама, Рупељеву и Сврачкову, Крста Пајић је обилазио сва села среза (то му је омогућавала и природа посла као заступнику „Сингерових" машина), Љубомир — Љубо Мићић — у Годовику, Горобиљу, Милићевом Селу, Речицама, Пожеги, Бакионици, Пријановићима и Гугљу.

18. *Ужичка република* (записи и сећања), стр. 68;

У мају је формиран и Сремски комитет СКОЈ-а за пожешки срез. Оснивачки састанак Комитета одржан је у Савинцу, а присуствовали су му и секретари Сремског и Окружног комитета Жељо Ђурић и Драгољуб Ђорђевић. У Комитет су именовани Слободан Поповић Бакула, фотографски радник, Боривоје Мићић, ђак, Јован Стаматовић и Пане Срдановић, радници, и Ненад Скоковић, студент. И они су на састанку били посебно задужени за рад са омладином у вароши и појединим селима: Пане Срдановић — за Пожегу, Јован Стаматовић — за општину Јелен До, Табановићи и Бакионица, Боривоје Мићић — за Горобиље и Годовик, Ненад Скоковић — за Висибабу, Слободан Поповић, као секретар Комитета требало је да координира рад свих чланова.

Према непотпуним подацима, у срезу пожешком, пред почетак устанка, радило је 11 основних партијских организација, односно партијских ћелија, како су се у то време звале. Укупно, тих 11 ћелија имале су око 45 комуниста и око 20 кандидата, У првој ћелији, у Пожеги, радили су: Богомир и Ружа Караклајић и Владо Николић, а у другој Драгољуб Ђорђевић, Пане Срдановић, Слободан Поповић Бакула, Перса Радовановић и Емилија Остојић У Горобиљу су били чланови Љубо Мићић, Милун Зечевић, Ратомир Станић, Боривоје Мићић, Војко Станић, Срећко Бјеличић, у Годовику: Новак Живковић, Видан Мићић, Матија Лапчевић, Стојана Мићић и Божидар Мићић, и ћелија у Рупељеву имала је пет чланова: Драган Мићовић, Момчило Јовановић, Славка Ивановић, Љубивоје Недељковић и Милош Младеновић; ћелију у Рогама су сачињавали: Драгомир Ивановић, Аћим Ивановић, Петко Вајевић и Видоје М. Вајевић; три члана су радила у ћелији у Сврачкову: Момчило Марковић, Радојица Јовановић и Ратко Лековић, а у Висибаби четири: Милан Миросављевић, Веселин Јанковић и Ненад Скоковић; ћелију у Бакионици и Пријановићима сачињавали су: Јован Стаматовић, Лазар Обреновић, Добривоје Марјановић, Никола Милијановић и Марко Марјановић, кандидат за члана Партије; ћелија у Здравчићима је имала три члана: Бранислав — Бране Јоксовић, кандидат од 1940. године, Милена Спасојевић и Милорад Кречковић, а основао ју је 15. јуна Крста Пајић Сингер, члан сремског комитета Партије.[19]

Свака партијска ћелија имала је још по једног или два кандидата за чланове Партије.

Пред почетак устанка, у пожешком срезу је радило више актива Савеза комунистичке омладине. Зна се да су активи СКОЈ-а постојали у свим селима где су постојале и партијске ћелије; зна се, такође, да је било скојеваца и у Тометином Пољу, Средњој Добрињи, Табановићима и Папратишту.

Пожега и срез пожешки средином 1941. године имали су доста јаку партијску и скојевску организацију. Преко стотину кому-

19. Није утврђено ко су били чланови Партије у Отњу и Глумч\. Податке дали Јован Стаматовић, Боривоје Мићић, Предраг Скоковић и Новак Живковић; др Венцеслав Глишић, *Пожега у НОР,* стр. 10 и 11 (необјављени рукопис);

ПОЖЕШКИ ЖАНДАРМЕРИСКИ ВОД
Број 17
Ш.Е.М. 194[1] год.
у Гучи

Потрага за комунистима. ВОДНИКУ ПОЖЕШКОГ ЖАНДАРМ. ВОДА
ПОЖЕГА УЖV

Жандармериска станица у Гучи актом пов.Бр.37 од 21 јула 1941 год. извештава:

У евиденцији списка комуниста доди доле наведена лица са свога реона, па како се имају сва лица склона комунизму и комунисти пронаћи и ваја стима предаду, потражена су код своји кућа и на реону вода и нису пронађена већ се налазе у бегству непознатом правцу, па молим да се потраже на подређеним реону тога вода, ухапсе и приведу среској начелству среза Драгачевског, а овај вод на позив горњег броја извести.

Лица која се потражују следећа су:

1/ЂУРЈАНОВИЋ ЈАКОВА МИЛОЈКО, земљорадник, родом и живи у селу Вирову општине Доњо Краваричке, среза Драгачевског, рођен 1888 године, висок 170 см. косе црне, очкова црни штуцовани, браду бријe, лица дугуљаста, малог чела, очи плаве, нос правилан, уста нормална, зуби здрави особити знакова нема.

2/ЂУРЈАНОВИЋ ЈАКОВА ПЕТАР, земљорадник, земљорадник родом и живи у селу Вирову, општине Доњо Краваричке, среза Драгачевског, стар око 48 година, висок око 190 см. косе црне проседе, очкова црни проседи, штуцовани, браду бријe, лица дугуљаста, малог чела, очи плаве, нос правилан, уста нормална, измешати са златним, особити знакова нема, одбегао је од своје куће, пошто је рођени брат Вирјака Милојка, а као комуниста није познат, нити се примећивао као присталица, бојећи се хапшења.

3/ЈАКОВИЋ ВОЈА ЧЕДОМИР, ковјачки радник, родом из села Граба, општине Гласке, среза Драгачевског, рођен 1910 године, висок 169 см. косе црне, очи плаве, очкове бријe, лица обла, чело мало, нос правилан, уста нормална, зуби здрави, особити знакова нема. У последње време именовани је био у Бијелићу комунистичком логору спроведен 1940 године, и од тога времена се није појавио у своме родном месту.

4/ЈОВАНОВИЋ ТОДОРА МИЛОРАД, студент из Гуче, општине Гучке, среза Драгачевског, живи у Београду више од 20 година, одсељен са својим родитељима, опис непознат.

5/ЈОВАНОВИЋ ТОДОРОВА ГОСПАВА, из Гуче, општине Гучке, среза Драгачевског живи у Београду више од 20 година, одсељена са својим родитељима, опис непознат.

Достављ се предњи распис с молбом да се распише свима вам подређеним станицама на потрагу.

Водник,
капетан II кл.

25-7
Жандарм. вод
Ужице

25 јула 1941 г.

Ужичка жандармериска станица вода у Ужицу примила је потрагу достављену на горњем распису и да у позитивном случају извешће надлежне и овај вод. У акта,

Заступник водника, аредник
водник III класе,

Извештај о потрази за комунистима

ниста (рачунајући и чланове СКОЈ-а) у срезу, претежно са пољопривредним становништвом, окупљало је и везивало за политику Партије сигурно, још неколико стотина напредних људи, пре свега омладине. Велики број ученика који су се школовали у Пожеги, Ужицу и Чачку и другим местима био је напредно опредељен. Такође и знатан број студената. Радници, шегрти и велики број ситних сопственика, занатлија, кафеџија, трговаца, као и учитеља и других интелектуалаца, везивали су се за политику Партије. Велики део становништва, у првом реду бораца из минулих ратова, био је патриотски и борбено расположен, мрзео је окупатора, а волео слободу. Све те околности позитивно су деловале да политика Партије, усмерена на припреме за борбу против окупатора, за ослобођење земље — буде у основи добро прихваћена.

Интензивном партијском раду у време припрема за устанак посебно је допринело окружно партијско саветовање, одржано половином јуна. На њему је учествовало преко 20 комуниста, међу њима: сви секретари среских комитета (из Пожеге Драгољуб Ђорђевић), затим, Желимир Ђурић, Добрило Петровић, Добривоје Видић, Вукола Дабић, Слободан Пенезић, Љубомир — Љубо Мићић, Витомир Пантовић, Јеврем Поповић и други. У име Покрајинског комитета КПЈ за Србију, на саветовању је учествовао Благоје Нешковић. Саветовање је разматрало ситуацију насталу после окупације земље и одлучило, у духу закључака Мајског саветовања, да се при среским комитетима формирају секције за војна питања, са основним задатком да се ангажује што више у прикупљању оружја и друге ратне опреме и да прибављају податке о официрима и другим војним лицима, члановима или симпатизерима Партије, и могућностима организовања обуке за омладину. У војну комисију при Окружном комитету КПЈ одређени су Витомир Пантовић (за прикупљање наоружања) и Јеврем Поповић(за формирање комисија при среским комитетима). Тада је закључено да из сваког среског комитета треба издвојити појединце који су служили војску, а показали су одлучност, оданост и храброст, кас језгра за будуће кадрове војних јединица. Детаљно је расправљано о местима погодним за чување скупљеног оружја и друге ратне опреме и о могућим скровиштима за појединце или групе комуниста који би били угрожени од непријатеља због своје револуционарне активности.[20]

СКУПЉЉЕ ОРУЖЈА

Задатак који је поставила Комунистичка партија — да се прикупља и чува оружје — обављен је веома добро. На састанку Среског комитета КПЈ за пожешки срез, одржаном у другој половини јуна, коме је присуствовао Жељо Ђурић, установљено је да

20. Никола Љубичић, *Ужички одред,* ВИЗ Београд 1979, стр. 24;

у народу постоје приличне количине оружја, нарочито пушака. Решено је да се почне организовано прикупљати оружје, да се наоружају сви чланови комитета.[21]

Услови и могућности да Партија, односно њени чланови и симпатизери, дођу до што већих количина оружја били су изванредни. На територији среза расформирани су делови две дивизије бивше Југословенске војске, и том приликом је остављено много оружја. С друге стране, велики број војних обвезника, из среза, напуштајући своје јединице, избегао је немачко заробљеништво и донео са собом лично наоружање и другу опрему. Истина, Немци су првих дана окупације расписали наредбу — да се оружје мора предати под претњом смртне казне ко наредбу не испуни. Међутим, већина становништва, нарочито на селу, одазвала се упутству Партије, а не окупаторској наредби. Стање је било такво да је готово свака кућа имала макар по једну пушку. У појединим селима (Горобиље, Годовик, Бакионица, Пријановићи, Здравчићи и др), па и у самој Пожеги, оружје је могао набавити и сачуватп ко год је хтео и желео. Исто тако, чланови Партије и скојевци су готово јавно делили првомајски проглас КПЈ а читао га широк круг патриота.

Окупаторске и квислиншке власти су, путем наредби, огласа и других претњи, тражиле да народ враћа сву војну опрему: одећу, обућу, шаторска крила, возила, запрежну стоку и друго, а нарочито оружје. Свима који су имали било какво оружје претило се смрћу. У Пожеги, као и у многим другим местима, те наредбе је саопштавао општински добошар. Он би често, после прочитаних наредби, додавао и свој коментар, посебно кад је била реч о војној одећи и обући: „Прекрој, пребој, па се никог не бој". То је народ понекад, у шали, а више у збиљи, прихватао и скривао све што се могло сакрити.

Иако су немачке власти првих дана строго наређивале да се предаје оружје, остало га је доста незаплењеног или недовољно обезбеђеног на појединим местима. Истина, Немци су уништили највећи део оружја које су запленили, а преостало су касније сместили у просторије касарне и бивше војне шиваре, где су га чували. У селу Горобиљу, где је остало много наоружања 25. пешадијског пука, бивши председник Општине, по наредби Немаца, организовао је чување тог оружја. Партијска организација села успела је да један део одатле извуче. Чланови партијске ћелије из Горобиља су успели да сакрију више пушака, један пушкомитраљез, велику количину муниције и ручних бомби, затим више авионских бомби са помоћног аеродрома у Татојевици. Члан Партије и члан среског комитета СКОЈ-а Јован Стаматовић у Бакионици, по партијском задатку, са два своја брата, сакрио је 20 пушака, два сандука муниције и четири сандука ручних бомби. А ЈТазар Обрено-

21. *Ужичка република,* наведени рад, стр. 68;

вић, такође члан Партије из Бакионице, сакрио је 15 пушака, 5 сандука ручних бомби и два пиштоља. Чланови КПЈ из Здравчића, сакрили су више пушака и ручних бомби, муниције. Комунисти из Висибабе, такође су сакрили знатну количину оружја.

Чланови породице Светозара Остојића сакрили су око 20 војничких пушака, два коњичка карабина, три ловачке пушке, неколико сандука муниције и више војничких ћебади.

Какве су биле могућности за сакупљање оружја и шта су све комунисти и њихови симпатизери чинили у данима припремања Устанка, упечатљив је пример села Горобиља. О томе у својим сећањима говори Љубомир Станић, један од старих бораца и логораша у Норвешкој:

> „Председник општине Вићентије Станић чувао је оружје и прикупљао га још где је остало у селу. Наредио је служитељу да ноћује ту и да чува да ко не би што однео. У том времену дошао је кући Ратомир Станић. Био је мобилисан негде код Крагујевца па је напустио јединицу као и остали. Чим је дошао, састао се са Љубом Мићићем и договорили су се да се скупља оружје и муниција. Љубо је био секретар партијске ћелије у Горобиљу. Ратомир је обавсстио другове којима је могао то да повери. Прво смо отишли у поље где је била авијација (помоћни аеродром у пољу Татојевици), отворили авионе и скинули два радио-пријемника, више слушалица, акумулатора и један мотор за пуњење акумулатора, антену и други материјал. Отерали смо неколико буради са бензином, већу количину авионских бомби, разне величине, материјала за минирање, фитиља, каписли, више цирада и шаторских крила. Све је то сакривено за две ноћи и закопано. У том послу учествовали су: Ратомир Станић, Љубомир Станић, Миленко Станић, Срећко Бјеличић, Драгомир Сарић, Милорад Васиљевић Рале, Миленко Васиљевић и Душан Бјеличић.
>
> После ове радње, предложио је Ратомир да ја и он сами покушамо да извучемо нешто од оружја које је чувано у општинском дворишту. Служитељ је био старији човек, чекали смо око два сата и он је отишао кући. Ми смо отворили два салаша и извадили две „збројевке" (пушкомитраљези — чехословачке производње), 10 пушака, 4 сандука муниције за пушке, два сандука ручних бомби, неколико шаржера за „збројевке". Кад смо то изнели и склонили на Ратомировом кућном плацу, отворили смо зграду која је служила за затвор. Била је пун? оружја. У њој смо нашли 4 пиштоља. У том моменту

упитао нас је један сусед — шта то радите, људи? Видели смо да је то Станимир Весовић, најближи са кућом до општинског дворишта. Ми смо му казали да тражимо који пиштољ, јер се он може лако сакрити. Станимир нам је рекао да дамо и њему један ако их нађемо. Ми смо то учинили, дали смо му пиштољ са футролом, и он је обећао да то никоме неће рећи. . ,"[22]

Љубомир Станић је записао да је председник Општине, Вићентије Станић, пошто је приметио да је однесен део оружја из грађевина код општинске зграде, сазвао 40 рабаџија, са воловским запрегама, потоварио преостало оружје, муницију и другу опрему и све то превезао у Пожегу и предао немачкој команди.

Милинко Микула Терзић, његов отац Драгић и брат Драгослав и Милан Миросављевић, секретар сеоске ћелије КПЈ, са оцем Стојком, прикупили су у селу Висибаби око 20 пушака, један пушкомитраљез, више бомби, муниције, затим барута из топовских чаура, фитиља за минирање и другог. Оружје су закопали у шуму близу Терзића куће, а барут, фитиље, динамит и каписле су ставили у казанчиће и закопали их у близини Миросављевића куће.[23]

Комунисти, скојевци и симпатизери из Рупељева скупили су доста пушака, неколико пиштоља, бомби и муниције и два пушкомитраљеза. То оружје је подмазано и чувано под стеном у Станчици. Пушкомитраљезе је сачувао Драгољуб Глушчевић.[24]

У време априлске капитулације, резервни официри Милорад Панић Суреп, књижевник, командир једне чете, и Радован Илић оставили су писмо за Новака Живковића — са поруком да му ире дају на чување четири пушкомитраљеза. Од те пошиљке, два су пушкомитраљеза била закопана у Живковића кромпиришту, у Годовику, и касније предата Пожешкој партизанској чети.[25]

У време прикупљања оружја, у Узићима је скупљено више пушака и муниције. Људи су углавном предавали оружје кад су сазнали да се оно чува за устанак. Међутим, имућнији сељак Ђоко Ђокић из Висибабе и његов син нису хтели да предају један пушкомитраљез. Члан Партије из Узића Веселин — Веса Јанковић обавестио је о томе Љуба Мићића. Љубо је написао Ђокићу писмо и позивао га да се о свему договоре. Међутим, Ђокић није дао пушкомитраљез.[26]

Група напредних омладинаца из Пожеге и Висибабе више пута је покушавала да скупља оружје, па и из немачких складишта. Једанпут су са запрегама довозили разни материјал за Немце у круг касарне. Тада је са својим колима био и сељак Жарко Шма-

22. Љубомир Станић, *Сећања,* стр. 1. и 2;
23. Петар Миросављевић, *Примедбе и сећања,* нерегистрована грађа СУБНОР Пожега, стр. 2;
24. Усмена изјава Раша Милутиновића из Рупељева, 7. маја 1982;
25. Новак Живковић, усмена изјава, 25. августа 1982;
26. Веселин — Весо Јанковић, изјава аутору, 12. јула 1982;

кић. Иако је било строго забрањено да превозници било шта узму из немачког складишта. младићи су испод каната Шмакићевих кола сакрили једну пушку, а Немци је нису пронашли. И неколико пута касније су успели да извуку по неку пушку. Микула Терзић једанпут је узео један војнички бајонет, али му га је стражар одузео.

Један упад ове групе омладинаца у немачко складиште које се налазило у згради бивше војне шиваре, ради изношења оружја, завршио се кобно. У групи су били омладинци из Пожеге и Висибабе: Добривоје Петровић Брашњар, ђак (рођен у Мађеру 12. фебруара 1921), Владимир В. Ђорђевић, морнарички подофицир бивше југословенске војске (рођен 12. маја 1922, у Висибаби), Велисав Р. Анђелић из Пожеге (рођен у Гостиници, 1919. године), берберин, и знатно старији Милош Р. Илић из Горобиља (рођен 27. септембра 1898. године). Било је договорено да у акцији учествује и Микула Терзић, али он је те вечери закаснио. Приликом тог покушаја изношења оружја, Немци су ухватили и затворили сву четворицу. Сутрадан, су блокирали део Пожеге и претресли да би нашли још некога од саучесника, али никога нису ухапсили. Један је жандарм тог јутра ухватио сељака из Пилатовића, који се затекао у Пожеги, и натерао га да са другим људима прави вешала. Немци су ухапшене стрељали 11. маја 1941. године у дворишту општинске зграде, а потом их натоварили на запрежна кола, одвезли на трг и обесили. Ту су, обешени, остали три дана и три ноћи. То је био један од првих немачких злочина у Србији.[27]

У пожешком касарнском кругу Немци су били сместили оштећена возила, опрему и други војни материјал, који је заостао од бивше војске. Ту је било и топова (поред осталих, батерија топова која је у априлском рату била распоређена у Здравчићима; њу су официри и војници напустили без борбе). Немци су једне вечери, крајем јуна или почетком јула, спремили читаву композицију топова и утоварили је на железничкој станици. Ујутру, кад је транспорт требало да крене — са свих топова затварачи су били поскидани. Према сведочењу Стојана Стаматовића из Пријановића, Лазар Обреновић је примио задатак, да прикупи омладинце који ће онеспособити топове. Добривоје и Марко Марјановић из Бакионице, Лазар Обреновић, Миљко Марковић из Сврачкова и Стојан Стаматовић, поскидали су затвараче и ударне игле са свих топова, однели их даље у поље и разбацали по мочварама и каналима. Хтели су да скидају и точкове са топова, али није било времена да се и то уради. О овој акцији Новак Живковић пише:

„То је била диверзија партијске организације из Пожеге и Пријановића. Немци никад нису сазнали ко су

27. Изјава Микуле Терзића. Фотографија која је забележила злочин више пута је погрешно означавана. У неколико места означена је као фотографија везана за Крушевац. Немачки часопис „Шпигл", године 1978. означио је обешене као „немачке дезертере из 1945"!;

били извршиоци. О томе су само железничари нешто знали али су ћутали. Била је то толико успела диверзија да њени извршиоци никад нису ни сами успели пронаћи затвараче које су те ноћи на леђима изнели и побацали по баруштинама око Скрапежа.[28] Организатор диверзије био је члан среског комитета Крста Пајић Сингер".

Окупатор је осећао и знао да у народу има још оружја. Зато је издао нову наредбу о обавезној предаји оружја, под претњом смрћу онима код којих се пронађе ма какво оружје. Ради тога је немачки фелдкомандант из Ужица Штокхаузен одржао у Пожеги састанак са свим председницима општина. Фелдкомандант је тражио да се одржава ред, мир и послушност, да се сузбија рад Комунистичке партије.

У неколико села, на иницијативу комуниста, настала су импровизована скровишта авионских бомби. Једно од њих било је у Годовичкој реци — под стоговима сена (Бошко Међедовић из Годовика био је задужен да једну од тих бомби изнесе на Цвијино брдо и да изазове експлозију ако Немци крену према Благаји). Скровишта бомби постојала су и у Висибаби и Расној. Највеће је било у Горобиљу, а главни организатор био је Милорад — Рале Васиљевић. Место где је било скровиште народ је прозвао „Ралов мајдан".[29]

Партијска организација среза сасвим је успешно обавила задатак скупљања и сакривања оружја. У целини гледано, и услови за тај тако значајан и одговоран задатак били су изванредно повољни. Оружја је било у врло великим количинама, нарочито у Горобиљу и Пожеги. Чињеница да су у периоду скупљања оружја пале и прве жртве — четворица првих стрељаних па обешених родољуба, макар та акција била изведена и на сопствену иницијативу, говори о антиокупаторском расположењу народа, о родољубљу, високој патриотској свести и жељи да се поведе борба *}а* слободу. Иако је окупаторска одмазда била сурова, а претње и даље нису престајале, и Партија и њени чланови, као и народ, наставили су акцију скривања оружја. Чињеница да је Пожешка партизанска чета (која је касније формирана) била једна од најбоље наоружаних и опремљених то потврђује. То је, поред осталог, био резултат успешног рада и добре организације од стране Партије.

ПАРТИЈА ПОЗИВА НАРОД У БОЈ ЗА СЛОБОДУ

Напад фашистичке Немачке, без објаве рата, 22. јуна 1941. године, на Совјетски Савез, с којим је године 1939. потписала пакт о ненападању, имао је велики утицај на опште расположење на-

28. Новак Живковић, *Горобиље,* стр. 176—7, СУБНОР Пожега — Ариље, 1971. године;
29. По казивању мештана, и данас се може наћи нека од тих авионских бомби у околини Адашевића кућа, у Горобиљу;

рода у поробљеној и раскомаданој Југославији, на ширење противокупаторског расположења и спремности за борбу. То је био изненађујући догађај за народне масе, али је схваћен као сигуран немачки пораз. Не само комунисти него, у правом смислу речи, и најшири народни слојеви стали су на страну земље социјализма. Народ је и по традицији био везан за ту земљу и веровао у њену победу. Углед Комунистичке партије, комуниста уопште, нагло је порастао.

У новонасталим условима, у условима када се други светски рат разбуктао и добио нове, стратегијски значајне димензије, када је нападнута и једина социјалистичка земља у то време, комунисти Југославије су кренули у одлучну акцију. Политбиро ЦК КПЈ је одржао хитан састанак и оценио да је настала нова ситуација, да ће то бити прекретница у рату, да ће доћи до промена снага у светском сукобу и утицати на друштвено-политички карактер рата. На том састанку Политбиро је закључио да је настало време за почетак оружане борбе против окупатора и одлучио да позове народе Југославије у борбу против окупатора, за ослобођење своје земље. Увече је написан проглас Централног комитета КПЈ, у ствари, позив радничкој класи и народима Југославије да свим средствима помогну праведну борбу Совјетског Савеза, јер је то и њихова борба за слободу.[30] Проглас се завршавао речима:

„Напред у последњи и одлучни бој за слободу и срећу човечанства! . . ,[31]

Сутрадан, 23. јуна, Покрајински комитет КПЈ за Србију одржао је састанак и разматрао задатке комуниста у Србији који су проистицали из закључака и одлука Политбироа ЦК КПЈ од 22. јуна о припремама народа за устанак против окупатора. Одлучено је да се изврши распоред партијских инструктора ПК по окрузима, да се почну стварати ударне групе, да се обезбеде чвршће и редовније везе са окружним комитетима, да се појача илегална техника, да се повећа чување кадрова. Такође је одлучено да се изврше померања кадрова из Београда у унутрашњост Србије и да се изда проглас о борби против окупатора. На састанку је изабран Секретаријат ПК КПЈ за Србију, који је требало да буде стално на окупу и да руководи припремама устанка. Секретаријат су сачињавали: Александар Ранковић, Спасенија — Цана Бабовић, Вукица Митровић, Милош Матијевић и Љубинка Милосављевић.

И немачки окупатор, у пуној сарадњи са квислиншким властима Милана Аћимовића, који је почетком маја, на захтев окупатора, формирао тзв. комесарску управу — деловао је врло брзо и сурово, како би обезглавио руководство КПЈ, као и окружна, градска и среска руководства широм Србије. Окупатор и Аћимовићева

30. *Преглед историје СКЈ,* стр. 328;
31. *Зборник докумената и података о НОР,* том I, књ. 1, стр. 16—17, Војноисторијски институт ЈНА, Београд 1949;

специјална полиција спремали су заједно велико хапшење комуниста. То хапшење су везали за почетак напада Немачке на СССР. Шеф немачког Управног штаба у Србији, генерал Харолд Турнер наредио је 22. јуна шефу комесарске управе Милану Аћимовићу „да се одмах изврше, према ранијем споразуму", хапшења свих водећих комуниста.[32]

Аћимовић је 23. јуна упутио 35 својих специјалних изасланика, проверених полицајаца, у веће градове Србије, са задатком да са месним властима и немачким трупама изврше хапшења комуниста у ноћним препадима. У многим местима та хапшења нису успела. Разним каналима, најчешће преко својих симпатизера, у више места најистакнутији комунисти су били обавештени да се припрема њихово хапшење. Тако је било у Чачку и Ужицу. На дан напада Немачке на Совјетски Савез, у Пожеги, у кафани Миодрага Глишића, нашли су се заједно Драгољуб Ђорђевић, секретар среског комитета, Крста Пајић, Јован Стаматовић и Миливоје Радовановић. У разговору о новонасталим догађајима закључили су да ће окупатор и жандармерија сигурно хапсити комунисте и истакнуте симпатизере. Зато су одлучили да следеће ноћи не спавају код својих кућа и да о томе обавесте и друге комунисте. У Пожеги се већина комуниста склонила на време, Сресни начелник Божидар Милојевић, чим је добио наређење од Аћимовића, организовао је хапшење комуниста у вароши и пожешком срезу. Пожешкој полицији је пошло за руком да ухапси секретара комитета Драгољуба Ђорђевића. Он је био крајње неопрезан — саветовао је, боље рећи, наредио је члановима Комитета да се чувају полиције, да не спавају код кућа, да избегавају Пожегу, а сам је, непромишљено, отишао својој кући на спавање, где га је полиција изненадила и ухапсила. Исте ноћи је спроведен у Београд, затим у логор на Бањици, из којег је касније одведен и стрељан.

Хапшењем и ликвидацијом Ђорђевића, окупатор и његове слуге нанели су тежак ударац партијској организацији пожешког среза. Сви остали комунисти које је полиција предвидела да ухапси, на време су се склонили из родних места и вешто се скривали: Јован Стаматовић се склонио у Горобиље, затим у Годовик, па у Роге, код члана комитета Аћима Ивановића. Љубо Мићић „отишао је од куће". Исто тако, Аћима Ивановића је обавестио Драган Мићовић да у Пожеги хапсе комунисте, па више није силазио у варош. Павле Поповић, из Горње Добриње, упозорио је Душана Јањића из Средње Добриње (који је избегао из Београда) да се склони јер је, као комуниста, био познат властима и прогањан у бившој Југословенској војсци. И чланови сеоских ћелија нису спавали у кућама, него у шталама, колибама, салашима.

С обзиром на то да хапшења истакнутих комуниста нису успела и у многим другим градовима, окупатор и квислиншка Аћи-

32. Зборник, том I, књ. 1, стр. 345;

мовићева власт су одмах кренули у друге акције. Сресни начелници у Ужицу, Ивањици и Пожеги предњачили су у послушности. суровости и гоњењу комуниста и других родољуба. Тако је, крајем јуна, немачки фелдкомандант Адалберт Ханс Штокхаузен једног раног јутра, изненада, уз помоћ жандарма, блокирао Ивањицу да похвата комунисте. Сресни начелник у Ужицу је 15. јула позвао на састанак „виђене људе": учитеље, попове, председнике квислиншких сеоских општина и тражио од њих потпуну сарадњу у гушењу устаничких акција и пропаганде комуниста. Председник „комесарске владе" Милан Аћимовић је издао 13. јула строгу наредбу сресним начелницима, у којој је, поред осталог, стајало:

> „Ухапсите чланове породица одбеглих комуниста, и то синове преко 16 година и жене, уколико немају деце, оца или брата ако у заједници живе, а нису старији од 60 година. Случајеви се морају решавати под личном одговорношћу. Спискове доставити Министарству, а ухапшене, до даљег наређења, задржати тамо. . ."[33]

Сресни начелник у Пожеги Божидар Милијевић, са својим полицајцима, одмах је извршио наредбу Аћимовића. Већ 14. јула, ухапсили су чланове породица комуниста за којима су трагали. Тога дана су ухапсили браћу Јована Стаматовића (Милојка и Драгослава), а нешто касније и оца Добривоја. Исто тако, ухапсили су Живка Мићића док су се његов отац Љубо и старији брат Боривоје крили у Пилатовићима у Драгачеву и Горобиљу. Ухапшене су држали као таоце, очекујући да ће се одбегли комунисти пријавити властима. Уместо Милорада Цицварића, ухапшена је његова супруга Роса, која је касније пуштена из затвора. За комунистима који су успели да умакну немачким и квислиншким властима издате су потернице преко „Гласника" Аћимовићевог Комесаријата за унутрашње послове.[34]

У то време Пожега и пожешка села су прихватили групе прогнаних Словенаца. Године 1941, словеначки народ је доживљавао једну од својих највећих трагедија. Фашистички окупатори почели су спроводити свој сурови план расељавања и прогањања Словенаца из Штајерске, са њихових огњишта, у логоре и друге крајеве земље. Тако су хиљаде Словенаца приспеле у Србију, Хрватску, Босну или у Немачку, на присилан рад. У те словеначке крајеве окупатор је насељавао Немце.

Ти тужни транспорти принудног расељавања Словенаца почели су стизати у Србију почетком јуна. Само за десетак дана, почетком јула, у разна места у Србији дошло је 17 транспорта, са преко 7.000 Словенаца.

Словеначке породице дошле су у Пожегу 3. јула. Првих дана биле су смештене у неколико школских зграда и у бараке, бли-

33. Институт радничког покрета Србије (ИРПС), Недићева архива, нерегистровано;
34. Изјава Јована Стаматовића, дата аутору 1982. године;

зу касарне. Народ је, колико је могао још тада, почео помагати прогнаним Словенцима. После краћег времена, те су породице распоређене у пожешка и драгачевска села Каленић, Горњу Добрињу, Расну, Горобиље, Прилипац, Пилатовиће и друга. Сељаци су с великом љубављу примали Слозенце — жене, старије, децу, омладину. Многи су им уступали своје домове, гостинске собе, или су с њима делили просторије које су имали. Очевици тих догађаја казују да су словеначке породице, кад су улазиле у Прилипац, дочекане понудама и зрелим трешњама, које су нудила деца и омладина. У Каленићу су млади, у пролазу, гостили Словенце шумским јагодама. То су били искрени изрази мале, топле људске пажње и љубавда.[35]

Од тих јулских дана па до краја окупације, у Пожеги и суседним селима рађаће се и учвршћивати пријатељства, истинска и људска, која ће, у узајамном испомагању, постати изванредни примери братства и јединства. Најпре у заједничкој борби, у пожешким партизанским четама. И потом — све до слободе.

КОМУНИСТИ ПРЕДВОДЕ БОРЦЕ ЗА СЛОБОДУ

На седници, одржаној 27. јуна, Политбиро ЦК КПЈ је оценио да су сазрели услови за покретање оружане борбе. Тада је, уместо војног комитета, формиран Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије (ГШ НОПОЈ). За команданта Главног штаба именован је Јосип Броз Тито, генерални секретар Комунистичке партије. Поред њега, у Главни штаб су ушли и чланови Политбироа ЦК КПЈ. Седам дана касније, 4. јула 1941, Политбиро ЦК КПЈ је, на проширеној историјској седници, донео одлуку да отпочне оружана борба народа Југославије против окупатора и његових слугу у целој земљи. Одлучено је да одмах почну оружане акције, да се поведе партизански рат широких размера, да те акције прерасту у свенародни рат против непријатеља. Израђен је и план стварања партизанских одреда, састављена су општа упутства за акције и организацију партизанеких одреда и достављена свим партијским руководствима у Југославији. Политбиро је одлучио да упути проглас народима Југославије, с позивом на оружану борбу (који је објављен 12. јула). У том прогласу Централни комитет КПЈ је позвао народе Југославије да своју земљу претворе у опседнуту тврђаву за фашистичке освајаче, а комунисте да, без оклевања, организују партизанске одреде и да стану на чело народноослободилачке борбе. Тада је, 4. јула, формиран Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије: командант Сретен Жујовић Црни и чланови Родољуб

35. Отворена срца (хроника људске солидарности), Марибор 1974. стр. 87, 128—9; Јован Радовановић: *Гинули су један за другога,* НИУ „Народна армија", Београд, стр. 40—41;

Чолаковић Рођко, Бранко Крсмановић, Филип Кљајић Фића и Никола Груловић.[36]

По одлуци Покрајинског комитета КПЈ за Србију, одређени инструктори ПК отишли су у унутрашњост Србије, у поједине округе и срезове да пружају помоћ тамошњим кадровима и партијским организацијама у припремама за борбу против окупатора и да обезбеде да се одлуке Партије што пре и тачније остварују. Члан ПК и Главног штаба за Србију Бранко Крсмановић и инструктор ПК Милан Мијалковић најпре су боравили у чачанском округу, па су 7. јула дошли у Ужице, где су тог дана одржали састанак ОК КПЈ за Ужице. Том приликом је констатовано да су партијске организације досадашњим радом створиле услове за почетак устанка. Донесена је одлука да се припреме за устанак убрзају, и да се формира Ужички народноослободилачки партизански одред. Предвиђено је да Ужички одред има у свом саставу седам чета — у сваком срезу по једну: Ужичку, Пожешку, Златиборску, Рачанску, Црногорску, Ариљску и Моравичку.

После састанка Мијалковић је, са секретаром Комитета Жељом Ђурићем, дошао у Пожегу, на састанак Среског комитета. То је био први састанак Среског комитета после хапшења дотадашњег секретара Драгољуба Ђорђевића. Зато је на састанку инструктор Мијалковић одредио најпре Крсту Пајића Сингера за новог секретара.[37]

О том састанку сведочи и запис који је оставио Аћим Ивановић:

> „Поднет је извештај о броју пријављених другова за борбу. Расположење народа за борбу било је велико, али већина је говорила да је још рано, да је непријатељ много јак и да треба причекати. Ипак се пријавио приличан број другова да пође у борбу. Поред осталог, одлучено је да се приме неки другови у Партију".

На састанку Комитета сви су чланови поднели извештаје са свога подручја о томе колико је сакривено оружја и о сусретима и разговорима са члановима Партије, скојевцима, кандидатима Партије, симпатизерима и са народом уопште. После тих извештаја, договорено је да се настави сакупљање оружја и друге борбене и војне опреме, одеће, обуће и, посебно, санитетоког материјала.

После састанка, Мијалковић се задржао краће време у селу Бакионици, где је саопштио Миливоју Радовановићу Фарбину да је примљен у Партију и одредио га за секретара ћелије у селу. Тада су примљени у Партију Марко и Добривоје Марјановић и Ла-

36. Преглед Историје СКЈ, стр. 330;
37. Стеиографске белешке, стр. 67, Институт за раднички покрет Србије;

зар Обреновић, па су са Фарбином и дотадашњим чланом Матијом Ивановићем, опанчарским радником, сачињавали чланство ћелије.[38]

Проглас ЦК КПЈ о позиву на устанак брзо је доспео у све крајеве земље, па и у ужички и пожешки крај. Из Окружног комитета проглас је донела Милева Ђурђић — Топаловић. Комунисти, кандидати Партије и скојевци су га прихватили са одушевљењем. И у широким слојевима народа све више су расле симпатије за СССР, за борбу против окупатора и слободу земље.

Партијска организација Годовика и Сремски комитет, тражили су начина да ослободе затворене таоце, који су ухапшени због својих сродника — чланова Партије, који су се били повукли у илегалност да не би били ухапшени и побијени. У том тражењу било је и предлога да се преговара са полицијским писаром Маринковићем, који је био нешто умеренији од осталих људи у квислиншким властима и полицији. Међутим, до тога није дошло. Поједини чланови Партије веровали су да таоци неће страдати, па нису били за то да се изведе акција да би их ослободили. Међутим, новопримљени члан Партије из Годовика Видан Мићић, добровољно се пријавио да сам ослободи таоце из пожешког затвора. Неколико година раније Видан није живео у селу, па га ни жандарми нису познавали. Он је смислио згодну могућност — отићи ће да посети шнајдерку Милеву Вукајловић (Ковачевић), која је издржавала неку мању казну у затвору, али се доста слободно кретала. Жандарми су јој дозволили да донесе шивећу машину од куће, те је понешто шила жандармима и осталима, који су јој доносили.

Видан је посетио Милеву и договорио се с њом да му помогне да дотури неке ствари таоцима. Потом је отишао код Милована Миловановића Ђапа, ковача из Пожеге, који му је направио повелику кламфу, погодну за разбијање зида. Увече је преко затворске тарабе предао Милеви ту кламфу и литар ракије да таоци њиме напију криминалца који је био са њима у соби. Милева јс ракију и кламфу сакрила под одећу, па однела таоцу Живку Мићићу. Криминалца није било тешко опити и успавати, а ни зид нробити, јер није био нарочито тврд. Кад је све било готово, Живко је тихо рекао друговима да је зид пробијен и да беже.

У ноћи између 22. и 23. јула, сва тројица су побегли у Роге, или у састав језгра будуће Пожешке партизанске чете у шуми Благаји, изнад Речица.[39]

Тај догађај је био врло важан за пожешку партијску организацију, а начин на који је изведен показао је спремност и умешност њених кадрова да се сналазе и у тешким ситуацијама. Дога-

38. Ужичка република, н. р. стр. 69; Миливоју Радовановићу признат је партиски стаж у КПЈ од 1940. године када је био делегиран на рад у левом крилу Земљорадничке странке;
39. Усмена изјава Видана Мићића, 17. новембар 1983. године;

ђај је записан и у Билтену квислиншке полиције од 24. јула 1941. године.

Крајем јуна и током јула развијен је врло жив пропагандни рад Партије. У сусретима с народом, на пољским радовима, на јавним или тајним скуповима, комунисти су говорили о борби која је већ почела у другим крајевима Србије и о томе да се припрема организовање наоружаних јединица у ужичком крају, да је формиран штаб Ужичког партизанског одреда. Требало је много умешности, такта, стрпљења и снаге да се народу објасне новонастали догађаји. Пре свега, требало је доказати да Немци напредују на источном фронту, уз велике губитке, и да ће их Црвена армија ипак зауставити.

Доиста, тешко је било покренути народ да се ухвате укоштац са до зуба наоружаним непријатељем, и да је непобедив народ који се бори за свој опстанак и слободу.

Колико је био интензиван рад Партије у то време, сведочи и запис Јована Стаматовића о догађајима у пожешком срезу у другој половини 1941. године. Сем осталог, он у том запису каже:

> „Концем јуна и током јула у свим селима око Пожеге и у селима јужног дела среза одржане су по једна или две конференције. Тридесетог јуна одржана је конференција у селу Пријановићима, у дворишту куће Миливоја Станојевића — на свега 15 минута хода од немачких гарнизона у Пожеги и Јеминској Стени. У Годовику, конференција је одржана око подне, у воћњаку Божа Мићића, усред села. На тим конференцијама говорило је доста другова: Милан Мијалковић Чича, инструктор ПК КПЈ за Србију, Љубо Мићић, бивши комунистички посланик, Јеврем — Јешо Поповић, члан ОК КПЈ за Ужице, Лазо Обреновић, Миливоје Радовановић Фарбин, Аћим Ивановић, ја и други. Тумачили смо проглас ЦК КПЈ о позиву на устанак, о ситуацији насталој после капитулације Југославије, о стању на Источном фронту. Ово последње питање је изазвало велико интересовање код људи који су веровали у велику снагу СССР-а, а који су били запањени брзим продором Немаца у дубину територије СССР-а. Ми смо ово питање објашњавали изненадним нападом Немаца, а више тактиком Црвене армије. . ."[40]

На састанку у селу Љутицама, уз учешће око 20 људи, говорио је Милијан Арсић, члан Партије, који је тај скуп организовао у договору са Љубом Мићићем.

У Горобиљу, у шуми близу Станића кућа, био је уређен мањи логор са већим шатором. Под шатором је смештен радио-пријемник који се напајао агрегатом набављеним са бившег аеродро-

40. Ј. Стаматовић, Сећање на 1941, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега;

ма у Татојевици. Сваке вечери, до одласка на Благају, ту се окупљало по 10—15 чланова Партије да чују вести Радио-Лондона, Моокве.

За народ је партизан био ново, дотад непознато име борца за сло'боду. Борци за слободу свога народа, партизани, како су говорили комунисти, по свему су нови борци. Они ће добровољно узети оружје у руке, спремни да у свакој прилици дају свој живот за слободу, за народно ослобођење, за лепши, праведнији и богатији сутрашњи живот, за живот без искоришћавања туђег рада, без експлоатације, за најшира права радника и сељака, за просвећивање најширих маса народа. Будући борци — партизани су били велики идеалисти, спремни да се боре против окупатора и његових слугу у свако време, дању и ноћу, у свим приликама: у селу, граду, шуми, на друму, железничкој прузи, спремни да погину за своје идеале. Народноослободилачка борба се ослањала и везивала за борбу против; фашизма, заједно са савезницима — Совјетским Савезом и Енглеском.

ОКУПАТОР И ИЗДАЈНИЦИ

Немци и квислиншке власти по срезовима и општинама осећали су дух отпора у народу. Већ у јулу су почели трпети и поразе и ударце у разним крајевима земље. Зато су предузимали репресалије, одмазде за сваки акт непослушности или саботаже. То је било време претњи смрћу и убиствима на сваком кораку, свакога дана и часа.

У Ужицу су Немци имали јаке снаге: штаб 724. пешадијског пука (из састава 704. посадне дивизије, чији је штаб био у Ваљеву) са својим 1. батаљоном. Почетком августа, у састав тог батаљона ушле су и батерија 654. артиљеријског девизиона, две чете за обезбеђење и чета полицијског батаљона. У Ивањици и у руднику антимона, на Буковици код Ивањице, налазила се чета Немаца за обезбеђење (тзв. „ландесшицени"). И у Пожеги је била чета „ландесшицена" исте јачине и једно одељење у Јеминској Стени. Исто тако и у Бајиној Башти. Само Чајетина, Косјерић и Ариље од среских места у тадашњем ужичком округу нису имали немачке посаде. Укупно, током јула, немачке јединице у ужичком округу бројале су око 1.500 људи. Већ у августу су из Санџака и са Косова довукли још око 500 албанских квислиншких жандарма, које су користили у борбама против новостворених партизанских снага. У Ужицу су постојале и радиле и немачка фелдкомандантура (облаона команда) и ортскомандантура (месна команда) за спровођење немачких наредби и ради управљања територијом.

Немачки фелдкомандант у Ужицу био је пуковник Ханс Штокхаузен, кога је народ ужичког краја запамтио као великог злочинца. Он је све више учвршћивао власт и притискао народ преко квислиншке власти. Путовао је у Ивањицу, Пожегу, Ариље

и друга места и окупљао среске начелнике и председнике општина, као и полицајце, да би их обавезао да енергично и без милости сузбијају све покушаје непослушности и било којих аката против немачке силе. При том је претио убиствима и терором.[41]

Сарадници Милана Аћимовића су обилазили поједине срезове, међу којима и срез пожешки, како би се уверили да ли се њихова наређења спроводе у живот. Тако су 13. јула Мирослав Васиљевић и Ранислав Аврамовић, комесари министарстава привреде и саобраћаја, посетили пожешки срез, односно „изненадили" среског начелника, јер телеграфске везе већ нису радиле између Ужица и Пожеге. Они су пренели среском начелнику шта све квислиншка влада очекује од њега и какве мере треба да предузме у борби против комуниста. При том су лоше оценили дотадашњи рад тог начелника и закључили да у Пожегу треба послати јачег човека.[42]

Сремски начелник је од тада више пута окупљао председнике општина и друге „виђене људе" и говорио да се немачке и Аћимовићеве наредбе морају поштовати без поговора, и да се у народу морају сузбијати све помисли на бунт, а камоли акције против окупатора. Тих јулских дана су у Пожеги, као и у ондашњим зградама сеоских општина, биле видно излепљене наредбе немачког зојног команданта за Србију, генерала Шредера, у којима је тај злочинац готово увек претио смртном казном:

> „Смрћу или робијом не испод три године биће кажњен ко намерно:
>
> 1.— за рат важне залихе или постројења сваке врсте, нарочито плинска, водена или електрична постројења, бране, железничка, телеграфска и светлосна постројења уклони или уништи,
>
> 2.— помаже на заузетој територији војна лица која нису немачка,
>
> 3.— на штету немачке војне силе и Рајха преноси вести лицима или властима изван заузете територије,
>
> 4.— приређује противнемачке скупове или на њима учествује,
>
> 5.— у намери да шкоди интересима немачке војне силе или Рајха обуставља посао, одвраћа раднике или друге позива да престану са радом или да га напусте..."[43]

Како су квислиншке власти, пре свега жандармерија, оценили стање у пожешком срезу крајем јула 1941. године, у време када се почела стварати Пожешка партизанска чета? О томе постоје два документа, два извештаја командира жандармеријског вода из Пожеге. У првом извештају, од 22. јула, каже се да је „унутрашња

41. Н. Јбубичић, н. д. стр. 39—40, II издање, Народна књига, Београд 1981, стр. 32;
42. Цитира В. Глишић, н. р. стр. 25 — А ВИИ, Неднћева архива;
43. Оригинални документат, нерегистрован, СУБНОР Пожега;

ситуација на територији овога вода повољна. Расположење народа према нашим властима као и према окупаторским војним властима за сада је повољно и не појављују се ма какви моменти који би садашње стање на реону вода погоршали".

Даље се говори да „страна пропаганда и шпијунажа нису примећени".

У извештају се помињу појаве разбојништва и пљачки и наводи се да је група од шест људи опљачкала сељацима из Честобродице око 115.000 динара у готовом и око 5.000 у стварима. Те

Југословенском Народном покрету "Збор"

Б Е О Г Р А Д

Извештавам Вас да је овдашњи Сресни начелник Божидар Милијевић, данас предао дужност среског начелника, за неколико дана полицискoм писару г. Матићу, а ово је учинио зато што већ неколико дана круже у народу гласови о тобожњем "четничко"- комунистичком пучу - устанку за ослобођење. Овај сресни начелник је под утицајем тих гласова ово и учинио, предајући дужност једноме писару, који је иначе симпатизер комуниста, а да би се он извукао у евентуалним нередима.

Молим Вас да код г. Комесара унутрашњих дела, овај случај доставите, и да га г. Комесар узме у хитан поступак.

За овога среског начелника ми зборași већ месец дана тражимо да се он уклони одавде, због гањања наших другова.

За другарским поздравом "Напред до победе"

11 јула 1941 г.
Пожега

Старешина орг. подручја,

Извештај љотићевца (старешине подручја „Збора" у Пожеги)
Николе Милића

пљачкаше је похватала жандармерија из Горње Добриње. Другу пљачку извршили су Славко Марјановић из Бакионице и још један човек из Горобиља. Они су 20. јула ноћу упали у стан Софије Хофман (невенчане жене — „Швабице" — Милана Васовића, потпоручника авијације који се налазио у заробљеништву) у Горобиљу и однели јој 79.800 динара.[44]

44. Наводи Н. Љубичића, стр. 42;

Други извештај, датиран 24. јула, наводи податке да се у срезу три лица „воде" као комунисти: Љубо Мићић, Јован Стаматовић и Милорад Цицварић. „Сва тројица ових комуниста за сада се налазе у бекству у непознатом месту и за њима се енергично трага". Даље се понављају подаци о разбојништвима и пљачкама које су, како се наводи „извршила лица у војним униформама и наоружана", па се каже да су жандарми у Пожеги преоптерећени и да би станицу у Пожеги требало „појачати бар са још 5 жандарма".[45]

Иако су жандарми и друге власти мотрили по целом срезу и пратили развој догађаја и расположење у народу, они ништа нису знали да саопште, сем да трагају за тројицом одбеглих комуниста. Знали су, без сумње, за многе скупове и врење у народу, које су, у припремама за устанак, изазивали комунисти, али су све то прећутали, вероватно зато што су мислили да ће тако бити мање изложени притиску.

Тако су се постепено конфронтирале снаге у Пожеги, као уосталом, у целој Србији: на једној страни немачки окупатор и његова наоружана сила, Аћимовићеве власти, сресни начелници, жандармерија и други, а на другој широке масе народа које је Комунистичка партија припремала за оружану борбу.

ФОРМИРАЊЕ ПОЖЕШКЕ ПАРТИЗАНСКЕ ЧЕТЕ

У таквим приликама, при таквом односу снага, почеле су припреме за формирање Пожешке партизанеке чете.

Већина комуниста пожешког среза деловала је или легално или потпуно скривајући своју активност. Сем Љуба Мићића, Аћима Ивановића, Јована Стаматовића и Милорада Цицварића, који

45. Оригнналан документат, СУБНОР Пожега;

гу живели илегално, остали су деловали слободније. Секретар комитета Крста Пајић Сингер становао је у Висибаби, у Пожегу није долазио, али је непрекидно ишао из села у село, од једног члана Шртије до другог, међу активисте. Стизао је на састанке, давао упутства за рад, био је неуморан. Љубо Мићић је био такође врло активан, упркос томе што је био шездесетогодишњак. И други комунисти су деловали организовано и редовно, нарочито у преношењу нових вести и извршавању задатака за рад које је Партија у то време постављала.

Тако су сазрели услови за формирање Пожешке партизанске чете. Одлука о формирању Ужичког партизанског одреда „Димитрије Туцовић" донесена је 7. јула 1941. године. У свим срезовима радило се на формирању чета. У другој половини јула, у Горобиљу, недалеко од реке Ђетиње, одржан је састанак Среског комитета КПЈ за срез пожешки, на коме је учествовао и инструктор ПК КПЈ за Србију Милан Мијалковић. На састанку је, поред осталог, донесена одлука о стварању Пожешке партизанске чете. Чланови комитета су добили појединачне задатке, које је требало извршити, како би се убрзало формирање чете.[46]

Неколико дана касније на територију пожешког среза дошао је Милинко Кушић, политички комесар Ужичког партизанског одреда. Тога дана, у близини куће Велимира — Вељa Мићића, Кушић је одржао састанак, на коме су били Крста Пајић, Љубо Мићић и Миливоје Радовановић. Тада је размотрено стање припрема за формирање чете, расположење будућих бораца и народа, стање наоружања и најнужнијег обезбеђења материјалним и санитетским потребама. Увече је састанак настављен и тада је одређено руководство — команда чете, углавном онако како је предложио Сремски комитет Партије. Тим скупом и договором на њему, завршене су припреме за стварање чете.

Ускоро после тог саетанка, сви су борци чете били обавештени о дану одласка у партизане и о зборном месту, о томе шта да понесу поред наоружања којим располажу или које ће им дати неко од чланова Партије ко је задужен за поделу оружја сакривеног у појединим селима.

На зборно место у селу Годовику, на месту званом Пожаревац, у близини куће Живане Мићић, 27. јула почели су пристизати одређени борци будуће чете. Окупило се њих око 30. Одатле су се увече пребацили у Благају, изнад засеока Трифуновићи у селу Речицама, где је члан Партије Ратомир Станић, са групом другова, већ био уредио војнички логор. Поред осталог, логор је имао једну велику ваздухопловну цераду, агрегат за осветљавање, радио-пријемник и више шаторских крила. Предвече су у Годовик дошли Милинко Кушић, политички комесар, Жељо Ђурић, секре-

46. Никола Љубичић, н. д., II издање, стр. 48;

тар ОК КПЈ и Јеврем Поповић, заменик команданта Ужичког одреда. Они су заноћили у кући Мићића. Изјутра, по магловитом времену, искусна домаћица, рекла је гостима да би, можда, било боље да изађу из куће и сместе се код оближњег сена, јер по магли може и непозвани, па још и наоружани, да бане пред кућу. И, доиста, чим, су они изашли из дворишта — у кућу су банули жандарми из Пожеге! Претресли су кућу, али, како нису нашли ништа сумњиво, одмах су се вратили.

Ратомир Станић
први заменин командира
Пожешке чете

Велимир ВељоМићић
први командир Пожешке чете

Сутрадан, 28. јула, у Благаји је свечано формирана Пожешка партизанска чета, која ће се касније звати Прва пожешка чета.

Тога дана постројеним Пожежанима говорио је Милинко Кушић и прогласио да је формирана Пожешка партизанска чета. Тада је саопштио и имена командног особља. За командира је одређен Велимир — Вељо Мићић, наставник из Годовика, за политичког комесара Аћим Ивановић, земљорадник из Рогу, за заменика командира Ратомир Станић, земљорадник из Горобиља, а за заменика политичког комесара Јован Стаматовић, кројачки радник из Пријановића. За командире водова одређени су Владимир Николић Фош, радник из Пожеге, и Миленко Никитовић подофицир бивше војске из Речица.

Врло је тешко, готово немогуће, тачно реконструисати састав Пожешке чете на дан њеног формирања. У гзвештају команданта Главног штаба Србије Сретена Жујовића команданту Главног штаба НОПО Југославије Титу, од 17. августа 1941, стоји да Пожешка чета броји 35 бораца. Утврђено је да су из пожешког среза на дан

формирања у чети били: Велимир Мићић, Аћим Ивановић, Јован Стаматовић, Владимир Николић Фош, Љубомир — Љубо Мићић, Миленко Никитовић, Новак Живковић, Богомир Караклајић, Боривоје-Мићић, Живко Мићић, Видан Мићић, Милун Зечевић, Лукијан — Лука Станић, Ратомир Станић, Пане Срдановић, Момчило Марковић, Момчило Јовановић Шоле, Драгослав Терзић, Милинко Терзић Микула, Милоје Диковић, Матија Лапчевић, Петар Илић, Милојко Стаматовић, Момчило Стојчић, Миливоје Никитовић, Славко Међедовић, Никола Лековић, Добро Симић, Андрија Видић, Душан Топаловић и Никола Томић. У чету су дошли са другог подручја: Боса Цветић, Милорад Цветић, Бешка Цветић и капетан Ђурашевић. Миливоје Радовановић је враћен на теренски рад.[47]

Међу првим борцима било је 17 чланова Партије и кандидата и 10 чланова СКОЈ-а. Остали борци били су симпатизери Партије, Љубомир Мићић и Аћим Ивановић су били чланови Среског комитета КПЈ, а Пане Срдановић, Јован Стаматовић и Боривоје Мићић чланови Среског комитета СКОЈ-а.[48]

После формирања чете, Милинко Кушић и Желимир Ђурић су се вратили у околину Ужица, где се у то време налазило седиште Окружног комитета КПЈ за ужички округ. Ради обезбеђења, са њима је, по задатку секретара Среског комитета КПЈ Крсте Пајића, путовао до Трешњице и Драгослав Митровић, члан СКОЈ-а из Годовика.

Чета је више дана била у логору, где је организована војна обука. Основно је било да се научи руковати оружјем и како га употребити, а понешто и из тактичке обуке. Сем командира и његовог заменика у извођењу обуке највише су се ангажовали командири водова, нарочито Миленко Никитовић.

Везе са Пожегом одржаване су преко Крсте Пајића, Миливоја Радовановића и кафеџије Милоша Божића. Један од пунктова била је и воденица Павла Петровића на Ђетињи, а други у селу Годовику. Новак Живковић је био задужен да преко посебне мреже сарадника прикупља обавештења и друге неопходне потребе за делатност и безбедност чете у Благаји. Међу сарадницима, махом омладинцима — члановима СКОЈ-а и Партије — на том послу и на прикупљању хране ангажовали су се Бошко Међедовић, Милијан Неоричић, Драгослав Митровић, повремено Миливоје Никитовић, браћа Бјеличићи, Стојан Ђелебџић, Драгослав Варничић, Лука и Душан Станић и др. Чета се снабдевала преко пунктова у околним селима, а највише преко пункта у Годовику и воденице члана Партије Милоша Младеновића, у Расној. Највећи део нтмирница из Горобиља остављан је код Бјеличића куће и у штали

47. Зборник, том I, књ. 20, док. бр. 6; Н. Љубичић, н. д., стр. 44 и 45. Имена осталих бораца нису утврђена. Реконструкцију састава чете извршили Јован Стаматовић, Боривоје Мићић и Микула Терзић;
48. Јован Сгаматовић, н. р., стр. 3;

Вучка Неоричића, а из еела око Расне, нарочито пшеница, у Младеновића воденици. Људи су, тобоже, носили своје жито у воденицу, и то се показало као добра камуфлажа.

За време боравка чете у Благаји, у ноћи 6. августа, кад је обилазио стражу, услед неспоразума са стражаром, погинуо је заменик командира чете Ратомир Станић, омиљени друг и борац. После тог трагичног случаја, чета је променила место логоровања, спустила се у Дрвачане, изнад Рзава.

Милун Зечевић
заменик политичког комесара чете

Аћим Ивановић
први политички комесар
Пожешке чете

Боравећи у Дрвчанима, чета се још више одвојила од села, од народа. Сем војне обуке и слушања радио-вести и политичких предавања, готово ништа друго није радила. Код појединаца је наступила апатија, малтене, и деморализација. У таквом стању Предраг Скоковић и Душан Топаловић су тражили да напусте чету, па су се, с одобрењем чете и њеног руководства, вратили својим кућама. Топаловић је био емотивно везан за Ратомира Станића и њему је изузетно тешко пала његова погибија.

* * *

У зиму и пролеће 1941. године крупни догађаји су се одиграли У Југославији: најпре потписивање Тројног пакта, затим 27. март, па априлски рат и окупација. У пожешком крају 27. март је обележен као догађај који је прекинуо планове фашизације Југославије. Народ је био расположен за борбу, за одбрану земље.

Партијска организација радила је, иако у илегалним условима, на јачању патриотизма, развијању борбеног морала за одбрану од агресора. Међутим, бивша Југословенска војска пружила је делимичан — и слаб отпор окупаторима. После тих догађаја народ се разочарао у бившу војску, државу и властодршце и није могао видети перспективу ослобођења од окупације. У условима окупације, Комунистичка партија је била она снага која је наставила свој рад на подизању морала поробљеног народа и јачању вере у победу напредних снага у свету против фашистичких окупатора. Почела се брже организацијски изграђивати и омасовљавати, развијати све јачи и обухватнији политички рад у народу, како у Пожеги тако и у селима.

Рад среске партијске организације уочи рата и њена успешна сарадња са левим крилом Земљорадничке странке, затим у бурној 1941. години, а нарочито од окупације земље, масовност и углед у народу, дали су изванредне резултате. Партија и СКОЈ и бројни симпатизери прихватили су са пуном одговорношћу задатке које је поставио ЦК КПЈ на прикупљању и скривању оружја заосталог од капитулације бивше војске, и друге војне опреме, нарочито санитетског материјала. Иако су у акцијама прикупљања и скривања оружја пале и жртве у Пожеги — прве жртве у ужичком крају — тај догађај није ослабио рад Партије и њених симпатизера. Правилно схваћен и организацијски исправно вођен, уз масовно учешће чланова Партије, СКОЈ-а и других патриота, овај задатак је завршен са великим успехом, тако да је Пожешка партизанска чета била међу најбоље наоружаним јединицама Ужичког одреда.

У условима окупаторског терора и квислиншких власти, нарочито после напада Немачке на СССР, Партија је успела да сачува своје кадрове, сем секретара среског комитета. Успела је да вешто изведеном акцијом ослободи таоце — затворене сроднике истакнутих комуниста који су се били склонили на сигурна места. Позив Партије да се народ припрема за оружану борбу, прихваћен је са великим одушевљењем не само међу комунистима и скојевцима, већ и у широким слојевима народа. Ангажовањем великог броја активиста и родољуба припреме за оружану борбу за слободу, спроведене су успешно, што је омогућило да се створи једно квалитативно ново стање и да дође до преломног тренутка
— да се формира оружана јединица — Пожешка партизанска чета у саставу Ужичког партизанског одреда „Димитрије Туцовић".

II ГЛАВА

ПОЧЕТАК И РАЗВОЈ УСТАНКА

Устанак и оружане акције у ужичком крају су нешто касниле. Иако су на време формиране бројне и јаке чете, акције су изостајале. Зато је Покрајински комитет КПЈ за Србију, 14. августа, у писму ОК КПЈ за ужички округ и инструктору ПК Милану Мијалковићу, оштро критиковао пасивно држање Окружног комитета и Штаба Ужичког одреда. Сем осталог, у том документу Покрајински комитет каже:

> „Основна ваша грешка јесте у томе што нисте умели правилно и брзо преоријентисати рад партијских организација. Уместо пребацивања свих партијских снага на главно тежиште рада, ви сте и даље остали код оних старих, новом ситуацијом и новим задацима преживелих форми рада. Секташтво и ситничарење било је и раније, а данас поготово, најопаснији непријатељ нашој Партији. Не прво једно, па после друго, него савлађујући организационе слабости истовремено припремати и изводити акције на бази постављених задатака. Само ако се ухватимо за главну карику у нашем раду, која ће повући сва остала ситнија и крупнија питања, моћи ћемо правилно решити и организациона питања".[49]

Даље се у писму каже да не треба стварати „мртве, а уз то и ненаоружане десетине, које чекају на неки свој моменат, већ одмах прећи на стварање мањих или већих покретних јединица и проширивати их на све оне који су спремни за борбу против окупатора. Посебно се истиче да „треба развијати њихово брзо дејство, иначе прети опаоност заостајања за другим крајевима".

После недељу дана, 22. августа, политички комесар Милинко Кушић, у име штаба Ужичког партизанског одреда и Окружног комитета Партије, написао је самокритички извештај Главном штабу Србије, у коме се, поред осталог, каже:

> „Ми увиђамо да је овакав наш рад био пун погрешака и недостатака. Ситничарење, опортунизам, сек-

49. Зборник, том I, кн>. 1, док. бр. 5;

таштво, спорост у раду, преспоро сналажење у новим формама рада, колебање да зађемо у одлучне акције, избегавање и одлагање главних задатака. Два рудника, два складишта муниције, једно велико складиште нафте, железничка пруга која нас повезује са Босном, којом се превозе нафта, маст, муниција, непријатељски војници, а ми губимо време у обрачуну са појединим сеоским положарама, који нису најизразитији петоколонаши. Наше чете су лежале у шумама, непокретне, ни налик на партизанске, лежале издвојене од народа, а народ је требало дизати на оружје. Лежале су гладне и оголеле, а непријатеља ни глава није заболела. Ми смо током рада сами увиђали где смо грешили и у чему су наши недостаци... Верујемо да ћемо те грешке и недостатке исправити све брже и темељитије. И чинићемо све да испунимо задатке које сте пред нас поставили..."[50]

Указивање на слабости у раду штаба Ужичког одреда и ОК Партије које су учинили Покрајински комитет и Главни штаб за Србију имало је позитивно дејство. Оружане акције ужичких чета, након тога, све су чешће и организованије. Чланови штаба Одреда и чланови ОК обилазе чете и помажу им да почну оружаним акцијама. Првих дана августа, Пожешку чету су обишли Милинко Кушић и Желимир Ђурић. Они су борцима говорили о развоју устанка и борби против окупатора у Србији у ужичком крају и, при том, нагласили да и Пожешка чета треба што пре да почне са извођењем оружаних акција. Међутим, чета је, углавном, и даље логоровала, прилично издвојена од народа. Нешто касније, у чету су дошли Милинко Кушић и Слободан Пенезић Крцун (члан ОК и ускоро заменик политичког комесара одреда). Овога пута њих двојица су критиковали руководство чете због неактивности. Нарочито је Пенезић био оштар. Он је казао чети да се улежала и — да спава док Немци готово мирно пролазе кроз пожешки крај и „раде шта хоће". Команда чете, а и борци, увидели су да је критика њиховог јаловог логоровања, оправдана и да се мора радити друкчије.

ПРВЕ АКЦИЈЕ

Средином августа, Пожешка чета је почела своје оружане акције. Прву је извела у железничком тунелу у Расној. За рушењс тунела употребљена је авионска бомба од 100 килограма, која се налазила у партизанском скровишту у Горобиљу. Њено превожење до воденице Милоша Младеновића организовао је Рале Васиљевић. Срећко Бјеличић је коњском запрегом возио жито у воденицу и међу џакове сместио бомбу. (Један од учесника допрема-

50. Зборник, том I, књ. 2, стр. 49—59;

ња бомбе до Расне био је Милијан Неоричић, који је у августу одлуком Среског комитета, примљен у Партију). Кад су донели бомбу активисти су је сакрили „у бујад", у шуми близу воденице. Рушење тунела изведено је по плану: жандарме који су обезбеђивали тунел са пожешке стране, воденичар је увече довео у воденицу „да се одморе". Онда је Аћим Ивановић, политички комесар чете, са двојицом партизана, ушао у воденицу и разоружао жандарме. У исто време, једна је патрола упућена и на другу страну тунела, према Ужицу, да разоружа стражаре. Међутим, то су би-

Срушени мост на Ђетињи у Горобиљу, септембра 1941.

ли сељаци из Расне који су били одређени да дежурају. При појави партизана, они су се разбежали. У међувремену, партизани су унели бомбу у тунел и припремили је за експлозију. Видан Мићић је запалио штапин. Бомба је експлодирала, али веће штете није било. Саобраћај на прузи није прекидан.[51]

Акција је изведена у ноћи између 15. и 16. августа. Иако се њом није ништа постигло, ипак је имала велики одјек у народу. Експлозија се чула на далеко. Чули су је окупатор и жандари. Већ сутрадан, жандармеријска патрола је провела ноћ у заседи, у близини тунела, а 17. августа изненада је наишло потерно одељење Немаца из Пожеге. Глувонеми младић Момчило Мићић први га

51. Стенографске белешке, стр. 74—75; сећања Андрије Видића и Милијана Неоричића;

]е приметио и почео да бежи. Немци су отворили ватру и тешко га ранили. Покушао је да побегне и воденичар Младеновић, који се‘био вратио кући, из које се склонио после експлозије. Њега су, у бекству, Немци убили, а кућу и воденицу запалили. При повратку у Пожегу, тројицу сељака су одвели са собом, али су их ускоро ослободили.

Сутрадан се породица припремила да сахрани Младеновића. Поворка је кренула ка гробљу. Тада је стигла једна немачка патрола и наредила сељацима да покојника одвезу до општинске зграде у Висибаби, где су га мртвог обесили да би застрашили народ. Тек после два дана, дозволили су да се сахрани. Немци су тога дана убили и старца Радисава Ристовића из Узића.[52]

После диверзије у тунелу Расна, упркос репресалијама окупатора, Пожешка чета је наставила акције. Најпре је предузела паљење општинских архива. За кратко време, током августа и септембра, попаљене су све општинске архиве у срезу пожешком. Жандарми су у тим акцијама били немоћни. Партизани су долазили у општинске зграде ноћу, а слуге окупатора нису нигде смеле да их чекају. Само су понекад слале извештаје о акцијама.

Партизани су спаљивали у првом реду, мобилизацијске спискове и пореске књиге, дакле, оно што су окупатор и квислинзи могли искористити у борби против народа. Тих дана је Окружни комитет КПЈ за ужички округ издао летак — проглас, у коме је објаснио зашто партизани спаљују општинске архиве.

> „Крвави Хитлерови фашисти пљачкају нашу земљу", писало је у њему. „Они хоће да одвезу наше жито, да отму нашу стоку, да исеку наше шуме, да ваде наше руде да би ојачали своју привреду. Општинске управе, са председницима на челу, претварају се у немачке измећаре и извршавају немачка наређења. Да спречимо пљачкање нашег богатства, ми, народни борци, уништавамо општине и спаљујемо њихове архиве. Сваки даљи рад у општини сматра се службом окупатора и најстроже ће се казнити.
>
> Немачки фашисти бацили су сву своју силу на фронтове. Они сада хоће да употребе наш народ као радну снагу и на оправци путева, мостова и железница, за рад у рудницима и фабрикама да га баце у најцрње ропство и понижење. Да то спречимо, ми, народни борци, уништавамо општине — те пипке немачке власти која хоће наш зној и нашу муку. Сваки даљи рад у општини користи само окупатору. Ко настави рад у општини биће суђен као издајник свог народа!
>
> ... Фашисти виде свој крај и, да би га избегли, бацају поглед на наше мобилизацијске спискове. Они хо-

52. Новак Живковић, Дрежничка градина, Т. Ужице 1969, стр. 27—29;

ће да баце наш народ да ее бори против своје слободе; они хоће да наше људе употребе као топовску храну против Совјетског Савеза. Издајица Недић спреман је да лије вашу крв за Хитлера. Српски народ то неће дозволити. Ми, народни борци, спалили смо мобилизацијске спискове и немилосрно ћемо казнити сваког оног ко отвори ову општину и тако се стави у службу окупатора!

Дижите се на оружје! Ступајте у наше партизанеке редове!"[53]

После паљења архива, проглас је лепљен на општинским зградама, на јавним местима, раскршћима, дељен појединцима, одношен у сва села и бројне засеоке.

У ноћи између 27. и 28. августа Пожешка чета из!.ЈЈШИла је диверзију на прузи Пожега — Чачак, код Овчар-Бање, у Овчарско-кабларској клисури. У то време све мостове у Клисури чували су жандарми, а прилази су били доста тешки. У акцију је пошла цела чета. Понела је неколико авио-бомби од по 12 килограма из скровишта у Горобиљу. Борци су их носили целих 20 километара. По доласку у Клисуру, чета се поделила у две групе. Један је део прешао на леву обалу Западне Мораве да би најпре изоловао жандарме који су чували мост, а други је кренуо да изврши минирање моста. Борци су изули обућу да би се нечујно привукли до циља. У току припремања акције, Лука Станић се успузао уз бандеру и исекао телефонску линију између Јелендола и Овчар- Бање. Жандарми су пружили јак отпор, али су сатерани у оближн>и тунел, тако да је други део чете могао извршити минирање моста. Минирање је извршио капетан Ђурашевић. Међутим, киша је овлажила штапин и експлодирала је само једна бомба, а требало је да експлодирају три. Мост је само делимично оштећен. Порушена су и два пропуста и искидане железничке шине. У борби са жандармима рањен је Богомир Караклајић.[54] Јован Стаматовић је одвео рањеника у Пилатовиће, сместио га у кућу Стојана Ђелебџића и позвао лекара Јањића из Пожеге, који је убрзо дошао и указао му помоћ. Јањић је и касније више пута долазио и у Горобиље да превије рањенике.

После минирања моста, саобраћај на прузи је био прекинут. Чета је, након акције, пролазећи кроз села северно од Пожеге, одржавала зборове с народом, на којима се говорило о циљевима народноослободилачке борбе. У Горњој Добрињи и Јежевици спалила је општинске архиве.

Ове акције налазимо забележене и у извештајима жандарме-Ријске станице у Пожеги:

53. Мч гзеј устанка 1941. у Тнтовом Ужицу, инв. бр. 221. (Милан Недић, армијски генерал БЈВ, председник српске владе у служби окупатора. После ослобођења земље извршио . самоубиство у затвору);

54 Изјаве Ј. Стаматовипа и Н. Живковића;

Ноћи између 4 и 5.
Септембра 1941. год.
дошли су непознати
20-30 људи у општину
те запалили архиву
и потом наредили чо-
једнику Витенију Ста-
ниту и мени као делово-
ђи-благајнику да у општину
више/неспемо долазити
ниједан човек на канцеларију у општину. Изво-
лиште да се ми обма
и наше крв пропалитио.
Ово је истинито односно сао-
пштено председнику од
изјаве чеко[illegible]

извештај општинског деловође о спаљивању архиве у Горобиљу

1

„22. августа — непозната лица покушала су да сруше мост између Овчар-Бање и Јелендола. . . Пруга покварена у дужини од 30 метара.

Пожега: Нападнута општина — Горњодобрињока и Јежевичка. . ,"[55]

За непун месец дана чета је извела низ акција, које су, као почетак, вредне помена:

— 16. август: разоружана стража (жандарми) код тунела; извршена диверзија у селу Раона;

— 16—17. август: нападнута и демолирана станица Узићи;

— 20. август: нападнута општина и спаљена архива у Годовику;

— 28. август: нападнута општина и спаљена архива у Јежевици; нападнута општина и спаљена архива у Горњој Добрињи;

— 31. август: извршен напад на железничку станицу Јелен До, оштећени ПТТ уређаји;

— 3. септембар: нападнута општина у селу Рогама и спаљена архива;

спаљена општинска архива у Каленићима;

— 5. септемоар: спаљена архива општине у Горобиљу;

нападнута општина и спаљена архива у Душковцима;

опаљена архива општине у Пожеги;

—6. септембар: нападнута општина и спаљена архива у Доњој Добрињи;

спаљена архива општине Гојна Гора;

спаљена општинска архива у Средњој Добрињи;

— 8. септембар: спаљена архива у општини Глумачкој;

нападнута општина Табановићи и спаљена архива;

— 10. септембар: водила борбу код моста на реци Скрапежу;

— 11. септембар: спаљена архива у општини Здравчићи;

— између 7. и 11. септембра: спаљена архива у Каменици.[56]

У тим учесталим акцијама од којих је неке чета извела с другим партизанским четама, жандарми су се осећали немоћним.

55. Архив Војноисторијског института (даље: ВИИ), Н-ћа, стр. 11—1—1;
56. Др Живота Марковић, Народна власт у ужичком крају 1941, рукопис, стр. 43—44; пожешки активисти Јован Стаматовић и Миливоје Радовановић тврде да је архива у Пожеги спаљена после ослобођења, 22. септембра;

Они су, заједно с полицијским властима, покушавали на разне начине да онемогуће народноослободилачку борбу. Осим других мера, завели су и тзв. кућне листе, на којима су сва домаћинства морала да испишу имена укућана, како би се, приликом прегледа које су вршиле власти, знало где се који члан домаћинства налази. Међутим, сама чињеница да су се морали повлачити из сеоских станица у Пожегу, сведочи о томе да нису имали ослонца у народу. Зато су, уместо дотадашњих станица, организовали потерна одељења, која су, ипак, све ређе излазила изван вароши. Командир Пожешког жандармеријског вода наредио је, 6. августа, да жандарми више не прате порезнике који су наплаћивали порез по селима.[57] Забрањена су и одсуства жандарма са службе.

Велики подстицај за борбу Пожешке чете било је и то, без сумње, што су стизале вести о учесталим акцијама и у другим срезовима. Прва ужичка чета „Радоје Марић", на пример, водила је 18. августа велику борбу на Дрежничкој градини против десет пута јачих немачких снага и жандарма — албанских квислинга, доведених за сузбијање устанка у ужичком крају. Драгачевски партизани су напали Гучу. Ариљци су 24. августа ослободили Ариље...

ПОЈАВА ЧЕТНИКА

У пожешком крају појава четника и четништва осетила се много пре њихове отворене издаје и општег сукоба с њима. Дража Михаиловић[58] је окупио прве своје групе на Равној гори, тако рећи, у суседству села у горњем делу пожешког среза. С првим данима устанка, његови су емисари почели ширити познати дефетистички дух, говорећи да није време за устанак, да је окупатор веома јак, да треба чекати. . . Ти његови емисари били су махом официри који су с ниподаштавањем, бахато и презриво говорили о неким младићима — ђацима, студентима, шегртима, голобрадим сељачићима. .. Шта они могу против моћне немачке оружане с и л е!...

Разуме се, с људима који су тако мислили и говорили лако је било доћи у сукоб. И то се показало већ у месецу јуну, кад је био заказан збор у Тометином Пољу. Сремски комитет Партије одлучио је да на збор пошаље и два члана Партије — Милијана Арсића, студента из села Љутица, и Новака Живковића и учитељицу из Годовика Ружу — Румену Зечевић. Њих двојица су дошли на збор и говорили окупљеном народу знатно пре четника. Најпре је говорио Милијан Арсић и позвао народ да се припреми за ору-

57. Извештај жандармеријске станице у Пожеги од 28 августа 1941. команди жандармерија у Ужицу, А ВИИ, кут. 82, бр. рег. 4—I—33;
58. Драгољуб Михаиловића Дража, пуковник БЈВ, организатор четничког покрета. У јесен 1941. године повео оружану борбу против партизана. Сарађивао са Немцима, Италијанима, са Недићем и др. Током рата емигрантска влада у Лондону именовала га за свог министра војске и унапредила у чин генерала. Као издајник народа, пошто су четници ликвидирани крајем НОР-а, илегално се крио до пролећа 1946. године када је ухваћен и осуђен на смрт;

жану борбу против окупатора, а затим и Живковић. Арсић је радио у селима северног дела среза пожешког, која су ближа Равној гори. Као комуниста није био познат полицији, па није ни био на списку лица која је требало хапсити. Међутим, четницима, и лично Дражи Михаиловићу, била је позната његова активност, па су се спремали да га ухапсе, нарочито после збора. Не слутећи да ће Арсић нешто сазнати, четнички наредник Фрањо Сенчар је у Душковцима, у присуству двоје учитеља, рекао — да није још време да четници ликвидирају Арсића, али да је лично Дража Михаиловић наредио жандармима у Каменици да га ухвате и предају полицији. Арсић је о томе на време обавештен, па се склонио из куће, а жандарми се вратили необављена посла.[59]

Из августа 1941. постоји и један документ о званичном сусрету између представника четника и партизана у Годовику, код куће Радивоја Павићевића. У име четника иступао је капетан Милош Глишић, официр, родом из Пожеге, познат, иначе, као загрижени националиста и антикомуниста, а опуномоћеник партизана био је Новак Живковић. У току размене мишљења показало се да су четници за сарадњу с партизанима, али под условом да њихови представници о свему одлучују. То је значило, у ствари, да од борбе против окупатора нема ништа. Живковић је о захтевима четника обавестио Сремски комитет КПЈ и руководство Пожешке партизанске чете, и до споразума и сарадње није дошло. Капетан Глишић о том покушају договора са пожешким партизанима дао је исказ на суђењу, у пролеће 1946. године:

„ . . . У Горобиљу сам се састао са Пером Ћирјаком. Тражио сам да се састанем са Љубом Мићићем, али ми је изјавио да не зна где је, али да ће видети. Сутрадан ми је речено да је у Радобуђи. У Годовику сам се састао са Новаком Живковићем који ми се представио као опуномоћени делегат за срез пожешки. Разговарао сам са њим једне вечери и једно пре подне, па смо се о свему споразумели, постигавши негде споразум, а негде не. После извесног времена био сам у Радобуђи и састао се са Стевом Чоловићем. Са њим сам врло дуго разговарао и ми смо се споразумели у свему, сем у два питања:

1. Ми смо мислили да није још време за општи устанак, јер је Немачка тада још напредовала на фронту, док је код партизана владало гледиште да се треба дићи на устанак.

2. У погледу политичког уређења доцније државне заједнице партизани су имали своје извесне већ одређене линије, док смо ми сматрали да цео покрет не сме

59. Милијан Арсић, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега;

да има ни трунке политичког обележја и да о будућем уређењу треба да се изјаени народ, и то без ичијег притиска.

Растали смо се врло пријатељски и обећао сам опет доћи".[6П]

Очевидно, ни у чему се нису договорили, јер у основнк..! питањима, тј. о борби против окупатора и новој власти после ослобођења четници су били — за чекање и да све остане по старом, како је било у бившој Краљевини Југославији.

ЗАСЕДА НА **ВИРОШТАКУ**

После акције у Овчар-Бањи, када су у чету дошли нови борци Драган Алемпијевић Војвода из Лисица и Милојко Марковић из Дљина, део Пожешке чете, по наредби штаба Ужичког партизанског одреда, посео је 10. септембра теснац Вироштак, изнад самог корита Моравице. Неколико дана раније Моравичка чета је демолирала постројења рудника антимона Лису, па се очекивао продор Немаца из Пожеге према Ариљу и Ивањици. Пожежани су посели косу изнад теснаца и то са два одељења: једно је водио Миленко Никитовић, а друго Милинко — Микула Терзић. Десну обалу Моравице, посео је део Драгачевске чете. С Пожешком четом нашле су се тако у заседи Драгачевска и Ариљска чета.

Заседа је остала на тим положајима три дана и ноћи, а Немци нису наилазили, па је део Драгачевске чете отишао на други задатак, а Ариљци у Клисуру. Међутим, трећег дана, 13. септембра, из Пожеге је наишла немачка колона, коју су сачињавали: један мотоцикл са приколицом, један путнички аутомобил, у коме је, вероватно, било командно особље, и два камиона немачких војника и жандарма. Када је колона ушла у заседу, део чете у којој су били командир Велимир Мићић, водник Миленко Никитовић, Пане Срдановић и Момчило Марковић, са два пушкомитраљеза, отворила је убитачну ватру по непријатељу. Колона је зачас застала. Настао је јаук рањеника. Немци и жандарми су поискакали из камиона и прихватили борбу. Она није дуго трајала, пошто су се Пожежани повукли, јер су имали задатак само да Немцима нанесу губитке и омету их у извршењу њихове намере. Немци су покупили мртве и рањене и продужили до Ариља, али су се отуд брзо вратили у Пожегу.

Према њиховим документима, у тој борби Пожежани су убили три немачка војника и жандарма, а број рањених се не наводи.

Запис Аћима Ивановића о тој борби потпунији је — из њега се види да су у колони били два камиона војника, и да их чета није пустила да прођу без борбе, иако је у заседи имала свега 23

60. А ВИИ, Архива Врховне команде ДМ, К- II, С—В65658;

борца, јер је један део чете био упућен према Маљену, на други задатак, а једна десетина у село Радобуђу.[61]

Немци су запалили једну шталу у близини места борбе л одвели једног сељака у Пожегу.

Борба на Вироштаку, заустављање немачке колоне и њен повратак у Пожегу, одустајање од продора ка Ивањици, имала је велики одјек у народу. И борци и народ видели су да се Немци могу побеђивати, да се и њима може стати на пут, али борбом, оружјем. Чињеница да је само део Пожешке чете, у ствари, један вод, зауставио јаку немачку колону, нанео јој губитке и натерао је да се врати у Пожегу, сама по себи говори да су Немци признали свој неуспех.

Сутрадан, у Милићевом Селу, окупило се неколико стотина сељака, већином са оружјем, од којих су многи били спремни да се укључе у борбу. (Неки учесници говоре да је Пожешка чета извршила добровољну мобилизацију сељака ради одбране села ако Немци поново направе испад из Пожеге). Тај велики скуп сељака, штаб Ужичког одреда и команда Пожешке чете искористили су и одржали велики збор. Поред окупљених сељака била је постројена и Пожешка чета. На збору су говорили Милинко Кушић и Љубо Мићић. Окупљени сељаци нарочито су били одушевљени говором политичког комесара Ужичког одреда Кушића, који је ватреним речима, у пуном одушевљењу, говорио да партизанска победа на Вироштаку потврђује да Немци нису непобедиви, да им само треба показати челичну песницу, туђи их оружјем. Он је такође убедљиво говорио да Немци не смеју и не могу вршити репресалије ако им се народ сложно, јединствено супротстави оружјем и борбом.

И штаб Одреда и команда Пожешке чете очекивали су нови испад Немаца. И заиста, сутрадан је из Пожеге кренула колона: два тенка, четири топа и неколико камиона крцатих немачким војницима. Колона је дошла до Ариља, али, кад је добила обавештење о масовној мобилизацији народа који је спреман да са партизанима ступи у борбу за одбрану својих домова, колона се вратила у Пожегу.

Два дана касније, 16. септембра, Пожешка чета извршила је још једну значајну акцију — срушила је мост на Ђетињи, на путу Пожега — Ариље. Видан Мићић, са петнаестак бораца, међу којима су били Рале Васиљевић, Лука Станић, Пане Срдановић, Миливоје Никитовић, Боривоје Мићић и други, поставио је заседу са два пушкомитраљеза, да би обезбедио акцију. Пане Срдановић је организовао довлачење бомби. И тада су фитиљи били овлажени. Видан је са групом бораца сушио фитиље у Раловој кући. Паљење је извршено са дуплим фитиљима. Тако је мост срушен. У ствари, срушен је потпорни зид, а мост „скинут" са постоља.

61. Ужичка република, стр. 71;

САВЕТОВАЊЕ ШТАБА УЖИЧКОГ ОДРЕДА У ГОРОБИЉУ

Током августа и почетком септембра у целој се Србији устанак разгарао преко очекивања. Генерални секретар КПЈ се нашао у ситуацији да планира ослобођење компактне територије већих размера, са које ће лакше и успешније руководити оружаном борбом. Он је о томе касније ово рекао:

> **„Имао сам све карте — специјалке из читаве Србије и студирао сам где ћемо усмерити нашу основну офанзиву. Разгледајући конфигурацију терена Србије, видео сам да је за нас најповољнији правац западна Србија, за оријентацију наших борбених снага, за организацију партизанских одреда и стварање извесне слободне територије... Ја сам тај правац нашао, прво, зато што је то брдски терен и гаума, а друго што је ту борбен елеменат и што је било познато да су у том крају људи који су сваком окупатору дали јак отпор. . ."**[62]

Тито затим истиче да је прва стратегијска замисао о стварању слободне територије у западној Србији донесена почетком августа 1941. године. Тада је Главни штаб НОПОЈ дао борбени задатак партизанским одредима да протерају окупаторске и квислиншке трупе из западне Србије.®[3]

Тај задатак Тито је поставио команданту Главног штаба партизанских одреда Србије, Сретену Жујовићу. Главни штаб је ускоро, на свом састанку, одлучио да у западну Србију пошаље своје чланове Филипа Кљајића Фићу и Родољуба Чолаковића Роћка, а касније и Бранка Крсмановића. На њима је било да, у смислу постављеног задатка, интензивирају дејства Ваљевског, Ужичког и Чачанског одреда у циљу стварања широке слободне територије.

После боравка у Ваљевском и Чачанском одреду, Родољуб Чолаковић је дошао у штаб Ужичког одреда. Њега је из Драгачева у Горобиље допратио члан Партије Драгиша Голубовић. У Горобиљу, у храстовом забрану — близу куће Милуна и Јованке Зечевић, сачекао га је Јован Стаматовић, заменик политичког комесара Пожешке чете, и отпратио до куће Љуба Мићића. Тако је дошао у везу са штабом Ужичког одреда.

У Горобиљу су се, између 7. и 10. септембра, окупили најпре чланови ОК КПЈ за ужички округ. На састанку Комитета, одржаном у близини куће Милуна и Јованке Зечевић (а током ноћи у самој кући), учествовали су: Родољуб Чолаковић, секретар Желимир Ђурић и чланови: Милинко Кушић, Слободан Пенезић, Доб-

62. Јоснп Броз Тито, Сјећања из дана ослобоаилачког рата и револуције „Зборник 40 година", кк>. 5, Београд 1961, стр. 7;
63. Тито, Говори и чланци, књ. 6, стр. 300—302, „Напријед", Загреб 1959;

ривоје Видић, Стеван Чоловић, Вукола Дабић и Љубо Мићић и комесар Чачанског одреда Ратко Митровић. Чолаковић је упознао чланове Комитета с Титовом идејом о стварању слободне територије и одредио основне задатке у даљим акцијама, како би немачки окупатори били присиљени да напусте Ужице и Пожегу. После тога је размотрена могућност попуне штаба Ужичког одреда, који дотада није имао команданта. Како Петар Стамболић, који је био предвиђен за команданта, није могао доћи из поморавског округа, где је био заузет као инструктор ПК КПЈ за Србију, за команданта је одређен Душан Јерковић, учитељ и резервни официр, ко-

Група пожешких омладинаца — снојеваца и чланова Партије. У горњем реду, слева: Милун Џелебџић, Миодраг Синђелић и Слободан Поповић, у доњем реду: Пане Срдановић, Крста Пајић и Душан Џелебџић

мандир Бајинобаштанске, односно Рачанске чете, која је дотада постигла видан успех у борбама. Милинко Кушић је раније именован за политичког комесара Одреда. За заменика командантд одређен је Вукола Дабић, за заменика комесара Слободан Пенезић Крцун. Члан штаба одреда био је Љубо Мићић.

После састанка Окружног комитета одржано је саветовање војних руководилаца и чланова Комитета, коме су присуствовали и представници чета: Слободан Секулић, Милосав Вујовић, Мита Игумановић и други. Чолаковић је обавестио учеснике саветовања о попуни штаба Одреда и о замисли врховног политичког и војног руководства за стварање слободне територије у долини западне Мораве, која би била повезана са Шумадијом и ваљевским крајем. Требало је да Ужички одред заузме сва среска места и да концентрише снаге како би ослободио Пожегу и Ужице, у којима је окупатор држао јаче гарнизоне. У својим „Записима" Чолаковић је забележио следеће о том саветовању:

„Обавјестио сам другове из штаба о директиви друга Тита да се западна Србија што прије очисти од окупатора и да се ту створи слободна територија, као и о томе шта је Главни штаб партизанских одреда Србије у том погледу већ учинио. Нагласио сам да ће у тој акцији великих размјера Ужички одред имати да одигра важну улогу: прво, због тога што ће се преко њега моћи успоставити веза са Санџаком и Црном Гором, и друго, што кроз овај крај иде важна њемачка комуникација која повезује Босну и Србију. У вези са планом нашег руководства, штаб Ужичког одреда треба да омасови своје чете и да се оријентише на чишћење мањих градова овог краја, као што су Бајина Башта, Косјерић, Чајетина, од окупатора и његових помагача. Чишћење Ариља и Ивањице, које је било већ извршено, показује да је то могуће. Послије тога доћи ће на ред Ужичка Пожега и Ужице, које ће Нијемци, због жељезничке пруге, упорније бранити, па ће за чишћење тих мјеста бити потребне веће снаге.

Другови из штаба прихватили су тај план одушевљено... Они су јасно видјели да не ратују само они у овим брдима, него да су широм земље у борбу ступиле стотине таквих борбених група које ће у догледно вријеме бити повезане у једну јединствену цјелину, која ће представљати значајну борбену силу против непријатеља. Другови из штаба су обећали да ће број људства за мјесец дана удвостручити и да ће у том року све варошице сјеверно и јужно од пруге Ужице — Чачак бити ослобођене. . ."[64]

Слободан Пенезић, учесник саветовања у Горобиљу, такође је оставио упечатљива сећања, која се, до детаља, подударају са Чолаковићевим „Записима".

„ .. . Задаци које је пред нас поставио друг Рођко били су следећи: наш одред требало је да заузме сва среска места у округу, да рашчисти општине и жандармеријске станице, да се баци на железничку комуникацију и стегне Ужице и Пожегу са циљем да се заузму. Најпунија активност нашег одреда, по нашем прорачуну, требало је да буде у септембру. . ,"[65]

Саветовање у Горобиљу било је врло значајно, не само за учеснике саветовања, него и за читав развој устанка у ужичком крају. Учесницима су се отвориле шире перспективе и сазнања о маеовној борби која пламти по целој Србији и Југославији. Одушевљење које су понели са саветовања врло брзо је пренесено и

64. Родољуб Чолаковић, Записи из ослободилачког рата, кн>. I, Бсоград 1956, чр. 139—140 и 199—200;
65. Архива Н. музеја Т. Ужице, инв. бр. 221;

на борце. Борбене активности одреда знатно су појачане. Чете су кренуле у нове, жешће борбе и окршаје.

Тих дана одржана су два значајна договора Пожешке чете: партијски састанак њене ћелије и четна конференција. Било је то после напада на жандарме у Овчар-Бањи. На дневном реду била је анализа те акције. Одлучено је да се из чете искључе Милорад, Бешка и Боса Цветић и капетан Ђурашевић и упуте у друге јединице, због слабог држања у акцији. Указано је на потребу активнијег политичког деловања у народу, како комесара чете Аћима Ивановића, тако и свих бораца.[66]

Окупатор је добро осећао да Србија почиње да гори пламеном устанка. Осећао је ударце које су му задавали борци које је он називао — бандитима. Свакодневно је доживљавао да му лете у ваздух возови, мостови, железничке пруге, гину војници. И то у време кад је био јак, жилав, у успону снаге. Напредовао је на источном фронту. Зато је до мира у Србији много држао. Зато је тражио начин — како да лакше и брже стане на пут устаницима, народним борцима. Тражио је савезнике у лицу издајника српског народа. Сем Аћимовића, чијом комесарском управом никако није био задовољан, изабрао је Милана Недића, армијског генерала, некадашњег министра војске у бившој краљевској влади, великог поштоваоца фашистичке Немачке. Тај бивши генерал прихватио је срамну издајничку улогу — образовао је 29. августа тзв. „владу спаса". Чак се обавезао да ће формирати своје оружане одреде у окупираној Србији, који ће се, на немачкој страни, борити против партизана, против бораца за слободу. (То је била Српска државна стража, односно њени делови: Пољска и Гранична стража). Он је пристао да отворено ради за Немце, за „ред, рад и мир" у Србији. За такав „мир" да би Немци могли своју војску да употребе на савезничким фронтовима.

То је била, тако рећи, удвостручена издаја српског народа.

О томе каква је и каква ће бити „влада народног спаса" издајника Милана Недића, Тито је писао у „Билтену" Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда већ 3. септембра:

> „ ... Стварање марионетске владе у Србији показало је да је Хитлеру коначно пошло за руком да нађе неколико српских издајица из редова српских генерала и петоколонаша, који су тиме доказали да су способни не само да непријатељу продају државне тајне и планове, као што су го чинили прије пропасти Југославије, него и да преузму и улогу крвника над народом, у интересу њемачких фашистичких окупатора. Стварање те издајничке владе доказује и то да су њемачки окупатори, усљед отпора народа и јуначке борбе партизанских одреда, доживели пораз у Србији. Окупатори нису ус-

66. Стенографске белешке, стр. 69—70;

пјели да изиђу на крај са партизанским одредима, и зато су сада купили ово пар изрода да помоћу њих организују братоубилачки рат у Србији.. ,"[67]

Тито је у том чланку указао сасвим јасно и на друге издајнике — Косту Пећанца и Љотића у Србији, на Анту Павелића, Андрију Артуковића и Мила Будака у Хрватској и друге и осудио њихове издајничке и братоубилачке планове.

ТИТО ИЗЛАЗИ НА ОСЛОБОЂЕНУ ТЕРИТОРИЈУ

Средином септембра, у чачанском и пожешком крају одиграли су се значајни догађаји. Борци Пожешке чете срушили су 16. септембра мост на Ђетињи, и тако пресекли друмску везу између Пожеге и Ариља. Тога дана вод Драгачевске чете, на превоју Караула, на планини Јелици, на путу Чачак — Гуча, дочекао је у заседи делове 1. батаљона 749. пешадијског пука немачке 717. посадне дивизије и у вишечасовној борби нанео им губитке и приморао да се врате у Чачак. Баш тога дана, из Београда, преко Сталаћа, Чачка и Пожеге, кренуо је, са пратњом, Тито на ослобођену територију. Из Чачка је пропутовао кроз Овчарскокабларску клисуру 17. септембра предвече и увече стигао у Пожегу. Само неколико часова касније, у ноћи између 17. и 18. септембра, делови Пожешке и Драгачевске чете, после борбе, уништили су жандармеријску станицу у Овчар-Бањи. При том су заробили 12 жандарма и запленили њихово оружје и муницију.

Тито је у пратњи троје чланова Партије — Јаше Рајтера, Веселинке Малинске и Даворјанке Пауновић Зденке — и попа Милутиновића стигао у Пожегу. Уз помоћ Милутиновића, пронашли су преноћиште у ондашњем хотелу „Томашевић", а Милутиновић се одвојио и продужио пут за Ивањицу.

Управо на неколико дана пред излазак на ослобођену територију, Тито је, код Владе Рибникара, предратног власника „Политике", упознао попа Милутиновића из Ивањице. Он је био Пећанчев четник. На заједничком ручку, пристао је да прибави четничке легитимације, са печатима, за Тита и друге чланове Главног штаба, како би несметано од недићевских и немачких власти, стигли на ослобођену територију. Тито је кренуо заобилазним и сигурнијим путем у ваљевски крај — преко Сталаћа, Чачка и Пожеге.

На преноћишту у Пожеги, 17. септембра, добили су једну собу, са два кревета. За време попуњавања обавезних формулара, чули су се пуцњи у Пожеги или ближој околини, па је дошло до узбуне у граду. После тога Тито је са другарицама отишао у собу, **а Јаша** Рајтер је остао да сачека евентуалну контролу полиције. (Он је, као фолксдојчер, припадник немачке националне мањине,

67. Зборник, том II, стр. 37—-38;

имао немачку објаву за слободно кретање — аусвајс — и одлично говорио немачки). Заиста, ускоро је наишла немачка „фелџандармерија", која се распитивала о путницима који су заноћили у хотелу. Јаша је показао своју легитимацију и испричао патроли да су путници — трговци угојеном стоком, и да су зато дошли у овај крај. Онда је са патролом сео за сто, упустио се у разговор и каваљерски, за њих и за себе, наручивао шприцере. Јашине приче и шприцери су учинили да „фелџандармари" одустану од контроле путника у соби. Касно у ноћ, поздравили су се са Јашом и напустили хотелски ресторан. Јаша је одахнуо, јер је био уверен да је прошла свака опасност, па је и сам отишао у собу.

Пошто су у соби сви спавали, Јаша је легао на патос поред кревета у коме је лежао Тито. Међутим, Тито се пробудио, па кад га је видео да спава на поду, натерао га је да легне у кревет. У ствари, после тога и нису спавали, него су готово до зоре разговарали.

Сутрадан, 18. септембра, Тито је с пратњом, наставио пут према Косјерићу. Јаша је с тешком муком пронашао фијакер, јер сви су избегавали да излазе изван варошице, говорећи да се боје борби. Захваљујући само томе што је Јаша пристао да добро плати, кочијаш Милун Смиљанић, из Расне, пристао је да вози путнике у Косјерић. У току путовања, водио се занимљив разговор између Тита и кочијаша. Кочијаш, иако је добио лепе паре, љутио се на све. Чим би фијакер наишао на какву рупу или неравнину, псовао би комунисте говорећи да су за све они криви. У једном тренутку обратио се Титу:

— Да ниси и ти, можда, какав комуниста?

— Па, ваљда, комунисти нису овако одевени? То је све сиротиња, радници и сељаци, који се боре за свој бољи живот — одговорио је Тито уверљиво.

— Море, носе они и цилиндре и сваког још ђавола — одмахнуо је главом кочијаш.

Тито се насмејао и додао:

— Е, то досада нисам знао.

Тога дана увече, Тито је са пратиоцима, после доста перипетија, стигао у село Робаје, у кућу Даринке и Секуле Бојиновића, у којој се налазила команда Колубарске чете Ваљевског партизанског одреда. Ту се први пут срео и са наоружаним партизанима. Сутрадан је, са Милошем Минићем, инструктором ПК КПЈ за Србију, и пратњом, ишао у Струганик, на преговоре са Дражом Михаиловићем. Ускоро је отишао у Столице, где је 26. септембра одржано војно-политичко саветовање Главног штаба НОП одреда Југославије са представницима националних и покрајинских руководстава. Саветовању су присуствовали и команданти и политички комесари оближњих партизанских одреда и неки партијски руководиоци.

Тито је прошао кроз Пожегу илегално. Разумљиво, о томе ни партијска организација пожешког среза ни пожешки партизани, ни било ко други, ништа нису знали.

Свог врховног команданта пожешки партизани, као и они из других крајева, симболично су поздрављали борбеним плотунима: заседама, диверзијама — у Овчар-Бањи, на планини Јелици, на железничким станицама Трбушани и Пријевор. Само два дана после Титовог одласка из Пожеге према Ваљеву, пожешки и ариљски борци водили су у Горобиљу једну од најжешћих борби против Немаца и натерали их на повлачење. Био је то одиста најлепши борбени поздрав Титу, борбени плотун, какав се само могао пожелети.

ЗА ЈЕДНОГ УБИЈЕНОГ НЕМАЧКОГ ВОЈНИКА — 100 СРБА

Стални напади на немачке јединице, крајња несигурност на комуникацијама, све чешће и масовније погибије немачких војника, присилиле су немачку Врховну команду да употреби много веће снаге у Србији. Хитлер је сменио дотадашњег командујућег генерала у Србији и на његово место, средином септембра, довео из Грчке генерала Франца Бемеа, са његовим штабом 18. армијског корпуса. Из Француске је пребацио у Србију 342. дивизију, а из Грчке један ојачани пук, нешто касније, 113. дивизију са источног фронта. Хитлер је, преко генерала Кајтела, издао злочиначку наредбу која представља прави геноцид — да се у Србији, за једног погинулог Немца, убију 100, а за рањеног 50 комуниста' У наређењу од 16. септембра стоји записано:

> **„1. Стављам у дужност заповеднику оружане силе на Југоистоку** генералу-фелдмаршалу Листу да угуши устанички покрет у простору Југоистока. . .
>
> 2. **Врховна команда војске** упутиће на српску територију, сем даљих посадних трупа (исто тако и у Хрватску), најпре једну пешадијску дивизију, оклопне жел. возове и трофејне тенкове, а извршиће припреме за довођење, у случају потребе, још једне дивизије чим таква једна буде слободна на Источном фронту.. ,"[68]
>
> Начелник штаба Врховне команде, фелдмаршал Кајтел, истог дана је разрадио Хитлерову наредбу и, сем осталог, наредио:
>
> **„ ... Досадашње мере** предузете на сузбијању тог општег комунистичког покрета показале су се **недовољним.**
>
> **Вођа је сада наредио да треба свуда применити најоштрије мере,** како би се покрет угушио **у** најкраћем року...

68. Зборник, том I, књ. 1, док. 158, стр. 427—428;

Као одмазда за живот једног немачког војника мора се у тим случајевима узети као опште правило, да одговара смртна казна 50—100 комуниста. Начин извршења смртне казне мора још појачати застрашујући ефекат.. ,"[6<J]

Ту наредбу Немци су примењивали не само за комунисте него за све борце и патриоте који су се борили за слободу, и то: за погинулог окупаторског војника стрељали су 100, а за рањеног 50 родољуба. Пошто нису имали заробљених партизана, стрељали су таоце или, једноставно, невине грађане.

Свега девет дана касније генерал Беме је својим војницима и официрима наредио да се за целу Србију створи застрашујући пример, јер су у њој „као жртве пале већ стотине немачких војника":

„ . . . Ваш је задатак да прокрстарите земљом, у којој се 1914. године потоцима лила немачка крв, услед подмуклости Срба, мушкараца и жена.

Ви сте осветници тих мртвих.

За целу Србију има се створити застрашујући пример, који мора најстроже погодити целокупно становништво.

Сваки који благо поступа, греши о животе својих другова. Он ће бити позван на одговорност, без обзира на личност, и стављен под ратни суд. . ,"[70]

То је био прави позив на злочине, на убиства. Ту наредбу је требало „саопштити свим официрима, подофицирима и људству", доставити је до чете, батерије, па на крају, **„по саопштењу — уништити".** Очигледно, позив на злочин је требало прикрити!

Тако су немачки фашисти планирали да угуше устанак у Србији.

Али, старо, неписано правило — да се Србија умирит' не може, показало се и 1941. године као заветно и неуништиво. Претње, јавна вешања а и каснији масовни злочини нису заплашили нити сломили партизане. Устанак, борба за слободу, разгоревао се у целој земљи.

Средином септембра, немачки гарнизони у Ужицу и Пожеги били су потпуно окружени. Окупатор се осећао као у мишоловци. Сваки друм, свако село, свака зграда, скоро сваки човек — све је за њега постало непоуздано и сумњиво. Заменик команданта немачког 724. пука, мајор Кениг, паликућа и убица сељака из Злакусе и Горјана (повешаних после борбе коју је водила чета „Радоје Марић" на Дрежничкој градини, 18. августа), и касније организатор масовног стрељања грађана Крагујевца, обратио се штабу своје дивизије у Ваљеву, 20. септембра, овим речима:

69. Исто, док. 159, стр. 342;
70. Исто, док. 173;

„Бандити су нападали на готово све железничке станице, изузев Ужица и Пожеге (а неке чак и поново), узимали новац и возне карте и разарали телефонске и телеграфске уређаје. У већини општина напали су општинске управе, попалили архиве, одузели службене печате, а функционерима забранили сваки даљи рад под претњом смртне казне. У срезу Гуча постоје само три општине у којима се још ради. Подручје јужно од Пожеге и Ариља потпуно се налази под руком комунистичких банди, које треба да су јаке по више чета. . ,"[71]

Кениг се затим жали да је постало опасно упућивати и потерна одељења за комунистима.

ПОРАЗ НЕМАЦА У ГОРОБИЉУ

Баш тог 20. септембра, по наређењу мајора Кенига, Немци су предузели крупну акцију против Пожешке и Ариљске партизанске чете, али су, у селу Горобиљу, били потучени жешће него икад раније у ужичком крају. Та је победа била тим већа што је извојевана у тежим условима, кад је окупатор био злочиначки наоштрен, а успео је већ да организује шпијунску службу од нашег малодушног изрода. Тако је и овога пута добио обавештење да се „једна получета" партизана налази — у простору Расна, Рупељева, Речице, Горобиља — па је упутио четири потерна одељења из Ужица и два из Пожеге, укупне јачине, према његовим изворима, око 160 војника и официра. Тај простор му је тада био неопходан јер је био у ситуацији да се повлачи из Ужица и Пожеге, где је био притиснут партизанским снагама. Акцијом потерних одељења, требало се осигурати са „подручја јужно од Пожеге и Ариља", где су оперисале Пожешка и Ариљска чета. Одељења су кренула рано из својих гарнизона — одељења из Ужица у 5,30 часова, а из Пожеге сат касније. Њихов је задатак био да „прочешљају" села јужно од Ђетиње, да пронађу комунисте и да их униште.[72]

За план Немаца да нападну Пожешку чету благовремено су сазнали партизански сарадници у Пожеги. Кафеџија Милош Божић је чуо да су „неки Немцима поверљиви људи" причали — да ће тога дана „они на Благаји" видети шта је немачка сила! Он је брзо о томе обавестио друго партизанско упориште у Пожешком нољу, код Петровића воденице. Одатле је курир пренео обавештење, преко Горобиља и Годовика, у Речице, у команду Пожешке чете и штаб Ужичког одреда, који се налазио у кући Радојка Тошића. Штаб Одреда и команда чете брзо су реаговали: поставили су заседе и упутили курире у Ариљску чету да је обавесте о могућем нападу Немаца.

71. А ВИИ, НАВ—Х—Т—313, 2238—674-678:
72. А ВИИ, НАВ—Х—Т—501, 264—191—23;

Истурена је једна заседа од око 20 бораца на положај код Гавриловића моста, на Ћетињи, којим води пут из Пожеге за Годовик. Заседу је ту довео и распоредио борац Видан Мићић. Један осматрач се успео на тополу поред реке.

Штаб Одреда је послао Славка Међедовића да обавести Ариљску чету о наиласку Немаца и да дође у помоћ Пожежанима. Нешто касније, по налогу Слободана Пенезића, у Ариљоку чету је отишао и комесар Пожешке чете Аћим Ивановић да је доведе у Милићево Село. Међутим, немачка одељења из Пожеге нису кренула ка Гавриловића мосту, како су очекивали команда чете и штаб Одреда, већ уз пругу да би се, у близини железничке станице Расна, спојили са одељењима из Ужица. Зато се и заседа са Ћетиње померила и кренула падинама узвишица Годовика и Речица, пратећи кретање Немаца. На Брадоњића брду заседа је заузела нови положај и обавестила команду чете куда се крећу Немци. Ипак, обавешетња о немачким снагама нису била потпуна, јер ни заседа ни други осматрачи нису приметили немачка одељења која су дошла из Ужица, већ само она из Пожеге.

Команда Пожешке чете и штаб Одреда наредили су да се Пожешка чета (без једног вода који је био на задатку у Овчар-Бањи) помери из Годовика према Жиравама. У исто време, упутили су курире у села и поједине засеоке да обавештавају људе који имају оружје да одмах с оружјем крену на одређена зборна места. Тако су једни одлазили на Падалиште, које је било предвиђено за зборно место, а други директно у састав Пожешке чете. Чета је брзо расла, људи с оружјем су долазили готово непрекидно.

Тога дана, у Речицама, у Трифуновићима, зидала се једна кућа. Главни мајстор био је зидар и каменорезац Петар Лековић. Његов син Бошко дојурио је на градилиште и донео глас о наиласку Немаца. Мајстор је одмах одложио алат. Друговима је казао да наставе посао, без њега јер он за то више нема времена. Послао је брзо поруке својим пријатељима, друговима са бојишта у протеклим ратовима, да се састану на уговореном месту. Отишао је кући и извукао добро очувану пушку, па се упутио на заказано место, где су се већ окупљали они којима је послао поруке. Са њима се укључио у партизанску чету.[73]

Из чете је дошло наређење да се заседа повуче у састав чете, а да на њеном месту остану само осматрачи који ће јављати о даљем кретању немачких колона. Штаб Одреда, очигледно, од првог тренутка кад је сазнао о немачком наступању и распореду њихових снага, није хтео да чету излаже фронталном судару с Немцима, него је чекао повољнији тренутак. Првобитни план је био: ако се Немци буду мирно кретали, треба их осматрати, прикупљати наоружано људство и чекати долазак Ариљске чете, па у погодном тренутку дејствовати. При том ваља имати на уму да су

73. Н. Живковић, Горобиље, стр. 37—38;

Породица Петра Леновића; стоје, слева: Драгојле, Милован и Рацо,
седе: Радојна, Петар, Гојно, Крстина и Зора. Недостаје Петров син Бошко

бројнији и боље наоружани, и спремни да прихвате борбу из покрета. Друга могућност је била: ако Немци почну палити насеља, злостављати или убијати људе — одмах и напасти.

Штаб Одреда није очекивао да ће Немци кренути према Речицама и остао је и даље у Тошићевој кући. Међутим, немачка одељења која су дошла из Ужица, кренула су из Шенгоља прекс Рупељева. Уз пут су хватали поједине сељаке, малтретирали их и гонили да им носе сандуке муниције. Жене и деца су се склањали. Из Рупељева су прешли у Речице. Убрзо су били у рејону Тошића кућа. У последњем тренутку приметили су их мештани и јавили партизанима. Захваљујући томе штаб Одреда је избегао изненађење, које је могло бити кобно. Чланови штаба, као и сви укућани Радојка Тошића, брзо су се удаљили из грађевина. Вукола Дабић, заменик команданта одреда, био је озледио ноге и тешко се кретао. Због тога су га другови брзо увукли у густе редове кукуруза и ту сакрили. Дабић је са откоченим пиштољем чекао Немце — ако га открију. Немци су просто набасали на седиште штаба, немајући појма да је ту био смештен. Претресли су грађевине и нису нашли ништа сумњиво. Ускоро је немачки командант испалио зелену ракету.

У том магновењу, у потери сељака, чула се и експлозија једне бомбе. Једна је кровина планула. Народ је злослутко помислио да ће изгорети Тошића кућа, у којој је био смештен штаб Одреда. Срећом, то су били немачки уговорени знаци да сва одељења, као и јединице у Пожеги, дознају докле су њихове потере стигле. Потерна одељења су продужила према Годовику. Заједно са онима из Пожеге, прекрила су простор Цвијиног брда и даље према Мићићима. Ускоро су избила на Међедовића брег, где су се тог јутра налазили пожешки партизани. Али ништа нису приметили, никакви трагови им нису били сумњиви. Само понегде, војници који су се кретали у групама, галамили су, претраживали стогове сена и неовршене пшенице, јаруге, шипражје. У долини Годовичке реке немачки официри су зауставили војнике, нешто се договорили, након чега су три одељења кренула према Расној. Од укупно четири одељења која су рано кренула из Ужица, једно је остало у саставу пожешких одељења, а остала су се вратила у Ужице, поподне, око 15,30 часова. Тада су послала извештај.

До застанка у Годовичкој реци, Немци су оценили да на том подручју нема ништа сумњиво, па су зато ту раздвојили своје снаге. У извештају штабу своје дивизије мајор Кениг је написао — да се до тог часа „становништво држало коректно".[74]

Три одељења су кренула, вероватно према Пожеги. Пошла су преко брега Самар, прешла Шљивића поток и избила на Росуље, у атар Милићевог Села које се као клином увлачи између Годовика и Горобиља.

74. ВИИ, НАВ—Х—П—315—2238—635;

За то време Ариљска чета, знатно ојачана сељацима који су похитали у помоћ чим су обавештени да су Немци изишли у пожешка села, стигла је у Годовик. Чету су водили командир Милосав Вујовић и политички комесар Стеван — Стево Чоловић. Они су, знајући да је штаб Ужичког одреда дотад био у Тошићима, кренули према Речицама. Али, ускоро су ступили у додир са Пожешком четом, у долини Годовичке реке. Ту су се команде чета и чланови штаба Одреда договорили да нападну Немце. Према договору, Пожешка чета је требало да постави заседу на Ђетињи, код Гавриловића моста, а Ариљска да крене право за Немцима — у Горобиље, одакле су се у тим тренуцима чули митраљески рафали. Учесник тих догађаја Аћим Ивановић сведочи-

> „ . . . Са Вујовићем сам кренуо у Годовик, близу Живковића кућа. Ту смо сазнали где се налазе Немци и направили план напада. На предлог Вујовића, пошто је његова чета била комплетна, речено је да он крене из правца Ариља и нападне Немце, а ја од Пожеге да дођем и, уколико их он разбије, да их дочекам с леђа, и да их тако уништимо. Уколико их он не буде разбио, него буде морао да одступа, у том случају, ми би извршили напад. . .”[75]

У свом наступању према Горобиљу Немци су угледали двојицу младића који су журно ишли својим послом. Била су то двојица курира Пожешке чете (Момчило Марковић, свршени матурант из Сврачкова, а име другог је остало непознато). Они су ишли право према строју Немаца. У последњем часу, мештани су упозорили младиће да су пред њима немачки војници. Они су се склонили у живнцу и журно су се почели извлачити. Њих двојица су били од оних борача који су изјутра упућени у села да обавештавају сељаке о наиласку Немаца. Немци су их приметили и безуспешно осули рафал за њима. Онда су претресали куће у близини где су приметили курире, злостављали људе и тукли их док су се приближавали горобиљској школи. Нешто касније, у Горобиље је пред Немце дошао вод Пожежана који се враћао са задатка из Овчар-Бање. Вод је био изненађен кад је угледао немачки строј ширином гребена, од Матићевића до Гавриловића. Испред Немаца ишли су сељаци и носили сандуке муниције. Вод Пожежана се осећао немоћним пред бројним Немцима. Тада су стигла два курира, које је команда чете упутила са наређењем дз се вод повуче испред Немаца и оде на Вироштак, те да се пред клисуром постави у заседи. Немци су били сувише комотни и нису приметили Пожежане када су отишли на нови задатак.

У то време, према немачком строју наступала је Ариљска чета. Све је мирисало на барут. Спремала се драма у Горобиљу. У

75. Стенографске белешке, исто, стр. 71;

први мах Немци нису знали да иза себе имају нову, тога дана невиђену и неслућену опасност.

Ариљска чета, са Максовића брда, с обе стране пута, захватила је стрељачким стројем простор од Јешића кућа до близу Зечевића потока. И полако се спуштала ка заравни код школе, преко вођњака, ограда, вртова и сеоских дворишта. Храбри борац Светомир — Свето Шендековић, чим је угледао Немце пред собом наслонио је пушку на оближње дрво, повикао Немцима да се предају и опалио метак из своје пушке. Тим пуцњем почела је борба у Горобиљу.

Настала је убитачна ватра са обе стране. То је била прва борба Ариљаца против Немаца, али вичнији борци већ су се добро сналазили. Међу њима нарочито Андрија Ковачевић, Обрад Доловић, Драго Јовановић, Десимир Виторовић. Пушкомитраљезац Милорад Ћирковић тукао је кратким рафалима, упркос паљби неколико немачких митраљезаца који су га покушали „ућутати". Командир Вујовић је обилазио стрељачки строј и одређивао сваком борцу како и где да заузме положај. Ускоро, у жестоко распламсалој борби, пали су Свето Шендековић и Матија Баралић, партизани из Вирова (Драгачево). На простору испред школе рањен је још један драгачевски партизан — Андрија Ковачевић из Церове. Иза тога настало је затишје. Командир Вујовић је, опет кренуо поред стрељачког строја и обишао борце да би их охрабрио. При том је пао, тешко рањен. Неколико бораца су га прихватили и однели га у школску зграду. Драго Јовановић му је превио тешку рану на стомаку. Он је наредио да му оставе напуњену пушку са муницијом и да се одмах врате у борбу. Тада је дужност командира преузео Драго Јовановић. Убрзо су сви борци били обавештени да је командир рањен и да је наредио да се борба продужи, да се мора истрајати.

Борба је трајала несмањеном жестином. Немци су имали неколико губитака. Видели су то својим очима, мештани, као и сељаци, носиоци муниције. Командир немачке јединице био је рањен на простору код „једног стога сена и неколико стогуља пасуља", како су запамтили мештани. На његово место дошао је други немачки официр, који је исто тако гласно командовао, викао, често изговарао реч „комунист". Са неколико црвених ракета он је јавио својима у Пожеги да се немачка јединица налази у опасности. Ускоро и он је био рањен. У његовој близини није било немачких војника, сем носиоца муниције Радосава Бабића и Миломира Дрндаревића Дрца. Немац их је пиштољем терао пред собом, па се завукао у шипражје, држећи њих на оку.

> то време вод Пожешке чете, који је био одређен да држи заседу код Гавриловића моста, није био начисто да ли да ступи у борбу, да напада Немце с леђа, јер се горе, око школе, водила борба. Међу борцима био је Петар Лековић. Он је постао нестрп-

љив. Издвојио је неколикс својих Речичана да пође у извиђање. Аћим Ивановић се сећа да га је, са једним другом, послао у извиђачку патролу. На крају једне шумице, Лековић је наишао на немачког команданта из Пожеге.[76] По природи је био храбар. Ишао је право према месту одакле се чула борба. На ивици шуме угледао је младића, носиоца немачке муниције. Тај га младић није познавао, па му је добацио, у страху, да он није Немац, већ да је Немац позади њега. Немачки официр је то чуо, угледао је и сам Лековића и опалио на њега из пиштоља. Хладан као стена, Лековић је хитро нанишанио и опалио. За секунд — два, експлодирала је бомба и — немачки официр је разнесен у комаде. Лековић је погодио у осигурач његове бомбе на опасачу. Био је то редак погодак, дело Петра Лековића, јунака за кога ће се тек касније чути, који је све своје синове повео у борбу — као у народној песми стари Југ Богдан. Он ће постати легендарни јунак револуције и први проглашени народни херој Југославије.[77]

Виђење очевица тог необичног догађаја и храбрости Лековићеве, немачког носиоца муниције Радосава Бабића овако је забележио Новак Живковић:

> „Он зна само да су гране полетеле увис и да је на жбуњу нестало лишћа. Нешто га је загушило и, када се мало прибрао, видео је да официра нема, а на огољеним гранама су висили комади одеће и раскомадани делови људског тела. На страни је лежала једна искрвављена чизма, комади одеће и још понешто што, у први мах, није успео да разазна. Место где је претходно лежао официр сада је било отворено и као обрисано; ту није било ниједног сувог листа, већ само гола земља, из које су штрчали патрљци жбуња. Изгледало је да је цео човек експлодирао. После се објаснило: то је учинила бомба, погођена пушчаним метком".[78]

Дрндаревић и Бабић су се осетили слободним, Лековић је продужио према месту где се чула борба, плен га није занимао. Докопао је машинку немачког официра, доглед и касету муниције, и умакао. Срео је успут пожешке партизане, испричао им шта се догодило и предао им сав плен.

Избацивање овог командујућег официра из строја, унело је несигурност, па и панику међу немачке војнике. Рањени војници су викали, урлали, они који су могли бежали су са бојишта. Чак су два војника докопала обичну воловску запрегу, јер волова у близини није било, натоварили једног рањеника, па се сами „ујармили" и, вукући кола, отандркали с њима низ сеоски атар, где су нашли другу запрегу да спасавају рањеника. Један рањени немачки подофицир, сав искрвављен, бежећи из борбе, ујахао је у По-

76. Исто, стр. 71;

77. Петар ЈТековић, погинуо као заменик команданта 1. батаљоп** 2. пролетерске Ориг$а_м$^ ,-л*. планини Живњу, јуна 1942. годнне;

78. ..Горобиље", стр. 68;

жегу на неоседланом коњу. Он је на сав глас викао: „Јављајте, телефонирајте! Иду комунисти дома!. . (ваљда је хтео рећи — долазе у Пожегу). С њим, у растуреној групи, дошло је 6—7 војника, без шлемова, неки и без оружја, прашњави. Они су простс утрчали у Пожегу, бежећи са бојишта у Горобиљу. Претрчали су преко пијаце, па скренули према касарни. Испред ондашње кафане „Трансвал", један рањени и окрвављени војник се смртно срушио на калдрму. Касније су дошли војници и однели га у касарну.[79]

Борба у Горобиљу се настављала. Губици и Немаца и Ариљске чете учинили су да настане затишје. Ариљска чета се нешто повукла. И немачки строј је устукнуо. Сигналима немачких црвених ракета из Пожеге је тражена помоћ из Ужица. Иако су се три одељења вратила у Ужице пре борбе у Горобиљу, из града су, као помоћ, поново, касно поподне, кренула камионима три потерна одељења — преко Трешњице и Тврдића — и преко Пожеге према Горобиљу.[80]

Тог поподнева немачка команда из Пожеге упутила је својој јединици у Горобиље још једну врсту помоћи — жандармеријску чету, остатке жандарма из разјурених и разоружаних станица. Они су кренули пругом од железничке станице и друмским насипом према Таштипољу. Али, нису ишли даље према месту борбе, већ су се „изгубили" у густим кукурузима.

Немачка нова потерна одељења, натоварена у три — четири камиона, са мотоциклом на челу, стигла су до моста на Ђетињи, искрцала се, прешла преко делимично срушеног моста. Ту су образовали стрељачки строј, кренули ка падинама, купили војнике — бегунце из поподневне борбе, који су се крили по жбуњу. Уз пут су хватали људе, товарили их сандуцима муниције и наступали Зечевића брегом. У том рејону и, касније, у ливадама Вуксановини и Јелцовини састали су се са остацима јединице која је поподне водила борбу са Ариљском четом. Ти су се остаци још препуцавали с Ариљцима. С доласком нових одељења, Немаца је могло бити око 200. Команда Ариљске чете је на време уочила да је изложена великој опасности па је чету постепено извукла лз борбе. Само неколико бораца на десном крилу чете нису обавештени о извлачењу из борбе. То су били борци из Врана и Грдовића. Али, касније и они су се извукли. Борац Божо Лончаревић, мршав и нејак, толико се изгребао бежећи кроз купине да му је лице било обливено крвљу. Издала га је снага, није могао утећи, па се притајио, као да је мртав, док су немачки војници пролазили поред њега. Касније је устао и успео да пронађе чету. Немци су заробили и стрељали борца Милијанка — Мика Росића, родом из Врана.

79. Исто, стр. 74;
80. ВИИ—НАВ—Н—Т—315—2238—627;

Случај Лончаревића и Росића говори да команда чете није организовано извукла борце с угроженог положаја. Није чудо, то је почетак а свака се школа плаћа, Ратна најскупље!

Део Ариљске чете отишао је на Клик изнад Рзава, како је раније договорено. Други део, који је водио Драго Јовановић, задржао се на Максовића брду. Ту је стигла, као појачање, и већа група сељака, са оружјем, из Радобуђе, Вигошта и Погледа.

Немци су дошли и до школске зграде у Горобиљу, палили су околне стогове, хтели да обију задружну продавницу, али нису успели, већ су само полупали стакла на решеткастим прозорима и убацили бомбу у зграду. Ту су ухватили и сељака Божа Станића и повели га са собом. Иако су подуго остали у близини школске зграде, нису ни слутили да се у једној школској просторији налази, сам самцит, рањени Вујовић, командир Ариљске чете. После паљевина, пошто су покупили мртве и рањене, Немци су се спустили према мосту на Ћетињи. Ту су мртве и рањене потоварили у један камион.

Чим се смрачило, док су се Немци повлачили, група борапа, са Драгом Јовановићем на челу, опрезно се спустила до школе, не знајући да ли су се Немци повукли. Тражила је рањеног командира. И на срећу, нашла га је. Неко од мештана у међувремену је посетио рањеника, јер су борци поред њега затекли и пригушену петролејску лампу. Борци су га изнели и најбржим путем пренели у Ариље, а одатле у болницу у Ивањицу, где је ускоро умро[81]. Један рањеник из борбе у Горобиљу — Петар Тешовић из Рупељева, који је био приморан да Немцима носи муницију — превезен је у болницу у Ужицу. Возио га је на коњској запрези Јовић Глушчевић, тадашњи председник општине Роге. Тешовић је излечен и доживео ослобођење.

Последњи чин борбе у Горобиљу припао је Пожешкој чети. Штаб Ужичког одреда, који је све време док су трајале борбе био, тако рећи, на лицу места, наредио је Пожешкој чети да прикупи што више људства и нападне Немце иза порушеног моста, на левој обали Ћетиње, у погодном тренутку, кад се буду повлачили у Пожегу. Чета се, под командом командира Велимира Мићића и комесара Аћима Ивановића, пребацила од дрвеног моста преко Сладуна, поред реке, према Слатини на крају Горобиља. Тамо су преко платице (уског мостића начињеног од дрвених греда) прешли Ћетињу и кроз кукурузе опрезно се привукли до самог друма Пожега — Ариље. Ту су заузели положај и чекали. По наређењу командира и комесара, требало је „пропустити све што иде од Пожеге, а тући све што иде у правцу варошице".

Касно ноћу, Немци су се почели повлачити. Кад се колона приближила заседи, на Мићићеву команду „Пали", проломио се

81. Командир Милосав Вујовић умро је после два дана и уз војничке почасти сахрањен у Ариљу;

плотун. Настао је окршај. Немци су се сурвали низ обалу иза друге стране пута и отуд пуцали. Мотоцикл са посадом одмах је био гхогођен и делимично запаљен, па се и он сломатао низ обалу. Пројурила су два или три камиона са рањеним и мртвим, из којих су војници поискакали у јеку борбе. И неколико коњаника скакало је са коња, док су јахаћа грла одгалопирала путем. Пушкарање је трајало око два часа. Немци су се извукли, захваљујући мраку, али су последњи живи једва стигли у свој гарнизон у Пожеги тек око 6 часова изјутра.

У извештају вишој команди командант немачког батаљона у Ужицу, мајор Кениг, потврђује пораз потерних одељења упућених у Горобиље:

> .....Она су доспела у ноћној тами под концентричну ватру и по наређењу командира повукла се у Пожегу. Окруженим војницима је успело да се појединачно, као и сви војници, изузев двојице, пробију до 21. 9. у 6 сати, и у Пожегу донесу собом своје рањене и мртве".

Кениг у свом извештају такође наводи да су његове јединице имале: мртвих — 3 војника, рањених — 5 војника и 2 официра, несталих — 1 официр и 1 војник. А то ће рећи: 5 мртвих (4 војника и официр) и 7 рањених (2 официра и 5 војника).

За осионе Немце — много. За партизане и народ — доста, иако се може претпоставити да су немачки губици, били већи. По казивању очевидаца, и рањених и мртвих је морало бити више. У Ужичкој болници, према казивању ужичких хирурга, те ноћи је оперисано десетак немачких рањеника, од којих су двојица или тројица умрли на операционом столу.[82]

Борба у Горобиљу била је најжешћа од почетка устанка у ужичком крају. Иако бројно јачи, искуснији и далеко боље наоружани, немачки војници су претрпели пораз. Ариљска чета имала је 3 мртва и 1 рањеног, а Пожешка је прошла без губитака. Вештим маневром, Пожешка чета је изненадила немачку јединицу при повлачењу, разбила је и најурила у Пожегу. То је била истовремено и војничка и морална победа. Пожешки и ариљски партизани у борби су се уверили да немачке јединице нису непобедиве. Нанели су им губитке и натерали их на одступање, у бекство. Народ је то такође видео да и Немци, добро преплашени, беже из борбе пред ватром партизана. У том првом већем судару са Немцима, он је обилато помагао партизанима. Војска и народ били су заједно. О томе говори и запис Новака Живковића:

> „И мештани оближњих села — Врана, Грдовића, Годовика, Горобиља, Речица и других — увелико су допринели том успеху. Неки од њих су позвани у борбу, а неки су у њу добровољно ступили, и упорно и вешто

82. ВИИ—НАВ—Н—Т—315—2238—627;

стезали обруч око немачких делова, наносећи им губитке.

Ужички одред је тиме показао да је већ био способан да се, у отвореној борби, успешно супротстави немачким окупаторским снагама. То је највећа победа Ужичког одреда током извршавања целог овог оперативног задатка".[83]

НЕМЦИ СЕ ПОВЛАЧЕ ИЗ УЖИЦА И ПОЖЕГЕ

Акцијама чета Ужичког одреда на комуникацији Ужице — Чачак, ликвидирањем већине жандармеријских станица и сузбијањем жандармеријских јединица, паљењем великог броја бивших општинских архива и оружаним сукобима са немачким јединицама, положај немачких гарнизона у Ужицу и Пожеги постајао је све тежи и несигурнији. Скоро цела територија бившег ужичког округа, сем Ужица, Пожеге и Чајетине била је под контролом партизана. Природно, Немци су очекивали напад на Ужице и Пожегу. Немачки генерал Беме, који је 18. септембра преузео команду у Србији, био је присиљен да нареди да његове трупе напусте Ужице и Пожегу и да се повуку у Чачак, а ускоро и у Краљево. И тосамо два дана после доласка на нову дужност, односно оног дана када су његова потерна одељења разбијена и потучена у Горобиљу. Одлука је стигла у немачку команду у Ужицу, 20. септембра пред поноћ, дакле, у ноћи кад су немачки окупатори и у Ужицу и у Пожеги били захваћени довлачењем и спасавањем рањеника из борбе, пребројавањем мртвих и невољама и слутњама шта се већ сутра може догодити. Генерал Беме је наредио да трупе одмах напусте Ужице, да њихово одступање помогну трупе из Чачка и Краљева, да се уништи трофејно наоружање. . . Ево извода из његове наредбе:

„1. Немачке трупе одмах да напусте Ужице.

2. Повлачење треба да уследи према Чачку, у садејству са трупама које се налазе у Чачку, а по потреби и са онима у Краљеву (борна кола).

3. Постојеће трофејно наоружање и муницију трсба уништити пре повлачења.

4. Залихе погонског горива смештеног у подручју Ужица треба оставити. Оне не треба да се уништавају". (Мисли се на велико складиште бензина и нафте пре свега у Јеминској Стени, па у Ужицу — на Царини, у Глуваћком потоку итд. прим. Ј. Р.)[84]

83. „Горобиље", стр. 106. Борба у Горобиљу обрађена је, највећим делом, према књизи Новака Живковића „Горобиље";
84. Н. Љубичић, н. ц., стр. 110;

Штаб 724. пука из Ваљева још је детаљније наредио како да трупе из Ужица и Пожеге, са Фелдкомандантуром и потчињеним јединицама, „најбрже" маршују за Чачак.

Дакле, више команде су наредиле трупама у Ужицу да се извлаче „одмах" и „најбрже", што само по себи довољно говори о озбиљности ситуације у којој су се нашле. Ипак, наређивањем да се „залихе погонског материјала" не уништавају, окупатор има наду (и план, свакако!) да се, у погодном моменту, врати у ове градове.

Немци нису имали времена да одахну, да процене шта им се све догодило у борби у Горобиљу, јер су њихове трупе, већ сутрадан у 9 часова (21. септембра), почеле напуштати Ужице. Тежину ситуације овојих трупа у Србији 1941. године генерал Беме није заборавио до краја рата. На саслушању, приликом суђења ратним злочинцима у Нирнбергу, 1947. године, он је изјавио:

> „ .. . Дошао сам до тешке одлуке: напустио сам поступно Ужице и Чачак, где су опкољене немачке трупе имале јаке губитке, и све сам повукао у Краљево. ..
>
> Немачке трупе у Мачви (Шабац) и у Ужицу и Чачку, скоро у неодрживом стању, трпеле су стално најтеже губитке. Притисак партизана, који су се стално ојачавали, непрекидно се повећавао. . ,"[85]

Међутим, Немци су тада почели отворену игру, односно сарадњу са четницима. Тога дана предали су „власт" у Ужицу четницима, које су предводили самозване војводе Радомир Ђекић и Божидар Ђосовић Јаворски.

Ти Ђекићеви и Јаворчеви четници — старовлашки, златиборски, па и неки босански — дошли су у Ужице да „преузму власт", у ствари, да подрже општинску власт издајника Недића. Претходног дана су се договорили с Немцима о свему и веровали су, и једни и други, да ће преварити „бандите и комунисте", од којих су Немци бежали. Али партизапи су најурили четнике тих самозваних војвода и жандарме из Чајетине и ослободили Ужице и од њиховог туторства.

Да би обезбедили своје повлачење, Немци су одмах из Ужица упутили половину 2. чете, као своју претходницу, под командом поручника Гинтера у Овчарскокабларску клисуру. За претходицом су кренуле остале јединице из Ужица, и то старим и лошим путем, преко Трешњице и 'Гврдића, јер нису смели да иду низ Ђетињу. Бојали су се напада са десне стране реке. Та немачка колона била је дуга око шест километара и у њој је маршовало 1.217 људи, 49 возила и 227 коња. То је била јака јединица. Па ипак, била је присиљена, под отажним партизанским ударцима, да одступа, да бежи.

Штаб Ужичког одреда, који се 21. септембра налазио у Горобиљу, у кући Љуба Мићића, сазнао је за покрет Немаца из Ужи-

85. вии—НАВ—Т—501—249—837;

ца према Пожеги. Непознати железничар из Ужица јавио је станици у Расној (вест]е примио Обрен Радовић) „да војска иде из града". Ту вест штабу су потврдили и партизански обавештајци из Пожеге.[86]

На основу тих обавештења, штабу је било јасно да се Немци повлаче и из Ужица и Пожеге. Рано изјутра, штаб је одржао кратак састанак са више руководилаца јединица, на коме су билм Душан Јерковић, Милинко Кушић, Слободан Пенезић, Вукола Дабић, Стево Чоловић, Љубо Мићић, Драго Јовановић, Велимир Мићић, Аћим Ивановић, Крста Пајић, затим Жељо Ђурић, секретар ОК КПЈ за ужички округ, и Војислав Пајић, комесар Драгачевске партизанске чете. После краћег саветовања, штаб је одлучио да најпре упути групу партизана у Овчарскокабларску клисуру да сруши гвоздени мост који раније нису успели да сруше. Брзо је формирана група бораца од Пожешке и Ариљске чете. Предводили су је Ратко Јовановић, металски радник, и Видан Мићић. Група је са две коњске запреге понела две авио-бомбе од по 100 килограма и неколико бомби од по 12 килограма. У највећој тајности, како је борцима рекао Чоловић, требало је стићи најкраћим путем и што брже надомак Овчар-Бање. Група је похитала према циљу, истоварила бомбе и вратила запреге. Сад је требало да борци на рукама донесу бомбе до моста. Међутим, несуђени диверзанти су установили, чим је свануло, да су закаснили. Пре њих у Овчар-Бању је стигла претходница немачке јединице из Ужица и посела мост и тунел у Овчару. Исто тако, тамо су приспела и два вода Немаца из Чачка, који су упућени да помогну извлачење из Ужица и Пожеге кроз Овчарскокабларску клисуру. Они су ојачали обезбеђење моста и посели неколико оближњих тунела. Извидница групе диверзаната привукла се на најближе узвишење и осмотрила мост, пругу и тунеле. Осим мноштва немачких војника, извидница је запазила и неколико оклопних аутомобила, који су дошли из Краљева. Кад је вођство диверзантске групе добило те податке, схватило је да се на задатак касно кренуло и да не може ни покушати да руши мост.

БОРБА КОД КРАТОВСКЕ СТЕНЕ

Штаб Одреда је имао пуне руке посла. На Ђетињи се створио својеврстан фронт. Долазили су наоружани и ненаоружани сељаци, подвргли се добровољној мобилизацији. У Горобиље су дошле групе наоружаних бораца и из Бакионице, Пријановића и других села. Дошла је и Моравичка чета и један вод Драгачевске чете. Партизани су посели Ђетињу, „од тунела у Расној до парног млина у Пријановићима", како је записао Љубо Станић. По налогу Слободана Пенезића, Микула Терзић је, са Радојком Ристови-

86. „Горобиље", стр. 121 и 126;

ћем Жутим, за једну ноћ окупио преко 90 људи из Висибабе и довео их на зборно место, у Стевановића забрану. Штаб Ужичког одреда је одлучио да напада немачку колону кад се из Пожеге буде извлачила према Чачку — од Јеминске стене преко Кратовске стене, и у Овчар-Бањи. Ради координације тих дејстава, са Драгачевском четом Чачанског одреда према Овчару је упућен Војислав Пајић. Он је на тај задатак пошао без оружане пратње. На Рују, брду испод Овчара, мучки га је изненадио и убио бивши жандарм, тада четник, Милутин Јанковић, са групом четника.[87]

У току припрема за напад на немачку колону, Миливоју Радовановићу Фарбину је јављено да са људством којим располаже у Бакионици и Пријановићима дође у Горобиље. Они су стигли у Горобиље ноћу и добили задатак да се поново врате на свој сектор и затворе Немцима пролаз, или да их туку у пролазу.

Штаб Ужичког одреда је одлучио да изврши концентрацију снага на сектору Пожеге. Пожешка чета је преузела све мобилизацијске мере. Ишло се по селима и вршиле су се припреме за мобилизацију људства. Организовање тих припрема вршили су, углавном, Лазар Обреновић, Крста Пајић и Миливоје Радовановић. Извршена је широка мобилизациј^ у целом срезу, нарочито у Горобиљу, Милићевом Селу, Рупељеву, Висибаби, Гугљу, Табановићима, Речицама и Здравчићима. У Рупељеву је оформљена посебна јединица од добровољаца и мобилисаних. У горњем делу среза, Партија није имала довољно утицаја, а та села су запосели четници, па је рад и зато био отежан. Мобилисано људство је укључивано у постојеће јединице — Ариљску, Пожешку, Моравмчку и Драгачевску чету — ради ослобођења Пожеге. Тада се у пожешком срезу окупило око 700 бораца, док су остале чете имале, приближно, по 60 до 70 људи Једино је Ариљска чета имала скоро батаљон.. ,[88]

Штаб Одреда је упутио 22. септембра и друге јединице на комуникацију Пожега — Чачак: делове Пожешке, Ариљске и Моравичке чете. Требало је посести висове изнад пута: у Гугљу и Пријановићима, код Јеминске и Кратовске стене, изнад Јелендола. Одмах иза Пожеге, на кривини пута према Јеминској стени, требало је да дејствује група партизана из Пожеге, Бакионице и Пријановића. Њу су предводили Миливоје Радовановић, Лазар Обреновић и Миливоје Станојевић. Дуж пута је било више мањих група. Међу њима и група коју је предводио ратник из минулих ратова Влаисав Николић, из Гугља, са својим сином Срећком и осталим напредним омладинцима из села. Део Пожешке чете, коју је предводио командир Велимир Мићић, био је ојачан пушкомитраљеским одељењем Ариљске чете. Он је прешао преко Пожешког поља *V* непримећен од непријатеља, пребацио се на леву страну

87. Војислав Пајић је био прва жртва четничког терора у пожешко-драгачевском крају;
88. Стенографске белешке, стр. 73;

пута и посео висове изнад Јеминске и Кратовске стене. Друга група, састављена опет од дела Пожешке и Ариљске чете, под командом радника Десимира Виторовића, прешла је Скрапеж и допрла до Марјановића љесе, онда до Гугаљске скеле. Део Драгачевске чете посео је Дљинске висове, око ушћа реке Белице у Мораву.

Претходне ноћи велика група, од преко 1.000 Немаца, коначила је у Пожеги, једним делом у касарни, а другим у граду, по кафанама и приватним кућама. Хроничар даје необичну слику те ноћи у Пожеги:

> „Пожега је имала да преживи немирну ноћ. У варошицу се слеже, ту задржа и остаде много војника, возила и коња. Свуда је владала узрујаност, мување по улицама, препуној касарни и по локалима. Немачки војници провалише у куће, покупише постељину и друге ствари и однеше или заноћише по приватним становима. Никад варошица није чувана као сада, око прилаза више нису лежале заседе. Образовао се читав положај, с кога су митраљеске цеви претећи биле уперене према путевима, њивама и ливадама. Официри нису желели да се понови претходна ноћ. Жандарми који су страховали да се не потражи рачун о томе како су изостали из борбе, сада су били услужни. .. А кад је у самом насељу неко припуцао из таме на војнике, ни ту нису били сигурни. Узалуд су се патроле разјуриле на све стране. . . Мештани нису излазили из кућа, партизани нису нападали, а будни митраљесци су, с часа на час, пуштали дуге рафале. Партизани који су слушали ту пуцњаву, нашли су једино објашњење: то Немци разгоне свој страх.. ,"[89]

Те исте ноћи и наредног дана четнички официри су почели да мобилишу људе и позивају на заклетве краљу, претећи при том онима који се не одазову. Користили су древне обичаје у Србији и мобилизацију оглашавали лупњавом црквених звона и пуцњавом. То је нарочито долазило до изражаја у селима северно од Пожеге. Четници су се посебно ослањали на сеоске газде, на богаташе, и свима који их не послушају претили су уценама и преким судовима. Говорили су им да ће да „преузму власт кад се Немци повуку", да иду „у помоћ партизанима". Најбројнија четничка група из Добрића, Јежевице и Глумча гомилала се у селу Глумчу, надомак Пожеге. Ту су већ приређивали пијанке, клицали краљу, правили се хероји без борбе, а колико сутра ће се слизати с Немцима у Пожеги који беже од партизана.

Изјутра, око 8 часова, немачке јединице наставиле су извлачење према Чачку. Претходница је раније отишла. Вод Немаца

89. „Горобиље", стр. 128;

био је одређен да уништи велико окладиште авионских бомби и друге муниције које се налазило у кругу пожешке касарне. Док су се немачке јединице кретале из варошјице према Јеминској стени, остале су постројене стајале на пијаци, испред општинске зграде. У то време четничка група из Глумча, под командом капетана Милоша Глишића, дошла је на Лисиште, брег изнад Пожеге. Ту је Глишић одвојио око половину својих четника и, с њима, у униформи и са еполетама, одмарширао право на пијацу, међу Немце, где се поздравио с немачким официрима, док. су његови четници стајали постројени наопрам немачких војника који су чекали на ред да се укључе у колону која је одступала. Глишић је са Немцима водио разговоре и обећао пуну лојалност. На балкону општинске зграде четници су истакли слику краља Петра, још док су Немци били на пијаци. А Немци су на зиду ондашње кантарџинице исписали своју поруку на немачком језику: „Ми ћемо се вратити". Очигледно, они нису претили четницима, који су се припремали да и у Пожеги, као и у Ужицу дан раније, „преузму власт" од Немаца.

О томе како је био очевидан, прљав и издајнички четнички сусрет са Немцима, у Пожеги, уверљиво казује ово сведочење о њиховом пријатељском растанку:

> „Приликом изласка последњих Немаца из Пожеге, четници Драже Михаиловића су се поздравили са њима код 'Тамбурића ћошка' и изљубили се. Командир четника био је Милош Глишић. . . Ови четници поставили су митраљез код железничке станице у Пожеги и окренули га према Чачку. Својим војницима четници су рекли: Ако се Немци поврате немојте пуцати, а ако иду комунисти, онда пуцајте! . . ,"[90] Глишић је испратио немачког официра до железничке станице.

Немачка заштитница била је нападнута одмах по изласку из Пожеге, на око километар одстојања од железничке станице и код Јовићевића воденице. То је била група бораца која се, двадесетак минута препуцавала са Немцима код Марјановића љесе. У исто време, на немачку колону су отворили ватру борци из Пожеге, Бакионице и Пријановића. Као и наоружани мештани, они су дејствовали са узвишења изнад пута. Свуда изнад пута, на свим узвишицама биле су групе партизана или наоружаних мештана. Они су, у погодним тренуцима, отварали ватру на немачку колону, тукли војнике, возила, запрежне коње, све што се мицало путем и поред пута. Немци су убрзавали покрет, возила су јурила, а војници заузимали заклоне по каналима и отварали бесомучну ватру на партизане. Али су се углавном држали друма, мало где су силазили на положаје изван њега. У једном немачком извештају наводи се да је 2. чета 1. батаљона, под командом официра

90. Исто;

г

Хофмана, била принуђена да изврши јуриш на коту 388 и да са ње збаци партизане, који су својом ватром отежавали даље извлачење. Партизани су тај положај ускоро повратили. Најжешћу ватру Немци су претрпели око Кратовске стене, где је пут улазио у тесан простор на почетку клисуре. На Немце се ту сручила пушкомитраљеска и пушчана ватра са дљинских висова. Били су нападнути и са чела и са зачеља.

> . . . „Опасност од опкољавања очевидна", писао је мајор Кениг. „У највећој брзини извршено је прикључивање трупне коморе борбеној јединици. Уз повлачење под борбом улазило се у врло тесан део пута иза Кра товске Стене. Ту се тек развила борба. Официр Фелкер пише да су партизани на том простору тукли са обе стране реке. Али, то није било све. Чета је тучена жестоком ватром и са чела и из позадине. Њу су спасли тенкови који су стигли од Чачка и почели одмах да дејствују".[91]

На том простору жестоку ватру је издржала и немачка 1. чета. Пут је био добро изложен дејствима са драгачевске стране. То је била група са пушкомитраљесцем Милојком Марковићем, Миланом Обрадовићем и омладинцима из Дљина. Они су се тамо брзо пребацили са положаја Шанац. На самој окуци пута испред Јелендола, Немци су опет дошли под јаку ватру пушкомитраљеза са висова изнад дљинских воденица. Једна немачка чета на том простору водила је борбу око два часа. Неколико километара испод Јелендола немачка колона је нападнута у селу Тучкову.

О жестини борби вођених код Кратовске стене и дуж пута кроз Овчарскокабларску клисуру сведоче и чињенице да су Немци морали да употребе и тенкове, односно борна кола, а око подне и авијацију, која је долетела чак са земунског аеродрома. Долетеле су три „штуке" и неколико пута надлетале клисуру, обилазећи око Овчара и поново се враћајући да насумце просипају митраљеске рафале и сурвавају гомиле бомби. Пошто се партизанске заседе нису могле уочити, немачки пилоти су се окомили на околна насеља, усамљене куће, па и манастире. Манастир св. Тројица је готово разрушен. Бомбардовали су и мало насеље Јелен До, затим неколико кућа у Дљину и у Марковици.

Упркос ватри немачке пешадије, тенкова, артиљерије и, на крају, авијације, партизанска дејетва нису престајала. Нарочито јака партизанска ватра дочекала је Немце пред Овчар-Бањом. И ту је, поред других, дејствовао пушкомитраљезац Милојко Марковић са својом групом, који се брзо и вешто пребацивао са положаја на положај.

91. Р. Ма^ринковић, Т. Протић и Ј. Радовановић, Драгачево, „Чачански глас", Чачак 1981,

Жестину борбе и мука кроз које је морала да се извлачи тако јака и тако бројна немачка јединица кроз теснац код Овчар-Бање, потврђује и извештај мајора Кенига:

„Тамо су стајала на стеновитим литицама одлично уграђена митраљеска гнезда и држала улаз и излаз тунела под ватром. . ,"[92]

Командир чете Кениговог батаљона још је прецизнији:

„Чело чете, кад је доспело на 1.200 метара пред мост у Овчару, нападнуто је са севера, југоистока и југозапада унакрсном ватром. Нису се могли открити тачни непријатељски циљеви и морало се наступати под заштитом тешког митраљеза. При томе су подофицир Моргенштерн и стрелац Ербе рањени. . ."[93]

Тек у касно поподне Немци су се извукли из клисуре и стигли у Чачак.

Немачку колону која се извлачила из Ужица и Пожеге према Чачку, на прилазима Овчарскокабларској клисури и у њој добро су „испратиле" чете Ужичког одреда, делови Драгачевске чете Чачанског одреда, а што је нарочито важно, и бројне групе наоружаних људи из околних села. Млада, тек настала партизанска војска заједно са народом, тукла је како је умела и могла окупаторе који су тражили уточиште у сигурнијим гарнизонима. Подаци о губицима о тим борбима нису довољно познати. Сигурно се зна да партизанске чете нису имале губитака. Народ је претрпео губитке рушењем кућа које је извршила авијација. Немачки извештаји говоре да су њихове јединице имале укупно 3 погинула војника и 18 рањених, затим знатне губитке коња и опреме. Међутим, официр само једне немачке чете наводи да је имао 6 тешко и 6 лакше рањених војника, што говори да су Немци, вероватно, имали више губитака. Примера ради, Немци у укупним подацима говоре да нису имали губитака у возилима, а један официр наводи да је изгубио и једна путничка кола. Исто тако, група бораца из Дљина запленила је један десантни чамац, један бицикл и другу опрему и све то однела кући пушкомитраљесца Милојка Марковића.[94] Забележен је и податак који потиче од Слободана Пенезића Крцуна. Он је на излазу из Пожеге, после завршене борбе, срео сељака који је јахао коња и носио две пушке. Сељак је рекао да је убио два Немца, од којих је један био официр. Пушке је дао Пенезићу, а он одјахао на коњу. И према сећањима учесника овог догађаја, немачки губици су сигурно морали бити већи него што их наводе у својим извештајима.

Чињенице да су Немци одступали, да су имали преко хиљаду наоружаних људи, да су располагали и артиљеријом, оклопним

92. ВИИ—НАВ—Н—Т—315—2238—337;
93. Исто, 515;
94. Драгачево, стр. 172;

јединицама и авијацијом, и да су их све морали употребити у борбама да се пробију до Чачка, говори о снази која је изражена дејствима партизанских јединица и народа. У дотадашњим борбама у ужичком крају, па ни у читавој западној Србији, Немци нису употребљавали авијацију (сем у борби за Крупањ, почетком септембра, који су ослободиле јединице Ваљевског партизанско1 одреда).

Борбе на прилазима Овчарскокабларској клисури и немачко повлачење из Пожеге и народ и војска су обележили на посебан начин. Следеће ноћи, на висовима око Пожеге и на Лорету, Крстацу, на Благаји, у Висибаби народ и партизанк су палили ватре. То су били пламени призори љубави народа слободу, против окупације.

* * *

Првих дана после формирања, Пожешка партизаиска чета није била активна, живела је готово изоловано од насеља, одржавала везе са ужим бројем активиста и изводила борбену обуку и политички рад. Уз ангажовање чланова ОК КПЈ и штаба Ужичког одреда, нешто касније је прешла у акције — почела је успешно нападати објекте на комуникацијама које је користио окупатор, загим разарати окупаторски систем, пре свега, уништавати општинске архиве и апарат власти, преко којих су окупатор и његови сарадници могли да извлаче народна добра и да их користе за вођење рата. Горобиљско саветовање штаба Ужичког партизанског одреда отворило је јасне перспективе даље борбе и подстакло дејства свих чета, па и Пожешке. У више оружаних напада, изведених самостално или уз садејетво са другим четама Ужичког одреда, у Овчар-Бањи, на Вироштаку и нарочито у борби у Горобиљу, Пожешка партизанека чета, уз масовну подршку народа, дала је значајан допринос борби Ужичког одреда, који је притеснио окупаторске гарнизоне у Ужицу и Пожеги и натерао их на одступање према Чачку и Краљеву. Видећи на делу борбе Пожешке чете и других партизанских јединица народ се заједно са омладином, масовно укључивао у оружану борбу.

III ГЛАВА

СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА ОД 22. СЕПТЕМБРА ДО 29. НОВЕМБРА

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПОЖЕГЕ

Док су делови Пожешке, Ариљске, Моравичке и Драгачевске чете и групе наоружаних сељака тукли немачку колону у долини Мораве и у Овчарскокабларској клисури, четничка група, пошто је пријатељски испратила Немце из Пожеге, намеравала је, заједно с пожешком реакцијом, да заведе „своју власт". Капетан Глишић је ради тога окупио неколико људи, међу којима су били сресски начелник, два жандармеријска официра, један подофицир и неки локални политичари.

Глишић је водио главну реч, говорио је и предлагао, други су одобравали и пристајали. Одлучили су да упуте писмо, у ствари, неку врсту „ултиматума", којим су тражили од „партизанског штаба" да партизани не прелазе Ђетињу и да се разиђу кућама.
Писмо су донели четнички курири до партизана у Расној, а ови га одмах однели у штаб Одреда, који се налазио код Горобиљског моста. Штаб је у то време пратио борбе против Немаца који су се повлачили долином Мораве према Чачку. На писмо четника није обратио пажњу, али је скупљао податке о мерама и акцијама четника. Партизанска стража у Расној слушала је телефонске разговоре између четника у Ужицу и Пожеги и о томе обавештавала штаб Одреда. Поред осталог, стража је сазнала да четници из Пожеге траже помоћ и да им је из Ужица обећавају. Ускоро је, заиста, наишла једна железничка композиција из Ужица с четницима, који, истина, нису били наоружани. Партизани су, после доста натезања, скинули из воза ненаоружане четнике и вратили их у Ужице. Уз остале неповољне вести о четницима и њиховим испадима, тога дана стигао је у штаб Одреда извештај да су четници мучки убили комесара 1. чете Драгачевског батаљона Војислава Пајића.

Преузимање власти у Ужицу и Пожеги од стране четника,

Изазивање појединих инцидената и убијање партизанских бораца — све је то захтевало већу опрезност партизана у односима са чет-

ницима, јер је било очевидно да они неће прихватити заједничку оружану борбу с партизанима, поготову што се она води под руководством Комунистичке партије Југославије.

Четници су очекивали одговор од партизанског штаба, али он није реаговао. Због тога су Глишић и његови сарадници у Пожеги одлучили да иду на преговоре са партизанима. У штаб Одреда стигли су капетан Милош Глишић, адвокат Аца Дрндаревић. наредник Милутин Дрндаревић, трговац Милорад Тимотијевић

Митинг у ослобођеној Пожеги, онтобра 1941. године. Осим српсне тробојне, са петонраном звездом, биле су истаннуте и заставе СССР-а и Велине Британије. На балнону зграде Команде места, слева: Љубо Мићић, Милинно Кушић и Миливоје Радовановић

(који је био симпатизер партизана) и управитељ основне школе Драгомир Шуњеварић. Нешто касније, самоиницијативно им се придружио и председник општине Бакионица Миљко Марјановић. Глишић се, у почетку преговора, понашао осорно и разметљиво. Одржао је и „поздравни говор" и указивао на верност краљу и заклетви, истицао да није време за борбу, да треба прекинути нападе на Немце итд. На крају је захтевао да партизани не улазе у Пожегу.

Четници су преговорима желели да добију у времену, док им не стигне помоћ из Ужица, Косјерића и других места. Капетан Глишић је захтевао да четници сами држе власт у Пожеги, а партизански штаб је, у интересу уједињавања свих снага за борбу

против окупатора, предлагао заједничку команду. После оштре препирке и обострано неприхваћених захтева, командант Ужичког одреда Душан Јерковић је наредио да се четници разоружају и ставе под стражу.

У току ноћи политички комесар Одреда Милинко Кушић је дао налог да се око Пожеге скупљају нови борци и јединице, али да не улазе у Пожегу. На зборном месту (ливада Матије Ивковића звана Кутлава, на граници Пријановића и Бакионице), према запису Стојана Стаматовића, скупило се око 50 бораца, од којих наводи именом и презименом њих 36.[95]

Штаб Одреда је одлучио, напокон, да се Пожега блокира и да са четама уђе у варош. Командант Јерковић је упутио писмо командиру жандармеријске чете у Пожеги са захтевом да жандарми прикупе оружје и да га предају. Писмо су потписали Душан Јерковић и Љубо Мићић.

У складу с одлуком да се блокира Пожега, на Ђетињи је остао дотадашњи распоред снага. Јединице које су учествовале у гоњењу Немаца низ Мораву, враћале су се из борбе и делом се примакле Пожеги, према железничкој станици и Бакионици. Пожешка чета бројно се увећала, нарочито добровољним приступањем наоружаних сељака из Горобиља, Годовика, Милићевог Села, Речица, Висибабе, Здравчића и других села. Ариљци су стигли из Радобуђе, Вигошта, Погледи, Гривске, Чичкове, Латвице, Богојевића и других села, тако да су сада имали три чете. Део Пожешке чете који је био у Расној померен је према Висибаби и добио задатак да затвори пут према Ужицу. Други део чете, са водом Драгачеваца, који је под командом Миломира Милосављевића и Душана Ђурђевића тог јутра стигао из Вирова, упућен је према Здравчићима. Те је јединице водио комесар Пожешке чете Аћим Ивановић. Увече, час два пошто се смрачило, са Перишића брда борци су сишли на друм, направили заседу и код циглане сачекали два камиона четника, који су старим ужичким путем ишли из Косјерића у Пожегу. Ивановић, Милосављевић и пушкомитраљезац Жика Ковачевић и још неколико бораца истрчали су на пут и зауставили камионе. Партизани су четницима објаснили да неће никога пустити у Пожегу јер су тамо тога јутра Глишићеви четници „примили власт" од Немаца и да морају положити оружје ако неће приступити партизанима. После краће расправе, мањи број је изјавио да се придружује партизанима. а остали су разоружани и пуштени кућама. Камиони су заплењени.

Међу тим четницима највише је било сељака из околине Косјерића који су казали да су преварени, да су им четници рекли да иду у помоћ партизанима у борби против Немаца.[96]

95. Стојан Стаматовић, Сећање на рад омладине Пријановића, стр. 7, нерегистрована грађа СУБНОР Пожега;
96. Драгачево, стр. 177; Стенографске белешке (А. Ивановић), стр. 75—76;

Штаб Ужичког одреда одлучио је 22. септембра да, са својим јединицама, уђе у Пожегу, разоружа жандарме и још једанпут покуша да са четницима постигне договор о сарадњи. Борцима су дата упутства да се у вароши држе доетојанствено, као нови, народни борци које многи грађани још нису видели.

Један део ариљских бораца сећа се упутстава која је тада давао Стеван Чоловић. Пред полазак у Пожегу, објашњавао је да партизани треба да покажу да достојно носе имена народних бораца:

> „Нико себи не сме дозволити да узнемирава житеље у варошици, упада у радње или установе, да испитује, нешто тражи или узима. За све ће се бринути руководиоци јединица и команде чета. Још, нагласио је политички комесар, још има неких дужности које тамо треба извршити. Другови, који су тим задужени, упознати су са свим и сами знају шта ће радити. Сви остали борци ће остати у саставу својих чета, дисциплиновани и свесни да ће за сваки прекршај партизанског достојанства тешко одговарати"[97]

Било је око десет часова увече кад је командант одреда Душан Јерковић наредио јединицама на Ђетињи да крену путем пре ма Пожеги. И осталим јединицама са других праваца — од Раене и Бакионице — издато је исто наређење. Пред мостом на Скрапежу била је четничка стража — један стражар и неколико њих поред пута. На команду стражара да колона стане, комесар Стеван Чоловић је одговорио — да је стао. Онда је пришао стражару и узео му пушку. Четници који су се налазили у заседи код ариљског моста, имали су и један митраљез „шварцлозе", али нису пружили отпор. Сви су разоружани.

Са друге стране, путем од Чачка, наилазила је јединица из Бакионице, којом су командовали Лазар Обреновић и Миливоје Радовановић, и део Пожешке чете који је водио командир Велимир Мићић. Оне су ишле у колони и певале. У колони је било неколико бораца на коњима, који су заплењени код Кратовске Стене и Овчар-Бање. Код тадашње железничке станице (на излазу према Чачку) колона је наишла на четничку стражу, наоружану пушкомитраљезом „шоша". Командир Мићић је изишао на чело колоне, пришао пушкомитраљесцу, одгурнуо га, дохватио оружје и дао га свом борцу. Четници, који су се ту затекли „на дужности" били су сељаци из горњег дела пожешког среза, мобилисани „да иду на Немце", а ту, на улазу у варош, оставили су их да стану пред партизане који су се цео дан тукли против Немаца! Њима је било изричито наређено: „Ако одоздо наиђу Немци — пропуштај! Ако наиђу комунисти — пуцај!" Мобилисани сељаци су остали мирни и зачуђени.[98]

97. „Горобиље", стр. 169;
98. Исто, стр. 170—171;

Партизанске колоне су ушле у Пожегу готово једновремено. На пијаци, у центру вароши, код кантарџинице (вага за мерење) била је група четника. Била је изненађена, јер су партизани са обе стране пута ушли без иједног опаљеног метка. Партизани су на пијаци затворили улице које су водиле према Ужицу и Глумчу и направиле круг дуж зграда око пијаце и средишта Пожеге. Тада је неколико партизанских руководилаца пришло кантарџиници, где су се затекли четници. Ту је било и препирки и оштрих речи, после чега су четници напустили Пожегу. Партизански руководиоци су изашли на балкон зграде, па је одмах почео незаказани митинг окупљеног народа и партизана. Најпре је говорио Стеван Чоловић. Указујући на неминовност борбе против окупатора, позвао је све Србе у заједнички фронт борбе. Онда су ноћну тишину проломиле одлучне речи комесара Одреда Милинка Кушића. Он је говорио да су партизани кренули у бој против окупатора, за слободу, да воде непрекидне борбе, да су натерали Немце у бекство, у Горобиљу, затим их гонили из Пожеге. . . Позивао је на јединство у борби, поручивши при том онима који неће заједно с партизанима — да им се уклоне с пута!

За време митинга, групе партизана које су добиле задатак да пронађу жандарме, пронашле су их и довеле разоружане на трг. Било је их је укупно 50 са четворицом жандармеријских официра. Сви су уредно предали оружје: 50 пушака, 4 пиштоља, 1.500 метака. Ариљски лартизани су те ноћи по други пут заробили поднаредника Ристића (први пут су га разоружали у Ариљу), који је обећао да више неће служити окупатору. А командир жандармеријске станице у Ариљу Шкундрић, пошто је разоружан, побегао је у Ужице, али је тамо заробљен.

Први пут после митинга, партизани су имали предах: спавали су, већином у касарни или у кафанама. Сутрадан су наставили своје послове. Формирана је Команда места. Први командант је био Вукола Дабић, а ускоро Миливоје Радовановић. Команда места и штаб Одреда су смештени у бившу зграду општине. Четничка „делегација" доведена је из Горобиља у Пожегу, где су притворени Глишић, Срдановић и Марјановић. Остали су ослобођени.

У пожешкој касарни, у самој варошици и у Јеминској Стени, партизани су задобили велики ратни плен. Најзначајнији део плена представљало је складиште оружја заплењено у касарни. Тамо је било доста пешадијског оружја, већим делом у расклопљеном стању. Истина, то су били застарели типови пушака и револвера, доста старих типова митраљеза и пушкомитраљеза, неисправних или без појединих делова. Све је то, ипак, представљало велики плен, који ће ускоро користити фабрика оружја у Ужицу. Мајстори пушкари ће од појединих делова комплетирати исправно оружје. Значајан плен представљало је и складиште авионских бомби.

Исто тако, посебно складиште било је крцато разном војном опремом: шатори, војничко посуђе, шлемови, пољске кухиње, опасачи, упртачи, као и друга опрема. Тих дана више партизанских јединица снабделе су се том опремом. Ариљци и Драгачевци су, сем осталог, имали шлемове француског порекла. Значајан плен представљало је складиште погонског горива: нафте, бензина и моторног уља у резервоарима у Јеминској Стени, које су Немци запленили од бивше Југословенске војске. Колико је тај плен погонског горива био важан за даље вођење борбе и за живот на ослобођеној територији, показује и један Титов телеграм упућен Извршном комитету Коминтерне, почетком окгобра. У том телеграму Тито је писао:

> „Имамо три добра аеродрома на ослобођеној територији. Авиони се могу спустити без опасности. Имамо око 3.000.000 литара бензина. Први аеродром је код Ариља, крај Ужица, други је крај Ужичке Пожеге; трећи је Соколац, у Босни између Сарајева и Зворника..."[99]

Првог дана ослобођења Пожеге, 23. септембра, у варошици је одржано више радних скупова и манифестација. Штаб Одреда и Команда места заседали су скоро непрекидно. Донесена је одлука да се формира и 2. пожешка чета. Друга одлука је била да се формира народноослободилачки одбор Пожеге. Сремски комитет, коме је присуствовао и секретар ОК Желимир Ђурић, расправљао је о кандидатима који би требало да уђу у народноослободилачки одбор.

Пожега се тога дана „облачила" у необично рухо: омладинци и молери су исписивали по зградама и на тргу пароле о борби против окупатора, о јединству српског народа, о савезницима — СССР-у и Великој Британији. Први пут су исписиване јавно пароле о Комунистичкој партији Југославије. На тргу је одржан велики збор коме је присуствовало доста народа и већина партизанских чета. Митингу су се махом одазвали сиромашнији грађани, део чиновника, док се трговачка чаршија и ситни чиновници већином затварали у куће. „Ми смо их грдили што их нема на митингу и истицали смо да седе иза завеса и чекају нешто друго" — говори о томе Миливоје Радовановић.[100] На митингу је најпре командант Одреда Душан Јерковић извршио смотру јединица и наоружаних сељака, па је збор отворио стари комуниста и борац из балканских и првог светског рата Љубомир Мићић. Затим су говорили Слободан Пенезић, Миливоје Радовановић и Милинко Кушић. Говорили су и представници чета: Ариљске, Моравичке и Драгачевске.

Главнина 1. чете првих дана по ослобођењу Пожеге била је краће време смештена у касарни. Чета је у почетку обављала гарнизонску службу и уређивала касарну.

99. Јосип Броз Тито, *Сабрана дела,* том 7, стр. 145;
100. Стенографске белешке, стр. 77;

Трећег дана после ослобођења Пожеге, по одлуци штаба Одреда и Команде места Пожега, формирана је и 2. пожешка чета. Формирао ју је секретар Среског комитета КПЈ Крста Пајић. На дан 26. септембра, у пожешкој касарни се окупило више од стотину бораца. Из Драгачева, поред оних из Пожеге и суседних села, дошло је око 40 бораца. Око 20 Драгачеваца су без оружја и нису ушли у 2. пожешку чету. Остали борци су били из других пожешких села. За командира чете одређен је Адам Мићић, учител> и резервни официр, а нешто каеније Ратко Јоковић.[101] Чета је добила један стари пушкомитраљез „шошу", на коме је први нишанџија био Срећко Милосављевић.

Вод бораца, под командом Лазара Обреновића, упућен је у Јеминску Стену ради сталног обезбеђења складишта погонског горива. Тај вод је касније бројно знатно повећан, па је, према казивањима неких бораца, прерастао у чету, мада нема сигурних података да је она била организацијски оформљена. То су били са мостални водови који су обезбеђивали Пожегу од правца Чачка и одржавали везу са Драгачевцима. Захваљујући политичком раду активиста Лазара Обреновића, Сава Марковића и других који су после ослобођења Пожеге данонoћно обилазили пожешка села — Пријановиће, Јелендо, Папратиште, Гугаљ, Лорет, Табановиће, Доње, Горње и Средње Добриње, Глумач, Бакионицу и друга, у ову и друге јединице су ступили многи нови, наоружани борци.[102]

У ноћи између 23. и 24. септембра, на иницијативу Драгачевске партизанске чете, формирана је још једна чета, у Пилатовићима. У току дана и ноћи, на позив Среског поверенштва КПЈ за срез драгачевски, извршена је добровољна мобилизација, којој се одазвао велики број људи. Неколико дана раније Милојко Ћирјаковић је упутио Драгишу Голубовића, члана Партије, код Средоја Маркићевића, активног капетана II класе бивше југословенске војске, да се договоре о формирању партизанске чете. Њих двојица су се састали код „Три баре", у Пилатовићима и одлучили да у партизанску јединицу позову све који хоће да се боре против окупатора. Тада су Илија Алексић, Стојан Ђелебџић и неколико подофицира бивше војске добили задатак да позову људе да дођу на зборно место код „Старе куће", у Пилатовићима. Један део бораца је уписан у чету код „Три баре", а она је формирана, у ствари, код „Старе куће". Борцима су том приликом говорили Драгиша Голубовић и Душан Јовичић. За командира чете изабран је Средоје Маркићевић, а за политичког комесара Драгиша Голубовић. Командири водова били су пилот Стојан Маркићевић, активни наредници Милован Маринковић и Тиосав Бајић, и наредниг у резерви Милош Чолић. Тада је изабран и револуционарни суд

101. По казивању Миливоја Никитовића први командир 2. пожешке чете био је Адам Мићић, а њега је после неколико дана заменио Ратко Јоковић;
102. Стојан Стаматовић, н. р., стр. 9—10;

НАРЕДБА БР. 7

Штаб ужичког народно ослободилачког партизанског Одреда са Командом војно-четничког одреда у Пожези направио је споразум следеће садржине:

1.- Неометани пролаз кроз Пожегу са уредним исправама. Пролаз може бити пешачки, колски, аутомобилски и железнички.

Уредном исправом сматра се било четничка било партизанска легитимација, објава или дозвола потписана од команданта одреда или команданта места.

Исправа мора имати одговарајући званични печат.

2.- Наоружани појединци морају имати у својим исправама назначено да су наоружани. Наоружана одељења или веће формације могу се кретати само по претходном одобрењу команданта одреда.

3.- Слободан рад у Пожеги и пожешком срезу на организацији партизана и четника. (Команда места у Пожеги станиће на расположење потребне просторије).

4.- Слободна пропаганда обеју страна у духу борбе против непријатеља и његових слуга.

Зборови се морају претходно пријавити супротној страни. Дозвољено је иступање говорника обеју страна.

У јавним говорима, летцима и натписима не смеју се вређати идеали и схватања ниједне стране. Под овим се подразумевају и амблеми обеју страна.

5.- Слободан пролаз транспорта и материјала. Превоз наоружања има се претходно пријавити.

6.- У случају лишавања слободе припадника друге организације у року од 24 часа мора се доставити извештај организацији којој припада лишени слободе са кратким образложењем зашто је ухапшен, после чега испитивање предузима мешовита комисија састављена од подједнаког броја четника и партизана. У случају неслагања лишени слободе се даје својој организацији на даљи поступак.

7.- Никаквој дивљој групи не сме се дозволити пролаз кроз пожешки и ужички срез. Једна и друга страна дужне су да се међусобно обавештавају и потпомажу.

8.- Оружане снаге ни једне стране не смеју прелазити постојећу политичку границу срезова без претходног пристанка друге стране.

Пошто је утврђено да у Пожеги нема дивљих група, већ да су ту четнички одреди Југословенске војске, одредбе тачке 8 ступају на снагу од 17 часова 24 октобра 1941 год.

Командантима и политичким комесарима батаљона, командирима и политичким комесарима чета Ужичког одреда, овај споразум ставља се на знање и поступак.

Ужице, 24-X-1941

ШТАБ
УЖИЧКОГ НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА

Командант,
Душан Јеремић, с. р.

Политички Комесар,
Милоша Крстић, с. р.

који су сачињавали Добривоје Маринковић, Илија Алексић и још два борца. Чета је ускоро ушла у састав Драгачевског батаљона Чачанског одреда.[103]

Већ сутрадан поподне, у Пожегу је стигла радосна вест: чете Ужичког партизанског одреда ослободиле су Ужице. С обзиром на то да су се у Ужицу налазили Ђекићеви и Јаворчеви четници (са подручја Старог влаха и Златибора) и жандарми, и да се могао очекивати њихов отпор, штаб Одреда је био припремио групу од око 30 бораца да из Пожеге изненада уђе у Ужице. Борци су били обучени у комплетне жандармеријске униформе и наоружани оружјем које су жандарми носили. Било им је наређено да се затворе у једну касарнску просторију у Пожеги и да никуд не излазе, да чекају наређење. Кад буде одлучено, они ће бити пребачени камионом до близу Ужица, одакле ће умарширати у град, као „помоћ" жандарима и четницима. Међутим, до тога није дошло. Град је и без тога ослобођен. Тих дана ослобођени су, осим Пожеге, Чајетина и Косјерић, (нешто раније Ариље), затим Ивањица и Бајина Башта. Напори старешина чета Ужичког одреда (Слободан Секулић, Љубодраг Ђурић и Душан Вишић) да преговарају са четницима и да их приволе на заједничку борбу, нису успели. Ђекићеви и Јаворчеви четници су очекивали улазак партизана у Ужице, па су почели напуштати град, чим су осетили приближавање партизанских јединица. У Ужицу су остали само жандарми и бановински полицајци, који су се предали. Чете западне групе Ужичког одреда (Златиборска, Рачанска и Ужичка чета „Радоје Марић") прве су ушле у Ужице.

На дан ослобођења, из Ужица је дошла група железничара у Расну и оспособила локомотиву воза који је ту био заустављен и довезла га у Пожегу. Омладина и партизани су у Пожеги окитили цвећем тај воз.

Кад се сазнало да је Ужице ослобођено, штаб Одреда је наредио да чете из Пожеге возом крену у Ужице. Те вечери су Ариљска, Моравичка и вод Драгачевске чете с песмом и великим одушевљењем стигле у Ужице. То је био први случај да се партизанске јединице превозе возом, и то је зачетак партизанске железнице у Србији. Те је вечери у Ужице стигла и Црногорска чета. (Косјерић је био седиште црногорског среза, отуда име тој чети.) Штаб одреда, са обезбеђењем и куририма, дошао је из Пожеге у Ужице моторизованом колоном, која се састојала од једног мотоцикла и три камиона. Командант одреда Душан Јерковић је добио од бораца Пожешке чете на поклон пиштољ („парабелум"), трофеј који је у горобиљској борби заплeнио Петар Лековић. Одмах по доласку чета у Ужице, дуж главне улице је одржана војна парада, а потом митинг на простору испред хотела „Златибор", општинске зграде и малог парка. Говорили су Желимир Ђурић, Слободан Секулић и представници чета и омладине.

103. *Драганево,* стр. 385—386. Видети прилог — Пилатовићка чета;

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ — ОРГАНИ НАРОДНЕ ВЛАСТИ

У тек ослобођеној Пожеги, одмах су организоване агитационо-пропагандне делатности ради објашњавања циљева и значаја народноослободилачке борбе. Предузете су мере за проширивање базе устанка и његову материјалну подршку. Стари органи власти нису ни могли ни хтели залагати се да се задовоље потребе које изискује ратна ситуација. Будући да се ставила у службу окупатора, та власт је била фронтално против народноослободилачке борбе и партизана. Према томе, требало је организовати нову власт која ће мобилисати моралне и материјалне снаге за вођење борбе, и која ће — да би то могла остварити — бити народна. У ствари, та власт је, у тешким ратним условима, какви су били партизански, била добар посредник између народа и војске, а то значи, пре свега, имала је обострано поверење. Најбоље отелотворење такве власти били су народноослободилачки одбори (НОО).

Сремски комитет КПЈ је предузео акције да се најпре у Пожеги, а потом и у свим ослобођеним селима пожешког краја, изаберу народноослободилачки одбори. Одмах по ослобођењу Пожеге изабран је Општински народноослободилачки одбор. На дан 26. септембра у Пожеги је одржан збор, коме је присуствовало око хиљаду људи. Говорили су Вукола Дабић и Љубо Мићић, чланови ОК КПЈ. На збору је изабран први Сремски народноослободилачки одбор за срез пожешки. У тај одбор су изабрани Љубомир Мићић (за председника), Милан Петронијевић, Милош Божић, Милорад Тимотијевић, Ацо Цвијовић, Велисав Николић, Весо Јанковић, Срећко Перић, Драгомир Ивановић, Драгомир Ковачевић, Стеван Стефановић, Слободан Јанковић, Владимир Радић, Средоје Богићевић (није дошао на прву седницу, па је, уместо њега, биран Мирослав Жарковић) и Петроније Аћимовић (који је, после прве седнице, прешао у четнике).

У општинама и селима среза пожешког, који су били слободни, бирани су народноослободилачки одбори. То су били општински и месни НОО. Истог дана кад је изабран НОО у Пожеги, изабран је и одбор у Годовику. Увече се, код општинске зграде, у том селу окупило око 50 средовечних људи који су пажљиво слушали Љубомира Мићића док им је говорио о значају избора и начину рада новог одбора, који треба да замени стару општинску власт и да служи искључиво потребама народа и народноослободилачке борбе. На том састанку за председника одбора предложен је Петар Лековић, који се захвалио, рекавши да он боље воли да рукује пушком, јер је с њом бољи мајстор, а за председника је предложио свог суседа и ратног друга Милана Милутиновића, со-

лунског борца. После тога новоизабрани одбор је, уз светло лампе карбитуше, расправљао и договорио се о најважнијим и најпречим пословима које треба да обави.

Наредних дана изабрани су и народноослободилачки одбори у Горобиљу, Милићевом Селу, Рупељеву, Рогама, Здравчићима, Висибаби, Јелендолу и другим селима. Приликом избора одбора, у Горобиљу се окупило око стотину људи. И на том скупу је говорио Љубомир Мићић. У одбор су изабрани Војко Станић (председник) и чланови Љубомир Станић, Младен Димитријевић, Станимир Јовановић, Миленко Васиљевић, Драгослав Варничић, Милан Димитријевић, Милутин Јешић и Љубомир Бабић.

Приликом избора одбора у општини Здравчићи, на збору, одржаном код школе, говорили су Љубомир Мићић и Миливоје Радовановић. У одбор су изабрани Милован — Миле Јордовић (председник) и чланови Милош Џиновић, Милун Сојић, Светозар Петровић, Миломир Јоксовић, Милутин Пановић, Татомир Ивановић, Михаило Петровић, Владимир Марјановић, Драгутин Вукотић, Драгић Ђенић, Момчило Бошковић, Живко Максимовић и Миленко Вукотић. Кад је председник Јордовић отишао у Сремски одбор и поднео извештај о избору, добио је, сем осталог, шест пушака, са задатком да се наоружају одборници и да се код одбора организује стража. Забележено је да је тај одбор, поред осталих послова, скупљао за партизанске чете маст, пасуљ, сланину, кромпир, затим чарапе и рукавице. За војне потребе у Ужицу је отпремљено 3.000 кг сена.[104]

У народноослободилачки одбор општине Висибаба изабрани су Владислав Василић, Раденко Ристовић, Јован Жунић, Стојко Миросављевић, Милорад Јањић, Васо Ћирјанић, Милутин Алексић, Веселин Јанковић, Здравко Корић, Живко Ћирјанић, Остоја Љубисављевић.

У селима те општине у одборе су бирани, у Расној: Живко Ћирјанић, Милорад Смиљанић, Владимир, Страјин и Здравко Корић, и Васо Ћирјанић; у Узићима: Милутин Алексић, Остоја Љубисављевић, Никола Ристовић и Веселин Јанковић; у Виоибаби: Јован Жунић, Владисав Василић, Раденко Ристовић, Стојко Миросављевић, Стојан Бербатовић, Илија Ђокић, Милорад Јањић и Свето Вукајловић.[105]

Укупна делатност органа власти и установа у Пожеги била је, из дана у дан, ‘све живља и богатија. Команда места, Сремски народноослободилачки одбор, општински и сеоски народноослободилачки одбори имали су пуне руке посла. Основни задатак којим су се сви одбори бавили било је јачање и омасовљавање ослободилачке борбе. Прилив бораца у јединице свакодневно се повећавао. Исто тако, људи су давали прилоге, као помоћ народноослободилачкој борби, у новцу, животним намирницама, одећи

104. Стенографске белешке, стр. 114;
105. Исто, стр. 118;

Шема народноослободилачких одбора у ужичном крају 1941. године
(експонат у Музеју устанка у Титовом Ужицу)

и сл. Партизански утицај је остварен на задовољавајући начин у свим селима јужног, односно доњег дела среза, али, у северном делу, односно у горњем крају, четници су имали знатног утицаја. Тамо су непрекидно боравили њихови мобилисани људи, који су држали народ у напетости, иступали против народноослободилачке борбе, заправо, против комуниста, како су говорили.

Ослобођењем Ужица створена је пространа слободна територија у читавом бившем ужичком округу — од Дрине до надомак Чачка, од Голије до Маљена, где се повезивала са слободном, такође пространом, територијом ваљевског краја. На читавом том пространству није више било ниједног окупаторског војника.

У то време, 26. и 27. септембра у Столицама код Крупња одржано је Саветовање Главног штаба НОПОЈ и главних националних војно-политичких руководстава. На њему су учествовали и команданти најближих партизанских одреда. У средишту пажње на том саветовању било је искуство српских партизанских одреда. Тито је истакао да партизани у Србији више нису мале чете, које из шума нападају непријатеља, него крупне борбене јединице, чврсто повезане штабовима и способне за вођење операција ширих размера. На основу тог искуства, одлучено је да се постепено пређе на чврсте војне формације, које ће сачињавати по три или четири батаљона и више чета.

На овом саветовању Тито је поднео извештај о разговору са Дражом Михаиловићем (одржаном 19. септембра у Струганику) и о Дражином одбијању да са четницима ступи у заједничку борбу са партизанима против окупатора. Исто тако, Тито је указао да треба све покушати да се, на било који начин, дође до споразума са Михаиловићем, односно са четницима, ради јединствене антифашистичке борбе.

Главни штаб НОПОЈ преименован је тада у Врховни штаб НОПОЈ, а у складу с тим, дотадашња покрајинска руководства, односно војне комитете, требало је организовати као главне штабове (Главни штаб НОПО Србије био је раније формиран). Саветовање је указало и на јасан курс стварања и развијања народноослободилачких одбора, као органа нове народне власти.

У целини гледајући, Саветовање је имало стратегијски значај за даље војно организовање и вођење ослободилачке борбе. О њему је Тито обавестио Коминтерну телеграмом, у коме је, на крају, истакао: „Имамо заробљено пар стотина њемачких војника и официра. . . Освојили смо град Ужице са великим ратним плијеном".[106]

Кад су ослобођена сва среска места и Ужице, односно читава територија бившег ужичког округа, створени су повољни услови за даљи размах народноослободилачке борбе. Одмах после ослобођења Ужица штаб Ужичког одреда је издао проглас у коме је

106. Тито, *Сабрана дјела,* кн». 7, стр. 134;

речено да ће борци — комунисти који су пали у дотадашњим борбама служити као пример како се бори за свој народ. У њему је споменута борба пожешких, ариљских и драгачевских партизана у Горобиљу и погибија Милосава Вујовића и Војислава Пајића. Такође је наглашено да је борба тек почела, да тек наилазе тешки дани и дани искушења, да народ свим силама треба да помаже ослободилачку борбу, да прикупља оружје, одећу и храну, да обнови производњу, да оживи умртвљену привреду. Разуме се, прогласом је истакнуто, као најважније, јединство српског народа у оружаној борби, па се у том смислу апеловало на грађане да се одазивају општој мобилизацији.

Командант одреда Душан Јерковић издао је наредбу о мобилизацији, у којој је стајало, између осталог, да се обвезници са територије среза пожешког имају пријавити мобилизацијској комисији на дан 3. октобра 1941. године, у 8 часова, на мобилизацијско место у кругу пожешке касарне.[107]

НАПАД ЧЕТНИКА НА КОСЈЕРИЋ И ПОЖЕГУ

Четнички капетан ЈУЈилош Глишић био је неколико дана затворен у Пожеги. ЈЛрема њему и другима примењиван је врло благ режим. Он је слободно разговарао са стражарима, питао их ко су, одакле су, чији су итд. Тако се некима од њих каоније осветио, кад су четници и Немци поново ушли у Пожегу. Успео је чак, тајно да пошаље писмо Дражи Михаиловићу, који је, пошто је примио писмо, интервенисао, тражећи да се Глишић и други четници ослободе. На суђењу 1946. године, Михаиловић је о томе изјавио:

> „Добио сам његово очајничко писмо да ће бити стрељан... Ја сам послао мотоциклисту у Ужице и тражио обавештење. . ."[108]

У ствари, Глишић је упорно одбијао све разговоре са партизанима, па је остао у затвору до 28. септембра. Тих дана, из Ужица у Пожегу су дошли Сретен Жујовић, командант Главног штаба НОПО Србије, и Иван Милутиновић, члан Политбироа ЦК КПЈ, на састанак са Среским комитетом КПЈ за срез пожешки. На састанку је Иван Милутиновић члановима Среског комитета говорио о чувању заплењене имовине, нарочито ратног материјала, о томе како треба радити на ширењу народноослободилачке борбе и окупљању што већег броја људи под оружје. Посебно је истакао борбу против деструктивних елемената, и о томе кога све треба сматрати „петом колоном".[109]

Тих дана је договорено да се Глишић и друга два четника (Срдановић и Марјановић) пусте из затвора да би се изгладио спор

107. Вести, Новости, Реч народа, стр. 8. и 9. Музеј устанка 1941. Тнтово Ужице 1961;
108. Издајник и ратни злочинац ДМ пред судом, Београд, 1946, Култура, стр. 117—119;
109. Стенографске белешке, стр. 113;

са четницима око њиховог ослобођења. У својим ратним сећањима о томе Сретен Жујовић пише:

„ ... Добио сам пиомо од Драже Михаиловића, v коме се осуђује поступак партизана који су ухапсили капетана Глишића. Јавио сам нашима да пусте затворене четнике на слободу. У исто време упутио сам писмо Дражи Михаиловићу да се ми држимо принципа да уколико има нека кривица код партизана, да ту кривицу испитује партизанска команда, а уколико има кривице до четника, да ту кривицу ислеђује четничка команда. За капетана Глишића сам рекао да је он у ствари од Немаца добио Пожегу, а није тај град освојио са својим јединицама и да се непријатељски односио према партизанима.. ,"[110]

Приликом пуштања из затвора, са овом тројицом се поново разговарало о потреби заједничке борбе против окупатора.

Команда места у Пожеги почела је уписивати људство за партизанске јединице још пре опште мобилизације. На тргу је одржан заједнички митинг са представницима четника, а говорили су Љубо Мићић и Миливоје Радовановић (у име партизана), а мајор Радосав Ђурић (у име четника). У договору са четничким представницима, као и у другим среским местима округа, почело је уписивање у партизане и четнике. Пред командом места, односно пред бившом зградом општине, постављена су на тротоару два стола: за једним се уписивало у партизане, а за другим у четнике. За столом где су се уписивали партизани седели су Љубо Мићић и Аћим Ивановић, а уписивање је вршио Милијан Неоричић, свршени матурант гимназије. За другим столом је седео један четник и уписивао у четнике. Занимљиво је да су четници већ ту показали да немају намеру да се држе договора о добровољном ступању у партизане или у четнике. Стално су упозоравали војне обвезнике на заклетву краљу, и онима који су прилазили столу да се упишу давали су објаве и обавештења да остану код својих кућа док не буду позвани, односно док, по њиховом, „буде време за борбу". Тиме су придобијали колебљиве и поједине старије сељаке којима и није било до борбе. За разлику од њих, уписани партизани су се одмах наоружавали и упућивали у јединице.

Четници су у селима која су била под њиховим утицајем известан број мобилисаних људи држали на окупу. А у неким селима, као у Рогама, Рупељеву, Милићевом Селу, малтретирали су па чак и тукли партизанске активисте и симпатизере. У Горобиљу су убили студента Радојка Жунића.[111]

У пожешке партизанске чете ступала је омладина, занатска и радничка, ђачка и студентска, добар број интелектуалаца, а на-

110. Сретен Жујовић, *Сећања,* Институт за раднички покрет Србије, стр. 237/8, Библиотека;
111. Јован Стаматовић, н. р., стр. 10 и 11;

рочито су се одазивали сељаци и њихова омладина, не само сиромашни, него и имућнији, па и богатији. Опредељивање за партизане, како младих тако и средовечнијих, нарочито је било масовно у Годовику, Горобиљу, Висибаби, Речицама, Рупељеву, Бакионици, као и у самој Пожеги. Из Годовика, само из фамилије Мићић, било је 16 партизана: Љубо, Божо, Адам, Вељо, Момчило, Живко, Боривоје, Средоје, Милоје, Ненад, Раде, Бошко, Мићо, Миломир, Најдан, Стојана. И из фамилије Јешић било је десетак бораца. У размаху борбе, среће се један феномен (истина, не само у пожешком крају) — да целе породице, односно сва мушка чељад, негде и женска, или отац и сви његови синови одлазе у паргизане. Из Речица: Петар Лековић и тројица синова: Драгојло, Бошко и Милован; Милан Милутиновић и такође тројица синова: Петар, Миломир и Милун; Никитовићи: Миленко, Миливоје, Милојко и Милева; из Пилатовића: Јовић Маркићевић и тројица синова — Средоје, Велимир и Милан,- Ивановићи из Рога: отац Драгомир и кћи Славка,- породица Радојице Ђокића из Глумча — двс кћери: Олга и Милена; породица Миленије Смиљанић — Десимир и Јела и двојица браће; цела породица Светозара Остојића каменоресца, инвалида из првог светског рата, из Пожеге, чија је кућа у данима илегалног рада КПЈ била један од значајних партијских пунктова, у којој су одржавани састанци, комплетно је пошла у ослободилачку борбу: Светозар, жена му Сибинка, тројица синова
— Богдан, Веселин — Весо, и Миле, кћери Перса и Емилија — Ема и зет Миливоје Радовановић који је живео с њима у истом домаћинству; Караклајићи: Богомир и Ружа — Словенка (муж и жена); Стефановићи: Стеван и Милена; Стаматовићи из Пријановића. Јован, Милојко и Драгослав,- породица Влајислава Николића из Гугља, Матије Ивковића из Бакионице, Милорада Бонцулића из Отња, Терзићи из Висибабе: отац Драгић и синови Драгослав и Милинко — Микула; петорица Ристовића из Висибабе: Гојко, Радојко, Радослав, Раденко и Добривоје; Бербатовићи: Миленко, Циле, Ристо; четворица Димитријевића из Горобиља: Десимир, Милутин, Обрен и Момчило; Станићи-. отац Љубомир — Љубо, и синови: Ј1ука и Душан; Јоксовићи из Здравчића: отац Миломир и синови — Бранислав Бране и Миодраг и други. ..

Исто тако, и знатан број Пожежана разних занимања, поред омладине, определио се за ослободилачку борбу. Међу њима је било доста занатлија, трговаца, угоститеља, угледних власника радњи, као Милош Божић, Срећко и Раде Перић, Милорад Тимотијевић Штука, Драгомир Ковачевић, Милан Петронијевић, Светозар Остојић, Вићентије Ковачевић и други.[112]

112. Податке средили Раде Мићић, Јован Стаматовић, Миливоје Радовановић, Милојко Ристовић, Недељко Крстић;

У повољној атмосфери каква је настала после пораза Немаца у Горобиљу, после повлачења тако јаких немачких гарнизона какви су били у Ужицу и Пожеги, и, напослетку, после ослобођења целог ужичког округа и повезивања простране слободне територије са ваљевским крајем и ослобађањем Чачка, руководство Пожешке чете и Срески комитет КПЈ нису искористили створене могућности да мобилизацијски развију и учврсте борбене јединице. С правом се поставља питање: зашто у Пожеги, односно у пожешком срезу, од толико стотина за борбу спремних бораца није формиран пожешки батаљон, као што је учињено у другим крајевима? Спорови и сукоби са четницима ометали су укупну делатност на ширењу ослободилачке борбе. Десетак дана слободне Пожеге (од 23. септембра до 4. октобра) нису искоришћени за даље организацијско војно изграђивање. Касније, то је било још теже. Тако је Ужички одред у том смислу остао организацијски недограђен. Да је формиран батаљон, сигурно би борбена дејства пожешких чета била далеко већа и организованија.

Када су Глишић и остали ослобођени из пожешког затвора, нису се држали договора. Вратили су се у северни део среза и развили интензивну пропаганду против партизана. Почели су изазивати разне спорове и сукобе. Ширење партизанског утицаја у народу и све масовније опредељивање народа за ослободилачку борбу четници нису хтели даље трпети. Спремали су се за обрачун са партизанима у циљу спречавања њиховог утицаја и престижа. Док је капетан Глишић био у притвору у Пожеги, четници су, 26. септембра напали Црногорску партизанску чету која се налазила у тек ослобођеном Косјерићу. С обзиром на близину Косјерића Равној гори, где је било седиште Драже Михаиловића, они су одлучили да Косјерић силом и изненада заузму. Капетан Момчило Петровић и жандармеријски подофицир Филип Ајдачић скупили су око 300 четника, међу којима и доста жандарма, и упутили „ултиматум" партизанима, позивајући се на краља, да Црногорска партизанска чета и команда места предају Косјерић четницима, или ће, у противном, бити уништени. Партизани су тај бесмислени захтев одбацили и спремили се за одбрану варошице. Тога истог дана, око 22 часа, четници су одиста кренули на Косјерић правцем Шеврљуге — Косјерић и са брда Градине. Неколико пута су јуришали на варошицу, али се малобројна Црногорска чета упорно бранила. Готово целу ноћ је трајала борба, и тек у свануће четници су се повукли на околне висове, с којих су наставили припуцавање. Сутрадан је штаб Ужичког одреда послао 3. ариљску и тек формирану 2. пожешку чету у помоћ опкољеном Косјерићу.[11]*

Друга пожешка чета пребачена је у Косјерић аутобусом бившег предузећа „Моравица". Ариљци су већ били стигли. Пожежани су затекли Црногорску чету да се укопава и спрема да брани

113. Н. Љубнчић, н. д., стр. 163—164;

1

варошицу из ровова. Четници су и следеће ноћи поново напали Косјерић. Али су тада партизанске снаге биле знатно јаче. Кад им је у помоћ дошла и Рачанска чета, која је имала један митраљез на камиону, партизани су били знатно надмоћнији. Четници су поновили још један напад у ноћи 28. и 29. септембра, али су одбијени и после свануће растерани су и са брда око Косјерића, па су одступили према Равној гори.

Друга пожешка чета у борбама у Косјерићу није имала губитака. У варошици се задржала неколико дана. За то време чету је посетио политички комесар Колубарског батаљона Жикица Јовановић Шпанац,[114] који је говорио борцима о тактици партизанског ратовања и дужностима политичког комесара и његовог заменика. Чета је из Косјерића ускоро отишла на Трешњицу, на брдо изнад Ужица, одакле је после пребачена на нове положаје код Пјевчеве механе да би са тог правца штитила евентуалне четничке нападе према Пожеги или Ужицу.[115]

Ускоро после напада на Косјерић, четници су се почели спремати за нове провокације и отворене нападе на партизане. Капетан Глишић је отишао у Гојну Гору, а Марјановић у Пријановиће и Бакионицу, где су са другим четницима почели ковати планове да избаце партизане из Пожеге. У томе су имали подршку и сагласност Драже Михаиловића, будући да је Пожега представљала за њих значајно упориште. Утолико пре јер — имати Пожегу значило је контролисати железничку пругу Ужице — Чачак и друмску комуникацију. У ствари, у то време то је значило готово по средини пресецати слободну територију, која је, сем ужичког краја на западу, заузимала пространство до Велике Мораве, изузимајући велике градове Краљево, Крушевац и Крагујевац. Држањем Пожеге, четници би били у стању да утичу на комуницирање између та два дела слободне територије и, евентуално, да ометају транспорт у оба правца, да слабе снабдевање муницијом партизанских јединица, које су браниле Горњи Милановац, и оне које су држале у опсади Краљево. Са друге стране, Михаиловић и његов покрет непрекидно су тих дана тражили помоћ од емигрантске владе и снабдевање ваздушним путем. Они су давали веома велики значај држању аеродрома код Пожеге — у Татојевици. Михаиловић је стално обавештавао Лондон о стању аеродрома на ослобођеној територији и истицао: „Авиони се могу слободно спусти ти на аеродроме, Пожега је нарочито погодна. . ."[116]

Зато је одмах по одступању Немаца, уследила четничка одлука да упадну у Пожегу, по сваку цену, и да је држе. Они су вршили присилне мобилизације по селима, а језгро њихових јединица, боље рећи, командни кадар, чинили су бивши жандарми,

114. Жикица Јовановић Шпанац, народни херој, шпански борац, 7. јула 1941. испалио први хитац против жандарма који су служили окупатора, а тај дан се обележава као дан устанка народа Србије. Погинуо 1942. године;
115. Др В. Глишић, н. р., стр. 90;
116. Н. Љубичић, н. д., стр. 169;

подофицири и официри, наравно, у заједници са оним људима који су били везани за политику бивше Југославије. Међутим, њихова мобилизација није ишла лако. Народ је сазнао да сарађују са Немцима (то је тако очигледно било кад су Немци напуштали Пожегу), а потом је осетио да га увлаче у братоубилачку борбу. Многи мобилисани сељаци су то јавно говорили и негодовали, али су уђуткивани претњама и батинама. Активисти НОБ-а у више села су успевали да онемогуће четничке мобилизације. Милован Симовић из Дружетића, Миодраг Терзић и Миломир Марковић из Богданице — кад су четници, почетком октобра, покушали присилно да изврше мобилизацију у Душковцима и околним селима, ради напада на ослобођену Пожегу, — дошли су у Пожегу где су од Љуба Мићића и Миливоја Радовановића добили упутства да одвраћају људе од четничке мобилизације. Они су у томе делимично успели. Иако су четници позвали по стотину и више људи из Душковаца, Тометиног Поља, Мршеља, Богданице и Каменице, уз њих је остало само по неколико људи, а сви остали су се разишли. После тог неуспеха, четници су хтели да убију Милована Симовића, али је он успео да умакне и придружи се таковским партизанима.

Четнички официри су се осионо понашали по селима, дрско су и безобзирно нападали оне који су се определили за партизане, а нису остављали на миру ни чланове њихових породица. Најзад су прибегли и томе да шаљу позиве за мобилизацију свима који су служили бившу југословенску војску. Чак су позиве добили и неки војни обвезници, као Раде Мићић и Љуба Станић, за које се поуздано знало да су у партизанима. Поједини четнички официри, у својој класној мржњи према свему што су предузимали партизани, нису бирали средства да онемогуће мобилизацију за партизанску војску. Капетан Вучко Игњатовић, кога је Михаиловић поставио на место капетана Глишића, јавно је цепао партизанске наредбе и прогласе о мобилизацији у Гојној Гори, Јежевици, и другим селима у северном делу пожешког среза. При том је претио и псовао, говорећи:

„Овде ми владамо" Нико нема са стране да се меша. . ."

Партизанско руководство у Пожеги желело је да постигне споразум са четницима о заједничкој борби против окупатора. Ради тога су позивани четнички представници да дођу у Пожегу на заједничке договоре и решавање спорних питања. Четници су то одбијали. А у суседном селу Глумчу, где је „главни" био капетан Вучко Игњатовић, стално се и упорно понављало да траже Пожегу — за себе! Иначе, четници су роварили по целој територији, служећи се антикомунистичком пропагандом — да партизани не поштују породицу, цркву, приватну својину и др. Осим тога, убацивали су и провокаторе међу партизане, који су покушавали да утичу на њихова опредељења. Нарочито су атаковали на подофицире и официре који су пришли партизанима- оптужујући их да

су погазили заклетву, издали краља и отаџбину. Ма колико све то изгледало бедно и провидно, не може се рећи да је било без последица. Ту и тамо, понеко се колебао, а понеко чак и дезертирао као наставник учитељске школе у Ужицу, Петроније Аћимовић, који је био изабран за одборника среског НОО у Пожеги, а затим прешао у четнике. (Касније је, као командир Рошке четничке чете, учествовао у нападу на Ужице.) Побегао је и подофицир Андрија Трифуновић, и то са два пушкомитраљеза, мотоциклом који је Пожешка партизанска чета запленила у борби против Немаца код моста на Ђетињи. Побегли су, такође, неки Сарван пз Рогу и Миладин Механџић, који је касније постао један од највећих кољаша у пожешком крају. ..

У то време и сама Пожега се почела више раслојавати. Поред слободног опредељивања за партизане или четнике, део становништва, првенствено ситни чиновници, трговци, породице официра и подофицира и др., све су се више извлачили из вароши и прилазили четницима. Многи од њих су постали врло активни у пропаганди против партизана. Као и други четнички идеолози, стално су истицали тобожњу заклетву на верност краљу Петру II и отаџбини.

На позиве четника из Глумча да Љубомир Мићић и Миливоје Радовановић дођу на преговоре, Сремски комитет је одлучио

— да се на преговоре не иде, јер није био сигуран за њихову безбедност.[117] Четници су одбили да дођу у Пожегу на преговоре, мада су им партизани гарантовали личну безбедност. Четвртог октобра су упутили ултиматум партизанској команди места у Пожеги

— да се партизани повуку из вароши у касарну и да напусте команду места (општинску зграду). Партизанско руководство им је предлагало да четници уђу у Пожегу у строју и да се сместе у зграду гимназије, и да тамо имају команду. Четници су били врло агресивни, нису ни на то пристајали. Рекли су да они долазе у Пожегу, да је то њихова варошица — они су је „добили од Немаца!"

Стварала се тако драматична ситуација — да]е „барут мирисао". Сукоб је био на помолу.

У таквој ситуацији, комесар Ужичког одреда Милинко Кушић је упутио 1. ужичку чету, под командом поручника Слободана Секулића, у помоћ Пожежанима, с наређењем да се избегне, ако је икако могућно, оружани сукоб са четницима. Секулићева чета је распоређена делом у касарни а делом на десној обали Скрапежа. Међутим, партизанске предстраже су јављале да четници наступају према Пожеги у стрељачком строју — распоређени за борбу.

Миливоје Радовановић пластично излаже то стање односа између партизана и четника:

117. Кад је Тито касније дошао у Ужице, интересујући се за тај догађај, рекао је да К требало ићи на преговоре;

„ . . . Већ је било на помолу да до сукоба између нас и четника мора да дође. Међутим, ми смо стално инеистирали да дође до разговора. Четници су тражили да ја и Љубо Мићић дођемо у Глумач. Љуба Мићић је био старији човек и ми смо га поштовали. Он је био ауторитет и нисмо га слали на преговоре код четника. Они су онда послали једног мотоциклисту да дођемо Љубо Мићић и ја. Ми смо одговорили да нема потребе да долазимо на преговоре, него они ако хоће да дођу — могу да дођу у колони, са заставама, у поретку по четири. да се сместе у гимназију, тј. да дођу у Пожегу, па можемо водити преговоре овде. Курир је отишао и поново се вратио са поруком да четници инсистирају да нас двојица дођемо. Они су инсистирали да дођу у Пожегу у борбеном поретку. Ми смо још пре тога јавили Ужицу да је ситуација прилично затегнута и да би нам требало још појачања. Тада је дошао поручник бивше југословенске војске Слободан Секулић са 1. четом Ужичког партизанског одреда, као помоћ нама овде, у Пожеги. Он је учествовао у распореду наших јединица ради одбране. Секулић је рекао: 'Ја не могу да дозволим да у оваквом поретку уђу у варош, јер то није пријатељски поредак'. Штаб одреда нам је стално јављао да преговарамо. Међутим, четници су долазили све ближе и ближе, све дотле док нису почели да разоружавају и батинају наше другове. Онда је Секулић рекао: 'Ово није пријатељски него непријатељски акт' и онда је наредио да се отвори ватра. . ."

Ништа није помогло око тражења преговора. Четници су, у ствари, лукаво користили чињеницу што су знали да партизани имају строго наређење да не пуцају. Према томе, могли су да се понашају силеџијски. Они су фронтално, у борбеном поретку, кренули да силом заузму Пожегу. Главне њихове снаге наступале су правцем Глумач — Пожега, а помоћне су се оријентисале на вод у Јеминској Стени, а затим су се и оне усмериле на Пожегу.[118]

Четници су одлучили да силом уђу у Пожегу. Били су подмукли и лукави. Приближавајући се вароши, викали су: „Браћо, нећемо се туђи". А кад су се сасвим приближили, мучки су се бацали на партизане, отимали им оружје и заробљавали их. Тако је, заправо, почела борба, јер су се партизани уздржавали да до њс не дође. Док су очекивали да се то напето стање заврши на мирн начин, четници су прешли у отворен напад.

„Ја сам тада био у касарни", наводи Аћим Ивановић. „Изашао сам и видео да четници разоружавају и туку наше људе кундацима. Видео сам како су отели

118. Стенографске белешке, стр. 82;

к

I

пушку једном нашем стражару, који је био код Скрапежа. Вратио сам се у команду места где сам нашао Миливоја Радовановића, Љуба Мићића и Секулића. Питао сам да ли ће бити борбе, а Секулић је мене питао 'Слажеш ли се да примимо борбу'. Ми смо повели једног пушкомиграљесца и дошли смо код чесме, а они су већ били ушли у касарну и разоружали 10—15 партизана. Долазили су са заставама и ишли су улицом поред биоскопа. Једна група се одвојила према центру, а друга према пекари Максимовој. И по други пут сам командовао да стану: 'Станите, иначе ћемо пуцати'. Тада сам наредио једном нашем другу да пусти један рафал изнад њихових глава, а њих сам позвао да стану. Међутим, та група је избила на пијацу".[119]

Тако, услед агресивности четничке и чињенице да су знали да партизани имају наређење да не пуцају, борба није могла бити избегнута. Кад су партизани почели отварати ватру, четници су већ били заузели већи део Пожеге. Била је остала само Команда места и део варошице према железничкој станици. Тако је борба, започета 4. октобра поподне око 16 часова, трајала до иза поноћи. Немајући везу са штабом Одреда, среско руководство је 5. октобра пре свануће одлучило да прекине борбу и да повуче своје јединице према Ужицу, како се односи са четницима не би даље заоштравали. На брзу руку је на железничкој етаници формиранз композиција у коју су се укрцале јединице које су биле у Јеминској Стени и део оних које су биле у Пожеги, ради повлачења према Ужицу, док се део партизана повлачио према Висибаби.

У време борбе у Пожеги, велики број мобилисаних сељака, преварених да их воде у борбу против Немаца, напуштао је четнике и бежао својим кућама. Остали су већином само они који су загрижено опредељени „за краља" — жандарми, подофицири и официри. Касније су оне одбегле сељаке хватали, тукли и силом враћали у четничке јединице.

Део 1. пожешке чете повукао се у зграду среског начелства. Четници су изазивали, вичући бесомучно: „Живео краљ". Видећи да може доћи до жестоког сукоба, борци су одлучили да напусте зграду и да се повуку преко Радовине, кроз кукурузе. Уз пут су наилазили на четнике, помешали се с њима и десетак њих разоружали. Заробљене четнике одвели су у Висибабу, до Бербатовића кућа. Кад су се спојили са 1. ужичком четом, одлучено је да се заробљени четници ослободе.

Воз у који су се укрцали партизани, у Пожеги отпремио је железничар Јанковић. Међутим, у то време из Ужица је упућена друга железничка композиција са 1. рачанском четом у помоћ Пожеги. Очигледно касно. Како су телефонске линије биле пре

119. Исто, стр. 84;

кинуте и на железничкој станици, два воза су се сударила близу железничке станице Расна. У судару је неколико бораца повређено, међу њима и Слободан Секулић и возовођа воза који је пошао из Пожеге. После краћег застанка, јединице су успоставиле везу са командантом Јерковићем који је ишао друмом према Пожеги, са неколико камиона којима су се превозили борци. Одлучено је да се јединице врате на положаје према Пожеги. Део 1. рачанске чете повео је политички комесар Душан Вишић дуж пруге према Пожеги (а водич им је био Михаило Томић, учитељ из Горобиља). Све остале јединице су кренуле преко Расне и Висибабе.

Пред Пожегом, на мосту на Скрапежу, у јутро, 5. октобра, дошло је до краће борбе. Ватру је отворила четничка заседа забарикадирана код моста. На ту ватру партизани су одговорили — ватром. После краће оштре борбе, Јерковић је затражио од четника прекид ватре. Након дужег натезања, пристали су да преговарају, пошто претходно питају свој штаб на Равној гори. Јерковић је наредио потпуну обуставу ватре. И док се чекало на одговор, четници су, кршећи договор, напали део 1. рачанске чете на пољу пред железничком станицом и успели да заробе десетину бораца, међу којима је био и тешко рањени Лука Драгојловић. Тако се и та ослабљена јединица морала повући на положаје према Висибаби. Јерковић је поново, руководећи се одлуком која је донесена у Ужицу, инсистирао да се ватра не отвара, упркос томе што су четници прекршили договор о прекиду ватре.

Бране Јоксовић, који је убрзо после ослобођења Пожеге враћен на теренски рад у Здравчиће, у свом „Дневнику" је записао следеће о томе како су четници поступали са заробљеним партизанима:

> „Враћао сам се из Пожеге 4. октобра, негде око подне. Ишао сам на бициклу и нисам био наоружан. Приметио сам стрељачки строј лево и десно од пута, чак је било четника са шлемовима на глави и са бајонетима на пушкама. Пред мене је искочио из канала, са упереним пиштољем, Лазар Ерић, потпоручник БЈВ, и тражио да подигнем руке увис и да одложим оружје. Нисам имао оружје већ само торбу са разним пропагандним материјалом, који сам носио у Здравчиће. Видео је да на материјалу стоји „Смрт фашизму — Слобода народу" и питао ме: Где је 'Живео краљ'? Рекао сам му да је краљ напустио народ и отишао у иностранство, а народ је решио да се бори и без њега. Добро смо се познавали, јер смо заједно учили гимназију и он је после отишао у војну академију, а ја на правни факултет. Али то није ништа помогло — он је наредио двојици сељака-четника из тога краја да ме спроведу у Глумач. У Глумчу су ме затворили у зграду општине,

која је била са решеткама на прозорима. Одмах су ми рекли да ће ме пустити ако заузму Пожегу, а ако је не заузму да ће ме стрељати. Размишљао сам — драго би ми било да заузму Пожегу, а драго би ми било и да је не заузму. Нисам веровао да ће ме пустити у ма ком случају. Приближавало се вече и већ је ноћ, ништа се не чује од Пожеге. Одједном се зачуше пушке и митраљези и, негде пре пола ноћи, зачу се како говоре — 'изгибоше наши'. Тада нестаде оних стражара око општине. Општина закључана, решетке на прозорима, не могу да се спасем. Мало затим све се стиша, чу се жагор напољу, вратише се стражари.

Ујутро доведоше групу партизана заробљених у Пожеги, око 80 до 100, и све нас позатвараше у неку шталу у Глумчу, са претњом да унутра бацају бомбе и да нас униште.

Чини ми се да смо преноћили у тим шталама и сутрадан, 6. октобра. Све су нас одвели пред општину да нам узимају податке. Говорили су да ће издвојити све комунисте и послати Дражи на Равну гору. Тога сам се побојао, па сам после давања података настојао да се некако одатле извучем. Около су биле страже. Према путу и реци Скрапеж су били моји сељаци. Прво сам се шетао и кад сам пришао близу стражара (не знам ко је то био, а био је неко од мојих сељака), нешто ме је питао, а ја сам рекао да идем да пијем воде на чесми, која је била на самом путу. Сишао сам на пут и пошао према мосту на Скрапежу, никако се не окрећући. А кад сам га прешао, окренуо сам се и дао сам се у трк мојој кући, а потом за Ужице. Нико није реаговао. Та да сам се зарекао да ме неће никада жива ухватити и увек сам имао пиштољ са метком у цеви".[120]

У току изненадног напада 4. октобра, четници су упали у касарну и тамо, као и у самој Пожеги, успели да заробе близу стотину партизана и позадинских радника — међу којима су били Крста Пајић, Боривоје Мићић, Миленко Никитовић, Лазар — Лазо Тешић, Славко Међедовић, Бешка Цветић и други — малтретирали их, понижавали и тукли на разне начине, па их стражарно спровели у Глумач и стрпали их у школску и општинску зграду. На многе заробљене су вршили притисак да пређу у четнике. Нарочито су били сурови према партизанима — бившим подофицирима. Тако су Миленка Никитовића, водника 1. пожешке чете, тукли до изнемоглости, називајући га издајником, а после му нудили да пређе у четнике, где ће примити плату.

120. Бране Јоксовић, прнмедбе на рукопис, стр. 11, СУБНОР Пожега;

СПОРАЗУМ СА ЧЕТНИЦИМА У ПОЖЕГИ

У таквој ситуацији, из Ужица пред Пожегу је дошао и командант Главног штаба Србије, Сретен Жујовић, да преговара са четницима. Управо, Жујовић је намеравао да у Пожегу оде са четничким мајором Сергијем Михаиловићем, командантом четничких снага код Вишеграда, и Јевремом — Јешом Поповићем. У већ поменутом рукопису „Сећања" Жујовић каже:

> „Са Сергијем сам сео у аутомобил, с намером да га предам четницима. Кад смо дошли до моста према Пожеги, заустави нас четничка стража. Пошто је већ испаљено неколико пушчаних метака са њихове стране, ја сам рекао шоферу да се одмах врати, а ја сам остао тамо сам. Легао сам у један јарак и почео да им вичем да сам ја партизански делегат за преговоре са четницима, али они не дају ни опепелити, него продужују паљбу. Тако се вратих у село Висибабу.. ,"[121]

Жујовић је из Висибабе пошао са јединицама до четничких предстража, с намером да преговара у Пожеги. Он каже, даље:

> „Тако пођемо ја и један друг, касније политички комесар једног батаљона, металски радник — не сећам му се имена (Јеврем Јешо Поповић, прим. J. P.), дођемо до моста и видимо четници се тамо окупили: официри с реденицима и бомбама. Они изиђоше пред нас и поведу мене, а мог пратиоца задрже. Ја сам се претходно био с партизанима договорио да нападну Пожегу у случају да се ја не вратим кроз један сат.
>
> Док смо ми преговарали, дошао је делегат Драже Михаиловића са Равне горе. Тада сам видео да сам био прилично неопрезан. Они су ми рекли да дођем на Равну гору и ја сам заиста пошао, а четничка стража ме пресретне и почне да виче: 'Кс иде'. Кад сам рекао да сам партизански делегат, група четника налети на мене и разоружа ме. Они ме спроведу у четничку команду, где је био Игњатовић, и ја му се пожалим да су ме његови људи разоружали, а Игњатовић ми врати оружје. Том приликом преговарао сам са Игњатовићем и договорили смо се да у Пожеги буде заједничка команда, четничка и партизанска, односно они би имали команду, али поједина питања решавали бисмо заједнички".[122]

Жујовмћ и Игњатовић су постигли споразум и издали обавештење, које су објавиле ужичке „Вести". Оно гласи:

121. Сретен Жујовић, н. р., стр. 36;
122. Исто, стр. 37;

„Поводом несрећног и небратског сукоба између појединаца и појединих одељења војних четника пуковникс! г. Драже Михаиловића и партизана народноослободилачких одреда, који се десио 4. о. м. код Пожеге, изјављујемо своје жаљење и готовост да убудуће свим силама спречимо овакве догађаје.

Сукоб се није десио нити вољом команде војно-четничких одреда нити команде народноослободилачких партизанских одреда, већ је дело туђинских агената и непријатеља јединствене народноослободилачке борбе и ослобођења нашег народа од окупатора и издајника, које ћемо немилосрдно гонити и уништити. Кривци за овај сукоб биће кажњени.

С обзиром на постигнути споразум између команданата војночетничких одреда пуковника г. Драже Михаиловића и Врховног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије и с обзиром на споразумно и братски ликвидиран сукоб код Пожеге, налажемо свој браћи четницима и друговима партизанима да не подлежу непријатељској пропаганди која иде за тим да изазива мржњу и ствара сукобе између четника и партизана, а да спорове, уколико их буде било, пријављују својим командама, које ће их споразумно и у братској слози решавати".

Обавештење су потписали — за Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Србију Новак Животић (тј. Сретен Жујовић), а за четнике — командант војночетничких одреда у Пожеги Вучко Игњатовић.[123]

Убрзо потом, штаб Ужичког одреда и четничка команда у Пожеги склопили су споразум о томе како ће се решавати сва питања будућег рада, организовања и сарадње. Тај споразум, објављен у наредби број 7. штаба Ужичког одреда, гласи:

„1. Неометани пролаз кроз Пожегу са уредним исправама. Пролаз може бити пешачки, колски, аутомобилски и железнички. Уредном исправом сматра се било четничка било партизанска легитимација, објава или дозвола потписана од команданта одреда или од команданта места. Исправа мора имати одговарајући званични печат.

2. Наоружани појединци морају имати у својим исправама назначено да су наоружани. Наоружана одељења или веће формације могу се кретати само по претходном одобрењу команданта одреда.

3. Слободан рад у Пожеги и пожешком срезу на организацији партизана и четника (Команда места у Пожеги ставиће на располагање потребне просторије).

123. Вести Новости Реч народа, стр. 56;

4. Слободна пропаганда обеју страна у духу борбе против непријатеља и његових слугу. Зборови се претходно морају пријавити супротној страни. Дозвољено је иступање обеју страна. У јавним говорима, лецима и написима, не смеју се вређати идеали и схватања ниједне стране. Под овим се подразумевају и амблеми обеју страна.

5. Слободан пролаз транспорта и материјала. Превоз наоружања има се претходно пријавити.

6. У случају лишавања слободе припадника друге организације, у року од 24 часа мора се доставити извештај организацији којој припада лишени слободе, са кратким образложењем зашто је ухапшен, после чега ислеђење преузима мешовита комисија састављена од подједнаког броја четника и партизана. У случају неслагања, лишени слободе се даје својој организацији на даљи поступак.

7. Никаквој дивљој руљи не сме се дозволити пролаз кроз пожешки и ужички срез. Једна и друга страна дужне су да се међусобно обавештавају и потпомажу.

8. Оружане снаге ни једне стране не смеју прелазити постојећу политичку границу срезова без претходног пристанка друге стране".[124]

Према сећањима Сретена Жујовића — он, Иво Лола Рибар и Иван Милутиновић били су неколико дана касније у Пожеги и преговарали са тамошњом четничком командом. Том приликом је направљен и потписан споразум о заједничкој сарадњи.[125]

Имајући лоше искуство у дотадашњим односима са четницима, штаб Ужичког одреда, да би обезбедио своје акције и сам град Ужице — поред потписаног споразума — поставио је извесна обезбеђења према Пожеги. Поставио је 1. ужичку чету на положаје код Рујкића кафане и у Висибаби, а Рачанску и 2. пожешку чету пребацио је у Ужице. Касније, 2. пожешка чета је била на обезбеђењима у Здравчићима и код Пјевчеве механе.

После успешних преговора између партизанских и четничких представника у Пожеги, затворени партизани су ослобођени. Троје заробљених комуниста — Крсту Пајића, Бешку Цветић I Боривоја Мићића — четници су спровели на Равну гору. Тамо их је саслушавао Драгиша Васић. Говорио им је да не може бити никаквог устанка ни борбе против окупатора. У то време Александар Ранковић[126], члан Врховног штаба, био је на разговорима са Михаиловићем на Равној гори. Он је захтевао да четници ослободе заробљене партизане, што је прихваћено, па су ови отишли у Ужице.

124. Сретен Жујовић, н. р., 39; др В. Глишић, н. р., стр. 97;
125. Исто;
126. Александар Ранковић био је члан Врховног штаба НОПОЈ и члан Политбироа ЦК КПЈ, после ослобођења потпредседник Републике, а 1965. године на брионском пленуму ЦК СКЈ смењен са дужности и пензионисан. Умро 1983. године.

Склапањем споразума са четницима, штаб Ужичког одреда је направио велике уступке ради развијања заједничке борбе против окупатора. Међутим, четници се нису придржавали постигнутог споразума и наставили су да заоштравају односе са партизанима и да свим средствима се боре против НОБ. Пљачкали су партизанске породице и све оне који су били наклоњени народно ослободилачкој борби. Осим осталих трговннских продавница, опљачкали су трговинску радњу Милана Петронијевића, члана Среског НОО. Поједини четници су износили из радње читаве тубе платна и друге текстилне робе и носили их својим кућама. Увели су тзв. режим кнеза Милоша — јавно батинање грађана! Известан број припадника народноослободилачке борбе су на разне начине малтретирали и јавно жигосали и прогонили. А кафеџију Милорада Микоту Тимотијевића Штуку су насред пијаце јавно тукли. Батинаши су се, при том, међусобно такмичили.

Од првих дана кад су ушли у Пожегу, четници су почели хапсити све који су се определили за народноослободилачку борбу, као и чланове породице партизанских бораца. Тада су хапшени: Срећко Перић, извозник воћа, Милан Петронијевић, трговац, Слободан Јанковић, судија, Душанка Ђелебџић, ученица учитељске школе, и њена сестра, ученица тек трећег разреда гимназије, Перса Радовановић, Емилија Остојић, Светозар Остојић, Радомир Дабић, трговачки помоћник, Манојло Богићевић, Милорад Тимотијевић Штука, Стево Стефановић, полицијски писар, Бранка Раковић, Пера Ћеранић, чиновник пореске управе, и други. Трпали су у затвор и жене које су биле у 7. или 8. месецу трудноће, као што је био случај са Персом Радовановић. Било је ухапшено око 300 лица.[127] Половином октобра, један број је пуштен из затвора, а већина је ослобођена тек 3. новембра, када су партизани ослободили Пожегу.

Осим тог затвора, који се налазио у пожешкој касарни (у истој просторији су држали и жене и мушкарце), четници су били формирали и затворе у више тадашњих сеоских општина. Тако је у Бакионици било затворено око 20 сарадника НОП-а (бакионичка општина имала је два затвора), у Јеминској Стени 30; затим у Глумчу, Јелендолу, Горобиљ,у Здравчићима, Висибаби, Рогама и др. У северном делу среза, где су се симпатизери НОП-а мање јавно били исказали, четници су хапсили оне који се нису одазивали њиховим мобилизацијама и оне који су јавно сумњали у четничке намере да се боре против окупатора, и да неће водити братоубилачку борбу. Међутим, део села, и поред тога што у њима није у то време било наоружаних партизана, сам је давао отпор четничком насиљу и страховлади. Једног дана, кад је група четника дошла у Годовик и почела да пљачка поједине вођњаке и пчелињаке, мештани су на њих припуцали, и они су се разбежали. Исто тако.

127. Јован Стаматовић, Сећање, стр. 16, СУБНОР Пожега; ВИИ, четничка архива, к. 120, 14—4—1, 2;

сами сељаци Речица и Сврачкова дуго времена нису допустили никакво насиље у својој средини.[128]

Октобар је био месец великог размаха и успеха народноослободилачке борбе у западној Србији, Шумадији, Поморављу. Првог октобра ослобођен је и Чачак, поред Ужица још један велики град на партизанској територији. Борбе се распламсавају, партизанске јединице су се све више омасовљавале. У првој половини месеца, око 10. октобра, врховни командант НОПОЈ Тито кренуо је, са најближим сарадницима (Едвард Кардељ, Александар Ранковић и др.), из рејона Крупња, где је боравио после саветовања у Столицама, и дошао у Ужице. Отада је Ужице постало центар из којег се руководило устанком и борбом против окупатора у читавој Југославији, односно средиште Ужичке републике. Иван Милутиновић, Сретен Жујовић и Иво Лола Рибар, чланови Врховног штаба, раније су стигли у град. У Ужицу је почела радити фабрика оружја и муниције, коју су ужички радници, уз помоћ војске и народа, за неколико ноћи из Крчагова преселили у трезоре народне банке, под брдом Доварјем. У Ужицу, Чачку, Горњем Милановцу, Крупњу, Лозници и другим слободним местима почела се организовати привреда у служби ослободилачке борбе. На ослобођеној територији увелико се радило под паролом „Све за фронт". Народ је својим иметком, добровољним радом и на друге начине свесрдно помагао ослободилачку борбу.

Ужички одред, а у његовом саставу и Пожешке чете, био је нарастао на близу 3.000 бораца. У његовом саставу формирани су Ужички, Ариљски и Рачански батаљон. То су биле значајне снаге, које су делом биле ангажоване на одсеку фронта према Ваљеву. Други део се могао ангажовати на другим правцима против окупатора. Међутим, како су четници саботирали борбу, само су поједине јединице кратко време, са партизанима учествовале у борби на секторима Краљева и у Подрињу. Известан број јединица је употребљен за заштиту од изненадног четничког напада, јер оно што су почели четници Глишића и Игњатовића у рејону Пожеге, наставио је самозвани војвода Божо Јаворски у реонима Ивањице и Ариља. У почетку, тобоже, није признавао Михаиловића за свога команданта, више се везивао за Косту Пећанца, али се нарочито осилио после четничког подмуклог упада у Пожегу. Само два дана после потписаног споразума у Пожеги о сарадњи, Јаворски је 8. октобра, са својим четницима, напао Ивањицу. У време кад се Моравичка партизанска чета постројавала у дворишту бивше среске зграде у Ивањици и намеравала да, по задатку штаба Ужичког одреда, са партизанима Рашке, Санџака и Ариља, крене у акције према Сјеници и Новом Пазару, како би се спојила слободна територија западне Србије са територијама Санџака и Црне Горе, четници су изненада отворили ватру на Мо-

128. Др В. Глишић, н. р., стр. 98—99;

равичане. Команда Моравичке чете и Сремски комитет КПЈ придржавали су се упутстава штаба Одреда да избегавају сукобе, па нису одмах реаговали. Команда чете је наредила да борци одступе према Рашчићима, а касније су морали према Ариљу и Ужицу да не би дошло до братоубилачког обрачуна. После неколико дана, Јаворски је, са својим четницима, који су се претворили у банду насилника и пљачкаша, кренуо према Ариљу. Како је Ариљски партизански батаљон био на положајима према Вишеграду, а делом у Ужицу, „војвода" је то искористио и његови су четници лако разоружали стражу код Команде места и овладали Ариљем, у коме су, за неколико дана, опљачкали многе трговинске радње, као што су то раније учинили у Ивањици. Јаворски је, каеније дошао у Пожегу, код капетана Глишића и Игњатовића. Он им је чак предложио да заједно нападну Ужице! Међутим, четничка група-ција у Пожеги тада није била спремна на такав покушај. Ту су његови четници, заједно са пожешким, на улици убили моравичког партизана Вучића Стамболића, кога су довели из Ивањице.

Очигледно, ситуација је била веома тешка — не поштујући споразум, четници су узели исувише маха. Загосподарили су привремено долином Моравице и рејоном Пожеге, пресекли слободну територију. У то време пожешки партизани су били распоређени на положајима према Ваљеву, за борбу против Немаца, и према Ужицу, углавном ради обезбеђења од четничког изненађења из Пожеге.

У таквој ситуацији штаб Ужичког одреда, Окружни комитет Партије, као и виша руководства, морали су хитно реаговати на четничке испаде и насиље.[129]

Моравичка чета и Ариљски батаљон стално су добијали извештаје из својих крајева о пљачкама, насиљу и терору које врше банде Јаворског. Са тим подацима, као и са захтевима Моравичана и Ариљаца да се стане на пут четницима, упознати су штаб Ужичког одреда и Врховни штаб. Желећи да искрено сарађује са четницима и да избегава братоубилачку борбу, Врховни штаб је позвао Михаиловићевог официра за везу, капетана Милорада Мигића и тражио да се четничка команда упозна са неделима и терором Божа Јаворског и његових четника и да Михаиловић одобри акцију против те банде. После кратког времена, Михаиловић се одрекао Јаворског, проглашавајући га за „дивљег" (истина, само за кратко време). Тада је Тито наредио да Ариљски батаљон и Моравичка чета протерају Јаворчеве банде из Ариља и Ивањице. После неколико дана, 18. октобра, Моравичани и Ариљци, под командом комесара Ариљског батаљона Стевана Чоловића, енергичном и добро припремљеном акцијом, у року од око четири часа, потпуно су разбили Јаворчеве банде у Ариљу које су бројале преко 500 људи. Заробљено је око 150, а убијено око 30 четника. Око-

129. Н. Љубичић, н. д., стр. 172—173;

релим пљачкашима и злочинцима судио је народни суд у Ужицу. После неколико дана четници су истерани и из Ивањице.

Тако је долина Моравице опет била слободна, а са пожешким четницима се како-тако сарађивало, бар што се тиче транспорта пругом Ужице — Чачак.

ЗАМАЛО ПОЖЕГА ДА СЕ ПО ЗЛУ ПАМТИ

Врховни штаб је покушао још једном непосредним контактом с Дражом Михаиловићем да се договори о заједничкој борби против окупатора. Ради тога је, на Равну гору отишла делегација Врховног штаба коју су сачињавали лично Тито, Сретен Жујовић и Митар Бакић, са малом пратњом од око 30 бораца, мада прилике и дотадашњи поступци четника нису обећавали никакву сигурност. Преговори су вођени у ноћи између 26. и 27. октобра у Брајићима. Тај покушај, као што је познато, завршен је безуспешно.

Сутрадан, 27. октобра, делегација Врховног штаба вратила се у Ужице. На путу, Тито се са друговима задржао краће време у Пожеги. Био је пазарни дан и на пијаци је било прилично сељака. Они су се окупили око Титовог аутомобила чим су сазнали да је то партизанска делегација. Прво што су питали, било је:

„Где су Немци?"

А онда, разговарајући с Титом, многи од њих су рекли:

„Не ваља што се Срби међусобно убијају. .."

Тито је одговорио да је то заиста највеће зло и да српски народ треба да буде сложан у овој борби; да је делегација Врховног штаба зато ишла код Драже — како би се заједнички борили против окупатора,- да ће Врховни штаб и даље чинити све што може како се међусобни сукоби не би понављали, већ да се, раме уз раме, боримо. ..

Пошто се делегација поздравила, сељаци су, онако из гомиле, повикали:

„Срећан пут!"[180]

У Пожеги су четници били припремили клопку, атентат на Тита и делегацију Врховног штаба. Били су минирали мост на Скрапежу, с намером да га дигну у ваздух кад наиђе Титов аутомобил. Захваљујући одлучности Тита и Сретена Жујовића, избегнута је животна опасност у којој су се нашли, заједно са својом пратњом. Тито о томе говори у својим сећањима:

> „Док сам још био на тим разговорима, они су мени припремили клопку. Ја сам нешто слично и претпостављао. Ту сам имао око тридесетак партизана у два камиона. Иако су сви били до зуба наоружани пушко-

130. Изјава Митра Бакића аутору 1956. године;

митраљезима и машинкама, ипак је то само тридесетак људи. А тамо, у Брајићима, било је мноштво четника. Ужичка Пожега је била у рукама четника. . .

Кад смо се враћали и стигли до моста код Ужичке Пожеге, тамо су нас дочекали неки четници и жандарми са узвиком: 'Стој'. Ми смо стали. Онда су нам рекли да не можемо преко моста, да морамо ићи натраг, јер нема одобрења од пуковника. Вратили смо се у касарну која је била пуна четника, брадатих и до зуба наоружаних. И сада ми тамо чекамо, а не знамо шта и кога чекамо. Ја сам се још више разљутио и хтио да изиђем и протестирам. У том је Жујовић искочио из кола и рекао: 'Људи, шта радите. Па ми се управо враћамо од пуковника Драже са којим смо се споразумјели. Гдје вам је командант, нека дође'. И, послије једно пола сата, долази један мајор, извињава се. Рекао је: 'Извините, господине, имао сам дуги разговор са пуковником, све је у реду, можете кренути'. А шта је било посриједи. Они су у међувремену разминирали мост да бисмо могли проћи".

Међутим, пре тих разговора Тито — Михаиловић у Брајићима, сарадња са четницима у Пожеги, као и саобраћај пругом и друмом према Чачку и друмом према Ариљу и Ивањици, била је сведена на најмању меру. Саобраћај је врло често ометан, испуњен инцидентима, пљачкама пошиљки од стране четника у Пожеги. Да би одржавао макар минималне везе са Ариљем, и даље, са Драгачевом и Ивањицом, штаб Ужичког одреда одредио је посебну јединицу пожешких партизана који су у рејону Висибабе, Расне, затим Шенгоља и Рупељева обезбеђивали заобилазни пу1 према Ариљу. У том обезбеђивању пута било је и чарки.

Током октобра четници су били истурили своја јака обезбеђења и од правца Милићевог Села, Горобиља и Годовика. Због њиховог осионог понашања, сељаци из тих села нису могли да оберу кукуруз у великом делу Пожешког поља. Група сељака из Годовика покушала је једним својим апелом да утиче на четнике како би омогућила убирање кукуруза. Тим апелом су сељаци Годовика тражили, у исто време, да партизани и четници воде заједничку борбу за слободу. Апел су потписали: Владе Радовановић, Драгомир Јешић, Милан Милутиновић, Буде Радовановић и други. Четнички представници у Годовику, као и општински народноослободилачки одбор, прихватили су апел, као и штаб Ужичког одреда. Међутим, четничка команда у Пожеги је то одбила, због тога што су тражили да се спомиње само ондашња општина као орган власти, а не и народноослободилачки одбор. Тако је тај годовички апел, као оригиналан покушај у тражењу јединствз српског народа, изражен и у налажењу могућности да слободно оберу своје њиве кукуруза у тим тешким приликама, пропао.

ЧЕТНИЧКЕ САБОТАЖЕ И КРАЂЕ ТРАНСПОРТА

Иако је ‘Споразумом између партизанске и четничке команде био регулисан пролаз кроз Пожегу партизана (било јединица, било појединаца) снабдевених прописним објавама, четници су чинили велике тешкоће партизанима, задржавали их и често на разне начине понижавали. Олга Живковић, је била упућена из Ужица у Ариље за секретара Среског комитета СКОЈ-а, а Милка Петровић на исту дужност у Ивањицу. Олга описује са колико су се перипетија, са возачем аутомобила Симом Пајовићем, пробијале кроз Пожегу:

„ . . . Кад смо дошле на мост преко Скрапежа, четнички стражар нас је зауставио да провери ко је у колима. Имали смо пропуснице од Штаба одреда. Од моста до њиховог штаба у просторијама бивше војне одеће, спроводило нас је неколико четника са пушкама „на готовс". Морале смо ићи код капетана Игњатовића да стави свој параф на пропуснице. Кад смо стигли пред штаб, тамо је било пуно четника и, кад су нам видели петокраке на капама и реверима, почели су да нас називају погрдним именима. Међу њима видех Милића Жиравца, који је пре рата долазио често код мог ујака који му је правио опанке, па му кажем: „Срамота да се ови тако понашају према нама". Он им нешто рече, па четници ућуташе. Утом смо отишле код Игњатовића. Он нас је питао шта смо по занимању, ставио параф и рекао нам: 'Лепо су вас обукли! Морате свратити у Команду места да и тамо одобре ваш пролаз..

Од Штаба до Команде места опет смо ишле под стражом. Свуда око кола били су четници са пушкама „на готовс". . . Док је возач отишао да овери пропуснице, око кола се скупљају — као на чудо — да виде партизанке. Један трговац, кад је угледао Милку повика. 'Ти!' А кад виде мене, опет повика: '**И** ти!.. .' Као да је угледао неко нестварно чудо.. . Код моста на Ђетињи који је раније био порушен, вода надошла и ауто није могао даље. Стали смо и мислили шта даље да радимо. Утом из кукуруза изиђе један официр и каже нам: 'Другарице, ја бих вам саветовао да се што пре пребаците у Ариље. Ја имам три сестре у партизанима, видим да се овде нешто опасно кува, боље да будете даље одавде'. Узео нам је свима торбице, пренео преко моста и вратио се. Био је то Лука Петронијевић, чије су три сестре — Добрила, Деса и Војка — биле у партизанима. Касније је и он био партизан и капетан **ЈНА.**

После тога некако смо успеле да пређемо преко моста и кренуле преко Горобиља. . ,"[131]

Четници у Пожеги више пута су пљачкали или задржавали партизанске транспорте који су ишли према Чачку и Горњем Милановцу, злостављали партизанске курире и појединце који су путовали возом са уредним исправама. А дешавало се да појединце чак и скину са воза и убију. О таквом понашању четника у Пожеги упечатљиво говори саопштење Врховног штаба:

„ .. . Команда четника у Пожеги, на челу са капетанима Игњатовићем, Глишићем и Маринковићем, предузела је зверске прогоне пожешких партизана и њихових породица. На путу кроз Пожегу били су заустављени и пљачкани партизански транспорти, као и транспорти жита и намирница за ужичко становништво. Задржан је и опљачкан један транспорт од 300 пушака и много муниције, упућен партизанским и четничким одредима који су се борили код Горњег Милановца против окупатора. Хапшени су, злостављани и убијани партизански курири и путници — ратници. У Пожеги је, напокон, пружено гостопримство и закључен савез између команде четника у Пожеги и разбојничке Пећанчеве банде Боже Јаворског, која је нападала партизане и пљачкала народ у ариљском и моравичком срезу и припремала напад на Ужице. . ,"[132]

Какве су све смицалице правили пожешки четници партизанским јединицама које су пролазиле кроз Пожегу, показује и пример Драгачевског партизанског батаљона Чачанског одреда на путу за Ужице. Управо, у другој половини октобра, по налогу Врховног штаба, штаб Чачанског одреда издвојио је из свог састава Драгачевски батаљон и упутио га на нови задатак у Ужице. Поштујући споразум, Драгачевски батаљон је оставио оружје у Драгачеву, у селу Вирову, ради бољег наоружања посадне чете у Гучи, и без оружја кренуо у Пожегу да се укрца у воз за Ужице (само су командант и командири чета задржали пиштоље и неколико бомби). Да би се путовање извело безбедно, из Вирова је у Пожегу отишао комесар батаљона Милојко Ћирјаковић да се с томе договори са капетаном Глишићем. Међутим, око тога се много натезало. Глишић је прихватио пролаз батаљона без оружја, али је, у разговору, стално за сукобе окривљавао партизане, на што му је Ћирјаковић одговорио да не зна многе чињенице и да не може сигурно да процени, али зна да се партизанско руководство свуда доследно залаже за заједничку борбу против окупатора. Пошто се најзад договорио са Глишићем, вратио се на Вироштак, где је батаљон чекао, па је колона кренула у Пожегу. Међутим, пред Пожегом су чекале јаке четничке предстраже и

131. Вести, 7. јула 1985. године;
132. Историјски архив КПЈ, том I, књ. 1, стр. 191;

захтевале да име се предају сви пиштољи и бомбе. Да би се и том захтеву удовољило предати су им пиштољи и бомбе. Али командант батаљона Богдан Капелан није хтео да преда свој пиштољ, позивајући се на међународно право. Четници су на крају попустили, па је тек тада дозвољен пролаз батаљона кроз Пожегу. Борци су те невоље схватили као какву неслану шалу, па су много чиме пркосили четницима. Док су се примицали Пожеги певали су партизанске песме. Кад је батаљон ушао у Пожегу, четници су забранили песму, па су колону скренули споредном улицом према железничкој станици. Драгачевци су онда почели звиждати мелодије партизанских песама, а четници то већ нису могли да забране. Народ са прозора и испред зграда је поздрављао партизане. Стотине руку махале су Драгачевцима.

Батаљон је тако стигао на железничку станицу, па се око 19 часова укрцао на воз и отпутовао за Ужице. У својим послератним записима Ћирјаковић тај пут батаљона, упркос ризику и великим невољама, оцењује као успешан:

> „Овај посао пребацивања људства без оружја за Ужице био је скопчан са великим ризиком, јер се морало проћи кроз четничку зону. Срећна је околност што смо главе изнели. Овај задатак извршио сам ја, а помогла ми је — или моја 'дипломатска вештина' или велика глупост четничких команданата са којима сам о овоме водио разговоре. Свеједно шта је, главно је да се успело.. ,[133]

Подухват је био одиста врло ризичан. Могао се катастрофално завршити. Међутим, ни штаб Чачанског одреда, ни штаб Драгачевског батаљона, старешине и борци још мање, нису знали какве мрачне планове спрема руководство пожешких четника.

ПОЖЕШКЕ ЧЕТЕ НА ПОЛОЖАЈИМА

Током октобра пожешке чете, после повлачења из Пожеге, само су делимично и кратко време боравиле на делу пожешког среза. Биле су на задацима у Ужицу, па на одсеку фронта према Ваљеву. Срески народноослободилачки одбор и Срески комитет среза пожешког нису имали услова за рад на својој територији. па су се преселили у Ужице.

Прва пожешка чета, у чији је састав ушао и вод који је обезбеђивао Јеминску Стену после повлачења из Пожеге, краће време је боравила у Ужицу, на разним задацима. У почетку део чете је био на чувању складишта оружја у Врелима и Фабрике кожа. Један вод те чете у то време обезбеђивао је Врховни штаб.

133. Милојко Ћирјаковић, Животопис, Архив Чачак, стр. 8;
Владимир Дедијер у „Дневнику", друго издање, Београд 1951, стр. 40, погрешно је записао: „Четници разоружали наш Драгачевски батаљон који је ишао на ваљевски фронт да брани Ужице". Исто тако то је погрешно објавио и „Глас", лист НОФ Србије, у мају 1942, — да је „Драгачевски батаљон скинут са воза н разоружан".

Ускоро, по наређењу комесара одреда Милинка Кушића, чета је добила задатак да се пребаци у Узиће, јер су четници из Пожеге на том одсеку били прешли на територију ужичког среза. У Узићима чета је сазнала да су четници долазили до железничке станице, али да су се повукли. Међутим, ту су се Пожежани сусрели са четом Посавског одреда (упућеном у Ужице на одмор и попуну наоружањем), коју су тог дана четници напали у Висибаби. Прва чета је следећег дана доспела у Висибабу, одакле су се четници повукли. После неколико дана, по наређењу штаба Одреда, чета се вратила у Ужице и добила нови задатак: да крене на положај ка Буковима, где ће бити под командом штаба Ваљевског партизапског одреда. Чета је 26. октобра кренула на тај задатак и стигла на положај под Буковима (пребачена је камионима преко Косјерића). Према задатку који је ту добила од Жикице Јовановића и Стеве Сингера, чета је посела положај на једној коси изнад кафане у клисури. То је била нека врста резервног положаја, како би, у случају немачког продора кроз положаје које су држали Ваљевци, пружила отпор окупатору. Са друге стране речице положаје су држали четници. У то време, у самој клисури, код ондашње кафане, налазила се заједничка кухиња партизана и четника. На том положају чета је остала десет дана, али до сукоба с Немцима није дошло, јер за то време нису успели да из Ваљева напредују тим правцем.

Друга пожешка чета, после сукоба са четницима код Косјерића, крајем септембра, размештена је у рејону Здравчића, ради обезбеђења од евентуалних четничких продора из правца Пожеге. Чета се снабдевала храном од сељака, а била је подељена у више мањих група, како би лакше затворила већи простор. Међутим, такав распоред је био погрешан, па су четници једним изненадним препадом, успели да заробе једну десетину бораца, међу којима и командира чете, Ратка Јоковића. После тог догађаја, део бораца се деморалисао и растурио својим кућама. Чета је на тај начин бројно знатно смањена и борбено ослабљена (бројала је свега 28 бораца). У чету је после тога дошао командант одреда Душан Јерковић и на конфернцији критиковао слабо држање у сукобу са четницима. Тих дана у чету је дошло неколико Словенаца, а придружио јој се и пушкомитраљезац Радосав Ковачевић, партизански активиста, кога су раније четници мобилисали. За командира чете одређен је Блаж Краљ, Словенац.

У 2. пожешкој чети у то време, како наводи Миленко Шобер, била су четворица Словенаца: Албин Пиберник, Иван Мужик, Блаж Краљ и Шобер. Сва четворица су у почетку били у истој десетини и истом воду. Учествовали су у каснијим борбама које је чета водила у Карану, на Трешњици и даље, све до Косјерића.

После неколико дана, од 2. ужичке и 2. пожешке чете формирана је комбинована Пожешко-ужичка чета. За командира је

одређен Миладин Поповић, студент из Ужица, а за комесара Јован Стаматовић. Око 20. октобра чета је из Ужица камионима превезена у Бајину Башту и Љубовију, а онда је пешице стигла у Пођуте, на ваљевском правцу. Ту се Пожежанима прикључио лакши рањеник Бранислав Атанацковић Шиља, ученик пољопривредне школе у Ваљеву, родом из Бруса. У Пођути је формирана и партијска ћелија чете, коју су сачињавали: Јован Стаматовић, Миладин Поповић, МилиЕОје Никитовић (тада је постао члан Партије), Албин Пиберник и Драгослав Марковић. После Пођута, Пожешко-ужичка чета је упућена у Лелиће, на истурени положај према Ваљеву. Ту су дошле болничарке Станка Лаковић и Милојка Зечевић. Једнога дана Немци су из Ваљева продрли до Лелића и попалили куће око пута. У противнападу, у којем су учествовале Пожешко-ужичка, једна рачанска и једна чачанска чета, Немци су потиснути према Ваљеву.[134]

Нешто раније у Пођуту је била доспела партизанска болница из Посавине, Мачве и ваљевског краја на путу према Златибору. Док се др Јулка Мештеровић налазила у Рогачици — где је била отишла по лекове — др Ђура Мештеровић транспортовао је тешке рањенике преко Косјерића и Ужица, болницу на Пашиној Равни напали су четници и заробили рањенике. Ту, у близини, нашла се једна чета Посаваца и 1. пожешка чета. Оне су брзо интервенисале и ослободиле рањенике.

Током октобра одржана су два значајна скупа у Ужицу: окружна конференција КПЈ и оснивачки збор Српског народноослободилачког омладинског савеза, на којима су учествовали и делегати из пожешког среза, односно из пожешких партизанских чета.

Оснивачки збор Српског народноослободилачког омладинског савеза одржан је 17. октобра, у дворани Соколског дома. Збор је почео увече, због могућности евентуалног непријатељског бомбардовања. Дворана је била испуњена делегатима градске, сеоске и партизанске омладине. Међу делегатима били су и борци обе пожешке чете: Слободан Поповић Бакула, Јован Стаматовић, Милијан Неоричић, Милорад Кречковић и други. Сви учесници збора били су у дворани са оружјем. Многи су тада први пут видели и слушали секретара ЦК СКОЈ-а Иву Лолу Рибара, његове пламене речи о борби против окупатора, о јединству омладине Југославије у тој борби. Поред осталог, Лола је изјавио да Савег комунистичке омладине у целости приступа Српском народноослободилачком омладинском савезу. На збору су говорили представници чета, међу којима и Јован Стаматовић, делегат 2. пожешке чете. На крају збора изабран је одбор савеза за ужички округ, коме је наложено да формира среске и општинске одборе, и такс створи савез омладине.[135]

134. Др В. Глишић, н. р., стр. 102;
135. Изјаве М. Неорнчића и Ј. Стаматовића;

Омладински збор у Ужицу био је први оснивачки чин, једна од клица јединствене омладинске организације — Српског народноослободилачког омладинског савеза. После Окружног одбора Савеза у Ужицу изабрани су сресни одбори у Пожеги, Чачку, Горњем Милановцу, Гучи, Бајиној Башти и другим сресним местима на ослобођеној територији. У пожешком срезу формирани су током новембра и општински омладински савези и изабрани одбори у више сеоских општина: Здравчићи, Годовик, Горобиље, Висибаба, Глумач, Рупељево, Бакионица, итд. На формирању тих омладинских одбора најуспешније су радили Бакула Поповић, Милена Спасојевић и Бране Јоксовић.

Окружна партијска конференција одржана је, такође у Ужицу, крајем октобра. То је била, како је писала ужичка „Борба", „прва окружна конференција Комунистичке партије на ослобођеној територији. По свом саставу и начину сазивања и одржавањз она се разликовала од свих дотадашњих. Већ су била искрсла многа питања на ослобођеној територији која је требало хитно и темељито решавати. У раду конференције учествовала су 43 изабрана делегата из скоро свих партијских организација из позадине и са фронта".[136] У име Централног комитета КПЈ конференцији је присуствовао и учествовао у њеном раду Иван Милутиновић, члан Полигбироа. Конференција је претресла најзначајније задатке комуниста на фронту борбе и у позадини. Поред задатака на организационом учвршћењу организација, појачаног идеолошко-политичког уздизања комуниста, указано је да је рад на селу најслабија област деловања Партије. У раду окружне конференције из пожешке партијске организације учествовали су: Крста Пајић, секретар Среског комитета, Љубо Мићић и Слободан Поповић Бакула.[137]

У Пожеги је тих дана такође припремана и среска конференција КПЈ. Била је заказана за 28. и 29. новембар, али, због немачке офанзиве, није одржана.

НАПАД ЧЕТНИКА НА УЖИЦЕ И БОРБА НА ТРЕШЊИЦИ

Четници у Пожеги, наравно и њихова Врховна команда на Равној гори, поред тога што су често ометали транспорт пругом Ужице — Чачак. настојали су, по сваку цену, да онемогуће и саобраћај друмом Ужице — Косјерић — Буковга, према ваљевском одсеку, где је био ангажован највећи број чета Ужичког одреда у борбама против Немаца. На том друму, упркос споразумима о сарадњи, четници су често заустављали партизанске транспорте, пљачкали их, малтретирали или заустављали курире. Један четнички злочин у Пожеги био је врхунац непријатељства према на-

136. Историјски архив КПЈ, стр. 36—37;
137. Милева Бурић, учесник конференције и члан ОК КПЈ, изјава аутору 1959;

родноослободилачкој борби. То је мучко убиство команданта 1. шумадијског одреда Милана Благојевића, шпанског борца и поручника шпанске републиканске армије, који се из Ужица — био је на саветовању у Врховном штабу — враћао у Шумадију, на положај према Немцима, где се налазио његов одред. То се догодило у ноћи између 27. и 28. октобра, односно оног дана кад се Тито, са делегацијом Врховног штаба, враћао кроз Пожегу са Равне горе, са преговора са Дражом Михаиловићем. Четнички командир железничке станице, Љубивоје Јовићевић, хтео је, са својом стражом, да силом скине Благојевића са воза, али се Чича није дао, као храбар и одважан човек. После тога, Јовићевић се послужио лукавством. Наредио је да воз према Чачку не може да крене, а Благојевићу да мора ићи у команду места, где га зове капетан Игњатовић, тобож на разговор у вези са споразумом између врховног партизанског и четничког руководства. Благојевић је отишао у касарну, али су га тамо четници мучки, с леђа, ударили кундаком по глави и оборили. Са Благојевићем је у затвору био и Лазар Лазо Тешић, заробљени борац 1. пожешке чете. По Тешићевом казивању, Благојевић је говорио да ће, чим се избави затвора, доћи са својим Шумадинцима у Пожегу — по задатку који му је одредио Врховни штаб. Међутим, после два три дана мучења, четници су га убили у оближњем селу Глумчу.[138]

Тај злочин превршио је сваку меру и изазвао огорчење међу партизанима и код руководства народноослободилачке борбе у Ужицу. Покрајински комитет КПЈ за Србију и Главни штаб НОПО Србије издали су саопштење о том разбојништву које су починили четници у Пожеги. У саопштењу Главног штаба, поред осталог, записано је:

> „Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Србију саопштава, испуњен дубоким другарским болом, да друга Милана Благојевића, команданта 1. шумадијског народноослободилачког партизанског одреда, нема више у редовима наших бораца. Он је мучки убијен у ноћи између 27. и 28. октобра у Ужичкој Пожеги.. ,"[139]

То је био један од најтежих злочина које су четници извршили. Упркос споразуму (после кога је Врховни штаб НОПОЈ дао четницима 5 хиљада килограма жита, 500 пушака и 24 хиљаде пушчаних метака), они су наставили са све отворенијом саботажом и злочинима. Врховни штаб, затим Главни штаб за Србију и штаб Ужичког одреда тих дана су дошли до више података да четници припремају отворени оружани напад на партизане, односно на Ужице. Пре свега, поједини сељаци из околних села који су долазили у Ужице доносили су вести да се четници спремају да нападну партизане у граду. Једнога дана интендант Љубићког

138. Н. Јбубичић, н. д., стр. 186—187, усмена изјава Лазара Тешића 1983. године;
139. Историјски архив КПЈ, стр. 117; Јован Радовановић, 67 дана Ужичке републике, друго издање, „Народна армија", Београд 1972, стр. 153;

партизанског батаљона Чачанског одреда, резервни официр, дошао је у Ужице и у штабу Ужичког одреда испричао да су га неки четници у Пожеги малтретирали, тукли и да је једног од њих срео на улици у Ужицу. Убрзо је извршено хапшење више беспослених ,/сељака" на ужичким улицама, у чијим су џеповима пронађени пиштољи и бомбе. Један од њих, који је тукао интенданта, признао је да је дошао да пренесе „директиву за напад". Он је чак дао и податке о томе у које су време четници планирали свој напад.[140] Осим тога, запажено је да четници, у великом броју села у пожешком, ужичком, златиборском и другим срезовима, врше нагле и присилне мобилизације сељака.

У време када су односи између партизана и четника улазили у све критичнију фазу, све је јасније било да четници не само саботирају борбу против окупатора (коју никад нису ни водили), већ да отворено нападају на појединце и делове партизанских јединица. Партизански штабови и јединице, почев од Врховног штаба па до најнижих команди и јединица, у тим су условима појачали будност и прикупљали податке о могућим даљим четничким плановима и намерама. Поред других акција, по налогу штаба Ужичког одреда, пожешки партизани и активисти извршили су неколико извиђачких задатака на територији пожешког среза ради испитивања намера четника према партизанима.

Међутим, за многе четничке планове и акције партизанско руководство није знало пре напада на Ужице. Средином октобра Дража Михаиловић је у Стругарнику одржао саветовање највиших војних и политичких личности свога штаба. Том приликом је одлучено да пуковник Бранислав Пантић, Дражин обавештајац и веза са немачком обавештајном службом (АБВЕР), и капетан Ненад Митровић отпутују у Београд и затраже помоћ од немачке команде у борби против партизана и да о томе обавесте генерала Милана Недића, председника тзв. „владе народног спаса". Михаиловићеви емисари још 18. октобра предали су понуду за сарадњу капетану Јозефу Матлу, шефу тзв. III одељења Гестапоа у Београду. Истовремено, Михаиловић је преко Боже Матића, четника Косте Пећанца, упутио писмену поруку и генералу Хингхоферу, команданту немачке 342. дивизије (која је већ крајем септембра почела офанзиву против партизана преко Шапца, Мачве и Подриња и извршила нечувен злочин убиством више хиљада људи, жена и деце), тражио од њега помоћ у оружју и муницији за борбу против комуниста, наглашавајући да четничке акције нису уперене против немачких трупа. Генерал Хингхофер је већ 29. октобра

140. Историјски архив КПЈ, стр. 222;

предложио генералу Бемеу, команданту 18. немачког армијског корпуса „да би неодложно требало повести преговоре с пуковником Михаиловићем".[141]

Врховни штаб, разумљиво, у то време није знао да се Михаиловић отворено нуди Немцима за сарадњу и од њих тражи помоћ у наоружању. Међутим, по многим догађајима и четничким злочинима, јасно је било да је њихова „сарадња" са партизанима била из основа лажна, да су ишли у отворене сукобе, да су деловали као снаге контрареволуције. Очигледно су и Михаиловићеви преговори са Врховним штабом НОПОЈ били само вид маневра, како би се добило у времену и како би се ослабила будност партизана према четницима, а некад су били приморани да преговарају из тактичких разлога. Михаиловић је у то време, као и више пута раније, за све сукобе, пљачке и убиства, кривицу лукаво пребацивао на своје локалне команданте, истичући да то није њихова политика.

Док је почињао преговоре са Немцима, Михаиловић је истовремено преговарао и са Врховним штабом, а исто тако припремао и напад на Ужице, односно општи напад на партизане. Оног истог дана кад су се Тито и делегација Врховног штаба вратили из Брајића у Ужице 27. октобра, Михаиловићева Врховна команда је усвојила општи план четничког напада на Ужице и тиме погазила договоре са Врховним штабом. Сутрадан, 28. октобра, командант Пожеге капетан Вучко Игњатовић позван је на Равну гору, у штаб Драже Михаиловића, где му је саопштена одлука и план напада на партизанске јединице на читавој територији западне Србије, односно Ужичке републике, како је називана ослобођена територија, са свом организацијом вођења борбе за слободу. Дајући му најшира овлашћења у погледу напада на Ужице, Михаиловић је поручио Игњатовићу: „Равнај се према ситуацији. Ради како ти се чини најбоље".

У свакој војсци се зна шта значи такво наређење.[142]

По плану четничке Врховне команде, за напад на Ужице ангажоване су бројне јединице, знатно увећане присилном мобилизацијом сељака. Требало је да те јединице, у кружном распореду, нападну на Ужице из свих могућих праваца: од Златибора, од Вишеграда, са правца Ваљева, односно од Букова и Косјерића, и од Пожеге, преко Трешњице, доминантног виса изнад Ужица. Мање четничке јединице, које су се, по споразуму, налазиле у Ужицу, требало је да дејствују у самом граду. Четници су силом мобилисали људе, слали су позиве и партизанима, односно њиховим породицама. По њиховом плану, требало је да свака нападна колона броји око 800 до 1.000 људи.

Врховни штаб НОПОЈ, Главни штаб за Србију и штаб Ужичког одреда на време су открили четничке планове, па и време на-

141. Н. Љубичић, н. д., стр. 157;
142. Исто, стр. 200-201;

пада на Ужице које је било предвиђено — око поноћи, између 1. и 2. новембра. У то време већина јединица Ужичког одреда била је ангажована у борби против Немаца на одсеку Вишеграда и Ваљева (укупно 11 чета, међу којима и 1. и 2. пожешка чета), док су Ариљски батаљон и Моравичка чета били ангажовани у акцијама чишћења четника Јаворског у околини Ивањице. Штабу Одреда остале су на располагању само три чете (1. и 4. ужичка и железничка), поред Радничког батаљона, тек формиране Словеначке чете и других мањих јединица. Срећом, Врховни штаб је само неколико дана раније пребацио у Ужице Драгачевски батаљон Чачанског одреда, затим још две чете Чачанског одреда и Рударску чету Копаоничког одреда. План одбране Ужица напра-
I вио је штаб Одреда, по упутствима Врховног штаба и Главно1
ј штаба за Србију. По том плану, требало је онемогућити истовре-
I мене четничке нападе на Ужице из разних праваца, појединачно

Х их туђи, а затим се свом снагом оријентисати на главну групу, која је наступала из Пожеге. Одлука о разбијању четника донета је на саветовању, у Врховном штабу, 31. октобра. Саветовању су при-
! суствовали осим чланова Врховног штаба и чланова Политбирот ЦК КПЈ, чланови штаба Ужичког одреда (Милинко Кушић, Слободан Пенезић и Радивоје Јовановић Брадоња). Пошто су тога дана рибашевско-карански четници напали партизане у долини Лужнице, одмах су упућене јединице да их што пре разбију, па је одлучено, поред осталог, да се сви сумњиви људи у .Ужицу похапсе, а четничке групе разоружају.[143]

Ток борби за одбрану Ужица од општег четничког напада текао је овим редом.

Четници су код Карана, крајем октобра, запленили камион хране и муниције упућен јединицама које су се бориле на ваљевском одсеку против Немаца, међу којима су биле и пожешке чете, а возача камиона убиле. Штаб одреда хитно је у том правцу упутио један вод 4. чете Драгачевског батаљона. Код села Трнаве, група четника, од око 250 људи, напала је вод Драгачеваца и потисла га све до Пјевчеве механе. Ту су ступиле у борбу 4. драгачевска чета и делови 1. ужичке и Рачанске чете и потисле четнике. Сутрадан су те јединице извршиле противнапад на четнике, а у току борбе, стигле су 2. ужичка и Пожешко-ужичка чета, с којима је био и командант одреда Душан Јерковић, па су и оне учествовале у разбијању четника. У борби је заробљен велики број четника, међу којима и командант јединице поручник Стојко Филиповић. Каранско-рибашевска група четника ангажована је у борби против партизана раније него што су то четници предвиђали, али и разбијена, што је обезбедило Ужице од тог правца и утицало на исход борби на Трешњици. У тој борби рањени су пушкомитраљезац Милинко — Микула Терзић и Драгослав Марковић из Пожешко-ужичке чете.

143. Ужичка република, стр. 235—236;

Када се сазнало да четници из Пожеге и са других праваца припремају напад на Ужице, Пожешко-ужичка чета је, са осталим јединицама, кренула усиљеним маршем према Косјерићу и Карану. Ишло се и дању и ноћу да би се што пре стигло на циљ. Са Бачеваца, где је била на положају — преко Ластре, Букова и Ражане, чета је стигла у Косјерић који су држали четници. Био је сунчан јесењи дан. Четници капетана Петровића и жандарма Ајдачића, видевши знатно надмоћније снаге партизана, нису ништа смели да предузму. Било је поподне кад је колона са Црнокосе, после одмора, кренула према Карану. Ту је, пре ступања у борбу, Пожешко-ужичка чета заробила подофицира бивше југословенске војске Андрију Трифуновића, из Пожеге, са мотором и пушкомитраљезом које је добио 23. септембра, кад је дошао као добровољац у 1. пожешку чету. Група бораца Ужичко-пожешке чете спровела је заробљене четнике у Ужице.

Да би предухитрили четничке нападе са Златибора, из Биоске, Стапара, у та су места упућени поједини руководиоци из ужичких и других чета на четничка збориштa, па су тамо тим мобилисаним људима, често се излажући смртној опасности, објаснили да их њихове старешине воде у братоубилачку борбу. Кад су те, силом мобилисане, сељачке масе сазнале праву истину, већина их се разишла кућама. Остајали су само жандарми и окорели четници. У неким местима, као у Биосци, они су разоружани. Тако су четничка дејства са тих праваца толико ослабљена да нису представљала велику опасност.

Разбијену каранско-рибашевску групацију капетан Игњатовић је покушао да ојача, шаљући јој помоћ, али тамо им помоћ није вредела.

Најјача четничка групација прикупљена је у Пожеги и бројала је око 1.000 људи, у којој је, поред мобилисаних сељака који нису знали куда их четници воде, било и доста жандарма, као и подофицира и официра бивше војске. Са том групацијом Игњатовић је намеравао да изврши главни удар на Ужице. Сам Михаиловић, у телеграму који је неколико дана раније упутио емигрантској влади, писао је:

> „Фабрика оружја и муниције у Ужицу је од огромне важности за наше одреде. Бојим се да ћемо то место силом заузети што пре. Не сме се дозволити да комунистички покрет ојача".[144]

Дакле, емигрантска влада је знала да ће четници напасти Ужице, али Михаиловић, Глишић и др. нису смели отворено да кажу својој мобилисаној сељачкој маси из пожешких и других села куда је воде. Њих су обмањивали, знајући да људи желе слободу и да хоће да се боре против окупатора.

Разбојнике је нарочито бринуло како ће народ слагати зашто иду на Ужице. Зато су измишљали различите поводе за моби-

144. ВИИ, четничка архива, К—50, 5—1—1, св. 5629;

лизацију. У Пожеги су говорили мобилисаним сељацима да их воде у Вишеград против усташа, у једном селу крај Пожеге — да воде сељаке на параду у Ужице; у Чајетини су говорили да иду на Краљево, а у Биоски — на Ваљево.

А као случајно, све те групе требало је да стигну у пет изјутра у Ужице — док партизани спавају.[145]

Пожешка четничка групација (Пожешки четнички одред) планирала је да крене у напад на Ужице око поноћи, између 1. и 2. новембра, а да пред зору уђе у сам град. Игњатовић је своје снаге упутио у три колоне:

— десна колона (Здравчићка, Табановачка, Доњодобрињска и Милићевачка чета) правцем: Рујкића механа — Трешњица — Локва — Чакарево брдо — Лазовина — Сарића осоје;

— средња колона (Висибабска, Глумачка и Душковачко-каменичка чета) правцем: Висибаба — Пјевин гроб — Шерељ — црква у Севојну — Мендино брдо — расадник у Крчагову — Доварје;

— лева колона (Ужичка, Рошка, Гугаљска и Годовичка чета) правцем: Висибаба и даље путем Пожега — Ужице — Севојно — Секулића брдо — Ада — Доварје.

У резерви су биле штабска и Пожешка чета.

У заповести команданта Пожешког четничког одреда за напад на Ужице (писаној само за старешине), Игњатовић је изричито рекао да је тако наредио Дража Михаиловић: „ ... Ради заштите наших људи у Ужицу, на основу наређења команданта чегничких одреда Југословенске војске, Пожешки одред, у заједници са Златиборским, Рачанским и Ужичким одредом, ући ће у Ужице. . ,"[146]

Четници су у ноћи између 1. и 2. новембра кренули са јаким снагама на Ужице, средиште слободне територије Ужичке републике. Иза тих четничких колона кретала су се одељења полиције, која су имала задатак да хватају и хапсе оне који заостају или покушају да беже.

Током ноћи, њихове јединице су имале успеха, продирале су својим одређеним правцима. Посебно је била јака колона упућена у правцу Трешњице. Пошто су 1. ужичка и Рударска чета биле укопане у заклонима и браниле доминантно брдо Трешњицу, део четничких снага је заобишао Трешњицу и продужио напредовање до Чакаревог брда, а претходница је стигла до Сарића осоја. С водом четника, на Чакарево брдо се пробио и наредник Радош Николић из Глумча. Носио је трубу и храбрио четнике повицима „Живео краљ!" С времена на време, свирао је јуриш. Али, од јуриша ништа није било. Ту су га ликвидирали Драгачевци, накнадно уведени у борбу. Заједно с њим, цео вод је изгинуо. У помоћ јединицама које су браниле Ужице упућени су још Желез-

145. Историјски архив КПЈ, стр. 222;
146. ВИИ, четничка архива, К—50, св. 5629;

ничка чета Радничког батаљона, Одборничка чета, делови 2. рачанске чете, Коњички вод и друге мање јединице. Колико је стање било критично за слободу Ужица посебно говори чињеница да је у граду, уочи напада четника и за време њиховог продирања преко Трешњице, дата узбуна. Стари ужички добошар објављивао је улицама: „Ужичани, браните свој град!"

У критичном тренутку узмицања партизанских јединица на Трешњици, из штаба Ужичког одреда упућен је камион муниције који су четници запленили. Међутим, партизанске јединице су ту муницију брзо повратиле. Четници нису успели да је искористе. Учесници борбе на Трешњици памте поруке које су им радници партизанске фабрике оружја и муниције исписивали на сандуцима муниције: „Пали — не жали!" Жестоким противнападом партизанске јединице, иако бројно далеко слабије, сломиле су четничке нападе и до ногу потукле четнике на Трешњици, нанеле им велике губитке и натерале их на повлачење, боље рећи, на бежање према Пожеги.

О жестини тих борби говоре организатори одбране Ужица. Међу њима Сретен Жујовић, командант Главног штаба Србије и Радивоје Јовановић Брадоња, који је командовао снагама за одбрану Ужица (командант одреда Јерковић у почетку борби налазио се на одсеку према Ваљеву и у току борби довео је део јединица које су појачале партизанске снаге).

> „ ...За ову акцију био је одређен Радивоје Јовановић Брадоња", пише Сретен Жујовић. „Он је био веома борбен човек и водио је операције против четника веома енергично...
>
> Борба је почела увече и водила се целе ноћи. Ја сам био у штабу и код мене су се стицали извештаји о њеном току. Ја сам те извештаје слао Старом (Титу, прим. Ј. Р.), који се налазио у згради Народне банке. Наши су успели да одбију напад и да одбаце четнике у Пожегу. . . Пред зору и ја сам пошао да обиђем јединице које су се налазиле у борби. . ,"[147]

А Радивоје Јовановић у својим „Сећањима", каже:

> „Мени су у Ужицу јавили да су на Трешњици врло јаке борбе и да су наше јединице најпре зауставиле напад, онда да се полако повлаче. Тада сам брже-боље спремио Драгачевски батаљон и послао га, а ја сам узео Рачанску чету и пошао тамо. Код Чакаревог брда Драгачевски батаљон је већ зауставио продор четника. Одавде (Чакарево брдо) организовао сам противнапад са Драгачевским батаљоном и Рачанском четом. Врло брзо смо разбили четнике. . . Био је то врло брз јуриш.

147. Сретен Жујовић, н. р., стр. 40;

Измешали смо се са њима. По избијању наших јединица на Трешњицу, међу четницима је настало расуло..."[148]

Борба и пораз четника на Трешњици били су пресудни за даљу одбрану Ужица. По својој жестини и исходу, та борба спада у ред најтежих које је водио Ужички одред, заједно с другим јединицама. Вештина командовања, умешност и храброст бораца, младост и жеља да се бори за слободу против издајника и савезника окупатора победили су далеко бројније четничке снаге.

После пораза на Трешњици, као и на другим прилазима Ужицу, главнина четника се повукла на положаје према Пожеги и изнад ње — у селима Глумач, Бакионица, Пријановићи, Добриња и даље према Равној гори.

ДРУГО ОСЛОБОЂЕЊЕ ПОЖЕГЕ

Напад четника на Ужице није била локална акција. То је био само почетак, увод за њихове синхронизоване борбе против народноослободилачких снага широм западне Србије. То се најпре догодило на одсеку Ивањице. Иако је 1. новембра у Ивањици, односно на Палибрчком гробу (неколико километара далеко од Ивањице) потписан споразум између Ариљског партизанског батаљона и четника у срезу моравичком о примирју и заједничкој акцији против банди Јаворског — ако овај не приступи одредима Драже Михаиловића — моравички четници (и они под командом Михаиловићевих људи и Јаворског) изненада су и мучки напалл следеће ноћи Ивањицу, односно делове Ариљског батаљона и Моравичке чете. После жестоке борбе, у којој је пао народни херој и политички комесар Ариљског батаљона Стеван Чоловић, четници су разбијени и истерани из предграђа Ивањице и суседних села која су били заузели. Ти напади требало је да буду део општег напада на партизане, односно њиховог уништења, што је било планирано за 2. новембар.[149] Они ће се ускоро проширити на територију Чачка, Горњег Милановца, Ваљева и читаве западне Србије и Шумадије, односно територије Ужичке републике.

После пораза на Трешњици, четници су одлучили да одрже Пожегу по сваку цену. У ствари, њихов план је био такав и пре напада на Ужице, али је после Трешњице знатно појачан. Још 1. новембра, уочи напада на Ужице, капетан Игњатовић је издао заповест потпуковнику Редићу за одбрану варошице — до повратка четничког одреда који је упућен на Ужице. Игњатовић је посебно наредио да се брани аеродром Татојевица с правца Ариља. У одбрани су ангажоване снаге јачине „181 пушка", а за одбрану Пожеге из других праваца три чете, односно „144 пушке". Међутим, посебна одбрана Пожеге с правца Ужица није била предвиђена.

148. Радивоје Јовановић, Сећања на догађаје из 1941, Институт за раднички покрет Србије, стр. 5—-6;
149. Историјски архив КПЈ, стр. 193; Архив Музеја у Титовом Ужицу, бр. 7901;

што је и разумљиво, јер је тамо била упућена главнина четничких снага. Али, после разбијања четника на Трешњици, одбрана Пожеге је знатно ојачана, тако да су ангажоване далеко јаче снаге него што се наводе првобитном заповешћу капетана Игњатовића. У заповести за одбрану Игњатовић је нагласио „да се Пожега апсолутно мора задржати у нашој власти по сваку цену".[150]

Четници су, после бекства са Трешњице, у току ноћи и сутрадан, 3. новембра, посели своје старе положаје у Пожеги, дуж

НАРЕДБА

[illegible]ског

[illegible] АНЕ, а поведени у борбу [illegible] против своје браће у слободном Ужицу. Сада се [illegible] ће бити кажњени. Стога се сви позивају од стране ове [illegible] своји кућама и продужити своје редовне послове.

[illegible] лица која имају оружје и муницију, као и осталу војничку спрему да исто [illegible] донесу Команди. Ко не поступи по овоме, а доцније му се пронађе оружје или спрема [illegible] најстрожије кажњен.

3.) Исто тако позивају се сви пожежани који су своје радње напустили да се одмах врате својим кућама и наставе посао у радњама, које морају бити отворене, у супротном ко не буде отворио радњу биће строго кажњен.

4.) Шпекулација у [illegible] трговина биће строго [illegible]

7 новембра 1941 године
Пожега.

КОМАНДА МЕСТА

Наредба Команде места у Пожеги од 7. новембра 1941. године
(Оригинал је оштећен)

Скрапежа и Ђетиње, као и изнад саме варошице. Део четничких снага требало је да бране аеродром и узвишење Вајзовину у Горобиљу са ариљског правца. Друга група четничких јединица запосела је ровове дуж речице Скрапежа и на самим прилазима варошице — која је бројала близу 400 људи. Трећи део снага четници су били распоредили на линији од села Глумча, изнад Скрапежа и Пожеге све до старе железничке станице и пруге Пожега — Ужице. Део јединица држан је у резерви, у касарни и код железничке станице. Мостове на Скрапежу (према Ужицу и према Ариљу) бранила су пушкомитраљеска гнезда, постављена у ископаним заклонима. На неколико узвишенијих зграда — на прозоре или кровове (Гојгића кућа и друге), такође су били постављени пушкомитраљези или митраљези.

Партизанске снаге знатно су биле изнурене и делом истрошене у борбама за одбрану Ужица, слабије, па нису биле способне

150. Архив ВИИ, С—В—5631, ЧА; К—50, бр. 8—1;

да одмах, из покрета, заузму Пожегу. Са друге стране, тадашњи циљ партизанске команде био је не само да ослободи Пожегу, већ, у првом реду, да потуче четнике. Истина, једна патрола из 3. чете Драгачевског батаљона и Рударске чете Копаоничког одреда, користећи се непоседнутим простором, још 2. новембра, у касно поподне, кад су прве слабије партизанске јединице стигле на прилазе Пожеги, прешла је преко моста на Скрапежу и прошла кроз варошицу до железничке станице, а није наишла на четнике.[151] После тога, вратила се у Здравчиће.

Уочи напада на четнике у Пожеги и на висовима око ње, увече 2. новембра, командант и заменик команданта Ужичког одреда Душан Јерковић и Радивоје Јовановић Брадоња референсали су врховном команданту Титу о ситуацији и изложили му идеју за ослобођење Пожеге и разбијање четничке групације: Ево шта о томе каже Јовановић у својим „Сећањима":

> „Ноћ између 2. и 3. новембра искористили смо за припрему за сутрашњи напад на Пожегу. То је био одлучан бој за слободну територију, дакле, не код Ужица, већ код Пожеге. Они су (четници, прим. Ј. Р.) у току ноћи довели нове снаге, које нису биле претходног дана у нападу, тако да су организовали врло чврсту одбрану Глумач — Пожега. Ту су могли имати око три хиљаде људи. Ми смо искористили ноћ за припрему. Ова битка не третира се, код нас, како треба. Ја мислим да је она одлучујућа. Пошто смо стигли пред Пожегу, вратили смо се натраг, ја и Јерковић, у Ужице и референсали другу Титу шта је било у току дана и шта мислимо даље да радимо. Ја сам предложио да вршимо напад на Пожегу и да гурамо даље према Равној гори. Друг Тито се сложио с тим и прихватио предлог плана, да ми вршимо главни удар према Глумчу. Помоћни напад у правцу Пожеге, а Стево Чоловић да врши напад источно од Пожеге. Ми нисмо знали шта се десило у Ивањици. . ,"[152]

Процена партизанског руководства да ће четници у одбрани Пожеге пружити одсудан отпор и да их на тој просторији треба туђи била је исправна. Поред осталог, таква процена заснивала се и на томе што је Михаиловић желео да држи аеродром Вајзовину, јер је очекивао помоћ од Енглеза. Михаиловић је још средином октобра успоставио радио-везу са емигрантском владом у Каиру и више пута током октобра тражио помоћ у наоружању и другом. Он је својим телеграмима често тражио и наглашавао да му се шаљу авиони — „да народ види", да је аеродром у Пожеги „нарочито згодан". Колико је он ту помоћ тражио и колики јој је

151. Љубивоје Пајовић, Сећања бораца 1941—1942, књ. VII, стр. 54;
152. Радивоје Јовановић, н. р., стр. 6;

значај придавао, видеће се непосредно после пораза код Пожеге. У телеграмима од 5, 7. и 9. новембра, он је вапио за помоћ у оружју и муницији: „Сада или никада. Ситуација то захтева најхитније".

Партизанско руководство, разумљиво, није знало све те податке око тражења помоћи, али је било уверено да ће четници бранити положаје у Пожеги и око ње, који су њиховим проценама добијали стратегијски значај. Зато је имала далекосежан значај одлука да се четници не само истерају из Пожеге него да се потуку у њој и на положајима око ње. Колики значај је Врховни штаб придавао борби за ослобођење Пожеге, потврђује и чињеница да су на тај сектор борби упућена и два члана Врховног штаба, најпре Сретен Жујовић, а сутрадан и Иво Лола Рибар.

Детаљан план за напад партизанских снага на Пожегу направљен је током ноћи између 2. и 3. новембра, у школској згради у Здравчићима, на састанку на коме су учествовали: Сретен Жујовић, Душан Јерковић, Радивоје Јовановић, Слободан Секулић и Богдан Капелан. Тада је прецизирано да се за ослобођење Пожеге партизанске снаге распореде у три нападне групе.

Прва група (деснокрилна), коју су сачињавали Ариљски батаљон, 1. чета Драгачевског батаљона и 1. ужичка чета, требало је да напада дуж пута Ариље — Пожега и да обухвати Пожегу са југа и југоистока, и да што пре пресеку пут Пожега — Чачак и спрече извлачење четника из Пожеге према Јеминској Стени и Бакионици.

Друга (средња) нападна група коју су сачињавали Драгачевски батаљон (без 1. чете), 4. чета Ужичког батаљона, Железничка и Пушкарска чета Радничког батаљона и Рударска чета Копаоничког одреда — под командом Богдана Капелана — требало је да напада директно на Пожегу, тј. — са обе стране пута Пожега — Ужице и десно од моста преко Скрапежа, односно до пута према Ариљу. Та нападна група ојачана је тешким противавионским митраљезом, постављеним на камион.

Трећа (лева) нападна група (2. ужичка, 2. пожешка комбинована, 2. чачанска и делови Рачанске чете), под командом Душана Јерковића и Момчила Смиљанића — требало је да напада правцем Здравчићи — Глумач — Бакионица и да што пре прегази набујалу речицу Скрапеж, тежећи да обухвати Пожегу са севера.

Све јединице су кренуле рано изјутра на полазне положаје, сем Ариљског батаљона и 1. драгачевске чете, који, због напада четника у Ивањици, нису ни успели да дођу у напад на Пожегу. Пошто је јутро било веома магловито, није се одмах кренуло у напад него тек кад се магла разишла — око 11 часова.

Ослабљена десна група, нападајући из Висибабе, успешно је пресекла четнички појас одбране између Вајзовине и Пожеге и пробијала се дуж пруге. Левокрилна група дуго се пробијала пре-

ко Скрапежа, делимично и због тога што је набујала речица од последњих киша представљала озбиљну препреку — борци су је газили до појаса. Средња, најјача, група чекала је — како је било предвиђено — да крилне групе са бокова угрозе четничку одбрану, па да пређу у општи напад. Како се она налазила на голом, непокривеном простору од Савинца према Скрапежу била је изложена жестокој четничкој ватри. Ипак, и поред тако јаке ватре, уз подршку тешког митраљеза на камиону (који се маскиран кретао натрашке), све чете су избиле на саму обалу Скрапежа. Леву обалу речице четници су били ојачали ископаним рововима, нарочито око моста и на положају Вашаришта, па су се са тих положаја упорно бранили, као и из појединих високих зграда. Нарочито је било тешко неутралисати један четнички митраљез који је дејствовао са Гојгића куће. Све док крилне колоне јединица нису успеле да изврше почетни део обухвата Пожеге, под жестоким четничким отпором, средња колона није могла да крене на јуриш преко Скрапежа. У општем јуришу, јединице су прегазиле Скрапеж — на неколико места борцима је вода досезала до грла, а дно је било испуњено муљем — и извршиле јуриш непосредно на варош. Четници су нарочито јак отпор пружили на Вашаришту и на оба моста на Скрапежу. Јуришем партизанских јединица, четници су разбијени и натерани да се повуку према Глумчу и Пријановићима.

Приликом извлачења из Пожеге, четници су пред собом гонили многе симпатизере народноослободилачке борбе и чланове партизанских породица. Осим тога, наредили су да се сви мушкарци морају са четницима повлачити испред партизана. Том приликом, борци комбиноване Ужичко-пожешке чете заробили су групу четника у Глумчу, коју је аутобусом превозио Драган Попадић Мунџија, и запленили аутобус.

Уласком партизанских јединица у Пожегу завршена је још једна веома тешка борба против четника. Обострани губици били су велики. Осим великог броја погинулих, четници су имали и доста заробљених, а део мобилисаних сељака, не схватајући куд их четници силом гоне, у току борбе, нарочито последње, разбежао се кућама.

Партизански губици били су знатни. Према непотпуним подацима, погинуло је око 30 борца, међу њима — Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона (проглашен за народног хероја), Миладин Поповић, командир Пожешко-ужичке чете, Ратко Парезановић, командир 2. чете Драгачевског батаљона; затим борци — Радомир Дробњаковић, звани Раде Врндо, ученик учитељске школе, Милош Радовић Кркоња, келнер из Ужица, Цветко Максимовић, земљорадник из Рогачице, Славко Петровић из Бјелотића, ученик гимназије, Момир Терзић, земљорадник из Никојевића, Милутин Оташевић Оташ, ткачки радник из Пониковице

(умро у болници у Севојну), Драгољуб Вукашиновић Вуле, ученик учитељске школе (умро у болници у Ужицу), Милош Трнавчевић Мечак, земљорадник из Севојна, Драгослав Ђоковић, пекарски радник из Скржути, Радич Ђоковић, из Прислонице код Чачка, Драгиша Петрићевић из Турице, Јован Јоко Пековић, Срећко Божанић, Живко Петровић, Миленко Станић, члан КП из Горобиља, Милан Стојановић и други. Тешко рањеног Драгомира Комадинића, пекарског радника из Лисе код Ивањице, стрељали су Немци као тешког рањеника у болници на Златибору.

Међу бројним рањеницима били су и Сретен Жујовић, Слободан Секулић, командант Ужичког батаљона, и Љубивоје Пајовић, командир 3. чете Драгачевског батаљона.

У борби за ослобођење Пожеге врло успешно је радио и партизански санитет. У неколико тура, камионима су превожени рањеници у болнице у Ужицу. Указивање прве помоћи рањеницима и њихово транспортовање у ужичке болнице пратиле су Босиљка Вукановић Чарна, предратна болничарка, студенткиње медицине Олга Ђокић и Вера Матић из Ужица, Иконија Јанковић Кона, студенткиња из Чачка, Станка Лаковић, Милојка Зечевић и друге болничарке.

У тек ослобођеној Пожеги, у првим вечерњим часовима, одржан је импровизовани митинг окупљеним Пожежанима и деловима јединица које су ослободиле Пожегу. Тада су говорили Љубо Мићић и Миливоје Радовановић.

У току борбе, из Пожеге је ужичким путем кренуо један путнички аутомобил из којег је неко махао заставом. То је био четнички капетан Милорад Митић, који је, у име Драже Михаиловића, тражио преговоре, али тек кад је постало јасно да ће четници бити најурени из Пожеге. Митић је одведен код Сретена Жујовића, а писмо које је имао упућено је Врховном штабу. Касније је и Лола Рибар преговарао са Митићем. На Титово тражење, Митић је у току дана упућен у Ужице. Тамо је Тито, да би се спречиле даље борбе између партизана и четника, прихватио прчмирје, пошто су четници опет обећавали да ће кривце за изазивање борбе казнити, изговарајући се да оне нису, вођене по наређењу Драже Михаиловића. Договорено је да примирје почне 3. новембра у 17 часова. Четнички преговарачи — капетан Митић и мајор Захарије Остојић — добили су објаве за слободан пролаз ка Равној гори. У Пожеги, по наређењу Радивоја Јовановића, Јован Стаматовић је одредио возача, скојевца Љубивоја Ковачевића, да одвезе четничке преговараче до њихових јединица. Тај се омладинац више никад није вратио у Пожегу. Четници су га убили.

Четници су, по обичају, опет изиграли споразум о примирју. Свега неколико часова пошто су четнички преговарачи отишли из Пожеге, од четничке команде је стигао „ултиматум" — да партизани тога дана, тј. 3. новембра, напусте Пожегу до поноћи.

Тај је „ултиматум" одбијен. Очигледно је било да четници желе да одуговлаче, да добију у времену и да спремају нове планове.

Борба за ослобођење Пожеге једна је од значајнијих обрачуна са четницима у западној Србији. То се види и по броју жртава, али и по акцијама и догађајима који ће после ње уследити. Слободна територија је знатно проширена. Пожега, коју су четници као своју стратегијску базу хтели да задрже по сваку цену, постала је спона и сигурна веза са Чачком. Све партизанске јединице показале су високу борбеност и морал. И 2. пожешка чета (тада комбинована Ужичко-пожешка чета) тукла се цео дан и, уз непрекидну борбу, вешто се забацила непријатељу иза леђа. Кад је избила у Глумач, савладала је четнички отпор на одсеку Глумач — Бакионица — Лисишта. У тој борби, поред других бораца, погинуо је и њен командир Миладин Поповић. Оцењујући борбеност јединица у борби за ослобођење Пожеге, Никола Љубичић истиче да су све јединице показале војничку спремност и храброст, а да је Драгачевски батаљон, с јединицама које су нападале Вашариште, најбоље уређени део за одбрану, имао најтежи задатак, и да га је сасвим успешно извршио. Ужичка чета је успелим маневром тукла и разбијала део по део четничког фронта, а левокрилна колона је прегазила набујалу реку и разбила четничку групацију.[153]

На крају, чињеница је да су борбе на Трешњици и за ослобођење Пожеге, поред осталог, за јединице и многе борце представљале и велико психолошко преживљавање. Требало се бранити од четника и туђи се с њима који су се у тим борбама показали као нови, подмукли непријатељ. У тим борбама и после њих било је и осипања јединица, страха и разочарања појединаца због издаје четника. Тако је, на пример, после ослобођења Пожеге, око 20 бораца Драгачевског батаљона, који је имао велике губитке (сем осталих, погинули су командант батаљона и командир једне чете, а један је командир чете рањен), дезертирали су, пре свега због психолошког шока и претрпљеног страха. Стојан Стаматовић, борац из Пријановића, наводи имена бораца, који су отишли кућама, а двојица — у четнике![154]

НАПАД НА ЧЕТНИКЕ У РАЖАНИ

Трећег новембра, истог оног дана када је Пожега ослобођена, 1. пожешка чета водила је тешку борбу против четника у селу Ражани, недалеко од Косјерића. Са ваљевског одсека фронта. где

153. Н. Љубичић, н. д., стр. 227; *Драгачево,* стр. 224;
154. Исто, стр. 228; Стојан Стаматовић, н. р., стр. 13. Кући су се вратили Велимир Станојевић, Александар — Леко Станојевић, Радојица Теофиловић, Светислав Тошовић, Миленко Тошовић, Јован Максимовић, Алкесандар — Леко Илић, Иван Павловић, Буро Стојановић Илић, Миодраг Боловић, Драгољуб Илић, Радомир Стојановић, Милан Тановић, Владан Васиљевић и Милисав Марковић; у четнике су отишли Сретен Димитријевић и Славко Тановић.

је била од 26. октобра, чета је добила задатак да обезбеди комуникацију од Букова према Ужицу. У селу Ражани четници су, који дан раније, на превару, заробили курира Еру. Жикица Јовановић Шпанац, политички комесар Колубарског батаљона Ваљевског одреда, под чијом командом је била 1. пожешка чета, наредио је командиру Велимиру Мићићу и комесару Аћиму Ивановићу да са четом што пре стигну у Ражану, растерају четнике, а по могућности похватају официре и жандарме и спроведу их у штаб, а курира ослободе. Предвиђено је да са четницима воде борбу само ако пруже отпор. На путу према Ражани чета се зауставила на превоју Букова, у шумској кући, да се одмори и склони од кише. Ту је команда чете направила план напада на Ражану. После одмора, чета је наставила пут ноћу. По плану команде, требало је опколити Ражану и изненадити четнике. Међутим, патрола је набасала на четничке страже, па до изненађења није дошло, јер је настало пушкарање. Ипак, чета је успела да делимично опколи село, али се део четника под борбом извукао. Командант четничке јединице Радојевић побегао је бос и само у доњем вешу. Велики број четника, њих око 50, било је заробљено. Заплењено је доста оружја, вагон пшенице и два вагона кромпира.

Сутрадан, команда чете се забавила око плена и заробљеника, а будност је попустила. Командир чете Вељо Мићић је са око пола чете одвео заробљенике у штаб Ваљевског одреда, у Бачевце. Он је одредио комесара Ивановића да евакуише заплењену пшеницу, кромпир и друго, а свог заменика Миломира Мићића, учитеља и резервног официра, да га замењује. У међувремену, неко од партизана из Ражане телефоном се неопрезно похвалио Косјерићу (телефонска веза је радила) да су партизани у Ражани! Четници су отуд брзо спремили противнапад на партизане и изненадили их. Комесар Ивановић још није био кренуо са транспортом плена, јер је утовар ишао тешко и споро, што је, на крају, била срећна околност да чета није остала сасвим без командног кадра. Четнички противнапад је био тако изненадан и јак да је чета претрпела велике губитке (пет бораца је погинуло, а 19 заробљено). Под тешком борбом, остатак чете је одступио. О том трагичном догађају сведочи Аћим Ивановић:

> „ ... Одједном настаде паклена ватра. Четници су користили шуму и познавали су терен. Били су стигли на око 300 метара, пришли нам сасвим близу. Кад су припуцали из митраљеза и ја брже дотрчим у школу и тако се нађем са делом чете у тешком положају. Ја сам људе распоредио са леве и десне стране пута, да не дозволимо четницима да продру правцем којим ћемо ми одступати. Одем по оне друге да и они изиђу на положај, а они се сакрили. Ја сам извадио пиштољ и наре-

1

ђивао десетини и са једне и са друге стране да се помере. Наши људи пуцају, али се не усуђују да устану. Заменик командира, са седам другова, био је у школи и ни да мрдне. И како је Микулин брат видео да смо ми одступили, он је искочио кроз прозор и дошао до нас. Тако сам, кроз око два сата борбе, извукао тај део чете. Било је заробљено 19 другова, а петорица еу погинули. Ту су погинули Лазар Обреновић и, мислим, Кораћ и Момчило Јовановић из Рупељева, који је, колико се сећам, погинуо код митраљеза. Кад смо сишли у Кладарову реку, Лазар Обреновић ми је рекао: 'Ајде ти уз реку, а ја ћу да штитим да нас четници не заобиђу'. После је он требало да пође у правцу Букова. Међутим, јави ли су ми да га је ухватио четнички митраљески сноп л ту је погинуо. . ,"[155]

Ову борбу описују и други борци, учесници. Један од њих наводи да су у противнападу, четници опколили Ражану и око 11 часова је почео жестоки напад. Праштало је на све стране. Четници су галамили. Лука Станић са пушкомитраљезом је био на једној коси. Изненада, у близини тог положаја појавили су се четници, па избили на пут иза Ражане, који води ка Буковима. Изгубљена је веза еа четом у одступању. Ту су се скупили сви они који су избегли четничко опкољавање у Ражани. Нису стигли Милорад Кречковић, Љубинко Џиновић и други, које су четници заробили. Чета је одмах кренула према Мравињцима, где ју је стигао и Лука Станић.[15®]

Четници су одвели заробљене партизане у Косјерић и тамо стрељали Миломира Мићића. Остали заробљеници спроведени су на Равну гору, одакле су их четници, са већом групом, предали Немцима у селу Словцу; а ови су их ускоро стрељали у Ваљеву.

О страдању 1. пожешке чете у Ражани постоји и један веродостојан документат — чланак борца 1. пожешке чете из зидних новина, писан почетком 1942. године. Ево неколико појединости из тог чланка:

„ . . . Остатак чете, заједно са водником првог вода Миломиром Мићићем, остаје да раздели жито народу, да изврши претрес вароши и да похвата још неке четнике који су били побегли у село. Око један сат после подне, баш у тренутку кад смо се спремали да се повучемо натраг, зачула се ватра из шуме изнад вароши. Одједном се са свих страна појављују четници и хитају ка нашем левом крилу да нам пресеку одступницу. Десетина која се задесила на положају изнад вароши заустављa их и унеколико омогућава нам извлачење. Наш

155. Аћим Ивановић, Стенографске белешке, стр. 89.
156. Ужичка република, стр. 244—245.

тешки митраљез, који је, грешком командира, постављен у самој вароши, има застој. Митраљесци покушавају да га отклоне. Четници су пришли над сам митраљез и бацају бомбе. Крај митраљеза гине храбро друг Момчило Јовановић, члан КП. Митраљез нам плене. Један наш пушкомитраљез престаје да ради. Остаје нам само један пушкомитраљез који нас штити у повлачењу. Скоро су нас опколили. Скачемо у речицу и тако се извлачимо. Падају мртви и рањени другови. И са четничке стране има доста губитака. Ми омо потпуно разбијени и у нереду се повлачимо према Буковима.. . Изгубили смо 25 другова, које мртвих, које заробљених, и тешки митраљез.. ,"[157]

Писац чланка набројао је имена 12 погинулих бораца: Момчило Јовановић, Лазар Обреновић, Миломир Мићић, Радивоје Павићевић, Драгољуб Кулизић, Јеремија Јовићевић, Љубинко Џиновић, Миладин Јанковић, Феодор Фучидзи, Мунитлак, Лазовић, Недељковић. Остала имена није запамтио.

У чланку стоји да је 1. пожешка водила борбу у Ражани 3. новембра. Раније, сви аутори који су о тој борби писали, нису могли да одреде њен тачан датум, али су је лоцирали за „крај октобра", што није тачно.

Да је 3. новембар тачан датум борбе потврђује још један аутентичан документат. То је необјављени дневник Бранислава Брана Јоксовића, учесника у борби. Он је под одредницом „понедељак, 3. новембар 1941. године" кратко описао борбу. И он наводи да је чета, у првом делу борбе, заробила 64 четника; затим, да је половина чете отишла да спроведе заробљенике и заплењену храну, итд.

Борба 1. пожешке чете у Ражани и губици које је претрпела имали су тешке последице за целу јединицу. Борци нису могли да схвате како је команда чете била толико несналажљива да чак није имала ситуацију у рукама, да командир чете спроводи заробљенике, да се комесар брине око евакуације и поделе плена, а да неискусни командир вода, у тако озбиљној ситуацији, треба да командује четом. Зато се чета после повлачења из Ражане и није задржавала на Буковима, већ је тражила да се врати у Ужице, нашта је команда пристала, без одобрења штаба Одреда. Враћала се преко Пођуте. Нешто раније у Пођуту је доспела партизанска болница из Посавине, Мачве и ваљевског краја на путу према Златибору, Док се др Јулка Мештеровић налазила у Рогачици, где је била отишла да се снабде лековима, а др Ђура Мештеровић транспортовао тешке рањенике преко Косјерића у Ужице, болницу на Пашиној Равни напали су четници и заробили рањенике. Ту, у

157. Оригинал чланка, код Митшјана Неоричића.

близини, нашле су се једна чета Посаваца и 1. пожешка чета. Оне су брзо интервенисале и ослободиле рањенике.

По повратку у Ужице, штаб Ужичког одреда испитивао је одговорност руководилаца чете за пораз на Ражани. Колико је било конфузије у руковођењу четом показује и чињеница — да су штабу Одреда поднесене две верзије извештаја: једна командира Вељa Мићића и друга комесара Аћима Ивановића. После испитивања, узрока за страдање Пожежана на Ражани, командир Вељо Мићић је смењен са дужности.

Након краћег боравка у Ужицу, 1. чета је дошла у Пожегу. За новог командира чете одређен је Ратко Јоковић, а нешто касније Миленко Никитовић.

ДРАЖА ТРАЖИ ПОМОЋ ОД НЕМАЦА И ПОНОВО НАПАДА УЖИЦЕ

У свим преговорима са Врховним штабом НОПОЈ Михаиловић је одбијао да пристане на заједничку борбу против окупатора, иако је део његових јединица, кратко време, крајем септембра и током октобра, сарађивао са партизанима у опсади Краљева и Ваљева. Од тих јединица су одреди под командом Владе Зечевића и поручника Ратка Мартиновића потпуно прешли на страну НОБ. Михаиловић је истовремено наредио својим снагама у западној Србији да нападају партизанске јединице. Својом поруком број 8, наредио је да се главнина његових одреда који су се током октобра налазили на положајима код Краљева неприметно повуче са краљевачког одсека, нападне Прељину, Љубић и Чачак, да разоружа чачанску партизанску Команду места и упути је на Равну гору. Следећи наредбу Драже Михаиловића, четници су се повукли са краљевачког сектора 3. и 4. новембра, дакле, наредне ноћи, пошто су истерани из Пожеге. Они су те ноћи покушали да разоружају командира партизанске тенковске јединице, радника Срећка Николића, па пошто то нису успели, мучки су убили њега и још двојицу бораца, те тако запленили два партизанска тенка и један топ, а командира топовског одељења заробили. Међутим, Трнавски партизански батаљон у Самаили, Слатини и на Липничким висовима разбио је и растерао те четничке јединице ко1е су га изненада напале.

Повлачећи се са краљевачког одсека, где је оставила празан фронт, главнина четничких снага је у том крају наступала левом обалом Западне Мораве према Чачку и успут хапсила партизанске позадинске раднике и симпатизере. Љубићки партизански батаљон, у изненадном налету, напао је ту четничку групацију на Љубићу, разоружао је и заплeнио три топа којима је намеравала да бомбардује Чачак. Четнички напад на Чачак, извршен 6. новембра, партизани су одбили и одбацили четнике далеко од града.

Четници еу такође изненада напали ноћу делове Чачанског и 1. шумадијског одреда у Горњем Милановцу и на превару заробили око 300 бораца које су спровели на Равну гору. Одатле су их одвели у Словац и предали Немцима — за муницију! Немци су их стрељали у Ваљеву.

У исто време кад је наредио својим јединицама општи напад на партизане, Дража Михаиловић је тражио помоћ и од Немаца, а не само, преко емигрантске владе, од Велике Британије. Он је 29. октобра послао вапијући телеграм генералу Душану Симовићу, овакве садржине: „Бога ради, пошаљите нам помоћ док још траје лепо време. За веома кратко време могли бисмо изградити трајну и снажну војску. Потребни су нам: револвери, тешки и лаки митраљези, ручне бомбе, бацачи, муниција, хируршке и медицинске потребе и новац. Спремни смо за ваш долазак. .

Крајем октобра Михаиловићеви људи (пуковник Пантић и Ненад Митровић) уговорили су му састанак са представницима немачке команде у Србији. Капетан Јозеф Матл послао је Михаиловићу гарантно писмо о личној безбедности за време преговора и заказао први састанак за 3. новембар у ЈТајковцу. Да би уверио Немце да је заиста решен да се бори против партизана, он је, пре састанка, наредио својим јединицама да нападају партизанске одреде, како би био „равноправан партнер" у преговорима. До преговора је дошло 11. новембра у селу Дивцима (уместо у Лајковцу). На преговорима су учествовали: начелник штаба генерала Бемеа потпуковник Когард и Дража Михаиловић, са групом официра. Михаиловић је изјавио да неће да се бори против Немаца, већ му је задатак да води борбу против комунизма. Тражио је муницију, оружје, опрему за своју војску (20.000 пушака, 200 митраљеза, 2.000 пушкомитраљеза, 100.000 ручних бомби, итд.). Поред осталог, Михаиловић је у току разговора рекао:

> **„Захтевам да ми се омогући да наставим борбу против комунизма... Комунизам у земљи представља опасност за српски народ и за немачки Вермахт... Молим да ми се још ноћас испоручи одређена количина муниције. . ,"**[158]

Немци нису рачунали на Михаиловића као на озбиљног савезника, па су одбили сваку помоћ. Захтевали су капитулацију његових јединица, али су га пустили да се врати на Равну гору.

Међутим, Михаиловићеви четници добили су 9. новембра прву пошиљку муниције коју су им на Равну гору бацили британски авиони. То је била једина британска пошиљка у 1941. години.

Дакле, Михаиловић је у исто време тражио помоћ и од Британаца и од Немаца, за борбу против партизана. У таквим условима, он је повео општу борбу против партизана. После пораза код Пожеге, његове јаке јединице су кренуле у други напад на Ужице.

158. Др Јован Марјановић, Дража Михајловић између Британаца и Немаца, стр. 171, „Глобус" — ..Народна књига", „Просвета", 1979.

На сам дан прославе годишњице октобарске револуције, четничка групација од око 1.500 људи, под командом капетана Драгослава Рачића, а по наређењу Драже Михаиловића, предузела је нови, други напад на Ужице. Четници су рачунали и на моменат изненађења, сматрали су да су партизани заузети прославом и да ће тако, прикривено, мучки упасти у Ужице. Рачићеви четници су, управо, још 5. новембра, упали у Косјерић и избили на Црнокосу. Напад је ишао преко Црнокосе и Карана, низ Лужничко поље и ка Метаљци. Михаиловић је веровао да су партизанске јединице изнурене у борбама око Ужица и Пожеге, да неће издржати удар тако јаке и одморне јединице какав је био Рачићев одред, кога је повукао са положаја према Крупњу и Ваљеву. У рејону Карана, Рачић се определио за превару: послао је групу својих официра, који су почели закулисане преговоре са Владаном Росићем, комесаром партизанске групе (3 чете) у том рејону. Рекли су да су дошли да обезбеде пут од Ужица према Ваљеву, па ће касније да крену на фронт према Вишеграду. Чак су га позивали да им се придружи. У ствари, ти „преговарачи" су желели да ослабе будност партизана пре него што ће их следеће ноћи напасти. Доиста, у томе су и успели: заробили су групу од око 30 партизана, међу њима и самог Росића. Иако су им обећали безбедан живот, све су их везане спровели у Косјерић. Ту су Росића и још неколико бораца стрељали, а остале спровели на Равну гору да би их ускоро предали Немцима, који су их стрељали у Ваљеву.

После тако успеле преваре, четници су кренули према Ужицу. Међутим, штаб Ужичког одреда благовремено је интервенисао: упутио је према Карану и Метаљци неколико јединица чим се у Ужицу завршио дефиле трупа на прослави октобарске револуције. У Каран и према Метаљци су упућени из Ужица: 1. златиборска, 2. и 4. ужичка, Златарска, Пекарска чета Радничког батаљона, Рударска и Словеначка чета и Коњички вод.

Одмах после прославе, у Пожегу је упућен и Драгачевски батаљон (без 1. чете), који је до Пјевчеве механе превезен камионима.

У противнападу свих тих јединица — под командом Радивоја Јовановића — четници су истерани из Карана и разбијени на Метаљци, где је борба трајала готово цео дан. Предвече, четници су потиснути на висове Црнокосе. Сутрадан, 9. новембра, ту се повела нова борба, у којој су Рачићеви четници били потучени, а то га дана је ослобођен и Косјерић. Четници су били приморани да се на читавом том одсеку, после великих губитака, повуку према планини Повлену и Равној гори.

Ужичка „Борба" је забележила и ову одбрану Ужица од четника, у свом броју од 9. новембра:

„Братоубице с Равне горе покушале су нови напад на Ужице у току ноћи између 7. и 8. новембра. Напад

је отпочео са севера, али је имао врло мало успеха. Партизанске снаге су одговориле жестоким противнападом. Предвече је непријатељ већ био разбијен и отпочео је у расулу да се повлачи према северу. Наше снаге су ушле у Каран.

Наш противнапад се наставља свом жестином. Гонимо разбијеног противника на широком фронту".[159]

Напад Рачићевих четника могао је бити врло опасан по Ужице само да је уследио у време борби на Трешњици и, касније, око Пожеге. Овако, тај напад је закаснио. То је омогућило штабу Ужичког одреда и Врховном штабу да туку и побеђују четничке групације по деловима. Иако су четницима командовали активни официри, правили су чак и погрешне планове и убацивали једну по једну своју групацију, у разно време и на више места. Да су се све њихове снаге истовремено концентрисале и напале Ужице, тада би се партизанске јединице, па и сам град, средиште Ужичке републике, нашли у знатној тежој ситуацији.

О одбијању Рачићеве четничке групације која је нападала на Ужице постоји још једно, мало познато, сведочење, које је записао Радивоје Јовановић:

„ ... Од друга Тита сам добио задатак да организујем одбрану Ужица од Црнокосе, где се појавио Рачић са око две хиљаде четника. Јерковић је имао задатак да продужи напад према Прањанима, тако да је он тај напад водио, и после тешких борби избио у Прањане.. . Рачић, по изласку на Црнокосу, оклевао је. Ја не знам разлог. Он је раније сарађивао са нама. Његова јединица била је од ретких која се ангажовала у борби против Немаца. Једне вечери послао ми је писмо у коме каже да нема смисла да се бијемо. . . Тада је Врховни штаб нешто преговарао са Рачићем, вероватно је била намера да се Рачић одцепи од Драже или пак неутралише. Међутим, он је једне ноћи напао на нас.. .[160]

Четници су покушали и трећи напад на Ужице. Дражин заменик, потпуковник Драгослав Павловић, по заповести претпостављеног, наредио је 9. новембра мајору Јездимиру Дангићу, команданту четника у источној Босни, да са својим снагама заузме Бајину Башту и нападне на Ужице: „ ... Потребно је да се Ужице што пре заузме, јер је тамо и фабрика оружја и муниције, коју ми већ немамо.. ,"[161]

Истовремено је наређено четницима под командом Нешка Недића и Воје Поповића да крену од Субјела према Косјерићу *к* Ужицу. Међутим, Дангић се није усудио да крене на Ужице. Недић и Поповић су покушали, али су их делови 2. шумадијског пар-

159. Историјски архив КПЈ, стр. 225.
160. Радивоје Јовановић, н. р., стр. 8.
161. Архив ВИИ, бр. рег. ВК 5—2—2.

тизанског одреда (две чете), који су хитно стигли из Пожеге, по тукли и одбацили према Тометином Пољу.

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА КОД ПРАЊАНА

Иако су током новембра вођене најтеже борбе против Не маца у околини Ваљева и по планинским пределима око Крупња, где је и Ужички одред ангажовао највећи део својих јединица, део снага је одвојен за гоњење четника према Равној гори. По плану Врховног штаба, од правца Чачка и Горњег Милановца ангажоване су јединице Чачанског и 1. и 2. шумадијског одреда, а од Пожеге и Косјерића делови Ужичког одреда (са Драгачевским батаљоном и 2. чачанском четом).

Јединицама које су оперисале од правца Пожеге и Косјерића командовао је Душан Јерковић. Оне су распоређене у две нападне колоне. Лева колона (коју су сачињавали 2. пожешка, Црногорска и Словеначка чета „Иван Цанкар" и Драгачевски батаљон без 1. чете), одређена је да наступа правцем: Субјел — Тометино Поље и даље према Прањанима, захватајући и Душковце. Десну колону су сачињавали Ариљски батаљон, Моравичка чета, 1. драгачевска чета и вод 1. рачанске чете. Ариљски батаљон и Моравичани .су наступали правцем: Добриња — Душковци — Прањани, а 1. драгачевска и Рачани правцем: Лорет — Папратиште — Јанчићи — Прањани.

Друга пожешка чета је, у ствари, поново формирана после другог ослобођења Пожеге. (Вод Пожежана у дотадашњој комбинованој Пожешко-ужичкој чети остао је у Пожеги, а Ужичани су припојени својој чети). Доласком добровољаца из Пожеге и села, окупило се око 70 бораца, па је од њих формирана 2. пожешка чета. За командира чете одређен је Радосав Ковачевић, који се у дотадашњим борбама показао као храбар борац — пушкомитраљезац, дисциплинован старешина и добар организатор, а за политичког комесара Јован Стаматовић. Командири водова били су Милић — Мићо Скоковић и Милорад Бонцулић. У чети је формирана партијска ћелија, коју су сачињавали: Јован Стаматовић, Милорад Бонцулић, Драгослав Марковић и М. Милосављевић, а у активу СКОЈ-а су били: Петар Милутиновић — радник, Радоје Миловић — ђак и Новица Вукајловић — земљорадник. Чета је свега неколико дана провела на положају Стрмац, па је кренула у Каран и Косјерић, који су већ били ослобођени.

Опште наступање две колоне, под командом Јерковића, према Равној гори, као и јединица 1. и 2. шумадијског и Чачанског одреда од праваца Чачак и Горњи Милановац, почело је 13. и 14. новембра. Лева нападна колона водила је оштре борбе са четницима у Субјелу и Тометином Пољу у којима је учествовала и 2. пожешка чета. Десна нападна колона протерала је четнике из

Добриња. Прва драгачевска чета и рачански вод водили су оштру борбу против четника на Лорету и успели да их потисну према Добрињу и Каменици. Тако се већина јединица спојила у Душковцима. Ту је извршено прегруписавање јединица, па је предузет општи напад на бројне четничке јединице које су се биле концентрисале на линији Прањани — Леушићи — Брајићи. Борбе су трајале, са мањим прекидима, од 15. до 20. новембра. У последњем нападу, који је био координиран са нападом јединица 1. и 2. шумадијског и Чачанског одреда од Чачка и Горњег Милановца, 19. и 20. новембра, четници су стешњени на обронцима Равне горе, а Прањани су ослобођени. Тада су четници били доведени у врло тешку ситуацију па су затражили примирје.

У току тих борби, које су биле врло жилаве, нарочито око Прањана, четници су доведени на ивицу пораза. Није им помогла британска помоћ, као ни помоћ Милана Недића (осам камиона муниције), коју је из Љига допремио у село Ба мајор Милан Калабић. Четници су били сабијени на узан простор. Није још много требало па да главнина њихових снага у Србији буде разбијена. И у таквој ситуацији, Врховни штаб НОПОЈ је прихватио преговоре за примирје.

Дража Михаиловић је лажно извештавао емигрантску владу да његове јединице воде борбу против окупатора, а да су га партизани напали. Тих дана, емигрантска влада, а и влада Велике Британије, вршиле су притисак на владу СССР-а — да утиче на руководство НОБ-а у Југославији да призна Дражу Михаиловића као вођу отпора! Тако се догодило да и Радио Москва, средином новембра, објави вест о томе да је Дража Михаиловић вођа отпора против окупатора у Југославији! Та чудна и лажна вест је изненађујуће деловала на Врховни штаб и Тита посебно. Кад је чуо ту вест, Тито ју је прокоментарисао, обраћајући се Лоли Рибару овим речима:

> „Не смијемо уништити Дражу Михаиловића иако смо га опколили. Морамо пазити да Совјетском Савезу не правимо спољнополитичке тешкоће. . ."[162]

Истини за вољу, тих дана ту вест — о Дражи Михаиловићу као вођи отпора против окупатора у Југославији — објавио је и Радио Лондон! Њу су чули и многи Пожежани преко једног звучника монтираног на тргу пред Командом места и оценили је као лажну.

Дража Михаиловић је остао са мало војске и оружја. Али, руководство устанка је одлучило да још једанпут покуша да се уједине сви борци против окупатора. Зато је прихваћен Дражин предлог да се прекину борбе и да се поведу преговори. Преговори су вођени у Чачку и Прањанима. Делегацију Врховног штаба НОПОЈ сачињавали су Александар Ранковић, Иво Лола Рибар,

162. Владимир Дедијер, *Дневник,* II издање, стр. 42, Југословенска књига, Београд 1951.

Петар Стамболић и Владимир Дедијер, а четничку мајори Радослав Ђурић и Мирко Лалатовић. Михаиловић је тражио да га Врховни штаб призна за вођу отпора у Југославији, како су га „одредили" емигрантска влада, Радио Лондон и Радио Москва. Делегација Врховног штаба је то одлучно одбила. Он је онда дао инструкције својој делегацији: „Одмах се вратите и направите споразум ма под каквим условима".[163]

Споразум је потписан, уз доста тешкоћа, о следећем: да обе стране упуте све своје снаге у борбу против окупатора и домаћих издајника; да се пусте сви заробљеници, сем оних за које се располаже подацима да су криви за изазивање сукоба; за утврђивање узрока и сукоба одредиће ее мешовита комисија; мешовити ратни суд судиће кривцима; борци који су добровољно прешли на другу страну не сматрају се кривим; после обуставе ватре ни једна јединица ни оружана група не може дејствовати против друге; сарадњу у операцијама против непријатеља организоваће представници оба штаба, а остала питања решаваће посебне делегације.

Поводом тог споразума „Борба" је објавила коментар, у коме је записано и ово:

> „ . . . Ми комунисти поздрављамо тај споразум, уколико је потпис тога акта одраз искрене спремности војночетничких одреда за обустављање братоубилачког рата, иако се та спремност показала сувише касно. Но, и поред тога, сматрамо потребним рећи неколико речи, које треба да се разумеју и као објашњење споразума и као опомена у погледу развитка будућих односа између партизана и војночетничких одреда. Јер ми држимо да је јасан став у том погледу основни предуслов за лојално испуњавање тог споразума.
>
> Споразум је потписан, прво, после тешких злочинстава која су учињена од стране појединаца или група из редова војночетничких одреда Драже Михаиловића. Између партизана и четника леже мртва тела Срба, патриота, који су хтели да се боре против окупатора, али су пали од српске руке. Посреди леже лешеви изнакажених мученика из Косјерића, над којима је био учињен злочин какав нису учиниле досад у српској земљи ни звери из окупаторских „казнених експедиција". Посреди леже и документа о војној и политичкој сарадњи неких јединица из војночетничких одреда, па чак и неких руководећих личности из тих одреда, с Немцима и Италијанима.
>
> А друго, Врховни штаб Народноослободилачких партизанских одреда учинио је у самом току сукоба неколико корака у правцу постигнућа споразума, с тим да

163. Јован Марјановић, н. д., стр. 185;
Издајник Дража Михаиловић на суду, стр. 110.

се све пушке српског народа окрену против окупатора. Међутим, сви такви кораци Врховног штаба били су безуспешни до дана када су партизански одреди разбили основне снаге војночетничких одреда и угрозили основну њихову базу, запоседањем Горњег Милановца, Прањана итд.

. . . Поздрављајући споразум који је ових дана потписан, партизани истовремено траже. .. да се у заједничкој борби против окупатора, поврати оно поверење које је било изгубљено у крвавом братоубилачком сукобу у току месеца новембра. А то ће бити најбоља и једина могућа гаранција искрености у потписаном споразуму".[164]

У време преговора, 2. пожешка чета се задржала у Прањанима. На једном партијском састанку, командир чете Радосав Ковачевић је примљен у Партију, а двојица бораца су кандидована за Партију. На састанку актива СКОЈ-а примљена су три нова члана. За време предаха, у чети је организован друштвени живот, а са другим јединицама и приредбе за борце и народ. Старешине су објашњавале новонасталу политичку ситуацију у земљи, стање на источном фронту и говорили о постигнутом споразуму између партизана и четника о заједничкој борби против окупатора. Једнога дана кад је чета била на положају према селу Леушићима, један је четник донео писмо четничког официра Звонка Вучковића, упућено партизанском руководиоцу Момчилу Смиљанићу (њих двојица су били другови из исте класе у Војној академији). Позвао га је да дође на састанак. Као добровољци из 2. пожешке, Смиљанића су на састанак отпратили Милорад Бонцулић, Петар Милутиновић и Драгослав Марковић. Од разговора није било ништа. Вучковић је лажно изјавио да не жели братоубилачку борбу.

После закљученог споразума, у Прањанима, јединице које су се тамо затекле одржале су заједнички збор са народом. На збору су о заједничкој борби српског народа говорили Душан Јерковић, Милинко Кушић и Милојица Пантелић. Одржан је партијски састанак свих јединица које су биле у Прањанима. Састанку је присуствовао Петар Стамболић. На састанку скојеваца говорио је Миле Радосављевић Абаз. У повратку делегације Врховног штаба из Прањана у Ужице, у Пожеги је одржан збор грађана. Била је субота, пазарни дан. На том збору о постигнутом споразуму између делегација Врховног штаба НОПОЈ и четничке команде говорили су Милинко Кушић, Љубомир Мићић и Миливоје Радовановић. Учесници збора поздравили су споразум, очекујући боље дане у борби против окупатора.

164. Архив КПЈ, стр. 332—333.

У ПОНОВО СЛОБОДНОЈ ПОЖЕГИ

Након месец дана, у ослобођеној Пожеги настављен је рад партизанске команде места, народноослободилачког одбора, Партије и Скоја, организације жена. Све снаге Пожеге и села из којих су истерани четници постепено су ангажоване на јачању народноослободилачке борбе.

У Пожеги, где су месец дана господарили четници, није било лако ни једноставно брзо покренути шире масе грађана за помоћ народноослободилачкој борби и за учешће у њој. Требало је стрпљиво, упорно и свакодневно радити на упознавању народа са четничком политиком, са Дражином политиком чекања „да дође време" за борбу, са његовим саботирањем борбе против окупатора, примањем пара од Недићеве „владе спаса" и вођењем братоубилачке борбе против партизана. У томе је партизанским активистима и борцима, који су деловали примером и живом речју, значајну помоћ пружала „Борба" која је тих дана донела велики број докумената и саопштења Врховног штаба, из којих су грађани, па и они који су били наклоњени четницима из патриотских разлога, могли видети куда иде и какве злочине према народу води политика Драже Михаиловића. У Пожегу су дошли сви активисти, који су од 4. октобра радили у Ужицу (Љубомир Мићић, Крста Пајић, Миливоје Радовановић, Слободан Поповић, Милена Спасојевић и др.). Њима су се прикључили неки истакнути борци из јединица. Бране Јоксовић је забележио у свом дневнику од 11. новембра: „Данас сам демобилисан. Ја, чича Ранислав и Неоричић смо узели дозволу и отишли у Пожегу. Тамо смо стигли 12. ујутро". Исто тако, Милорад — Мићо Цицварић наводи да га је Милинко Кушић „послао у Пожегу", где му је Душан Јерковић дао задатак да иде у касарну и да ради на „снабдевању Пожеге и наше војске"...

Тих дана пожешким активистима у помоћ су прискочили Желимир Ђурић, секретар ОК КПЈ за Ужице, Милинко Кушић, политички комесар Ужичког одреда, затим члан ОК Милева Ђурђић, члан ОК СКОЈ-а Нада Вуковић и други.

Једна од првих мера коју су предузели органи народне власти и Партије била је наредба Команде места у Пожеги, од 7. новембра, којом је истакнуто да сви они грађани који су били заведени и поведени „против своје браће у слободном Ужицу могу да се врате својим кућама и да продуже редовне послове. .." Осим тога, наређено је да сва лица која имају оружје, муницију и другу војничку опрему донесу у партизанску Команду места. Том наредбом позвани су сви Пожежани, који су затворили и напустили своје радионице или продавнице да се врате на посао и да њихове радионице и продавнице „морају бити отворене". У противном, „ко не буде отворио радњу биће строго кажњен". Наредбом су за-

брањене све врсте шпекулација и недозвољене трговине, ради чега су одређене казне за оне који се буду богатили и ловили у мутном.[165]

Друга значајна мера тих првих дана слободне Пожеге биле су манифестације у вези са обележавањем 24. годишњице октобарске социјалистичке револуције. За припрему прославе, поред активиста из Пожеге, ангажовани су и активисти из Ужица. Окружни комитет Партије упутио је из Ужица у Пожегу групу политичких радника, тзв. омладинско-раднички актив. Пожешки активисти и чланови тог актива су успели да ангажују већи број мла-

Објава

За Велисава Нинолића, зетна из Мишићева Села, који се као изабрани делегат на срезној конференцији Нар. одбор. одбора упућује у Ужице на седницу Окр. нар. ослобод. одбора.

Ослобођени има право на Врховном суду.

16-XI-1941 год.
Пожега

в. д. Командног места

Објава Велисава Нинолића

дих у организовању прославе, пре свега, за исписивање парола, разношење плаката и огласа који су обавештавали грађанство и позивали га на прославу. Најпре је на тргу, у центру вароши, пред Командом места, одржан велики збор, на коме је учествовало неколико мањих јединица, затим грађани и омладина. На свечаности су говорили Љубомир Мићић, Миливоје Радовановић и Слободан Поповић. После збора, јединице су промарширале са песмом кроз варош до касарне. Увече, у пространој дворани хотела „Томашевић" одржана је приредба. Окупљеним борцима, омладини и народу говорио је омладинац Миленко Боснић.[166]

Свега неколико дана касније, у Пожегу је дошла културна група Уметничке чете Ужичког одреда и у дворани хотела „Томашевић" извела обимнији програм. Тада је у дворани грађанске школе у Пожеги отворена и изложба о Совјетском Савезу, која је

165. АНМ, Т. Ужице, рег. бр. 7653.
166. Новак Живковић, *'Ужичка република прославља Октобарску револуцију,* стр. 67—68..
Н. музеј и „Вести'\ Т. Ужице 1967. године.

допремљена из ужичке соколане, где је била отворена пред тамошњу прославу октобарске револуције. Окружни комитет Партије, који је вредновао све важније догађаје и акције, оценио је и обележавање годишњице октобарске револуције у Пожеги као успешно извршен задатак.

Сви органи власти, војске и политичких организација били су усмерени на јачање пожешких чета, враћање поверења у народноослободилачку борбу код дела становништва, нарочито неопредељеног, које су били пољуљали четници терором, пропагандом. У сваком случају, требало је мобилизацијом пре свега, ангажовати што већи број људи који су били кадри да употребе све привредне и друге могућности за борбу против окупатора.

Обновљени Сремски народноослободилачки одбор је вршио и функцију Месног НОО у Пожеги. У првом реду, одборници су се ангажовали у обнови и помоћи општинским сеоским одборима. Народноослободилачки одбори у Годовику, Речицама и Сврачкову су радили непрекидно док су четници држали Пожегу и контролисали већи део среза. Одборима у осталим селима то није било могућно.

Већина сеоских одбора такође је обновљена после ослобођења Пожеге. Поред раније формираних, изабрани су одбори у Гугљу, Прилипцу и Гојној Гори. Милијан Арсић, уз помоћ других активиста, одржао је зборове у Јежевици и Душковцима приликом избора одбора. Збору у Душковцима, одржаном у школском дворишту, присуствовало је око 50 сељака, а за чланове одбора су изабрани Благоје и Драгиша Гајовић, Станоје Николић и други. Збор у Јежевици одржан је у „Ђукића кафани" (присуствовало је 40 — 50 људи), а у одбор су изабрани Гајо Ђурић, Милосав Лазовић и Танасковић (чије име није утврђено). Тада је обновљен одбор и у Јелендолу, а на збору су говорили Љубо Мићић и Милијан Арсић.[1®7]

Одбори су, према оскудним изворима и казивањима појединих одборника, радили свакодневно, па често и ноћу. Ратни услови, сложени и многобројни проблеми, потребе снабдевања фронта, цивилног становништва и избеглица захтевали су непрекидак рад одбора и првенствено Сремског комитета Партије, Команде места и других политичких органа и организација. Сремски одбор, а и месни, одржавали су седнице и остваривали своје одлуке и задатке преко извршних органа (председник, секретар и благајник), секција, комисија и задуживањем одборника за поједине секторе рада. Записнике овог одбора водио је одборник Стеван Стевановић, бивши полицијски писар, па се закључује да је он био његов административни секретар. Према оскудним изворима, Сремски одбор је на дневном реду најчешће имао питања и проблеме ове врсте:

— снабдевање и исхрана бораца, односно партизанских јединица и становништва;

167. Милијан Арсић, *О формирању НОО у Душковцима, Јежевици и Јелендолу,* нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега.

— откуп пољопривредних производа и друге робе;

— организовање позадинског живота и политичког стања на територији среза;

— прикупљање добровољних прилога у новцу, намирницама, одећи и обући.[168]

На првој седници Среског одбора поједини одборници су добили одређене секторе рада. На пример, Мирослав Жарковић је добио задатак да формира обућарску радионицу и да се брине о њеном раду, Владимир Радић да прикупља и купује материјал за рад кројачке радионице, Срећко Перић и Милан Петронијевић су одређени за прикупљање прилога за потребе фронта и позадине. Организована је радионица за шивење рубља, којом је руководила Милева Стефановић. Ватрогасну секцију је организовао и њоме руководио Здравко Врањешевић, а административне послове су обављали Слободан Јанковић и Стеван Стефановић. Љубо Мићић је својим ауторитетом, искуством и упорним радом остваривао многе задатке и утицао на рад среских и сеоских одборника.

Значајну активност Сресни и месни одбори су развили у прикупљању и откупу хране за Народноослободилачки фонд, односно за војску и цивилно становништво. Поред осталог, секције за прикупљање прилога у оквиру акције „Недеља — све за фронт", која је организована на целој слободној територији, од 23. октобра до 3. новембра, скупиле су преко 200 хиљада динара на територији среза. Појединци су давали велике суме новца за ондашње прилике, на пример, одборник Среског одбора Милорад Тимотијевић дао је 20.000 динара, браћа Срећко и Раде Перић и Арсеније Цвијовић по 5.000, Владимир Радић 1.500 динара. Акција „Недеља — све за фронт" трајала је на територији пожешког среза до 29. новембра. Секција Среског одбора откупила је и два вагона пшенице у Љубићу и превезла их у Пожегу. Двојица одборника — Арсеније Цвијовић и Срећко Перић — били су овлашћени да откупљују стоку по слободним ценама за снабдевања јединица и становништва месом. Одборник Милан Петронијевић је у више махова узео по 1.200.000 динара од Врховног штаба за потребе Среског одбора. За исхрану војске и грађанства, уз помоћ месних одбора, Сресни одбор је организовао откуп важних животних намирница. У Висибаби, Годовику, Горобиљу, Здравчићима, Бакионици, Глумчу, Расној, Речицама, и другим селима откупљене су веће количине жита. Исто тако, путем добровољних прилога, из тих села су прикупљене знатне количине кромпира, пасуља, белог мрса, воћа, јаја, вуне и др. У тим акцијама истакла су се села Годовик и Висибаба.[169]

Једна од већих акција коју је извео Сресни одбор — јесте привремена мобилизација запрега за превоз нафте и бензина из

168. Др Живота Марковић, Народна власт, стр. 129;
169. Др В. Глишић, н. р., стр. 127—8; Ј. Радовановић, н. д., стр. 88, др Ж. Марковић, Ужички зборник 6/76, сресни НОО у округу ужичком;

Јеминске Стене и превоз авионских бомби и дЈ,угог ратног материјала из Татојевице. На захтев Среског одбора, месни су одбори у Горобиљу и Годовику упутили око 40 запрега, са око сто људи, који су из Пожеге одвезли велике количине бомби у фабрику оружја у Ужице.[170]

Као и други народноослободилачки одбори (Ужице, Бајина Башта и др.), и Срески одбор у Пожеги је кажњавао шпекуланте. Тако је конфисковао Бојану Бонцулићу, из Отња, вагон разног материјала узетог из магацина бивше југословенске војске, Милораду Матићу већу количину текстилне робе, прикривене ради шпекулације, а Миливоју Поповићу прикривено предиво и вуну; Војину Захарићу је конфискована већа количина ђона и коже и предата обућарској радионици, а Теофилу Чанчаревићу већа количина прикривеног дувана, калаја и парафина. Парафин и калај упућени су фабрици оружја у Ужицу. Више лица је кажњено због шпекулације са сољу. Решења о казнама доносила је Народна стража, а та решења су постајала извршна после сагласности Среског одбора. Одбор је конфисковао и око 2.000 кубних метара дрва, која су се налазила код железничке станице у Пожеги. Дрва су дата за потребе војске, сиромашних грађана, за кухиње, пекаре и установе. Месни одбор Горобиља открио је код једног шпекуланта два сандука динамита и сакупио десетак великих челичних флаша са оксигеном, и све то упутио фабрици оружја у Ужицу.[171]

У оквиру социјалне политике, Срески одбор је бесплатно давао брашно, кромпир и пасуљ најсиромашнијим грађанима у вароши и суседним селима. Такође је давао и материјалну помоћ угроженим породицама, породицама ратних заробљеника и породицама инокосних бораца. У том смислу донео је и начелну одлуку да се помоћ не додељује у новцу, већ у намирницама и огреву. Срески одбор је помагао и породицама које су претрпеле ратне штете. Тако је издао налог Драгољубу Бошковићу из Милићевог Села да му се бесплатно уступи извесна количина грађе за поправку грађевине коју су Немци у септембру спалили. Пред евакуацију из Пожеге, крајем новембра, раздељене су сиромашном становништву залихе намирница, које се нису могле евакуисати.[172]

Срески одбор је уложио доста труда, преко одређених органа, на изради одеће и обуће за партизанске јединице. Извршен је попис залиха текстила, коже и другог сировинског материјала, затим попис занатских радњи и машина које су израђивале одећу и обућу. После тога су основане кројачка и обућарска радионица у просторијама бивше војне шиваре, у кругу касарни. Кројачка радионица је располагала са 5—6 шиваћих машина, а у њој је радило око десет радника. Радионицом је руководио Гвозден Симе-

170. Др Ж. Марковић, н. д., стр. 216;
171. Архив НМТУ, инв. бр. 4812, Ж. Марковић, Ужички зборник 6/76;
172. Др В. Глишић, н. р., стр. 128;

уновић. Она је произвела око 100 пари одела. Сем тога, мајстори су поправљали и крпили одећу. Постојала је и радионица за израду војничког рубља, у којој су радиле жене из Пожеге и ученице Женске занатске школе. Дневно је израђивано по 60 пари рубља. Обућарска радионица је имала око 15 мајстора који су повремено правили нове цокуле (радионица није имала довољно ђона и других сировина) и поправљали војничку обућу. Радионицом је руководио Миросав Жаковић, а пословођа је био Вељко Зечевић. Сви мајстори били су наоружани. Уза се су имали пушке и муницију. Многи од њих су ноћу ишли на по једну или две смене на стражу или у патролу по варошици или околини.

За потребе војске радило је и неколико приватних ковачких и столарских радионица. Сваку услугу ових радионица Сресни одбор је редовно исплаћивао. За снабдевање радионица Одбор и Команда места су откупили све залихе платна за рубље, шајка, ђона и другог материјала који се затекао у трговинским радњама. Војничка опрема, пре свега, све врсте униформи и обућа, конфискована је од појединих трговаца и шпекуланата. Те резерве нису биле велике, али их је било толико да су неке радионице непрекидно радиле и обезбеђивале најнужније потребе, не само пожешких чета, него и јединица које су се задржавале у Пожеги.

У згради бивше жандармеријске станице отворена је амбуланта. Рад амбуланте организовао је др Михаило Бошковић, са једним лекаром и четири болничарке. Амбуланта је имала 60 кревета. Сресни одбор је преко ње обезбедио бесплатну лекарску помоћ становништву. Само су имућније породице плаћале лекове. Тако је и здравствена заштита била организована на класној основи. Амбуланта је располагала довољном количином лекова који су откупљивани од приватних апотекара. Сем указивања помоћи становништву, амбуланта је прихватала рањенике са фронта, пружала им прву помоћ, па их касније, већином, упућивала у ужичке болнице.

Народ је показивао велику пажњу према рањеницима. Сељаци из оближних села доносили су за рањенике млеко, сир, кајмак и воће, нарочито јабуке.

Културни и политички живот, посебно омладине, био је доста развијен и масован. Више пута долазиле су екипе Уметничке чете из Ужица које су, уз помоћ пожешке омладине, организовале културне приредбе. Све те приредбе су биле и политички обојене. Поред осталих тачака, увек је био популарни „Врабац", којим су на лак и забаван начин коментарисани политички догађаји, пре свега, четничка издаја и њихова сарадња са Недићем и Немцима. На једној таквој приредби приказана је и драматизована народна песма из првог српског устанка „Почетак буне на дахије", у којој су биле представљене модерне дахије — издајници српског народа Недић и Љотић, затим немачки командант Србије генерал

Данкелман и други. Партизанка Вера Делибашић — Обреновић написала је више песама које је читала на неколико приредби.

Као и у другим ослобођеним местима, у Пожеги је дошао до изражаја рад сликарског атељеа из Ужица, у коме су радили сликари Бора Барух, Пиво Караматијевић и Драгољуб Вуксановић. Осим „Изложбе о СССР" у Пожеги су били изложени готово на свим јавним местима примерци разних плаката које су радили ти сликари. У ствари, то су били агитационо-пропагандни апели и прогласи у виду популарних графичких листова. Међу њима су најупадљивије дјеловали „Ја се борим, а ти?" Драгољуба Вукса-

Омладина Пожеге декорише дворану за среску омладинсну нонференцију, новембра 1941. Здесна: Драган Кувељић, Јованка Перић, Љубивоје Нинолић, Дракче Јовичић и Милена Стефановић Јосовић

новића и „Пази, петоколонаш вреба", заједнички рад Боре Баруха и Пива Караматијевића, познат и као најтиражнији плакат који је израђен у сликарском атељеу, односно у Ужичкој републици.

Одмах после ослобођења Пожеге, формиран је и информативни центар у бившој „Батиној" продавници обуће, преко пута Команде места. У њему су биле изложене публикације које су штампане у Ужицу — „Антифашистичке песме", „Победа ће бити наша", „Антифашистички омладински митинг у Москви" и др. У центру су се налазили и из њега делили листови „Борба" и „Омладинска борба", разни плакати, прогласи и други пропагандни материјали. Све је то дељено партизанским јединицама, уст' новама и ређе, појединцима.

У центру су радиле скојевке Слободанка Недељковић и Душанка Целебџић. „Борба" се много тражила и читала. У то вре-

ме она је доносила веома значајне информације о развоју народноослободилачке борбе, стању на источном фронту, успесима партизана, не само у Србији него и у другим крајевима земље. Посебно су за локално становништво били значајни чланци, саопштења, документи и материјали о настојању Врховног штаба НОПОЈ и других органа народноослободилачког покрета (НОП) да се све снаге српског народа уједине у борби против окупатора. И то тим више од кад је почела отворена сарадња четничког покрета са Немцима и издајником Недићем.

Поједини скојевци, симпатизери, одборници и други активисти разносили су „Борбу", „Омладинску борбу", публикације, прогласе, плакате и др. по селима и делили их народу. Колико је народ ценио „Борбу" и колико ју је тражио показује пример сељака Тодора Ђуповића, из пожешког села Врањани, о коме је лист писао 25. новембра 1941:

> „На различите начине сељаци изражавају своју љубав према „Борби". Тако је сељак Тодор Ђуповић из Врањана, општина глумачка, дошао у администрацију „Борбе" и донео прилог од 100 динара за помоћ „Борби". Кад га је администратор упитао на шта он жели да се његов новац употреби, овај човек из народа је рекао: 'Ја, као велим да бисмо сви требали да нашу 'Борбу' помогнемо, па да излази сваког дана. Некако нам је дуго да чекамо. . . од једног до другог броја. Више бисмо могли читати и научити. Наш је то лист, па велим да је право да га помогнемо да порасте и буде већи".[173]

У Ужицу је, у новембру изабран и Окружни народноослободилачки одбор за округ ужички, који је обједињавао рад среских и других одбора народне власти. Управо, пре његовог формирања, Градски народноослободилачки одбор Ужица је делимично вршио ту функцију. Тај одбор, као најразвијенији и најангажованији у раду, одржавао је сваке седмице саветовање, радне састанке са председницима среских одбора, ради договора о заједничким акцијама и размени искустава. Избор одбора извршили су делегати из свих срезова. Нису утврђени подаци о броју делегата. У сећањима учесника говори се да је сваки срез делегирао на изборну конференцију по 10—12 делегата. Из пожешког среза поуздано се знају имена петорице делегата: Љубо Мићић, земљорадник из Горобиља, Милан Петронијевић, трговац из Пожеге, Веселин Јанковић, земљорадник из Узића, Драгомир Ивановић из Рогу и Велисав Николић, земљорадник из Милићевог Села. Имена осталих делегата нису позната. Међутим, према подацима којима се располаже, у Окружни одбор из пожешког среза су изабрани земљо-

173. Историјски архив КПЈ, стр. 352;

радници Љубо Мићић, Велисав Николић и Милан Петронијевић. Сачувана је и објава, коју је издала Команда места у Пожеги, 17. новембра за Велисава Николића, којом се упућује да, као делегат, присуствује оснивачкој конференцији Окружног НОО у Ужицу:

„Објава за Велисава Николића, земљорадника из Милићева Села, који се као изабрани делегат на среској конференцији народноослободилачког одбора упућује у Ужице на седницу окружног народноослободилачког одбора.

Именовани има право на бесплатну вожњу.

17. 11. 1941. г. В.д. команданта места
Пожега М. Божић".[174]

Избором Окружног НОО за Ужице био је практично изграђен систем народне власти — од месних, преко среских, до Окружног одбора. Ускоро затим, формиран је и Главни народноослободилачки одбор Србије, који је, истина, као и Окружни, деловао кратко време. Тако је у тај нови систем револуционарне народне власти у Ужичкој републици био уграђен и пожешки срез, са својим месним сеоским одборима и Среским одбором. Они су развили богату привредну и другу активност, подмиривали потребе фронта против окупатора и контрареволуције и организовали живот ослобођеног народа.

Срески одбор пожешког среза остваривао је сарадњу и са другим одборима, највише са Градским одбором у Ужицу. Тако су та два одбора у Пожеги разматрали могућност експлоатације рудника угља у селу Расна. Или, уз помоћ Среског одбора у Пожеги, месни одбор села Роге организовао је превоз сена из тог села за потребе Градског одбора у Ужицу. И одбор у Здравчићима је откупљивао сено за Ужице.[175]

Срески комитет Партије, као и читава партијска организација у срезу, усредсредио је свој рад на мобилисање што већих људских и материјалних снага за јачање и омасовљавање народноослободилачке борбе. Комитет је, пре свега, ангажовањем својих чланова, помагао Среском одбору и Команди места да успешније обављају своје послове, да ангажују што више људи у појединим акцијама, првенствено у снабдевању јединица материјалним и другим потребама, а нарочито са активистима СКОЈ-а у масовном политичком раду у народу, у Пожеги и у селима. На бројним зборовима, митинзима, манифестацијама и другим скуповима, активисти Партије су агитационо деловали у духу јединства српског народа на плану ослободилачке борбе против окупатора и свих који су се ставили у његову службу.

Срески комитет је добијао знатну и честу помоћ од Окружног комитета, па и ЦК КПЈ, који је у то време био у Ужицу.

174. Архив НМТУ, инв. бр. 3;
175. Др Перо Морача, Од устанка до слободе, др Ж Марковић, н. р., стр. 145;

Услед обимних послова, радио је у проширеном саставу. Поред ранијих чланова Комитета (Крста Пајић, Љубо Мићић, Аћим Ивановић и Слободан Поповић Бакула), нови чланови су постали Јован Стаматовић, Милијан Арсић, Миливоје Радовановић, Милена Спасојевић и Милун Зечевић. Комитет је често одржавао састанке, на које су долазили поједини чланови Окружног комитета: Жељо Ђурић, Милева Ђурђић и Душан Вишић. Највећи број акција остваривао је у сарадњи са Командом места, преко Ореског одбора и Среског комитета СКОЈ-а.

Партијске организације радиле су у Пожеги и у селима Здравчићи, Висибаба, Пилатовићи, Бакионица, Пријановићи. У другим селима партијске организације су биле ослабљене одласком чланова Партије, кандидата и скојеваца у пожешке партизанске чете. Нема поузданих података о саставу партијских ћелија у то време у селима, па ни у Пожеги. Познато је да су чланови Партије у Пожеги били Слободан Јовановић, Милка Срдановић, Стеван Стевановић, Мирослав Жарковић, Васа Крсмановић, Перса Радовановић, Милорад Мићо Цицварић, Емилија Остојић, Славка Ивановић, Ружа Караклајић, Зора Цвијовић (Милићево Село), Косана и Љубица Станић (Горобиље), Новка и Стојана Мићић (Годовик), Милева Никитовић (Речице). Али ови подаци су непотпуни. Познат је састав ћелије у Пилатовићима: Драгиша Голубовић (секретар), Илија Голубовић, Александар и Драгиша Чворовић и Слободан Ђелебџић, а кандидати Слободан и Милосав Росић и Владимир Ђурђевић. У Бакионици и Пријановићима чланови Партије су били Марко Марјановић, Адам Шојић, Никола Милијановић и Матија Ивковић.[176]

Из тих дана Јован Стаматовић пише о једном састанку Среског комитета, који је, поред осталог, расправљао о раду и погрешним поступцима неких његових чланова и о критици укупног рада:

> „На позив другова из Среског комитета КП, 25. новембра, оставио сам чету у Прањанима и отишао у Пожегу на састанак Среског комитета. То је био проширени састанак Комитета. Испред Окружног комитета били су присутни Жељо Ђурић, секретар, и Милева Ђурђић, члан ОК. Поред осталих питања о којима се дискутовало, био сам оштро критикован због некоректног односа према заробљеним четницима у Карану, 30. октобра, и то према поручнику Стојку Филиповићу и подофициру Андрији Трифуновићу. . ."

Сремски комитет је крајем новембра формирао Месни комитет КПЈ, чији су чланови били: Миливоје Радовановић (секретар), Слободан Поповић Бакула, Емилија Остојић, Милена Спасојевић

176. Др В. Глишић, и. р., стр. 123; Изјаве Драгише Голубовића, Радована Маркићевића и Јована Ста.матовића;

и Богомир Караклајић. Комитет је одржао само један састанак, јер је његов рад прекинут немачком офанзивом.[177]

У Пожеги и у више села пожешког среза врло успешно је радио и СКОЈ. Сремски комитет СКОЈ-а у ослобођеној вароши радио је у саставу: Слободан Поповић Бакула (секретар), Милена Спасојевић, Милијан Неоричић и Љубомир Николић. Драгослав Кречковић, металски радник из Здравчића, био је члан ОК СКОЈ-а за Ужице.

После оснивања сремског одбора Српског народноослободилачког омладинског савеза у Пожеги, 17. новембра, чланови Комитета СКОЈ-а успешно су оснивали те одборе у више села. По одлуци Сремског комитета СКОЈ-а, на том задатку су највише и најуспешније радили Милена Спасојевић и Милијан Неоричић. Током новембра, они су основали одборе у Годовику, Горобиљу, Глумчу, Висибаби, Здравчићима и у Тометином Пољу. Ти месни одбори бирани су на омладинским зборовима. Зборови су одржавани, већином увече, и то најчешће у школским просторијама. Омладници из тих села су припремали зборове, уређивали дворане, украшавали их заставама, исписивали пароле о борби против окупатора, о помоћи тој борби, о значају окупљања омладине и сл. На свим зборовима, сем неког омладинца из села, говорили су Милена Спасојевић и Милијан Неоричић. Милена Спасојевић је на примерима четничких злочина и издаје из Пожеге и околине врло пластично и убедљиво приказивала четништво као покрет у служби окупатора. Њене убедљиве и једноставне речи примили су и омладина и старији, а нарочито женска омладина. Таквим својим радом и способношћу да сваком омладинцу и омладинки једноставно говори и на зборовима и у непосредним сусретима, по стала је популарна нарочито међу женама као разборита активисткиња која је циљеве и борбу Партије стављала изнад свега. Омладински активисти служили су се у раду, поред осталог, и прогласом који је издао окружни одбор Сремског народноослободилачког омладинског савеза омладини Ужица и околине и позвао омладину „да одмах ступи у Српски народноослободилачки омладински савез, да кроз њега организује своје младе снаге и високо дигне заставу слободе српског народа и српске омладине. . .'.|178

После зборова и митинга, омладина је играла и веселила се кад год је било могуће. Један део омладине, који иначе не би посећивао те зборове због ставова њихових родитеља, долазио је на њих и упознавао се са активностима напредне омладине.

У време кад се у читавој западној Србији, односно на територији Ужичке републике, водила тешка борба на два фронта — против окупатора који је предузео своју велику офанзиву, и против четника Драже Михаиловића и квислиншких формација Ми-

177. Ужичка република, стр. 329; др Живота Марковић, КПЈ у Ужичком округу 1941, НМТУ 1984, стр. 213;
178. Документи историје омладинског покрета Југославије, Т—I—2, стр. 96—97;

лана Недића и Димитрија Љотића, то окупљање омладине у јединствен фронт борбе представљало је значајан подухват и крупан политички успех Партије и СКОЈ-а, који је обухватао читаву слободну територију, а у њеном склопу и пожешки крај.

Омладина Пожеге, у оштрој диференцијацији, доста масовно се определила за народноослободилачку борбу. У широкој њеној активности, вредна је помена акција скупљања вуне, у којој је учествовала и женска омладина. Више пута одлазиле су групе омладинки у суседна села, носиле вуну, учествовале на сеоским прелима и разговарале са сеоским омладинкама и женама о помоћи војсци на фронту.

Као што је тешко утврдити имена и број чланова Партије у Пожеги 1941. године, исто тако нема поузданих података о броју скојевоких група и чланова СКОЈ-а. По казивању Бранке — Буле Перић, са њеном сестром Јованком у СКОЈ-у су, поред осталих, били: Грозда Смиљанић, Вера Поповић, Перса Новаковић, Драган Тошић, Милена Стефановић Јосовић, Дракче Јовичић, Миле Глишић, Миодраг Синђелић, Душанка Ђелебџић, Стојана Мићић и Милева Никитовић (њих две су примљене у Партију), Манојле Смиљанић Цимер, Десанка Тула Божић, Ружица Глушчевић, браћа Шкулетић, Боривоје Ивановић и други. Састанке су најчешће одржавали у „шећерани". Тамо су писане пароле и транспаренти за потребе Команде места, Партије и СКОЈ-а. На скуповима омладине (у згради садашње основне школе „Емилија Остојић") организовано је плетење џемпера, шалова, рукавица и чарапа за партизане.[179]

У ослобођеној Пожеги и селима успешно је организован рад жена усмерен на политичке и културне активности, пре свега, у помоћи фронту. Радом жена руководила је Милена Спасојевић, а биле су ангажоване и Славка — Слава Ивановић и Зора Цвијовић. Жене у селима су много учиниле плетући делове зимске одеће за борце (џемпере, рукавице, чарапе), а у вароши шијући рубље. Више њих је добијало платно и радило код својих кућа. Неколико жена обављало је значајне функције у граду. Тако су, на пример, Славка Ивановић и Зора Цвијовић, учитељице, руководиле радом поште, Бешка Цветић је радила у Команди места, а Слободанка Недељковић и Душанка Ђелебџић у бироу за пропаганду.

Одржано је и више скупова жена у Пожеги, на некима од њих говорила је Митра Митровић. У једном свом запису она пише о расположењу у извесном делу жена, људи и младих у Пожеги, њенохм родном месту:

> „ ... Морам отићи у Пожегу. У читаву ову радост борбе и њене тешкоће, углавили су се четници, и то око мог родног места. Варошицу су сву разјединили, поцепали...

179. Брана Була Перић, изјава др В. Глишићу, 14. децембра 1974. године;

При поласку у Пожегу секретар Окружног комитета, Жељо Ђурић, рече ми да ће бити успех ако и двадесетак окупим на конференцију. Несигурно обећах ца ћу скупити и више. Рекох и шта рачунах — и сви се насмејаше мом аргументу.

Дође и више него што сам и ја мислила, набрајајући насумце бар жене које ме знају и воле од малена. Прође глас, како рекох друговима, да је дошла 'Митра Анђина' и оне ме, махом старице, изљубише 'што сам мајци остала жива'.

Али кад им свима рекох на конференцији шта ми је све жао на људе у нашем родном месту, и што бар сва омладина није у Пожешкој партизанској чети, добар део у сали гледаше ме ледено и туђе. Издржах таЈ лед. Наставих. . . горко. Не разумедоше ме. Прекиде се нешто између мене и учитеља који ме је научио читању, корио мноме друге у разреду. Искида се између мене и дечака и девојака, десетину година млађих од мене, који су ме некад молили да им вечером причам шта се то збива у великом граду и чему они да се надају. Сад пролазе хладно, круто држе главе да ме не поздраве, и не стиде се ништа.

Изразбијана политичким странкама, од радикалске до леве земљорадничке, сад се варошица сва узмувала и тражи решења у тим испреметаним односима. И кад га нема — спушта завесе. А четници пристижу да замрсе борбу против Немаца, причама о власти коју ће комунисти једанпут, ако их пусте, узети у руке. 'Каква ти је то власт кад почне ала и врана да нам суди. Нико и ништа' — и редом почињу, почев од мене...

Пуца јаз између мене и сваког прозора на коме су спуштене завесе и свакога ко не окреће главу да поздрави мене — на мене — моју борбу.

Пуца јаз између нас и четника. Пуца болно преко детињства и младости, још теже преко. .. лешева изгорелих тела Јелене Субић — озбиљне учитељице, коју знам још из школских клупа. Знам јој и љубав с Првославом. Сад је негде код Косјерића силована и изнакажена. Пред Првославом. Њега су убили. И Јелену Косовац, такође учитељицу. Склонили смо фотографије њихових полупечених, голих тела да се улицом не разлеже такав јаук жена кад их виде.. ."[180]

Ово казивање сведочи о стању духова и опредељења у једном делу пожешке чаршије — међу ситним трговцима, старијим

180. Митра Митровић, Ратно путовање, Београд 1953, стр. 42;

политикантима и њиховим породицама. Казује о ондашњој Пожеги која се раслојила, делом услед ранијих страначких опредељења, делом услед четничког бивствовања током месец дана, и њихове пропаганде којом су покушавали, некад милом некад силом, да народу утискују у главу разне измишљотине и лажи о партизанима и комунистима, као нељудима који су напустили српство и краља! На жалост, део Пожеге, нарочито онај ћивтински, трговачко-чаршијски, раније формиран у бившој Југославији, определи се против народноослободилачке борбе и није ишао ходом напредног дела пожешке омладине и других грађана и пожешких села, који су са заносом кренули у борбу против окупатора, у борбу за слободу и бољи живот.

У Команди места у Пожеги радило се као у кошници. И дању и ноћу. Команда је била највиши командни орган у срезу. Она је организовала и вршила службу у Пожеги и суседним селима. Заједно са Среским народноослободилачким одбором, Среским комитетом Партије спроводила је мобилизацију у пожешке чете, организовала дотур потреба за јединице које су се бориле на подручју среза и у околини. Организовала је курирску службу до штаба Ужичког одреда и према истуреним јединицама, каткад преузимала преношење веза и значајних порука према штабу Чачанског одреда. Организовала је тзв. службу узбуњивања за случај налета непријатељских авиона. У Команди места, на тераси, налазила се једна сирена на ручни погон. Кад би телефоном из Ужица, Чачка или Косјерића Команда места била обавештена о могућном налету авиона, један од курира или радника у Команди места покретао би ручну сирену и давао узбуну. Често је тај посао обављао Љубинко Пантелић, борац Рачанске чете, који је током новембра у Команди радио на курирским и другим пословима.

Команда места и Сремски народноослободилачки одбор организовали су и интендантуру, у којој су радили Милорад — Мићо Цицварић и Петар Ћирјаковић, напредни пољопривредник из Вирова. Тројица одборника Арсеније Цвијовић, Срећко Перић и Петар Ћирјаковић били су овлашћени да откупљују стоку на пијаци за исхрану војске, сиромашних грађана и депортованих словеначких породица. У неколико штала била је смештена откупљена стока, за чију је исхрану била обезбеђена довољна количина сена.

Сремски одбор и Команда места организовали су и посебну врсту самозаштите — преко одбора за борбу против „пете колоне" и Народне страже. Стража (негде се називала и милиција) обезбеђивала је објекте, органе власти, команду. Око 60 бораца који су обављали дужности страже били смештени у згради бившег среског начелства. И при месним одборима у већем броју села постојале су страже. Према непотпуним подацима, свако село, односно одбор, имао је по 6 до 20 стражара. Стража при одбору у Милићевом Селу бројала је 20 стражара, који су били смештени

у згради основне школе. Стражом је командовао Милош Јеверичић.[181]

Одбор за борбу против „пете колоне" при Команди места и Среском одбору формирао је Слободан Пенезић. Руководство тог одбора сачињавали су Венијамин Маринковић, Слободан Јанковић, судија, и Новак Живковић. Командир јединице био је Миле Глишић. Према непотпуним подацима, у одбору су радили Миливоје Никитовић Фуртула, Петко Тановић, Виђентије Ковачевић, Здравко Врањешевић, Радомир Дабић, Михаило Богићевић, Љубо Николић, Миломир Диковић и други. Одбор је, преко својих стража, милиције и других органа, обављао задатке обезбеђења, затим обавештајне и контраобавештајне природе, вршио претресе сумњивих лица или њихових зграда. Тај одбор је ислеђивао ухапшене
— преко своје судске секције, уз помоћ судије Слободана Јанковића. Сем осталих, откривена су и ухапшена двојица Јаворчевих четника, који су се илегално убацили у Пожегу. Један од њих се презивао Лелековић. Имали су обојица објаве италијанског батаљона „Белуно". Код њих је заплењено и писмо упућено пожешким четницима, у коме је Јаворац поручивао — да ће доћи кад стигну немачки авиони.[182] Та секција је новчано казнила групу коцкара, јер је коцка била забрањена. Међу затвореницима у Пожеги се налазио и бивши пилот Бабић, осумњичен да је силом скинуо с воза Милана Благојевића и одвео га четничком команданту, где је ускоро убијен.

Ови органи — народна стража и одељење за борбу против „пете колоне" — кажњавали су шпекуланте и одузимали им скривену робу. Тако је трговац Миливоје Поповић продавао шећер по много вишим ценама од прописаних. Приликом претреса, сем резерви шећера које је био сакрио, у његовом су складишту пронађени и други артикли, као вуна, конац за шивење и друго, па је сва та роба заплењена и записнички предата кројачкој радионици и интендантури Команде места.[183]

Команданти места у Пожеги били су Вукола Дабић, затим Миливоје Радовановић (септембар — почетак октобра), Милош Божић после ослобођења Пожеге 3. новембра, затим поново Миливоје Радовановић и Венијамин Маринковић.

ТИТО МЕЂУ БОРЦИМА У ПОЖЕШКОЈ КАСАРНИ

Једног дана, вероватно 25. новембра, Врховни командант НОПОЈ је боравио у Пожеги и посетио јединице које су се затекле у пожешкој касарни.

После завршених борби против четника у пределу Прањана,
3. батаљон 1. шумадијског одреда и Драгачевски батаљон Чачанског одреда дошли су у Пожегу на краћи одмор. У Пожешкој ка-

181. Др Живота МарковиН, н. р., стр. 321; Архив НМТУ, инв. бр. 4812;
182. Подаци Новака Живковића, 16. децембар 1982. године;
183. Др В. Глишић, н. р., стр. 126;

сарни су се срели Шумадинци и Драгачевци са борцима 1. пожешке чете. Међу Шумадинцима борци су запамтили једног пушкомитраљесца који је носио немачког „шарца", а такво оружје нико од њих није имао. Вешти Шумадинац је са великом лакоћом и брзином показивао како се рукује пушкомитраљезом, како се склапа и расклапа. Међу Пожежанима, својим казивањима о борби против четника највише су остали у сећањима Ратко Јоковић и Драган Алемпијевић, кога су, још тада, његови другови предлагали за командира чете, а он сталожено одговарао — да је то велика одговорност и да јој он није дорастао.

Шумадинци и Драгачевци су посетили и раднике обућарске и кројачке радионице, који су им поправљали одећу и обућу. Била је то необична слика: радници су радили за машинама, а поред радног места било је њихово оружје. Кад је требало, како су сами говорили борцима који су дошли са фронта, увече су одлазили у патроле, на страже. Одатле су борци написали писма породицама. Знали су да у неким селима још вршљају четници, ширећи пропаганду против партизана. Зато су многи од њих, уз писма, родитељима послали и по примерак „Борбе" — онај у коме је био објављен споразум између партизана и четника.

Једног поподнева, док су се борци одмарали, на вратима једне собе у којој су били борци Драгачевског батаљона, појавио се вршилац дужности команданта Душан Ђурђевић и командовао:

— Другови, сви у строј! Дошао је друг Тито!. . .

То је било изненађење. Тито је дошао без најаве у касарну. Док је командир 1. чете Драгачевског батаљона Десимир Ћирјаковић спавао, четни курир Раденко Живановић Корчагин узео је да опере командирове чизме. И баш у тренутку кад је курир пумпао воду и прао чизме, поред њега је наишао Тито, са групом другова. Тито је у пролазу упитао курира:

— Друже, шта то радиш?

— Перем командирове чизме.

— Да ли ти је командир наредио? — питао је Тито.

— Није! — одговорио је курир и продужио посао, и не слутећи ко га то пита.

Ту сцену су видели и неки пожешки руководиоци, па је Миливоје Радовановић отрчао до командира Ћирјаковића.

— Срам те било! — говорио је. — Курир ти као посилни пере чизме, а то гледа генерални секретар Партије. Требало би те стрељати!.. .

Онако бос, Ћирјаковић је истрчао на врата и викнуо:

— Корчагин, ко ти је рекао да переш чизме? Брзо их донеси овамо!

Тито и другови око њега слатко су се насмејали.

Зацас су се Шумадинци, Драгачевци и Пожежани окупили и постројили. Пред стројем су стајала тројица другова, наоружани пушкама и у кожним капутима. Са њима су били команданти и

политички комесари јединица и другови из Команде места и Сресског комитета КПЈ. Били су то Јосип Броз Тито, Иво Лола Рибар и Влада Зечевић.

Онако у строју, борци су се дошаптавали као да нису свесни да стоје пред Врховним командантом. Препознали су Тита, попа Владу Зечевића и Иву Лолу Рибара, кога су неки од њих видели у Прањанима!

Тито је први говорио — најпре о издаји Драже Михаиловића и о победама које су партизани однели над четницима испред самог Ужица, ту у Пожеги, у Прањанима, у Чачку. Рекао је да су тамо, у близини Прањана, партизани већ били опколили главнину Дражиних снага. Могли су и Михаиловића да ликвидирају, али то нису учинили и из политичких разлога — јер треба све покушати да би се спречио братоубилачки рат. Тако ћемо имати мање спољнополитичких неприлика, мање сметњи.

Тито је у рукама држао карабин, а на десном куку, о појасу, висио му је „парабелум". На глави — равна црна шубара, са петокраком, на леђима кожни капут. У једном тренутку, обраћајући се Шумадинцима, Тито је обема рукама ухватио врх пушке која се кундаком ослањала на земљу, па је зачас заћутао. Поглед му је био управљен ка земљи. Онда је подигао главу и почео да говори о Милану Благојевићу, великом јунаку, чија је смрт један од најтежих губитака за Србију. Утолико тежи што до њега није морало да дође. Убиство су извршили Михаиловићеви људи ту, у Пожеги, мучки и без икаквог испитивања. Тито је још рекао да ће жеља бораца 1. шумадијског одреда да њихова јединица носи име свог прослављеног команданта, који је дао живот за слободу, бити испуњена.

Тито је о свему говорио отворено. Казао је да Немци све жешће и све јачим снагама стежу обруч око слободне територије у Србији. Напоменуо је да је тих дана шпијунима и петоколонашима пошло за руком да изврше диверзију у ужичкој фабрици оружја. Казао је да од тога има много штете и много људских жртава, али да ће се и тај губитак преболети, и да се свим снагама морамо борити против петоколонаша и издајника — сви заједно и на сваком месту. И да морамо бити будни.

Обраћајући се Драгачевцима, Тито је рекао да зна да су они добри и дисциплиновани борци. Зна за њихове успешне борбе са Краљева и из дана одбране Ужица. Казао је да чувају успомену на свога команданта Богдана Капелана, који је пао у борбама за ослобођење Пожеге.

После Тита говорио је Влада Зечевић. О њему су већ сви доста чули. Импозантна, висока фигура, маркантно лице, са кратким брковима и брадицом. Био је симпатичан и по одевању — носио је на шубари крст, а изнад крста и петокраку. Говорио је о слози српског народа и хвалио партизане као храбре борце, ратнике који се примерно односе према народу, цене његове обичаје и навике.

На крају је реч узео и Иво Лола Рибар. Говорио је живо и ватрено, указујући на крупне задатке који очекују партизане и на напоре које омладина чини у борби за слободу.[184] После митинга, Тито и његови сарадници вратили су се у Ужице.

У Титовој пратњи многи борци су запазили и возача Рађена Филиповића, металског радника, родом из Годовика, који је живео у Грдовићима и кратко време био командир једне ариљске чете. Стајао је уз Десимира Ћирјаковића, његовог интимног друга. Месец дана раније, возио је Тита и делегацију Врховног штаба у Брајиће. Сада га је возио, са друговима који су га пратили, аутомобилом „опел" који су Драгачевци запленили у једној акцији у Овчарско-кабларској клисури, па га касније одвезли у Ужице.

* * *

Период Ужичке републике представља једну од најсветлијих страница у ослободилачкој борби и ближој историји Србије. Народ Пожеге и њених села, као и пожешке чете у саставу Ужичког партизанског одреда, дали су свој, не мали, допринос у ослобођењу дела простране слободне територије и у изградњи нове народне и револуционарне власти.

Рад Партије и СКОЈ-а на мобилизацији народа за ослободилачку борбу био је непрекидан, плански и успешан. Доста је урађено на формирању и изградњи нових органа власти — народноослободилачких одбора, који су уложили огромне напоре да се искористе привредни потенцијали за остваривање циљева борбе против окупатора. Велике тешкоће у раду војних јединица и органа власти, као и Партије и СКОЈ-а, причињавале су акције четника против ослободилачке борбе, оружани сукоби с њима, тј. стварање унутрашњег фронта, уместо мобилизације за борбу против окупатора. Четничко настојање да у својим рукама задржи Пожегу и важне објекте и комуникације у долини Западне Мораве, у ствари, да поцепа слободну територију, веома је отежавало ослободилачку борбу народа пожешког краја, као и потпуније изграђивање органа власти и јачање друштвено-политичких организација. Њихов фронтални оружани напад на јединице партизанских одреда и сарадња са другим квислиншким снагама у Србији директно су помогли окупатору да лакше и брже поново окупира слободну територију, крајем новембра 1941. године.

184. Драгачево, стр. 242—243;

IV ГЛАВА

НЕМАЧКА ОФАНЗИВА И ЗЛОСТАВЉАЊЕ НАРОДА

Снажним дејствима партизанских одреда и стварањем компактне ослобођене територије, познате под именом Ужичка република, Немци су били угрожени у Србији. А до Србије, заправо до њених природних богатстава и мира у њој јако им је било стало. Тим више јер су сматрали да ће имати мир на целом Балкану ако га имају у Србији. Није случајно што су је, приликом комадањ* Југославије, целу задржали под својом окупацијом.

Половином септембра, у ствари, 16. септембра, вођа Трећег Рајха је наредио заповеднику оружане силе да угуши „комунистички устанички покрет" на југоистоку Европе, пре свега, ,,да у Србији обезбеди саобраћај и важне објекте за немачку ратну привреду", и да при том „најоштријим мерама за дуже време успостави поредак".

Сходно добијеном наређењу Немци су предузели тзв. прву офанзиву, једну од најбруталнијих у току ослободилачког рата. Извршили су нечувене злочине — масовне покоље у Шапцу, Крагујевцу, Краљеву и селима у долини реке Јадра. Крв и пустош остајали су за побесњелим немачким војницима, који су, можда, веровали да ће мировати и пировати под небом Србије.

Прва офанзива је била организована по свим прописима као против регуларне војске. Снаге у Србији ојачане су 342. дивизијом из Француске, 113. дивизијом чак са источног фронта, 125. пуком из Грчке. У офанзиви су учествовале, сем пешадије, артиљерија, оклопне јединице и авијација. У њу се укључио и део квислиншких снага (Српски добровољачки корпус, делови Српске државне страже, Недићева жандармерија и др.). Нису изостали ни четници Драже Михаиловића, јер, након отворене издаје приликом опсаде Краљева, они су све више показивали своје издајничко лице и деловали као савезници окупатора.

У офанзиви таквих размера, у којој су снаге непријатеља седам пута биле бројније, недовољно наоружани партизански одреди одолевали су углавном партизанском храброшћу. А то није било довољно, јер у офанзиви нису имали против себе посадне јединице, него војску која је занат учила на огромном простору од за-

падне Европе до близу Москве и Лењинграда. Партизанским одредима су недостајали међусобна повезаност, па и добре везе с Врховним штабом, што је један од узрока брзог и релативно лаког продора на многим секторима, што ће се показати и у самој Пожеги. У завршној фази офанзиве, замало да није био изнена-

Борци Прве пожешне чете и народ повлаче се из Пожеге
29. новембра 1941.

1

ђен и Врховни штаб са партијским руководством. Успели су да одступе из Ужица захваљујући самопожртвовању славног Радничког батаљона, који је, са Орашачком четом и са две чете Посавског одреда, водио херојску борбу на Кадињачи, 29. новембра.

ПОВЛАЧЕЊЕ ПАРТИЗАНА И ПОНОВНИ УЛАЗАК НЕМАЦА У ПОЖЕГУ

Шта су у таквој ситуацији учинили среески комитет и други политички и војни органи у Пожеги, како су дочекали офанзиву и како су се у њој сналазили?

Сресни комитет КПЈ у Пожеги је на свом последњем састанку, 27. новембра, разматрао насталу војно-политичку ситуацију. Састанку је присуствовао Душан Вишић, члан ОК КПЈ за Ужице. Он је чланове Комитета обавестио да је ситуација таква да захтева највећу приправност, што подразумева, у крајњем случају повлачење из ослобођених градова, па и из Пожеге. Стога је одлучено да се Аћим Ивановић ослободи дужности политичког комесара 1. пожешке чете и да организује евакуацију ратног и другог материјала из Пожеге. Међутим, наређење за евакуацију није издато ни 1. пожешкој чети, ни осталим борбеним деловима, као ни Команди места и другим организацијама и установама.

Евакуација војних и ратних потреба је почела 28. новембра, и настављена сутрадан. Аћим Ивановић је послао курире у Висибабу, Глумач и Горобиље да прикупе сва способна запрежна возила, воловска и коњска. У току ноћи мобилисао је и натоварио пет-шест воловских запрега које су ишле из Златибора за Чачак по жито, (а враћале се празне). Целу ноћу и сутрадан до девет часова пре подне извлачен је материјал. Утоварене су све резерве из кројачке и обућарске радионице. Уз пут, од Шенгоља до Рогу (око 6 километара) колона запрега била је изложена митраљирању авијације. . . Према сећању Аћима Ивановића, један је авион почео да бомбардује колону у близини школе у Висибаби. Стога је ту остало петоро кола. На просторију око школе и општине у Рогама бачено је око 28 бомби. Тада је школа била демолирана.

Од бомбардовања у Рогама погинуо је и Драгомир Иван> вић, стари члан Партије и председник месног НОО.

Команда места, 1. пожешка чета и руководства политичких организација — сресни комитети Партије и СКОЈ-а, Сресни народноослободилачки одбор — били су 29. новембра у Пожеги. Међутим, два-три дана раније, било је речено — на састанцима — да чланови партизанских породица напусте Пожегу и да се извлаче у села Годовик, Роге, Сврачково и друга.

У пожешким селима мало се знало о томе како је и колико је немачка офанзива осветничка и жестока, да је тако близу и да многима прети смртна опасност. Стога наређење за евакуацију и повлачење није издато ни 29. новембра. Наређено је само да ма-

ња одељења, са запрегама, одвуку из складишта авионске бомбе и минирају прилазне путеве од Косјерића и Чачка, да раскопају те путеве и направе препреке. Међутим, од свега тога није било ништа. Минирање и раскопавање путева, и уколико је извршено, није имало никаквог ефекта, јер је нестручно учињено. Из тога није тешко закључити да се нису довољно користила борбена искуства, и да се мало учинило од устанка на војностручном оспособљавању партизана и партизанских јединица уопште.

На дан-два пред повлачење из Ужица, у Пожегу, односно у 1. пожешку чету упућен је Миленко Никитовић, који је раније био у 3. ужичкој чети, на положајима код Бијелих Брда. Комакдант места у Пожеги Венијамин Маринковић, командир 1. чете Ратко Јоковић и Никитовић на брзину су направили план одбране Пожеге. По том плану, и 1. пожешка чета и пожешко руководство остали су у Пожеги и тог последњег слободног дана, тј. 29. новембра. Само је Миливоје Никитовић, из одељења за борбу против „пете колоне", са неколико бораца, међу којима су били Гојко Јешић и Миљко Марковић, спровео групу од око 15 затвореника (остали су ослобођени) у Радобуђу где их је предао једној ариљској чети. Неколико одборника Среског народноослободилачког одбора тога дана су се затекли у селима. Остали из руководства политичких организација — Љубо Мићић, Венијамин Маринковић, Крста Пајић, Миливоје Радовановић, Слободан Поповић Бакула и други — били су у Пожеги. Маринковић је чекао наређење из Ужица, из штаба Ужичког одреда, и није хтео самостално да нареди повлачење из Пожеге. Телефонска веза са Ужицем је постојала пре подне, али наређење за повлачење није издато. Прва пожешка чета била је делом у Пожеги, у касарни, у згради среског начелства, на дужностима, а један је вод обезбеђивао погонско гориво у Јеминској Стени. Тако, све док Немци нису упали у саму Пожегу, 1. чети није било наређено ни да заузме борбени распоред ни да се извлачи из варошице. Наређење за повлачење благовремено је добио само вод у Јеминској Стени. О томе постоји запис Љуба Станића, а то потврђује и Миливоје Радовановић, који каже да је том воду наређено, у последњем тренутку, да отвори славине бензинских каца и да се потом повуче. Љубо Станић, између осталог, наводи:

> „Дошао сам у команду места. Видим неко паковање на кола. Љубо ми је рекао да ћемо да се повучемо из Пожеге и наредио ми да одем у Пријановиће и да кренем стражу која је чувала бензинске каце, али да пожурим. Отишао сам одмах. Командир страже био је Милорад Васиљевић Рале. Било је са њим око 20 другова. Нисам све познавао. Био је Боривоје Мићић, Лука Станић, осталих се не сећам. Саопштио сам им Љубово наређење. Одмах су се прикупили и пошли ка Пилатови-

ћима да пређемо Мораву. На самом мосту чули смо камион и погледали ка Пожеги. Видели смо Немце. Уставили су кола код куће Велимира Токовца. Он је топио маст са женом Драгојлом. Немци су их убили и просули маст. Продужили су до каца и затворили славине на кацама које су партизани отворили да се проспу нафта и бензин. Ми смо сви отишли преко платице у Горобиље, а одатле у Годовик. Тамо је био Љубо Мићић и остали који су избегли из Пожеге. Неки су побијени из авиона, приликом изласка из вароши, а неки су побијени у Пожеги. . ,"[1]

И Команда места, и 1. пожешка чета и политичко руководство Пожеге били су изненађени брзим упадом Немаца у Пожегу. Бране Јоксовић наводи у „Дневнику" да је 29. новембра обавестио руководство Пожеге о наиласку Немаца од села Пониковице, тј. од Косјерића, али тој његовој вести није поклоњена пажња. Он и сам, под датумом од 28. новембра, бележи да се „чују вести о офанзиви", да се врши мобилизација, али да ни он у то не верује. Сутрадан, 29. новембра, пошто се са својим људима из Здравчића вратио из патроле, он бележи:

„Јововић ми је јавио, да су Немци у Пониковици. Пошао сам у Пожегу да известим. .." Затим наставља: „Тенк (одн .танкета, пр. Ј. Р.) је прошао испод механе. . . Наишли су и бициклисти. . ,"[2]

На путу од Здравчића, немачка моторизована јединица се кратко задржала испред Пожеге, код моста на Скрапежу (припадала је ловачком тенковском одељењу 342. дивизије). За то време Пожегу су надлетели авиони који су жестоко митраљирали и бацили неколико бомби. Од буке авионских мотора, митраљеских рафала, специјалних сирена, које су стравично завијале, и од експлозија бомби, није се чула ни немачка моторизација. Пожежани су очекивали долазак Немаца из правца Чачка, а они су дошли, међутим, из Косјерића. Најпре су наишли немачки мотоциклисти, па борна кола, и концентрисали су се на пожешкој пијаци, код ондашње кантарџинице, тј. усред варошице, пред Командом места. А наређење за одступање није било издато! Тек пошто је Венијамин Маринковић са балкона зграде Команде места угледао немачке мотоциклисте на пијаци, почело је напуштање Команде места
и, уз општу пуцњаву и митраљирање, из авиона, настало је извлачење из Пожеге. Судија Слободан Јанковић алармирао је, у последњем тренутку, део 1. пожешке чете, који се налазио у згради среског начелства. Дошло је до пушкарања, па се тај вод бораца, уз спорадичну борбу, повлачио преко Радовине и Расне према Го-

1. Л>. Станић, н. р., стр. 10—11;
2. Б. Јоксовић, н. р., стр. 8;

довику, односно Рогама. Миленко Никитовић је докопао пушкомитраљез и дејствовао њиме док су се борци извлачили. Други делови чете, који су били у кругу касарне, извлачили су се према Глумчу, Бакионици и Пилатовићима. Само су неки од њих касније кренули према Рогама.

Немци су у том изненадном налету успели да заробе неколико партизана у касарни и на железничкој станици. Међутим, иако по деловима и прилично неорганизовано, чета се повукла у Сврачково и Роге. Тамо није стигла група бораца која је из Пожеге доспела у Бакионицу. Они су се разишли кућама, а само се део њих пробио до Јежевице, где је ушао у састав 2. пожешке чете.

Ови појединачни случајеви извлачења лепо илуструју колико је ситуација била драматична, шта значи доживети изненађење, и како се тада догађаји поигравају људским судбинама.

Тек када се танкета појавила на пијаци и Венијамин Маринковић је истрчао из Команде места и наредио повлачење. Истрчгли су и остали из зграде и, кроз двориште и преко ограда, брзо напустили варош.

Од митраљирања из авиона и убитачне паљбе Немаца који су ушли у град, Пожежани су имали тешке губитке. У том извлачењу су погинули: Венијамин Маринковић, командант места у Пожеги, члан ОК КПЈ за округ Ужице и члан Среског комитета КПЈ за Пожегу, Слободан Поповић Бакула, секретар Среског комитета СКОЈ-а, Милош Божић, ранији командант места, Петар Ћирјаковић, партизан из драгачевског села Вирова (радио је у интендатури Команде места), Стефан Стефановић, члан среског НОО, Миломир Шкулетић, борац 1. пожешке чете, и други. То су били велики губици.

Венијамин Маринковић је био професор гимназије у Ужицу, стари и искусни комуниста. Његови ђаци из гимназије, цела једна генерација, у којој је био и народни херој Миодраг Миловановић Луне, пошла је стопама свога омиљеног професора — у ослободилачку борбу. Бакула, млади и предани омладински радник, омиљен друг. Обојица су остали на „мртвој стражи" у Пожеги.

Љубинко Пантелић, рачански партизан, који је био курир Команде места, приликом повлачења није имао времена да узме ни војнички ранац, већ је истрчао из зграде само са пушком. По његовом казивању, Немци су брзо пристигли и тукли пакленом ватром све који су се извлачили или бежали из Пожеге. Нешто касније, Пантелић је сустигао Славка Међедовића и Слободанку Недељковић. Славко је био лакше рањен кроз длан, а Слободанка изгребана по лицу — од ситних повреда у току повлачења кроз жбуње. У Годовику, код школе, сви троје су нашли више Пожежана. Једну већу групу довели су Љубо Мићић и Миливоје Радовановић.

Милијан Неоричић, члан Среског комитета СКОЈ-а, 29. новембра, се затекао у Команди места кад су Немци упали у Пожегу. Он је, са једним омладинцем из Речица, изнео две пушке, писаћу машину и радио-пријемник којима се служио Сремски комитет СКОЈ-а. Следећу ноћ обојица су преспавали у кући Милијановог оца. Сутрадан су сакрили машину и радио, а Милијанов отац је склонио пушке у једно издубљено дрво, које је располовио, па га опет саставио.[3]

Нешто раније, Љубо Мићић и Милан Петронијевић добили су три милиона динара од Окружног НОО да купе жито у пожешком срезу — за партизане. Кад су продрли Немци, Љубо је сакрио код своје куће у Горобиљу око милион динара (касније су их четници пронашли). Петронијевић је у току извлачења из Пожеге однео „пуну зобницу" пара у Гостиље, где се био привремено склонио. Паре су биле скривене међу кацама, у качари где се и сам сместио. Међутим, домаћин је једне ноћи довео четнике који *су* одвели Петронијевића. „Зобница" са парама је остала и одатле јој се губи даљи траг.[4]

Иако је дошло до потпуног изненађења, па је извлачење из Пожеге било веома тешко, већина бораца и руководилаца није губила главе. Извлачили су шта су могли понети, помагали једни другима. Љубо Станић се 29. новембра, после доласка из Јеминске Стене у Годовик, вратио према Пожеги — да тражи сина Душана, који је био магационер при Команди места. Пошао је са рањеним Остојићем и пренео га преко Мораве у Пилатовиће, па у Крстац и тамо га оставио код неког његовог познаника. Сам је свратио кући и пресвукао се, јер је био мокар, па отишао у Роге.[5]

Бране Јоксовић је кренуо из Здравчића, са својим оцем Миломиром, преко Горјана и Поточања, и дошао у Роге. Тамо је нашао комесара чете Аћима Ивановића. С њим је отишао у Северово, где је пронашао своју 1. чету.

Бошко Међедовић и Миодраг Лучић Лујо, у метежу насталом приликом упада Немаца, сакрили су се на таван једне куће. У току ноћи извукли су се према Глумчу, али су ускоро обојица заробљени.

Друга пожешка чета, под командом командира Радосава Ковачевића и политичког комесара Јована Стаматовића, повлачила се организовано у време немачке офанзиве. Последњих дана новембра у Прањанима је добила задатак да са Ариљском четом хитно крене ка Буковима, да појача положаје ужичких и ваљевских чета према Немцима који су наступали. У Тометином Пољу чета се сукобила са једном четничком јединицом. Пошто је успостављен контакт, позивајући се на споразум између Врховног штаба и Драже Михаиловића, борба је ипак прекинута. Комесар Ста-

3. Љубинко Пантелић, изјава аутору од маја 1982; М. Неоричић, нзјава од 15. децембра 1982. Пушка и радио-пријемник су сачувани. Писаћа машина је иструнула. Радио је Милијан предао Музеју устанка *у* Т. Ужицу, а његов отац пушку команди места.
4. Новак Живковић, изјава аутору 14. дец. 1982;
5. Љ. Станић, н. р., стр. 11;

матовић је имао при руци лиет „Борбу", у којем је био објављен споразум између четника и партизана, и показао га четницима. Кад је то прочитао, четнички командир је повукао своју јединицу према Маљену. Док се чета одмарала, у Тометино Поље су стигли курир Страшни и Драган Корић, економ чете. Они су јавили да су Немци заузели Ужице и Пожегу. Сутрадан је чета (са четом Ариљаца), кренула према Добродолу и Отњу, а предвече су тим правцем наишли делови Крагујевачког одреда које су предводили Раја Недељковић и поручник Љубиша Урошевић. Пожежани, Ариљци и Крагујевчани заједно су вечерали, па увече продужили покрет преко Здравчића, Тврдића, Висибабе, Расне, Шенгоља и Рупељева и у зору стигли у Роге. Са Пожежанима се повлачио и Станоје Пчелар, активиста из Мршеља, који се касније вратио. У Тометином Пољу рањен је борац Милутин Јовановић из Здравчића. Чета га је однела у његово село и оставила код родитеља.

Друга пожешка чета се задржала у Рогама, Ариљци су продужили за Радобуђу, а Крагујевчани према Северову. После неколико дана, и 2. пожешка чета је отишла у Северово, где су већ били 1. пожешка чета и остали позадински и политички радници из Пожеге и више пожешких села. Марш 2. чете био је напоран. Време је нагло захладнело, суснежица, велике магле, што је утицало на морал бораца.

Из Пожеге се повукла већина активиста, као и чланова партизанских породица. Из села су се такође повлачили позадински радници и одборници НОО. Војко Станић, председник НОО у Горобиљу, наводи да је било договорено да се сви одборници и милиционери (тј. сеоски стражари) повуку према Благаји и Северову. Међутим, кад је почело одступање, само се део тих људи повукао. Неки су остали код својих кућа, а неки се сакрили. Они који су се повукли из села укључивали су се у пожешке чете.[6]

Када су поново окупирали Пожегу, 29. новембра, Немци су почели хватати људе на улицама и по кућама. Око 200 људи било је скупљено у малом дворишту бившег среског начелства. Међу њима је било и неколико партизана, заробљених у кругу касарне или на железничкој станици. Сви ти заробљени и похватани људи морали су, по команди, сабијени на малом простору, седети на хладној земљи. Предвече су их постројили у две врсте — окренуте једне према другима. Међу њих је стао Немац, официр са преводиоцем, војником фолксдојчером. Официр је од похватаних тражио да прокажу да ли се међу њима налази неко од познатих комуниста: Љубо Мићић, Миливоје Радовановић, Венијамин Маринковић, Крста Пајић и други. Сви присутни су ћутали. Ћутали су и кад је Немац рекао да ће сваки трећи бити стрељан. Нико није изговорио ни једно име. Једино је бивши председник општине, Драгољуб Костић, рекао да међу похватанима нема комуниста, јер

6. Стенографске белешке, стр. 116;

су се они повукли из Пожеге. Тада је Немац, уз помоћ неке фолксдојчерке Марије, издвојио четири партизана и једну партизанку, који су заробљени са оружјем или су на главама имали капе са

Има овде радника бив. војске Југословенске војске, као и друге приватне странке, који су заведени и који су као пуки сиромаси радили исхране себе и своје породице сада трбуха рада-на служи у овој сврси мисаца.

Има људи који нису били материјално бедни, али су под страхом строгог комунистичког режима, морали неку помоћ им чинити.

Нарочито општинска управа подвлачи: да жене и деца нетреба (... да има) свога родитеља-старешину

6 8-XII

СРПСКОЈ КОМАНДИ МЕСТА

ПОЖЕГА

Општинска управа у споразуму са једним широм одбором грађана претресла је питање, по Вашем наређењу бр. служено од 5 децембра 1941 год. који су од мештана припадали комунистичкој партији, који су учествовали као партизанска војска и који су као цивилно грађанство помагало партизанску управу приликом боравка у овоме месту. Стање по овом питању види се из нижег Ваш списка.

Општинска управа узима слободу да истакне Господину Команданту следеће:

Када је Немачка оружана сила напустила Пожегу 16 априла ... тога дана капитулирало близу 20.000 Југословенске

Извештај нвислиншног председнина општине Пожега Српској номанди места о стању и људству у Пожеги после повлачења партизанских снага из Пожеге, **децембра 1941.**

петокраком звездом. Сви су стрељани ту пред стројем свих ухапшених. То су били борци достојни партизанског имена: Миливоје Станојевић, наредник српске војске са солунског фронта, који је био командир железничке станице, а приликом заробљавања није хтео да скине партизанску петокраку са шајкаче, а пре стрељања

храбрио је похватане Пожежане; Љубо Панић, поштански чиновник из Пожеге, Перо Кнежевић, порески службеник, Јелица Смиљанић из Расне, и један дечак чије име није утврђено.

Остали похватани су одведени у пожешку касарну, где су провели ноћ. Сутрадан, после новог краћег проверавања, све затворене су пустили кућама, међу њима и неколико рањеника, за које је председник општине рекао да нису рањени у борбама, већ од немачких трупа, приликом бомбардовања Пожеге.[7]

После првог налета Немаца и злочина извршеног 29. новембра, у Пожеги је неколико дана било затишје. Већ 30. новембра, јединицу која је припадала немачкој 342. дивизији заменила је јединица из немачке 113. дивизије. У Пожеги се задржао 2. батаљон 260. пука те дивизије, док се јединица из 342. дивизије упутила према Чајетини. Тада су Немци у Пожеги применили неку тактику ишчекивања, одлагања репресалија према становништву. Код дела становништва то је створило утисак да неће терорисати грађане.

После неколико дана, непријатељи се у Пожеги и пожешким селима још више и сасвим отворено удружују. Поред немачких јединица, у Пожегу стижу љотићевци и четничке јединице, које су се легализовале. Љотићевци, тзв. добровољци дошли су 5. децембра у Пожегу. То је био 3. ђачки добровољачки одред, под командом поручника Будимира Никића, из састава Српског добровољачког корпуса. Неколико дана после њих, у Пожегу су дошли и пожешки четници, „рудничани", названи по томе што су после пораза у борби против партизана око Ужица и Пожеге претрпели велике губитке и повукли се све до Рудника. Сад су се и они враћали у Пожегу и у пожешка села под командом мајора Манојла Корађа. У Пожеги су тако формиране три команде: немачка, „српска", тј. љотићевска, и четничка. Окупатор и удружене снаге контрареволуције су у Пожеги радили заједно. Они су се понекад, у понечему, разликовали, и тада су се понашали суревњиво. Тако је љотићевац Никић, одмах по доласку у Пожегу, поставио за среског начелника из своје јединице — Средоја Трифуновића, цвећара по занимању. Против тога је устао четник Корађ, па је хтео да смени, не само новог среског начелника него и дотадашњег председника општине Драгољуба Костића, који му није био „довољно енергичан". Међутим, и поред повремене суревњивости, сви непријатељи народноослободилачког покрета били су јединствени у борби против партизана.

За кратко време, немачке власти и квислинзи обновили су окупациони систем. У Пожеги је формирана месна команда (ортскоманда), са мањом посадном јединицом, пошто су оперативне јединице одведене у друга подручја. Формиране су и тзв. сеоске страже. Уместо њих, касније је доведен одред Српске државне

7. Исто, стр. 129;

страже. Формиране су четири њене станице: у Пожеги, Горњој Добрињи, Каменици и Рогама. Један добровољачки одред обезбеђивао је железничку пругу од Јелендола до Узића. Обновљен је и читав апарат недићевских власти: среско начелство и општинске управе у Пожеги и у селима. Цео тај окупациони апарат допуњавали су и легализовани Михаиловићеви четници под Недићевом командом.

У Пожеги и пожешким селима, нарочито оним која су дала највише бораца против окупатора, примењен је дотада нечувен терор: убиства, покољи, пљачке, батинања и прогонства неслућених размера. Све су то радили удружени — окупатор и његове слуге, љотићевци и четници. На другој страни био је обезглављен народ. Догодило се да је, после повлачења партизанских јединица у Санџак, цео пожешки крај, као и подручје бившег ужичког округа остао без организованог партијског рада, без организованог носиоца борбе против окупатора. Сви партијски радници били су се легализовали за време Ужичке републике и морали су одступити са партизанским јединицама. Покушаји да се неки од њих врате на окупирану територију пожешког краја били су кобни. Нико од оних који су враћени у ужички округ и пожешки срез није успео да ма шта предузме или организује. Готово сви су брзо пали у руке непријатељу или су прешли у дубоку илегалност. По налогу Главног штаба Србије, Миливоје Радовановић је три пута из рејона Нове Вароши упућиван на позадински рад, — са јединицама које су покушавале да продру у рејон Ариља и Пожеге. Изненадни продор Немаца имао је, као последицу и то да није остављен ни један илегални пункт, нити макар поуздан човек на кога би се илегалац могао и смео ослонити. Случај с откривањем Петронијевића, „међу кацама" показује у каквом су страху живели људи, пред злостављањем и злочинима домаћих издајника.

ТЕШКИ ДАНИ

Првих дана децембра пожешки партизани, политички и позадински радници који су се повукли из Пожеге и пожешких села окупили су се на линији Роге — Северово. Истовремено, у Роге су дошли и неки делови 2. шумадијског одреда, са Рајом Недељковићем, и Краљевачки одред, са Павлом Јакшићем, и једна рударска чета из Рашке. Тако се ту окупило око 500 наоружаних бораца. Тада је извршена прва провизорна организација јединица — од пожешких, крагујевачких и краљевачких партизана који су се ту нашли. Формиран је и привремени штаб сектора према Пожеги и Ужицу, односно према правцима одакле су могле наступати непријатељске јединице, који су сачињавали: командант Љубо Мићић, заменик команданта Ратко Јоковић, политички комесар Ми-

ливоје Радовановић, а заменик комесара Светислав Стефановић Ћећо.[8]

Патроле које су се вратиле из Радобуђе јавиле су да се тамо налази политички комесар Ужичког одреда Милинко Кушић и донеле његову поруку да штаб дође у Радобуђу на састанак. Међутим, тај штаб је постојао само који дан, јер су Крагујевчани и Краљевчани отишли према Санџаку. Остали су само Пожежани.

Од самог одступања, нарочито од доласка у Роге, односно у Северово, међу пожешким партизанима настала је криза. Настало је, управо одступање, повлачење, осипање и у другим јединицама. То се изражавало, поред осталог, у томе што није било јединствене, чврсте команде која би задржала људство на окупу, добро га обавештавала и отворила перспективу даље борбе. Тада су се нарочито показале негативне последице што од пожешких чета није формиран батаљон, што није било штаба да, у данима криза, код дела бораца пољуљаног морала, одлучно командује. Како наводе поједини учесници у тим догађајима, после извлачења 1. и 2. пожешке чете из немачке офанзиве, у Северову и Сврачкову окупило се преко 250 бораца под оружјем. И у тој, мада изванредној ситуацији, постојали су услови да се макар формира јединствена команда, да се од обе чете формира батаљон, чврста јединица свих пожешких партизана. Међутим, у то време није било довољно организованог политичког рада, партијских састанака, четних конференција и појединачних разговора са борцима, кас ни организоване исхране. Све то, као и силина немачке офанзиве, губљење слободне територије, затим црне вести које су стизале из Пожеге и пожешких села о терору непријатеља, као и пасивност и оскудица планинских села која су тешко могла снабдевати велики број људи, поред других факгора, утицало је да се део бораца пожешких чета врати у њихова села, под изговором „да виде родбину", да ће се, тобоже, вратити или да се прикрију док прође немачка офанзива. И поред напора које је чинило пожешко руководство да, колико-толико, побољша стање, стихија враћа ња појединаца са Златибора, — лакших рањеника, бораца — колебање, па и дезоријентација отежавали су и онако тешку ситуацију.

У Северову, већина пожешких бораца сазнала је врло непријатне истине о немачкој офанзиви. Борци су само понешто сазнали о страдању Радничког батаљона Ужичког одреда на Кадињачи, који је изгинуо бранећи Ужице. Чули су већ раније да су Немци поново окупирали Ужице, Пожегу, Ариље, Чајетину. Дошле су до њих и језиве вести да су Немци поубијали тешке рањенике на Златибору, који нису могли бити евакуисани. Врховни штаб и већина партизанских одреда, под притиском офанзиве, повукли су се преко Увца, у Санџак. Стање је било одиста тешко.

8. Стенографске белешке, стр. 104;

Људима, па и искуснијим борцима, старијим комунистима, није било лако. Људи су се ломили. Понеко је и клонуо. Није имао снаге, није видео, није могао трезвено да процени шта ће бити сутра.

Ипак, они најодлучнији, најборбенији, морално јаки, били су и у таквој ситуацији снажни, тврди, одлучни. Нису се колебали. Хтели су да се боре и помагали су другима, како су умели, да издрже дотад најтеже дане.

Стање је било утолико теже што ни појединим руководећим људима није била сасвим јасна ситуација: шта даље и куда сада? То је и разумљиво, с обзиром на чињеницу да су то, у већини, били млади, врло млади људи; борбени, одани циљевима револуционарне борбе, али ипак неискусни. Права се истина, до краја, није могла рећи свим борцима. То потврђује и казивање Милорада — Мића Цицварића. Он наводи тренутак када је Миливоје Радовановић говорио борцима у Северову „да Немци пролазе према Јадранском мору да би спречили отварање другог фронта. . А кад му је Цицварић рекао да та тврдња није вероватна, Радовановић је одговорио,- „ .. . Ако би рекао истину — многи би се партизани вратили кућама".[9]

У време немачке офанзиве и повратка у пожешка села, родбина појединих партизана — забринута за своју децу — одлазила је у Роге, Северово, Радобуђу и друга села и наговарала их да се врате кућама, да ће их они крити и чувати од непријатеља. Један број бораца је преживљавао тешке тренутке: уверавао је другове и старешине да остаје у чети, а у току ноћи је нестајао. Догађало се да се поколеба и понеки члан Партије и СКОЈ-а. Тако на пример, на упорно очево тражење, поред других, поколебао се и члан Партије Момчило Марковић и напустио јединицу.

О тим данима колебања међу борцима, о несналажењу, губљењу перспективе — о томе куда даље, најбоље сведоче учесници догађаја. Јован Стаматовић је о томе казао:

> „Друга чета је одржала два састанка. Када смо се повлачили испред Немаца, ми смо на четној конференцији тачно рекли каква је ситуација и да ћемо се повлачити према Рогама и даље. Организовали смо повлачење у Роге. Када смо дошли у Роге, почели су долазити људи да зову своје синове и рођаке, говорећи им да се никоме ништа неће десити. Из те 2. чете отишло је десет бораца из Расне и Висибабе, наводно, да обиђу своје рођаке код куће. Ту је био и Новица Вукајловић, затим Смиљанић, Скоковић и још неки који су отишли. Одлука чете је била да се не иде, али су они, ипак, отишли ноћу. Тако су нам се прилично осули другови.

9. Писмо Милорада Цнцварића аутору, јануара 1983;

Неки су ми обећали да неће ићи, а отишли су. Неки од њих су заклани 1943. године од стране четника; а један се крио до 1942. године. Тако су четници заклали у Прijановићима Шојића и Милијановића".[10]

Првих дана ни пожешко руководство се није најбоље сналазило. Понекад се говорило борцима,- „Ко може и ко хоће — нека остане. Ко не може све тешкоће да издржи — нека се врати!" Касније, то се исправило, али се понекад попуштало пред упорним родитељима — да им се врате синови. Боривоје Мићић, борац 1. пожешке чете, наводи пример једног сељака из Гугља који је дошао у Северово и од Љуба Мићића — у најбољој намери — тражио да му врати синове! Љубо га је уверавао да ће их похватати Немци или четници и стрељати, али је он упорно говорио — да Љубо не брине да ће се они снаћи.

Тако су се вратила двојица браће. А било је још случајева, таквих или сличних. Тако се вратио, на упорно тражење родитеља, и Михаило Томић. Тада људи нису знали, нису још могли да процене да се враћају право у руке непријатељу!

Од почетка, кад су први напустили чете, и кад суучестали доласци родбине по своје, теже је било задржати људство у јединицама. Међутим, они који су остали, упркос покушаја родбине да се врате, те свим недаћама с којима су живели — они су, заиста, били и остали прекаљени борци — партизани. Међу многима, ваља поменути Андрију Смиљанића. Његова је мајка долазила из Здравчића у Гривску и звала га да заједно иду кући, јер је он „мали, слабачак, неће издржати". Андрија није хтео послушати мајку. Исто тако, мајка Миладина Анђелића је долазила у Радобуђу и тамо нашла сина. ЈТепо су разговарали, али Миладин је остао у чети...

За борце су то били тешки дани. Ситуација нејасна, непријатељ притиска са свих страна, родитељи, из страха за животе своје деце, траже од њих да напусте борбу. .. Ипак, најјачи су побеђивали и саме себе — опредељивали су за борбу до краја — до слободе.

У већини случајева, враћање борца у пожешка села илиу Пожегу било је кобно — ишли су право у смрт.

После неколико дана боравка у Северову, на састанак са Кушићем у Радобуђу, тачније у Гривску, отишли су Љубо Мићић и Миливоје Радовановић (били су и представници Чачанског и Краљевачког одреда). Договорено је да се мора спречити осипање јединица и враћање борца кућама, а да се води организована борба против' непријатеља и одржава веза са Врховним штабом. Ипак, део Чачанског одреда се вратио у свој крај.

После неколико дана и Милинко Кушић је дошао у Северово, међу борце пожешких чета и својим ауторитетом знатно по-

10. Стенографске белешке, стр. 111—112;

вратио пољуљани морал код дела бораца и отворио перспективу даље борбе. Он је одредио и хитан задатак руководству пожешких чета — да група најодговорнијих и најпознатијих бораца и руководилаца сиђе у више пожешких села и позове борце који су заоостали код својих кућа, или су се вратили из Северова да дођу у своје чете, јер се неће моћи одржати пред бројно јачим непријатељем и у условима данонoћног претресања и чишћења терена.

Међу онима који су обишли села били су Љубо Мићић, Јован Стаматовић, Бране Јоксовић, Аћим Ивановић, Миливоје Радовановић, Видан Мићић и други. Они су силазили у Роге, Сврачково, Речице, Годовик, Рупељево. Доста бораца су пронашли, њих од 20 до 30 се вратило у чете. Неки се нису одазвали, плашили су се нових неуспеха и одступања из родног краја.

Неколико бораца из Речица, међу њима и Милутиновићи, Лековићи и Радојко Тошић, склањали су се у Благају, а отуд повремено долазили кућама. На поруку Љуба Мићића да ће их чекати код куће Вукашина Милчановића, они су дошли. Ту им је Миливоје Радовановић саопштио одлуку о повлачењу у Санџак. Договорено је да се сви пријављени борци тог предвечерја окупе код Словића колибе, у Благаји. Лековић и Тошић су сишли у Речице и позвали остале борце. Мањи број бораца се одазвао позиву, а већина је оетала код својих кућа. Те вечери, у Словића колиби се окупило око 20 бораца из Годовика, Речица и Рупељева. Они су заједно отишли у Роге, а одатле у своје чете.

Аћим Ивановић наводи примере колебања и осипања у 1. чети. Каже да се део бораца, после повлачења из Пожеге, вратио својим кућама, а у чети се сазнало да су четници предузели репресалије и да су стрељали 17 бораца код општине у Висибаби, и то бораца из те општине[11]

Бране Јоксовић у „Дневнику" пише да је група од 10 бораца и руководилаца 10. децембра из Гривске „добила покрет за позадину" и да су тог дана стигли у Роге. У Речицама су провели цео дан. Бране затим каже да прикупљање бораца није ишло лако:

> „ ... Пошли смо на посао. Људи се колебају. . . Послали смо поруке за Рупељево, али се они слабо одазивају. Сазнали смо за злочине у Расној и Пожеги и наелектрисали смо се. .."

На крају, пошто наводи да су се скупили борци који су желели да се врате у своје чете, он додаје:

> „Кренули смо један по један. Повели смо Лековића, Радојка Тошића, двојицу Радовановића, Влада Николића. Ухватили смо једног четника — недићевца. Пошли смо на Благају, затим у Роге".[12]

11. Исто, стр. 105;
12. Бранислав Јоксовић, н. р., стр. 9. и 10;

Тога дана, тј. 13. децембра, та група бораца и руководилаца стигла је у састав пожешких чета у Бјелуши, а у поноћ су свк доспели у Мочиоце.

Драгослав Марковић такође наводи да је повлачење пожешких чета са завичајне територије остављало тешке трагове на многе борце, психички их притискало, а многе морално ломило. По његовом казивању, у Северову је почело осипање и то нарочито из 1. пожешке чете. Ту се партијска организација није показала способном да овлада кризном ситуацијом. Партијски састанци ни су одржани све до Шареника, док неки комунисти нису почели предлагати да се не одступа, него да се враћају на терен око Пожеге и да се тамо боре. На партијски састанак у Шаренику дошао је и Милинко Кушић и разговарао са комунистима. Браћа Никитовићи, Матије Лапчевић и други били су за повратак. Неки су, опет, убеђивали друге да се треба вратити.[13]

Поједини пожешки руководиоци, највише Љубо Мићић, Крста Пајић и Миливоје Радовановић, слали су тих дана више порука у пожешка села поверљивијим људима позадинским радницима и партизанским сарадницима да храбре људе, да их заштите од терора, да у народу подижу морал. Исто тако, упућивали су поједине борце да изврше одређене задтаке. Тако је Љубо Мићић упутио Љуба Станића из Гривске у Горобиље да отуд донесе пакет инјекција против тетануеа (пакет је био сакривен код Станићеве куће) како би их дали рањеницима из борбе у Добрачама, међу којима је био и Војко Станић. Путујући искључиво ноћу Љубо Станић је донео инјекције у Гривску. Исто тако, преко Војкове супруге, обавестио је Милована Поповића из Лопаша да дође у Гривску и одведе рањеника својој кући да га тамо сакрије и лечи. Међутим, Војкова супруга је дошла у Гривску и отуд, на коњу, пренела рањеника њиховој кући, где су га ускоро четници заробили. Други пут је Љубо Станић добио задатак да, са Рађеном Филиповићем оде из Бјелуше у Милићево Село и Горобиље, да отуд донесу склоњени санитетски материјал и пиштољску муницију. Обојицу су четници тамо заробили.

БОРБА ПОЖЕШКИХ ЧЕТА ДО КАМЕНЕ ГОРЕ

Средином децембра, пожешке чете су, са Ариљцима и Крагујевчанима, учествовале у борбама против четника у Клисури, односно у селу Добрачама. Том приликом убијено је више четника. Сутрадан су у Клисуру и Добраче дошле једна немачка и једна љотићевска јединица. Њихови пешадијски делови су кренули ка школи у Добрачама, а артиљерија је са друма Ариље — Ивањица тукла партизанске положаје код школе. Партизани су дочекали Немце на косама изнад школе и успели да их врате у Ариље. Пожешке чете нису имале губитака.

13. Драгослав Марковић, н. р., стр. 19—20;

Чете су се неколико дана задржале у Шаренику, Мочиоцима, Бјелуши и Високој. У Шаренику су одржани партијски састанци у четама. Састанцима су присуствовали Милинко Кушић и Милосав Матовић, тада заменик комееара Моравичке чете, и Светислав Стефановић. Састанци су били дуги, говорило се критички и самокритички, о стању у четама. Нарочито енергично су критиковани ставови појединаца који су били малодушни, који су предлагали враћање кућама.

Из Високе обе пожешке чете су 17. децембра, око четири часа изјутра, кренуле према Санџаку. Тежак пут, по дубоком снегу, водио их је преко Љубиша, Јасенова, Беле Реке, Кућана, Бурађе до Кокиног Брода, где су прешли преко полусрушеног моста и пред поноћ стигли на слободну територију, у партизанско село Вранеше, у коме се тих дана налазило више јединица Ужичког партизанског одреда. У Вранешима и на Кокином Броду чете су се задржале неколико дана на одмору. И ту су одржани партијеки састанци и четне конференције. Тада су извршене и промене у командном саставу чета. Командир 1. чете постао је Миленко Никитовић, а комесар Славко Међедовић, а на састанку ћелије 1. чете, 20. децембра, у Вранешима, Бранислав Јоксовић је изабран за секретара.

Пожешке чете су 21. децембра кренуле према Сјеници, у помоћ јединицама које су отишле раније да из ње истерају фашисте. На марш се кренуло са великим одушевљењем. Пошто су преноћили у Лопижама, обе чете су наставиле пут према Сјеници. Међутим, у путу су, око подне, срели разбијене јединице које су се враћале са нуеспелог напада на Сјеницу. Прихватајући их, 2. чета је обезбеђивала прелазак преко Увца, а једна десетина 1. чете била је у заседи према Кладници, ради обезбеђења од тзв. муслиманске милиције, која је сарађивала са немачким и италијанским окупаторима (и са четницима). Увече су се обе чете, са деловима других јединица, вратиле у Лопиже, а сутрадан стигле у Нову Варош.

Тито је осудио акцију која је вођена нападом на Сјеницу чиме је „прекршено наређење Врховног штаба и Партије":

> „Тај прекршај је још већи услед страховитог губитка које сте ви тамо претрпјели. Никакво оправдање, а камоли оно што си га ти (односи се на Ђиласа, пр. Ј. Р.) дао у своме писму, не може оправдати тај ваш поступак. Имали сте наређење рушити комуникације око Сјенице и вршити политички рад међу становништвом. И баш зато што нисте поступили тако, ми смо задобили тежак ударац. Слажемо се да се спроведе истрага, али изјављујемо унапред да главну одговорност за читав случај сносиш ти и остали руководећи другови како из Партије, тако и из Санџачко-српеког штаба".

(Санџачко-српски штаб сачињавали су Владимир Кнежевић — Волођа, командант, Милинко Кушић, политички комесар, и Љубодраг Ђурић, члан штаба. У ширем руководству тог штаба били су Милован Ђилас, Петар Стамболић, Воја Лековић и Љубиша Урошевић).[14]

Боравак у Новој Вароши, а затим и неколико дана у Кокином Броду искоришћени су за организацијско сређивање јединица, за састанке и конференције ради учвршћивања дисциплине и одговорности, односа према народу, снабдевању, исхрани. Од јединица Ужичког одреда формирана су два батаљона: у 1. батаљон су ушле ужичке чете и Златиборска, а у 2. батаљон Моравичка, Ариљска и 1. и 2. пожешка. У Дневнику Брана Јоксовића, стоји, под датумом 27. децембра, да је изабран штаб батаљона, на батаљонском састанку:

> „Јутрос смо кренули у Брод. Дошли смо и сместили се. . . Увече је био батаљонски састанак и изабрана је команда батаљона. Били смо задовољни. Командант је био Ратко (Софијанић, пр. Ј. Р.), заменик Пера Лекзвић, политички комесар Драго (Јовановић, пр. Ј. Р.) а заменик Мићо Матовић".

Ради организацијског јачања јединица и учвршћивања дисциплине, критике и мере које су предузимане биле су често престроге. На четној конференцији 1. чете, којој су присуствовали Петар Стамболић, Милинко Кушић, Милосав Матовић и Драго Јовановић, сем критике, изречене су казне и смењивања са дужности. Поред осталих, критикован је, због плаховитости, и кажњен укором командир чете Миленко Никитовић. Критикован је и Манојло Смиљанић Цимер, затим „Пера Црногорац" и Крста Пајић, који је отворио конференцију. „Најгоре је прошао Крле (Крста Пајић, пр. Ј. Р.) . . . Кажњен је укором и смењен је са дужности. Сада је обичан борац. . ,"[15]

Сутрадан је чета одржала партијски састанак, коме је присуствовао Милосав Матовић. Тада је закључено да су казне биле одмерене.

У 2. чети је такође одржан партијски састанак коме је присуствовао и Милинко Кушић. На састанку је најоштрије критикован Милорад Цветић, због грешака које је починио током више месеци међу Пожежанима. У чети су извршене кадровске промене: за политичког комесара одређен је Пане Срдановић, а за заменика Јован Стаматовић, који је дотад вршио обе дужности.

У то време донесена је одлука да се јединице дотадашњег Ужичког одреда, односно 1. и 2. ужичког батаљона, упуте на десну обалу Увца, према Ариљу и Златибору. Управо, делегат Врховног штаба НОПОЈ Милован Ђилас више пута је упорно предлагао

14. Зборник, том II, кн». 2, док. 75;
15. Бранислав Јоксовић, н. р., стр. 12. и 13;

да се јединице врате на бившу ослобођену територију, у Србију. У наређењу врховног команданта НОПОЈ Тита од 28. децембра 1941. године за чишћење терена у правцу Ужица и за упућивање јачих партизанских снага у Србију, Ђиласов предлог је прихваћен. У том наређењу Тито је одредио да се настави формирање српских јединица које треба да крену у Србију у три правца: Кокин Брод — Ариље, Радојиња — Драглица — Чајетина и Бијела Брда — Добрун.

Већ 1. јануара 1942. године, јединице новоформираних батаљона кренуле су на задатке преко Увца, у Србију. Пред полазак, Милинко Кушић је говорио борцима 1. и 2. пожешке и Ариљске чете, у Кокином Броду. У покрету, по дубоком снегу, чете су стигле, преко Јасенова, до Беле Реке, где су се 2. јануара задржале на извиђању према Високој. Сутрадан, 3. јануара, доспеле су у Високу (без 2. пожешке, која је остала у Белој Реци). Све су се чете сместиле у сеоској школи. Одржан је и збор са сељацима. Два дана су прошла у извиђању и скупљању података о непријатељским снагама у суседним селима према Ариљу и Ивањици.

Појава партизана у Високој узбунила је Немце и љотићевце, а нарочито четнике — ариљске, пожешке и ужичке. Долазећи из више праваца, нарочито од Крушчице и Бјелуше, они су, 6. јануара предузели концентричан напад на партизанске јединице V Високој. Алармирани наиласком четника, Пожежани и Ариљци су заузели положаје. Развила се жестока борба. Први налет четника био је одбијен, али су им убрзо стигла појачања, па се борба још више заоштрила. Сад су четници и љотићевци, који су им пристигли у помоћ, добро снабдевени муницијом бесомучно тукли, док су партизани били принуђени да штеде муницију. Борбу су најпре повели Пожежани, који су били на левом крилу. Ариљци су се били укопали у дубок снег на једном доминантном вису. Међутим, једна четничка колона их је заобишла, па су организовали полукружну одбрану. У жестокој борби учествовале су и чете 1. ужичког батаљона. Током окршаја, највише су се истакли Петар Лековић, заменик команданта батаљона, који је хладнокрвно бирао четничке циљеве, и Драгојло Стојић, пушкомитраљезац Ариљске чете. Он је убио и четничког трубача који је често позмвао на јуриш. Међутим, иако су четници били у свему надмоћнији, прекинули су нападе, услед великих губитака. Партизани су успели да до ноћи одрже положаје, па су се увече повукли према Мочиоцима. У току ноћи извлачење ужичких батаљона је настављено преко Јасенова. Сутрадан пред вече, вратили су се у Кокин Брод и Вранеше.

Тако брз повратак јединица ужичких батаљона Српско-санџачки штаб је критиковао. Нарочито Милинко Кушић, који је тешко могао да се помири са чињеницом да се батаљони заиста

нису могли одржати на достигнутој линији.[16] Међутим, било је врло ризично убацити тако слабо наоружане јединице — нарочито слабо снабдевене муницијом (као што су биле све партизанске јединице у то време у рејону Нове Вароши), исцрпене дуготрајном зимом и слабо храњене — преко Увца, међу одморне, добро снабдевене, ухрањене и далеко надмоћније четнике, љотићевце и Немце. И друге јединице које су враћене у Србију (Космајски и Посавскотамнавски одред и 2. чета 1. ужичког батаљона), мада су се пробиле даље, иза Ужица и делом у Шумадију, нису се могле одржати јер су наишле на далеко надмоћнијег непријатеља. Оцењујући, касније, упућивање јединица из Санџака у Србију, крајем 1941, и почетком 1942. године, врховни командант НОПОЈ Тито, је рекао да је то било погрешно:

„ . . . У оцјенама Централног комитета КПЈ и Врховног штаба НОПОЈ крајем 1941. и почетком 1942. године, преовладало је увјерење да су те тешкоће привременог карактера и да ће се стање поправити релативно брзо, већ у току прољећа 1942. године, када јаче партизанске снаге буду тамо упућене. Такве, сувише оптимистичке оцене о стању у Србији у то вријеме налазе се у многим мојим записима, тј. у упутствима и информацијама које сам тада слао партијским форумима или појединим руководећим друговима. Те наше оцјене настале су првенствено на основу недовољно поузданих података о правом стању у Србији, пошто су наше везе с војним и партијским руководствима која су остављена на терену биле прекинуте, а неке вијести које смо добијали отуда наводиле су нас на закључак да се ситуација није осјетније погоршала, па је то потхрањивало наш оптимизам.

На основу таквих оцјена, ми смо одлучили да већ у току децембра 1941. године вратимо из Санџака неке наше јединице у Србију. Али то је било погрешно, јер се показало (то смо ми тек касније увидјели) да су окупаторске и квислиншке снаге, у које су се били сврстали и четници Драже Михаиловића, у том тренутку биле далеко надмоћније него што смо ми мислили. Стога су те наше јединице — чије је људство и само жељело да се тамо врати (разумије се да су свјеснији међу њима били спремни да дисциплинирано крену тамо куда буду упућени) да би се нашло на свом терену и помогло народу — по повратку у Србију наишле су велике тешкоће: биле су изложене страховитом гоњењу и трпјеле су велике губитке; од њих су се касније само поједине групе прикључиле снагама при Врховном штабу у источној

16. Друга пропетерска, књ. 1, стр. 81;

Босни. Била је то скупа цијена којом се плаћало искуство у борби за слободу".[17]

Према томе, може се са сигурношћу тврдити да су два ужичка батаљона, а с њима и 1. и 2. пожешка чета, учинили свс што су могли у тадашњим приликама. Слабији у свему, сем у моралу и жељи да се врате у Србију, нису се могли успешно одупрети бројнијим, јачим и боље наоружаним непријатељима.

Пожешка чета изводи борбену обуку у снегу

Повратком на леву обалу Увца, пожешке чете су примиле нове задатке. У саставу 2. ужичког батаљона, оне су поселе леву обалу Увца да би спречиле продор непријатеља на слободну територију, чији је центар била Нова Варош. Осим тога, њихов задатак је био да извиђају десну обалу Увца, прикупљају податке о непријатељу, о стању у Србији, посебно у ужичком крају.

Већ 10. јануара, чете су кренуле на врло напоран марш по веома јаком мразу и дубоком снегу и доспеле до села Вилова. Одатле је 1. чета отишла у село Дебељу, на десној обали реке, а 2. чета је обезбеђивала Павловића мост на Увцу. Међутим, 1. чета није се могла дуго одржати у Дебељи, јер су се појавиле јаке четничке снаге (оне су већ биле опколиле Ариљску чету, али се и она пробила) и приморале чету да се 13. јануара повуче на леву обалу Увца и дође у село Комаране.

17. Тито, Сабрана дјела, кн>. 8, стр. 10. и 11. (Ауторова белешка уз издање Сабраних дјела).

На тим положајима на Увцу чете су се задржале до почетка велике недићевско-четничке офанзиве, у којој је изгубљена слободна територија у рејону Златара, и до повлачења свих партизанских снага на леву обалу Лима. Чете су свакодневно патролирале поред Увца, осматрале терен, скупљале податке о непријатељу. До почетка те офанзиве развијен је, иако у тешким условима и скученом смештајном простору, доста жив, свакодневан политички и партијски рад. Често су одржаване четне конференције, састанци партијских ћелија и актива СКОЈ-а. Сваког дана у чете су стизале из Нове Вароши вести, о стању на савезничким фронтовима и партизанским борбама у појединим крајевима земље. Расположење бораца било је такво да су желели да се што пре врате у Србију. Многи су веровали да ће се то остварити чим нестану велики снегови.

Пре почетка борби с удруженим непријатељским снагама, десио се овакав случај. Једног јутра, стазом која је из долине Увца, односно са Шапоњића моста изводила према чети, дошла су двојица наоружаних људи. Прихватио их је Бране Јоксовић који је тог јутра био на стражи. Један од њих носио је пешкир на пушчаној цеви, како би се лакше споразумео са партизанима. Били су то Богољуб Чукић и Милун Ивановић, борци Рударске чете Копаоничког партизанског одреда „Тодор Милићевић". Они су били заробљени од четника у Драгачеву, који су их задржали и вратили им оружје, па су на Увац дошли с њима, уграбили прилику и побегли партизанима.[18]

Готово током читавог јануара 1942. године, недићевци и четници, уз помоћ Немаца и Италијана у оружју, муницији и храни, припремали су напад великих размера на слободну територију између Увца и Златара, односно у рејону Нове Вароши и Златара. Биле су ангажоване јаке снаге четника и недићеваца из ужичког, пожешког, ариљског, моравичког и драгачевског краја. Пожешки четнички старешина, капетан Милош Марковић, тражио је преко капетана Глишића да Немци бомбардују Кокин Брод, Радојињу, Нову Варош и друга насеља. Глишић је такву помоћ тражио још 16. јануара, преко генерала Милана Недића:

> „ . .. Најхитније шаљите муницију и аутоматско оружје. Молим да се Кокин Брод, ако је могућа тачна оријентација, нападне из ваздуха у току сутрашњег дана".[19]

Удружени непријатељи кренули су у напад од Јасенова ка Кокином Броду, од Дебеље ка Павловића мосту, од Сеништа ка Радојињи, од Аљиновића ка Златару, од Прибојске Бање према

18. Друга пролетерска, књ. 1, стр. 102. Богољуб Чукић и Милун Ивановић били су касније истакнути борци 2. пролетерске бригаде. Ивановић је погинуо у бици на Сутјесци, као командир Моравичке чете, а Чукић, несрећним случајем, у долини Криваје, као командант 3. батаљона 2. пролетерске бригаде. Проглашен је за народног хероја.
19. АВИИ Н. ћа к. 50, 12—20; Борђе Пилчевић, „Трагом ариљских партизана", СУБНОР Ариље, 1971. г, стр. 303;

Радојињи, са око 1.600 људи. Поред тога, италијанске снаге, једаа ојачани батаљон, с артиљеријом и минобацачима, кренуо је у напад на ослобођену територију од Пријепоља и Бистрице. Тако су се партизанске јединице из Србије (1. и 2. ужички батаљон, Шумадинци, Чачани и Златарци) нашли у тешком положају. У почетку, део четничких снага (из рејона Прибоја), нарочито оних под командом Здравка Калуђера, био је растеран. Међутим, кад су италијанске снаге продрле према Дренови и Косатици (Црни врх), а недићевци и четници кренули масовно у напад са десне обале Увца, стање партизанских снага постало је критично, претила је опаеност да потпуно буду опкољене.[20]

Квислиншко-окупаторска офанзива нарочито је погодила 1. пожешку чету. У Комаранима, где је била на положају, почетком фебруара била је изненађена. Јака четничка јединица прешла је Увац код Звале и нашла се иза леђа Пожежана. Заееда на Увцу, алармирала је наилазак четника, али доста касно. Чета се у том тренутку спремала за доручак, кад је командир Никитовић командовао „Трком на положај". Чета се по дубоком снегу једва извукла на оближњу косу док су многобројни четници надирали у гомилама. Настала је тешка и неравна борба. Четницима су стално долазила појачања. Пожежани су, уз знатне губитке, издржали до пред ноћ, па су се тек тада извукли. Драматику те борбе Бране Јоксовић овако описује:

> „Славко Међедовић, комесар чете, бомбама је заустављао руљу која је наваљивала. Али, ни он не издржа дуго. Погоди га зрно у чело док се дизао да баци бомбу. Затим погибе и Ратко Јоковић. Био је смењен због несналажљивости и недовољно изражене енергичности, па као да је хтео да докаже супротно. Дигао се и ст1јући гађао, а није видео како се четници подвлаче све ближе. Други су опет заобилазили и пресецали нам одступницу. Ко ће брже, четници који су јуришали једном долином да се дохвате неких кућа и шумице, или ми. Ми морамо бити бржи. Ариљци на другом положају, далеко од нас, гледали су и нису могли да нам помогну Пустили би по који рафал на четничку колону која нас /е опкољавала, али нису могли ни да добаце. Носили смо Ратка Јоковића. Међутим, убрзо је издахнуо на рукама другова, са узвиком 'Живела Партија!' Једва се извукосмо. Успели смо да се пребацимо до Ариљаца који су нас чекали. А четници још на брдо нису изашли. Нису смели, јер нису приметили наше повлачење".[21]

У једном дану, у једној борби, пала су тројица већ прскаље них бораца. Славко је био оличење скромности и борбености. Још

20. Зборннк, том II, кн. 2, цок. 175;
21. Друга пролетерска, кн,. 1, стр. 97, 98. и 103—104;

у својој генерацији, у учитељској школи у Ужицу, истицао се прегалаштвом у раду, сав се био предао идејама социјализма. У првој устаничкој години постао је члан Партије, упоран борац, умешан политички радник, тактичан политички комесар чете. Уживао је велику популарност међу борцима и старешинама. Ратко, учитељ и резервни официр, доживео је много перипетија у борбама у родном крају, борио се, па као и његов комесар, погинуо усправно. Пао је и Крста Пајић — један од шесторице браће Пајића — бораца за слободу, секретар Среског комитета за срез пожешки, у данима устанка и Ужичке Републике, неуморни радник, који

Друга пожешка чета у Кокином Броду, почетном 1942. Слева, у доњем реду: Видан Мићић, Мирослав Радовановић, Милан Даниловић, Драгослав Марковић; у другом реду: Радосав Ковачевић, Лазар Тешић, Драгољуб Нинолић, Ђорђе Коковић, Владе Радовановић, Миладин Анђелић, Јован Стаматовић, Буде Радовановић, Душан Гавриловић и Десимир Савичић

је стизао у готово свако село, до сваког активисте. Заробљене су две другарице,- учитељица Славка Ивановић из Рогу и радница Нада Бабић, из Пожеге. Изгубили су се Божо Смиљанић и Сретен Лазовић, али су касније стигли чету на Златару. То су били изузетно велики губици 1. пожешке чете највећи после борбе у Ражани. Погинулог политичког комесара заменио је Бране Јоксовић.

И део 2. чете био је изненађен. Једна десетина је, у тренутку изненадног четничког напада, парила одећу, па су борци морали истрчати на положај без одела. Чета је успела да заузме положај на једном брду које је доминирало према Увцу, да отвори

јаку ватру и заустави непријатеља. Командир чете Радосав Ковачевић, пуштајући четнике да приђу на блиско одстојање, ватром из пушкомитраљеза ефикасно их је тукао.

У току ноћи чете су се одмориле и извукле до села Вилова. Сутрадан, одмах иза поноћи, кренуле су према Новој Вароши, не знајући уопште каква је тамо ситуација. Међутим, док се 2. ужички батаљон јаче тукао на Увцу са четницима, Чачански батаљон, који је бранио положаје према Кокином Броду, под борбом се повукао, Нова Варош је евакуисана. То батаљон није знао, па је, у ноћи, набасао на јаке четничке заседе код Бренешевца, око два километра од Нове Вароши. На питање четника „ко је доле", Ратко Софијанић је одговорио „партизани". Четници су отворили јаку митраљеску ватру и батаљон је био принуђен да се повлачи у Златар. У том ноћном повлачењу кроз шуму и преко залеђеног потока Ложнице, „у који су појединци кроз лед упадали и квасили се", заостао је, борац Драгослав Спасојевић. Чим је то сазнала његова сестра Милена, вратила се да га извуче. Кад је чета поодмакла, извршено је пребројавање и установљено да нема Драгослава и Милене. Одмах су се вратили командир и комесар чете Никитовић и Јоксовић да их траже. Јоксовић је од почетка устанка радио заједно са Миленом у истој партијској организацији; с њом је у данима Ужичке Републике био политички радник у пожешким селима и у Пожеги. Никитовић ју је посебно ценио по изузетно успешном политичком раду у народу, првенствено међу женама. Она је у сваком селу, у свакој кући где би чета дошла, једноставним речима и присним односом са женама и омладином брзо придобијала сељаке и њихове укућане да се партизанима плету чарапе, окрпи одећа, да се припреми храна, а, изнад свега, да се створи борбено расположење против окупатора и издајника. Тражили су њу и брата, али их нису нашли. Њих двоје, као и неколико борача златарских јединица, заробили су четници.[22]

У четничком затвору нашли су се сутрадан Милена, Драгослав и Славка Ивановић из 1. пожешке чете, са још четворицом партизана из златарских јединица. Ту четворицу четници су одмах стрељали, а Милену, Славку и Драгослава извели су да гледају стрељање.

Увече, кад су остали сами, Милена је питала брата о чему су четници с њим разговарали, па кад јој је он испричао, казала му: „Драгане, био си слабић. Шта имаш да се правдаш овим скотовима и багри о томе како си и зашто си отишао у партизане и да лажеш да си био у комори..

Четници су их провели кроз неколико заселака, у којима су их, нарочито Милену и Славку „показивали" и питали — шта оне траже у борби! Догодило се да су се неке жене, заостале и примитивне, по наговору четника, ишчађавале, пљувале их, а четници — спроводници се церекали. Милена је била мирна и кад би се

22. Исто, стр. 105;

Славка Ивановић Слава

Милена Спасојевић
члан Среског номитета СКОЈ-а
1941. године

сељанке смириле — говорила им да се на њих не љути јер, кад буду просвећеније, схватиће да и саме треба да се боре за своја права и бољи живот.

У селуЈ1опижама четници су стрељали Милену и Славку. Наj меравали су да од тога направе и срамну лакрдију. Гурали су пушку у руке Драгославу — да убије сестру!

Дико Јовановић четнички старешина из Пожеге, одредио је тројицу четника да стрељају Милену и Славку. Пред само стрељање, обадве су почеле бежати по дубоком снегу, али, кад су их четнички куршуми погодили, попадале су. Док су пуцали, Милена је повикала: „Наша је победа! Живела Комунистичка партија! Живео Совјетски Савез. . ,"[23]

Такав је био крај две младе девојке, једне учитељице, друге ученице учитељске школе, два велика борца 1. пожешке чете. Нарочито Милена, та тиха мирна девојка, али енергичан борац и прави прегалац у политичком раду из пожешког села Здравчића, члан Среског комитета СКОЈ-а, била је једна од најбољих комуниста које је у својим редовима имао пожешки крај. Пала је ју-

23. Јован Радовановић, Херој 2. пролетерске, „Дечје новине", Г. Милановац 1978, стр. 3; изјава Драгослава Спасојевића;

начки, усправно, пркосећи непријатељу и гласно му довикујући пред пушчаним цевима да ће победа бити — партизанска. И Славка се храбро држала. Ништа од ње нису сазнали.

За два дана слободна територија у међуречју Увца и Лима била је знатно смањена. Све јединице и позадински делови повукли су се у дубину Златара, где се налазио и Српско-санџачки штаб, који је командовао свим јединицама. Скоро половина бораца није имала где да се склони од зимске студени, па су чете и водови ложили ватре да би се борци макар мало огрејали. Ту је донесена одлука да се цела групација пробија правцем села Доња Косатица — манастир Милешево — село Белобабе — село Дивци, где је требало прећи реку Лим.

У групацији српских и санџачких партизана биле су и пожешке чете. Све су јединице кренуле на још један исцрпљујућл данонoћни марш. Снег дубок, пута готово и није било. Пред саму ноћ, почела је падати ледена киша, што је још више отежавало и успоравало кретање. Падали су и борци и товарни коњи. Све је покисло до голе коже. Још за ноћи, колона је прешла пут Сјеница — Пријепоље и ујутру, 7. фебруара, избила у рејон села Дивци — Збуђа. Тамошње становништво, као и месне партизанске страже, топло су дочекале уморне борце и колико-толико их нахраниле и пружиле им уточиште у својим домовима.[24]

У току напорног ноћног марша, пожешки борци су претрпели још један тежак, можда највећи губитак: нестао је Љубо Ми^ ћић, стари ратник и комуниста, председник среског НОО. Он "је још у Новој Вароши, са осталим старијим и изнемоглим борцима, сврстан у новоосновану чету „Максим Горки". У току ноћи, Љубо је, са др Мишом Пантићем и Љубом Поповићем, ушао у једну кућу у селу Косатици. Међутим, тај сељак, власник куће, пријавио их је тамошњим четницима, који су стрвинарски упали у кућу и сву тројицу ухватилм на спавању. Доктора Пантића су, „због кожног капута", стрељали, а Мићића и Поповића су, за добре паре, продали Италијанима, који су их предали пожешким четницима, односно капетану Вучку Игњатовићу. Поповић је успео да побегне. После свакојаког малтретирања, Мићића су четници одвели у Пожегу да му тамо суде.[25]

Седмог фебруара и следеће ноћи, цела групација партизанских јединица извршила је велики подвиг: прегазила је ледени и надошли Лим. По казивању учесника, температура је била 10 испод нуле. Мостова није било, ни чамаца (сем једног), ни јахаћих коња. Да би невоља била већа, италијанске јединице из Пријепоља открилe су групацију на Лиму, па су с батеријом топова, са Сељашнице, и са неколико тешких митраљеза отворили ураганску

24. Средоје Урошевић, н. д., стр. 15;
25. Друга пролетерска, стр. 111. Новак Живковић наводи да му је Љубо Мићић, у затвору у Пожеги, марта 1942, испричао да га је домаћин (председник општине, у време кад Је Љубо био писар) примио „као пријатеља", али ја ноћу довео Италијане. Италијани су заробљене партизане продали четницима за пар угојених волова.

ватру на партизане, у рејону села Дивци. Осим тога долином Лима су упутили и два тенка да патролирају. Зато је већина чета, да би се заштитила од артиљеријске и митраљеске ватре, и од могућних дејстава из тенкова, била присиљена да се склања и у столетну букову шуму. У току дејства италијанске артиљерије тешко је рањен Буде Радовановић, борац 2. чете, коме су болничарке Алексија Савић и Слободанка Недељковић превиле тешку рану.

На скупу штабова батаљона и одреда, чланови Српско-санџачког штаба саопштили су одлуку о преласку Лима гажењем. Одлучено је да прелазак почне чим падне ноћ. Прелазак су обезбеђивали Милешевска партизанска чета и делови 1. пожешке и Ариљске чете. За свако место газа на реци одређени су мештани, као водичи. Река је била надошла. Услед нешто топлијег дана, снег се топио, па су се појавиле и санте леда. Срећом, кад је пао мрак престала су дејства италијанске артиљерије, а и тенкови су се повукли у Пријепоље. Само су повремено светлећим ракетама обасјавали долину Лима.

Било је веома тешко газити ледену још надошлу и брзу реку, на газовима дубоку до грла. Борци су скидали одело — до голе коже да би избегли смрзавање после преласка реке. Необичне су то биле слике: људи голи, усред фебруарске зиме — газе ледени Лим. Као какве авети! Многи су се двоумили, с тешком муком се свлачили, цвокотали. Неки су обилазили обалу, тражили бољи газ, неодлучни да уђу у воду. Али другог избора није било. Прво је прешла Љубићка чета Чачанског батаљона. За њом и друге јединице. Дрвеним чамцем превезено је неколико рањеника. Рањеног Буда Радовановића пренели су његови Пожежани. За ношење рањеника преко реке на импровизованим носилима добровољно су се јавили Петар Лековић, заменик команданта батаљона, Владе Радовановић, Раде Мићић и Радојко Тошић. На даљем маршу преко реке носили су га борци 1. и 2. чете. Док су прелазили реку, борци су се држали један за другог да их вода не занесе, а спаковану одећу и оружје држали су слободном руком изнад глава или на раменима. Тако, најчешће у ланцу од по 7—8 борца, стварале су се лесе које су се узајамно помагале и лакше одолевале снази брзе воде. У том ковитлацу, у магновењу, кад је понестајало и храбрости и одлучности да се загази у ледену реку, догађало се да се појединци уплаше, да се враћају из реке, да трче у оближње куће да се — огреју. Тако су се задржали и изгубили везу са четом Манојле Смиљанић Цимер и Душан Ђелебџић из 2. пожешке чете. Њих су мештани, партизански сарадници, чували око седам дана и потом допратили у Камену Гору, где су пронашли своју јединицу.

По преласку Лима, јединице су наставиле марш према Каменој Гори. Друга пожешка чета била је у претходници до села Својчева. Све јединице су увече, међу њима и 2. пожешка чета,

стигле у Камену Гору, и сместиле се у школу и околне куће. Прва пожешка остала је у Својчеву до 13. фебруара. Тога дана је и она пристигла у Камену Гору. Тешки рањеник Будо Радовановић умро је два дана по доласку у Камену Гору и сахрањен је у школском дворишту.

Увече, 8. фебруара, по доласку у Камену Гору, одржани су састанци на којима је анализиран и оцењен покрет са Увца. У 2. ужичком батаљону одржан је састанак заменика комесара чета са замеником комесара батаљона Мићом Матовићем. Том приликом, високо је оцењен морал бораца и старешина, али је указано и на недовољну будност, као што је био случај са 1. пожешком четом, која је, због изненађења на Увцу, претрпела велике губитке. Како се саетанак продужио до дубоко у ноћ, а људи изнурени од неспавања, догодило се да један партијски радник — Јован Стаматовић — није могао да се одупре сну, па је заспао. Због тога га је Матовић критиковао за „нееавесно понашање на састанку".

Укупни губици свих јединица од Увца и Нове Вароши до Камене Горе износили су око 30 бораца и руководилаца. При преласку Лима, неколико бораца се утопило. Пожешке чете су претрпеле тешке губитке — за кратко време су изгубиле 8 бораца и руководилаца.[26]

Извлачење јединица с територије Златара и Нове Вароши и прелазак преко Лима, усред најјаче зиме, војно-политичко руководство устанка је оценило као својеврстан подвиг. Тито је, у име Врховног штаба, средином фебруара упутио из Фоче похвалу Српско-санџачком штабу, у којој се каже:

> „Изражавамо наше признање и похвалу Српско-санџачком штабу који је својим успјешним маневрима успио не само да избјегне опкољавање партизанских јединица и да их пребаци преко Лима, него је успио да спасе и болницу, као и неборачко становништво које је морало да напусти своје домове.
>
> Нарочито изражавам своје признање и похвалу свим борцима ових партизанских јединица које су у борби, при пријелазу — газећи ријеку Лим — показали велико јунаштво и самопријегор".[27]

Пожешке чете, као и друге јединице, свој боравак у Каменој Гори провеле су у одмору, политичком раду и у припремама за формирање 2. пролетерске бригаде, што је тих дана саопштено свим борцима и старешинама. Најављено формирање нове пролетерске бригаде, борци су примили с великим одушевљењем јер су о борбама које је дотад водила 1. пролетерска бригада, више пута обавештавани и надахњивали се њеним успесима. Свако се осе-

26. С. Урошевић, н. д., стр. 16—18;
Друга пролетерска, стр. 113—115;
27. Тито, Сабрана дјела, стр. 215;

ћао поносним и почашћеним што ће ускоро постати пролетер. Међутим, то је одушевљење знатно спласнуло због одлуке делегата Врховног штаба Милована Ђиласа, који је наредио да се ригорозно и нељудски провере оданост и морал свих бораца, као и за чланове Партије — кад су примљени, ко их је и како примио у Партију, чиме је искривио директиву Титову о избору бораца за пролетерску бригаду. Резултат тих провера у свим јединицама је био мучан. Око стотину дотадашњих бораца, већим делом младих и нејаких, или, пак, старијих људи, оквалификовани су да нису за пролетерску бригаду. Ти борци су отпуштени и упућени у источну Босну или у Србију. Обавештавајући о томе Врховни штаб, Ђилас је, поред осталог, написао и ово: „Свом осталом људству (њих око 250) дали смо помоћ као избеглицама и дали им правац — Босна. Ви им немојте излазити у сусрет".[28] (Међу тим борцима, „избеглицама", поред осталих, био је Саво Јовановић Сирогојно, који је — као и многи други, ипак, постао пролетер, био један од најбољих бомбаша 2. пролетерске и проглашен за народног хероја, пр. J. P.). Међутим, Тито је осудио такав поступак, па су ти борци сачувани и касније узети у пролетерске јединице,- „Сматрамо да сте неправилно и неправедно поступили са људством које сте отпустили да лута.. ,"[29]

ДЕЦЕМБАРСКА ХРОНИКА СМРТИ ' У ПОЖЕШКИМ СЕЛИМА

После повлачења партизана у Санџак, у Пожеги и пожешким селима тих месеци је исписана хроника смрти, терора, прогона. У Пожеги и селима Глумчу, Здравчићима, Висибаби, Годовику, Сврачкову, Рупељеву, Бакионици, Пријановићима, Јелендолу, Пилатовићима, Табановићима и другим основани су затвори. У Пожеги је формиран преки суд састављен од Немаца, љотићеваца и четника. Затвор је такође имао немачког, љотићевског и четничког командира страже.

Док су пожешке чете и друге партизанске јединице водиле тешке одбрамбене, повремено и офанзивне, борбе против Немаца, љотићеваца и златиборских, моравичких и ариљских четника, и повлачиле се према Санџаку, у селима око Пожеге почела је права хајка пожешких четника, тзв. рудничана — на људе присталице НОП-а. Њихове чете су ишле од села до села и, са већ готовим списковима, које су на лицу места допуњавале, хватале све који су били партизани, њихови сарадници или чланови њихових породица. Истовремено, сваки је такав њихов поход представљао сејање смрти.

28. Зборник, том II, кн>. 2, док. 175;
29. Тито, н. д., стр. 215;

Кад су из љубићког прешли у пожешки срез, из села Рожаца у Папратиште, четници су 7. децембра, под командом мајора Манојла Корађа, почели своје дивљање. У Папратишту су ухватили рањеног партизана Милијана Синђелића, дигли га из постеље, натоварили га на саонице и отерали. У Гугљу и Јелен-Долу ухватили су деветорицу бораца и сарадника партизана (Стојана Прокопијевића, Радомира Павловића, Влаисава Николића, са сином Срећком, Косу Марковић и друге). У Јелен-Долу, у штабу капета-

Милан Милутиновић из Речица, председнин Општинског народноослободилачког одбора Годовик 1941. године, носилац „Албанске споменице", стрељали га четници; тројица његових синова погинули су у НОР-у

Миливоје Станојевић, командир страже на железничкој станици ни на стрељању није хтео да скине петокраку звезду са своје капе

на Милоша Марковића, саслушавали су их, тукли и скинули с њих одећу, обућу и све што је вредело. Онда су их отерали у Табановиће, где су их саставили са затвореним из Добриње, Папратишта и Табановића. Тада је укупно било затворено 17 партизана_ и сарадника НОБ-а.ТГу су их поново малтретирали и тукли „ступцима" са кола. Чак су их натеривали да једни друге туку, и да, за то време, вичу „живео краљ". Међу затвореницима био је и Страјин Николић из Лорета, старац од 70 година. Његова су два сина била у партизанима. Док су затвореници лежали у потпуно хладној просторији, четници су напољу и у суседним зградама оргијали, кували врућу ракију, пили, певали, радовали се скорој смрти затвореника, псовали их и на друге начине малтретирали.

Пролазећи кроз Табановиће, мајор Манојло Кораћ је свратио међу затворенике да види ко је све затворен. Поједини сељаци, верујући да имају посла са нормалним човеком, прилазили су му да га моле да ослободи поједине њихове комшије. Међу таквима био је и један сељак из Папратишта, резервни мајор и борац са солунског фронта. Он се обратио Кораћу, као свом ратном другу са солунског фронта, да ослободи његовог суседа Велимира Мићића, иначе радника из ужичке ложионице, који се борио против четника на Трешњици и у Карану приликом њиховог напада на Ужице. Кад је чуо за кога моли, Кораћ се толико разбеснео да је „свог ратног друга" почео туђи корбачем по глави и лицу.

Сутрадан су четници повели затворенике из Табановића у Глумач да им тамо суде. У ствари, никаквог суда ни ислеђивања није било. Колона се зауставила на табановачким ливадама. Четници, спроводници, издвојили су 9 затвореника и рекли им да ће их водити у Пожегу, а остали ће наставити пут за Глумач. Међутим, чим су се одмакли на око 50 метара, четници су зауставили издвојене затворенике и ту их, наочиглед осталих, стрељали. Од њих су, ипак, остали живи Обрад Ковачевић и Влаисав Николић, чији је син Срећко стрељан. Обрад се, рањен, бацио на земљу чим су испаљене прве пушке. Влаисав је успео да побегне и да се сакрије код рођака Илије Николића, у Гугљу, али га је тај рођак пријавио четницима из Бакионице, који су га ухватили после неколико дана и стрељали, са још двојицом партизана.

Тих дана у Глумчу се већ налазио и капетан Глишић, тада начелник штаба четничког одреда, под командом мајора Кораћа. Сем затвореника који су из Табановића дотерани у Глумач, ту су дотерани и похапшени борци и партизански сарадници из Бакионице, Пријановића, Добрића, Глумча, Мршеља, Лорета, Добродола, Отња и других села. Укупно их је било око 40. Међу четничким старешинама, својим осионим понашањем нарочито се истицао Миљко Марјановић, квислиншки председник општине Бакионице. Он је захтевао да се сви похапшени стрељају, без ислеђивања и суђења. Под његовим утицајем, преки суд је брзо донео одлуку да се сви похапшени — стрељају. Чак је одређена и група ухапшених да сами себи и својим друговима копају раке. Та заједничка рака била је већ ископана код врањанске ћуприје. Али, У међувремену се таквом поступку супротставио тадашњи председник општине Глумач Милош А. Николић, борац из првог светског рата. Он је упорно захтевао да се нико не стреља. И, на крају, успео је у томе, па смртне казне у Глумчу нису извршене. После неколико дана, Кораћ је све похапшене предао среском начелнику у Пожеги, с налогом да се за свакога изврши детаљна истрага, да би се, после тога, спровели у логор, или да се стре-

љају „сви који су учествовали у комунистичкој акцији", а да се „само потпуно невини" ослободе.[30]

Из Глумча су четници прешли у партизанско село Висибабу. У њему су, у ноћи између 8. и 9. децембра. извршили нечувен злочин — стоељали су 17 партизана.

То је била стравична ноћ за Висибабу и Расну. У Висибабу је дошао четнички батаљон, под командом бившег дворског краљевског жандарма, поручника Драгутина Илића, познатијег по надимку Ђедо, и његовог заменика, наредника Милашина Тијанића. Илић и Тијанић су наредили да се већи део батаљона разиђе у великим групама по висибабској општини, којој су тада припадала села Расна, Узићи и Висибаба. Они су и за та села имали већ припремљене спискове партизана и партизанских породица, па су само узимали „путовође", који су их водили од куће до куће. Четници су, као праве утваре, чекали поноћ, да у то доба упадају у куће и похватају људе на спавању. При том су са врата претили паљевинама, бомбама, убиствима ако се одмах не одазову они које траже. Трагајући тако по кућама, дотерали су око 65 људи до школе у Висибаби и затворили их у школски подрум. Како је изгледао тај лов на људе, најбоље показују казивања и записи партизана и позадинских радника који су имали толико среће да преживе ту грозоту. Шта су све преживљавали затворени партизани и позадински радници — упечатљиво сведочи Предраг Скоковић. Кад су те ноћи четници стигли у његову кућу, чељад су тек била поспала. Око пола ноћи, неко је отворио врата на соби у којој су спавали он и брат му Ненад. Тај је викнуо да се дижу и упале светло, јер ће, у противном, бацити бомбу у собу. Младићи нису имали куд, запалили су лампу и обукли се. Кад су их истерали у двориште, тамо су већ били отац и старија браћа Светомир и Милић. Псовали су их, малтретирали, претили и тражили оружје. Светомир се уплашио, па је рекао где су сакривене две ловачке пушке. Четници су их одмах покупили и понели, а њих петорицу потерали према школи удаљеној око четири километра. Спроводили су их око 25 четника и један потказивач. Стрпали су их у школски подрум који је био мали и тесан за око 65 ухапшених. У току ноћи, у подруму, Мико Кораћ је укресао шибицу и рекао: „Људи, пазите шта говорите, можда међу нама има и шпијуна!" При светлу шибице затвореници су видели Драгића Полића, поднаредника бивше војске, инжињерца, који је рушио мостове и пропусте на Златибору кад су партизани одступали. Био је обливен крвљу и натечен од убоја, које је задобио док су га четници спроводили. Видели су и браћу Лукиће, убачене као шпијуне, јер су сви знали, да су они — на другој страни. Отад до свануће, нико ништа није говорио. Тада су четници извели њих двојицу, вероватно да кажу шта су те ноћи чули у подруму, и после се ви-

30. Стенографске белешке, стр. 129; J. Стаматовнћ, н. р., стр. 20;

ше нису вратили. Пре почетка саслушавања, неко је почео да пева „Билећанку". Сви остали су прихватили песму. На претње и псовке четника, нису се обзирали. Четника је било много. Путем поред школе пролазила је колона Немаца, с артиљеријом и тенковима. Један Немац је био радознао, хтео је да види комунисте. Четник Милооад Марјановић. пекар из Пожеге, увео га је међу затворенике, загрлио и викао: „Комунист — бум, бум!" Другом руком гурао му је флашу са ракијом у уста. Скоковић даље каже:

„ ... У подрум је ушао четник Бранко Механџић да нас види, па кад је угледао мога оца, онако старог, викнуо је на њега: 'Шта ћеш ти, матора цукело, овде? Марш — напоље!' И отерао га кући. Затим је у подрум ушао Петар Кораћ и почео да нас врбује за љотићевце, говореКи да свако ко се пријави за љотићевце, одмах ће га извести из подрума и пустити на слободу. Пошто се нико није јавио, он је претио: 'Кад сте будале, нека вас све побију четници, кад нећете да вас спасем'. Ми смо га изгурали из подрума. . ,"[31]

Стравичну слику четничког дивљања у Висибаби пластично описује и Владислав Василић. Он наводи да је, као старији човек, пришао официру Драгутину Илићу и почео с њим разговор. Илић га је питао да ли је учествовао у борбама на солунском фронту, па кад је сазнао да су били у истом батаљону, рекао му је, загрливши га: „Сила си ти, ти си наш". Потом га упитао где му је кућа, па се сам препоручио да дође код њега на вечеру — на пилетину, јер „јагњетина му је већ досадила". Али, увече, кад је Илић, под светлом батеријске лампе, почео да чита лица са припримљеног списка, ситуација се „међу ратним друговима" одједном променила:

„Добро се сећам", каже Василић, „прво је прочитао Милића Скоковића, затим је прочитао мене — Владислава Василића, са синовима и 'ћерком. При томе није поменуо имена мојих синова и 'ћерке. Како је у том тренутку до мене близу стајао четник Бошко Ђокић. нолако сам га гурнуо ногом да не би казао официру да сам ја тај Владислав Василић. Међутим, он је одмах рекао.- 'Па, ето ти Владисава поред тебе'. До овог момента мене је Ђедо држао под руку, сматрао ме — као солунца — својим човеком, а сада, када је сазнао о коме се ради, вратио се међу четнике, а мени је рекао — да се вратим кући. Питао сам га да ли ће доћи на вечеру, а он одговорио да ће 'видети' и послао је двојицу четника да ме прате до куће. Ова двојица четника чували су ме у кући, док су други прикупили моје синове Драгослава и Драгољуба и ћерку Радојку па нас све оте-

31. Предраг Скоковнћ, Сећање на стрељање у Висибаби, СУБНОР Пожега, стр. 6 и 7;

рали и затворили у школски подрум. Исте ноћи из Расне и Висибабе дотерано је око 50—60 особа, већином мушкараца, свега неколико жена. . ,"[32]

Како се „судило" партизанима и члановима њихових породица може се лако схватити ако се има на уму да су сва ислеђења и пресуде обављени у току једне ноћи. Све је било пука формалност, изведено готово трчећи. Пресуде су се унапред знале. Предраг Скоковић наводи имена људи који су сачињавали „одбор за стрељање": Велисав и Веселин Лукић из Висибабе, Ђоко Ђокић, Раде и Живорад Лучић и Новак Дамјановић. Последња четворица су одлучивали кога треба из села стрељати, кога затворити, коме опљачкати имовину. Њихови помагачи из села Расне били су_Бранко, Раденко, Миладин и Јован Механџић, а из села Узића Владе Перишић, тадашњи председник општине, .Милија Бабић, Вељко Даниловић, Велимир Бабић и Вилиман Ристовић.[33]

Те ноћи су четници издвојили групу затвореника и наредили им да копају раку — за 25 људи. Кад је рака била ископана, џелати су изводили једног по једног затвореника и убијали га над раком. Најпре су извели Будимира и Љубишу Милутиновића из Висибабе. Будимир је био јунак из првог светског рата, носилац „Карађорђеве звезде", инвалид, без једног ока. У пролазу је додао неком од комшија инвалидску књижицу да је преда његовој жени. Док му је син Љубиша ишао ћутке на стрељање, Будимир је повикао: „Спасавајте, браћо". Онда је молио — да стрељају њега, уместо сина, а сина који је млад да поштеде. Међутим, четници су, уз псовку, стрељали најпре Будимира, па онда и Љубишу.

У том свом безумљу четници су приређивали примитивне представе, ругали се својим жртвама, псовали их, церекали се. Затворене партизане, осуђене на батинање, док су их тукли, терали су да извикују четничке пароле.

Слуга окупаторски и четнички, председник општине Владе Перишић, свесрдно је сарађивао те ноћи, као и касније, са четничким џелатима. Сваки час је притрчавао са фењером у руци, осветљавао убијене жртве и потврђивао њихова имена. А Будимир Прљевић је, и после стрељања, на сваку жртву испалио по неколико метака.

Кад је стрељање било завршено, наишао је човек на коњу, једва се разазнавао у ноћи. Питао је гласно: „Ко је тамо". Неко од четника га је преварио и повикао: „Партизани". Дошљак је пришао и рекао да се зове Миодраг Ђорђевић, да је родом из Наталинаца, из Шумадије, да је изгубио јединицу и да се враћа у родни крај да настави борбу. Четници су га одмах скинули с коња, догурали до реке, па и њега стрељали.

Те ноћи стрељани су: Будимир и Љубиша Милутиновић, Славољуб Бербатовић, Драгослав Василић, Милић — Мићо Скоко

32. Владислав Васнлић, изјава, 17. октобра 1978, СУБНОР Пожега, стр. 2;
33. Предраг Скоковић, н. р., стр. 6;

вић, Миломир Дробњаковић, Драгиша Мандић, Милан Миросављевић (сви из Висибабе); Десимир Дабић — Шиле, Стеван Корић, Миломир Корић — Мико, Здравко Корић, Радосав Марјановић, Драгић Полић, Милан Смиљанић, Жарко Ћирјанић, Боривоје Ћирјанић (сви из Расне) и Миодраг Ђорђевић из Наталинаца.

Само у једној зимској ноћи издајници народа су усмртили 18 бораца, већином младића, а друге су осудили на батинања, и све то у Висибаби, која је 20 година раније, након избора 1920. године, имала комунистичку општину!

Из Узића ниједан ухапшени партизан није стрељан. Управо, председник општине Владе Перишић, родом из Узића, одвео их је у своје село. Кад их је извукао из затвора, рекао је осталима да ће он својим сељацима да суди, јер су му „лично криви". Како се то и зашто догодило? Перишић, човек лаком на паре и склон да из туђе несреће извуче личну корист, ослободио је своје суседе — за 300 хиљада динара које је скупила и предала му родбина ухапшених партизана. Иначе, Перишић је и у априлском рату скупљао напуштене воловске и коњске запреге, одузимао од сељака који су понешто од тог плена били присвојили, па продавао и стицао корист без рада, отимачином.

Та ноћна убиства била су само једна страна четничког дивљања. Њу је обавезно пратила и друга: пљачка све могуће имовине која се нашла у партизанским кућама. Четници су били оличење не само издаје народа него и најгорих животињских нагона мрака и атавизма. Они су подстрекавали људске слабости, хушкали комшију против комшије, подгрејавали старе свађе и нетрпељивости. И о томе сведочи Предраг Скоковић, кад се вратио са стравичног стрељања својих суседа:

> „На прагу куће дочекала ме је мајка речима: 'Сине, зар само ти оста жив. Чула сам пушке убојица'. Нисам смео да јој кажем да су јој Милића стрељали. Рекао сам јој да су сви остали код школе, у шта она није поверовала, већ је и даље тихо нарицала и набрајала синове — њих још четворицу који су били затворени.
>
> Отац ми је тада испричао — када га је Механџић отерао кући — да су га стигли четници који су одређени да пљачкају имовину партизанских породица. Опљачкали су све: ситну стоку, волове и кола, коње и кола. У кола су натоварили одело, постељину, судове, сир, кајмак, маст, свиње и овце, ракију. Ракију су точили у мању бурад, а највећим делом просипали из буради. Тако су прошла сва домаћинства из чије је куће неко стрељан или је, као симпатизер помагао партизане".[34]

У четничкој архиви налазимо потврде о тим четничким злочинима. У свом првом извештају који је новопостављени коман-

34. Исто, стр. 11. Владе Перишић је после ослобођења стрељан, а Боко Бокић је умро на робији;

дант Пожешке четничке бригаде, поручник Боривоје Манић, упутио Дражи Михаиловићу, децембра 1942. године, каже да је ранije четничко руководство починило више крупних грешака. У вези с тим, Манић пише:

> „Стрељано је доста млађих заведених људи. Међутим, идејни комунисти били су овог пута поштеђени, било зато што су имали добре везе, било због корупције, где су се нарочито истакли Миљко Марјановић, председник Бакионичке општине, Бранко Мсханџић из Расне, Јово Механџић из Пожеге, иследник преког суда, судија Жугић, и заступник команданта Пожешког четничког одреда, пешадијски мајор Манојле Корађ.
>
> Нарочито фаталне грешке учињене су у општинама: Висибабској, Годовнчкој и Рошкој, где је стрељана маса сељачких сиромашних синова. . ,"[35]

Народ је ова четничка дивљања и покоље који су извршили над присталицама и борцима народноослободилачке борбе назвао казненом експедицијом, што их је изравнавало са окупатором, са немачким освајачима. У понечему су, ако има куд, били гори, што није чудно ако се зна да су те „експедиције" биле састављене од убица, патолошких типова, батинаша и пљачкаша. Користећи се безакоњем и безвлашћем, ишли су из села у село и доносиле авет смрти и терора. Из Висибабе су се, на пример, сутрадан после злочина, сручили као хорда у села општине Здравчићи: у Радовце, Тврдиће и Здравчиће. У тим селима поново су загосподарили домаћи четници, под командом бившег официра Славка Илића. Дошао је и Драгутин Илић Ђедо,. командант батаљона, да настави убиства. У Здравчићима је такође формиран тзв. преки суд, чији су чланови били: Драгутин Илић, Ђоко Новаковић, учитељ из Ужица, Слободан Маринковић Бели, студент из Ужица и Нећо Вукић, сељак из Рибашевине. Четници, тзв. рудничани, размилели су се по селима и хапеили борце и сараднике народноослободилачке борбе, вршили преметачине и пљачку домаћинстава. Ухапсили су 27 бораца и сарадника НОБ, дотерали их у Здравчиће и затворили у ковачницу, код општинске зграде.

Из Здравчића су ухапшени: Миломир Јоксовић, Радосав Симановић, Здравко Томић, Владимир Влајковић, Радомир Јововић, Светомир Јововић, Боривоје Драшковић, Миленко Кречковић, Миливоје Кречковић, Радојка Јовановић, Милена Словић, Славко Матијевић, Стеван Матијевић, Секула Ристовић, Ратомир — Ратко Совровић, Милан Совровић и Милутин Јовановић.

Из Тврдића: Драгутин Вукотић, Добринка Јеротијевић, Стеван Јеротијевић, Гвозден Ђенић, Живко Максимовић, Божо Максимовић, Миленко Јеротијевић.

35. АВИИ, ча, к-120, извештај поручиика Боривоја Манића Дражи Михаиловићу од 16. дец.

Из Радоваца: Милош Пановић, Павле Марјановић и Јордан Порубовић.

Преки суд је, по кратком поступку, само уз понеко питање, доносио пресуде „у име краља и отаџбине". Тај суд је осудио на ■:мрт четири борца: Милутина Јовановића и Здравка Томића из 2. пожешке чете, Радосава Симоновића, из 1. пожешке чете, и Добринку Јеротијевић. Стрељани су 12. децембра, ноћу, у каналу поред пута Здравчићи — Пожега, код „Љепосавине кафане".

Сутрадан, 13. децембра, осуђени су и стрељани, на истом месту, борци Милутин Петровић, Никит Никитовић, из Узића, и један младић (име му није утврђено, зна се само да је био родом из Клинаца, код Ваљева). На смрт је био осуђен и борац 2. пожешке чете Стеван Матијевић, али су његови родитељи потплатили џелата Будимира Прљевића, па је тако избегао стрељање.

Двојицу сарадника НОП-а, Миломира Јоксовића и Стевана Јеротијевића преки суд је осудио на интернацију у логор на Бањици.

Велики број грађана био је осуђен на батинање. Међу тученим су били: Драгутин Вукотић и Драгић Ђенић, из Тврдића, Светомир Јововић, Славко Матијевић, Радојка Јовановић и Радивоје Влајковић, из Здравчића. Драгића Ђенића су тако претукли да је од последица бездушног батинања умро 1942. године. Стари Драгутин Вукотић, после батинања, није могао да устане на ноге, па су га укућани на саоницама одвезли кући.

Четници су ухапсили и пет бораца из Радоваца и спровели их у затвор, у Пожегу: Миодрага (Петронија) Марјановића, Радисава Марјановића, Крсту Аврамовића, Ивана Ршумовића и Здравка Марјановића.

У Здравчићима, као и у другим пожешким селима, четници су се иживљавали приликом стрељања и батинања бораца НОБ. Терали су св:оје жртве да узвикују „живео краљ", па ако то неко није чинио добијао је дупло више батина. За време стрељања и батинања четници су правили пијанке у кафани, а то њихово весеље пратио је хармоникаш Илић, четнички командир. Као највећи примитивци, четници су се подсмевали мукама и смрти својих жртава.

Хроничари су забележили и имена џелата и батинаша тзв. гхреког суда у Здравчићима: Будимир Прљевић, Милашин Тијанић и Миладин Механџић.[36]

После злочина у Здравчићима четничка „експедиција", са својим предводницима Драгољубом Илићем и Радојком Ђурићем, приспела је у село Годовик, у ноћи између 1J^_и_1А_децембра~— Наступали су из више праваца, али тако да су у исто време упали у све засеоке. Те ноћи и сутрадан похапсили су све затечене бивше партизане, сараднике НОП-а и чланове породица оних које

36. Миленко Љ. Кречковић, Монографска историјска грађа (Здравчићи, Радовци и Тврдићи), СУБНОР Пожега, стр. 22—26;

нису нашли код кућа. Тако је из целе сеоске општине — Годовика, Речица и Милићевог Села — ухапшено преко 100 мушкараца и жена и стрпано у две учионице школске 'зграде и у школски подрум. Један мањи број ухапшених пуштен је без суђења, а осталима се судило три дана. У преком суду су били: Богољуб Илић Ђедо, Радојко Ђурић, Марко Међедовић и Јосип Поповић из Годовика, Зарија Радовић и Рајко Јанковић из Речица, Стеван Радоњић из Грабовика и Милашин Тијанић, подофицир бивше југословенске војске.

За време суђења, као и ноћу, четници су упадали у затвор, тукли и злостављали појединце. Свој су садистички нагон волели да искале на женама, које су, с особитим задовољством, чупалч за косе, Дању Мићић, супругу Вељa Мићића, првог командира 1. пожешке чете, један је четник, за време „ислеђивања", држао за косу, а други ју је тукао. Кад се вратио са саслушања Видоје Међедовић, од удараца по ногама више није могао да хода.

О томе на какве су све начине четници тукли и мучили партизане и чланове њихових породица, сведоче искази бораца који су то преживели:

> „Четници су по неком свом правилу, углавном, ударали по 25 батина. Посебно су злостављани они припадници НОП-а и симпатизери којима су неки од чланова уже породице отишли са партизанима у Санџак. Карактеристичан је случај злостављања Божидара — Божа Мићића, брата Љуба Мићића, чија се цела породица 1941. године ставила на располагање партизанима. Њега су пре стрељања тукли до бесвести. Нису гледали куда ударају. Тукли су га мотком и по глави, разбили му главу, онесвестили га, поливали га водом да га ос весте, и поново тукли. Тражили су да прокаже где су сакривени партијска архива и новац. Најзад, не добивши тражено признање, разбијене главе су га вратили у затвор, и после неколико дана га стрељали, заједно са другима на смрт осуђеним. Затим, тукли су и Будимира Јешића мотком по глави. Батине је добио и Велибор Јевђовић. Видоје Јешић и Јован Пантовић су од последица батинања ускоро умрли. Милојко Мићић је такође тучен. И други. Од батинања нису биле поштеђене ни жене и девојке. Свој бес четници су нарочито испољавали према супругама и 'ћеркама партизанских бораца. Дања Мићић, жена командира 1. пожешке чете, добила је 50 батина, затим Крстина Лековић, жена Петра Ле ковића. Поред батинања, њој је било наређено да се сваки дан јавља у општину, све док јој се муж и синови не врате. Она је то и чинила, јављала се сваког дана и готово увек добијала и батине. Тучене су још и Аница и Миленка Тошић, Живана Мићић, Милева Никитовић

и друге. Батинање је вршено мотком 'четничка правда'. Поред батинања, било је и шамарања, ударања кундаком.. ,"[37]

Четнички преки суд сваког партизана је питао да ли се борио против четника. Кад су затворени Владимир Јешић и Радојко Милетић тврдили да су се борили само против Немаца, један од чланова суда им је цинично обећао:

„Добро, ви сте се борили против Немаца, па ћемо вас предати Немцима, нека вам они суде!"

Њих су четници спровели у Пожегу и предали Немцима. Чим су сазнали шта су изјавили заробљеници, Немци су их стрељали.

Милан Милутиновић Будак, председник месног НОО и носилац Албанске споменице, и младић Милојко Мићовић нису хтели да одговарају на питања чланова суда. Милутиновић је довикнуо поручнику Ђурићу — да неће да му суде београдски мангупи! Ђурић је тада тобоже наредио да обојица иду кући. Чим су кренули, он је за њима послао кољача Стевана Младеновића Кајтару, који их је убио на самом друму изнад годовичке школе.

Четнички суд у Годовику је осудио 19 партизана на стрељање. То су: Милан Јевђовић, Велимир Јешић, Милутин Јешић, Средоје Јешић, Миленко Кабаница, Јанко Међедовић, Атанасије — Тане Међедовић, Рајко Међедовић, Ненад Мићић, Божидар — Божо Мићић, Милисав Пантовић, Војислав Митровић — Радмиловић (сви из Годовика); Миодраг Марјановић (из Радоваца); Милутин Ковачевић, Милојко (Радомира) Никитовић и Милојко Трифуновић (сви из Речица); отац и син Јеврем и Радич Симић, и Драгољуб — Љубо Савић (из Милићевог Села).

Сви су стрељани у ариљском селу Крушчици, 21. децембра.

На смрт је била осуђена и Милојка Матовић — Међедовић, борац 1. пожешке чете, али, како је била у деветом месецу трудноће, у први мах је ослобођена. Међутим, поново је ухапшена и стрељана у Пожеги! Она је била двадесет четврта жртва четничког терора у бившој општини Годовик.

Четници су били „осудили" на смрт и Милојка М. Никитовића и Селимира Радмиловића из Годовика, али су их пустили, пошто су им обећали да ће шпијунирати бивше партизане и њисове породице. Један четник их је одвео до старе цркве, одакле су, по договору, побегли, а он пуцао преко њихових глава.[38]

Многи затвореници из Годовика и Речица, суочени са смртном опасношћу, храбро су пркосили четничком терору. Ни под претњом смрћу нису признавали тајне партизанске, нити су одавали борце. Храбри су били и мушкарци и жене, нарочито Милаи Милутиновић, Божо Мићић и Видоје Јешић. Очевици казују да су

37. Сећања групе бораца о НОП-у у Годовику, СУБНОР Пожега, стр. 3;
38. Исто. Поред осталог, ова двојница су показала четницима где се крио Рађен Филиповнћ. После ослобођења, кад је добио позив да се јави УДБ-и у Пожеги, Селимир се обесио.

четници приликом батинања наређивали Видоју Јешићу да виче „живео краљ". Али он је био толико упоран и храбар, па је под батинама прихватао ту паролу, али је потом — псовао и краљеву матер!

Свега неколико дана после стрељања бораца из годовичке општине, око 70 затвореника — партизана, чланова њихових породица или позадинских радника — спроведено је у пожешки затвор. Свега њих неколико је из Пожеге пуштено кућама, а 65 је спроведено у злогласни окупаторско-недићевски логор на Бањици.[39]

У 1941. и 1942. години, пожешки четници су, у једном виду злочина, надмашили окупаторске војнике. Имајући неограничену власт и залазећи самовољно у домове породица које су њихове команде унеле у спискове као партизанске, они су остављали пустош у тим домовима. Остављали су чак и нејач без парчета хлеба и капље млека. О томе како су те пљачке изгледале сведоче записи ондашњег дечака Славка Тошића, сина партизанског борца Радојка Тошића:

> „ .. . Тога јутра отишао сам да положим овцама, које су биле даље од куће, у штали на Локви. Враћајући се кући, онако у магли сам приметио неку гужву у авлији и чуо велику галаму, која се све више ширила по селу.
>
> Када сам ушао у авлију, имао сам шта видети. Наоружани цивили са кокардама на капама и понека шубара. Улазили су из једне грађевине у другу и нешто тражили. Тражили су партизане и оружје. Једна група је потерала мајку, а други су ударили у пљачку. Носили су све што им се свидело, пели се на таван, па онако недовољно осушену, само надимљену, пршуту и сланину скидали и однели.
>
> Прва најезда је прошла и мајку отерала са собом, преко Трифуновића, у Годовик.
>
> По подне је дошла друга група пљачкаша. Узели су волове и кола, потоварили пшеницу, маст, месо, сланину и друге намирнице, из штале су извели краву и шест оваца, кобилу и све отерали у правцу Годовика. Пред саму ноћ, долази нова група четника и одводи најстарију сестру Миленку у Годовик. Код куће смо остали само нас петоро малолетне деце, очекујући вести о мајци и сестри. Ноћ је протекла у пуној неизвесности. Нас петоро деце потрпали смо се сви у један кревет и очекивали исход. Сутрадан је дошла Миленка, сва испребијана. Испричала нам је шта се дешава у Годовику. Преки суд суди у Годовику. Њу су саслушавали и осудили на десет батина, изударали је и пустили кући".[40]

39. Сећања на НОР у Годовику, стр. 4 и 5; СУБНОР Пожега.
40. Славко Тошић, записано сећање на дане из 1941. г., СУБНОР Пожега, стр. 5 и 6;

Четнички покрет је нагло напредовао само у злочину. Занимљиво је да четници са територије пожешког среза који су, већином, познавали села у срезу, у време кад су почели насиље и дов на људе, нису разликовали село које је више било наклоњено партизанима од села које је у устанку остало неутрално и незапажено. Зато, кад су почеле хајке и убиства, свако је доживело мање-више, исту судбину. У Рупељеву, на пример, четници су под командом официра Ерића, Словића и Петронија Аћимовића, готоцо све одрасло становништво дотерали у школску зграду. И у том селу су се понављале сцене као и у Висибаби, Здравчићима, Годовику. После батинања, мањи број затворених је пуштен кућама. Неколико их је стрељано. А после свега, више од 90 особа, већином мушкараца, отерано је у Пожегу, затворено у бившу среску зграду. Борац 1. пожешке чете, Миломир Милчановић, заробљен је и стрељан у Пожеги.

У Сврачкову је 17. децембра ухапшено око 30 људи. Сви су избатинани, а највише Миодраг Марковић, Ратко Лековић је под батинама признао да има пушку и 10 метака. Отишао је кући и предао их је четницима.

Тих дана четници су у Рогама ухватили, а 17. децембра стрељали пред општинском зградом Душана Кабаницу, борца 2. пожешке чете. После многобројних батинања, спровели су у затвор, у Пожегу 11 бораца и позадинских радника: Ратка — Раца Ивановића, Митра Вукаловића, Видоја Живановића, Петка Вајевића, Мирослава — Миша Вајевића, Миљка В. Вајевића, Михаила Вајевића, Николу Вајовића, Славка Миливојевића, Миливоја Сарвана и Миломирку Ивановић.

Половином децембра четници су ухватили Драгослава и Стојана Стаматовића и довели их у Јеминску Стену. Тамо су већ били дотерани Миленко Теофиловић, Љубиша Лучић, Миодраг Лучић — Лујо и још неколико бивших партизана — сви из Пријановића. Одатле су их спровели у Пожегу четници Светозар Милић, Раденко Ерић — Шебек, Милун Ерић — Ђоро и Миодраг Ерић. Тада су убили Момчила Станојевића, опанчарског радника. Успут су ухватили и Маринка Маркићевића, фијакеристу из Пожеге, који је ишао из Пилатовића својој кући. Четници су га угурали у колону заробљеника и тукли га кундацима зато што их је „јурио секиром кроз двориште", кад су бежали после борбе на Трешњи-Ци. Један га је четник тако крвнички ударио да је сломио пушку о Његову главу. Зато је уз пут посртао али је, уз помоћ другова, издржао у колони до кафане Воја Марковића. Ту је пао и издахнуо, на самом улазу у Пожегу.[41]

41. Стојан Стаматовић, Сећања на рад омладине, нерегистрована граба, СУБНОР Пожега, стр. 19—20;

Милутин Јанковић, бивши дворски жандарм и злочинац из Драгачева, који је још 22. септембра 1941. године мучки убио заменика комесара Драгачевске чете Војислава Пајића, завео је посебан терор у селима Дљину и Лучанима. Похапсио је све бивше борце 2. пожешке чете који нису успели да одступе у Санџак, као и сараднике партизана у бившој дљинској општини. Он и његови четници су у Пожеги предали Немцима и љотићевцима, 11. децембра, на мртво име истучене Милојка Марковића, Борисава Марковића, Милуна Марковића, Миладина Марковића, Срећка Милосављевића, Павла Милосављевића, Радојка Марковића, Милуна Обрадовића, Василија Ћебића, Богољуба Чантрића и Војина Мићића — из Дљина; Животу Карића, Драгомира Јоковића и Сретена Милосављевића — из Крстаца; Недељка Кукића, Милана Јоковића, Милуна Јоковића и Раденка Живановића — из Лисица.[42]

Тако су четници, слуге окупатора, исписивали децембарску хронику смрти и терора у пожешким селима.

СТРЕЉАЊА ЗАРОБЉЕНИХ ПАРТИЗАНА И РОДОЉУБА У ПОЖЕГИ

Првих дана децембра, љотићевска јединица, стационирана у Пожеги, формирала је тзв. српску команду места. Љотићевци су, по налогу Немаца, заједно са четницима, одмах почели хајку на људе — хватање бивших партизанских бораца, чланова њихових породица и позадинских радника. Њихова „српска команда" тражила је, наређењем од 5. децембра, од недићевског председника пожешке општине Драгутина Костића да јој достави списак „мештана који су припадали Комунистичкој партији, који су учествовали као партизанска војска и који су, као цивилно грађанство, помагали партизанску управу". Костић је 8. децембра послао „српској команди места", списак 114 Пожежана и Пожежанки, заједно са списком од 18 прогнаних Словенаца и Босанаца, који су живели у Пожеги.[43] Списак је направљен врло педантно и детаљно. Ипак, у пропратном писму „српској команди места", Костић се залагао „да се поштеде животи означених лица". Истицао је да су многи заведениГзатим да су пуки сиромаси, а да су „прави комунисти — идеолози умакли". Док се за локално становништво залагао и бранио га, дотле је готово све прогнане Словенце или Босанце прогласио за „филокомунисте" или симпатизере комуниста.

Тако су, упоредо са четничким терором који је беснео у пожешким селима, удружени немачки окупатори, љотићевци и четници на исти начин поступали с народом у Пожеги. Затвори су били препуни, саслушавања и батинања нису престајала ни дању ни ноћу. Становништво ухапшено у пожешким селима, које је „из-

42. Драгачево, стр. 298; Недићева архива, бр. 6, од 8. дец. 1941, стр. 1—2;
43. ВИИ, ред. бр. 11/4—7 к. 29 и бр. 11/4—3, к. 25. Спискове види у посебном прилогу;

вукло главе" на тамошњим суђењима, четници су предавали Немцима и љотићевцима, најчешће за добру накнаду — за муницију и оружје. Било је дана када се у затворима у Пожеги, како наводе хроничари, налазило преко 600 партизанских бораца, чланова њихових породица и позадинских радника. Из тадашњих села оп-

Списак

Лица у Пожеги Ужичкој и њихових породица, који учествовали у партизанским одредима или били присталице или симпатизери њихови.
Овај је списак састављен по саслушању грађана Општине пожешке на дан 7 децембра 1941 г а по наређењу Српске Команде места.

1) Боривоје Ивановић, пекарски радник из Пожеге, био четник, по доласку партизана прешао њиховим одредима и не налази се на лицу места.

2) Милутин Поповић обућар из Пожеге, означен је као припадник партизана налази се у затвору.

3) Вера Поповић шајдерка из Пожеге припада партизанима налази се у

50) Милан Петронијевић партизан члан одбора у бегству.
51) Добривоје Глушчевић пиљар, партизан налази се у Пожеги.
52) Виљентије Ковачевић опанчар, партизан налази се у затвору.
(53) Ана Ковачевић партизанка, не налази се у Пожеги
(54) Стана Ковачевић, партизанка налази се у Пожеги
55) Недељко Петровић, обућар партизан, налази се у бегству
56) Владимир Николић, обућар, налази се у бегству
57) Драган Цвејић, партизан, налази се у бегству
58) Љубомир Николић, трг. помоћник, партизан у бегству
59) Стојан Пурић, каф. партизан налази се у Пожеги
(60) Татјана Пурић, партизанка, налази се у бегству
61) Косара Пурић, партизанка налази се у бегству
62) Симка Пурић, домаћица, партизанка налази се у Пожеги
63) Здравко Бранеповић, пекар, сарадник као командир Ватрогасне чете код четника и партизана и немаца
64) налази се у затвору
(64) Стојанка Бранеповић, домаћица партизанка, налази се у затвору
65) Степан Стевановић, полиц. писар, погинуо као партизан
66) Радомир Пауновић, касап. радник партизан, налази се у бегству
(67) Милева Стевановић, кројачица радила у радионици налази се у Пожеги
68) Чедомир Бранеповић, столар из Пожеге, партизан, налази се у бегству
69) Драгомир Симићанић, ауст.-„бато" партизан, налази се у бегству
70) Јанковић, месе зиничар, партизан налази се у бегству
71) Јанковић, домаћица, партизанка, налази се у Пожеги
(72) Драгосава Јоцић, ученица, партизанка налази се у бегству
73) Мазар Ранковић, жел. служб. партизан налази се у Пожеги
(74) Бранка Ранковић, домаћица, партизанка налази се у Пожеги
75) Тодор Кокочић, пекар. радник, партизан налази се у бегству
76) Бранко Пешић, трг. помоћ. управе партизана, налази се у затвору
77) Петар Вучковић, поредник, партизан налази се у бегству
78) Мих. Бановић, радник, партизан налази се у бегству са женом
79) Бранислав Марковић, столар, партизан налази се у затвору
80) Турђе Ранковић, столар партизан налази се у затвору
81) Стеван Тешић, шустер радио у радионици
82) Даница Тешић, домаћица радила у радионици
83) Милан Бојић, каф. поредник погинуо
[illegible] радник партизан налази се у бегству

Списак лица из Пожеге „која су учествовала у партизанским одредима"
(делови квислиншког документа)

штине Годовик само једног дана отерано је у Пожегу око 100 оооба, из Рупељева преко 90, затим велики број из Висибабе, Здравчића, Табановића, Јелендола и других, готово свих села. У затворима у Пожеги, као и у четничким затворима по пожешким селима, то је било оно време кад је у правом смислу завладао некадашњи „турски зулум", како је народ говорио, кад су батинања и друге физичке казне царевале, кад су убиства постала свакодневна, „кад су живи завидели мртвима".

Такозвани преки судови у Пожеги били су састављени од четника, љотићеваца и Немаца. Љубомир Станић је записао да су преки суд сачињавали Вучко Игњатовић, Милош Марковић, Милош Глишић, Никола Павловић и неки Луковић из Латвице (сви бивши официри), затим судија из Ужица Бране Жугић и један Немац — официр; затим, наредник „Келевија" и други наредник „Ваљевац", који је „био са корбачем за батинање".[44] А према казивању Даре Кувељић, четнички суд у Пожеги једно време су сачињавали Дишо Јовановић, који је био командант Пожеге, Остоја Џиновић, Јово и Бранкб~~Механџић, из Расне, и Перо Петровић.[4*] У једном су били јединствени: сви су судили, без много испитивања и проверавања. Батинање је било, тако рећи, обавезно за сваког. Судија по занимању је био присутан да би се суђењима дала каква-таква формална страна.

Децембар 1941. и јануар, фебруар и март 1942. године народ је запамтио као месеце туге, жалости и највећих невоља. У исто време, били су то и месеци крајњег раслојавања. Четничке присталице су ликовале. улизивале се Немцима. Присталице старог режима и контрареволуције нису штеделе никаква средства да униште што више борца и присталица народноослободилачке борбе. На другој страни Пожега и велика већина њених житеља држали су се поносно. Из колона на смрт осуђених, које су егзекутори водили кроз варошицу на губилиште, више пута се чула пркосна песма и клицање народноослободилачкој борби. А било је доиста тешко остати храбар и усправан гледајући овако стравичан календар немачко-љотићевско-четничког безумља и злочина:

— 1. децембра — стрељан је Драгослав Вукашиновић, партизан, рођен у Пожеги,

— 10. децембра су стрељани: Селомир Алемпијевић, земљорадник из Лучана, и Мирко Бешовић, борац Љубићког батаљона Чачанског НОПО, родом из села Бреснице,

— 21. децембра стрељани су: Божидар Боришић, борац из села Трбушана, Милан Гавриловић, радник војне одеће у Пожеги, партизан, борац Бранислава Бранка Раковић Пумпарка, Миле — Милан Глишић и Василије Крсмановић, борци 1. пожешке чете.

44. Љубомир Станић, н. р., стр. 14;
45. Стенографске белешке, стр. 130;

— Неутврђеног дана, у децембру, стрељани су: *борци 1. пожешке* чете Вићентије Ковачевић, *Милојко* Марковић, из Дљинд и Војин Мићић; затим Радован Новаковић, из Шљивовице, ухваћен у околини Пожеге, Драго Ђуришић, радник *војне одеће у Пожеги* и борац Миленко Стефановић, железнички службеник.

У децембру 1941. године у Пожеги је стрељано 14, а у *јануару* 1942. године 17 бораца и позадинских радника.

— 6. јануара стрељани су 7 бораца Ариљског батаљона.- Радош Јовановић — Радојевић, Остоја Луковић, Радош *Луковић,* Срећко Марковић, радио у команди места у Крушчици, *Живорад* Нешовић, Божидар Пилчевић и Бранко Џамбас.

Списак

Избеглица Словенаца из Пожеге Ужичке, који се сматрају као присталице комунизма.

1) Олфацијус Славко, монтер, рођен 1911 г у Добрни код Цеља, истакнути комуниста и по сазнању активно је учествовао у раду партизана само потајно. Налази се у Пожеги.
2) Пивец Фрањо, шпедитер, рођен 1898 г у Марибору, комунистички Налази се овде Симпатизер комуниста.
3) Пивец Јовачка, домаћица, рођена 1904 г у Марибору, филокомуниста. Овде.
4) Фердербер Анбин, шофер, рођен 1910 г у Цељу, филокомуниста. Овде.
5) Стегу Станко, шофер, рођен 1909 г у Цељу. Био у Цељу међу комунистима, одно сно организовани комуниста. Кад су дошли партизани побегао је са четницима на Равну Гору. Али шта је тамо радио непознато је. Треба испитати ове околности и утврдити право стање именованог јер су ову подаци прикупљени приватно.
6) Симоновић Ђорђе, учитељ, рођен 1919 г у Бањој Луци, није Словенац, већ избеглица из Босне и само дошао на стан и храну код Словенаца, сматра се као филокомуниста. Овде је.
7) Симоновић Јован, ђак, рођен 1922 г у Бањој Луци, није Словенац, већ избеглица из Босне и само дошао на стан и храну код Словенаца, сматра се као филокомуниста. Овде је.
8) Шобер Милеко, ђак, рођен 1923 г у Птују, Словенац, али није дошао са осталим Словенцима већ је дошао из Хрватске, где су га Немци били протерали. Настанио се код породице Мајцен, ниже именованих. Сматра се као филокомуниста. Овде
9) Мајцен Мирко, учитељ, рођен 1890 г у Марији Снежној крај Птуја, сматра се као филокомуниста. Да се испита. Овде је.
10) Мајцен Нева, ученица, кћер горњег, рођена 1922 г у Марији Снежној крај Птуја, заведена као филокомунистиња од стране напре именованог Шобера, који и дошао, како изгледа, због ње из Хрватске и настанио се овде. Налази се у Пожеги.
11) Мајцен Марија, ученица, кћер Миркова, рођена 1924 г у Марији Снежној крај Птуја, заведена од стране Шобера и постала филокомунистиња. Налази се овде.
12) Ферхуац Славомир, пукошник у пензији, рођен 1882 г у

Списак избеглица Словенаца
(део нвислиншког документа)

— 9. ја«уара стрељани су борци: Видосав Колаковић, из Љубићког батаљона, Милојка Матовић — Међедовић и Ратомир Недељковић, борци 1. пожешке чете и Микота Тимотијевић Штука, члан среског НОО.

— 13. јануара стрељани су из Ариљског батаљона.- водник Војислав Поповић и борац Милоје Јовановић.

— Неутврђених дана, током јануара, стрељано је још пет заробљених бораца Ариљоког батаљона: Милојко Врањевац, Осто-

ја Врањевац, Спасимир Јовановић, Бранко Новитовић и Јован Новитовић.[46]

Убице су своје жртве водиле на стрељање изјутра рано или пред вече. Већина Пожежана се држала достојанствено. Пратили су их погледима, ћутке. У једној групи били су везани једно за друго Миле Глишић и Бранка Пумпарка. Миле је на пијаци спазио познатог дечака, зовнуо га себи, скинуо прстен са руке и замолио га да га однесе његовој девојци. А онда, кад је та поворка наишла поред Остојића куће, Миле је запевао, помало сетно, народну песму:

„Овим шором, Јагодо, овим шором, Јагодице,
Овим шором више проћи нећу! ..

Бранка Пумпарка је прихватила његову песму, а затим запевала једну партизанску.

Миодраг Глишић Миле
— с песмом на стрељање

Матије Лапчевић, заменин политичног
номесара Пожешнечете
2. пролетерске бригаде

Једна млада жена је јецала, понека закукала од туге и страха.

А који дан раније, двојица љотићеваца, гимназијалаца, спроводили су Мила Глишића на саслушање. И, уз пут, с њим тобож пријатељски разговарали, тражили од њега да се одрекне својих убеђења. Миле им је одлучно говорио — да ће партизани и савез-

46. Спискови погииулих Пожежана у НОР-у, материјал СУБНОР-а, Пожега;

ници победити, да ће фашистичка Немачка пропасти. Љотићевци су својој команди рекли да је Глишић убеђени комуниста. Оног дана када је поведен на стрељање, из строја га је извукао председник општине Костић, рекавши:

„Глишић није комуниста!"

„Не, ја сам комуниста!" — рекао је Глишић и вратио се у строј, међу другове осуђене на смрт.[47]

Партизан Михаило Томић, учитељ, родом из Горобиља, резервни официр, у време Ужичке Републике командант противавионске одбране у Ужицу, смело и храбро је пркосио непријатељима на суђењу. Отворено је говорио да се спремао за борбу и да је свесно пошао у борбу против окупатора.

Какве су све невоље доживљавале породице заробљених партизана којима је суђено у Пожеги говори и пример борца Ратомира Недељковића. Око 20. децембра он је дошао у Пожегу из Пилатовића, где се једно време крио, да сам види какво је стање. Четници су га препознали и одвели у затвор у селу Бакионици. Одатле су га спровели у пожешки затвор, где је ускоро осуђен на смрт. Његова мајка је покушала да га „откупи", али није успела. 0 томе како се то догодило говори Ратомиров брат (по мајци) Радован Шкулетић:

> „Чим смо чули да је Ратомир осуђен на смрт, ја и мајка смо отишли у среско начелство у Пожеги. Мој брат Ратомир имао је уштеђевину у сребру, негде око 13 хиљада динара. Тај новац је мајка понела у платненој кесици, да би замолила Диша Јовановића да му опрости — да га не стрељају. Био сам са мајком. Уместо „помиловања", Диша нас није ни пустио у канцеларију. На ногама је имао чизме немачког официра. Кад га је мајка зауставила и почела да га моли, он је узвикнуо: 'Шта! Хоћеш да ти спасавам комунисте'. . . Онда је ударио ногом мајку у предео бубрега. Придигао сам мајку и одвео је кући. . .
>
> Деветог јануара, око 16 часова, спроведени су на стрељање мој брат Ратомир, Микота Тимотијевић Штука, који су били заједно везани, Љубивоје Николић, Земба, учитељица из Годовика, којој нисам знао име и која је, за све време од затвора до места стрељања кукала, и још два друга којима, такође, нисам знао имена.. . Лично их је стрељао Миладин Механџић, који је позади њих певао и пунио пушкомитраљез.. ,"[48]

Још је потреснији запис о пожешком затвору, суђењу и стрељању који је оставио стари ратник и логораш Љубо Станић. Он наводи да су на суђењу неки добијали батине, а неки пуштани

47. Милена Стефановић — Јосовић, изјава аутору од 8. марта 1983;
48. Радован Шкулетић, СУБНОР Пожега, нерегистрована грађа;

кућама без батина. Седморица су осуђени на смрт. То су били. Љубивоје Ковачевић из Добриња, Лазар Миланковић, из Луњевице (код Г. Милановца, пр. Ј. Р.), Љубомир Станић, из Горобиља, један партизан из Звечке, код Обреновца, ђак пољопривредне школе у Ваљеву, један машинбравар, из Обреновца, један из Шљивовице, учио је шоферски занат у Ужицу. Суђење је трајало два дана. Љуба су осудили због тога што га је теретио један комшија из Горобиља, тврдећи да је, запретио њему и осталима, приликом закопавања 12 сандука муниције, да ником живом ништа не смеју казати. У противном, поубијаће их и све им попалити. Због тога, наводно, није смео ништа да каже четницима кад су дошли, па ни четнику Будимиру Брковићу. Љубо је то порицао кад су их суочили, па му је председавајући забранио да говори. После завршеног суђења, одведени су у затвор, и одвојени у засебну собу. Одатле су поново ишли судији Жугићу да им саопшти смртну пресуду, да немају право жалбе и да ће пресуда бити извршена сутрадан.

Чим је свануло, пред затвор је дошао Миладин Механџић из Расне, са „збројевком" о рамену. До одређеног времена за стрељање, обилазио је око затвора. Немци су опколили затвор, поставили митраљезе, а преки суд је изишао да се поздрави са немачким официрима. Кључар је отворио затвор и прочитао имена четворице и казао да изиђу напоље. Ту су их жандарми везали жицом. Дечак из Шљивовице почео је да кука, био је везан са десне стране Љубивоја Ковачевића. Иза њих су ишла двојица Обреновчана. Немци су их потерали напред, а иза њих је ишао Миладин Механџић. Мало је времена прошло док се зачуо рафал. А кључар Миладин Богдановић је саопштио да немачки официр није одобрио да се изврши пресуда над Љубомиром Станићем, Лазаром Миланковићем и Радошем Маринковићем, јер они не одговарају ни за каква убиства.. ,[49]

Сем сигурних података о 30 стрељаних бораца и родољуба у Пожеги, током децембра 1941. и јануара 1942. године, апсолутно тачан број стрељаних није могућно утврдити. То се нарочито односи на борце из других крајева. Према казивањима савременика тих догађаја, најмање тројица осуђених побегли су са стрељања. Један од њих је Миломир — Иво Васиљевић. Затим, један је Крагујевчанин побегао, искористивши маглу, која се спустила тог поподнева, кад је у групи био изведен на пожешко гробље, на стрељање. Трећи борац, неколико дана касније, пао је после првих испаљених плотуна, а није био ни рањен. Кад је плотун престао, успео је да побегне. Сем за Васиљевића, који се борио у Чачанском одреду и доживео ослобођење, није познато шта је коначно

49. Љубомир Станић, н. р., стр. 14—15;

било са тим храбрим борцима који су пркосили смрти и на губилишту.[50]

Затвореницима у пожешким затворима ипак су биле дозвољене посете родбине, која им је доносила храну, а уз то кришом, и вести о томе шта се догађало у селима, шта пише у Недићевом „Новом времену" и, понекад, оскудне вести о пожешким партизанским четама које су се бориле у рејону Нове Вароши.

У тим условима и пожешки родољуби су показали колико цене и воле партизанске борце и народноослободилачку борбу. Њихова се човечност испољила према заробљеним партизанима из удаљенијих крајева — из ариљских села, из љубићског среза, из Посавине. Старији Пожежани памте више жена и људи који су неколико пута изјутра носили храну партизанима у затвор.[51] Исто тако, ондашњи затвореници су казивали да су сву добивену храну од кућа или од других Пожежана другарски и људски делили. Онако како су чинили и у партизанима.

У пожешки затвор четници су у фебруару, довели и друге заробљене партизане, међу којима и Новака Живковића, који је био враћен на теренски позадински рад, затим Милана Петронијевића, члана среског НОО, борца Драгана Корађа и друге. Нешто касније, четници су довели и Љубомира — Љуба Мићића, кога су заробили у рејону Нове Вароши. Од заробљавања Љуба Мићића, истакнутог старог комунисте и ратника, четници су, у својој мржњи и примитивизму, правили ружне, прљаве представе. Једног дана су том старом ратнику, истивском борцу за народна права и напредном пољопривреднику окачили звоно око врата и тако га водили улицама Пожеге. Уз то су наговарали појединце да га псују и вређају, па чак и пљују. Како су четници поступали са револуционаром Љубом Мићићем најречитије говоре сведоци догађаја из тих дана. Љубомир Станић, који се у то време налазио у пожешком затвору, записао је:

> „ ... Ја сам почео да излазим са Петром Радојичићем да цепамо дрва Љубивоју Јовићевићу и за команду места у Пожеги. Увек нас је водио неки Стеван Кајтара из Расне, како су га четници звали. Једног дана, не сећам се датума, био је фебруар, пред командом места смо секли дрва и уносили. Дошао је један четник и казао нашем стражару: 'Ев^о вам Љуба Мићића'. Ми смо се окренули и видели Љуба Мићића, спроводе га два четника. На ногама је имао опанке одозго, а доле су били голи табани. Ишао је по снегу, а о рамену је имао зобницу — торбу од козје длаке, а о врату велико звоно, које су носила говеда по Златибору! Прошао је поред нас и рекао: 'Здраво', па ушао у команду мес-

50. Милена Стефановић — Јосовић и Даница Беранић, изјаве од 8. марта 1983; СУБНОР Пожега;
51. Даница Керанић, исто;

та. Командант места био је Драгутин Илић Ђедо, из Рожаца. Док смо урадили све око дрва и пошли у затвор, тројица четника су извели Љуба и отерали га у правцу железничке станице, са целом спремом коју је донео. Ми смо дошли у затвор, а касније, у ноћ, доведен је и Љубо и затворен са нама".[52]

Даље Станић наводи да им је Љубо у затвору говорио о пожешким четама које су прешле преко Јтима. Исто тако говорио им је о томе шта су га четници питали на саслушањима, истичући при том да никога од људи у затвору ни за шта није теретио. Станић пише, такође, о томе да је Љубо Мићић био чврст и достојанствен у свакој прилици. Дозволили су да му од куће доносе храну. Долазили су и неки сељаци, четници, псовали га и називали га најгорим човеком, тврдећи да је упропастио многе људе и да су многи изгинули због њега. А Стојан Маслар, из Пилатовића, пљувао му у лице и оптужио га да је завео омладину и упропастио свој крај. Љубо му је на то одговорио: „То ће се доцније видети". Нису били поштенији ни Јоксим Димитријевић, из Горобиља, Миљко Марјановић, из Бакионице, и други њима слични.

Кад је реч о Љубу Мићићу и његовом боравку у пожешком затвору, ваља рећи да су га грађани, упркос свему, уважавали, понеки чак и јавно, мада је то било време кад се ни име партизан није смело помињати. Љубу Мићићу је порастао углед и кад су четници покушали да га понизе и изједначе са стоком која звоно носи. О томе сведочи Даница Ћеранић, радница војне шиваре и активисткиња из дана слободне Пожеге: „Онога дана" — каже она — „када су четници водили Љуба Мићића улицом према железничкој станици, пекар Милутин Дрндаревић — Дрцо стајао је пред својом пекаром. Кад је угледао чудну поворку, узбуђено је проговорио: 'Јој, људи, ено Љубу Мићићу окачили звоно око врата!. ..' А који минут касније, Љубо је наишао поред пекаре и поздравио Дрца са 'Добар дан'. Дрцо је отпоздравио. 'Дрцо, да ли би ми дао један хлепчић, гладан сам'. . . Дрцо је ушао у радњу и изнео хлепчић и дао га Љубу, рекавши: 'Како теби не бих дао хлеба, Љубо' ".

Истог дана, пред командом места, где су се четници с Мићићем задржали мало више, њему је пришао Млађо Гојгић, поздравио се с њим и пружио му лепињу. Четници су се осетили као увређени: намах казнили су човека и извели да га понизе, а сами себе су понизили. Зато су претећи упитали Гојгића: „Ти помажеш комунисте". А Млађо, им је узвратио: „Ја помажем мога ратног друга са солунског фронта!" Четници му то нису опростили, већ су и њега стрпали у затвор.[53]

52. Љ. Станић, н. р., стр. 16;
53. Даница Неранић, исто;

Стари револуционар држао се храбро и без роптања подносио четничко-љотићевска понижавања. Својим држањем и проценом ситуације, у којој су непријатељи постигли неке видније успехе, а народноослободилачки покрет био у дефанзиви и одступници, он је уливао веру у људе. Редовно им је говорио — да је стање у коме се нашла ослободилачка борба у Србији, привремено, да треба веровати у победу. У затвору га је посећивала његова супруга. С њом је доста разговарао о појединим људима, пријатељима. Некима од њих слао је усмене или писмене поруке: да се чувају, да буду издржљивији, да се боре на било који начин, да су се главне снаге партизана повукле у Санџак и Босну. Његова је супруга те поруке носила и саопштавала, а писмене предавала онима којима су биле упућене.[54]

О таквом држању Љуба Мићића сведочи и Драгиша Голубовић, који се у то време крио у свом селу Пилатовићима. Са Љубом у затвору је, поред других, био и Драго Радојевић из истог села. Голубовић наводи садржај поруке коју му је Љубо упутио преко Радојевића: да су обадве пожешке чете прешле преко Лима, да поздрави све другове и пријатеље и да буду сигурни да је победа наша.[55]

Преки суд у Пожеги, 6. и 7. марта 1942, судио је Љубу Мићићу и осудио га на смрт. Кад се вратио са суђења међу другове у затвор, мирно је рекао:

„Мене ће убити. Ви који останете живи, видећете — победа ће бити наша. . ."

Последње ноћи пред погубљење стражари су га одвојили у засебну собу, дали му неколико свећа и шибицу, јер није било осветљења, папир и оловку и одредили му да напише што није рекао на суђењу или ако је нешто заборавио да каже. Четници и љотићевци су се надали да су сломили старог револуционара ноћ пред погубљење и очекивали су да ће од њих затражити милост. Међутим, он је до дубоко у ноћ писао, али о свом пчелињаку, о кошницама у Горобиљу, о томе где коју треба разместити, о вођњаку, итд.

Сутрадан, 8. марта, у свануће, убице су биле разочаране оним што је записао последње ноћи. Одвели су га из затвора на стрељање. Он је био толико миран и присебан и да је кључара, кад је откључао затворска врата, питао: „Је ли време?"

Последње тренутке Љубове записао је Љубо Станић, његов друг и саборац који је једно време с њим био у затвору: „Пред зратима су га чекали жандарми, поднаредник Ковачевић и наредник Живковић, чијих се имена не сећам. Мало даље од њих, стајао је немачки официр са неком лампом, издигнутом увис. Чим

54. Према казивању Боривоја Мићића. Неке од тих порука скупио је Љубов син Живко, борац 2. пролетерске бригаде. Али када су га четници заробили 1944. године, запленили
З г и та писма.
рагиша Голубовић, изјава аутору, априла 1983;

се Љубо појавио на вратима, ухватили су га жандарми за руке. Кључар је врата затворио. Више ништа нисам могао видети. Кроз два-три минута, чула су се два пуцња — пушчани и један из пиштоља. Значи, превели су га само преко пута затвора и ту га убили.. ,"[5в]

Била је субота, пазарни дан у Пожеги. Непријатељи су изабрали тај дан кад и сељаци долазе у Пожегу, па су убијеног Мићића однели на пијацу и положили га на колску вагу, код кантарџинице. И силом су приводили народ да га гледа мртвог. Његовим друговима с којима је лежао у затвору, а четници их извели да чисте снег и лед са улица, стражар код кантарџинице, Ђијо Маслар, из Пилатовића, подругљиво је говорио:

„ .. . Пазите добро, говори вам Љубо Мићић. И ви ћете скоро одавде говорити! . . ,"[57]

Народ је долазио, гледао, али нико ништа није говорио. Људи су од страха ћутали. Само би понеко од четника опсовао Љуба и партизане. Једна жена је говорила како је завадио омладину! Ту се нашао пореских чиновник Видо Милутиновић, Црногорац, који је био у Пожеги на служби. Он је рекао: „Запамтите шта кажем: овде ће Љубу Мићићу бити споменик!"[58]

Убиством Љуба Мићића у Пожеги, четници, љотићевци и окупатори, завршили су највећи део својих злочина у пожешком крају. Оне заробљене партизанске борце и позадинске раднике које нису убили, слали су, углавном, у логор на Бањици.

* * *

Као што се види борци и народ пожешког краја током немачке новембарске офанзиве, као и у зиму и пролеће 1941—42. године били су на великим искушењима. Пожешке чете су се под борбом повлачиле према Увцу и Новој Вароши, у ком правцу су одступале и друге јединице из западне Србије. Упркос изузетно великим тешкоћама — готово свакодневним борбама, веома слабој исхрани, великом онегу и мразевима, затим колебањима појединаца и осипањем борацa, обе пожешке чете су прешле Лим почетком фебруара 1942. године. Народ пожешког краја, нарочито села у долинама Ђетиње, западне Мораве и Скрапежа, као и у самој Пожеги — био је подвргнут незапамћеном терору окупатора удруженог са четницима, љотићевцима и Недићевим властима. Та страдања народа, масовна убиства, хапшења, батинања, одвођења у логор на Бањици, пљачке — спадају у најстравичнији период пожешког среза током ослободилачког рата. Истовремено, заробљени борци, позадински радници и други патриоти, иако голоруки, показали су задивљујуће висок морал — пркосећи непријатељу, певајући на губилишту и кличући слободи.

56. Љубомир Станић, н. р., стр. 17;
57. Исто, стр. 18;
58. Даница Неранић, нав. изјава;

V ГЛАВА

ПОЖЕШКА ЧЕТА
У 2. ПРОЛЕТЕРСКОЈ БРИГАДИ

Од форсирања Лима, па све до покрета за Чајниче, пожешке чете су боравиле у ширем рејону Камене Горе. Друга чета је цело време била у селу Камена Гора, док је 1. чета стигла у то село 13. фебруара. Чете су ту развиле политички, војнички и културни живот, мада се живело оскудно, услед несташице животних намирница са мало овсеног хлеба, кромпира и понекад меса, и то без соли.

После извршених анализа о борбама при повлачењу преко Златара и форсирања Лима, борци су припремани за улазак у 2. пролетерску бригаду, чије је формирање Врховни штаб био најавио јединицама после њиховог доласка у Камену Гору. У то време вођени су разговори у свим јединицама о томе ко може бити борац пролетерске бригаде. Анализирани су рад и оданост сваког борца, посебно чланова Партије и СКОЈ-а народноослободилачкој борби, држање у борбама, однос према народу.

У току припрема за улазак у бригаду, у Каменој Гори је извршено спајање 1. и 2. пожешке чете у једну, која је названа Пожешка чета. Одређена је и нова команда чете: командир Радосав Ковачевић, заменик командира Миленко Никитовић, политички комесар Пане Срдановић, заменик политичког комесара Матија Лапчевић; водници су били.- Милорад Бонцулић и Лазар Тешић, а политички делегати водова Јован Стаматовић и Милун Зечевић; за десетаре су именовани Милорад Васиљевић Рале, Бошко Мићић, Владимир Николић Фош и Веселин Остојић.

После десетодневног боравка у Каменој Гори, 23. фебруара, новоформирана Пожешка чета, као и остале јединице, кренула је на марш према Чајничу, где се очекивало да буде званично формирана 2. пролетерска бригада. Наредба о покрету јединица прочитана је пред постројеним батаљоном. Преко Обарде и Јабуке, Крњаче, чета је дошла на Метаљку, где је имала срдачан сусрет са босаиским партизанима. После краћег одмора на Метаљки, 26. фебруара је стигла у варошицу Чајниче и сместила се у једну пространу кафану. Долазак у Чајниче, у слободну варо-

шицу, где је организован партизански живот, значио је велико окрепљење и морално јачање бораца. После краткотрајних боравака у слободном Ужицу, Пожеги и Новој Вароши, то је био велики догађај, нарочито за борце доскорашње 2. пожешке чете, јер је настао после тешких и свакодневних борби, дугих маршева, мразева, оскудица у исхрани, лошем смештају и одмору.

СТРОЈ У ЧАЈНИЧУ

У Чајничу се и Пожешка чета одмарала неколико дана. Борци су поправљали одећу и обућу, купали се и одмарали. Извршена је смотра наоружања, муниције и друге опреме. У слободним часовима борци су излазили у варошицу, сретали се са народом, са борцима из других јединица. Извршене су све припреме за формирање бригаде. Сем осталог, за све борце, за свечаност су начињене нове петокраке звезде — од црвеног штофа, са српом и чекићем.

Формирање 2. пролетерске бригаде извршено је 1. марта. Тога дана, на малом тргу усред варошице, постројене јединице из Шумадије и западне Србије очекивале су долазак врховног команданта Јосипа Броза Тита и других чланова Врховног штаба. Пред постројеним батаљонима стајали су Ратко Софијанић и Милинко Кушић. Кад су дошли Тито и чланови Врховног штаба, Ратко Софијанић је командовао и предао рапорт Титу:

„Друже Врховни команданте, српски пролетери су постројени за формирање 2. пролетерске бригаде!"

Са балкона хотела, Тито је поздравио борце у име Централног комитета Комунистичке партије Југославије и Врховног штаба, честитао им формирање бригаде и објаснио одлуку ЦК КПЈ и Врховног штаба зашто се формира нова пролетерска јединица. Тито је говорио борцима из Србије о дотадашњим борбама, о победама и поразима и казао да ће бити још тешких борби, да је непријатељ јак, да ће бити жртава, али да ће победити партизани и народ.

У строју су била четири батаљона: 1. батаљон (ужички), у коме је била и Пожешка чета, која је у батаљону носила назив — 1. пожешка чета. Ариљска је била 2, а Моравичка — 3. чета. Штаб батаљона сачињавали су: командант Радосав Ковачевић, политички комесар Мате Ујевић, заменик команданта Петар Лековић и заменик политичког комесара Милосав' Мићо Матовић. Командни састав Пожешке чете измењен је утолико што је, уместо Ковачевића, који је именован за команданта батаљона, Миленко Никитовић именован за командира, а Видан Мићић за његовог заменика. Секретар актива СКОЈ-а био је Миливоје Никитовић Фуртула, а одговоран за културно-просветни рад био је Драгослав Марковић.

На дан формирања 2. пролетерске бригаде у Пожешкој чети су били: Миленко Никитовић, командир, Пане Срдановић, политички комесар, Видан Мићић, заменик командира, Матије Лапчевић, заменик политичког комесара; борачки састав су сачињавали: Драган Алимпијевић Војвода, Бранислав Атанацковић Шиља, Славко Бојић, Миладин Анђелић, Милорад Бонцулић Бонцула, Милорад Васиљевић Рале, Душан Гавриловић, Миле Гавриловић, Милан Даниловић, Војислав Дивац Лала, Вера Димитријевић (Марковић), Момчило Димитријевић, Миломир Дрндаревић, Милун Зечевић, Момчило Златановић, Аћим Ивановић, Боривоје Ивановић, Срећко Ивановић, Петар Илић, Богић Јанковић, Радојко Јокић, Бранислав Јоксовић, Илонка Калман, Богомир Караклајић, Ружа Караклајић, Ђорђе Коковић, Драган Кувељић, Божидар Лазић, Сретен Лазовић, Бошко Лековић, Милован Лековић, Наум Марјановић, Драгослав Марковић, Милојко Маслаћ, Миломир Милутиновић, Милун Милутиновић, Петар Милутиновић Будак, Боривоје Мићић, Бошко Мићић, Раде Мићић, Живко Мићић, Слободанка Недељковић, Милијан Неоричић, Миливоје Никитовић, Милорад Никитовић, Владимир Николиш Фош, Драгољуб Николић, Милош Николић Челик, Тихомир Николић Бађо, Првослав Новаковић Првко, Богдан Остојић, Веселин Остојић, Милета Петровић, Милош Поповић, Владимир Радовановић, Мирослав Радовановић Шофер, Миодраг Радосављевић Мујо, Алексија Савић, Десимир Савић — Маринковић Ера, Андрија Смиљанић, Божидар Смиљанић, Десимир Смиљанић, Манојле Смиљанић — Цимер, Јован Стаматовић — Стамат, Милојко Стаматовић, Лука Станић, Недељко Стефановић, Момчило Стојчић, Петко Тановић, Милинко Терзић — Микула, Лазар Тешић, Радомир Тодоровић — Бели, Кринка Томанић, Радојко Тошић и Душан Ђелебџић, Нешто касније у бригаду су дошли Пожежани: Милоје Диковић — Дикан у 1. чету (дотад био у 1. пролетерској) и Драгослав Митровић — Учо у Пратећу чету (у време формирања бригаде био на дужности у ослобођеној Фочи). У штабу 1. батаљона били су: Радосав Ковачевић (командант) и Петар Лековић (заменик команданта), а Миливоје Радовановић — Фарбин на раду у штабу бригаде.[1]

Социјални састав бораца био је овакав: 40 радника, већином занатлија, који су били пореклом са села, 20 сељака, 14 ђака, 3 студента, 1 службеник и 1 домаћица. Чета је имала 28 чланова Комунистичке партије и 38 чланова СКОЈ-а. У чети су биле 3 раднице, 2 ученице и 1 домаћица. По годинама старости, чета је била омладинска — имала је 58 омладинаца до 25 година старости. Све су то већ били проверени борци у дотадашњим, осмомесечним борбама, способни и спремни да са бригадом крену на сваки задатак који им одреди Врховни штаб.

1. Друга пролетерска, стр. 727—731;

Осим бораца сврстаних у Пожешку чету, Пожежани су се борили и у другим јединицама: у 1. пролетерској бригади — Олга Јовичић — Рита из Пожеге, Милена Ђокић — Цврчак, из с. Глумча, Милоје Милановић, из с. Висибабе, Драгослав Вуковић — Вуле Пупавац, из Пожеге и Драгомир Петровић Кокица из Мађера (касније су Вуковић и Петровић прекомандовани у 4. батаљон 2. пролетерске); у 2. пролетерској бригади борили су се Олга Ђокић, из Глумча, Радомир Совровић — Совро, из Здравчића, Слободан Јанковић, из Пожеге, Михаило Видаковић, Драгослав Кречковић, из Здравчића, и Радован Ристовић Ибро из Узића; у Расинском одреду: Милосав Ђурић, из Милићевог Села, и у Озренском одреду — Миодраг Јоксовић, из Здравчића.

Штаб бригаде, на дан формирања, сачињавали су: командант Ратко Софијанић, радник, политички комесар Милинко Кушић, студент, заменик команданта Љубодраг Ђурић, учитељ, заменик политичког комесара Спасенија — Цана Бабовић, радница, начелник штаба бригаде Павле Илић Вељко, официр бивше југословенске војске.

У слободном Чајничу, бригада је од Врховног штаба добила први борбени задатак да ликвидира четничко упориште у ергели Борике, на обронцима планине Деветака недалеко од Рогатице. Управо, у то време, четници у источној Босни, чије су снаге биле ојачане јединицама пребаченим из Србије после прве непријатељске офанзиве, својом су активношћу почели утицати у народу, и изазивати колебања у појединим партизанским јединицама. Отворено су сарађивали са Италијанима у Вишеграду у борби против партизана. Врховни штаб је тежио да спречи тај разорни утицај четника и да створи јачу базу за будуће операције. Зато је и формирао Пролетерску оперативну групу састављену од 2. пролетерске и од три батаљона 1. пролетерске бригаде под командом Оперативног штаба на чијем челу је био Коча Поповић, командант 1. пролетерске бригаде.[2]

Пожешка чета је 2. марта, као и део других јединица, камионима пребачена из Чајнича у Горажде. Борци су се, после Србије, први пут возили камионима, што је повољно деловало на њихов морал и борбено расположење. Како није било нафте, спретни возачи су направили посебне пећи у кабинама камиона, ложил'4 их дрвима или угљем, па је тај гас покретао мотор возила.

Дан и две ноћи чета је провела у Горажду. Ту су одржани четна конференција и састанак партијске ћелије. Бранислав Јоксовић је добио од штаба батаљона задатак да пише „историју" Пожешке чете. Чети је најављен покрет 4. марта пре подне. Пред полазак борцима је подељена сува храна, како наводи Бране Јоксовић, „суве крушке и ораси и по један хлепчић од мешаног брашна — од крушака и ражи".[3]

2. С. Урошевић, Друга пролетерска, изд. „4. јул", Београд 1979, стр. 573;
3. Б. Јоксовић, н. р., стр. 33:

Чета се камионима превезла до Устипраче. Одатле је, као л друге јединице, кренула пешке у село Велики Дуб. У ноћи између 5. и 6. марта добила је задатак да ослободи 14 заробљених босанских партизана, које су четници држали у селу Сељанима, око три километра удаљеном од Рогатице. На задатак је кренула око 17 часова, а пред Сељане дошла тек око 2 часа сутрадан. Акција је изведена уз помоћ четничког команданта батаљона, који је желео да пређе у Добровољачку војску (створена по одлуци Врховног штаба од јединица које су напуштале четнике и бориле се против окупатора, заједно са партизанима). Договорено је с њим да Пожежани само припуцају, па ће четнички стражари побећи. Тако је и поступљено. Ослобођени борци су упућени у њихове јединице, а Пожежани су се после извршеног задатка вратили у Велики Дуб.

У међувремену, бригада је, по наређењу Врховног штаба, ликвидирала четничко упориште Ергелу — Борике, где је задобила богат плен у оружју, муницији, санитетском материјалу и животним намирницама. Заробила је 131 четника, међу којима је било 5 официра и неколико жандарма.

На Борикама бригада је, као целина, доживела ватрено крштење и први војнички успех.

После ликвидације четника у Ергели Борике, од 8. до 11. марта бригада је провела у суседним селима — на одмору и политичком раду са народом. Пожешка чета је била у жандармеријској станици, у Сјеверском. Пре неколико дана, војничка храна је била оскудна и једнолична. Захваљујући плену у Борикама, она се знатно поправила. Било је крајње време да се поправи. Пролетерска оперативна група, која је створена, по наређењу Врховног штаба, требало је да растера четнике Јездимира Дангића и Драгослава Рачића у источној Босни, односно да ликвидира четничка упоришта Власеницу, Милиће, Сребреницу и друга. У њеном саставу, 2. пролетерска је кренула у правцу Милића и Власенице. Првом батаљону и његовој Пожешкој чети, предстојао је марш преко планине Деветака, кроз тешко проходне шуме и по дубоком снегу. Након десеточасовиог марша, пролетерске јединице су опколиле Милиће, где се налазио четнички штаб. Место је брзо ликвидирано. Четници су, после кратке борбе, побегли и оставили доста плена. Пожешка чета се „истицала у овим окршајима".[4]

Одмах после заузећа Милића, наређен је напад на Власеницу. У напад је пошла и Пожешка чета. Кренуло се одмах иза поноћи, 16. марта. У патроли Пожешке чете били су Бранислав Јоксовић и Драгослав Марковић. Јоксовић је имао задатак да заузме телефонску централу у пошти. Патрола је у томе успела. Четници, који нису побегли, поздрављали су партизане. Све јединице су дејствовале брзо и енергично и имале су успеха. Заробљен је

4. Исто, стр. 36;

већи број четника и заплењено доста оружја и друге опреме, хране нарочито.

Поводом те акције, штаб Пролетерске оперативне групе послао је извештај Врховном штабу у коме се каже:

> „Можемо вам са поносом и радошћу рећи да су јединице обеју бригада са потпуним успехом положиле и овај тешки испит. Постоје још извесни недостаци, углавном организационе природе, али верујемо да ћемо их отклонити. Морал је сјајан".[5]

ПРВИ БОМБАШИ И ПРВИ ХЕРОЈ

Одмах по ослобођењу Власенице, главнина Пролетерске оперативне групе кренула је у правцу Сребренице. Маршевало се углавном ноћу, по тешком расквашеном и блатњавом путу. У Подгори, где је Пожешка чета имала дужи одмор, Бране Јоксовић је записао:

> „Герилци су ишли у акцију. Ухватили су 35 четника и убили два официра. Одморили смо се и добро хранили. Изгледа да је овде народ прилично расположен према нама. .

Одавде је група Пожежана спровела заробљене четнике у Власеницу. Марш је настављен према Сребреници. Пожешка чета није учествовала у тој борби, већ је упућена у рудник Сасе, где је остала неколико дана на одмору. Ту су Пожежани, нарочито чланови Партије, развили жив политички рад међу рударима. На скупове међу сељаке и рударе одлазили су Јован Стаматовић, Богомир Караклајић, Владимир Николић и други. Они су говорили народу о циљевима народноослободилачке борбе, о издаји четника и усташа који су радили за рачун окупатора, о братству и јединству народа, о потреби одласка нових бораца у партизанске јединице или у добровољачку војску.

Политички рад с народом и однос према њему нису били задовољавајући. Стога је одржан партијски састанак на коме се расправљало о том односу, првенствено о самосталном набављању хране. Због неправилног односа према колективу и народу, двојица су искључена из Партије, а један је оштро критикован. Тада је за заменика командира чете одређен Лазар Тешић Лазо, уместо Видана Мићића.

У покрету према Рогатици, камо су из Саса кренули са својим батаљоном, Пожежани су обавештени да је Врховни штаб, крајем марта, прогласио Петра Лековића, заменика команданта батаљона, за народног хероја. Лековић је први партизан који је добио то изузетно признање, па су Пожежани на то били поносни. У одлуци Врховног штаба каже се да се даје „назив народног хе-

5. Зборник, том IV, књ. 4, док. 30;
6. Б. Јоксовић, н. р., стр. 37;

роја, заменику команданта у једном батаљону 2. пролетерске НОУ бригаде, другу Петру Лековићу, који је кроз читаво време од 9 месеци свога учешћа у борби против окупатора у редовима партизана показао велику храброст, пожртвованост и оданост народноослободилачкој борби и у којој је починио више јуначких подвига".[7]

Првих дана априла, приликом изоловања усташког гарнизона у Рогатици, Пожешка чета је држала заседе на комуникацијч Рогатица — Соколац. У нападу на Рогатицу, у коме су учествовали 2. и 4. батаљон, у ноћи између 7. и 8. априла, учествовали су и бомбаши Пожешке чете, и то на усташке бункере на брду Луњевац. Наум Марјановић је неколико пута покушавао да убаци бомбу у бункер, али без успеха. Место је било утврђено за одбрану а усташке јединице добро наоружане. Иако су поједина одељења и групе бомбаша продрле у варошицу, коначног успеха није било. Сем тога, добровољачке јединице Рогатичког одреда нису учествовале у борби, мада је било договорено да и оне нападају. Јоксовић је у свом „Дневнику" овако описао њихово „учешће" у нападу на Рогатицу: „Босанци — добровољци су подбацили. Кад је припуцало из вароши, они су стругнули. Много пуцају и вичу.. ,"[8]

Неколико дана касније, 2. пролетерска бригада боравила је у рејонима Рогатице и Хан-Пијеска, па је блокада тих варошица напуштена, услед несташице хране и лоших смештајних услова. Расформирана је и Пролетерска оперативна група. Друга пролетерска је пребачена јужно од Праче, а њен 3. батаљон је упућен у рејон Миљевине, на комуникацију Фоча — Калиновник. Извлачење јединица јужно од Праче учињено је и због тога што је Врховни штаб обавештен да непријатељ припрема нову офанзиву на територији источне Босне. Пожешка чета је стигла у село Јабуку, изнад Горажда, где се одмарала од 13. до 20. априла. Из Јабуке је кренула камионима у Горажде, на купање и парење одеће. У Горажду су борци гледали и фудбалску утакмицу између Црногорског и Београдског батаљона 1. пролетерске бригаде. Посматрачи те утакмице памте да су Београђани победили Црногорце са 2 : 0.

Тих дана почела је немачко-италијанска тзв. трећа офанзива против партизанских снага у источној Босни. По наређењу Врховног штаба, штаб 2. пролетерске бригаде упутио је на десну обалу Дрине свој 1. и 4. батаљон, како би успорио напредовање италијанских фашистичких јединица из Пљеваља и Вишеграда, које су наступале према Чајничу и Горажду. Пожешка чета је 23. априла камионом упућена у Чајниче да помогне евакуацију. На Метаљци, после предаха, чети је подељено следовање: ораси, крушке и ма-

7. Зборник, том II, стр. 139; В. Глишић, н. р., стр. 167;
8. Б. Јоксовић, н. р., стр. 40;

ло хлеба. Одатле се пребацила камионом у Чајниче, из којег је евакуисала храну и одмах га напустила, да би се потом, заједно с Ариљском четом пребацила до Ифсара, и тако избегла судар с јаким италијанским снагама које су биле ангажоване у офанзиви.[9]

У ноћи, уочи 1. маја, Пожежани су са својим батаљоном учествовали у нападу на италијански гарнизон у Чајничу. Са 1. и 4. батаљоном 2. пролетерске, у нападу су учествовали 5. батаљон 1. пролетерске бригаде и Златарски. Први батаљон је добио задатак да напада италијанске бункере на вису изнад села Поткамен, који је доминирао Чајничем.

Пролетери су планирали да изведу напад у славу 1. маја, па су у том смислу извршене обимне војничке и политичке припреме. У Пожешкој чети, после конференције на којој је то саопштено, организовано је певање борбених и револуционарних песама, „Билећанке", „Митровчанке", италијанска „Аванти пополо" и друге. По казивању Јована Стаматовића, певао их је „јединствен многољудни хор, у коме су се истицали дубоки глас Драгана Алемпијевића — Војводе и високи глас Слободанке Недељковић, четне болничарке".[10]

Чета је кренула у напад ноћу, привлачећи се италијанским положајима. Међутим, пролетери нису успели да постигну изненађење. Непријатељ их је дочекао јаком артиљеријском, минобацачком и митраљеском ватром. Чета се, сем тога, привлачила брисаним простором, што је отежало извршење задатака. Док се њена главнина задржала нападајући на један бункер, група бомбаша, које је предводио народни херој Петар Лековић, успела је да се пробије кроз италијански логор. Храбри, хладнокрвни Лековић је у јеку борбе повикао: „Синови, за мном!" И група бомбаша, у којој су били Миленко Никитозић, Перо Милутиновић и Драгослав Марковић, одвојила се од чете и батаљона. Лековић је оценио да се група не може повући правцем којим је продрла у италијански логор, па ју је повео напред. Уз пут је отео једном фашисти пушкомитраљез, ухвативши га за врућу цев. Тек сутрадан група је стигла у чету са лаким минобацачем, пушкомитраљезом и муницијом.

Главнина чете је била приморана да се повуче из борбе. У жестоком окршају погинула су два омиљена борца, чланови Партије: Драган Алемпијевић — Војвода, ђак учитељске школе родом из драгачевског села Лучана, и Милојко Маслаћ, из Јелендола. Драган је пао у јуришу на италијанске бункере и остао несахрањен. Милојко је био тешко рањен, па је изнет из борбе, али је сутрадан умро. Чета се од њега достојно опростила у еелу Поникваама. Комесар Пане Срдановић је одржао дирљив говор. У нападу

9. Исто, стр. 42—43;
10. Друга пролетерска, књ. I, стр. 339;

на Чајниче рањени су: Миливоје Никитовић Фуртула, његов брат Миленко, Јован Стаматовић и Боривоје Ивановић.[11]

После недељу дана 1. и 4. батаљон, и Ужичка чета 5. батаљона 1. пролетерске бригаде, 6. маја, у поноћ, напале су италијанске јединице које су се биле утврдиле на превоју и селу Козари, на путу Чајниче — Горжаде. Поучени искуством из напада на Чајниче, батаљони су боље искористили ноћ и нечујно се привукли италијаиским положајима. Бомбаши Пожешке чете су имали најважнији задатак. У току борбе само су се чуле експлозије бомби и минобацача.

И бомбаши и остали борци упали су међу ровове и друге заклоне Италијана. Они су протерани с једног дела својих положаја. Али, после појачане артиљеријске и минобацачке ватре и помоћи која им је стигла из Чајнича и Горажда, јединице 1. батаљона су се морале повући. Али су успеле, ипак, да изнесу пет пушкомитраљеза, један минобацач, 30 пушака, око 150 бомби и мноштво ранаца, ћебади, шаторских крила и друге опреме.[12]

У акцији је рањен Милун Милутиновић. После борбе батаљон се повукао у села Мачевиће и Ивсар.

Успеси које су постигли 1. и 4. батаљон у нападима на италијанске јединице у Чајничу, односно на Поткамену и Козари били су значајни за целу бригаду, а и за Врховни штаб. Извештај о тим борбама, који су, у име штаба бригаде, упутили командант Ратко Софијанић и политички комесар Милинко Кушић, Врховном штабу, у Фочи, однео је Предраг Ђурић. Садржај тог извештаја уписао је Владимир Дедијер у „Дневник": око 150 мртвих, заробљених и рањених непријатељских војника; плен: 5 пушкомитраљеза, бацач са два сандука мина, 30 пушака са муницијом, 150 бомби. . . Тај извештај о великој победи пролетера објављен је на три места у Фочи — на посебним плакатама. Сретен Жујовић Црни, члан Врховног штаба, упутио га је свим јединицама на положајима.[13]

Током тих акција око Чајнича и боравка Пожешке чете на том простору организован је интензиван политички и културни рад у јединици и у народу. Из извештаја партијског руководиоца 1. батаљона о раду партијске организације од 15. априла до 1. маја 1942. године, Милосава — Мића Матовића, види се да је у то време Пожешка чета имала 33 члана Партије и кандидата. Затим се наводи, да је, сагласно директиви ЦК КПЈ, у Партију примљен велики број оданих и проверених бораца батаљона, па да се настоји да се ти другови уздигну у културно-политичком погледу. Наводи се, такође, да је, у задњих петнаестак дана, у свим једини-

11. Исто, стр. 339—342;
Б. Јоксовић, н. р., стр. 44;
12. С. Урошевић, н. д., стр. 57;
13. Ј. Радовановић, н д., стр. 67; ,,Милинко Кушић", изд. „Дечје новине", Г. Милановац 1979, стр. 67;

цама обрађиван „Економски развитак друштва" и прва глава „Историје СКП(б)".

И у извештају партијског руководиоца бригаде Спасеније — Цане Бабовић се каже да је политички рад у четама доста жив, да борце нарочито интересује политичка ситуација, стање на источном фронту и стање у земљи, а да после читања вести настају живе дискусије међу борцима.

У свим батаљонима су одржане батаљонске конференције. У својим записима борци Пожешке чете наводе да су на батаљонске и четне конференције долазили Милинко Кушић, Цана Бабовић и Милосав Мићо Матовић.[14]

НА ЖИВЊУ И У ВРБНИЦИ

Првих дана маја, удружене снаге Немаца и Италијана знатно су успеле да смање слободну територију, чији је центар била Фоча. Под притиском непријатеља, Врховни штаб је 10. маја напустио Фочу и одступио према Црној Гори. У то време 2. пролетерска бригада је држала положаје и водила мање борбе између река Ћехотине, Таре и Пиве. Њен 1. батаљон налазио се у захвату Ћехотине, у рејону села Доње Папратно и Јагодница. Пожешка чета је била на положајима у рејону села Викоча, одакле је кренула преко Челебића у Завајит.*[5]

Тих дана, политички комесар бригаде Милинко Кушић, обилазећи јединице, дошао је и у бригадну болницу, из које је, у склопу решавања других питања, све особље способно за борбу вратио у батаљоне. Тада су се Миливоје Никитовић, још незалечен рањеник, и Радојко Тошић вратили у чету.[18]

У Завајту је 17. маја одржана батаљонска конференција, на којој је говорио и комесар Кушић. Конференција је одржана „у једној шуми и трајала је три сата", а говорило се „о политичком раду, о нашим борбама, политичкој ситуацији у свету, о исхрани, општем раду, читане су и вести са источног фронта".[17] Сутрадан је Мићо Матовић имао састанак са командом Пожешке чете. А 19. маја, непосредно пошто је почела четна конференција, долетела су два авиона и бомбардовали село. Тукли су и куће у којима је чета била смештена, али их нису погодили. Чета се склонила у оближњу шуму и није имала губитака.[18]

У то време црногорски четници су, у сарадњи са Италијанима, опседали слободну територију на Дурмитору и сузбијали пар-

14. Друга пролетерска, стр. 336; Ј. Радовановић, н. д., стр. 67;
15. С. Урошевић, н. д., стр. 58;
Б. Јоксовић, н. р., стр. 46;
16. В. Глишић, н. р., стр. 171;
17. Радојко Тошић, н. р., стр. 13;
18. Б. Јоксовић, н. р., стр. 46;
Р. Тошић, н. р., стр. 13;

тизанске снаге. У помоћ црногорским партизанским јединицама упућени су делови 2. пролетерске бригаде.

Први батаљон је добио задатак од команданта дурмиторског сектора Пера Ћетковића да преко Доброг Дола избије на Седло и одбаци четнике према Жабљаку. Био је то тежак марш. Јун месец, а на Дурмитору падају заједно киша и снег. Колона с невиђеним напором мили уз висове, као да се пење на небо. Користећи ноћ и маглу између 2. и 3. јуна, батаљон је упао у Добри До, изненадио четнике и, после кратке борбе, истерао их с њихових положаја. Том приликом је убијено 20 четника, а 17 их је заробљено. Заплењена су 2 лака бацача, са 17 мина, 1 митраљез, 3 пушкомитраљеза, 20 пушака, 8.000 метака, 2 сандука топовске муниције, 30 коња, нешто санитетског материјала и више заклане стоке.[19]

Борцима Пожешке чете успон на масив Дурмитора трајно је остао у сећању, а неки су ту ноћ описали као једну од најтежих у дотадашњим борбама и маршевима.

> „Магла густа као тесто", записала је Слободанка Недељковић. „Ветар је све јачи и као нож реже по лицу. Пролећу и пахуљице снега. . . Покисли смо до коже. Низ леђа цуре млазеви воде. Језа хвата читаво тело Ми идемо даље".
>
> „Није било горег времена него те ноћи. Ветар дува
> — да те однесе, а киша пада. Та ноћ ми је тежа него на Пашиној Равни и на Борикама", стоји записано у Дневнику Бранислава Јоксовић.
>
> „Невероватна је висина. Хватали смо се за стене, камење и понеки жбун. .. Кад смо се враћали, нисмо мислили да ћемо стићи живи, тако је стрмо и гадно". (Радојко Тошић).[20]

После окршаја на висовима Дурмитора, Пожешка чета је кренула у Пишће, затим, преко Пиве на Крстац, па у Горанско, где се окупила цела бригада. Ту је 6. јуна одржан велики збор на коме су били и црногорски батаљони, са мноштвом народа. На збору су говорили Милинко Кушић, Митар Бакић и Веселин Маслеша. После збора је одржана приредба за народ и борце.[21]

Тих дана је непријатељ тежио да уклешти партизанске јединице између Пиве и Таре, у дубоке и непроходне кањоне, и да их изнури глађу. Из Херцеговине, од Автовца и Гацка кренуле су јаке италијанске и четничке снаге, које су намеравале да избију на Чемерно, на доминантне висове Живањ и Лебршник. Увиђајући опасност која прети партизанским јединицама са те стране, Врховни штаб је на тај правац упутио три батаљона 1. пролетерске, два

19. С. Урошевић, н. д., стр. 65;
20. Друга пролетерска, стр. 412; Б. Јоксовић, н. р., стр. 49; Р. Тошић, н. р., стр. 14;
21. В. Глишић, н. р., стр. 172, Б. Јоксовић, н. р., стр. 49; Р. Тошић, н. р., стр. 15; Миодраг Миловановић Јтуне, „Дневник", изд. „Вести", Титово Ужице 1979, стр. 27;

батаљона (1. и 4.) 2. пролетерске и два црногорска батаљона. За командовање тим снагама формиран је Привремени оперативни штаб, са Кочом Поповићем и Владом Шегртом на челу. Четврти и 1. батаљон хитно су упућени према Чемерну, одакле је 4. батаљон усмерен према Гату и селу Дулићима, а 1. батаљон је са пола пута враћен на Живањ. Уморан од дугих маршева, 4. батаљон је у зору 11. јуна изненада упао међу четнике на Гату и, у страховитој борби, измешан са далеко надмоћнијим четницима, претрпео огромне губитке. У тој неравној борби, поред других бораца и старешина, погинули су Драгослав Крчековић Кречко, заменик политкомееара 3. чете, родом из Здравчића, и борац Слободан Јанковић, судија из Пожеге. Батаљони 1. пролетерске бригаде нису ступили у борбу јер нису стигли на време, већ су само прихватили 4. батаљон у драматичном повлачењу са Гата.[22]

Први батаљон је са великим напором издржао тежак и дуг марш. Из Бијеле, где се одвојио од 4. батаљона, батаљон је маршевао према Чемерну са великим напором. Пут је водио преко Равна, Мрамора и Шљивовице, где је занoћио. Колики је био замор бораца у току тог марша сведочи запис Бранислава Јоксовића од 11. јуна:

> „ . . . После оног напорног посла, нисмо се одмарали. Доручка није ни било, те смо спавали до подне. После ручка смо покушали да нешто радимо, али без успеха. Свима се спава. Прекинули смо рад и почело је спавање.. ,"[23]

Из Шљивовице батаљон је наставио марш преко Чемерна и стигао под брдо Живањ, где је требало посести положај са другим јединицама (једним батаљоном 1. пролетерске и два црногорска). Задатак је био: пружити најјачи отпор италијанским и четничким јединицама, како би се извукле болнице и друге јединице од села Изгори према Тјентишту. У писму од 10. јуна 1942. године, Тито је наредио штабу 2. пролетерске бригаде да са најмање два батаљона обезбеди просторију Чемерно — Равно. А 12. јуна, он је поново упозорио штаб бригаде ради чега треба обезбиједити означену просторију:

> „ . . . Предузмите све потребне мјере да се ова територија свакако обезбиједи од четничко-италијанског продора, јер ће у овом правцу одступати све наше снаге.. ,"[24]

Испод Живња, код Врела, близу једне чесме, 12. јуна је био постројен 1. батаљон. Ту је командант саопштио борцима да је лично Тито послао наређење батаљону да поседне положај на Живњу и да га, по сваку цену, задржи двадесет четири часа, како

22. С. Урошевић, и. д., стр. 67—69; Љубодраг Бурић, Ратни дневник, ВИЗ, Београд 1966, стр. 18;
23. Б. Јоксовић, н. р., стр. 50;
24. Тито, Сабрана дјела, књ. 11, стр. 24 и 32;

би прошле болнице из Црне Горе. Командант је питао постројени батаљон — да ли може извршити задатак? Борци су, као један човек, одговорили сложно и громко да могу.

Батаљон се испео на Живањ, пространу висораван, са врло стрмим странама, која је била погодна да се са ње затвори правац од Гацка према Сутјесци и Тјентишту. Командант батаљона је распоредио чете за борбу. Пожешка се нашла на десном крилу, у центру Моравичка, а Ариљска на левом крилу.

У зору 13. јуна, непријатељ је у неколико колона кренуо од Гацка према Живњу. Био је знатно бројнији од батаљона пролетера. Један од бораца, Пера Милутиновић — Будак, гласно је коментарисао — да батаљон нема ни упола муниције колико му „жабара" и брадоња „иде у госте". Оптимиста Владе Радовановић одговорио је једноставно — да сваки метак треба да буде погодак.

Борба је почела на положају Ариљске и Моравичке чете, чији су борци ватром оружја и отискивањем громада камења нагонили Италијане и четнике на повлачење и бежање низ литице. Део бораца Пожешке чете на десном крилу још није био нападнут па је, у знак охрабрења запевао сложно револуционарну песму „Падај сило и неправдо".[25] Међутим, после предаха, долетели су италијански авиони и бомбардовали и митраљирали Живањ. Онда су почели да дејствују артиљерија и минобацачи. Од експлозија и ватре, Живањ је био обавијен димом. За чудо, та огромна ватра авионских бомби и митраљеских рафала, са експлозијама артиљеријских и минобацачких граната, нису нанеле губитке батаљону, сразмерно њиховом утрошку и јачини. Гранате су пребацивале или подбацивале циљеве. После жестоке ватре и бомбардовања непријатељ је кренуо своје пешадијске јединице у нови нгпад. Батаљон је одбио и тај напад, чекајући непријатеља на блиском одстојању да би му, сигурним погоцима и ручним бомбама нанео што више губитака. А требало је одолети великој жеги, која је угрејала херцеговачки камен до усијања, глади и жеђи. Највећа је невоља била што су борци морали штедети муницију. Дан им је био дужи од године. Требало је издржати. Командант Ковачевић и његов заменик Лековић обилазили су борце и храбрили их. Лековић је говорио борцима где год је било згодне прилике да котрљају камење на непријатеља и да на тај начин штеде муницију. Командант је био сталожен, обилазећи строј често је звиждукао или певушио, узимао пушкомитраљезе од нишанџија и повремено тукао непријатеља. Често је понављао да ће сви изгинути, ако буде требало, како би обезбедили извлачење рањеника и извршили Титово наређење.

Одолевајући надмоћном непријатељу у пакленој борби на Живњу, пролетери су чекали свога верног савезника — ноћ. Пред-

25. Друга пролетерска, стр. 447—448;

вече, командант је наредио да се батаљон повлачи на косу иза Живња. По десетинама, по групама, појединачно — борци су се повлачили од камена до камена, од заклона до заклона. Непријатељ је то осетио, па је жешће нападао. Док су се борци повлачили, заносни ратник Петар Лековић је и даље остао на положају. Видевши да се Лековић није повукао, командант је упутио борца Драгослава Марковића да га обавести да одмах одступи. Али, херој је у одступању био последњи. И погинуо је, 13. јуна, штитећи одступницу батаљону.

Ту ноћ батаљон је провео на висовима иза Живња. Чекао је непријатеља, али се Италијани и четници нису усуђивали да ноћу нападају. Борци су се одмарали. На положају је те ноћи био и Милинко Кушић. Негде иза поноћи, под светлошћу батеријске лампе, написао је писмо Спасенији Бабовић. Написао је да се положај на Живњу даље не може одржати јер ,су борци исцрпени, а муниција је при крају.

Сутрадан рано, Италијани и четници су прешли у напад. Пролетери су држали положаје до 8 часова, па се почели повлачити са Живња низ Сутјеску, према Тјентишту.

У повлачењу са Живња, батаљон је доживео још један тежак губитак. Борци још нису ни сазнали да је погинуо заменик команданта Петар Лековић, а у току извлачења из борбе тешко је рањен и командант батаљона Радосав Ковачевић. Тужни пролетери су га носили на шаторском крилу. Три дана тешких маршева и борби, без сна и одмора, без хране, били су још тежи, услед изузетних губитака. По доласку у Врбницу, рањеног команданта су обилазили и борци Пожешке чете. Од велике туге, многи су и сузе пуетили. Храбри и омиљени командант већ није могао да говори. Само је свој џепни часовник пружио Миленку Никитовићу, командиру Пожешке чете, да га преда његовој браћи. После око месец дана умро је у болници.

Погибија двојице челних људи 1. батаљона била је ненадокнадиви губитак за целу 2. пролетерску бригаду. Петар Лековић, био је у борбама први, на челу бомбаша и ударних група, само је у одступању био у заштитници — да штити борце, које је звао синовима. Био је челик борац, јунак, исклесан од храбрости и умешности у борби. Борци су га необично волели, нарочито његови Пожежани. Волео га је цео 1. батаљон, цела 2. пролетерска.

Радосав Ковачевић је био као и Петар — необично храбар, вешт борац и пушкомитраљезац, талентован командир и командант. Истакао се у првим борбама у Србији. Био је борац — пушкомитраљезац, па и као командир вода носио је пушкомитраљез. За око осам месеци борбе, од борца је израстао до команданта пролетерског батаљона да би, и као командант, за кратко време, показао много иницијативе у командовању батаљоном.

Борци Пожешке чете били су поносни на своје пале другове. Али су и туговали у превеликом болу. Луне, командант 4. батаљона, који је рањен у борби на Гату, кратко бележи у свом „Дневнику", док лежи у болници на Тјентишту:

„Чуо сам да су умрли Драгослав Кречковић и Добрило Петровић. Чуо сам за Радосава Ковачевића и Петра Лековића. . ,"[26]

У сећањима пролетера остала је и дубока туга Милинка Кушића за Петром Лековићем. Мате Ујевић, тадашњи политички комесар 1. батаљона, овако говори о Кушићевом расположењу кад је сазнао — да нема храброг ратника:

„Кушић је необично волео Лековића и као човека и као борца. Изнад свега је ценио његово јуначко држање и хладнокрвност у свакој борби, морал и чврстину коју је преносио и на борце и на старешине. Није могао да се помири са његовим нестанком. Враћао је патроле да га траже, али није вредело. Милинко је био тужан као ретко кад. . ,"[27]

После борби у рејонима Гацка, Чемерна и Живња, и после извлачења рањеника из Изгора, већина партизанских јединица се одвојила од непријатеља и концентрисала се између Дрине, Неретве, Сутјеске и Калиновника, а највећим делом на падинама Зеленгоре. Друга пролетерска се сместила у село Врбницу. Ту су се све јединице једно време одмарале, реорганизовале и попуњавале после губитака које су имале у дотадашњим борбама. У штабу бригаде извршене су значајне измене. За команданта је именован Љубодраг — Љубо Ђурић, а за заменика команданта Миодраг Миловановић Луне. Попуњен је и штаб 1. батаљона. За команданта је одређен Љубиша Урошевић, дотадашњи командант Дурмиторског одреда, а за заменика команданта Ратко Софијанић, дотадашњи командант бригаде.

Боравак јединица у Врбници искоришћен је и за политички рад и анализу дотадашњих борби и маршева. Нарочито су биле активне партијске организације. Оне су претресале држање и залагање сваког члана и кандидата Партије. Пожешка чета је одржала и четну конференцију и састанак партијске ћелије. Састанку ћелије присуствовао је партијски руководилац батаљона Милосав — Мићо Матовић. Састанак је протекао у знаку критичког преиспитивања држања и понашања сваког комунисте у претходним борбама. Било је доста критике, а и партијских казни. То се види и из Дневника Брана Јоксовића:

„ .. . Одмах после доручка (петак, 19. јуна), одржали смо састанак на коме је био и Мићо. Рад је постављен озбиљно, на новој основи. Ја сам на свом месту. Стамат је претрпео велику критику, кажњен је опоме-

26. М. Миловановић Луне, н. д., стр. 29;
27. Ј. Радовановић, н. д., стр. 20;

ном. Кажњен је и Лазо Бајић укором. Бирани су и делегати за бригадни састанак.. ,"[28]

На четној конференцији борци су обавештени о променама које су извршене у штабу бригаде и о попуњавању штаба 1. батаљона. И у Пожешкој чети извршене су неке промене у командном кадру. Уместо Матије Лапчевића, за заменика комесара чете именован је Богомир Караклајић. Дотадашњи заменик командира Лазо Тешић је постављен за водника 2. вода. Водник 1. вода Милорад Бонцулић је кажњен партијски. Заменик командира чете је Лука Станић. Међу новим десетарима је Божидар Лазић, десетар 1. десетине.[29]

Сутрадан после формирања 4. и 5. пролетерске бригаде, 18. јуна, у Врбници је одржан збор — другарски сусрет бораца 2. и 4. пролетерске бригаде. На збору су говорили комесар 2. пролетерске Милинко Кушић и командант 4. пролетерске Пеко Дапчевић. Одржана је и заједничка приредба, чији су програм изводили борци обе бригаде.

Одржана је и партијска конференција бригаде, 21. јуна, којој је присуствовао члан ЦК КПЈ и Врховног штаба Сретен Жујовић Црни. Учествовали су делегати из свих ћелија.

Боравак у Врбници пролетери су запамтили и по данима гладовања. На падинама Зеленгоре, у неколико сиромашних планинских села, око недељу дана боравило је пет бригада, бројне позадинске јединице, стотине рањеника, збег. Планинска сиромашна села су одвећ мало могла да пруже својој војсци, јер су и она готово у свему оскудевала. Хлеба није било, а резерве кромпира и овчијег меса су исцрпене. Ту су борци најчешће јели барене коприве, без соли, а ретко кад и по који кромпир. Било је дана кад су одлазили и на оближње косе и ливаде, на шумске пропланке, у бербу шумских јагода. Или су гулили мезгру, слатки сок испод младе букове коре. Јединице су на своју руку и, да би колико-толико утолиле глад, почеле да кољу и коње. И поједини борци Пожешке чете забележили су то и шкрто описивали те дане гладовања. Радојко Тошић бележи, с датумом 23. јун — да је батаљон заклао „једног доброг коња", месо је подељено и борци га појели. А Бранислав Јоксовић је записао: „Заклали смо Ковачевићевог коња и појели. Откако ја постадох интендант батаљона — поче да се једе коњетина. Главно је да смо се ми добро најели. Сазнали смо да ће да буде покрет. . ,"[30]

МАРШ БРИГАДЕ У БОСАНСКУ КРАЈИНУ

На саветовању Врховног штаба са штабовима бригада, одржаном 20. јуна у Врбници, Тито је саопштио одлуку да пролетер-

28. Б. Јоксовић, н. р., стр. 52;
29. Б. Јоксовић, исто, стр. 54;
30. Б. Ј. исто, стр. 54;

ске бригаде крену у Босанску крајину и Хрватску да тамо помогну развој устанка, а 22. јуна издао заповест за наступање. Који дан касније, Милинко Кушић је говорио својим пролетерима, знајући да многи желе да се крене у Србију — да је најбољи пут за Србију преко Босанске крајине. А кад дође време да пролетери крену у Србију, нико их неће зауставити и нико их више из ње неће избацити.

Из Брбнице, с бригадама које су се затекле на тромеђи Босне, Херцеговине и Црне Горе, 2. пролетерска је 24. јуна почела славни марш братства и јединства — према Босанској крајини.

Првог дана марша, 1. батаљон је био у претходници бригаде. По преласку друма Фоча — Калиновник, у селу Боријама, батаљон је водио краћу борбу са четницима. Ту су борци Пожешке чете, као и друге јединице, делили мештанима летак Врховног штаба који је садржао обавештење становништву да ће кроз њихова села проћи партизани, и захтев да им се не пружа отпор, јер ће, у противном, бити примењене репресивне мере. Пожешка чета је прва ушла у село Борије. Патролу је водио водник Лазар Тешић. Четници су их опколили, али су они били одлучни: захтевали су да се четници разиђу, јер у село улазе четири партизанске бригаде. Тада су се четници повукли из села. Међутим, група од око стотину четника мештана, захваљујући бољем познавању земљишта, зауставила је наступање Ариљске чете. Тада су се самоиницијативно из Пожешке чете издвојила двојица бораца, Лазар Тешић и Видан Мићић, зашли четницима иза леђа, припуцали на њих, и они су побегли с положаја. Ариљској чети је тако био отворен пут у Борије. Пожешка чета је заузела положај на Ђуровом брду, у шанчевима из првог светског рата. Тога дана, пошто је главнина бригаде прошла, чета се повукла са положаја. Међутим, Милорад Бонцулић је био заборавио ранац на положају, па се Драгољуб Николић Ремета, борац Пожеппсе чете, родом из драгачевског села Дљина добровољно вратио да га донесе. У повратку са положаја, погодило га је лутајуће зрно. После кратког времена је умро. Он је био једна од првих жртава на маршу пролетерских бригада.[31]

Настављајући даље марш, бригада је стигла у рејон Гвозног поља, где се 26. и 27. јуна одмарала. Ту су одржани састанци, на којима се говорило највише о држању јединица на маршу. Другог дана је одржана батаљонска конференција, на којој се расправљало, поред осталог, и о конфискацији стоке од породица четника који су се супротставили партизанима у Борији и Јелашцу, о неправилностима које су уочене и о подели плена. Пожешка чета је све своје задатке добро извршила.

Непријатељ је открио покрет партизанских јединица и пратио га авионима. На дводневном застанку, италијанске „савоје" су

31. Друга пролетерска, кн>. I, стр. 489—490; В. Глишић, н. р., стр. 177;

бомбардовале пролетере у више наврата. Пожешка чета је бомбардована, али није имала губитака, док су друге јединице имале и мртвих и рањених. Приликом једног бомбардовања, тешко је рањен командир 1. чете 4. батаљона Петар Перо Радовановић, који је ускоро умро. Необичан случај се тада догодио приликом бомбардовања — једна бомба је погодила директно у, казан у коме се кувао ручак.

Марш је настављен преко планине Трескавице. Током поподнева падала је киша са снегом и дувао је јак ?етар. Марш је био изузетно напоран, тешко пењање на планину. Бригада је била принуђена да пренОћи по највећем невремБну на врху Трескавице, на простору Леденице, високом близу две хиљаде метара. Целе ноћи су падали ледена киша, снег и нису престајали целе ноћи. Борци су покушавали да ложе ватру, мучили се, али је ретко ко успевао да наложи ватру, да се колико-толико огреје. Нигде није било никаквог заклона, сем четинарског жбуња. Од тешког планинског земљишта, кише, камена, обућа је пропала. Тако је те стравичне ноћи, готово цела бригада пала од умора, а није могла да се одмори! И тако, на мукама је провела ноћ.

Изјутра, у свануће, покрет. Цела бригада се заталасала. Дотад уморни, изнемогли, многи непомични — оживели су. Једни друге су подизали, међусобно се помагали да устану. У таквом раоположењу, неко је у Пожешкој чети запевао „Падај сило и неправдо"... За тили час песму је прихватила цела чета. Дотад изнемогли, прозебли борци побеђивали су сурову планину и саме себе. Била је то стравична ноћ, једна од најтежих на дугом ратном путу пролетера, коју — како казују ратници — нико неће бити у стању да верно прикаже.

Бригада се спустила у села према Бјелашници. Пожешка чета се два дана одмарала у Умчарима и спремала резерве хране за даљи марш преко Бјелашнице. Прошла је поред саме опсерваторије, која је изграђена на висини од 2.067 метара. Пут је даље водио према Пазарићу и Тарчину. Чета је 2. јула занОћила у селу Конунима. Сутрадан се спремао напад на железничку станицу Пазарић. Штаб батаљона и команде чета отишли су на извиђање. Командир Пожешке чете Миленко Никитовић је упутио патролу према Пазарићу коју су сачињавали Милијан Неоричић, пушкомитраљезац, Милован Лековић, Јован Стаматовић и Миломир Дрндаревић. Патроли је наређено да се креће прикривено и да не долази у додир са становништвом. Међутим, крећући се кроз шуму, патрола је застала на једној раскрсници да осмотри околину, али се убрзо нашла међу усташама. Усташе су управо опазиле и пуцале, на претходну патролу, коју је водио Видан Мићић, па су изненадиле и другу. У кратком окршају, Дрндаревић је погинуо, а остали се једва извукли и вратили у чету.

Тако је откривено присуство Пожешке чете и других јединица, па је изостало изненађење у нападу на Пазарић.

NARODNO - OSLOBODILAČKA VOJSKA
I PARTIZANSKI ODREDI JUGOSLAVIJE

Broj 1.6025

PARTIZANSKI LIST

Стална дозвола
за Стаматовић
Јована
да може слободан
улазити у зграду Штаба
Ужице 20 [illegible] Командант места
Вук Рабић

КОМАНДА МЕСТА УЖИЦЕ

Партизански лист и стална дозвола за слободан улаз у зграду Штаба партизана Јована Стаматовића

Увече, 3. јула, извршен је напад на постројења на прузи. Четврти ужички батаљон нападао је на железничку станицу Тарчин, 1. и 2. батаљон на Пазарић, односно на железничку станицу и село Дољане; 3. батаљон је остао у резерви. Пожешка чета је добила задатак да напада директно на железничку станицу, Ариљска да је, при том, штити с правца села Дољана, док је била Моравичка у резерви батаљона. Пред полазак у напад командир Никитовић је тражио да се добровољно јаве бомбаши. Зачас су пред строј изашли Милорад Бонцулић, Владе Радовановић, Славко Бојић, Богић Јанковић, Миливоје Никитовић, Јован Стаматовић, Драгослав Марковић. . .

Чета је око 22 часа стигла пред станицу, полако, у тишини. Напред су били бомбаши, које је предводио Милорад Бонцулић. Чим су приспели на перон, Бонцулић је распоредио бомбаше, па сам кренуо према чекаоници. Међутим, један усташа је опалио

рафал из машинке. Бонџулић се бацио на перон, па завитлао бомбу према уеташама. Прискочили су и други бомбаши. Неколико бомби растерало је групу усташа са перона. У том часу, усташе са спрата станичне зграде отвориле су ватру и бацале бомбе. Бонџулић је командовао бомбашима да узврате бомбама. Бомбаши су покушали, али у мраку се нису сналазили, бомбе су се враћале и експлодирале у њиховој близини. Прискочили су у помоћ пушкомитраљееци Ариљске чете. Јавио се и тешки митраљез. Наетао је пакао. Али усташе на спрату зграде нису попуштале. Пожежани су, у том метежу, искрцали путнике из воза који је стигао у станицу у току борбе. При претресу, Перо Милутиновић је открио једног усташу који се био преобукао у женско одело. За то време, крећући се неопрезно пероном, погинуо је Матије Лапчевић, доскорашњи заменик комееара Пожешке чете. Био је предратни комуниста, радник, истакнути активиста синдикалног покрета, добар и истрајан борац, велики друг. Имао је и својих невоља, од којих су му равни табани били најтежи, тешко је издржавао дуге маршеве, али се никад није жалио. Бонџулић је, претражујући мрачне станичне просторије, разоружао и заробио двојицу усташа. Чим је Лапчевић погинуо, он их је извео са перона и стрељао — „да освети друга Лапчевића", како је говорио друговима. Пожежани су на брзину сахранили Матија Лапчевића поред саме станице. А борба се наставила. Усташе и Немци су тукли из зграде, Пожежани рушили станична постројења и спремали се да запале зграду. Међутим, претресајући вагоне, борци су нашли, поред других намирница, хлеба, соли, шећера, дувана. Одмах су неки борци почели наглас да вичу: „Ево хлеба!" То је створило пометњу. Око вагона у коме је био хлеб тискали су се борци 2. батаљона, који су тај вагон и отворили, затим Ариљци, Пожежани. Усташе са спрата су то искористиле и отвориле жестоку ватру. Тада су рањена и четири борца Пожешке чете: Миливоје Никитовић, Славко Бојић, Јован Стаматовић и Наум Марјановић. У том часу, из правца Тарчина, у Пазарић је стигао немачки оклопни воз, који је такође отворио ватру из свих оружја. У тренутку извлачења, Бонџулић је успео, уз помоћ чутурице бензина, да упали постројења железничке станице. Због тога се, са још једним бомбашем, једва извукао. У Дољанима је политички комесар Пане Срдановић објашњавао путницима из воза циљеве партизанске борбе, због чега руше пруге и возове који служе окупатору, и рекао им, на крају, да могу ићи куда желе.[32]

Од Пазарића и Дољана, на прузи Сарајево — Мостар ратна стаза 2. пролетерске, с њом и Пожешке чете, водила је преко планина у долину Врбаса. Уз пут, бригада је „свратила" у Крешевз да разјури тамошњу посаду. Усташе и домобрани нису смели да

32. Друга пролетерска, кн,. I, стр. 530—538, С. Урошевић, н. д., стр. 79—81; Б. Јоксовић, н. р., стр. 55;

сачекају пролетерске јединице, повукли су се, постављајући неколико заседа према Кисељаку. Први батаљон је брзо растерао те заседе, без губитака, а непријатељ је имао 4 погинула и 2 заробљена. У том растеривању заседа учествовала је и Пожешка чета. У Крешеву бригада је имала богат плен, нарочито жита, уља, шећера и петролеја, чиме је омогућена, за извесно време, редовнија исхрана бораца. У апотеци оближњег самостана бригадна болница се снабдела најнужнијим санитетским материјалом.

Пошто су ускоро Немци интервенисали из Кисељака (1. батаљон 738. пешадијског пука), то није било могућности да се сав плен изнесе, па је, добар део намирница подељен крешевској сиротињи. Доктор Јулка Мештеровић, лекар 2. пролетерске, према ономе како јој је рекао комесар Кушић, пише да је жито подељено народу, да су из усташких трговина узети шећер, брашно и со. Неке јединице узеле су ликер и вино. Крешево је цело било у паролама.[33]

После борби у Тарчину и Пазарићу, и упада у Крешево, пролетери су први пут јели хлеб после дугог гладовања.

На даљем путу бригада се ухватила шумовите Битовње, одлепивши се тако од непријатељске авијације. У дубоким шумамз Погорелице и Зец планине, у планинским колибама, јединице су се одмарале неколико дана. Пожешка чета била је на Зец планини. Одмор је добродошао и за сређивање јединица, опреме и наоружања. Одржана је батаљонска конференција 10. јула, којој су присуствовали комесар Милинко Кушић и заменик команданта бригаде Луне. Кушић је, поред осталог, говорио о стању на савезничким фронтовима и о борбама које су водиле пролетерске бригаде на маршу за Крајину. Командант батаљона Љубиша Урошевић изнео је своја запажања о борбама у Пазарићу и Крешеву.[34]

После покрета са Зец планине, бригада је продирала у долину Врбаса, према Бугојну. Први батаљон је стигао у село Калин, где је остао да се одмори. Штаб се сместио у једној кући на коси, изнад самог села. Међутим, усташе у Бугојну су биле обавештене о наиласку пролетера, па су минобацачима почеле туђи село Калин. Једна од првих граната погодила је кућу где се сместио штаб. Тешко је рањен заменик комесара батаљона, партијски руководилац Милосав — Мићо Матовић, рањен је и Обрен Чекеревац, а један је борац, тек дошао у бригаду, погинуо. Тог 13. јула, Матовић је био сазвао партијски састанак штапске ћелије, на коме се говорило о држању бораца и јединица од почетка марша за Крајину. Састанак тек што је почео, а несрећа се догодила. Ускоро, Матовић је умро. Угасио се живот великог прегаоца, великог борца и комунисте, хуманисте, једног од организатора устанка у ужичком крају, човека кога су борци необично волели.

33. Др Јулка Мештеровић, „Ј1екарев дневник", ВИЗ, Београд 1967, стр. 38;
34. С. Урошевић, н. д., стр. 82—83, М. Миловановић Луне, н. д., стр. 36;
Р. Тошић, н. р., стр. 21;

За друга, борца, комунисту увек је имао лепу реч охрабрења, савета, помоћи. Жалили су га и борци Пожешке чете, искрено и људски. Бранислав Јоксовић је после тог догађаја, са дужности интенданта батаљона, премештен у Моравичку чету на дужност политичког комесара.

После преласка преко Врбаса, Пожешка чета се неколико дана задржала око Прусца и Урија, где су се налазиле јаке усташке снаге. Док је држала положај код Прусца, ноћу између 16. и 17. јула, први пут је „ухваћена веза" са крајишким партизанима.

Prezime i ime Марковић Драгослав
Godište 1921
Odakle je:
Je li ranije služio vojsku? Rod oružja, čin
Stupio u partizane 23 1941 god.
Sadašnja partizanska služba
brigada II divizija II
Funkcija ili čin u NOV i POJ
Ranija partizanska služba
Komandant
oružje „Брио" 00558
revolver b. g. 40065
municija
oprema
Politkom čete:
Komandir čete:
PODACI O SLUŽBI
Potpis starešine

Партизански лист Драгослава Марновића

У чету је долазио комесар Јањског партизанског одреда Немања Влатковић. Пролетери су од Влатковића чули за херојске борбе партизана у одбрани Козаре и за страдање народа поткозарских села и вароши.

Пролетери су имали неколико оштрих борби са усташама, нарочито 3. и 4. батаљон. У једној од њих, код села Прусца, 3. батаљон је претрпео озбиљне губитке. Тада је једној чети Шумадинаца у помоћ прискочила Пожешка чета. Прогонећи непријатеља из села Урије чета је убила неколико усташа, а једног заробила. Сељаци су тражили да се и тај заробљени убије, јер је починио више злочина у селу. У борби је погинуо Боривоје Ивановић, рад-

ник, омладинац из Пожеге. Улазећи у село борци су видели стравичне призоре: унакажене лешеве људи, жена, деце. Такве слике су биле и у кућама, двориштима, на путевима. Најјезивији су били призори искасапљене деце, од којих су нека била набијена на колац! Браћа Веселин и Богдан Остојић су тек настрадало дете скинули са џелатског коца и нежно га положили на траву. Неколицини заробљених или погинулих бораца усташе су ножевима урезивале петокраке звезде на челу.[3]*

О борбама 2. пролетерске у рејонима Бугојна и Доњег Вакуфа, у долини Врбаса, у којима је имала доста губитака, постоји један документ штаба 3. крајишког одреда — извештај Оперативном штабу за Босанску крајину, у коме се високо оцењује борбеност и храброст пролетера:

> „Друга пролетерска бригада водила је три дана упорне борбе и нанијела је непријатељу врло велике губитке. Њихова храброст задивљује становнике крајева у којима су вођене борбе и она се морала повући услијед велике замореності и несташице хране.. ."[зв]

ТЕШКИ ДАНИ ОКО КУПРЕСА

До краја јула, дејством партизанских крајишких јединица и пролетерских бригада, створена је пространа слободна територија, између Уне, Сане, Јајца, Кључа, Мркоњић Града, Бугојна, Раме и Динаре. На тој пространој територији окупатор и усташе држали су само Ливно, Купрес, Бугојно и Доњи Вакуф. Врховни штаб је планирао да ту територију учини комплетнијом, па је наредио 1. пролетерској и 3. пролетерској санџачкој да заузму Ливно, а 2. и 4. пролетерској да ослободе утврђени Купрес. Тито је у том смислу послао и наређење 2. пролетерској бригади, у коме се, поред осталог, каже:

> „Друга бригада прикупиће се око Благаја, одморити се и припремити за дејство у предјелу Купреса. У овом циљу прикупити на неопажен начин све податке. Исто тако, прикупити податке о стању у предјелу Јајца, као и сјеверу и сјеверозападу. Везу са нама успоставити преко Горњег Малована.. ,"[37]

Покрет на положаје према Купресу, према Благају, био је изузетно тежак. Управо, није се могло ићи дуж комуникације Бугојно — Купрес, јер је непријатељ држао кључне положаје на Малим и Великим Вратима, па се морало маршевати тешко пролазним тереном, без пута, кроз шуму, великим успоном. Није било ни водича, па се маршевало по карти. Ноћ између 22. и 23. јула

35. Друга пролетерска, књ. I, стр. 577—578; Зборник том IV, књ. 6, док. бр. 63;
36. Зборник, том IV, књ. 6, док. бр. 63;
37. Тито, Сабрана дјела, књ. 11, стр. 117;

Пожешка чета је провела на извориштy речице Арапке, а сутрадан је марш настављен опет готово непроходним тереном, све до извориштa реке Јан>, до купрешких млинова. Борац Пожешке четe Радојко Тошић описује тешкоће које су пратиле борце на том маршу, па каже да тако великим стрминама нико никад није пролазио, осим зверења. Коњи су падали, товари се претурали и рањеници са коња.[38]

Кад је изашла из тог грдног непрохода, бригада се неколико дана одмарала. Предах је искоришћен за срређивање и крпљење одеће и обуће, чишћење наоружања, за састанке и конференције. Пожешка чета се одмарала у селу Шеметовцу.

Усташе су Купрес биле претвориле у тврђаву. Довукле су велике снаге. Више од две хиљаде злочинаца ,из злогласне „Црне легије", наоружаних топовима, минобацачима и борним колима, били су спремни да изгину до последњег. Сем Купреса, посели су и суседна узвишења и села, која су представљала предњу линију одбране, начичкану бункерима. Усташе су наоружале та села настањена хрватским и муслиманским живљем и оријентисала их на одбрану од партизанских јединица. Међутим, велики део становништва, нарочито српске, па и муслиманске националности, добро је дочекао партизане, међу њима нарочито пролетере из Србије. Млади из појединих села помагали су пролетерима у многим пословима, чак им и страже чували, носили рањенике, сами доносили храну, ступали у јединице.

Напади на Купрес, односно на утврђења око њега, почели су 29. јула када је бригада добила задатак да јаким ударима угрози непријатеља и ослаби његове испаде на ослобођену територију. У ноћи између 29. и 30. јула 1. батаљон је добио задатак да избије на Маглај, па да заузме Мала и Велика врата — превој на путу Купрес — Бугојно, како би се прекинула веза између та два места. Пожешка чета је из села Шеметовца дошла у Ново Село. Одатле је ноћу кренула према Злоселу, где је требало да постави заседу. Батаљон није успео да избије на Мала и Велика врата. Друге јединице бригаде имале су више успеха, нарочито 4. батаљон, који је упао у Злосело и водио жестоку борбу са усташама.[39]

Други напад пролетера на купрешка утврђења извршен је ноћу између 30. и 31. јула. У нападу су учествовале све чете 1. батаљона. Уз помоћ бомбаша, оне су .успеле да заузму Мала и Велика врата. Пред зору, усташе су извршиле неколико јаких противнапада, па се 1. батаљон морао повући на полазне положаје, на Маглају. У борби је погинуло пет бораца, а тројица су рањени.[40]

Напад је поновљен следеће ноћи. Лрви батаљон је опет нападао на Мала и Велика врата. Чете су успеле поново да освоје

38. Р. Тошић, н. р., стр. 25;
39. С. Урошевић, н. д., стр. 95—96; Р. Тошић, н. р., стр. 25;
40. С. Урошевић, н. д., стр. 96; Друга пролетерска, стр. 718;

те положаје. И остале јединице су имале успеха, али ,су се сутрадан рано, због неуспостављених веза, и због жестоког дејства артиљерије и авијације, морале повући на полазне положаје. Тако је поступио и 1. батаљон.

У ноћи између 2. и 3. августа, бригада је предузела нову акцију, пре свега, да би пресекла комуникацију Бугојно — Купрес и садејствовала јединицама које су нападале Ливно. Први батаљон је заузео Мала врата. Тај положај је одржан до 4. августа, када су јаке усташке снаге, уз подршку минобацачке и артиљеријске ватре, успеле да потисну батаљон на Маглај.[41]

Сутрадан, 5. августа, јаке усташке снаге, од преко хиљаду људи, напале су положаје бригаде на Маглају. Борбе су биле жестоке. Батаљони пролетера, Купрешке партизанске (чете и батаљона „Пелагић", под борбом и штедећи муницију — јер су поједини борци имали само по неколико метака — повлачили су се на узастопне положаје до самог села Благаја. Тада је извршен противнапад, вођене су и борбе (прса у прса, изблиза. Борци су се тукли бомбама, кундацима. Ту силину противудара пролетера усташе нису издржале, њихов фронт се раепао. Батаљони 2. пролетерске поново су заузели своје положаје на Маглају. И у тој борби Пожешка чета је упадала у драматичне ситуације. Гонећи усташе ноћу по густој шуми, 9 бораца — међу којима је био и командир чете Миленко Никитовић — било је одсечено од главнине, залутало. По мраку су дошли у Ново Село, ту преноћили, па се сутрадан вратили у састав главнине чете у селу Благају. У тој борби у Маглају погинуо је Мирослав Радовановић Шофер, радник, рођен у Гугљу. Чета га је сахранила у селу Благају.[42]

После ове борбе Пожешка чета се три дана одмарала у селу Благају.

По наређењу Врховног штаба ноћу између 11. и 12. августа организован је нови напад на Купрес. У нападу су, поред 2. пролетерске учествовале: 3. и 4. пролетерска и 10. херцеговачка бригада и 3. крајишки одред. Највише успеха у овом нападу имали су 4. и 2. батаљон 2. пролетерске бригаде. Они су успели да протерају усташе на правцима свога напада, да упадну у сам Купрес, да дођу до трга и заузму читав западни део варошице. Борбе су биле стравичне, радиле су бомбе, борило се прса у прса. Први и 3. батаљон су заузели Мала и Велика врата, Стожер и Малу Плазеницу. У борбама на Плазеници погинули су команданти батаљона 3. крајишког одреда Душан Метлић Метло и командант батаљона Сима Шолаја Симела. Пожешка чета је нападала на Мала и Велика врата, где је заобишла један јак бункер који суускоро ликвидирали бомбаши Моравичке .(одн. 3. чете), избила на Стожер,

41. С. Урошевић, н. д., стр. 99—100;
42. Друга пролетерска, стр. 717—718; Р. Тошић, н. р., стр. 26—27;

где је ухватила везу са јединицама 4. пролетерске бригаде. Одавде су борци добро чули борбу у самом Купресу где су одјекивале експлозије ,бомби 2. и 4. батаљона. У току следећег дана, 13. августа, Пожешка чета је држала положај на Малом стожеру, па се повукла на Маглај.[43] У једном од напада на Купрес пао је и Драгомир Петровић Кокица, пушкомитраљезац 3. чете 4. батаљона, родом из Мађера. Нешто касније погинуо је и Драгослав Вуковић — Вуле Пупавац из исте чете, родом из Пожеге.

О жестини ових борби и о томе са колико се упорности и пожртвовања борила 2. пролетерска бригада, сведочи и извештај који је Сретен Жујовић, члан Врховног штаба — тада делегат ВШ на сектору операција код Купреса — упутио другу Титу.

> „Ово је већ трећи напад који се врши за заузимање Купреса. Наша 2. бригада је у сва ова три напада била на висини задатка. Да је синоћни напад био добро координиран и задатак извршен онако како су га извршили борци 2. бригаде (који су били ушли до самог трга у граду) Купрес би био наш".[44]

У ноћи између 13. и 14. августа извршен је још један напад на Купрес. У том нападу је учествовала и 1. крајишка. У овом нападу 1. батаљон је освојио положаје на Малим и Великим вратима и на свом одсеку напредовао до самог Купреса. И друге јединице бригаде су успешно извршиле своје задатке. Делови 4. пролетерске и 1. крајишке бригаде упадали су у Купрес, али се град није могао заузети. У поновљеном нападу ноћу између 14. и 15. августа учествовао је и 1. батаљон 2. пролетерске. Батаљон, ојачан делом 4. батаљона и Купрешком четом, нападао је на Купрес са правца Беговог Села. Пошто је чекао да и друге јединице отпочну дејства на варошицу, а та дејства нису почињала, батаљон је кренуо у напад л пузећи приближио се првим градским кућама. После кратке и оштре борбе, надмоћним снагама усташе су извршиле противнапад. Пошто је батаљон био усамљен у овој борби, повукао се на полазни положај. У борби је 8 бораца рањено, међу којима су тројица била из Пожешке чете. Тада је тешко рањен и Веселин Остојић, ваздухопловни подофицир из Пожеге, члан Партије. Нешго касније, умро је у Централној болници у Гламочу.[45]

Сутрадан, 16. августа, бригада се прикупила у Новом Селу. Тога дана цела бригада се први пут нашла на окупу после готово једномесечних борби. Овде се бригада одмарала и извршила анализу својих борбених дејстава око Купреса. У тим борбама бригада је, и поред велике оскудице у муницији, показала своје борбене и моралне квалитете. За успешна и пожртвована дејства,

43. С. Урошевић, н. д., стр. 104—105;
44. Зборник, том II, књ. 5, док. бр. 94;
45. С. Урошевић, н. д., стр. 111; В. Глишић, н. р., стр. 191;

„за храбро држање и примјерно испуњавање својих задатака", Врховни штаб је похвалио већи број бораца и старешина, међу којима су истакнути бомбаш Пожешке чете Милорад Бонџулић — Бонџула и команде чета 1. батаљона.[40]

Колико се чета показала достојна тог признања, сведоче и њене жртве: међу 7 погинулих из 1. батаљона, 5 су из Пожешке чете, и то Мирослав Радовановић — Шофер, Милета Петровић, Миле Гавриловић, Миодраг Радосављевић — Мујо и Веселин Остојић, и 19 рањених.[47]

У време борби око Купреса, борци Пожешке чете, међу њима и Јован Стаматовић, имали су необичан сусрет. Док су носили рањенике обронцима планине Цинцар, борци су разговарали са рањеницима. Тако су на једним носилима „открили" свог земљака Милоја Милановића, родом из Висибабе, борца 1. пролетерске бригаде. Најпре су сазнали да је — из Србије, да је рођен у пожешком селу Висибаби. Носиоци рањеника спустили су носила и топло разговарали са Милојем, сазнавши да је био жандарм на служби у Македонији,- затим је дошао у Ушће, у долини Ибра, где је ступио у Рударску чету, касније у Краљевачки батаљон 1. пролетерске бригаде.

После неколико дана одмора у Новом Селу бригада је добила нови задатак од Врховног штаба: да са 1. краг:шком и 3. пролетерском санџачком дејствује у рејону Мркоњић-Града и Јајца ради ширења слободне територије. Ову вест цела бригада је примила са великим одушевљењем. Тешке борбе око Купреса, стално прегањање са усташама на једном месту, на исти начин и уз велике губитке — биле су већ досадиле борцима. У ноћи између 21. и 22. августа бригада је кренула на марш преко села Јања до Брђана. Следеће ноћи бригада је преко Медне, са 1. крајишком, стигла у Сињаково, пред Мркоњић Град 23. августа.

На брду Сињакову постројила се цела 2. пролетерска бригада. Тада је политички комесар бригаде Милинко Кушић говорио борцима о предстојећем нападу на Мркоњић-Град и тражио да се заложе да сутра ујутру град буде слободан. Предвече је Љубиша Урошевић, командант 1. батаљона, који је добио најважнији задатак у борби за ослобођење града, рекао борцима да ће нападати заједно са Крајишницима. Уз то је казао да батаљон треба да нападне непријатеља на брду Оругла, и да од њиховог успеха зависи успех 1. крајишке бригаде. Брдо доминира над Мркоњић-Градом, а положаји на њему су ојачани бункерима и жичаним препрекама.

Пред полазак у напад формиране су групе бомбаша, међу којима су били, као и увек, Бонџулић, Вукајловић Црни, Шнајцо,

46. Зборник, том II, књ. 1, стр. 220, док. 41;
47. С. Урошевић, н. д., стр. 113, Драгослав Марковић, н. р., стр. 12;

Чукић, Лука Станић и други. Бомбашке групе су кренуле напред, а за њима Ариљска и Пожешка чета, и у заштитници Моравичка.

Под заштитом ноћи, бомбаши су, тихо и нечујно, кроз шумски густиш, пришли неопажено бункерима. Стражар код најистуренијег бункера, изненађен шумовима, хтео је да провери да ли му се неко приближава, па је бацио камен и питао: „Тко је тамо". Бомбаши су за тренутак ћутали, па наставили да се привлаче. Бомбаш Душан Радоњић — Шнајцо, из Ариљске чете, чим је почела борба, привукао се бункеру и руком ухватио митраљеску цев која је вирила из бункера. То је уплашило посаду, и кад се у ноћи зачуо поклик „Напред пролетери!", она је напустила бункер. Нису се, тако рећи, ни посаде у другим бункерима трудиле да одбране град. Бране Јоксовић је забележио шкрто ову акцију: „Борба је била кратка. Неколико бомби и — готово. Ћикало вришти: 'Бацај бомбе, заглавио се Бонцула'. Ушли смо у град".

По заузећу брда, пролетери су испалили зелену ракету — знак 1. крајишкој да је Оругла заузета. Онда се проломио поклик пролетера: „Напред Крајишници!" За кратко време, Крајишници су савладали домобранску посаду. Мркоњић-Град је убрзо био ослобођен. Постигнут је велики успех, задобијен је велики плен, поред осталог: један топ, 2 тешка бацача, 8 тешких митраљеза, 7 сандука муниције. Друга пролетерска је заробила преко 200 домобрана.

Пожежани, Ариљци и Моравичани разговарали су са заробљеним домобранима, који су већином били Далматинци. Говорили су им да и они треба да оду у борбу против окупатора, против четника и усташа. Нарочито их је убеђивао Манојле Смиљанић — Цимер, борац Пожешке чете. Али није вредело. Домобрани су уплашено вртели главама. Миливоје Радовановић, заменик комесара батаљона покушао је да објасни домобранима циљеве народноослободилачке борбе, рекао им да су ослобођени заробљеништва и да, ко жели, може да ступи у партизане. Нико није приступио партизанима. Сви су углае викали „Живела народна војска", али у партизане нису ишли. Изговарали су се да ће им усташе уништити породице, поклати жене и децу, спалити куће.[48]

После ослобођења Мркоњић-Града, када су Милинко Кушић и Спасенија Бабовић упућени на нове задатке, а њихове дужности примили Алекса Дејовић и Слободан Пенезић Крцун — дошло је и до промена у командном саставу штаба 1. батаљона и Пожешке чете. За команданта батаљона је постављен Ратко Софијанић, а за његовог заменика Драго Јовановић; политички комесар постао је Пане Срдановић, дотадашњи комесар Пожешке чете, заменик комесара Миливоје Радовановић Фарбин, интендант Раде Мићић, и референт санитета Слободанка Недељковић. За командира чете

48. С. Урошевић, н. д., стр. 121—123, Друга пролетерска, књ. II, стр. 15—22; Б. Јоксовић, н. р. од 23. августа 1942. године;

постављен је Лука Станић, а дотадашњи командир Миленко Никитовић нешто касније је упућен за заменика команданта батаљона у 2. далматинској бригади; за заменика командира именован је Милорад Бонџулић. За комесара Пожешке чете именован ј'е Милун Зечевић, а Јован Стаматовић за његовог заменика.

По наређењу Врховног штаба, из 2. пролетерске више другова упућено је на дужности у крајишке јединице: Милинко Кушић, Драгослав Мутаповић, Раденко Броћић, Милијан Неоричић и други.

Група бораца Пожешне чете у селу Герзову нод Мркоњић Града

У Мркоњићу је 1. чета остала неколико дана. Ту су организоване партизанске радионице, готово свим борцима је окрпљена или замењена обућа и одећа, а група од десетак бораца, међу ко јима је био и Радојко Тошић, обезбеђивала је транспортовање ратног плена до Гламоча.

У време кад су вршене припреме за ослобођење Јајца, Немци су, уз помоћ четника, ту акцију одложили, потискујући партизанске снаге од Бања Луке према Мркоњић-Граду и Ситници. Пожешка чета се тако нашла неколико дана, са својим батаљоном, у безводној Мањачи, где је теже поднела жеђ него борбе против непријатеља, јер је почетак септембра на Мањачи био веома врућ, као да није планински крај.

Тих дана чета се сукобила са јаком четничком јединицом, којом је командовао Урош Дреновић. У пушкарању које је трајало од јутра до подне, чета се пробила у село Шеховац. У борби је погинуо борац Милован Лековић, син народног хероја Петра Лековића, земљорадник, рођен 1924. године. По одлуци штаба

бригаде, који је желео да сачува макар некога из Лековића породице, други Петров син Бошко прекомандован је у курирску групу штаба бригаде. Сутрадан, 1. септембра, четници су јаким снагама напали 1. и 3. батаљон у селу Лазичићима, па су батаљони били принуђени да се повуку у Тријебово.

На маршу се 1. батаљон зауставио у једном шљивику да се одмори, а чим је наставио покрет, изненадила га је четничка пуцњава. Неко од четника чак је позивао на предају. Батаљон је био опкољен. Развила се борба у повлачењу. Бонцула је спасао ситуацију тим што је пробио четнички обруч. Истина, заплењена је комора, али без људства.

После борби на Мањачи, батаљони су се вратили у Мркоњић-Град и неколико дана се одмарали, припремајући се за напад на Јајце. Пожешка чета је формирала две бомбашке групе, које су предводили Милорад Бонцулић и Владе Радовановић. Набављене су и маказе за сечење жице. Пане Срдановић је пронашао и ланац „за изазивање куршлуса" у жичаним препрекама, уколико буду под напоном електричне струје.

Први и 4. батаљон добили су задатак да заузму Ћусине, доминантно брдо изнад Јајца, чија је коса била начичкана бункерима. Командант батаљона Ратко Софијанић је наредио да Пожешка чета буде на десном крилу, Моравичка на левом, а Ариљска позади Пожешке чете. По месечини пролетери су се неопажено привукли усташким бункерима. Установљено је да у жичаним препрекама нема струје, па су о томе обавештени сви бомбаши. Лука Станић је исекао жицу и направио пролаз бомбашима, који су брзо стигли пред усташке бункере. Командир чете Никитовић, описао је детаљно борбу за освајање бункера на Ћусинама, као дело бомбаша, које је предводио Бонцула, познат, иначе, по томе што се као мачка привлачио бункерима. Командир је у ноћи видео да је „нешто блеснуло у његовим рукама", да се Бонцулина рука извила, па је запаљена бакља полетела у пушкарницу. Тада је из пушкарнице покуљао густ дим и пламен. Када је ватра престала, из бункера су почеле да излеђу усташе. Тада је чета трком кренула према освојеном бункеру.[49]

После освајања бункера 1. и 4. батаљон су заузели Ћусине. Кад је командант Софијанић ушао у једну напуштену бараку на Ћусинама, у којој је вероватно био неки усташки штаб, ускоро је зазвонио телефон. Командант је узео слушалицу, хладнокрвно се укључио у разговор и сазнао да усташе шаљу једну сатнију у близину фабрике. Командант је тамо хитно упутио Пожешку чету. Пред фабрику су стигле заједно Пожешка и Моравичка чета и натерале усташе да се повуку преко речице Пливе. Сутрадан су усташе, уз помоћ оклопних кола, потисле батаљоне ка Ћусини. Али, у противнападу, у коме је учествовала и Пожешка чета, ус-

49. Друга пролетерска, кн>. II, стр. 55—56;

таше су одбачене. Повраћена је и фабрика, коју су усташе биле заузеле. Батаљонима пролетера стигао је у помоћ противтенковски топ (који је 2. пролетерска добила од 1. крајишке бригаде), па усташка оклопна кола нису смела да нападају. Заплењени минобацачи на Ћусинама појачали су бригадну минобацачку батерију која је са Ћусине целог дана тукла усташке положаје и подржавала пролетере и Крајишнике у коначном ослобођењу Јајца.

Ослобођењем Јајца партизани су задобили велики ратни плен. Слободна територија је знатно проширена и ојачана. У извештају вишој команди у Сарајеву, усташки командант, који се повукао у Доњи Вакуф, саопштио је следеће: „У току ноћи партизани су изненада напали брдо Ћусине и једним замахом успјели да заузму тај важан положај.. ."[50]

Врховни штаб је у свом Билтену дао велику оцену 2. пролетерској за ослобођење Јајца: „У овој бици се нарочито истакла 2. пролетерска, која је на јуриш заузела најјаче упориште — Ћусину. . ,"[51]

Тој победи знатно је допринела и Пожешка чета, нарочито њени бомбаши.

МЛАДИ КРАЈИНЕ, БАНИЈЕ, КОРДУНА, ЛИКЕ И ДАЛМАЦИЈЕ У БРИГАДИ

У околини Јајца, у редове пролетера су дошли нови борци — омладинци и омладинке из Босанске крајине, Лике, са Баније и Кордуна. Они су пре тога изводили војничку и борбену обуку у подгрмечким селима припремајући се тако да ступе у партизанске јединице. Отуд су првих дана септембра стигли у околину Мркоњић Града. Овде су пролетери приредили приредбу са војничким и забавним програмом за нове борце. Многим Крајишницима, Личанима, Кордунашима и Банијцима остале су у дубоком сећању поједине тачке те приредбе. Највише им се допала сетна песма везана за завичај пролетера из Србије: „Ој, Мораво, моје село равно". А онда, сви нови борци су кренули у Јајце, чим је град био ослобођен. Тамо су лепо, другарски били дочекани. Командант бригаде Љубодраг Ђурић руковао се са сваким новим борцем и говорио им о борбама пролетера од Србије до Крајине. На сваком кораку нови борци су дочекани другарски, срдачно. О тој људској срдачности и борбеном расположењу и људском разумевању сведочи и запис једног од нових бораца Стане Ћулибрк:

„ .. . Долази командант 2. пролетерске бригаде друг Љубодраг Ђурић, Поздравио се са свима и пожелио нам срећан долазак у бригаду. . . Ја сам распоређена у 1. чету 1. батаљона. Дошли смо у село Дивичане. Про-

50. Исто, стр. 58;
51. Зборник, том II, кн>. 1, стр. 215;

летери су нас дочекали са пјесмом. Била је то велика радост. Пјевало се и играло до касно у ноћ. Од свих другова и другарица који су пошли са мном испод Грмеча, са мном су заједно у чети Зора Мркеља и Стојанка Стојаковић. Остали су сви отишли у друге батаљоне и чете. . . У чети, осим Србијанаца, има два-три Банијца. И они су новајлије. Само прије два дана су дошли у чету. Они су из Баније дошли преко Кордуна и Лике. Пролетери кажу да смо ми први који смо попунили њихову бригаду. Овдје, у Дивичанима, остајемо неколико дана. Цио батаљон је на окупу. У част нашег доласка, одржана је свечана приредба, а послије приредбе, настало је право весеље. . . У 1. чети, нас три нове дрзч-арице упознале смо се са другарицом Слободанком Недељковић, четном болничарком. За кратко вријеме упознале смо се и са другим друговима и другарицама".[52]

У бригаду је тих дана ступило више бораца из околине Мркоњић-Града, Јајца, Кључа. По казивању Митра Калкана, тада су ступили: Миле Јовић, Шолаја Јовић, Петра и Митар Калкан, Перо Граховац, Симо Комненић, Перо Шипрага, Миленко Кизић, Рада Чулић, Рада Копривица, Мика Делић, затим Рада (Мала) и Милена, чија презимена нису записана. Према сећању Раде Чулић — Перовић, с њом су у Пожешку чету дошли Божо и Лазо Томић, Сава Качавенда и Банијац Миле Шаша.

У Јајцу и суседним селима борци 2. пролетерске су се знатно снабдели одећом и обућом, заменили стару дотрајалу новом, заплењеном у борбама. Месец дана раније у Мркоњићу и сада у Јајцу, бригадне радионице обавиле су велики посао у поправци наоружања и оправци одеће и обуће. Све је то знатно побољшало услове за даље напорне маршеве и нове акције. У околини Јајца, док су биле јединице на одмору, Пожежани и Ариљци су одиграли фудбалску утакмицу у селу Купрешанима. У додирима са народом и на зборовима развио се жив политички рад, пре свега, на упознавању народа са циљевима НОБ-а, са развијањем братства и јединства.[53]

Свега неколико дана после ослобођења Јајца, Немци су кренули у противофанзиву од Бања Луке, Бугојна и Санског Моста према Јајцу. Немачка тенковска јединица је успела да уђе у Мркоњић-Град, али га је ускоро морала напустити. Немци су 2. октобра јаким снагама поново кренули ка Мркоњић-Граду, који су сад бранили батаљони 2. пролетерске. Први батаљон је и овога пута, као и приликом ослобођења града, посео брдо Оруглу. Борбе са Немцима су биле жестоке. Бацачи код 1. батаљона готово целог дана су тукли Немце са Оругле. Ипак, и поред великог от-

52. Стана Нулибрк, Дневник (необјављени рукопис — код аутора), стр. 42—43;
53. Љ. Бурић, н. д., стр. 39; С. Урошевић, н. д., стр. 141;

пора, Немци су потисли пролетере са њихових положаја и заузели град. Следећег дана 1. батаљон је организовао јаку заседу на путу Мркоњић-Град — Језеро, на друму према Јајцу којим су Немци наступали. Продирући тим правцем Немци су упали у добро постављену заседу батаљона. Том приликом избачено је из строја неколико десетина немачких војника. Заплењен је један пушкомитраљез и један аутомат.[54]

Те борбе је описала Стана Ђулибрк, као своје „ватрено крштење". Наводи да јој је Манојло Смиљанић — Цимер говорио да сваки борац мора проћи кроз „ватрено крштење". Стана га је прошла у тој великој заседи и борби. Она наводи да је борба трајала цео дан. Немци су од Мркоњић-Града наступали са тенковима и артиљеријом. Борци су правили барикаде на цести од дебелог дрвећа. За тенкове то нису биле препреке, они су продирали према Мајдану. Међу борцима је био и командант батаљона Ратко Софијанић, који је обилазио борце, гледао како су заузели заклоне, питао нове борце да ли их је страх, храбрио их.

Непријатељ је био бројно надмоћнији и боље наоружан па се, уз помоћ авијације пробио и потиснуо батаљоне 2. пролетерске према Сињакову. Немачка тенковска колона пробила се до Језера, а сутрадан и у Шипово. Четници су се преко шума, забацили појединим јединицама иза леђа и покушали да униште њихове штабове и позадинске делове.

ЦРВЕНЕ ЗАСТАВЕ У ДРВАРУ

После неколико дана, извршен је нови напад на Мркоњић-Град. Немци су се повукли раније, као и уеташе, а град су оставили четницима Уроша Дреновића, који нису били кадри да пруже никакав отпор пролетерима. Тога дана, 13. октобра, кад је град поново ослобођен, 2. пролетерска бригада добила је наређење Врховног штаба да крене у Дрвар.

Од Мркоњића-Града бригада је маршевала до Млиништа, дс железничке станице. Ту су припремљене црвене пролетерске заставе. Потом се цела бригада укрцала у вагоне шумске железнице и, преко Оштреља, кренула према Дрвару. Песма пролетера разлегала се кроз непрегледне босанске шуме. То су биле борбене партизанске и народне песме из Србије, најчешће „Ој, Мораво, моје село равно", али и крајишке, које су донели и водили млади Крајишници и Крајишкиње, као, на пример, „Кад бригада кроз Крајину крене, шири руке, мајко, ето мене", затим личке. Осећао се дах и живот слободне територије. У Оштрељу се воз задржао нешто дуже. Више бораца у групама су изишли напоље, наложили ватре да се огреју, уз песму, шалу, досетке. За то време штаб бри-

54. Стана Еулибрк, н. р., стр. 44—45;

гаде је свратио код друга Тита на краћи разговор (Врховни штаб био се сместио у железнички вагон увучен у јелову шуму). Увече, бригада је наставила пут и стигла по ноћи у Дрвар, који је још 1941. године, у првим устаничким данима, био ослобођен. Али, отад је више пута био бомбардован, разрушен. Међутим, и његови житељи, и сва слободна места и села живели су животом слободне територије — радили су свом снагом за народноослободилачку борбу. Бригаду је дочекала омладина са заставама. Младе Крајишкиње уступиле су пролетерима место за спавање у Радничком дому, а оне су, пред зору, кренуле у Саницу, на бербу куку-

Друга пролетерсна бригада постројена за смотру пред Врховним номандантом, у Дрвару, 17. онтобра 1942. године

руза. Сутрадан се бригада спремала за свечани тренутак: да прими црвену пролетерску заставу из Титових руку. Чете и водови су вежбали парадни корак и поздрав. Неки борци су добили нове капе — титовке, на које су ушили петокраке звезде са српом и чекићем.

Луне Миловановић у свом „Дневнику" наводи да су 1. и 4. батаљон приредили шаљиво вече. Стана Ћулибрк је забележила:

> „Одржана је четна конференција. Одређено је да се изврши дезинфекција одеће, прање веша и шишање косе. Направљен је распоред ко ће шта радити. Слободанка, Миле Шаша и ја одређени смо за прање и парење веша у чети. Нас троје смо одмах изјутра кренули на посао. Направили смо цеђ и веш целе чете искували у цеђу, затим однели на реку Унац и опрали...

Веш смо разастрли по врбама око реке и чекали да се осуши. Миле је из Баније, Слободанка из Србије, а ја Босанка. Миле је био пун шале, па ће рећи — ја никад нисам могао замислити кад сам пошао у партизане и за то да овде, на Унцу, перем веш, а сад видим да се и то у партизанима мора радити. . ,"[55]

Тога дана распоређена је по батаљонима и четама велика група бораца из Далмације — из Сплита, Солина, Шибеника и суседних села, из Далматинске загоре — преко 150 нових бораца. Они су у бригаду приспели још у Млиништу. Сад су добили своје водове, чете, батаљоне. У 1. батаљон дошло је више бораца. Међу њима је било браће, рођака и других сродника, са презименом Калауз, из шибенског села Коњеврата. Међу новим борцима биле су и младе Далматинке Франа Коштан, Зора Гулин и Зора Бјелиш, затим Иво Редак и други. У Пожешку чету дошли су Стипе Матутиновић, Марин Аљиновић, Неда болничарка, Јуре Радица и др. Долазак нових бораца био је велики догађај за бригаду. То је била свежа „крв", нови борци, политички припремљени за пролетерске јединице. Зато су за њихов пријем извршене озбиљне припреме нарочито у штабовима и командама јединица. Одржани су скојевски и партијски састанци. Пожежанин Милоје Диковић, борац чете пратећих оруђа, у својим сећањима наводи речи секретара своје партијске ћелије, изговорене на састанку пред долаззк Далматинаца у чету:

„Долазак нових другова не сме међу нама пролетерима остати незапажен, прихватићемо их другарски, топло и са пуно поверења. Пред све комунисте поставља се задатак да приђу тим друговима и да се у непосредном разговору упознају са животом и радом сваког од њих. У исто време, треба да их упознају са борбама и животом наше бригаде, наглашавајући њену улогу у појединим важнијим борбама".[56]

Према казивању Момчила Димитријевића и Илије Купрешанина, у 1. Пожешку чету, после доласка пролетера у Босанску крајину и Далмацију и касније, ступили су:

Илија Купрешанин, Душан Станар, Милан и Младен Шаша, Јанко Никшић, Јово Вујчић, Миле Исак, Раде Вигњевић и Милош Љиљак (сви са Баније), Вуксан Петровић, Пешо, Пане, Мићо, и Милош Шормаз, Душан Дабић, Божо Јовић, Јово Вујчић, Гојко, Лазо и Илија Томић, Милан Покрајац, Стана Ћулибрк, Душко Барушић, Мика Делић, Андрија Вагић (сви из Босанске крајине), Рада Чулић, Јованка Вујић, Славка Шкипић, Јуре и Марјан (из Далмације).

55. Исто, стр. 49;
56. Друга пролетерска, књ II, стр. 128;

Најсвечанији дан у бригади од њеног оснивања био је 17. октобар. Тога поподнева у бригаду су дошли врховни командант Тито и чланови Врховног штаба Иван Милутиновић, Моша Пијаде, затим Спасенија Цана Бабовић и други. Тито је извршио смотру бригаде, свих батаљона и приштапских јединица, а затим је одржао говор о развоју народноослободилачке борбе, о стању на фронтовима у земљи, о савезничким борбама против фашизма и даљим задацима Народноослободилачке војске и, посебно, 2. пролетерске бригаде. Рекао је да ће бити још тешких борби, жртава, али да ће победити Народноослободилачка војска. Пролетери су нарочито запамтили Титове речи о даљем размаху борбе:

> „ . .. Погледајте, Далмација гори! Народ се диже. Четничка кама почела је клати исто онако као и у Србији: почела је и тамо клати мислећи да ће покорити народ. Далматинци иду у партизанске редове. Далматинци су већ дошли у пролетерске бригаде, Далматинци ступају у ударне бригаде, Далматинци се дижу у борбу за слободу и срећнију будућност свога народа..
>
> Пролетери су бурно поздравили речи упућене директно њима: „Увјерен сам да ћете ви и одсада часно носити велико име пролетерске бригаде кроз све борбе кроз које ћемо проћи. . ,[57]

После смотре Тито је предао заставу бригади и заставе батаљонима. На крају је одржан дефиле јединица са заставама испред Тита и чланова Врховног штаба. Онда је одржано весеље бораца и омладине. Песме и игре трајале су до ноћи. Најбољи певачи из бригаде певали су заједно, громко.

Сутрадан су сви батаљони, сем 1. и штаба бригаде који су остали у Дрвару, упућени на положаје према Босанском Грахову. После три дана 1. батаљон је упућен у села Печ и Ресановце да помогне 4. батаљону у борби против четника, италијанских савезника, на планини Илици, западно од комуникације Дрвар — Босанско Грахово. Борба са четницима била је кратка, они су се разбежали. Пожешка чета се задржала два-три дана на Илици. Са тих положаја њени борци из Србије, а и многи Крајишници, први пут су угледали море. Љубодраг Ђурић, командант бригаде, забележио је да су 24. октобра четници поново изишли на Илицу, „одакле их је растерала 1. чета 1. батаљона и за њима сишла у Тишковац".[58]

По задатку Врховног штаба, бригада је требало да нападне Босанско Грахово. Први напад на то место извршен је 26. октобра увече (учествовале су још и 1. пролетерска и 4. крајишка бригада). Грахово су бранили Италијани и четници. Варошица је била утврђена бункерима, опасана бодљикавом жицом. Прве ноћи.

57. Исто, стр. 123—124;
58. Љ. Бурић, н. д., стр. 47;

кад је 1. батаљон био у резерви, безуспешно је нападнута. Следеће ноћи, 1. батаљон је био одређен да заузме зграду болнице, која се показала као најјачи објекат у одбрани: сваки је прозор представљао пушкарницу. На свим ћошковима зграда и у поткровљу била су постављена митраљеска гнезда, а зграде повезане рововима и саобраћајницама. Батаљон је спремио групе бомбаша које је до пред сам циљ довео командант батаљона Ратко Софијанић, и лично их распоредио за напад. Међутим, утврђења су била толико јака да се нису могла заузети. У тој борби тешко је рањен један од најбољих пушкомитраљезаца и бомбаша 2. пролетерске

Врховни номандант Тито и чланови Врховног штаба у разговору са члановима штаба 2. пролетерске бригаде, Дрвар, 17. октобра 1942. године

бригаде, Радиша Радосављевић — Шоша, из 2. (Ариљске) чете, који је ускоро умро. И друге јединице су, као и 2. пролетерска, заузеле насеља око Грахова, приближиле се утврђењима, али нису успеле да пробију непосредну одбрану варошице.

После два дана, по наређењу Врховног штаба, сви батаљони 2. пролетерске бригаде пребацили су се преко Динаре и посели комуникацију Босанско Грахово — Книн, како би изоловали италијански гарнизон у Грахову. Први и 2. батаљон блокирали су село Голубић и заробили доста тамошњих четника, али, пошто нису пружали озбиљнији отпор, ослобођени су. Само су окорели четници побегли у Книн, у италијански гарнизон.

Чим су ушли у село, борци Пожешке чете су сазнали од једног сељака у Голубићу, да им је замало измакао поп Момчило

Ђујић. Злогласни четник је побегао у Книн. Његов штаб и главнина четника били су смештени у сеоској школи, у близини цркве. У тим зградама су били и четнички магацини. Сем магацина, Пожешка чета је запленила у Голубићу и неколико магараца натоварених храном, дуваном и другим потребама, које су Италијани дали четницима, као следовање. Борци су од народа добили доста грожђа.

После кратког боравка у книнској долини, бригада се 3. новембра, по веома јакој бури и леденој киши, преко Динаре, вратила у рејон Босанског Грахова. Први батаљон је дошао у село Малешевце.

Долазак бригаде у книнску долину и повратак из ње, сем војничког и политичког значаја, представљао је посебан доживљај, не само за борце из Србије него и за све остале. Већина је тада издржала напоран марш по бури, дотад многима непознато) по њеној јачини и ћудима. Маршевало се држећи се за камење, понегде пузећи; на неким деловима пута борци су се морали повијати ка земљи како би одолели јачини суровог ветра. На том маршу неколико се магараца са товаром сурвало низ стрме падине Динаре. И поред свмх тих тешкоћа, морал бораца се показао чврст као челик. Млади су на том маршу положили тежак испит.[59]

Борци Пожешке чете имали су посебне невоље са заплењеним магарцима и теретом који су носили преко Динаре. Те невоље описује Стана Ђулибрк:

> „ ... У саму зору стигосмо под Динару. Четничку храну, коју смо запленили у Голубићу, носимо са собом. Мобилисали смо сву магарад у селу, па смо тако кренули козјом стазом на цик — цак уз Динару. Вријеме се измијенило и почео је да пири јак вјетар и пада киша. Вјетар је био толико јак да нас је заносио у страну. Ми имамо читав караван натоварених магаради која носе заплијењену храну. Многи од нас не знају да гоне магарад. Она се некако узјогуне, па неће узбрдо никако. Страшно се мучимо. Неће да иду кад их водиш за улар, неће ни кад их гониш пред собом. У нашој чети једино нас спасава друг Лазо Тешић. Он једини зна магарећу ћуд и пред њим свако магаре иде уз планину. Изашли смо на Динару код Марића колиба. Овде имамо краћи одмор. По десетинама ложимо ватре да би се осушили и огријали. Киша толико пљушти да нам гаси ватре. Сви смо мокри до голе коже. Одјећа се те шко суши, јер киша непрестано лије. После краћег одмора, крећемо низ Динару и долазимо у село Маоче. За нашу 1. чету стигло је наређење да иде на брдо Пркос, где треба да држи положај према четницима. На

59. С. Урошевић ,н. д., стр. 151—152; С. Вулибрк, н. р., стр. 53;

Пркосу остајемо више дана. Гојко Томић је задужен да сваког дана на магарцу доноси храну, док се ми остали смењујемо на стражама и у патролама.. ."[60]

Тих дана, на ослобођеној територији Босанске крајине одиграло се неколико значајних догађаја: ослобођен је Бихаћ и створена Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), формиране су прве дивизије и корпуси. У састав 2. пролетерске дивизије ушле су: 2. пролетерска, 4. пролетерска црногорска и 2. далматинска бригада. То је представљало даље јачање и ширење слободне територије, којој је Бихаћ, као највеће насељено место, постао центар, у који су дошли Врховни штаб и друга руководећа тела Партије и нове власти. А формирање дивизија је значило даље јачање и организацијско изграђивање војске. Ти догађаји су и за пролетере били нов морални подстицај у даљој борби за слободу.

Без сумње, најважнији догађаји из тих дана били су формирање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) и његово заседање у ослобођеном Бихаћу. То је био крупан корак у изграђивању и јачању народне власти.

Средином новембра, тачније 16. новембра, 2. пролетерска бригада још једанпут је „мерила" Динару — до Цетинске крајине. И то је био тежак, врло напоран марш. Два пута је бригада, у одласку и повратку, прешла преко Динаре, козјим стазама, па се вратила у Пеуље, односно у Тичево. Први батаљон је дошао у село Јовиће, затим у Тичево, где се и Пожешка чета одмарала. Одмор је био кратак и протекао је готово на исти начин као и сви досадашњи одмори.

Првих дана децембра 2. пролетерска бригада водила је борбе на прилазима Ливну, а ускоро су три бригаде, односно цела 2. пролетерска дивизија, по наредби Врховног штаба, напале Ливно. Оно је било веома утврђен град, браниле су га добро наоружане и јаке усташке снаге — преко 1.500 људи. У току борби око насеља у Ливањском пољу, на прилазима Ливну, усташе су у селу Љубунчићу изненадиле 4. батаљон, са којим је била и бригадна комора. Усташе су, у комори, на препад, запленили бригадну заставу. Пред напад на Ливно о том догађају обавештени су сви борци и постављен задатак да се застава на сваки начин мора повратити. Уследила је и једна од најкраћих Титових заповести из рата: „Ливно мора пасти!"

У први напад јединице су пошле 5. децембра каоно у ноћ. Први батаљон је кренуо из села Драганића, са задатком да подиђе положајима непријатеља на брду Башајковац. Међутим, напади свих јединица нису били синхронизовани, па су се јединице у зору повукле из борбе. Сутрадан, у ноћ, напад је поновљен, и опет без успеха. Следећих неколико дана, водиле су се спорадичне борбе против усташа које су вршиле испаде из Ливна. Тако су се 1.

60. Стана Кулибрк, н. р., стр. 54;

и 4. батаљон, 10. децембра, сукобили са усташама које су направиле испад у Ливањском пољу. Први батаљон је из Прилуке отишао у Долац и с леђа напао усташе и протерао их у ЈТивно. Луне је 11. децембра о тој борби, записао, сем осталог, следеће: „И овога пута су бомбаши и 1. батаљон чуда показали. Владе Радовановић се преко чиста терена привлачи да уништи непријатељски митраљез, као и они другови на Грахову. . ,"[61]

Општи напад на Ливно извршен је 14. децембра.

Први батаљ>он је кренуо из Прилука. Док је био у покрету, један усташки авион, двокрилац, надлетео је колону у ниском ле-

Сахрана бораца Пожешке чете и других јединица бригаде у ослобођеном Ливну, 16. децембра 1942. године

ту. Сви пушкомитраљесци, а и многи борци из пушака, на њега су отворили ватру. И погодили су га, што су борци одмах приметили, јер пилот никако није успевао да авион исправи. Убрзо је ударио у једно брдо и запалио се, недалеко од Ливна. Батаљон је скренуо са друма према Цинцару. У једној дубодолини прикупиле су се све чете. Одржани су састанци ћелија КПЈ и актива СКОЈ-а. Онда је заказан и скуп целог батаљона. Командант батаљона и заменик комесара говорили су о нападу на Ливно и о томе да сви борци бригаде треба да се заложе више од других јер је за њих у питању и повратак изгубљених застава. У ствари, у питању је војничка част бригаде и сваког његовог борца.®[2]

61. Луне, н. д., стр. 65;
62. С. Игњић, Ј. Радовановић В. Луковић и др. ,,Ивањица", Београд, 1972, СУБНОР Србије, стр. 562—563;

Први и 4. батаљон нападали су на бункере на Устињу. У жестокој борби бомбаши и пушкомитраљесци су продрли до самих бункера кроз исечене жичане препреке, али су претрпели осетне губитке. Из Пожешке чете су погинули храбри и опробани пушкомитраљесци — увек весели и насмејани Милан Даниловић Калабастер, ђак из Узића, члан СКОЈ-а, и Богић Јанковић, радник, такође родом из Узића. После неколико дана, на првом партијском састанку, су примљени у Партију. Заједно с њима, погинула су још два млада борца. Рањени су Бошко Мићић из Пожешке чете и Бранислав Атанацковић Шиља из пратеће чете. Сутрадан, после јаког отпора, усташе су побеђене и истеране из града. ЈТив-

Делегати 2. пролетерске бригаде за Оснивачки конгрес Уједињеног савеза антифашистичне омладине Југославије (УСАОЈ) у Ливну, пред полазан у Бихаћ. Слева: Петар Ивановић Перица, Драгослав Митровић Учо, Зага Стојиловић, Младомир Радојевић, Драгутин Милошевић Ћинапо, Бошко Матић, Милорад Крга, Бошко Буха, Љубомир Павловић Коча, Гроздана Бјелић Зина и Радослав Илић Мика

но је ослобођено. Група бораца 3. батаљона, која се, са Црногорцима из 4. пролетерске, пробила до бившег усташког штаба, пронашла је у једном орману заставу 2. пролетерске бригаде. Тиме је, посебно, 2. пролетерска извојевала велику моралну победу.

Пролетери су заповест Врховног команданта схватили, у дословном смислу, као заповест отаџбине: Ливно је пало! Морало је пасти, упркос жестоком отпору непријатеља, о чему сведоче

осетни губици пролетерских јединица. Само из 2. пролетерске би ло је 75 избачених из строја, од којих 12 погинулих. У Пожешкој чети борци су се радовали победи, али су и туговали за палим друговима. Међу погинулим било је и оних који су тек дошли у бригаду и којима је то била прва борба. Борци су посебно жалили Иву Далматинца који је лепо певао далматинске песме.®[3]

Погинуле другове у борби за ослобођење Ливна пролетери су сахранили код Ливањске цркве и ожалили их другарски и братски. Од њих су се опростили партијски руководилац бригаде Слободан Пенезић Крцун и пушкомитраљезац Драгослав Марковић.

У рејону Ливна бригада је остала десет дана. Другог дана је одржана велика парада свих јединица које су учествовале у ослобођењу града. За то време активирале су се све бригадне ра дионице. У штабу 1. батаљона извршено је више промена. На партијској батаљонској конференцији изабрано је неколико нових чланова штаба. Сад је штаб батаљона имао нов састав: коман дант Драго Јовановић, заменик Богољуб Чукић, политички комесар Миливоје Радовановић, заменик Јован Стаматовић, и интендант Раде Мићић. Софијанић и Срдановић су отишли на дужности у 2. далматинску бригаду. Команду чете сачињавали су: командир Лука Станић, заменик Милорад Бонцулић, политички комесар Манојле Смиљанић Цимер, заменик Милун Зечевић. За воднике у Пожешкој чети су постављени Бошко Мићић и Владе Радовановић.

Одмах после ослобођења Ливна, изабрани су делегати омладине за оснивачки конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ), који је крајем децембра одржан у слободном Бихаћу. Омладинску делегацију су сачињавали: Петар Ивановић, Драгослав Митровић Учо, Загорка Стојиловић Зага, Младомир Стојадиновић, Драгољуб Милошевић Ћикало, Бошко Матић, Бошко Буха, Љубомир Павлов Коча, Гроздана Бијелић Зина и Радосав Илић Мика. Од омладинаца Пожежана, на Конгресу су били: Драгослав Митровић, делегат вода у Чети пратећих оруђа, и Милијан Неоричић, доскора пушкомитраљезац Пожешке чете, а у то време делегат из 4. крајишке бригаде. За 2. пролетерску, а и за Пожешку чету која је већ тада имала своје истакнуте бомбаше, тај конгрес је посебно значајан и по томе што је на њему говорио један од младих бомбаша, Бошко Буха. Он је једноставним речима, врло упечатљиво, казивао како се бомбаши 2. пролетерске боре против непријатеља, како освајају бункере и утврђене положаје непријатеља. Његове речи су изазвале одушевљење делегата. То се прочуло у целој Народноослободилачкој војсци, па су бомбаши све више „добијали на цени", постајали све популарнији у свим јединицама НОВ и ПОЈ.

63. С. Кулибрк, н. р., стр. 60;

Крајем децембра, 28. и 29. две бригаде 2. пролетерске дивизије (2. пролетерска и 2. далматинска) по други пут су нападале Купрес. За време напада, 1. батаљон је био у заседи између села Ботуна и Кукавице. Посада у Купресу није се дала изненадити, а без изненађења тако утврђено упориште није се могло заузети. Посебно, што бригаде нису имале јаку артиљерију.

После повлачења са положаја, Пожешка чета дошла је у Ћемалиће, а 31. децембра у Шујицу. Сутрадан, 1. батаљон је упућен у Ћемалић, а Пожешка чета у Малован. Пожешка чета је у Маловану остала десетак дана, дајући обезбеђење према Купресу. Село је било насељено српским живљем, али је, услед усташких злочина и паљевина, било опустело. Чета се сместила по испражњеним кућама, које се нису могле загријати, тако да је тешко поднела боравак у Маловану.

> „Снијег пада, бура пири, ока не да отворити. Патроле се шаљу према Купресу и смењују се на положају. Док чекамо да и на нас дође ред да идемо на стражу или у патролу, ложимо ватре и грејемо се. И поред тако јаке зиме, међу нама влада добро расположење. Час пјевамо, час изводимо разне шале. Пјевамо партизанске пјесме, а највише 'Ој Купрешко равно поље, цвили народ од невоље' и 'По Босни се подигнула раја, подиг'о је командант Шолаја'. Тако, у шали и пјесми, вријеме нам је лакше пролазило. У нашој 1. чети највеселији другови су били водници Владе Радовановић, Бели Тодоровић и митраљезац Лазо Томић.
>
> Наш 1. батаљон има наређење да и даље остане на положају у селу Маловану. Миле хоровођа дошао је у нашу 1. чету и тражи од нас да учествујемо у хору. Миле хоће да организује батаљонски хор, хоће да спреми приредбу за батаљон. Он је батаљонски хоровођа, других задужења нема. Ми му се смијемо, што хоће по сваку цијену да организује хор, јер су многи од нас промукли од зиме, па једва говоримо. Живко Мићић се толико нахладио да не може да говори, само шапуће. Кувељи ноге промрзле, па је отишао у болницу, у Гламоч. . ,"[64] Тако је боравак у Маловану описала Стана Ћулибрк.

На стражи или у патроли одиста је било тешко издржати. Ни за време акција није било боље јер су се, обично, изводиле ноћу. Једне ноћи, за време акције против усташа, у селу Отиновцима, Милки Јурас и Стани Ћулибрк ноге су готово промрзле. Душку Ђелебцићу такође, па је упућен у болницу у Гламоч. Једног хладног и мразовитог дана догодила се и једна необична сце-

64. Исто, стр. 63;

на. Одједном је Гојко, нови борац из Крајине, бануо у чету — напустио је стражарско место! Рекао је да су два вука дошла до њега и стала. Он није смео пуцати, да не би изазвао узбуну, па је дошао да јави. Другови су му се смејали. Борци Милош и Саша су отишли да провере његову причу, али вукове нису нашли. Видели су само њихове трагове. После су се у чети, на рачун тог догађаја, збијале шале: Побегао Гојко, побегли и вукови! Ко се Јсога уплашио — не зна се. Само, зна се да је Гојко напустио стражарско место![65]

Кад је смењен на тим положајима, 1. батаљон је извео мању акцију у селу Кукавици. Једна патрола, упућена према Купресу,

Део Пожешке чете у Ливну, на Митровића мосту, децембра 1942. Здесна: Јован Стаматовић, Владимир Николић, Слободанка Недељковић, Раде Мићић, Владе Радовановић, Драган Кувељић, Драгослав Марковић, Илонна Калман, Боривоје Мићић, Богдан Остојић, Недељно Стефановић, Душан Гавриловић, Живко Мићић, Славко Бојић. Седе на мосту: Рале Васиљевић, Лука Станић, Радомир Тодоровић Бели, Манојле Смиљанић Цимер, Милорад Нинитовић и Милорад Бонџулић (стоји)

успела је да изненади усташку патролу и да двојицу усташа зароби. Трећи је бежао, али кад је видео да не може побећи — убио се. После ове акције и Пожешка чета је повучена у Шујицу.

65. Исто, стр. 65;

После одмора у Шујици, 2. и 4. пролетерска бригада су добиле наређење да се пребаце у западни део Ливањског поља, како би, по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије боље рећи Врховног штаба, разбиле концентрацију јаких четничких снага у Книнској крајини.[6]*

Први батаљон је дошао у село Доњи Тишковац. Ту је цела бригада попуњена новим борцима. У 1. батаљон је дошао 31 борац. У тим селима народ је веома лепо и присно дочекао партизане. Нарочито је омладина била одушевљена доласком пролетера у Доњи Тишковац. У 1. батаљону одржана је приредба, на којој су учествовале и омладинке из тог села.[67] Омладина је свечано испратила пролетере кад су 25. јануара кренули да разбију четнике у Плавну, Стрмици и Голубићу. Први батаљон је на јуриш заузео Плавно и стигао до Бендера, вијадукта на прузи Загреб — Книн — Сплит. Четници нису пружили озбиљнији отпор. Већина је побегла према Книну или Бенковцу, а један се део мобилисаних предао пролетерима. Они су добровољно ступили у партизане. Командант бригаде Љубодраг Ђурић забележио је у „Ратном дневнику" једну појединост везану за Пожешку чету из тих дана:

> „Алекса (Дејовић, комесар бригаде, пр. Ј. Р.) ми је са Плавна послао извештај: да су четници од Растичева (северозападно од Плавна) напали Личане; он им је послао у помоћ 1. чету 1. батаљона, са тешким бацачем, те су растерали четничку банду, наневши јој губитке — око 10 мртвих и рањених".[68]

По повратку у Ливањско поље, штаб бригаде је предложио штабу 2. пролетерске дивизије да се од новог људства и од бивших четника у Лици које су разбиле личке партизанске јединице формира 5. батаљон, с тим што би његов старешински састав био изабран из батаљона 2. бригаде. То је прихваћено. Пожешка чета дала је неколико својих бораца и старешина за тај батаљон: Лазар Тешић је постављен за командира 1. чете, Драгослав Марковић за политичког комесара 2. чете; на разне дужности су постављени и Миливоје Никитовић, Недељко Стефановић, Радомир Тодоровић Бели, Боривоје Мићић и други. Болничарка Кринка Томанић премештена је у Централну болницу Врховног штаба, где је остала све до завршетка битке на Сутјесци.

Бригада се вратила, преко Босанског Грахова и Ливна, у Дувно. У селу Љубунчићу код Ливна, на застанку ради одмора, неспретним баратањем пушком, један новодошли борац ранио је водника Михаила Ребића и политичког делегата Минерског вода Драгослава Митровића, који су потом смештени у болницу у Ливну. У Дувну су борци обавештени да су Немци, Италијани,

66. Зборник, том II, књ. 7, стр. 169, 312;
67. С. Урошевић, н. д., стр. 178—179;
68. Л>. Бурић, н. д., стр. 93;

усташе и четници почели своју четврту офанзиву против тзв. Титове државе (како су Немци називали партизанску слободну територију), и да предстоје велике борбе. Пожешкој чети, као и више пута раније, пред стројем су прочитане вести о офанзиви.

ЈУНАЦИ ИЗ ЈАСЕЊАНА И СА ЦРНОГ ВРХА

После краћег одмора у Дувну, бригада је кренула у напад на Посушје. У току ноћног марша, на застанку испред села Требистова, уморној колони Пожешке чете саопштено је да се у куће не сме улазити, јер међу становништвом влада тифус. Сналажљиви водник Владе Радовановић пронашао је једну шталу, па у њу сместио своје борце. Тако се тај вод како-тако одморио под кровом макар међу говедима, у јаслама, јер бољег избора није било.

У борби за ослобођење Посушја, 9. фебруара, 1. батаљон је извршио свој задатак боље од осталих јединица. Од Сњежнице, преко брда Радован, напао је Посушје и, уз подршку бригадних минобацача, на јуриш га заузео. Минобацачка ватра била је врло прецизна, гранате су падале испред самог стрељачког строја, па су успешно крчиле пут четама. Усташе су се у Посушју биле забарикадирале у неколико зграда и подуго су давале отпор. Пожешка чета је добила задатак да ликвидира групу усташа у једној згради, којој се требало приближити преко брисаног простора. Усташе су неколико покушаја онемогућавале митраљеском ватром и бомбама. Ипак, Пожежани су били упорни и најзад успели. Пред неодољивим јуришом бомбаша усташе су се дале у бекство према Имотском. У јуришу групе бомбаша био је и млади борац из Босанског Грахова Бранко Лошић. Он је покушао да кроз прозор убаци бомбу, али су га усташе предухитриле, такође бомбом, која га је смртно погодила. После борбе чета му је одала почаст и сахранила га у Посушју.

У борби за ослобођење Посушја збио се и један необичан догађај. У варошици се још пуцало. Усташе су пружале отпор и повлачиле се. Како је налет батаљона био силовит, усташе и домобрани, приликом бекства, нису стигли да искључе телефонску везу са Мостаром. Бране Јоксовић, тада политички комесар Ариљске чете, упао је, са куририма, у пошту и нашао отворену телефонску везу са Мостаром. Пошто се наразговарао „са телефонисткињом мила гласа", представио јој се као пролетер. Она је тада зађутала, а јавио се мушки глас. То је био усташки бојник Фрањо Судар. Он је питао ко је у Посушју. Јоксовић је позвао команданта бригаде, који је, у међувремену ушао у пошту, и дао му телефонску слушалицу. Бојник га је питао шта има ново? Командант је одговорио да се очекује напад партизана, да је понестало муниције и да је што пре треба послати у Посушје. Усташа је рекао да је већ упућен камион, са 25 сандука. Командант је на то

приметио да је то мало. Међутим, усташа је чуо пушкарање, па му је све постало сумњиво. Командант је осетио и, да га не би држао у неизвесности, тачно му се представио рекавши да је командант 2. пролетерске бригаде и захвалио му за упућених 25 сандука муниције. Усташа је љутито узвратио — да ће помоћ донети „плаве птице", тј. авиони.[69]

Први батаљон је 12. фебруара стигао у село Враниће. За време одмора у том селу, командир Пожешке чете Лука Станић позвао је све кројаче из чете и упутио их у штаб бригаде да се јаве комесару Алекси Дејовићу. . .

„ ... Из нашег батаљона иде нас петоро: Јово Муслин, Алекса Никшић, Јела Костић, Перса Рајовић л ја", записала је Стана Ћулибрк. „Стигли смо у Посушје и продужили у село Растовицу, тамо је био штаб бригаде. Стигли су и другови и другарице из осталих батаљона. Друг Алекса нас упознаје са задатком који треба да извршимо. Каже нам да се при интендантури наше бригаде формира кројачка радионица, где и ми треба да радимо. Наше јединице које су ослободиле Имотски запленили су толико текстила — да можемо обући све три наше бригаде. . . Повратка у батаљоне и чете нема док се цео посао не заврши. У једној великој кући формирана је кројачка радионица. Имали смо око 10 шиваћих машина заплењених од усташа. У једном углу биле су гомиле туба разног текстила: шифона, порхета, сомота, дамаста, више врста фланела итд. Има нас око 20, међу којима и неколико професионалних кројача: чика Петко, Љубиша Јовановић, Миле Матић, Јово Муслин, Алекса Никшић, Совро и Светозар. Ми остали смо само приучени кројачи. Направљен је распоред шта ће ко да ради. Чика Петко је најстарији, он је главни мајстор и одредио је шта ће ко да ради. Ја и чика Петко кројимо мушки веш, а Миле и Љубиша кроје панталоне и доламице. Док сви остали шију, Лариса Шубић, Јела Костић и Перса Рајовић пришивају дугмад и праве рупице за њих. Радимо по цео дан, и увече према лампи. Комесар Алекса долази сваки дан код нас да види како посао напредује. . .

Шеснаестог фебруара стигло је наређење да се одмах пакујемо — биће покрет. Све смо спаковали и потоварили на коње. Товарних коња имамо много, читав караван. И једна запрежна кола".[70]

Из тих крајева, највише из општине Вргорац, око сто нових бораца ступило је у 2. пролетерску бригаду.

69 Исто, стр. 100—101; Б. Јоксовић, изјава од 24. јуна 1985;
70 С. Ћулиорк, н. р., стр. 72—73;

Победама на Посушју, Имотском и другим местима био је отворен пут према долини Неретве. Али он је 2. пролетерску бригаду водио преко Ракитног и Штитара, по великом снегу и клизавици, уз невиђене напоре — кад су се многи коњи заглављивали у снегу, а борци их растоваривали па на своја леђа товарили да би коња могла спасти и извући. Уз велике напоре, бригада је сишла у долину речице Дрежанке, где је већ било скоро пролеће.

У Босанској Крајини почетном четврте непријатељске офанзизе, слева: Симо Карапанџа (студент са Баније), Слободанка Недељковић, Миливоје Зарић и Драган Кувељић

Док је део бригаде нападао железничку станицу Дрежницу, коју су држали Италијани и бранили се из јаких бункера, дотле су 1. и 4. батаљон, са две чете 5. батаљона и пионирским одељењем стигли на обалу Неретве. Требало је да се скелом пребаце на леву обалу реке. Остали батаљони су ослободили Дрежницу, али је друмом, са леве обале реке, из Мостара стигла велика моторизована колона Италијана. У таквим се условима Неретва ни-

је могла форсирати. Развила се борба са италијанском моторизованом колоном. Била је ноћ. У дејство је ступила Чета пратећих оруђа — противтенковски топ, противколац, како су га пролетери звали, и минобацачи. Прва граната противколца погодила је камион на зачељу, друга предњи. Колона је била практично онеспособљена за даљи покрет. на том узаном простору. Фашисти су у току ноћи пружали отпор. Сутрадан им је стигла помоћ из Мостара: блиндирана возила. У кратком окршају два блиндирана возила су оштећена, а мотоцикли су побегли. Стигао је и блиндирани воз, али и он није могао помоћи „укоченој" моторизованој колони, јер је пред њим пруга била разрушена. Заседа пролетера натерала га је натраг — у Мостар.

Пребацивање преко Неретве било је врло тешко и напорно. У сумрак је једна чета 2. батаљона почела напад на утврђења, а 1. батаљон и пионири пребацивање скелом преко Неретве. Италијани су успели да избуше први чамац, ранивши неколико бораца. Међутим, чамац је зачепљен и прва група, у којој су били бомбаши, успела је да се пребаци. Бомбаши су извршили јуриш на Италијане, укопане поред камиона више саме скеле, на стрмој левој обали Неретве. Тада је стигла у помоћ и једна чета 4. бригаде.[71]

Бомбаши 1. батаљона, који су се први пребацили преко Неретве, одиграли су главну улогу. У ликвидацији италијанске моторизоване колоне учествовала је и Пожешка чета. Чекајући у заседи, са групом бомбаша, Душан Станар, бомбаш и пушкомитраљезац, бацио је бомбу на један камион из којег су Италијани пружали отпор. Бомбаши су се сјурили међу камионе. Групе фашистичких војника су се предавале, уз повике: „Евива партиђано!" Пролетери су покупили нешто плена: опрему, муницију, храну, цигарете. Онда су, по наређењу, запалили камионе. Зачас су се возила претворила у буктиње. После завршене акције, командир Лука Станић је повео чету према селу Јасењанима, где је требало организовати одбрану. Пред селом је 1. вод одређен за заседу, док се не испита стање у селу и око њега. Одатле је командир вода Бошко Мићић упутио патролу нешто дубље на правац са којег се чула нека бука. У патроли су били Душан Станар, Милош Љиљак и Исак Милошевић. Прикривени у камењару, они су изненадили колону италијанских војника. Дејстовали су брзо и одлучно, уз громогласне повике, „Предајте се! Предајте се!" Уплашени Италијани су застали и предали се без отпора, не знајући коликој су се оружаној „сили" предали. Невероватно, али истинито: колона од 82 италијанска војника предала се патроли коју су сачињавала три партизана. Патрола их је спровела до заседе и, по наређењу командира Мићића, до штаба бригаде. По повратку у чету командир је, за награду, дозволио патроли да спава целу ноћ.[72]

71. Љ. Бурић, н. д., стр. 107—108;
72. Друга пролетерска, књ. II, стр. 340—341;

По наређењу команданта батаљона, Пожешка чета је посела положаје на неколико ћувика изнад села Јасењана. Командант је такође одредио да чета истури један пушкомитраљез на највиши ћувик. Командир Станић и Душан Станар су изашли на ћувик са пушкомитраљезом. Са новог положаја угледали су стрељачке стројеве четника и Италијана који су им се приближавали. Цео батаљон их је спремно дочекао. Док су борци уређивали заклоне, добро су чули четничке повике-. „Хватај живе! Хватај живе!" Доиста, судар је био жесток. Четници су били бројнији, тако да се
3. батаљон морао повући, а онда и чете 1. батаљона. Командир Лука Станић и Душан Станар, занесени борбом, нису на време сазнали за повлачење. Остали су сами да се извлаче из клопке, у коју су, малтене упали. При повлачењу, наишли су на Далматинку Зору Мркељу, болничарку 1. вода. У току одступања, она се пре варила — учинило јој се од групе четника, пред коју је избила, да су борци 3. батаљона. Четници су је живу ухватили. Лука и Станар, у току извлачења наишли су на командира вода Бошкз Мићића, који је застао да их сачека. Пренеразио се кад је чуо да су четници заробили Зору Далматинку. Како се даље развијала драма пред Јасењанима, описао је Душан Станар:

> „Бошко се само окрете и пође. Нас двојица застадосмо. . . 'Пожурите, чета је још далеко', повика. Кренусмо за њим. Кад смо дошли до косе, на којој је малопре стајао Бошко, Лука се окрену и повика: Ај, ево их за нама!' Без размишљања бацио сам пушкомитраљез на ножице и ударио по четницима. Изненадна ватра натерала их је да се разбеже. Чујемо Бошков глас-. 'Па, шта је сад то'. Лука му одговори: 'Иду за нама и морали смо мало да их зауставимо'. Бошко се баш по пео на мало узвишенију косу, вичући нам: 'Хајдете мало брже!' Одједном зачу се оштар рафал. . . Бошков бели херцеговачки сукнени капут постао је кобан за њега. Заувек је престала команда нашег водника. Бошко је пао. У први мах запослени пушкомитраљезом, нисмо ни приметили шта се десило. У пребацивању, почели смо да га дозивамо. Зовем га ја, зове га Лука. . . Ништа. Нигде га нисмо ни видели. Лука запита: 'Колико имамо још муниције'. 'Доста' одговарам. 'Вратимо се, да видимо!' Пошто су четници застали на чуки, одакле сам малопре отварао ватру, решили смо да идемо до места одакле се чуо Бошков глас. Зла слутња била је оправдана, нашли смо га мртвог — метак му је пробио срце".[73]

Тада су четници напали патролу. Она је хтела да извуче мртвог друга. Али четници су били далеко премоћнији. Патролз

73. Исто, стр. 343—344;

На прилазу Неретви, слевз: Манојле Смиљанић Цимер и Бошко Матић (стоје) и Милорад Бонџулић Бонџула и Лука Станић (клече)

се повлачила, па враћала. Хтела је макар да сахрани водника. Али, било је немогуће. Патрола се морала извлачити из велике опасности.

Лука и Станар су стигли чету на Великој Дубрави. Борци су се распитивали за Бошка. Лука је све испричао заменику комесара Милуну Зечевићу Зеки како је Бошко погинуо, а Зора пала у четничке руке. После тужног разговора чета се свила у колону. Сви борци још нису ни кренули, а изненада, поред четне колоне, експлодирала је граната четничког минобацача. После експлозије, сазнало се да су рањени Зеко, Манојле Смиљанић Цимер и још двојица бораца. Рањеници су одмах превијени и чета је наставила пут.[74]

Десет тешких дана, проведених у рејону Горње Село — Јасењани, добро су запамтили борци Пожешке чете, као и борци читавог 1. батаљона. Са оближњег аеродрома у Мостару, немачки и

74. Исто, стр. 344;

италијански авиони стално су „висили" над тим положајима, стално их засипали бомбама. Преко ноћи тукла их је артиљерија. Зато су дању сви борци, са мештанима, боравили ван насеља — на положајима или у склоништима. У Јасењане је 19. фебруара дошао готово цео штаб бригаде да обиђе јединице. У сумрак се спустио у село, у кућу где се спремао да занОћи. Тек што су чланови штаба ушли у кућу, осматрач је алармирао долазак авиона. Нису се имали где склањати, па су остали у кући, ко у приземљу, ко у подруму. Убрзо једна бомба је пала поред саме куће, друга испред подрумских врата. Командант Ђурић и заменик комесара Пенезић сишли су у подрум. Комесар Ђурић и члан политодела бригаде Марко Шофранац остали су у соби. Парче једне бомбе смртно је погодило Шофранца, а Пенезић и двојица бораца 1. батаљона лакше су рањени. Бране Јоксовић је записао у свој „Дневник" да је 23. фебруара избројао 21 авион над Јасењанима. А два дана касније, бележи да су све чете 1. батаљона добиле лист „Борбу" од 15. фебруара, у коме су описане победе пролетера у долини Неретве и плен задобијен од италијанских фашиста.[75]

Тих дана 4. пролетерска је ослободила Јабланицу, а 2. далматинска је тукла четнике на десној обали Неретве. Међутим, притисак непријатеља са севера био је све јачи. Немци су упорно надирали долином Врбаса, заузели Горњи Вакуф (група „Фогел") и опасно угрозили рањенике у котлини Прозора и Шћита. У таквој ситуацији врховни командант Тито доноси нову, изненадну одлуку: да се све јединице повуку са леве обале Неретве, да се поруше мостови на Неретви и да са три дивизије Оперативне групе (1. и 2. пролетерске и 7. банијска, са 1. далматинском бригадом, Хаубичким дивизионом и Тенковском четом) изврше противудау и одбаце немачку групацију на правцу Горњи Вакуф — Бугојно, како би се, затим, цела Оперативна група, заједно с рањеницима, пребацила преко Неретве, у северну Херцеговину и даље на исток.[76] У том противудару 1. батаљон је упућен на Црни врх, као појачање 1. далматинској бригади, која је била 2. марта у веома критичној ситуацији. Борбе су почеле трећег марта пред мрак. Вођене су на блиском одстојању и биле врло жестоке. Бомбаши су у ноћној тмини пузили кроз жбуње и клеке, упадали у немачке ровове или их заобилазили, гушали се са Немцима, тукли се, поред бомби, кундацима, па и камењем.

Као и све јединице које су извршиле противудар, ради заштите рањеника, Друга пролетерска бригада се борила, тако рећи, на живот и смрт. Одломак из „Ратног дНевника" команданта бригаде илустративан је пример те натчовечанске борбе коју је бригада водила 3. марта на Макљену:

75. С. Урошевић, н. д., стр. 192;
Љ. Бурић, н. д., стр. 111; Б. Јоксовић, н. р. 25. фебруар 1943;
76. Зборник, том II, књ. 8, бр. док. 114;

„По завршетку борбе, која је трајала до 22 часа, на осматрачницу је стигао командир чете 2. батаљона Исидор Козодер, са једном десетином. Мрак је био густ као тесто. Ништа се није видело. Осветлили смо их батеријама. Половина је била без капа, неколицина без пушака, некима је нестао рукав са блузе, некоме шињел, док су на некима висили драњци од чакшира. Сви су били крвави и блатњави по лицу и рукама, са чворугама и модрицама, а неки и са модроцрвеним отоком

Десетина Влада Радовановића пред четврту офанзиву. Други слева је Првослав Новановић, трећа Слободанна Недељковић, четврти Драган Кувељић . .

на оку. Са деформисане командирове главе, облепљене крвљу и блатом, светлуцале су само очи. Двојица бораца, који су оглували од експлозија и претрпели нервни слом, тупо су нас гледали не препознајући никога..."[77]

У тој борби Пожешка чета је претрпела велики и болан губитак: погинуо је Владимир Владе Радовановић, командир вода, столар из Годовика, велики борац, узоран комуниста и красаи човек, који је и у најтежим ситуацијама, умео да унесе сигурност

77. Љ. Бурић, н. д., стр. 121;

међу борце. Болничарка Илонка Калман, кад је Владе пао, потрчала је да му укаже помоћ. Али, готово у истом минуту, и она је пала покошена рафалом фашиста.

У жестокој борби, скоро незапамћеној у дотадашњим окршајима пролетера, Немци су натерани на повлачење. Борци Ариљске чете заробили су немачког мајора Штрекера, команданта 3. батаљона 738. пешадијског пука, који је у том ноћном крклањцу и сам залутао, са групом војника, па налетео на борце Ариљске чете који су га заробили. Заробљеног немачког мајора Бране Јоксовић је кратко „саслушао" на оскудном немачком језику, па га упутио у штаб 2. бригаде. Само неколико дана каније, штаб 2. пролетерске дивизије похвалио је 1. батаљон бригаде за хватање немачког мајора, који истина није пружио праве податке о непријатељу, али је његово заробљавање било повод за мартовске преговоре између представника Врховног штаба НОВЈ и немачке команде о размени заробљеника.

После двадесетак дана, у извештају Централном комитет^ КПЈ о стању у партијској организацији бригаде, Слободан Пенезић је, поред осталог, писао о губицима које је бригада имала на Црном врху: „. . . У борбама код Горњег Вакуфа погинуо нам је Владе Радовановић, сељак из Србије, отац петоро деце, најбољи борац у бригади, кога смо мислили предложити за народног хероја. Поред њега, погинуо нам је и друг Петар Граовац, радник, командант нашег 4. батаљона, који је рањаван пет пута, и био наш најбољи командант; и он заслужује назив народног хероја".[78] (Обојица су по завршетку рада проглашена за народне хероје, пр. Ј. Р.).

Ратна стаза Пожешке чете, са Црног врха и Макљена, поново води на Неретву и преко ње. Прелазак преко Неретве, преко срушеног моста у Јабланици, био је и напоран и стравичан. Тешко је било пентрати се преко моста, без заштите. И најхрабрији бомбаши ту нису били сигурни. Хучање набујале Неретве нарочито је стравично обузимао непливаче. Али, верући се и придржавајући се једни за друге, и те олупине моста су савлађиване. А тамо, на левој обали реке, 2. далматинска се већ тукла са четницима. И пролетери су одмах ступили у борбу. Први батаљон је 9. марта прешао преко срушеног моста, а увече ступио у борбу против четника.

За неколико дана бригада је избила у рејон Борачког језера, где је имала предах од три дана. Али, само предах, без правог одмора. Непријатељска авијација је бомбардовала многе јединице, пратила њихове покрете, па и 2. пролетерску. Од бомбардовања код Борачког језера 2. батаљон је имао 6 мртвих и више рањених.

78. Архив ЦК СКЈ, док. бр. 5407;

Једна бомба је погодила кућу у Крстацу у којој се налазио штаб бригаде, али губитака није било.

Пожешка чета се сместила у селу Борци, у школску зграду, заједно са батаљонском комором. Док су кувари ужурбано спремали оброк за уморне борце, над селом је један авион кружио два-три пута, па испалио светлећу ракету. Командир Лука Станић одмах је наредио борцима да се што пре из школе пребаце у оближњу шуму. Тек што су се борци почели журно склањати према шуми, шест „штука" су почеле бомбама засипати село. Погођена је школа, и погинуо један кувар, који није стигао на време да се склони. Одатле је чета прошла поред Борачког језера да се споји са колоном батаљона.

У даљем наступању за четницима, батаљон је опет прегазио Неретву и продужио дуж њеног корита. За два дана су Пожежани двапут прешли Неретву и стигли пред Обаљ. У борби са четницима, од минобацачке гранате, тешко су рањени начелник штаба бригаде Средоје Урошевић, командант 1. батаљона Драго Јовановић и комесар Моравичке чете Милош Глишић. Нешто касније, Јовановић и Глишић су умрли у Централној болници. Драго Јовановић, радник, родом из ариљског села Крушчице, био је омиљен друг и командант. У извештају ЦК КПЈ Слободан Пенезић је за њега писао „да се показао одлично и у задњим борбама око Калиновика је тешко рањен", И даље, оцењујући кадрове у 1. батаљону, Пенезић је наставио: „Овај штаб у целости функционише одлично и његов батаљон напредује у сваком погледу. Команде чета такође задовољавају. Овај батаљон нарочито представља извор кадрова. Пола војног и политичког кадра у 5. батаљону је из овог батаљона".[79]

Приликом ослобођења Калиновника, 23. марта, Први батаљон је онемогућио четничко одступање према Фочи, јер је заузео село Јелашце и пресекао друм Калиновик — Фоча. Обавештен од сељака, симпатизера НОП-а, да се у суседном селу Боријама налазе четничке хаубице, Штаб батаљона је у то село упутио једну чету. Јован Стаматовић бележи да је извиђачка патрола јавила да су се повезали са неким друговима из самог села, и да се са њима налази и један друг из Србије (Милан Радовановић, активиста радничког покрета, услед изнемоглости остао у том крају 1942, и ту живео илегално — пр. Ј. Р.). Видевши панично бекство четника, неколико тих мештана узело је пушке и запуцало четницима иза леђа и створило још већу панику и гужву. Бежећи, четници су оставили комору, чак и две хаубице, са 60 граната. Кад је патрола јавила да су ту хаубице и гранате, међу борцима је настала велика радост.[80] Стана Ћулибрк описује згоду са четничким хауби-

79. Исто;
80. Друга пролетерска, књ. II, стр. 490;

цама и њиховим нишанџијама — који су стално пребацивали положаје пролетера.

И у извештају штаба 2. пролетерске дивизије Врховном штабу помињу се хаубице које је запленио 1. батаљон. Међутим, тај извештај, има много већи значај јер се у њему каже и ово. „Бригада је показала невиђену упорност водећи данонoћне борбе, и њој се углавном има захвалити оваквом брзом паду Калиновика. Мишљења смо да упорност ове бригаде и њену несебичност у овој борби као и вјешто руковођење штаба бригаде треба истаћи преко 'Слободне Југославије' ",[81]

После успеха у борбама од Неретве до Дрине, требало је форсирати и велику и плаховиту реку: 2. пролетерска дивизија — код Брода, а 1. пролетерска код Устиколине. Без и најмањег пловног објекта, то је било готово немогуће, тим пре јер су на другој обали биле концентрисане јаке четничке и италијанске снаге, са мноштвом артиљеријских оруђа. Упркос упорности бораца, нарочито Далматинаца, да савладају брзу и надошлу реку, успеха није било. А покушај да се искористи мост на Бистрици скупо је платила Пожешка чета. На самом мосту погинуо је њен борац Јездо, а тешко је рањен Миле Исак. Најзад, је остало, као једина могућност, да се приручним средствима направе сплавови, при чему се највише испољила спретност комесара Алексе Дејовића, као и његова упорност. На примеру Пожешке чете лепо се могу проценити с каквим се тешкоћама и у каквим невољама све то радило.

У једној напуштеној кући у Броду, борци су пронашли неколико килограма кукуруза. Кад су били смењени на положају, и упућени у заклон, у једну пошумљену долину. ложили су ватре, одмарали се и „частили" кукурузом. Тих дана друге хране нису имали.[82]

По ужурбаности на одређеним местима, непријатељ је уочио да се врше припреме за прелаз реке. Зато је отворио артиљеријску ватру. Једна је граната смртно ранила Алексу, који је правио кламфе за повезивање балвана, а лакше Лунета. Алекса је био одмах оперисан. Обилазили су га и чланови Врховног штаба, лекари се заузимали, али помоћи није било. Умро је 9. априла. Ожалила га је цела дивизија.

После погибије Алексе Дијовића, за политичког комесара бригаде постављен је Слободан Пенезић, а нешто касније (у време боравка бригаде у Кладњу) за заменика комесара Јован Стаматовић. У штабу 1. батаљона, за заменика политичког комесара именован је Ђурђе Милутиновић.

Након више покушаја и жртава Дрина је ипак савладана. Најпре је, у рејону села Мјешаја, прешла 2. далматинска бригада.

81. Зборник, том IV, књ. 11, стр. 219;
82. Друга пролетерска дивизија, ВИЗ, Београд, 1972, стр. 134;

Друга пролетерска прешла је 6. и 7. априла. Штаб дивизије 7. априла је предложио Врховном штабу да похвали бригаду:

> „Другу Пролетерску бригаду треба похвалити због упорности која се огледала у читавој Бригади, од борца до Штаба бригаде, у току припрема преласка... Та Бригада је имала око 15 рањеиих и 3 мртва друга приликом изградње мостова-сплавова, па и комесар бригаде друг Алекса Дејовић изгубио је десну ногу, која му је јуче ампутирана од задобијених рана".[83]

У ПАКЛУ СУТЈЕСКЕ, НА КОШУРУ И МАЛОЈ КОШУТИ

Одмах по преласку Дрине, 1. батаљон је, у снажном налету, протерао четнике из села Бољарадина. Тада су три борца погинула, а двојица су рањена. У борбама око Фоче, погинуо је и Пане Срдановић, тада помоћник политичког комесара батаљона у 2. далматинској бригади, истакнути борац Пожешке чете и њен политички комесар на дан формирања у Чајничу. Неколико следећих дана, пролетери су опседали Фочу, коју су бранили италијански фашисти, али без успеха. За то време четници су средили своје редове и јаким снагама прешли у противнапад и почели потискивати 3. санџачку пролетерску бригаду. По наређењу Врховног штаба у помоћ Санџаклијама, упућена је и 2. пролетерска бригада, сем 1. батаљона, који је и даље, са другим јединицама, држао блокаду Фоче.

У току драматичних борби против четника, нарочито се упорно тукао 2. батаљон на Хумићу и Троврху, где је претрпео тешке губитке: 16 мртвих и 14 рањених. У противнападу, који је извршен, 19. априла, пролетери су разбили и протерали четнике. У селу Јечмишту 1. батаљон је запленио веће количине хране коју су италијански транспортни авиони помоћу падобрана бацали четницима, а они су већ били најурени са положаја које су држали претходног дана. Неки дан касније, Италијани су, ваљда у знак одмазде, бомбардовали Јечмиште, V коме се налазила Пожешка чета. Једна је бомба пала поред саме куће, из које су се сви борци благовремено склонили у оближњу шуму. Из Јечмишта су болничарке Франа Коштан и Стана Ћулибрк упућене на санитетски курс, у селу Мештровићима, касније у Питоминама, код Жабљака. Предавач је била Вера Кушец.

Штаб бригаде је у Златном Бору организовао војни курс за више старешина. Поред осталих, похађао га је командир Пожешке чете Лука Станић, који се пре неколико дана био вратио из болнице. Предавања на војном курсу држали су Љубодраг Ђурић, Никола Љубичић, Миодраг Миловановић Луне и Средоје Урошевић. Сем четних и батаљонских конференција, тих дана су

82. Стана Булибрк, н. р., стр. 86—87;
83. Зборник, том IV, кн>. 12, стр. 42;

Штаб 1.5атаљона, слева: Јсван Стаматовић и Миливоје Радовановић (стоје), седе: Драго Јовановић и Богољуб Чукић (са командантсним ознанама)

одржани и партијски састанци. Припремани су и чланци за бригадни лист ,,Без предаха". Манојле Смиљанић Цимер, политички комесар Пожешке чете, написао је чланак „Славно је бити бомбаш", у коме, поред осталог, стоји:

> „Нема скоро ниједног борца да није чуо за храбре бомбаше: Бонџулу, Питића, Бошка Буху и многе друге који су пронели славу наше бригаде. Они су својим бомбама разбили многе непријатеље, многима страх у кости сатерали. У многим борбама непријатељ их није ни сачекао. . . Заиста, славно је бити бомбаш. . ,"[84]

Пред 1. мај, по наређењу Врховног штаба и штаба 2. пролетерске дивизије, 4. и 5. црногорска пролетерска и део 2. пролетерске бригаде требало је да ликвидирају утврђено италијанско упориште на Јаворку, код Никшића. Према Јаворку из бригаде су кренули 1, 2. и 4. батаљон и 30. априла стигли у Горњу Брезну. Ту је 79 Пивљана и Дробњака дошло у 2. пролетерску. Тих дана се у бригаду вратио и Миленко Никитовић, — и постављен за команданта 1. батаљона, јер је, у међувремену, умро тешко рањени командант Драго Јовановић.

Мада је Јаворак представљао јако упориште (око 1.300 војника, са батеријом топова и четом тенкова), бригаде су га савла-

84. ВИИ, ратна штампа, књ. 25ф, 1, док. 12;

дале доста брзо и извојевале сјајну победу, с релативно малим губицима. Први батаљон је изгубио три борца, од којих су двојица, два скојевца, припадали Пожешкој чети. Један је пушкомитраљезац Душан Гавриловић, родом из села Сврачкова, а други борац Јово Мусулин, из села Јерњаче, са Баније.

У борби је Пожешка чета запажена по снажном јуришу, али и по довитљивости Милорада Бонцулића, који је, као заменик, командовао четом (када је Лука Станић био на курсу). Његова довитљивост је, у исто време, сведочанство о његовој чудној, задивљујућој храбрости. Момчило Димитријевић је описао борбу око једног преосталог бункера поред пута, од којег је зависио опстанак целог италијанског положаја који је чета имала да заузме. Напори бораца да савладају посаду у њему трајали су, без успеха, скоро три часа. „Али, на највеће одушевљење наших бораца", записао је Димитријевић, „овај је бункер ликвидирао Милорад Бонцулић, који је са једне јеле, поред самог бункера, снажним замахом убацио бомбу у бункер. Тиме је била уништена цела посада и омогућено заузимање дела косе Јаворка, а самим тим је сломљен и најјачи чвор одбране непријатеља".[85]

Италијански војници почели су се предавати у већим групама, покушавали су на све могуће начине да избегну заслужену казну. Показивали су разне фотографије својих породица, нарочито деце, молећи за милост, а четници су говорили како су заведени, јер су знали да пролетери заведене и силом мобилисане четнике — сељаке, пуштају кући.

Почетком маја Немци су деблокирали Фочу и преузели тај одсек од Италијана. Врховни штаб је од 2. пролетерске, Мајевичке и 6. источнобосанске бригаде формирао Дринску оперативну групу — под командом штаба 2. бригаде — са основним циљем да затвори правце према Санџаку, а нарочито да спречи непријатељске испаде из Фоче и Горажда на ослобођену територију.[86]

У ствари, тиме је бригада ушла у бојеве који су вођени за време пете непријатељске офанзиве. Огроман је њен удео у пробијању Главне оперативне групе из непријатељског обруча. Као такав он је истакнут у свим издањима у којима је обрађена те велика битка. Додуше, то се може рећи и за остале јединице Главне оперативне групе. Међутим, има неких драматичних догађаја и карактеристичних појединости по којима се одликује 2. пролетерска, или, бар, неке њене јединице. Она је, на пример, услед осетних губитака, исцрпљујућих борби и маршева, и перманентног гладовања, морала да раеформира 5. батаљон да би његовим људством ојачала ударну моћ осталих батаљона. На предлог штаба бригаде и по одобрењу Врховног штаба, то је учињено 1. јуна. Већина тих бораца вратила се у матичне јединице. (У Пожешку

85. Друга пролетерска, књ. II, стр. 572—573;
86. Архив ВИИ, кн>. 72, бр. рег. 19—1;
Љ. Бурић, н. д., стр. 204; С. Кулибрк, н. р., стр. 104—105;
Друга пролетерска, књ. II, стр. 643—651; Б. Јоксовић, н. р., за 2. јун 1943;

чету су се вратили Боривоје Мићић, Драгослав Марковић и Нађо Стефановић, а Лазар Тешић је постављен за заменика команданта 3. батаљона).

Њихов је пут од Вучева до Миљевине као измишљен, са много трагичног, али и са ситуацијама у којима им се ратна срећа насмејала, понекад целој јединици. Тако, на пример, кад је Врховни штаб променио одлуку о продору у Санџак, 1. и 2. батаљон су 9. маја враћени из села Дужи и Пошћење у састав бригаде, односно у Жабљак, где их је затекло једно од многобројних бомбардовања. Пожешка чета се налазила на једном пропланку и изван насеља. Претпостављајући да их авијатичари могу угледати, борци су се склонили у шуму. Пошто су изручили бомбе на Жабљак, авијатичари су се у другом таласу, обрушили да „поштепују" митраљеским рафалима, околину, па и шуму у којој се чета склонила. За дивно чудо, нико од бораца није ни рањен, ни погинуо. Само је убијено неколико коња и мазги заплењених на Јаворку.

Други је случај узбудљивији. Десио се под Кошуром, под тим доминантним брдом, у близини Тјентишта, које су Немци ограбили у задњем часу и претворили га у неосвојиво упориште. Први батаљон је испробао све могућности да га заузме. Већином ноћу. И сваки пут без успеха. Онда је немирни „истраживач" Бонџулић решио да се то учини дању. Повео је Пожешку и Моравичку чету заобилазним путем. Прешли су преко једног балвана Хрчавку и примакли се селу Поповом Мосту, где су Немци логоровали под шаторима. Тада су видели да се Кошур не може изманеврисати и да од изненађења нема ништа. При повратку, Бонџулић је угледао некакво складиште поред Хрчавке, које он, на њему својствен начин, није могао мимоићи а да не провери шта има у неким сандуцима. Организовао је групу добровољаца коју су чинили: Живко Мићић, Андрија Смиљанић, Перо Милутиновић, Крајишници Мика Делић и Раде Вигњевић и Драгослав Марковић. Међутим, дечачки су превидели да Немци нису баш тако комотни да би оставили складиште нечувано, без контроле. Тек што су се приближили, приметили су их и отворили ватру, коју су прихватили и Немци са Кошура. Нашавши се између две ватре, Бонџулићу и друговима није преостало ништа друго него да скачу у Хрчавку да би се што пре домогли шуме. У том бекству, само је окрзнута Бонџулићева глава и нестала у Хрчавки капа Живка Мићића.

У долини Сутјеске ретко се кад дееило да неко доживи пријатно изненађење. Као ни на целом простору до изласка из обруча на коме ће се наређати много мучних дана и још више жртава. Почело је већ у кањону Сутјеске. Кад се Пожешка чета спустила у рејон села Сухе, веома познатог, иако су у њему постојали само остаци две некадашње куће, добила је задатак да постави заседу и затвори правац од Чемерна.

У два дана, узастопно, чета је успела да онемогући продор Немаца у долину Сутјеске. (У исто време Моравичка и Ариљска

чета водиле су борбе с немачком колоном која је надирала од Фоче). У тим борбама рањен је командант батаљона Миленко Никитовић. Заробљено је неколико Немаца и заплењено нешто оружја, са неколико коња, али без хране која је тада била најнужнија, јер је батаљон усиљеним маршем прешао падинама Дурмитора, пео се врлетним стазама на Вучево и стигао у долину Сутјеске, тако рећи, без иједног оброка. Изнемогли, измршавели, борци су изгледали као авети.

Из кањона Сутјеске остало је још једно мучно сећање. Интендант батаљона Раде Мићић је у недостатку хране саветовао да борци беру коприве за чорбу, кад год имају времена. Из Пожешке чете најспретније за то су биле Милка Јурас и Стана Ћулибрк. Тих дана, баш у Сухој, кад је додијала глад, чета се одлучила, први пут, да закоље коња за исхрану.

У једном од првих окршаја на Сутјесци тешко је рањен (убрзо је умро) Боле Симић из Моравичке чете. А годину дана раније, кад је 2. пролетерска пошла у сусрет црногорским партизанима приликом њиховог повлачења из Црне Горе, у долини Сутјеске уништена је комора једне немачке јединице. Тада је погинуо Милош, млађи Болетов брат. Боле је сахрањен 29. маја, поред Милошевог гроба. У знак поште и последњег поздрава, чета му је отпевала посмртни марш, а сутрадан је сменила Пожешку чету да, до даљег, држи затворен правац Чемерно — Суха.

Борбе које ће од тада батаљон водити у саставу бригаде, имале су за циљ да обезбеде онај пролаз према Зеленгори. Почеле су око Кошура и на њему. Управо, ту је највише страдала Пожешка чета. У два дана изгинули су многи њени стари борци. У првом ноћном нападу на Кошур погинуо је комесар чете Минојле Смиљанић Цимер. Преживели борци се сећају да се, приликом поласка у напад, понашао као да је предосећао да ће погинути. Био је нерасположен, а што су били ближи немачким положајима, стално је опомињао да се повећа растојање између бораца. Одједанпут, пре него што је ма ко опалио метак, с немачког положаја је зашиштала минобацачка граната. У истом тренутку, експлодирала је у четној колони и лакше ранила Стану Ћулибрк и Јуру Далматинца, а разнела комесара чете.

Петог јуна извршен је нови напад на Кошур. Опет безуспешан и са великим губицима. И сутрадан је поновљен, у зору. И опет без успеха!

Трагични пети јун, кад је Пожешка чета претрпела дотад најтеже губитке, овако је приказан у Зборнику „Друга пролетерска":

> „ ... Пети јуни. Јутро. Ноћас смо се одмарали. Вечере, као и обично, није било. Киша опет лије. Авиони нас не узнемиравају. Данас пре подне извршићемо нови напад на Кошур. Покушаћемо да га освојимо дању.

кад се Немци не надају. Наш батаљон ће нападати са „своје" северне стране, којом је и прошлих ноћи стално нападао.. . Док се будемо привлачили, наши ће ми нобацачи туђи врх Кошура. Пре поласка добих ракетни пиштољ. Кренусмо. Ј1ако се сјурисмо низбрдо, низ густу шуму, али пењање ка врху Кошура је толико напорно да се то не може исказати. Једноставно пужемо, милимо, али напредујемо према врху. Око нас дрвеће стотинама година старо. Избисмо на ивицу шуме и чистине на врху Кошура. Наши тешки бацачи испаљују понеку мину на немачке положаје. То је сва наша припрема јуриша. Командир даде знак и ја испалих ракету. Слаба зеленкаста светлост описа полукруг изнад врха и утрну у кишном пљуску. Искочисмо на чистину и потрчасмо према врху. Право на немачке ровове. Из свих грла заори се дугачко: „Ура. .а. .а!" У истом моменту, врх Кошура прокључа као вулкан. Немци отворише ватру на нас из свих оружја. Из сваког гнезда, које је и одозго покривено, види се само плав, дугачак млаз дима, који суче из „шараца". Претрчасмо свега десет метара и наш строј се прореди. Трчим. . . Видим како командир чете Лука Станић гине. Ноге му у коленима мало поклекнуле, руке широм раширене, као да ће неког загрлити, пушка испуштена, још лебди у ваздуху; а глава забачена уназад. Напред јури Андрица Смиљанић, са четвртастим ранцем на леђима. Позади њега трчи Богдан Остојић, радник из Пожеге. Црномањаст, висок прав као бор. Метак га погоди у груди, па и он паде без речи. Андрици, онако малом, погуреном исти сноп, који је убио Богдана, избуши ранац на леђима. Погибе још другова около: Босанаца, Личана, Банијаца и Далматинаца. После таквог покоља, ми преостали легосмо и отворисмо ватру како бисмо се извукли назад. . ,"[87]

Сутрадан, у поновљеном нападу, пред зору, опет безуспешном, погинуо је пушкомитраљезац Милош Николић Челик, млади абацијски радник из Лорета.

Били су то тешки губици Пожешке чете, најтежи од формирања бригаде. Поред других бораца, само у два узастопна дана, у два напада на Кошур, пали су: командир чете Лука Станић, политички комесар чете Манојле Смиљанић Цимер. Обојица истакнути борци, омиљени другови и старешине. Лука је био израстао у умешног и храброг командира чете. Храбар борац, омиљен друг, Цимер, прави пролетерски борац, сав се посветио борби за сло-

87. Друга пролетерска, књ. 2, стр. 674—675;

боду, раду са људима. Био је, што се каже, душа од човека. Волели су га и ценили сви борци и старешине. Њихова места заузели су Милорад Бонцулић и Милорад Никитовић.

После смене на Кошуру, Пожешка чета је провела дан-два на Милинкладама, односно на Тисовом брду, штитећи пробој јединицама према Хрчавки и Лучким колибама, и даље, кроз Зеленгору. За време једног од бројних бомбардовања положаја на Милинкладама и стазе која је изводила на Зеленгору, из Пожешке чете су погинули Милка Јурас, ученица из Шибеника (само два-три дана пошто је прекомандована у Моравичку чету) и Славко Бојић, земљорадник из Бакионице и члан СКОЈ-а (на Вучеву је прекомандован у Пратећи батаљон Врховног штаба). Тих дана на Кошуру је погинула и Перса Рајовић, ученица из Ивањице, друга болничарка Моравичке чете. Чета је остала без болничарке па је у њу из Пожешке прекомандована Стана Ђулибрк.

Пошто су стазом према Зеленгори прошли Врховни штаб, Штаб дивизије, као и друге јединице, према Лучким колибама је кренуо 1. батаљон, односно Пожешка чета. На положајима према Кошуру биле су 6. источнобосанска и 7. крајишка бригада. Деветог јуна Пожешка чета је изишла из долине Хрчавке.[88] Тога дана, први пут од почетка битке на Сутјесци, 2. пролетерска се окупила на простору Лучке колибе — Козо — Кошута. Први батаљон је био источно од Велике кошуте. Девети јун је дан који се памти и по томе што Пратећа чета бригаде, односно 2. пролетерска и њен штаб није извршила наређење Врховног команданта. Једино у њеној ратној историји. Врховни штаб је, наиме, наредио да се јединице растерете тешког наоружања и свих тежих ствари у коморама, како би се коњи ослободили за преношење рањеника и убрзао покрет уопште. Пратећа чета се није хтела растати са својим противколским топом. И то је био највећи могући учинак који је један мали колектив могао направити, што се убрзо и показало, приликом преласка цесте Калиновик — Фоча.

Прва дивизија се већ била пробила из обруча. Али, Немци су стезали обруч са свих страна, процениви добро положаје и правац којим је требало остале јединице да изађу на комуникацију Фоча — Калиновик. Зато су својим снагама са Орловаче, уз снажну подршку авијације, покушавали да заузму кључне положаје — Љубин гроб и Малу кошуту, и тако онемогуће извлачење јединица Оперативне групе на север. У таквој ситуацији немачки генерал Литерс је 10. јуна наредио: „Ниједан човек способан за војну службу не сме жив да напусти обруч, а жене прегледати да нису мушкарци".[89]

На доминантан положај Малу кошуту постављена је Пожешка чета. С друге стране коридора 1. батаљон је био посео други

88. Л>. Бурић, н. д., стр. 211—212;
89. Зборник II, књ. 9, док. бр. 10; Јово Вукотић, н. д., стр. 233;

доминантан положај Љу&ин гроб, али је, на предлог штаба 2. пролетерске бригаде, штаб дивизије тамо упутио једну чету 4. црногорске бригаде. На та два положаја (као и на Балиновцу, где је
1. пролетерска бригада, у првом ешелону, крчила пут ка комуникацији Фоча — Калиновик) вођене су драматичне борбе. Љубин гроб и Мала кошута морали су се одржати по цену живота. Непријатељ је био свуда около. Сваки борац је осећао критичност ситуације. Из Врбнице Немци су нападали на положаје 2. бригаде. Тада је тешко рањен командант 3. батаљона Драгослав Цекић, па је на његово место постављен дотадашњи командир Пожешке чете Милорад Бонцулић. Јован Стаматовић, тада партијски руководилац 1. батаљона, сведочи о том значајном догађају у критичним часовима. По његовим речима, Слободан Пенезић је саопштио одлуку да 3. батаљон не сме остати без команданта, и да је за новог команданта одређен Бонцула, а да Стаматовић треба званично то да му саопшти. Бонцулић је ту вест примио и прокоментарисао помало шаљиво и са скепсом; „Док нам толики другови страдају — ја напредујем". Стаматовић му је узвратио да се у борбама гине, али да све јединице напредују и да се пробијају. После тога, за новог командира Пожешке чете постављен је Радомир Тодоровић Бели.

Десетог јуна Пожешка чета је водила велику и тешку борбу на Малој кошути. Можда и најдраматичнију на свом ратном путу. У зору тога дана, одмарала се око два часа, па у свануће заузела положај. Први вод се зауставио и распоредио на ивици заобљеног брда, на чистини, без заклона. Део другог вода продужис је лево, на пошумљену косу, нешто узвишенију од Кошуте. Између та два вода положај је посела Чета пратећих оруђа, с тешким митраљезом, којим је руковао лично командир чете Драгојло Стојић. Баш тог јутра у чету је дошла група Далматинаца из расформиране 9. далматинске дивизије. Први вод је са новим борцима бројао 28 пролетера. За командира вода, дан раније, постављен је Миладин Анђелић, двадесетогодишњи омладинац, а политички делегат био је Драгослав Марковић. Вод је располагао са 4 пушкомитраљеза, од којих су два били „шарци". Имао је доста муниције и бомби, што је заплењено на Сухој и на Кошуру.

Изјутра су на положај 1. вода дошли политички комесар батаљона Миливоје Радовановић и заменик команданта батаљона Богољуб Чукић. Они су саопштили команди вода да са Кошуте нема и не може бити повлачења, све до ноћи. Анђелић и Марковић су ишли потом од борца до борца објаснили какав је задатак вода. Нису сакрили ни то да је Тито рањен и да је ситуација озбиљна, да треба издржати дуги „летњи дан" на положају.

Немци су и ову борбу водили на уобичајен начин, уз употребу авијације, артиљерије, минобацача и пешадије. Пролетери су одолевали јунаштвом, снагом, борбеношћу и чврстим моралом. То је био стравичан дан. Зато га Пожешка чета и сви пролетери

памте као један од најдужих и најтежих ратних дана. Тога дана се седам бригада, са Врховним штабом и неколико болница, налазила на врло уском простору, у окружењу. Борбе су се заиста водиле на живот и смрт. Непријатељ је био свуда около и борци су то знали. Осећали су критичност ситуације. Довољно је било да само једна јединица попусти на неком положају, па да се нема куда повлачити. То што су 10. јуна издржали 2. чета 3. батаљона 4. пролетерске на Љубином гробу и Пожешка 2. пролетерске бригаде на Малој кошути спада у легенде. Према непотпуним подацима, из Пожешке чете, из њеног борбеног строја су избачене две трећине бораца.[90] На попришту борбе остале су и десетине мртвих Немаца. Чета Црногораца на Љубином гробу такође је имала тешке губитке. Захваљујући таквом отпору и херојству првенствено тих јединица, Врховни штаб и остале јединице могле су да се пробију према Врбничким колибама.[91]

Немци су жестоко бомбардовали Малу кошуту. Борци су, лежећи на леђима, ватром из пушака и аутоматских оружја тукли авионе. Пратећа чета је тако успела да обори један авион.

После бомбардовања, Немци су кренули у напад. Пролетери су чекали свој тренутак, — да дођу надомак бомби на сигурнс одстојање, кад свако зрно погађа. Кад су пришли сасвим близу, били су, тако рећи, на чистини, и пролетери су их напали свим својим оружјем. Личило је као да су им враћали дуг — за Кошур. Покошени су као снопље. Они који су остали живи потражили су спас у шуми.

И вод пролетера, што од авијације, што од двобоја са немачком пешадијом, претрпео је стравично велике губитке. Остало је свега дванаест способних за борбу. Али дванаест који су нашли снаге да одбауљају до мртвих Немаца и да донесу подоста муниције, бомби, чак и један „шарац". Око подне, вод је опет издржао тешко бомбардовање. Избројано је још пет погинулих или рањених. Потом је поново кренуо густ стрељачки строј Немаца из шуме. У жестоком окршају, пролетери су опет искористили повољнији положај и одбили напад бомбама које су донели од погинулих Немаца. Убрзо, опет су налетели авиони. Опет као да се све запалило на Кошути, као да земља гори. Када се и то смирило, дошао је нови немачки напад, најжешћи. Немци су сулудо надирали, падали, дизали се и напредовали, наносили губитке проређеном воду пролетера. Поред других, погинули су и нишанџија пушкомитраљеза и његов помоћник, који су били у непосредној близини водног делегата Марковића. Марковић је допузио до „збројевке", коју је одвукао до свог заклона. Тек што је почео да туче, и он је био рањен. Штавише, пламен ватре запа-

90. С. Урошевић, н. д., стр. 262;
91. Јово Вукотић, н. д., стр. 233;

лио му је једну ногавицу на панталонама. У невољи, котрљао се по трави и угасио ватру.

Био је то тежак час на Малој кошути. Паљба из редова пролетера је престала. Најкритичније тренутке те борбе овако описује Драгослав Марковић:

> „Једна група њих (Немаца, пр. Ј. Р.) диже се и крену према нама, према врху Кошуте. Све их је више и све су ближи. Помислио сам да је са мном свршено. А тад... Из средине нашег стрељачког строја диже се један човек, водник Миладин Анђелић. У рукама држи „шарац", чији се реденик отегао по трави. Погледа око себе и види како се борим да угасим моје панталоне у пламену. Затим иступи неколико корака према Немцима и викну:
>
> — Фашисти, мајку вам јебем! Ово је моја земља!
>
> 'Шарац' у његовим рукама побесне. Миладин поче да маше лево-десно по Немцима, као да коси. Гледам нетремице шта се дешава. Од ране не могу да мрднем. Опчињен сам Анђелићевим подвигом. Он је последњи који је способан да се бори испред и у име свога вода. Остали су изгинули или леже рањени као и ја. .. Бију и они њега. Све прашти около, трава са земљом лети на све стране. У једном моменту, Анђелић се као занесе и, заједно са „шарцем", паде напред према Немцима. . . Пресекоше га. . ."
>
> Миладин ће тај дан на Малој кошути памтити доживотно:
>
> „Било је заиста тешко, можда је то најтежи дан на мом ратном путу. Ледина на Кошути, нигде сигурнијег заклона, а авиони цео дан „висе" изнад нас. Једна „рода" се окомила на Драгојлов митраљез. Видимо и пилота у кабини. Изгибосмо, као никад. Срећом, у том паклу Драгојло са „бредом" обори „роду", али Немци стално јуришају. Изгибе ми или се израњави скоро цео вод. Здравих и способних за борбу свега 6—7: Момчило. Андрица, Вера, Живко и ја, можда још неко. Али, мало нас је у таквој ситуацији. Немци опет пођоше на нас. Мене обузе нека језа, врати ми се снага и храброст, па се заборавих и подигох на ноге, распалих рафалима из „шарца" по Немцима. Видео сам да и они попадаше. Али, мене захвати рафал немачког митраљеза с бока..."[92]

Анђелић је био тешко рањен. Међутим, захваљујући срећној околности да се, у најкритичнијем тренутку, „заборавио", како је сам рекао, он је не само размахнуо по Немцима него их је збу-

92. Изјава Миладина Анђелића аутору, 11. маја 1985; Друга пролетерска, књ. II, стр. 678, 680—681;

нио и уплашио, па му је утолико боље пошло за руком да их покоси. (Зато није случајно да је био рањен с бока). И они, заиста, више нису имали ни снага ни смелости да јуришају. Ускоро затим, на положај су стигли командант Чукић и комесар Фарбин. Радомир Тодоровић Бели је одмах довео нови вод бораца који је посео положај на Малој кошути. Борци су изнели рањене, превијала их је храбра и вредна болничарка Алексија Савић. Међу погинулима био је и пушкомитраљезац Тихомир Николић Бађо, који је само пре неколико дана преузео пушкомитраљез од погинулог пушкомитраљесца Милоша Николића Челика. Од четворице Николића, остао је еамо Влада Николић Фош, тешко рањен на Кошути. Командант батаљона Чукић дао је свога коња „жућа" за Миладина, а пратила су га двојица мобилисаних у Црној Гори. Али, у покрету, они су оставили и Миладина и „жућу". Сутрадан је наишла 6. источнобосанска бригада. Командант бригаде Милош Зекић наредио је борцима да Миладина попну на коња. У Миљевини су га предали болници 2. бригаде.

После борби на Малој кошути и Љубином гробу, 11. јуна је настављено пробијање јединица преко Зеленгоре.

Пожешка чета, као и многе друге јединице, пробијала се врлетима и шумама Зеленгоре, трпела губитке, продирала. Невоље и згоде пролетера у пробијању кроз Зеленгору описује Стана Ћулибрк и наводи да су тада нестали тешко рањени Анте Далматинац и Миле Хоровођа.

У претходници десне колоне (са 6. источно-босанском и 2. далматинском) пробилаја се 2. пролетерска, правцем Врбничка река — Ратковац. Први батаљон био је на зачељу. Пробој је почео око 22 часа. Борбе у покрету биле су паклене: 2. батаљон је имао 12, а 3. чак 15 погинулих. На платоу Мрчин-планине створила се прилична гужва. Око 11 часова, док су јединице прелазиле пругу шумске железнице, изненада је наишао јак и велики немачки стрељачки строј, па се борба разбуктала. У јуришу на Немце учествовали су и чланова штаба бригаде. Командант бригаде, описујући тај изненадни судар, каже да су се у шуми измешали пролетери и немачке јединице, али да је бригада увече избила на коту Ратковац.[93]

Наредне ноћи пробој се наставља, а у свитање дана пролетери избијају на пут Фоча — Калиновик, код села Оцркавља. Путем су патролирали немачки тенкови. Тада је противколац 2. пролетерске отворио пролаз својим гранатама. Два тенка су уништена, а трећи је приморан да се повуче. Тако су, после отвореног пролаза, све јединице које нису биле ангажоване у борби прешле друм. Међу њима и болница 2. пролетерске. Туда је прошао и Врховни штаб. Међутим, кад су сузбијени тенкови, Немци су употребили авијацију, тако да су све јединице, док су прелазиле цес-

93. Љ. Бурић, н. д., стр. 215—216;

ту, претрпеле бомбардовање. Колико су биле жестоке те борбе може се оценити по жртвама. Само у време преласка цесте — највише од бомбардовања и ватре из тенкова — погинула су 24 борца 2. пролетерске. У једном од села, у близини Миљевине, остао је и тешки рањеник Милун Зечевић Зеко. Тај сиромашни сељак, је био истакнути борац Пожешке чете, друг какав се ретко могао срести — од сељака је израстао у партијског секретара ћелије пролетера.

Увече, после пребацивања преко друма, 1. батаљон се одмарао у једној шуми. Патрола је у суседном насељу нашла доста сувих крушака и донела неколико килограма. Крушке су подељене целом батаљону, тако да је оваки борац добио по шаку крушака — за вечеру. То је свима била и вечера и јучерашњи ручак и доручак. У селу Мазлини, сутрадан, коморе су успеле да скувају мањи топли оброк за борце, први пут после толико напора, маршева и гладовања који су били потпуно исцрпли многе борце, а нарочито рањенике.[94]

После преласка пута Фоча — Калиновик и 2. пролетерска је ступила на територију на којој се могло, колико-толико, набавити хране, чак мало и одморити. Маршеви су настављени, али само ноћу, а били су краћи. Тако је бригада 17. јуна доспела до Горње Праче. Сад је непријатељ настојао да спречи продор Оперативне групе преко комуникација на север и на запад. Зато је посео јаким снагама пут и пругу: Сарајево — Горажде, Горажде — Вишеград и Сарајево — Калиновик. То је био последњи обруч који је пробила Оперативна група. Друга пролетерска се пробијала преко тих комуникација код Стамболчића. Први и 4. батаљон сачињавали су леву колону, а предводио их је Луне. У току преласка сви батаљони су закаснили, па се штаб бригаде, са интендантуром, нашао у претходници. Курири и део заставне десетине растерали су заседу непријатеља и отворили пролаз преко друма. Први и 4. батаљон су, у рејону Подвитез — Витез, разбили посаду од око 40 Немаца, иако је имала два тенка. Потом је 1. батаљон посео положај на линији Велика Градишка — Витез. Приликом преласка преко друма, погинула је болничарка Пожешке чете Алексија Савић, млада текстилна радница из Ужица. Један борац Пожешке чете је нестао. У чету је дошао из домобрана, кад се чета налазила код Ливна. Прошао је борбе на Неретви и Сутјесци, а код Стамболчића је нестао.

У петој непријатељској офанзиви Пожешка чета се храбро и истрајно борила, што најбоље сведочи чињеница да је баш њој поверено да поседне Малу кошуту, кључни положај за заштиту стазе којом је прошао Врховни штаб с великим делом партизанских снага. За месец дана данонoћних борби, погинуло је 16 бо-

94. Исто, стр. 217; С. Урошевић, н. д., стр. 265—266; С. Еулибрк, н. р., стр. 119;

рада који су били у њеном строју у Чајничу. Из њених редова, у офанзиви је погинуло и око 20 бораца — Крајишника, Личана, Далматинаца, Банијаца и Кордунаша који су ступали у 2. пролетерску.

Међу погинулима је готово цела команда чете — командир Лука Станић, политички комесар Манојле Смиљанић Цимер и заменик политичког комесара Милун Зечевић. Остао је жив само заменик командира, Радомир Тодоровић Бели. Погинула су и три десетара: Богдан Остојић, Милош Челиковић и Нађо Стефановић, а водник 1. вода Владимир Николић Фош је, као рањеник, умро на Јахорини. Тешко су рањени Миладин Анђелић, Миленко Никитовић, Боривоје Мићић, Драгослав Марковић и више бораца, чија имена нису записана, који су касније излечени.

После пробоја у источну Босну, крајем јуна, код Ракове Ноге четници су заробили хируршку екипу 2. пролетерске дивизије. У њој је била и Пожежанка Олга Ђокић, коју су држали око пола године у заробљеништву, а онда је убили у околини Фоче, јануара 1944. године.

Команду чете сада су сачињавали: командир Радомир Тодоровић Бели, политички комесар Милорад Никитовић, помоћник политичког комесара Вера Димитријевић, и заменик командира Момчило Димитријевић.[95]

Месец дана тешких и крвавих борби, са много губитака, дануоћних маршева, сталног гладовања, безброј неспавања. .., упркос високом моралу, оставио је тешке трагове на борцима и старешинама. Све те невоље, нарочито гладовање и натчовечански напори, уздрмали су и дисциплину, па је попустила и одговорност. Појединци и групе бораца, у тежњи за самоодржањем, самовољнс су сврађали у куће и узимали храну на своју руку. То „пикирање" узимало је маха у готово свим јединицама. Зато је врховни командант Тито — још 16. јуна, чим су јединице изашле из окружења и доопеле у крајеве где је било више хране — издао наређење свим штабовима Оперативне групе да најодлучније спрече лабављење дисциплине и самовољно прибављање хране.[96]

КЛАДАЊ, ОЗРЕН И ДОЛИНА КРИВАЈЕ

Са Романије 2. бригада је наставила марш према Олову, које је ослобођено 24. јуна, после краће борбе, у којој су 1. и 4. батаљон уништили железничку станицу и њена постројења. У ослобођеном Олову, у Пожешку чету и остале јединице бригаде стигла је група борца 3. пролетерске санџачке бригаде, чији су се делови пробили из битке на Сутјесци у источну Босну. У 1. батаљон је раопоређено 25 борца, међу њима и једна другарица.

95. Љ. Бурић, н. д., стр. 218; изјава Момчила Димитријевића аутору 1983. г; „Сутјеска", књ. 4, стр. 223—330; С. Нулибрк, н. р., стр. 123; Д. Марковић, н. р., стр. 22;
96. Зборник, том II, књ. 9, док. 279;

У рејону Олова издвојена је група тешких рањеника из бригадне болнице и упућена на лечење на ослобођеној територији источне Бооне. Међу њима је био и Драгослав Митровић Учо, водни делегат у Чети пратећих оруђа бригаде, који је тешко рањен на почетку четврте непријатељске офанзиве. Лечио се у ослобођеном Ливну, затим у Централној болници и у болници 2. пролетерске бригаде.

После неуспелог пребацивања те групе и других рањеника преко реке Спрече на планину Мајевицу и даље у Семберију, организована је болница на планини Бишини, код Шековића, под

Борци Пожешне чете у селу Турији код Тузле, слева: Драгослав Марковић, Мина Делић, Радисав Поповић и Марин Аљиновић

заштитом 6. источно-босанске бригаде. За политичког комесара болнице постављен је Драгослав Митровић, за команданта Станислав Пишчевић, а за заменика политичког комесара Ацо Чизмић, такође тешки рањеници из 2. пролетерске бригаде.

У тој болници, и другим у Шековићима, у којима је, после битке на Сутјесци, било смештено доста тешких рањеника из 2. пролетерске бригаде и других јединица, лечени су и рањени Пожежани: Миладин Анђелић, Боривоје Мићић и Момчило Стојчић. Али, због притиска надмоћнијих непријатељских снага (7. СС и 369 „вражије" немачке дивизије и мноштва кваслиншких и четничких јединица) 6. бригада је, уз помоћ одборника, омладине, болничарки и малобројних лекара, разместила тешке рањенике у подземне

базе и пећине, у шуму и друга скровита места, јер их није могла друкчије заштитити, а сама се, са једним бројем покретних рањеника, склонила у неприступачне пределе Милан-планине, избегавајући додир са непријатељем. Међутим, одмах се показало да то нису била безбедна места и сигурна заштита рањеника. Непријатељ је открио више склоништа и беспомоћне рањенике зверски побио. После великих напора, мука и лутања, уз помоћ других рањеника, Анђелић и Мићић су успели да се спасу трагедије која је задесила велики број рањеника из Шековића, међу којима је био и Драгослав Цекић, командант 3. батаљона. При евакуацији

Група бораца
Пожешие четe
у селу Горњем Подражићу
нод Завидовића
помаже народу у жетви

болнице, један мештанин — путовођа рањеника — довео их је на једну ливаду где су их напали четници. У метежу који је настао, Миладин и Боривоје сакрили су се у једну шуму где су провели три дана. Одатле их је извела опет 6. источнобосанска бригада. Миладин се око три месеца лечио у Трнави, под Мајевицом, па је отишао у 15. мајевичку бригаду. Момчило Стојчић, после лечења, остао је у некој босанској јединици и погинуо у 6. офанзиви, у рејону Тузле.

Драгослав Митровић, Станислав Пишчевић и Ацо Чизмић су отишли са 6. бригадом на Милан-планину, где се налазио Врховни штаб. Ту су упознали начелника санитета др Гојка Николиша са судбином рањеника. По одлуци коју им је саопштио члан Врховног штаба Александар Ранковић, Митровић и Пишчевић су остављени у 6. бригади док се састане са 2. пролетерском, а Чизмић је распоређен у једну далматинску јединицу. Касније, по одобрењу Врховног штаба да 6. бригада може задржати један број прездравелих рањеника, ради попуне својих јединица, Митровић је распоређен на дужност омладинског руководиоца у њеном 1. батаљону (касније је био обавештајни официр у истом батаљону, а затим заменик политичког комесара 3. батаљона), а Пишчевић на исту дужност у 2. батаљону.

У ноћи између 27. и 28. јуна 2. дивизија је ослободила Кладан> и дошла до доста плена. У Кладњу и суседним селима организована је исхрана јединица и одмор, попуна одећом и обућом. Први батаљон је распоређен у селу Старићу. Ту су одржани партијски састанци, четне конференције, састанци штабова и команди чета, на којима се говорило о борбама на Сутјесци, о држању бораца и старешина у тешким тренуцима, и о односу према народу, нарочито у погледу снабдевања храном. У Кладњу је 1. јула одржано саветовање штаба 2. пролетерске дивизије са штабовима бригада и батаљона, на коме су учествовали врховни командант Тито и члан Врховног штаба Александар Ранковић. Сем оста-

Приредба за народ у онолини Пурачића. Борци Пожешне чете изводе позоришни комад „Сељан и јуне"

лог, разматрани су резултати битке на Сутјесци, а Тито је похвалио 2. далматинску и 2. пролетерску за држање у борбама на Сутјесци. Тито се „врло похвално изразио о нашој бригади", записао је Луне.[97]

После одмора и сређивања јединица у Кладњу, бригада се ангажовала у чишћењу тузланског базена и планине Озрен од непријатеља. Тих дана делови немачке „Вражје дивизије", тј. 369. легионарске дивизије — регрутоване од проусташких елемената, (обучене и наоружане по немачким критеријима, под командом немачких официра и подофицира), почели су с правца Тузле и

97. Љ. Бурић, н. д., стр. 228—229; запис Драгослава Митровића, јун 1985; С. Урошевић, н. д., стр. 2/8; Луне, „Дневник", стр. 128;

Живиница да врше испаде на ослобођену територију у источној Босни. Сви батаљони бригаде упућени су у рејон Спреча — Озрен — Живинице. Први батаљон је дошао у село Ђурђевак. На том простору бригада се задржала око месец и по дана и водила борбе против Немаца, муслиманске милиције, усташа, домобрана и четника.

Санџаклије у 2. пролетерској бригади, а и у Пожешкој чети желели су да се покажу као одважни и способни борци. Та жеља им се брзо испунила. Недалеко од Живинаца, 1. батаљон је добио задатак да испита колике су немачке снаге, где су им основни положаји и да ли их је целисходно напасти. Пред строј 1. батаљона стао је и политички комесар Миливоје Радовановић Фарбин и питао ко се јавља за добровољце — извиђаче и бомбаше. Као и

Пожешка чета на Озрену, августа 1943. године. Заставу држи Милорад Никитовић, Десимир Савичић — Маринновић Ера (четврти слева), Мирно Старчевић, Марин Аљиновић, Мика Делић, Драган Кувељић, Момчило Димитријевић и Милован Поповић (први здесна)

увек, јавило се доста бораца, а међу њима је било и доста Санџаклија: Јагош Мирковић, Војин Крстајић, Јосиф Струњаш, Мирко Старчевић и други. Желели су да се и у 2. пролетерској боре храбро и одлучно као и у 3. санџачкој. Распоређени у неколико колона, борци су упућени на задатак. Патроле су се кретале кроз високу папрат. Сва околина је била обрасла зеленилом, а „вражјаци" се добро маекирали. Пустили су пролетере да им приђу на блиско одстојање, па су отворили јаку ватру. Запраштале су бом-

бе и пушкомитраљези са обе стране. После краће борбе, немачки положаји су откривени, па је батаљону било лакше и сигурније да се обрачуна са непријатељем. Санџаклије су се у том првом окршају добро показале. Рањени су Јагош, Војин и Јосиф. После тог окршаја цео батаљон је ступио у борбу и протерао Немце.[98]

У току чишћења територије између Босне и Спрече, Пожешка чета је штитила бригадну болницу, која је била смештена у селу Сеонама. У сукобу са једном јединицом „вражјака" чета је изгубила два борца.

Неколико дана касније, 20. јула кад су Немци потисли један вод 4. батаљона у насељу Градишник, штаб бригаде је упутио Пожешку и Моравичку чету да протерају Немце са Градишника. Чете су заобишле немачке положаје и напале их с леђа. Њихову изненадну и јаку ватру Немци нису издржали, па су се повукли. На освојеном положају борци су нашли неколико мртвих Немаца, троја кола муниције, један топ и тешки митраљез. Међутим, Немци су добро проценили да су их са Градишника потиснуле мале снаге, па су са појачањем кренули у нови напад. Дошло је до праве борбе прса у прса, у којој су и једни и други претрпели знатне губитке. Из Пожешке и Моравичке чете погинула су 4 борца, а 7 је рањено. Из Пожешке чете погинуо је борац Милојко Стаматовић, члан Партије, родом из Пријановића, а из Моравичке комесар Милош Пантић.[99]

У данима боравка и борби које је бригада водила у рејону Живинаца, Пурачића и суседних места, биле су учестале самовољне акције за набавку хране (тзв. „пикирање"). Поједини борци или групе у тим су крајевима „пикирали" нарочито на кошнице са медом (у напуштеним кућама), па су често страдали од уједа пчела. У 4. батаљону по томе се била прочула „кинеска десетина" — десетак бораца, који су са отеклим лицем личили помало на Кинезе. У 1. батаљону, за време покрета из Бреснице у Бановиће, у селу Сеонама „изгубила" су се двојица митраљезаца — Саво Грујић и Никола Берања. Мимоилазећи колону, комесар бригаде Крцун Пенезић је приметио двојицу бораца у једном кукурузу, па је наредио командирима да на првом одмору установе који борци нису били у колони и да их пошаље на рапорт — у штаб бригаде! Увече су митраљесци отишли у штаб бригаде, а сутрадан дошли везани пред строј батаљона. Крцун је био необично љут и одржао је, поводом „пикирања" на мед, говор 1. батаљону, у коме је „на пасје име" изгрдио „медене другове", па на крају рекао да је најлакше људе сурово казнити, али да ће овога пута бити ослобођени казне, а њихов поступак треба да служи као лош пример осталима. Бране Јоксовић је записао да се то догодило 25. јула 1943. и за-

98. Јован Радовановић, „Рођендан на Дрини" (3. санџачка пролетерска бригада), Београд, 1969, НИУ „Народна армија", стр. 123—124; М. Луне, н. д., стр. 130;
99. С. Урошевић, н. д., стр. 285—286; С. Игњић, Ј. Радовановић, В. Луковић и др. „Ивањица", стр. 593—594;

кључио да су њих двојица (Берања и Сава) побегли од смрти. Крцун је добро рекао — нема разлога да их ослободимо, али то је само наша добра воља".[100]

Бригада је део августа провела у долини реке Криваје — на одмору, културном и политичком раду, срећивању опреме, чишћењу наоружања и другим активностима. Ту су одржане и две заједничке манифестације целе бригаде: збор и спортско такмичење. У тој су делатности, сем приредаба за чете и батаљоне, па и целу бригаду (једну су приредбу дали чланови Казалишта народног ослобођења), издавани листови, односно билтени јединица. Командант бригаде Љубодраг Ђурић записао је, на пример, да је 2. августа прочитао лист 1. чете 1. батаљона. Трећег августа одржан је збор бригаде у Бановићима. Тада су борцима говорили командант и политички комесар дивизије Пеко Дапчевић и Митар Бакић. После збора је извршено гађање из пушке и митраљеза. На гађању је представник Пожешке чете Драгослав Марковић

Одлазак 1. батаљона на спортсна танмичења бригаде у долини Криваје. На челу колоне су Пожежани, с лева: Драгослав Марковић, Бранислав Јоксовић, Вера Димитријевић и Драган Кувељић

заузео треће место. А после две недеље, 19. августа, одржано је спортско такмичење бригаде у Рибници, у долини Криваје. Борци су се такмичили у трчању, скакању, пливању, стројевом кораку. У укупном такмичењу постигнут је овакав пласман: прво место — 2. батаљон, друго — 4. батаљон, треће место — 1. батаљон и чет-

100. С. Нулибрк, н. р., стр. 136—138; Б. Јоксовић, н. р., 25. јул 1943;

врто — 3. батаљон. У пливању је најбољи био „један Далматинац" (како је записано у једном дневнику) из 1. батаљона.

За време боравка у долини Криваје бригаду су задесиле две праве људске несреће, две трагичне погибије: несрећним случајевима страдала су два истакнута борца и руководиоца: Милорад Бонцулић Бонцула, омиљени борац и бомбаш Пожешке чете, а у време погибије командант 3. батаљона, и Богољуб Чукић, вршилац дужности команданта 1. батаљона. Бонцула се 10. августа утопио, купајући се у Криваји. Тај одиста прекаљени борац, ненад-

Пожешна чета у долини Криваје. Комесар чете Милорад Нинитовић чита најновије вести о борбама у Југославији и на савезничким фронтовима

машни и већ славни бомбаш, најбољи пушкомитраљезац, мајстор за ноћне борбе и неустрашиви вођа бомбашких група био је жртва скривених вирова само наизглед тихе и мирне Криваје. Био је омиљен и познат у целој бригади, као појам храбрости, неустрашивости и вештине ратовања. Вирови Криваје нису знали за шалу — однели су неустрашивог бомбаша. Његову је смрт оплакала не само Пожешка чета, у којој се калио и постао ненадмашни ратник, већ и цела 2. пролетерска бригада.

Само десет дана касније, 21. августа, код Цареве ћуприје, Криваја је однела јунака 2. пролетерске — Богољуба Чукића. Ловећи рибу у Криваји — бомба му је експлодирала у руци и тако га израњавила да је ускоро умро. Чукић је био велики борац, вешт

бомбаш, предводио је бомбаше Моравичке чете, а често и 1. батаљона. Колико год је био вешт бомбаш и успешно бацао бомбе на непријатеља, од оне којом је ловио рибу — није се на време растао.

Луне је тешко примио Чукићеву погибију:

> „Ено носе Богољуба Чукића на носилима. Оде, оде још један херој, још један борац, друг, мио и драг. Ја сам тиме нарочито погођен и осећам се као да више немам никога. Јутрос се са мном поздравио, а после два минута несрећа.. ,"[101]

Борци Пожешке чете у источној Босни. Слева: ННивко Мићић, Драган Кувељић, Божо Смиљанић, Првослав Новаковић и Милорад Никитовић

У данима борби које је бригада водила у рејону планине Озрена, више тешких рањеника било је смештено у једну партизанску кућу под Коњухом. Болничарка Пожешке чете (у то време у бригадној болници) Кринка Томанић, која се још није била добро опоравила од тифуса, добила је задатак да негује и чува рањенике у Жељави. За више од месец дана била је тим тешким рањеницима и болничарка и лекар, и куварица и интендант, и друг и политички комесар. Напрежући све своје снаге и способности,

101. С. Урошевић, и. р., стр. 293; Љ. Бурић, н. д., стр. 262—263 и 269; М. Луне, н. д., стр. 144;

тај веома тежак посао, у готово потпуно илегалним условима, часно је извршила.

У бригадној болници у долини Криваје њен интендант Рале Васиљевић, стари борац Пожешке чете, мајстор за експлозив. прикрио је неколико килограма тог убојног средства и њиме више пута ловио рибу у Криваји за рањенике. Ту је 1. батаљон за рањенике дао врло успелу приредбу. Међу извођачима програма најоригиналнији и најзапаженији је био комесар батаљона Фарбин.[102]

* * *

Током лета 1943. године ослободилачка борба у Југославији знатно се распламсала. После битке на Сутјесци, јединице Оперативне групе иако су имале велике губитке, кренуле су у више праваца, развијајући операције и ослобађајући нове територије. Црвена армија је извојевала више крупних победа. Армије западних савезника искрцале су се на Сицилији и Јужној Италији. У Италији се очекивао скори пад фашизма.

У таквој ситуацији Врховни штаб је наредио да 2. пролетерска дивизија крене према Санџаку и Црној Гори, где су се налазиле јаке италијанске окупационе снаге које је требало разоружавати и придобијати за народноослободилачку борбу. Депешом од 20. августа Врховни штаб је наредио:

„Пеко нека одмах крене са 2. бриг. према Горажду и Фочи. . ."[103]

Сходно том наређењу, 2. пролетерска бригада је кренула 21. августа, усиљеним маршем, из долине Криваје према Санџаку. Прву борбу на том маршу Пожешка чета имала је 24. августа у Поховцу, недалеко од Сокоца. Добро утврђен Поховац, са рововима и бункерима, држале су усташе и упорно га браниле. Иако није добио изричито наређење да напада то место, 1. батаљон је извршио акцију у којој је имао 2 мртва и 3 тешко рањена борца. Из Пожешке чете погинуо је Петар Козомора, земљорадник из крајишког села Бастаса, а теже су рањени Милорад Никитовић, комесар чете, земљорадник из Речица (умро је половином септембра, близу Плавња под Љубишњом) и Миливоје Никитовић Фуртула. Тог истог дана, у борби на Бијелим Водама, погинуо је пушкомитраљезац Милан Зарић. Пожешка и Ариљска чета два дана су у току марша носиле рањенике.[104]

ТРИ МЕСЕЦА У САНЏАКУ

У даљем покрету, бригада је 27. августа прешла пут и пругу Сарајево — Вишеград, а 28. се разместила у рејону Вејзагићи — Зоројевићи — Боговићи, где је остала неколико дана. Ту су одржани партијски састанци, четне конференције, састанци штабова.

102. Друга пролетерска, књ. II, стр. 846—849;
103. Зборник, том II, књ. 10, док. 92;
104. Љ. Бурић, н. д., стр. 270 и 293—294; Б. Јоксовић, н. р. 25. март 1943; Ј. Стаматовић, изјава аутору, 1984;

Штаб бригаде је 30. августа, из села Зоројевића, упутио специјални одред на поприште борби на Сутјесци — да пронађе закопано тешко наоружање и архиву. У том одреду од Пожежана су били Лазар Тешић, командант одреда, и Милоје Диковић.

У ослобођеним Пљевљима, онтобра 1943. године. Здесна: Раде Мићић, Крсто Пејовић, Радисав Поповић, Петно Тановић, Ђурђе Милутиновић, Слободанна Недељновић, Миленно Нинитовић и Милан Радовановић

Првог септембра, штаб 2. дивизије наредио је 2. пролетерској бригади да форсира Дрину. Ноћу, уочи 4. септембра, 3. батаљон је прегазио реку, а остали су се пребацили скелом, у рејону Устиколине. Тога дана делови 2. батаљона већ су ушли у Фочу коју су четници и Италијани напустили. Први батаљон је заузео положај на Голом врху, затим на Раскршћу, недалеко од Устиколине. Пожешка чета, је после неколико дана упала у Горажде и изненадила тамошње четнике, толико да је неколицину похватала на спавању. Сутрадан је чета дала приредбу у Горажду за народ, са игранком. Многи борци су сачували лепе успомене на ту варошицу.[105]

Почетком септембра одиграо се крупан међународни догађај — после потпуне кризе, капитулирала је фашистичка Италија. То је условило брже акције пролетера према дотадашњим италијанским гарнизонима у Санџаку и Црној Гори. Обновљена 3.

105. Драгослав Марковић, н. р., стр. 23, С. Урошевић, н. д., стр. 301;

санџачка пролетерска бригада постепено је јачала. Њени борци, који су дошли код Олова у 2. пролетерску бригаду испраћени су свечано и другарски из Фоче. Бригада је Санџаклијама дала 3 пушкомитраљеза „брно" и 3 лаке „бреде". Тада је формиран 2. ударни корпус, а дотадашњи командант бригаде Љубодраг Ђурић

Раде Мићић
и Радојко Тошић
у Пријепољу

и политички комесар Слободан Пенезић постављени су за команданта и комесара 2. пролетерске дивизије. Нови штаб бригаде сачињавали су: командант Средоје Урошевић, политички комесар Миливоје Радовановић, заменик команданта Луне и заменик политичког комесара Јован Стаматовић. За комесара 1. батаљона, уместо Миливоја Радовановића, постављен је Предраг Ђурић, дотад комесар Ариљске чете.

Једна заседа 1. батаљона на брду Козари, код Чајнича, дочекала је мању немачку јединицу и разбила је. Том приликом, поред осталог, уништен је један мотоцикл. Ватром из митраљеза и плотунима, борци су оборили један немачки авион. Немци су 9. септембра напустили Чајниче, у које је ушао део батаљона.[106]

У нападу на четничко упориште Заборак, који је 1. батаљон извршио 14. септембра, разбијена је четничка Вишеградска бригада. У току борбе четници су, бежећи по месечини, налетели на заседу, коју је поставила Пожешка чета. Четници су претрпели

106. М. Луне, н. д., стр. 151; Л>. Бурић, н. д., стр. 284;

велике губитке: 18 мртвих и 35 заробљених. У жестоком окршају који је водила Моравичка чета против четника на Дедовику, положај је неколико пута прелазио из руку у руке. Четници су успели да потисну пролетере на суседно брдо Оморњеш. Кад су Пожежани и Ариљци пристигли на положај, отворена је минобацачка ватра на четнике који су се спремали за јуриш. Погоци су били прецизни! По томе су четници закључили да су пролетери добили јаку помоћ, па су одустали од напада. Борба против четника вођена је и на Илијином брду, око Левер-Таре. Део Пожешке чете гонио је групу четника све до Ђурђевића моста на Тари.[107]

У то време четничке јединице које су се налазиле у Санџаку и Лимској долини упадале су у градове с намером да онемогуће

Пролетери у ослобођеним Пљевљима. У горњем реду, слева: Андрија Смиљанић, Драган Кувељић, Раде Стефановић, Душан Ђурђић и Микула Терзић. У доњем реду: Перо Илић, Милун Милутиновић, Корчагин Коља (Рус) и Аћим Ивановић

улазак партизана. Већ су упале у Пљевља, Бијело Поље, Пријепоље, Нову Варош. Јединице 2. дивизије (2. пролетерска, 3. санџачка и 2. далматинска) предузеле су енергичне акције. Почео је беспоштедан обрачун са четницима. Најпре, борба за ослобођење Пљеваља. Сви батаљони 2. пролетерске и један батаљон 3. санџачке бригаде, разбили су четнике на својим правцима, нанели им губитке, па су 4. батаљон и батаљон Санџаклија први ушли у Пљевља, 22. септембра. Муслиманска милиција се колебала — из-

107. Луне, н. д., стр. 152; Д. Марковић, н. р., стр. 23; С. Урошевић, н. д., стр. 309;

међу партизана и четника, али поеле четничких пораза, предала је град без борбе и безусловно капитулирала. Плен до којег су дошли пролетери био је велик у наоружању, опреми и намирницама за исхрану. Пљевља су брзо постала значајан центар, слободан скоро два и по месеца. Становништво се готово цело определило за НОП. За неколико првих дана, у 2. пролетерску се добровољно пријавило преко 50 нових бораца. После три дана, 4. и 1. батаљон, из рејона Јабуке спустили су се у лимску долину, прегазили реку и избили на Кошевине, а одатле, 25. септембра, ушли у Пријепоље без борбе. Тада се предало 112 италијанских војника, са целокупним наоружањем.

Први батаљон је готово целог октобра био у Пријепољу и суседним местима, и водио мање борбе против четника на Каменој Гори, на обронцима Златара и у близини Пријепоља. Приликом једне од тих борби, у рејону Златара, догодио се несвакидашњи случај: Пожежанин, Драган Кувељић, угледао је сакривеног иза бора неког Моравичанина, свог познаника из гимназије. Довикнули су се и обојица опалили из пушака. Кувељић је био прецизнији.[108].

Ускоро, у складу са развојем ситуације, по одлуци Врховног штаба, дејства су се пренела према Златибору. У директиви од 21. октобра штабу 2. ударног корпуса, Врховни штаб је истакао да је „најважнија стратешко-политичка задаћа садашњице", онемогућити четнике Драже Михаиловића, који се јављају као значајан фактор у борби против међународне афирмације НОП-а.[109]

После разбијања четничких снага око Нове Вароши и Прибоја, јединице 2. пролетерске бригаде се пребацују на десну обалу Увца, у Србију, и 2. новембра избијају на висове Златибора — на Борову главу. За многе борце, нарочито за оне из Србије то је био велики догађај, јер су се враћали на тле Србије после две године борби. Те тренутке одушевљења налазимо у записима ратника. Заменик команданта бригаде Луне, који је током октобра командовао групом батаљона у горњем току Лима (код Берана, данас Иванграда) враћао се у штаб бригаде. Он је записао да је
4. новембра прешао Увац и да је нашао бригаду на Боровој главИ:

„ . . . Срећу ме стари познаници, мој отац је жив. . . Овде се задржавамо, а ја бих желео што даље, у Србију. Народ нас воли и радо дочекује, као народне ослободиоце. Србија је срећна, она дише и од радости надима своје груди. Њена деца јој иду у загрљај.. ."[110]

Сусрет са Србијом бележи и Радојко Тошић:

„ ... Од Нове Вароши пешке идемо у Радојињу. Ту је стигла наша интендантура и бојна комора. Одатле

108.Д. Марковнђ, н. р., стр. 24;
109.Зборник, том II, књ. 10, док. 191 и 64;
110. Луне, н. д., стр. 167;

продужисмо у Србију. Луне, још два друга и ја прешосмо Увац и сад смо у Србији. Кад смо прешли Увац, сретнемо две другарице које су прале веш на Увцу. Запитамо — је ли ово Србија, а оне одговоришe — 'јесте, друже'. Осећао сам се срећан кад сам после две године прешао у Србију. Јурио сам брзим корацима узбрдо. И тако прођемо кроз село Сеништа и у мрак дођемо на Борову главу. Ту је био штаб бригаде. Ту сам нашао штаб 1. батаљона. Ту је био и Раде Мићић, и ту ноћисмо. . ."[111]

Народ је лепо дочекао пролетере. Борци су се распитивали како народ живи, за своја села, родбину, за злочине Немаца, Бугара, четника. Многи Пожежани су сазнали шта се догађало то-

Пожежани у Пријепољу 1943. У доњем реду, слева: Драган Кувељић, Радомир Тодоровић Бели, Вера Димитријевић, Петар Милутиновић и Ђурђе Милутиновић. У горњем реду слева: Драгослав Марковић, Петко Тановић, Живко Мићић, Миленко Никитовић, Аћим Ивановић, Раде Мићић, Десимир Савичић Ера, Андрија Смиљанић и Милун Милутиновић

ком протекле две године. Међу борце су стизале и жене из пожешких села, најчешће њихове мајке. Борцу Микули Терзићу мајка је донела много вести. У повратку, однела је писма неколико бораца. Миливоје Радовановић је после две године сазнао да је добио сина.

111. Р. Тошић, н. р., стр. 70;

Годишњицу октобарске револуције 2. пролетерска је обележила нападом на бугарску јединицу на висовима Смиљанића брда и Борковца, на Чиготи. Напад су извршили 1, 2. и 4. батаљон у ноћи између 6. и 7. новембра. Борба је била жестока. У првом налету, Бугари су били збачени са Борковца, али су га у противнападу повратили. Ипак, положаји нису заузети, иако су губици били велики са обе стране (Бугари: 63 погинула, 6 заробљених, око 70 рањених, а пролетери: 7 погинулих и 34 лакше рањена борца). Пролетери су запленили 1 тешки бацач, 2 пушкомитраљеза, 25 товарних и 6 јахаћих коња. Сутрадан, 8. новембра, бугарска јединица се повукла са Смиљанића брда према Ужицу.[112]

Већ 9. новембра, 2. пролетерска се враћа на леву обалу Увца, на Кокин Брод и у Вранеше. Тих дана бригаду је посетио комесар 2. пролетерске дивизије и саопштио значајне вести: да ће се ускс

У ослобођеним Пљевљима. Седе слева: Вељно Мићуновић, руководилац политодела бригаде и Миливоје Радовановић, политични комесар бригаде. Стоје: Драгослав Марковић и Даница Милосављевић

ро одржати друго заседање АВНОЈ-а, да ће се формирати влада (Национални комитет), да су наши представници отишли код савезника, у јужној Италији.

Ускоро су Немци почели са испадима из рејона Новог Пазара и Сјенице према Пријепољу. Друга пролетерска бригада је развучена на широком простору, па су њене акције извођене по деловима. По наређењу штаба 2. пролетерске дивизије, од 1. и 4. батаљона 2. бригаде и два батаљона новоформиране италијанске

112. Зборник, том I, кн>. 16, док. 60. и 77; С. Урошевић, н. д., стр. 325;

дивизије „Тауринезе" (која је прешла на страну НОВЈ), формирана је ударна група, која је требало да са Златара дејствује према Сјеници. Први батаљон је нападао из долине Увца према Градини, а 4. правцем Павловића Брод — село Буковик — село Урсуле. Батаљони су у првом налету протерали четнике и муслиманску милицију и заузели Градину и село Урсуле, али су касније, под притиском јаких снага непријатеља, били приморани да се повуку на леву обалу Увца. Из 1. батаљона у тим борбама погинула је болничарка Пожешке чете Неда Далматинка, а десетар Војо Обрадовић је рањен. Тај догађај описала је Радмила Чулић, болничарка Пожешке чете:

„У претходници иде десетина Војe Обрадовића. У њој је и болничарка Неда. Ова црнпураста девојчица, једва од шеснаест година, родом је из Далмације. У 2. пролетерску је дошла у Босанској крајини, са групом Далматинаца. Сви је воле... Кад се све после покрета одмарају, она сређује своју санитетску торбицу и пере завоје. Пере и кошуље својим друговима. Њој ништа није тешко, не зна за умор...

Негде око поноћи, наша претходница стиже до првих кућа села. Одједном, из четничке заседе одјекну пуцањ. Плану пушка, једном, двапут, а онда осуше два-три кратка рафала из пушкомитраљеза. Зачас се створисмо код кућа. Бију наши пушкомитраљесци и засипају ватром прозоре на кућама у којима се налазе четници. Развила се кратка, али жестока борба, јер је цела чета стигла на место окршаја. Неко је викнуо: 'Рањен је десетар Обрадовић'. Неда се није колебала, истрчала је из заклона и створила се код рањеног друга. Сад су њих двоје, на месечини, добра мета. Следећи четнички метак погодио је Неду... Војо се некако сам извукао, јер је био лакше рањен, а Неда је остала..."

Командир Радомир Тодоровић Бели, одредио је Раду да се врати до рањене Неде и да је извуче. Рада се привукла и до првог заклона довукла тешко рањену болничарку. Онда су је прихватили и други борци и изнели до чете. Тамо су је превиле Рада Чулић и Слободанка Недељковић. Рана је била тешка, смртоносна. Брзо ју је група бораца на носилима однела у бригадну болницу. Али, у путу је Неда умрла. Другови су је сахранили у једној башти, поред пута изнад Кокиног Брода. Неду, предану болничарку, храброг борца, сјајну другарицу искрено је ожалила цела Пожешка чета.[113]

У борби је батаљон извео још једно драматично извлачење. Кад је непријатељ почео потискивати пролетере, Пратећи вод није успео да изнесе са положаја тешки митраљез „бреду". О томе је

113. Друга пролетерска, к». И, стр. 915—916;

водник Томашевић, Пљевљак, известио Мика Јелића, заменика команданта батаљона. Јелић је наредио да се митраљез мора извући. Томашевић се, са два борца, одмах вратио. Под кишом куршума, пењући се уз врлети и стене, водник је успео да изнесе митраљез. Цела Пожешка чета посматрала је то драматично спасавање драгоценог оружја, а пушкомитраљезац Илија Купрешанин га је штитио ватром. Само неколико минута пошто је Томашевић изнео митраљез, на место где је био остављен дошла је група фашистичких милиционара. Стигли су касно.

ТРАГЕДИЈА У ПРИЈЕПОЉУ

Неколико дана касније, готово цела 2. пролетерска дивизија пребацује се на леву обалу Лима, сем једног батаљона који је остављен на брду Кошевинама, изнад Пријепоља, да држи положаје према Немцима и да се одмара.

Немци су у то време припремали офанзиву већих размера на слободну територију у долини Лима и у источној Босни (6. офанзива). Услед небудности штаба 2. ударног корпуса и њему потчињених штабова, непријатељ је изненадио 2. пролетерску и
1. шумадијску бригаду.

У Пријепоље је, 30. новембра, стигла камионима из Прибоја
1. шумадијска бригада, која се пробила из Шумадије на ослобођену територију у долини Лима, водећи непрекидно борбе. Било је предвиђено да се одмори у Пријепољу. Пролетери су се радовали доласку Шумадинаца. Њихов је долазак био најбоља потврда да окупатори и њихове слуге нису успели да угуше устанички дух у Србији. Разговарало се и мислило, тако рећи, само на продор и останак у јуначкој и несмиреној Србији. Ваљда је и то био један од разлога да се заборавило на непријатеља, да је заказала будност јединица...

Момчило Димитријевић, у то време заменик командира Пожешке чете, памти да је неколико Пљевљака, после ослобођења Пријепоља, дошло у чету добровољно. Само који дан пред напад Немаца на Пријепоље, тројица или четворица од тих бораца, један се звао Хајро, дезертирали су са Кошевина, где је чета држала положај, и побегли Немцима у Сјеницу, односно на Каћево. Они су раније били у тзв. муслиманској милицији и вероватно су били у дослуху са Немцима. Касније се сазнало да су Немци двапут убацивали своје шпијуне и „командосе" у цивилним оделима у Пријепоље — да извиђају објекте и распоред јединица. Група Немаца, преобучених у женску муслиманску одећу, чак је успела да дође на приредбу која је приређена за 1. шумадијску бригаду.[114]

Шумадијска бригада је остала у Пријепољу, са половином свог штаба. Командант и комесар су били на разговору у штабу

114. Ослободилачки рат 1941—1945, књ. II, стр. 17; Исидор Буковић: Прва шумадијска бри* гада, стр. 275; изјава Момчила Димитријевића;

корпуса, у Пљевљима. Друга пролетерска била је такође издељена: 1. и 2. батаљон налазили су се на десној обали Лима.

У току ноћи између 3. и 4. децембра, Немци су упали у Пријепоље служећи се лукавством. Најпре је ушла немачка јединица, одевена у италијанске униформе. Изгледало је да је то једна од оних јединица које су пришле НОВЈ. Затим су ушле и друге јединице, које су, у самом граду заузеле мост на Лиму, као и мост на Милешевки. Оне су запленили тенкове и топове (чију су посаду сачињавали Италијани), поцепале партизанске јединице, опколили главнину Шумадијске бригаде која се налазила у згради бивше болнице, одсекле и опколиле 2. батаљон и половину 1. батаљона на десној обали Лима. Изненађење је било потпуно, а надмоћ Немаца вишеструка. Пролетери су те ноћи претрпели један

Штаб 1. батаљона у Пљевљима, септембар 1943. Слева: политички комесар Миливоје Радовановић и командант Миленко Никитовић. У горњем реду: Ђурђе Милутиновић, заменик политичког комесара, Милан Радовановић, обавештајни официр, Слободанна Недељновић, референт санитета и Раде Мићић, интендант

од највећих пораза. Највшпе су страдали 2. и 1. батаљон у борбама на Соколици и Кошевинама изнад Пријепоља и у покушаЈима да пређу преко Лима.

Пожешка и Ариљска чета дошле су на положаје на Кошевинама неколико дана пре изненадног напада Немаца. Моравичка чета је била на положају на Милешевској реци. Други батаљон је такође држао положај на Кошевинама. У то време Пожежани

су били на положају са пола команде чете (командир Радомир Тодоровић Бели и заменик Момчило Димитријевић били су на официрском курсу у Пљевљима). Са четом су били комесар Драган Кувељић, помоћник комесара Вера Димитријевић и водници Андрија Смиљанић и Петар Милутиновић.

Пред зору, 4. децембра, Пожешка чета на Кошевинама је чула митраљеску паљбу у Пријепољу. На знак узбуне, борци су заузели положај у рововима, које су ископали неколико дана раније, по упутствима командира чете, пре његовог одласка на курс. Ускоро је тај положај почела тући немачка артиљерија. Кад се разданило, немачка колона је од Сјенице надирала. Митраљесци и пушкомитраљесци, међу њима и Десимир Савичић нишанџија на „бреди", отворили су јаку ватру на ту колону. Али је она наставила продирање. Комесар Кувељић, који је командовао четом, обавестио је куриром команданта Миленка Никитовића и заменика комесара Ђурђа Милутиновића о наступању Немаца. Никитовић је наредио Пожешкој чети да „туче све пред собом". Такође, јавио је да су Немци ушли у Пријепоље, и да се чета повуче кад то буде урадио и 2. батаљон. Нешто касније, 2. батаљон и Пожешка чета кренули су према Пријепољу, с намером да изврше јуриш на мост и да се пребаце на леву обалу Лима. Река је била јако надошла, а газова и других мостова није било. Пожежани и 2. батаљон избили су на косу изнад самог Пријепоља, с уверењем да ће се лако пробити кроз варош и преко моста, јер се борба више није чула. Веровали су, чак, да су се Шумадинци обрачунали са Немцима. Међутим, Немци су, маскирани у бела одела, сачекали пролетере, који су наступали у колони, и кад су пришли на блиско одстојање, у ствари на брисан простор, отворили су паклену ватру. Првим рафалима тешко је рањен млади борац Пожешке чете Стипе Милутиновић, Далматинац. Болничарка Рада Чулић указала му је прву помоћ, али се на њега ускоро сручио нови рафал који није преживео. Убрзо је рањено још неколико бораца, међу њима и болничарка Рада. Њу је извукао у заклон Ђурђе Милутиновић, заменик комесара батаљона, који је био истовремено и митраљезац. Многобројним рањеницима помоћ је указивала Вера Димитријевић, помоћник комесара чете.

Кад нису видели другу могућност да се пробију, команданти батаљона су повели борце на Лим да га прегазе или препливају. Помоћ 3. и 4. батаљона са леве обале Лима сем артиљеријске подршке, није могла бити од веће користи. Командант и заменик команданта бригаде Урошевић и Луне једва су се понекад могли дозвати са штабовима 1. и 2. батаљона да би им предложили шта да учине. Покушаји да се конопци пребаце преко реке нису успели. Наређено је да коморе растоваре коње, побацају терет у реку, а да на коње попну рањенике. Међутим, Немци су тада, са оближње косе, напали пролетере и рањенике на самој обали Лима. Командант Ракић је повео здраве борце оба батаљона на ју-

риш, док су рањеници и пратиоци покушавали да се пребаце преко реке. Тада је настала дотад невиђена драма — покушаји преласка набујале реке и дављење и пливача и непливача. Перо Милутиновић Будак, водник 2. вода Пожешке чете, покушао је да и рањену болничарку Раду попне на коња како би прешла Лим, али без успеха. Рањеног комесара Пожешке чете Кувељића коморџије су попеле на коња, и натерале коња у воду, али га је он насред реке збацио. Нога му је запела за узенгију. Једним делом тела

У Пријепољу, јесен 1943. Слева: Петар Милутиновић, Радомир Тодоровић Бели и Момчило Димитријевић

већ је био у води. Неко је запливао, ухватио коња и извукао комесара. Тада се појавио стрељачки строј Немаца од Ивања и почео туђи пролетере. Перо Милутиновић је дограбио митраљез, истрчао двадесетак метара испред рањеника који су лежали беспомоћни, и отворио ватру и зауставио строј Немаца. Онда је узео заклон иза једног дрвета и довикнуо друговима да му принесу муницију. Химзо, млади борац Пожешке чете, родом из Пљеваља, докопао је две торбице муниције и отрчао до Пера.

Остали су покушали да препливају реку. Група из 2. батал>она већ је била на другој обали. Командант 1. батаљона Миленко Никитовић је такође препливао Лим. За њим је скочио и његов курир Мирко Загорац, иако је био рањен у груди. И Вера Ди-

митријевић је скочила у воду. Срећно се докопала друге обале, иако су куршуми пљуштали око њихових глава. И Јуре Радица, пушкомитраљезац Пожешке чете, успео је да преплива Лим, са својим оружјем на леђима. Видан Мићић је покушавао да од италијанских брдских казана и носила направи нешто што би личило на чамац. Везивао их је конопцима — да весла! На крају, одустао је од „чамца", свукао се, скочио у воду и срећно препливао...

„Горе, на брду", записала је Рада Чулић, „командант Ракић, са групом другова из 1. и 2. батаљона које је малочас одвео одавде, крваво јуриша и одбија немачке јурише. Не потраја дуго ућута и митраљез Пере Милутиновића, који нас је бранио од немачке колоне. Изгледа да је и он погинуо. Неко викну: 'Ено их!' Скочих са обале и угледах стрељачки строј Немаца који је, до малочас, заустављао Пера својим митраљезом. Нема се куд, из овог пакла се не може извући. Овде се мора умрети... Ипак, боље је утопити се него чекати да те живу хвате. Збацих шињел и скидох ципеле, па се бацих у мутне таласе набујале реке... Поред мене промичу тела мојих другова. Не хватам се ни за кога нити се ко за мене хвата. Час потонем, час избијем на површину... Учини ми се да сам већ минула средину реке. Последњим напором снаге направих још један покрет рукама и ногама према једној великој грани која се са друге стране пружала по води. Дохватих је обема рукама чврсто и помислих — спасла сам се. Секунду-две држала сам се за грану, кад је рафал пресече и матица ме поново дохвати и понесе. Помислих: Сада је крај. Изгубих снагу и присебност... Борим се грчевито, јер су ми руке на обали... Истог момента снажне руке једног борца дочепаше ме за крагну блузе и извукоше на обалу.. ,"[115]

Борци који су успели да се домогну друге обале наставили су покрет према друму Пријепоље — Пљевља. Тамо су наишли на команданта и комесара дивизије — Љубодрага Ђурића и Слободана Пенезића, који су са себе поскидали шињеле и доламице и дали их мокрим и прозеблим борцима.

Од бораца та два батаљона формиран је Комбиновани батаљон. Њихови делови који нису успели да пређу Лим — око 80 бораца и старешина, са рањеницима — под заштитом мрака — пробили су се преко Златара и дошли у састав 5. крајишке дивизије. Од тих делова, од Моравичке чете, једног вода Ариљске чете и дела Пратеће чете бригаде, са њеним комесаром Браном Јоксовићем, значи — од бораца који су успели раније да се пробију

115. Друга пролетерска, књ. III, стр. 34—42;
С. Урошевић, н. д., стр. 339—341;
Луне, н. д., стр. 187;

— формиран је Пролетерски батаљон. Из Пожешке чете, после изненађења у Пријепољу, у Пролетерском батаљону био је цео један вод, с командиром Андријом Смиљанићем и делегатом Драгославом Марковићем. Поред осталих бораца, чија имена нису утврђена, у воду су били: Божидар Лазић, Илија Купрешанин, Божо Јовић, Мика Делић, Андрија Вагић, Гојко Томић, Милош Милошевић, Јово Вујичић, Божо Смиљанић и Бајро Пљевљак.

Фудбалсна енипа 2. пролетерсне бригаде у Пљевљима, онтобра 1943, која је играла са домаћим „Јединством". Слева: Миливоје Радовановић, капитен, до њега Корчагин Коља (голман), седми — Драган Кувељић. Здесна: први Миленко Јонановић Микота, а трећи Драгослав Марковић

Губици 2. пролетерске бригаде били су стравични — најтежи, у једном дану, од њеног формирања: погинуло је око 136 бораца и старешина. Погинули су командант и заменик команданта 2. батаљона Милан Ракић и Душан Јечменица, и заменик комесара батаљона Мића Умјеновић, а од чланова штаба 1. батаљона — помоћник комесара Ђурђе Милутиновић и више чланова команди чета и командира водова. Из Пожешке чете су погинули- Десимир Савичић, Милован Поповић, Петар Милутиновић, водник и пушкомитраљезац, Стипе Матутиновић, из Сплита, Мишо Финци, родом из Сарајева, водник Андрија Вагић, из Плавна (рањен и касније умро), и други, чија имена нису записана.

Шумадијска бригада која је опкољена у згради бивше болнице, у неравноправној и херојској одбрани претрпела је, такође, огромне губитке.

Поводом тешких губитака и пораза јединица, по налогу Врховног штаба, вођена је истрага. Смењен је штаб дивизије, а чла-

нови штаба бригаде су добили дисциплинске, односно партијске казне.

После неколико дана, бригада се (без делова 1. и 2. батаљона који су били тада у саставу 5. крајишке дивизије), 8. и 9. децембра окупила у рејону Челебића. У Челебићу, на саветовању штаба 2. пролетерске дивизије, предложено је да се иде у Србију, што су ускоро одобрили штаб 2. ударног корпуса и Врховни штаб.

Вести о одласку у Србију борци су примили са великим одушевљењем. Упркос тешком поразу у Пријепољу, та вест је, са вестима о Другом заседању АВНОЈ-а и његовим историјским и револуционарним одлукама уливала нови борбени дух и ојачала морал јединица. Ипак, реална ситуација у којој је била 2. пролетерска бригада, као и друге јединице дивизије, била је знатно неповољнија него пре само седам дана. Дотад, на слободној територији, била је организована редовна исхрана, хране је било довољно у заплењеним магацинима, смештај релативно повољан и добар. Сад је било сасвим друкчије — непријатељ је све резерве хране запленио, страдале су многе позадинске јединице и коморе у офанзиви.

Бригада се 21. децембра, преко полусрушеног моста у Рудом, пребацила преко Лима. Коморе и болница прешле су ноћу. Између 23. и 24. децембра савладан је и пут Прибој — Добрун, па је бригада стигла у Горњу Јабланицу. Ускоро, у селу Негбини, 2. јануара 1944. године, у састав бригаде дошло је око 40 бораца из 1. и 2. батаљона, који су се након борбе у Пријепољу били придружили 3. пролетерској и другим санџачким јединицама (остали су били рањеници — реконвалесценти из болнице). Комбиновани батаљон, у чијем је саставу била и Пожешка чета, на том маршу у Србију обезбеђивао је бригадну болницу. Батаљон је 28. децембра упућен на Борову главу. Команду Пожешке чете, тада су сачињавали командир Радомир Тодоровић Бели, заменик командира Момчило Димитријевић, политички комесар Драган Кувељић и заменик комесара Првослав Новаковић Првко. Уместо Јована Стаматовића, који је стављен на располагање ПК КПЈ за Србију, за помоћника комесара бригаде постављен је Драгослав Ђорђевић Гоша.

Четвртог јануара, четници су у селу Јасенову изненадили Комбиновани батаљон, али су се борци брзо снашли и одбили напад.

У нападу на Ивањицу, 9. и 10. јануара, који су изводили делови све три бригаде дивизије (2. пролетерска, 1 шумадијска и 2. далматинска), Комбиновани батаљон је обезбеђивао интендантуре и болнице у селу Сивчини.[116]

После упада у Ивањицу и знатних губитака нанетих Бугарима и четницима, 2. дивизија се опет враћа у Санџак. Након кра-

116. С. Урошевић, н. д., стр. 349;

ћег задржавања у Јабланици, под борбом прелази комуникацију Прибој — Добрун. Док је 4. батаљон у побочници водио борбу против Немаца, бригадна колона, на чијем је челу био Комбиновани батаљон, прешла је комуникацију и хитала ка косама села Крстаца. Међутим, Немци и четници су интервенисали јаким снагама. После жестоког судара, одлучним нападом Комбинованог батаљона Немци су збачени са поседнутих положаја, а позадински делови и болница су прешли комуникацију. Луне бележи да се Комбиновани батаљон добро држао, и да је његовом заслугом потиснут непријатељ.[117] Тако се 23. и 24. јануара 2. пролетерска пребацила на леву обалу Лима, у Рудо.

Око месец и по дана бригада је провела у Санџаку. То време је, поред мањих борби, искоришћено за њено организацијске сређивање. Пролетерски батаљон, у саставу 5. крајишке дивизије, после жестоких борби у источној Босни, нарочито на планини Деветаку, стигао је у село Орахово, у близини Фоче, где се одмарао и дао неколико приредаба. На приредби у Фочи добио је похвалницу штаба 5. крајишке дивизије за успешне борбе током 6. офанзиве. У извођењу скеча „Мргуд" су учествовали и Андрија Смиљанић и Драгослав Марковић из Пожешке чете. У селу Рошчићима, недалеко од Фоче, батаљон је 8. фебруара 1944. године дошао у састав своје бригаде. После два дана, стигао је у село Тупан, код Метаљке, где се налазио Комбиновани батаљон. Тада је Штаб бригаде поново формирао 1. и 2. батаљон. Први је поново имао три чете и пратећи вод. Одређен је и нови штаб батаљона: командант Михаило Мико Јелић, заменик Милан Бујошевић Бујош, комесар Предраг Ђурић и заменик комесара Душан Ђурђић. Команда Пожешке чете остала је у старом саставу. За дан прославе годишњице Црвене армије, 23. фебруар, штаб бригаде похвалио је више бораца и руководилаца, из 1. батаљона Александра Бећковића, Драгослава Марковића, Стева Буља и Рада Крупниковића.[118]

МАРШМАНЕВАР КРОЗ ЗАПАДНУ СРБИЈУ

По наређењу Врховног штаба од 30. јануара 1944. године, од 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије формирана је Ударна група, која је добила задатак да се пробија у Топлицу и Јабланицу, у то време најјаче жариште народноослободилачке борбе у Србији, и да са тамошњим јединицама створи јачи ослонац за продор већих снага Народноослободилачке војске у Србију.

Друга пролетерска добила је задатак да форсира Лим у Рудом. За претходницу је одређен 1. батаљон. Без довољно подата-

117. Луне, н. д., стр. 192—193;
118. Архив ВИИ, кут. 736, бр. рег. 2—4—II; С. Урошевић, н. д., стр. 363—364; Друга пролетерска, књ. III, стр. 103—104;

ка о непријатељу и месту преласка, батаљон је покушао ноћу 6—7. марта да форсира Лим у рејону порушеног моста код Рудог. Међутим, није успео, јер није имао техничких средстава за прелазак преко реке, а дочекале су га и бројне четничке снаге (четири бригаде), које није могао савладати. После тога одређено је да бригада форсира Лим код ушћа речице Поблаћенице. Прелазак сплавом, ноћу уочи 8. марта, није успео. Онда је направљен чамац у Устибару па су се њиме, у ноћи између 8. и 9. марта пребацили 10 бораца. Али, због тешкоћа око преласка других делова, они су враћени. Онда је, ноћу између 9. и 10. марта, извршен нови покушај код Миоча, где је Лим нешто спорији. Ту је, са два чамца, под јаком ватром непријатеља, пребачена група од 16 бораца. Потом је већим чамцем пребачена и друга група од десет бораца. У тај чамац је ушла вода и није се више могао користити, па је потопљен. Пропао је и тај покушај јер нико се није више могао пребацити. Зато је одлучено да се врате у састав бригаде и борци који су већ били на другој обали. Како и чиме? Међу њима је било непливача, а средстава којим би се вратили није било. Тако су 23 борца, већином бомбаши и пушкомитраљесци са два комесара чета и два заменика командира, били одсечени од бригаде! Из Пожешке чете међу њима су били Андрија Смиљанић, водник, Драган Кувељић, комесар чете, Живко Мићић, бомбаш, Војислав Дивац Лала, бомбаш, и Јуре Радица, помоћник пушкомиграљесца. Тој групи, којом је командовао Андрија Смиљанић, саветовано је да се пробија према Јавору, и даље у моравички и ариљски крај. Она се поделила у три дела: једна, коју је водио Андрија Смиљанић, кренула је према Ариљу, друга, са Милошем Ђелкапићем на челу, у моравички крај, у трећој су били Драган Кувељић, који се ранио, чистећи машинку, и Далматинац Јуре Радица. Они се нису могли одржати пред јаким четничким снагама које су их непрекидно прогониле. Сви су настрадали, сем Андрије Смиљанића, Митра Калкана и Благоја Сташића, који су успели да се пробију разним правцима и дођу у 2. пролетерску бригаду.

Луне, као да је предосећао трагедију, 10. марта је записао:

„ ... Зар да нам 26 бораца (23, пр. Ј. Р.) хероја, иду у неизвесност. Чини ми се као да се са њима опраштам пред извршење смртне пресуде. Договарамо се о њиховом пробијању и дајемо им правац за пробијање — Стрмицу. Рањеника да оставе, рекао бих им да га не остављају; али, 'готово је, полазимо'. Да ти сузе пођу... Шта ли је сада са нашима. Рађају ми се мили ликови наших другова: Кувеље, Ђелкапе, Сташића, Андрије, Калкана, Берање и Вујановића, благог и г-отово детињастог погледа. . ,"[119]

119. Луне, н. д., стр. 205—206;

То је био тежак губитак за бригаду. Трагедија. Пожешка чета је остала, поред толико храбрих бораца, без комесара Кувеље, омиљеног друга и старешине. На комесарској дужности наследио га је Божидар Лазић.

Тек после десет дана, 18. и 19. марта бригада је форсирала Лим. Већ сутрадан прешла је комуникацију Прибој — Вишеград и продужила према Јабланици; 27. марта била је у селу Чечини, двадесетак километара од Ивањице. Ишло се усиљеним маршем.

Драган Кувељић и
Бранислав Јонсовић,
у Пљевљима,
25. онтобра 1943. године

по великом снегу. У селу Братљеву сазнало се да је група бомбаша и митраљезаца разбијена и готово уништена. Бежећи од четника, Митар Калкан је напокон, тек ту, у Братљеву дошао у бригаду. Ускоро је дошао и Благоје Сташић, који се, после разбијања групе, крио у једној сеоској штали.

У селу Перишићима, под Голијом, штаб Ударне групе дивизија, по наређењу Врховног штаба, одлучио је да се форсира Ибар, и да се, даљим дејствима, јединице споје са јединицама НОВ Србије у Топлици и Јабланици.

Друга пролетерска добила је задатак да форсира Ибар на одсеку Биљановац — Пусто Поље. Непријатељ је очекивао групу дивизија НОВЈ на Ибру, па је на најважније објекте у ибарској долини, концентрисао јаке немачке, бугарске, белогардејске, љотићевске и четничке снаге, ојачане тенковима и оклопним возовима. Поред мостова и важнијих објеката још раније су изграђени бункери и друга утврђења. Без четничких јединица, укупно око 12.000 непријатељских војника бранило је прелазак преко Ибра.

Јединице Ударне групе покушале су, у ноћи између 30. и 31 марта, да форсирају реку, али без успеха. Није било тешких оруђа да се разбију утврђења непријатеља, а и моменат изненађења је пропао, па се одустало од даљег напада. Први батаљон је био у резерви. Већ 1. априла, оријентисао се, са осталим јединицама, против бугарских снага које су нападале групу дивизија с леђа, тј. од Ивањице. Бригада се тога дана пребацила у долину Студенице. После краћег одмора, добила је задатак да, са осталим бригадама дивизије, разбије четнике концентрисане у Драгачеву. На маршу, према планини Чемерну, Пожешка чета је, у саставу батаљона, пратила комору и болницу. По врло великом и дубоком снегу, непокретне рањенике било је тешко носити.

Даљи марш у Драгачево био је врло тежак и напоран. Седмог априла 1. батаљон је, у левој колони бригаде, стигао у село Пропаљеницу, а сутрадан, са другим јединицама, у селу Каони, у жестокој борби, разбио и потукао четнике до ногу. Немци су, већ 9. априла, интервенисали из Краљева. У Рођевиће је стигла немачка колона, са око 40 камиона пешадије, ојачана са два тенка. То} колони, којој су се придружили четници, супротставили су се 3. и 1. батаљон. Први је са све три чете водио жестоке борбе. Постављајући, заседе, користећи погодна места на путу и магловиг дан, чете су тако онемогућавале продор колоне према Каони. Увече је батаљон прешао у противнапад и потиснуо непријатеља, чија се моторизација, у повлачењу, заглавила у долини Рођевичке реке. Немци и четници су се сутрадан повукли према Рођевићима, а батаљон је заузео првобитне положаје на Врановници.

У тим исцрпљујућим борбама, пролетери су извојевали значајне победе. То је видео народ драгачевских села, кога су четници терором и лажном пропагандом држали у страху од партизана. Што је најважније, на делу је видео да се на страни Немаца боре и четници, да немачки камиони одвозе четничке рањенике и погинуле према Краљеву.[120]

Упркос свакодневном четничком терору, народ је помагао пролетере. Многи млађи људи су преносили рањенике, иако су их четници и због тога ислеђивали и на разне начине малтретирали. У време боравка пролетера у Драгачеву, у јединице 2. пролетер-

120. С. Урошевић, н. д., стр. 385—386; „Ивањица", стр. 615—616;

ске бригаде ступили су Даринка Бошковић, из Осонице, Обренија Шарић, учитељица из Каоне, Вукашин Бојевић, и брачни пар Зора и Александар Сабовљев, лекари из Каоне.[121]

Пролетери се нису могли одржати у Драгачеву, па су се повукли у долину речице Студенице. Први батаљон се сместио 13. априла у село Поноре, а 17. априла је, заједно са 2. батаљоном, на положају Гусаица, задржао продор Бугара (2. батаљон 61. пука) према Савову. Дан пре тога, 16. априла ноћу, савезнички авиони бацили су падобранима, на обронке Голије, муницију и војни материјал за Ударну групу дивизија: око 85 хиљада метака, 100 пари одела и веша и 50 пари ципела, што је била симболична, али морално значајна помоћ, нарочито због тога што је то видео или о томе сазнао народ суседних села, као и непријатељи, уосталом, четници, Бугари, Немци. Материјал је равномерно распоређен на све јединице.[122] На састанку штабова дивизија, делегата Врховног штаба Павла Илића и секретара ПК КПЈ за Србију Благоја Нешковића, одлучено је да Ударна група дивизија изврши маневар на територију северно од Ужица, према Ваљеву.

Марш је почео 19. априла. Друга бригада је од Ровина до села Катића била у претходници дивизије. Целу ноћ између 21. и 22. априла маршевала је блатњавим путем, по јакој киши и ветру, кроз маглу. На преласку комуникације Ивањица — Сјеница, 1. и 4. батаљон су напали делови тзв. 4. српског добровољачког пука, ојачани са два тенка, и група четника. Код Погледа су их окружили и неутралисали док су све јединице дивизије прешле преко комуникације. Тешкоће маршева и других напора везаних за ту ноћ, Луне је овако представио:

> „Ретки су напори и онако дуги покрети као овај од Савова, преко Врлетнице, Глеђице, Ровина и Јавора до Катића... Ноћ из Ровина преко Равне Горе на Јавор и борба на јаворском путу ретка је у мом партизанском животу. . . Морали смо прикачињати хартијице другови-ма на леђа да се не би прекинула колона.. ."[123]

У току тог необично тешког марша, борци су били преморени до изнемоглости. Три ноћи узастопце нису спавали. Само захваљујући великом искуству старешина, упорности бораца и високом моралу могли су се издржати такви, у правом смислу речи, натчовечански напори.

Маршујући даље према комуникацији Ужице — Пожега, 1. батаљон је 24. априла у селу Гривској, растерао јаку групу четника која је била опсела положај у рејону села Небеска. Сутрадан, 25. априла, на састанку штабова дивизија у селу Чичкови, одлучено је — на основу наређења Врховног штаба од 18. апри-

121. Драгачево, стр. 400;
122. Архив ВИИ, кут. 782, бр. рег. 17—II, С. Урошевић, н. д., стр. 391, Ј. Вукотић, н. д., стр. 378;
123. Луне, н. д,, стр. 263;

ла — да 2. пролетерска пређе комуникацију Ужице — Пожега у рејону Горјани — Узићи и упути се на север, према Јеловој гори и Варди.

Марш је извршен по тмурном и кишовитом времену. Особито је био тежак прелазак преко набујалог Великог Рзава, који је однео и два товарна коња, са теретом; затим пењање на косе и спуштање у долине. Целу ноћ бригада је провела на маршу и, у свитање 27. априла, спустила се у долину Ђетиње, коју је, као и комуникације, пут и пругу, требало прећи у току ноћи. Четврти батаљон ее налазио у претходници и успео је, на брзу руку, да поруши део пруге недалеко од железничке станице Горјани, и да заузме положај, ради блокирања комуникације, како би прешла главнина бригаде. Ускоро је у станицу дошао воз из Ужица, у коме је било око 150 Немаца, Бугара и љотићеваца. Када је воз наишао на порушени део пруге, локомотива и предњи вагони су искочили из шина, преврнули се и воз се зауставио. Настала је борба, у којој је непријатељ савладан. У борби је убијено 46 непријатељских војника, међу њима два немачка официра и 6 подофицира. Од квислинга, ту је погинуо и Миљко Марјановић, из Бакионице. Већи део Бугара и љотићеваца је заробљен — њих 92 и пет Немаца. Заплењено је доста оружја и муниције, а композиција ноза је уништена. Ослобођена су 42 омладинца, припадника тзв. националне службе.

У борби са остацима немачке посаде воза, која се била забарикадирала испод једног вагона, смртно је рањен заменик команданта 2. пролетерске бригаде Миодраг Миловановић Луне, један од најбољих бораца и старешина бригаде, који је ускоро проглашен за народног хероја. Искрено га је ожалила цела бригада.[124]

У борби на прузи, поред ЈТуна, погинуо је и Милун Милутиновић, из Пожешке чете, последњи од тројице браће Милутиновића. Миломир је погинуо у бици на Сутјесци, Перо код Пријепоља, а у родном крају, недалеко од свог села Речице и Милун. Готово као и Луне, који само што није стигао у свој Добродо, где су га већ чекали радосни родитељи, који су најпре од бораца чули да им син долази, а ускоро сазнали да је тешко рањен, и дочекали га да би им умро на рукама. Тешко су рањени и Микула Терзић, из Пожешке чете, а и Мико Јелић, командант 1. батаљона.

После борбе, као и толико пута раније, пролетери су указивали помоћ и рањеним непријатељским војницима. Рада Чулић, болничарка Пожешке чете, својим последњим завојем који је имала, превила је тешко рањеног бугарског војника. Међутим, Мика Делић, водник у Пожешкој чети, огорчена због Лунове погибије кога је смртно ранио један од заробљених „принцеугеноваца", сама је, на своју руку, стрељала једног фанатичног Немца који је псовао партизане.

124. Зборник, том I, књ. 7, док. 167; С. Урошевић, н. д., стр. 400—402; Ј. Вукотић, н. д., стр. 387—390; Рада Чулић — Перовић, изјава 24. новембра 1983;

После борбе на прузи и друму, стари борци, из Пожешке чете, пролазећи преко Узића и Здравчића, први пут су после 1941. године ступили на тле пожешког краја, свога ужег завичаја. Многи од старих бораца из пожешких партизанских чета нису више били у борбеном строју. Њихова места заузели су борци из других крајева: Босанске крајине, Лике, Далмације, Црне Горе, Санџака. Сада су и они наставили борбени пут кроз Србију, исто онако као што су то чинили борци из Србије у њиховом завичају. Већина старих бораца (међу њима Бране Јоксовић, Лазар Тешић,

Начелство среза пожешког
Бр.1870

Пожега 28 априла 1944 године

Окружном начелству
Ужице

Управа општине Здравчићске актом од 28 ов.месеца извештава:
"Извештава се начелство да су партизани при пролазу кроз село Здравчиће на дан 27 ов.месеца у 6 сати изјутра запалили целу општинску архиву и однели општинску писаћу машину. Печати су остали непоништени јер их је неко од партизана бацио у двориште и ту су нађени неповређени. Поред општинске архиве партизани су запалили и књиге задружне набавачке задруге, које су биле смештене у једном сандуку у дуници.

С обзиром на ово тј. како општина нема никаквих књига и акта управа моли да се ово има на уму, јер је потребно све обновити и наново средити.

Из продавнице поменуте задруге партизани су однели сву затечену количину дувана који се тих дана делио пушачима по купонима и већу количину ратлука све у вредности по максималним ценама дин. 13.500.

Пролазећи кроз подручје општине узели су од појединаца известан број стоке, жита и осталих намирница за своју исхрану.

Од грађана нико није одведен.

Молбом на надлежност.

Срески начелник

Сресko начелство из Пожеге обавештава Онружно начелство у Ужицу о проласку партизана кроз Здравчиће 27. априла 1944.

Момчило Димитријевић, Микула Терзић, Првослав Првко Новаковић и други) тек тада је сазнала праву истину о својој родбини,
о злочинима окупатора и издајника, о љубави и чежњи народа да види и дочека пролетере. Понеко од њих се срео са оцем, мајком или братом. Времена за дуже виђење и дуже разговоре, радовања и одморе није било.

Међу онима који овај пут нису прошли кроз пожешки крај био је и Видан Мићић. Он је са Радивојем Ћусловићем, Радом Миловановићем, Михаилом Мијушковићем, Чедом Бранковићем и „Шофером" Босанцем упућен из села Северова у село Латвицу да би установили да ли се тамо налази неко од групе бораца који су се почетком марта пребацили преко Лима у групи Андрије Сми-

љанића. Међутим, у Латвици су сазнали да су заробљени другОвИ некуд отерани. Вративши се, група бораца није успела да дође у састав бригаде, јер су на сваком кораку наилазили на непријатељске заседе. Из групе се најпре изгубио Чеда Бранковић. После неколико сусрета са сарадницима партизана у селима Поглед и Годовик, група се раздвојила: Видан и Ћусловић су отишли, преко Драгачева, у Шумадију и, после много мука, доспели међу шумадијске партизане. Остала тројица, са Мијушковићем, остала су у ариљском крају.

Током 27. и 28. априла, на левој обали Скрапежа, у рејонима Каленића, Засеља и Честобродице, 3. српска бригада водила је оштре и успешне борбе, нарочито на Павлића стени и Граници, против четника, Немаца и јединица тзв. Српске државне страже. (Бригада је формирана 10. фебруара 1944. године од преосталих бораца 1. шумадијске и 1. јужноморавске бригаде, које су претрпеле велике губитке у Пријепољу и источној Босни за време 6. непријатељске офанзиве.). У селу Лелићима, омладинци које је окупатор мобилисао у квислиншку националну службу, а пролетери их ослободили код Горјана, распоређени су у батаљоне 2. пролетерске бригаде. Четворица су дошла у 1. батаљон, мада су сви желели да иду међу своје познанике — у 4. ужички батаљон. Комесар бригаде, једноставно им је говорио — да ће сви бити заједно, у 2. пролетерској, без обзира у који батаљон се распоређују. И сви су били задовољни.[125]

На састанку штаба Ударне групе и штабова дивизија, 30. априла у Варди, одлучено је да 2. дивизија поседне простор Кондер — Варда — Мравињци. Друга пролетерска бригада је кренула на марш правцем Варда — Мравињци — Лесковица. На маршу је 1. батаљон био у заштитници бригаде, одмах иза неборачких делова. Међутим, јаке четничке снаге дочекале су бригаду на утврђеним положајима Чикер — Анатема — Кукаљ. У жестоким данонећним борбама нарочито су били ангажовани 4. и 2. батаљон, после чега су четници протерани са својих положаја, као и њихове јединице и белогардејци из Мравињаца, а пролетери су запленили незнатне количине муниције са којом су веома оскудевали. Погинуо је Марин Аљиновић, радник из Сплита, водник који је скоро две године провео у Пожешкој чети. Покушај да се бригада, односно цела ударна група пробије у рејон Маљена, није успео, услед пристизања немачког 4. пука „Бранденбург" на комуникацију Косјерић — Ваљево и бројних белогардејских и четничких снага. Зато су се јединице помериле на нове положаје. Још једанпут је штаб Ударне групе, 5. маја, одлучивао о даљим дејствима. Чланови Главног штаба Србије упорно су тражили да бар две српске бригаде (2. пролетерска и 3. српска) продиру у Шумадију. Међутим, штаб Ударне групе, с обзиром на велику надмоћ-

125. Друга пролетерска, књига III, стр. 236;

ност непријатеља, и на то да се није могао остварити план пребацивања 16. и 17. дивизије преко Дрине у Србију, оценио је да то не би било могућно. Тим пре јер савезници нису дотурили муницију и опрему, како је било предвиђено. Стога је одлучено да се дивизије извуку у Санџак и Црну Гору, избегавајући фронталне борбе. У том извлачењу према Тари и Златибору, 2. пролетерска бригада је, као заштитница, водила тешке и упорне борбе. Непријатељ је нападао њене батаљоне и са зачеља и са бокова. Између 6. и 7. маја, Први батаљон, као и цела бригада, прешли су друм Ужице — Бајина Башта без борбе.[126]

Доласком у рејон Таре, штаб 2. бригаде је ослободио неколико Бугара заробљених у борби на прузи Ужице — Пожега, који су упућени у Бајину Башту. Бугарин који је био теже рањен (превијала га Рада Чулић), обратио јој се речима: — Драга сестро, хвала ти до неба! Спасла си ми живот. Свима ћу поштено говорити како се боре и поступају партизани. .

За све време, од пробоја северно од Ужица и повратка на Тару и Златибор, тј. од 25. априла до 8. маја, бригада је водила врло тешке борбе и извела изузетно напорне маршеве. То је био период њених изузетно активних дејстава.

После готово непрекидних борби, после толико замора, великог броја рањеника и несташице муниције, штаб Ударне групе јавио је 7. маја Врховном штабу:

> „Нисмо могли извршити план. Непријатељ је концентрисао немачку и бугарску дивизију, недићевце и четнике. Повукли смо се на Тару коју морамо напустити. Потребно је хитно садејство Косте и Пека (3. и 2. корпус, пр. Ј. Р.) јер се налазимо у тешкој ситуацији. Ми ћемо тежити да дођемо на сектор Голије. . ,"[127]

Ускоро, на тражење чланова Главног штаба Србије, штаб Ударне групе одлучује да се 5. дивизија са 4. црногорском бригадом (која је однела рањенике 2. и 3. бригаде) пробија у Санџак, а 2. дивизија — 2. пролетерска и 3. ударна бригада — да се врати у Шумадију.

У почетку, бригаде су се пребациле на нове положаје на Тари. За то време врло јаке снаге Бугара, четника и Немаца концентрисале су се око бригаде. Рано изјутра, 10. маја, четници и Бугари су напали 2. пролетерску. За борбу су се развили сви батаљони. Пролетери су били малобројнији, нарочито у наоружању и муницији. Штедећи оскудну муницију, бранили су се и камењем, као на Живњу. Ипак су успели да одбију непријатеља, наневши му губитке од 11 мртвих, 20 рањених и 1 заробљеног, уз сопствене губитке од 7 рањених.

Како се ситуација погоршавала, штаб дивизије је 10. маја самостално одлучио да се и 2. пролетерска и 3. ударна бригада

126. С. Урошевић, н. д., 409—414; Ј. Вукотић, н. д., стр. 390—400;
127. Архив ВИИ, кут. 783, бр. рег. 12—4;

пробијају према Санџаку, за 5. дивизијом. Кад је упознат с развојем борби на Тари, Врховни штаб је наредио штабу Ударне групе: „Неправилно је и опасно задржавање 2. дивизије на Тари. Нека се 2. дивизија пребаци ка Петој. . ,"[128]

НА СЛОБОДНОЈ ТЕРИТОРИЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Обе бригаде 2. дивизије провеле су 11. мај у шумама села Тимотијевићи, скривене од непријатеља, а ноћу су се пробиле преко пруге и пута Ужице — Вишеград на Шарганском превоју. Уз мање борбе с четницима, стигле су у Семегњево. У даљем покрету 1. батаљон је у Рибници преузео тешке рањенике од 4. бригаде, прешао Увац 16. маја, па преко Радоиње, Бистрице и, уз Златар, стигао на Голо брдо, где су борци, како је остало у сећању неких ратника Пожешке чете, „попадали — мртви уморни" од терета, маршева и борби. Ту је непријатељ интервенисао јаким снагама, тако да су се све три бригаде, после неуспелог покушаја да се пробију преко друма Сјеница — Пријепоље, повукле у дубину Златара, око Голог брда. Први батаљон је заузео положај на вису Марици. Иако је цела дивизија била окружена, она се смелим маневром провукла између непријатељских снага и, ноћу 17/18. маја, прешла друм Сјеница — Пријепоље, између села Аљиновића и Горачића. Извлачење је тако успело да је непријатељ, следећег јутра, артиљеријом почео да туче Голо брдо, не знајући да су га пролетери напустили. Тако се и 2. бригада 18. маја нашла на слободној територији, пошто су је на Јадовнику прихватиле јединице 5. црногорске пролетерске бригаде. У селу Страњанима, бригада се, први пут после 66 дана проведених у борбама у западној Србији, одмарала, без борбених обезбеђења. Одатле су 1. и 3. батаљон однели тешке рањенике и сместили их, 21. маја, у село Равно Поље.[129]

Међу рањеницима које су носили и Пожежани били су Микула Терзић и заменик комесара 3. чете 4. батаљона Нада Матић. У болници у Пољима Колашинским, 30. маја умрла је Слободанка Недељковић, борац и болничарка Пожешке чете и референт санитета 1. батаљона. Та дивна девојка, одани борац, пожртвован санитетски радник разболела се у зиму 1943. од туберкулозе и умрла. Готово да нема борца, посебно рањеника или болесника из Пожешке чете и 1. батаљона коме она није указивала помоћ, кога није храбрила у тренуцима апатије и безнађа. Рањеницима је била и болничарка, и сестра, и мајка. За указивање прве помоћи и негу рањеника брзо се и стручно оспособила. Увек у првим борбеним редовима, на бојишту, у јуришима, при одступањима била је међу борцима. Својим прегалаштвом, пожртвовањем, личним примером и искуством, оспособила је велики број болничарки које су из разних крајева долазиле у редове пролетера. Слободанком

128. Исто, кут. 738, бр. рег. 12—4;
129. С. Урошевић, н. д., стр. 419—424, Б. Јоксовић, н. р., стр. 14—21, мај 1944. године;

се поносила Пожешка чета, поносио се 1. батаљон, као узор другарицом. А она, у оскудици лекова, није могла бити излечена.

У болници у Пољима Колашинским више дана лечени су рањеници, Нада Матић и Микула Терзић, који је тешко рањен приликом преласка преко пруге код Горјана. Скоро месец дана провео је на носилима. С Надом се добро познавао. У невољама су храбрили једно друго, али и прекоревали, нарочито као рањеници. Микула није могао да издржи ужасне болове, па је јаукао на сав глас. Нада би га тада прекорила:

„Микула, Микула, какав си ми ти пролетер кад не можеш да поднесеш болове!..

Због тога се Микула једном приликом наљутио и окренуо главу на другу страну.

> „Прошло је највише десетак минута док сам се опет окренуо према Нади и изненадио се кад ми се учинило да Нада спава", прича Микула, с призвуком туге. „Зовнем је: Надо! Она се не помера. Опет зовнем. Ништа. Напрегнем се и пружим руку. Додирнем је, она топла. Ухватим да опипам пулс, кад — срце стало. . ."[130]

Умрле су две другарице, до рата ученице учитељске школе — Слободанка и Нада — у истом дану, у истој болници, а једна за другу, у тим последњим данима и часовима, нису знале.

Пошто су оставили тешке рањенике у болници 1. и 3. батаљон су у Мојковцу од штаба Корпуса примили наоружање, муницију и другу опрему за бригаду, па кренули према Беранима (данас Ивангград) и 26. стигли у Андријевицу. Први батаљон је смештен у село Краље, на колашинском путу. Уз пут су борци видели уређен аеродром код Берана, где су повремено слетали савезнички авиони, који су из ослобођеног дела Италије доносили оружје и опрему за јединице НОВЈ, и односили тешке рањенике у тамошње болнице. Батаљон се једно време ту одмарао и развио жив политички и културни рад. Општи услови сада — после толиких напора, маршева и борби — били су добри, поред осталог, због предности велике ослобођене територије.

* * *

Овај маршманевар кроз Западну Србију био је и веома тежак и изузетно напоран. Истовремено он је био и провера снага непријатеља и расположења народа, а и да би се народу предочило да партизани нису комитске дружине него регуларна војска, која ће, колико сутра, ући у Србију. Маневар је, без сумње, по много чему подсећао на мучне дане у петој офанзиви, пре свега по томе што је слободна територија била, како су сами борци говорили, „од чела до зачеља колоне".

* * *

После неколико дана одмора и политичког рада, батаљон је упућен на положај у село Улотину. Ту су борци сазнали да је про-

130. Микула Терзић, изјава аутору 1982. године;

пао немачки десант на Дрвар, да је Тито авионом одлетео на „нову слободну територију" (Вис), и да су се западни савезници искрцали у Нормандији. Тито је склопио споразум са Шубашићем, председником емигрантске владе Краљевине Југославије, што је било од користи за НОБ, нарочито за његово међународно признавање.

Да није било повремених испада албанских фашиста од Мурине, могло би се рећи да је батаљон у то време живео прилично мирним животом. Бране Јоксовић, заменик комесара батаљона, забележио је да су он и Драгослав' Ђорђевић Гоша, партијски руководилац бригаде, тих дана били на партијском састанку Пожешке чете, и да су, неколико дана касније (29. јуна), испратили другове који су упућени на рад у ужички крај. С њима је отишао и Јован Стаматовић.

Поред доста повољних услова, нарочито за одмор и обуку, ипак је то било време оскудице, нарочито у исхрани, јер је слободна територија била крајње исцрпена. О томе сведочи записник са састанка бригадне интендантуре, одржаног 24. јуна, у Андријевици: „ . . . 1. батаљон је набавио 9 коња, старих има 10, изгладнела 4, којима се служи. Траже још 2 коња. Одело и обућа — стално рђаво. Снабдевају се од интендантуре. Једном на терену интендант батаљона се снабдео са 40 кгр. кромпира, брашном око 30 кгр. Млеко је рђаво, добија се око 12 —15 литара. Другови осећају тешкоће око снабдевања и не протестују много".[131]

Средином јула подручје на коме се налазио батаљон било је угрожено. Јаке снаге немачке 14. легионарске дивизије „Скендербег" и једног пука 7. СС — дивизије „Принц Еуген" предузели су офанзиву против јединица НОВЈ у долини горњег тока Лима.

У одбрани слободне територије, 1. батаљон 2. пролетерске бригаде, био је заузео Мурину, али се повукао на нови положај на Улотини, на комуникацији Андријевица — Мурина. Пожешка чета је посела друм, Моравичка десно од ње, а Ариљска је задржана у резерви. Рано изјутра 11. јула јака колона непријатеља кренула је право друмом. Дочекали су је пушкомитраљесци Моравичке и митраљезац на тешкој „бреди" Пожешке чете. Под јаким притиском непријатеља, батаљон се повукао на Стубицу, коју је јуришом отео јединици која је ту стигла, пробивши се обухватом позади десног крила батаљона. Међутим, бројнији и јачи непријатељ, подржан артиљеријом и авијацијом, потискивао је снаге целе 2. дивизије, па је заузео и Андријевицу. Први батаљон је посео положај на Приоју, с којег је, у ноћи између 19. и 20. јула, учествовао у жестоком противнападу и доспео у део Андријевице. Погинуло је и рањено неколико бораца. Погинуо је и Радомир Тодоровић Бели, тада обавештајни официр 1. батаљона. Рањени су командант батаљона Милан Бујошевић и комесар Предраг Ђурић.

131. С. Урошевић, н. д., стр. 433;

Погибија Белог тужно је одјекнула међу борцима Пожешке чете, којом је командовао од битке на Сутјесци до после пријепољске трагедије. Био је храбар и умешан командир. Борци су га веома волели. Његов заменик Момчило Димитријевић сећа га се као јаке војничке личности. Као нешто старији, бринуо се о њему као свом детету и превео га преко Лима, фебруара 1942. године. За велике ратне заслуге, посмртно је унапређен у чин поручника.[132]

Непријатељ је ускоро јаким снагама опет потиснуо 1. батаљон све до положаја Турија —Ториште, где га је сменила 10. крајишка бригада. У борбама су ангажоване и бригаде 5. крајишке дивизије, а почела је долетати и савезничка авијација, која је освојила превласт у ваздуху. Током 24. јула све јединице су прешле у противнапад и ослободиле Андријевицу. Противнапад јединица НОВЈ, потпуно је уопео, ослобођен је Плав и поседнут превој Чакор. Међутим, гоњење непријатеља је прекинуто, јер је Врховни штаб наредио 2. пролетерској, 5. крајишкој и 17. источнобосанској (Оперативна група дивизија) да се што пре, преко Ибра и Копаоника, пробију у Србију. Пред полазак, 2. пролетерска бригада је била размештена у селима југозападно од Берана, а 1. батаљон у селу Бучу.

Током лета 1944. године народноослободилачка борба све се више развијала у свим крајевима земље. У Србији, иако су Немци и четници предузимали више својих офанзива, јачале су јединице НОВЈ и организоване нове. Савезници су почели дотурати помоћ преко аеродрома у Бојнику, код Лесковца.

Ради разбијања четника Драже Михаиловића и координације операција са Црвеном армијом, која се приближавала границама Југославије, Врховни штаб је одлучио да се тежиште операција НОВЈ пренесе у Србију. Сем Оперативне групе, у Србију су упућени 1. пролетерски и 12. војвођански корпус. Нешто раније тамо је доопео и већи број искусних војних и политичких руководилаца, међу којима су били нови командант Главног штаба НОВ Србије, генерал Коча Поповић, и заменик команданта, потпуковник Љубодраг Ђурић.

ПРОДОР ЈАКИХ СНАГА НОВЈ У СРБИЈУ

Пред покрет у Србију, који су ови борци и старешине жељно очекивали, 2. пролетерска бригада је знатно ојачана и попуњена. Дотадашњи Васојевићки, односно црногорски, батаљон ушао је у састав бригаде, као њен 5. батаљон, а Косметски батаљон је расформиран, и његови борци су распоређени по батаљонима и четама целе бригаде. Неколико бораца дошло је у Пожешку чету. Команду чете су у то време сачињавали: командир Момчило Ди-

132. Исто, стр. 440—442; Друга пролетерска, књ. II, стр. 360—363; Драгослав Марковић, запис од окт. 1979, стр. 25;

митријевић, комесар Божидар Лазић, заменик командира Божо Шормаз, и заменик комесара Стојан Маринковић Цоле. Командири водова били су: Мика Делић, Милош Шормаз и Милош Милошевић Главоња.

Бригада је кренула у Србију 28. јула, из села Будимља. Првог августа је прешла друм Нови Пазар — Косовска Митровица, 3. августа Ибар, а већ 6. августа избила је у рејон села Станиловића. Одатле је 2. пролетерска наставила пут као претходница дивизије. Увече су тога дана 1, 2. и 3. батаљон дошли су у село Ђерекаре. Пожешка чета је заноћила на положају.

Учествујући у општем нападу Оперативне групе дивизија, 2. пролетерска бригада је била у првом ешелону. Први батаљон је нападао четничке положаје према Брусу. Бране Јоксовић је овако доживео улазак батаљона у Брус:

> „Крећемо према Брусу. Нема борбе. Долазимо до изнад варошице и улазимо полако, док нас из места дочекују машинке и пушке. Неколико четника није побегло. Сада смо се брзо пребацили преко потока и на јуриш утрчали у градић. Одмах смо послали обезбеђење према Александровцу. Још понеки четник шврља около. Неки још не знају да смо ми ту, у Брусу".[133]

За то време остале јединице Оперативне групе дивизија такође су водиле значајне и тешке борбе. Осим Бруса, 10. августа је ослобођен и Александровац. Тим победама пут пролетерима према Расини, Топлици и Јабланици био је отворен, а помоћ српским бригадама и дивизијама које су успешно издржале јаку офанзиву Немаца и њихових савезника, четника, дошла је у прави час.

У даљим дејствима, 2. бригада је добила задатак да туче бугарске јединице на комуникацији Блаце — Куршумлија. Три батаљона, међу којима и 1. батаљон, 15. августа посели су Барбатовачко брдо, изнад самог села Барбатовца. Први батаљон је био на десном крилу. Сачекавши еекадрон бугарске коњице пред Барбзтовцем, бригадни артиљерци су отворили ватру једним топом заплењеним од Бугара. Батаљони су прецизном пушчаном и митраљеском ватром натерали бугарске коњанике у бекство, али без 18 војника, који су остали мртви на прилазима Барбатовцу. Гонећи Бугаре ка Блацу, све чете 1. батаљона, међу њима и Пожешка, доспеле су пред само Блаце, до Трубњанског брда.[134]

Време од 20. до 23. августа 2. пролетерска дивизија је провела на маршу према Пустој реци и планини Радану, носећи рањенике јединица Оперативне групе, који су касније, са аеродрома у Бојнику, пребачени у Италију, у савезничке болнице. Батаљони су носили рањенике на смену, углавном, сваки други дан. Први ба-

133. Б. Јоксовић, н. р., од 7. августа 1944;
134. С. Урошевић, н. д., стр. 462; Друга пролетерска, књ. III, стр. 437—439;

таљон их је носио последњег дана. Борцима Пожешке чете, као и других јединица, тај марш остао је у лепим успоменама. Пролазило се преко слободне територије, народ их је с љубављу дочекивао. У селу Доњем Коњувцу одржан је свечани сусрет народа и војске — делова Оперативне групе и јединица Главног штаба Србије.

После тродневног одмора, 2. пролетерска бригада је упућена у Брус, јер је, по наређењу Врховног штаба, прекомандована у састав 21. српске дивизије да је ојача и у њој развија борбено искуство. Тих дана у бригаду су дошли нови борци: из околине Ниша, затим група Београђана и више Италијана који су побегли из немачког заробљеништва. Бране Јоксовић бележи да је у 1. батаљон 26. августа дошло 11 добровољаца — Београђана (који су илегалним каналима доспели на ослобођену територију) и 11 Италијана, а сутрадан још 12 добровољаца. У Пожешку чету распоређено је неколико Београђана и Нишлија.[135]

Бригада је 1. септембра стигла у рејон Бруса, где су се сви батаљони спремали за збор — свечану смотру, у част уласка у 21. српску дивизију. Збор је одржан 5. септембра уз учешће представника Главног штаба Србије и Оперативне групе, и других јединица. Одржане су и вежбе, изведен је спортски и културни програм, а на збору који је отворио Срећко Милошевић, комесар 2. батаљона, говорили су и представници свих батаљона. У име другарица бригаде говорила је Даница — Дана Милосављевић, руководилац СКОЈ-а 1. батаљона. Највише јој је аплаудирао њен 1. батаљон. Бране Јоксовић је записао да је 1. батаљон био најбољи:

„Бригадни збор. Успело је. Ми смо у свему први. Најбоље смо певали и радили вежбе. Биће покрет".[136]

После збора приређен је заједнички ручак за целу бригаду и госте. Како наводи Радојко Тошић, столови и клупе су били намештени на тргу у Брусу, „у облику слова Т". То је било први пут да цела бригада, све чете и батаљони, све команде и штабови, ручају заједно, тако рећи, за једним огромним столом.

Током августа и почетком септембра капитулирали су фашистички режими у Румунији и Бугарској. Црвена армија је избила на Дунав, пред Ђердапом. Четничке снаге у Србији су трпеле пораз за поразом. У таквој ситуацији, кад је ступила у 21. српку дивизију, 2. пролетерска бригада је била знатно ојачана. Са новим борцима којима је попунила своје редове у Јабланици ч Брусу (укупно 269), бројала је око 1.100 бораца, сврстаних у пет батаљона, наоружана са око 120 лаких и тешких митраљеза, 10 лаких и тешкиу минобацача и противтенковским топом. Њено борбено искуство, традиција и ударна моћ значили су велико појачање за 21. српску дивизију.

135. Б. Јоксовић, н. р., 27. августа 1944;
136. Б. Јоксовић, н. р., 5. септембра 1944;

Боравећи на тој територији, 2. пролетерска дала је више старих кадрова, међу њима и 1. батаљон, за друге јединице у Србији. Из штаба 1. батаљона командант Милан Бујошевић и комесар Предраг Ђурић отишли су на нове дужности, а Кринка Томанић за референта санитета батаљона у 3. српској бригади. Тада су руководећи кадар сачињавали; командант Раде Крупниковић Врећа, комесар Бране Јоксовић, заменик команданта Љубинко Калушевић, заменик комесара Јово Црљеница, омладински руководилац Даница Дана Милосављевић. Команда Пожешке чете остала је у истом саставу, сем што је водник Милош Шормаз дошао на место Божа Шормаза, дотадашњег заменика командира.

Бригада је из Бруса кренула преко Жељина и Ибра, према Драгачеву и Шумадији. У ноћи између 7. и 8. септембра, приликом форсирања Ибра у рејону Пустог Поља, 1. батаљон је био у претходници бригаде. Мостове и Ибар бранили су Немци и белогардисти из јаких бункера и ровова. (Белогардисти су припадници Руског заштитног корпуса, а формирали су га немачки окупатори од емиграната из СССР-а, који су дошли у Југославију после победе октобарске револуције). Док су противтенковски топ и противтенковске пушке разбили неколико бункера, чете 1. батаљона чистиле су ровове и друте отпорне тачке. Командир Пожешке чете Момчило Димитријевић добро памти ту ноћ поред Ибра:

> „Били смо удаљени око 60 метара од ровова белогардиста. Ноћ видна, мееечина, све се види као на длану. Белогардисти се упорно бране. Спремамо бомбаше. Дана Милосављевић, руководилац СКОЈ-а батаљона, Мика Делић, командир вода, још два-три борца и ја кренемо са бомбама. Дана и Мика су прве бациле бомбе и јурнуле према непријатељу. Тако смо отворили брешу, растерали белогардисте и заузели положај да заштитимо главнину колоне од могућног изненађења комуникацијом из Ушћа. Сутрадан, пошто је свануло, на положај Пожешке чете дошао је командант батаљона Раде Крупниковић и рекао ми да ће нас сменити 1. (Ариљска) чета. Учинило ми се да је то опасно да се борци откривају, јер непријатељ стално туче Међутим, командант је хтео да нас одмори, јер смо водили дугу борбу. Хтео је да нас замене одморнији Ариљци, а ми да кренемо са главнином. И баш у току доласка Ариљске чете на наш положај командант је тешко рањен — у стомак. .."

Командант је цело време био у несвести. Његова рана је била смртоносна. Борци су га носили до драгачевског села Котраже, где је умро. Чудном игром случајности, погинуо је после толико тешких окршаја, битака, непријатељских офанзива — готово на домаку родне куће у Грдовићима, код Ариља. Као и Луне, пре

четири месеца. Није доживео да види ослобођен свој родни крај (тих дана били су ослобођени Ивањица, Гуча и Ариље). Први батаљон га је отпратио до родних Грдовића и сахранио, уз учешће народа из његовог села. Комесар је с тугом и сузама у очима предао сат кћеркици, једину успомену од оца — јунака. Ожалио га је цео батаљон.

Бране, комесар батаљона, командантов до смрти најближи сарадник, тешко је доживео његову погибију:

> „Увече, акција и прелазак преко комуникације. Рањен је Раде и још један друг. Два друга су погинула. То су нови другови. . . Расположење ми се променило. Сузе су ми грунуле на очи. Прво што сам питао — да ли је рана тешка. . . Данас смо овде, у селу Камењанима, на одмору. Не могу никако да се помирим са судбином. Не могу да замислим да Рада више нема поред мене. . . У таквим мислима налазе ме другови из штаба бригаде. Они ме разумеју и саосећају са мном. Покушавају да ме развеселе, успевају, али видим да је то насилно, да је то извештачено. . . Али, јасно ми је да Раде више неће доћи у своје слободно Ариље".[137]

ПРЕКО ИБРА И МОРАВЕ — У БЕОГРАД

У даљем наступању према Шумадији Оперативна група дивизија НОВЈ прошла је преко Драгачева и долином Моравице. У ноћи између 13. и 14. и следеће ноћи све су бригаде 21. дивизије нападале непријатељски гарнизон у Пожеги. Први батаљон је прешао западну Мораву код Гугља и избио на Лорет. Следеће две ноћи провео је на положају Бањевина — Средње брдо и обезбеђивао напад осталих јединица с правца Табановићи — Добриња. Непријатељ је био јак, пружао је снажан отпор. Иако су делови јединица стигли готово до центра варошице, ипак се морало одустати од даљих напада. То одустајање су наметнули пречи задаци.

После четири и по месеца, стари борци Пожешке чете поново су дошли у родне крајеве. Многи од њих су доживели радосне тренутке виђања са овојим најближима, са саборцима, али имали су и тужне часове — присећали су се палих ратних другова на стазама 2. пролетерске бригаде. Ти сусрети са родитељима, браћом или сестрама погинулих бораца били су најтежи, најтужнији.

Из пожешког краја бригаде су хитале према Горњем Милановцу и даље, у сусрет Црвеној армији. У Пожешку чету су, после повратка у Србију, односно после доласка у Шумадију, поред многих других, чија имена нису позната, дошли и: Миломир Стојановић, Милорад Петровић, Миле Вучковић, Цана Петронијевић

137. Исто, 7, 8. и 9. септ. 1944;

(Димитријевић), Нада Игњатовић, Расим Баралић Драгачевац, Миле Бостон, Јован Ћусловић, Душко Баришић, Борис Дугец, Рака Новаковић, Мијо Новаковић, Милан Тица и, са Косова Милка Вучинић.

Пре доласка 2. пролетерске бригаде у таковски крај, 17. источнобосанска дивизија растерала је четнике и мање снаге Немаца и ослободила Горњи Милановац. Први батаљон је из села Церове, где је имао краћи одмор, упућен на Рудник. Али у варошици Руднику није затекао четнике, па је ту само преноћио, одморио се и продужио за Горњи Милановац, где је остао, као посада у граду. Други батаљони су упућени на положаје према Чачку (Брђанска клисура, Вујан и др.), одакле се очекивао продор Нема-

Јово Његоа, политички комесар 4. батаљона, и Војин Ђурашиновић Костја, помоћник политичког комесара бригаде, у посети рањеницима после напада на Пожегу, септембра 1944. године

ца. Неколико дана „гарнизонске службе" били су необични и тешки за пролетере, који се нису добро сналазили на новом послу. Али то је кратко трајало. Двапут су јаке немачке снаге успевале да се из Чачка пробију преко Горњег Милановца према Тополи и Крагујевцу. Двапут је батаљон напуштао Милановац и враћао се у њега. У самом граду и у околним селима борци су осетили љубав народа према партизанима и народноослободилачкој борби. Верујући да се више неће поновити власт окупатора и његових слугу, ослобођени народ је уступио партизанима своје домове за смештај и одмор, нудио им храну, воће, топлу одећу. Као ретко где, после толико времена, борци су легли „у чисте кревете и заспали".

Крајем септембра, покрети јединица били су чести, свакодневни, а време већим делом лоше. Кише су непрекидно падале па су и напори били велики.

У акцијама у околини Горњег Милановца 1. батаљон се неколико пута сукобио са четницима у Рожњу и селима Врнчани, Крвавци, Милићевци. У ствари, четници су се, у мањим групама, понегде појављивали, али се у озбиљније борбе нису смели упуштати. У једном од већих сукоба на коси планине Рожањ, 30. септембра, Пожешка и Моравичка растерале су три четничка батаљона. Три четника су убијена, три рањена, а седам су заробљени. То је добро деловало нарочито на нове борце. Бране Јоксовић је то овако описао:

> „Крећемо назад, са заробљеним четницима. Брзо смо се сјурили и весело дошли на Савинац. Сваки борац је расположен, мада је покисао до голе коже. Нико се не мршти на хладноћу, на воду коју са вриском гази и креће се напред. Задовољни су сви, јер смо данас успели. . ,"[138]

У Милановцу и суседним селима 2. пролетерска бригада је провела око три седмице. За то време водила је мање оружане борбе и политичке акције у народу. Што је најважније, ту је бројно ојачала. У граду и селима Таково, Шарани, Брусница, Јабланица, Брђани, Милићевци, Бранетићи и другим делимично су мобилисани младићи дорасли за војску. Међутим, велики број младих добровољно се јављао команди места у Милановцу за одлазак у јединице Народноослободилачке војске. Одзив је био велики. Свака чета, међу њима и Пожешка, добила је по 20 до 30 нових бораца. Пошто у то време плен од непријатеља у наоружању није био велики, тешко је одмах било наоружати све нове борце, иако се оружје примало и дотуром савезничких авиона.

У време боравка у Милановцу извршено је неколико промена у штабу бригаде и нижих јединица. Из штаба бригаде је премештен на другу дужност комесар Миливоје Радовановић Фарбин. Пре одласка обишао је све батаљоне и чете, поздравио се и руковао са сваким борцем. Фарбина је заменио на дужности комесара Срећко Милошевић. Нови командант бригаде постао је мајор Љубиша Веселиновић, борац из првог строја 1. пролетерске бригаде, а начелник штаба капетан Лазар Тешић, борац из првог строја 2. пролетерске и Пожешке чете. За команданта 1. батаљона постављен је Љубинко Калушевић, а за његовог заменика Момчило Димитријевић. Нови командир Пожешке чете постао је Благоје Сташић.

Све бригаде 21. дивизије кренуле су 10. октобра преко Шумадије, у сусрет Црвеној армији. Током септембра њене су трупе избиле на румунско-југословенску границу, а у првој половини октобра 4. мотомеханизовани корпус кренуо је из источне Србије, форсирао Велику Мораву и ушао у Шумадију. Мада је време за покрет било зло време у правом смислу, све су јединице с оду-

138. Б. Јоксовић, н. р., од 26—29. и 30. септ. 1944;

шевљењем наступале и стигле у Вишевац и Рачу Крагујевачку. Први батаљон се срео с црвеноармејцима у Старом Вишевцу. Са дивљењем и одушевљењем борци су гледали моторизовану колону која је ишла према Милановцу, и узајамно се поздрављали са њеним борцима. Следеће вечери, батаљон је коначио у Кусадку, у селу где су сељаци отворили срца пролетерима и добро их угостили у својим домовима. Први батаљон је стигао 15. октобра у Мали Мокри Луг, надомак Београда, кад су се већ борбе водиле за његово ослобођење. Батаљон је већ 16. и 17. октобра водио борбу дуж Улице краљице Марије и Александровом, све до цркве

Миливоје Радовановић, политички комесар, и Веселин Перовић Трушо, номандант 2. пролетерске бригаде, са киноснимателем совјетске војне мисије у близини Пожеге, септембра 1944.

светог Марка. Немци су све више узмицали у ужи део града, на Теразије, Калемегдан и око железничке станице. За то време, једна њихова јака групација (група генерала Штетнера) покушала је од Смедерева да се пробије у центар Београда и помогне угроженим трупама. Она је продрла до периферије града, али је заустављена противнападом јединица Црвене армије и неколико бригада НОВ међу којима је била 2. пролетерска. Први батаљон је посео положај у атару села Калуђерице. У стравичном судару, прса у прса, немачки војници су потучени, мада су се фанатично борили. У гоњење и уништење преосталих делова немачке групације укључена је и 2. пролетерска. Све три чете 1. батаљона поселе су положаје у селу Бели Поток на северним падинама Авале, а друге јединице у Пиносави. Тако је највећи део групације уништен у рејонима Авале и Рипња, а само је незнатан део успео бекством да се спасе.

ТИТО ВРШИ СМОТРУ НА БАЊИЦИ

Сутрадан, 20. октобра, цела 2. пролетерска бригада пребачена је у Београд. Први батаљон је сместио своје чете у Улици Стевана Првовенчаног. Великим ватрометом, светлећим ракетама свих боја, објављено је ослобођење Београда. Настало је неописиво одушевљење бораца и народа.

Бригада се и у Београду знатно повећала. Сваки батаљон је добио по стотину и више нових бораца из самог града и из суседних села.

У борби за Београд заплењене су не само велике количине оружја него и доста одеће и нарочито обуће. Тако су и борци Пожешке чете кренули на Сремски фронт боље наоружани и добро одевени и обувени.

Дан после ослобођења Београда све су чете 1. батаљона биле на великом митингу војске и народа. Са митинга батаљон је упућен на омедеревски друм да чува заплењену технику. Ту је остао до 27. октобра. Тога дана су све јединице, учеснице борби за ослобођење Београда, доживеле велику радост — врховни командант Тито извршио је после подне смотру на Бањици. Први батаљон се пре подне припремао за смотру, вежбајући стројеви корак, поздрављање и престројавање. Тито је обишао постројене бригаде. Старим борцима Пожешке чете то је био трећи пут да у строју поздрављају Тита. И стари и нови борци били су радосни и поносни што су га видели и чули. Тито је у свом говору нагласио да су се за слободу Београда борили борци из свих крајева Југославије. После су све јединице прошле испред импровизоване трибине на којој су, поред Тита, били чланови Врховног штаба. Друга пролетерска је по мраку прошла кроз Београд, са песмом, прешла преко савског моста и стигла на конак у Сурчин.[139]

Пред почетак смотре на Бањици неколико Пожежана, старих бораца Пожешке чете, доживели су пријатно изненађење — видели су свог друга Момчила Марковића, тада капетана и начелника штаба 4. српске бригаде. Њега су, после повратка из 1. пожешке чете у родно село Сврачково, децембра 1941. године, Немци одвели у борски рудник, а он је ускоро ступио у контакт са илегалним радницима НОП-а и побегао у партизане, у источној Србији. Пожежани су дотад веровали да је Момчило настрадао, као и многи борци који су остали у пожешком крају после прве немачке офанзиве у западној Србији.

Из Сурчина, преко Карловчића, бригада је стигла у село Врдник, под Фрушком гором. У том селу је одржан збор јединица

139. Операцијски дневник од 15. октобра до 1. новембра 1944. године; С. Урошевић, н. д., стр. 503—512; Б. Јоксовић, н. р.. од 15. октобра до 1. новембра 1944; Радоје Тошић, н. р., стр. 92—94, Друга пролетерска, књ. III, стр. 530—534;

бригаде, сем 2. батаљона који је остао у Београду. Том приликом свечано су предате „Споменице 1941" свим пролетерима учесницима борбе од 1941. године. На збору је говорио политички комесар бригаде Срећко Милошевић.

По наређењу штаба 21. дивизије, бригада је кренула према Сремској Митровици, а 1. новембра се упутила да смени јединице 16. војвођанске дивизије на тзв. Генералном каналу. У току проласка кроз село Лаћарак, како бележи Бране Јоксовић, стражар је зауставио њега и Војина Ђурашиновића Костју, који су се кретали на челу бригаде, и упозорио их да се даље не може, јер је тамо — фашизам! Ускоро, бригаду је у покрету засула немачка артиљерија, од које је тешко рањен комесар бригаде Срећко Милошевић. Те вечери, 1. батаљон је остао у бригадној резерви, а остале јединице су заузеле положаје на Генералном каналу. Сутрадан, у нападу на немачке положаје учествовао је и 1. батаљон. Тада је тешко рањен командир Пожешке чете Благоје Сташић. После неколико дана умро је у војној болници у Београду, а комесару бригаде Милошевићу ампутирана је нога. Обојица су били само по месец дана на новим дужностима. За новог командира Пожешке чете постављен је дотадашњи Сташићев заменик, Властимир Луковић Баглов.[140]

НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

И Пожежани су се тешко прилагођавали и сналазили на равничарском терену. То су показале и прве борбе око државне пустаре, у којима су претрпели осетне губитке. У Срему, у пространој равници, сасвим су друкчији услови за ратовање. Немци су се укопали у земљу, утврдили митраљезе и дању подесили нишане, па ноћу непрекидно бљују прецизну ватру. Хтели, не хтели, и пролетери су, као и борци других јединица, били принуђени да се укопавају. Многи су се снабдели ашовчићем — „другом пушком" у рововском рату. Али, тешко је ишло са укопавањем, прављењем заклона у земљи. Нарочито стари ратници нерадо су то радили. То је за њих било као некаква срамота! Али, није се имало куд: нужда закон мења. Па и људску природу. Да се не би губици увећавали, положаји су се морали уређивати тако да што више неутралишу учинак ватре непријатеља.

После неколико дана одмора на периферији Митровице, кад је бригада била у дивизијској резерви, опет су се посели положаји. Први батаљон је остао код зграда бившег митровачког казненог завода, али је и он, након неколико дана, пребачен у Чалму. Сви су батаљони имали само истурене мање јединице на положају, а главнине су се задржавале у селима, непосредно иза положаја.

140. Изјава Властимира Луковића Баглова од 27. децембра 1983; Б. Јоксовић, н. р., од 1. до 4. новембра 1944;

У предасима између борби и акција организовано је такмичење јединица у војној обуци, културном и политичком раду, у описмењавању бораца и помоћи народу — у част 27. годишњице октобарске револуције и годишњице Другог заседања АВНОЈ-а. Тако се развила врло жива активност. Поред осталог, јединице су учествовале и у берби кукуруза. Скоро свакодневно са батаљонима су у бербу кукуруза ишли командири и комесари. Само 1. батаљон обрао је преко 160 кола кукуруза, и то пре завршетка такмичења.

Свака чета и батаљон имали су своје хорове, који су редовно увежбавали партизанске и борбене песме и дали по једну или више приредаба. Јединице су добијале листове „Борбу" и „Политику", које су борци читали у читалачким групама или појединачно. Свакодневно, јединице и борци су пратили развој догађаја на фронтовима у Југославији и у Европи. На крају такмичења проглашене су најбоље јединице. У 21. дивизији прва је била 2. пролетерска бригада, а у бригади 1. батаљон је освојио прво место.

Средином новембра политички комесар 1. батаљона Бране Јоксовић постављен је за комесара 2. пролетерске бригаде. Тако су двојица бораца Пожешке чете постали чланови штаба бригаде: Бране Јоксовић и Лазар Тешић. Нови комесар 1. батаљона је Јово Црљеница, а његов помоћник Божидар Лазић.

Током новембра све јединице бригаде изводиле су мање акције, најчешће демонстративне. У нсћи, 11. новембра, цела бригада је кренула у напад од тзв. Дашчаре према селу Кузмину. Иако су сви батаљони имали мештане за водиче, готово до пред зору су се, у густој магли, „мотали" по кукурузима и блатњавим њивама. Ни карте ни бусоле нису помагале. Никако нису могли изићи на одређене положаје. Пред зору су се вратили у село Чалму, одакле су и кренули.

Првог децембра, ноћу, Немци су напали 1. батаљон. Мања јединица сачекала их је на блиском одстојању и, у краткотрајном судару, одбила. Том приликом погинуло је 6 Немаца. Заплењене су 2 пушке, 5 бомби и око 200 пушчаних метака.[141] За 3. децембар био је предвиђен напад свих јединица на читавом сремском фронту — од Саве до Дунава. После артиљеријске припреме и налета авијације, јединице су кренуле у напад. Пожешка чета је нападала Циганлића пустару. Уз подршку два тешка митраљеза и две противтенковске пушке, чета се по одељењима пребацила до једног сувог канала, и ту се прикупила пред полазак на јуриш. Тек што је командир Властимир Луковић ракетним пиштољем дао знак за јуриш, проломили су се повици „ура", он се срушио. Био је тешко рањен у обадве ноге. Чета је продужила напад и успела да заузме прве ровове, али даље се није могло. Напад је понов-

141. Операцијски дневник од 11. новембра 1944; Б. Јоксовић, н. р., од 8. до 11. новембра; Друга пролетерска, књ. III, стр. 555—558;

љен и увече, без већег успеха. Тада се батаљон вратио у Чалму. Рањеног командира су однели у превијалиште. У току ношења, једна граната је експлодирала близу самих носила. Носиоци су рањени. Командира су понела друга два борца, а остали су прихватили двојицу рањених. У бригадну болницу су тако стигла тројица рањеника. Дужност командира Пожешке чете преузео је Крајишник Митар Калкан, стари борац и пушкомитраљезац. Тако је после Сташића, и командир Луковић само месец дана командовао Пожешком четом.

После два дана, под притиском и честим нападима, непријатељ се повукао са већег дела свога фронта, па се 2. пролетерска, као и друге јединице, померила преко Мартинаца, Кузмина, Кукујеваца, Адашеваца, Илинаца, Нијемаца до Комлетинца, на јужном делу Сремског фронта.

Према ратним забелешкама Ђорђа Бујака, тада помоћника комесара Пратеће чете 2. батаљона, 28. новембра одржана је партијска конференција бригаде у Чалми. Тада је 1. батаљон имао 44 члана КПЈ и 35 чланова СКОЈ-а. По тим забелешкама, чете су имале по 10 до 12 чланова Партије и толико чланова СКОЈ-а.[142]

У време уласка у село Комлетинце, 7. децембра 1944, 2. бригада је, тако рећи, из покрета ступила у борбу са Немцима и усташама, који су направили испад из села Отока. Пре 2. пролетерске, 5. српска бригада била је ушла у Оток, али су је Немци и усташе, изненадним противнападом потиснули. Штаб 2. пролетерске је о томе обавештен док су батаљони били у покрету, па је успео брзо да реагује: убацио је у борбу претходницу и противтенковски топ, затим и цео 2. батаљон. У судару са далеко надмоћнијим Немцима, настала је криза. Посада је напустила топ, који је остао на ничијој земљи. Штаб бригаде је брзо увео у борбу 1. и 5. батаљон. Први батаљон се налазио на левом крилу бригаде. Ударом сва три батаљона, Немци су заустављени и, после жестоке борбе, враћени у Оток. Цена успеха била је превелика:
2. бригада је имала 22 мртва и 42 рањена борца.[143]

Комесар 2. пролетерске Бране Јоксовић записао је следеће појединости о тој борби:

> „Налазим неке Здравчићане (Бранино родно село, пр. Ј. Р.) и ћала. Причао ми је много. Пошли смо за јединицом. Шид је слободан. Лепо је место. Дан је сунчан.. . Много јединица се набило и крећу напред. Пету бригаду непријатељ је избацио из Отока. Контранапад наших двају најславнијих батаљона је вратио непријатеља, који је хтео по сваку цену да узме ово село Комлетинце и наш топ.

142. С. Урошевић, н. д., стр. 529—530; Операцијски дневник од 3. до 7. децембра 1944; Б. Јоксовић, н. р., од 3. до 7. децембра 1944; Борђе Бујак, ратне забелешке;
143. Операцијски дневннк за 7. децембар 1944; С. Урошевић, н. д., стр. 530—537;

Борбе су врло јаке, јер се ради о угрожавању окупираних Винковаца. Бригада трпи велике губитке, али се бори храбро. Не мари што је чистина и брисан простор, иде се напред и гине се. Ћале је видео ове борбе и моћи ће да прича какве су. Отишао је и ја сам га испратио.[144]

Тих дана, а и касније, многи родитељи и родбина бораца долазили су на фронт, у посету својима. Пешке су путовали по сто и више километара. Стари и већ оронули сељаци, са шареним торбама пуним поклона, чак од Шапца, Ваљева, Горњег Милановца, Чачка, Смедерева и других места долазили су на Сремски фронт, проналазили бригаду и своје најрођеније. Преко својих синова, унука и других, и они, и њихова родбина, и села, па и цела околина везивали су се за ?,. пролетерску бригаду.

Крваве борбе у правом смислу речи водила је 2. пролетерска бригада око Отока. Нападао се непријатељ и дању и ноћу, али му се ништа није могло без тешког наоружања и авијације, јер се био укопао тако да до последњег човека штити пругу Винковци — Брчко којом су се извлачили делови немачких јединица из долине Дрине. У нападу који је бригада изводила 9. децембра на Оток,
1. батаљон је нападао уз пругу према Винковцима, с циљем да је поруши. Пруга је врло слабо порушена, али се воз, пун Немаца, који је долазио из Брчког, ипак зауставио. У гоку борбе, Немци су били принуђени да се пробијају кроз мочвару, насталу изливањем Спачве. У правом тренутку долетело је неколико авиона који су тукли заустављени воз док су се Немци под борбом извлачили према Отоку. У операцијском дневнику бригаде за 9. децембар, записано је и ово:

„ . . . Борба је била врло жестока, у садејству авијације и минобацача. Ишло се у напад врло смело на читавом фронту у стрељачком строју, пребацивањем по десетинама. Са блиског одстојања извршен је јуриш на непријатељске положаје и то по брисаном простору. Непријатељ је сачекао наше храбре борце на блиском одстојању и на брисаном простору отворио паклену ватру из свих оружја и тако су наши затечени на брисаном простору тучени жестоко, нису могли продирати даље. Остали су на једном месту у намери да одрже освојени терен, али услед јаке ватре нису се могли даље одржати већ су се после три сата повукли. . . Наши губици: мртвих 14, рањених 46, и 3 контузована. Непријатељски губици, по нашој процени, избачених из строја око 30. . ,"[145]

144. Б. Јоксовић, н. р., за 7. децембар 1944;
145. Операцијски дневник, 9. децембра 1944. године; Друга пролетерска, књ. III, стр. 585—

После краћег времена, одлуком Врховног штаба, 2. пролетерска бригада се вратила у састав своје 2. пролетерске дивизије, која је у то време водила борбу у долини Западне Мораве. Бригада је до Руме пешачила, а онда се пребацила возом до Земуна. У Београду се задржала три дана, а потом је 27. децембра, возом отпутовала у Крагујевац. У Крагујевцу је дочекала нову, 1945. годину, с весељем и приредбама које су сами борци организовали. Већ 3. јануара вратила се у Београд, где су се окупиле све бригаде 2. пролетерске дивизије, као резерва Врховног штаба.

Од 3. до 17. јануара 1945. године бригада се одмарала у Београду. Четири дана по доласку у Београду врховни командант Тито посетио је бригаде 2. пролетерске дивизије, односно и све батаљоне 2. пролетерске бригаде. У просторијама где се налазио 1. батаљон, Титу је рапортирао командант Калушевић. Тито се кратко задржао међу борцима, распитивао се шта раде, како се одмарају и пожелео им успех у сваком раду. Било је хладно, па је Тито казао да ложе било шта само да се борци не прехладе за време одмора. И старим и младим борцима то је био други сусрет са Врховним командантом у Београду.

Одмор у Београду борци су искористили за обуку, посете биоскопима, приредбама, заједничком читању штампе, разговорима по четама и батаљонима. Одржани су партијски и скојевски састанци, четне конференције. Борци су нарочито волели да гледају совјетске ратне филмове. Тих дана и пред зградом у којој се налазио 1. батаљон и Пожешка чета, често су се окупљали грађани и распитивали се за своје познанике или рођаке, земљаке, позивали су их у своје домове, на разговор и чашћење. Долазили су људи из Шумадије, највише од Чачка и Ваљева, да виде своје синове и браћу. То је остављало врло пријатне утиске на борце. Поред осталог, и ти сусрети су сведочили о јединству народа и војске.

Средином јануара Немци су на Сремском фронту са две комплетне дивизије извршили изненадан продор на свом левом крилу, па је штаб 1. армије (армије су формиране 1. јануара 1945. године) тражио од Врховног штаба да му хитно упути на фронт 2. дивизију. Друга бригада је усиљеним маршем упућена на фронт 17. јануара. У Земуну су батаљони укрцани у воз, један батаљон је био у отвореним теретним вагонима, јер других није било. После краћег одмора у Чортановцима, преко Сремских Карловаца и Сремске Каменице, стигли су у Беочин, а следећег дана у Илок. У противнападу ширих размера, на делу фронта 22. јануара је учествовала и 2. бригада. Напад је био жесток, искуство непријатеља је било огромно — он се знао организовати за одбрану на сваком земљишту. Зато је 4. батаљон, који је био у првом ешелону, претрпео велике губитке. Сменио га је 1. батаљон. По видној ноћи, борећи се на брисаном простору, иако су одлучно наступале

и бориле се, све јединице су претрпеле стравичне губитке, а нису могле постићи веће успехе. За два дана борби избачено је из строја бригаде 226 бораца и старешина, од којих је 41 погинуо, а 185 је рањено. Нема сумње, и непријатељ је имао осетне губитке, иначе се не би устављао до Београда. Пошто је заустављен, фронт се стабилизовао.

НА ЈУЖНОМ КРИЛУ СРЕМСКОГ ФРОНТА

После тако жестоких борби и огромних губитака, бригада више није учествовала у борбама на Сремском фронту. Неколико дана је копала ровове и заклоне на другој и трећој линији одбране дивизије, а затим се одмарала у Илоку. Из околине Чачка, Крагујевца, Зајечара и Шапца примила је око 700 нових бораца, од којих су више од стотине распоређени у 1. батаљон. После тога предислоцирана је на одсек Дрине, код Лознице и Зворника и привремено ушла у састав 2. армије. У то време долином Дрине пробијале су се јаке немачке снаге из рејона Вишеграда и претиле да пређу у Мачву.

Бригада је у Бањи Ковиљачи прославила трогодишњицу формирања. На свечаној смотри, у весељу, на приредбама, сви борци су прославили празник своје јединице. Те вечери су слушали емисију Радио-Београда, посвећену бригади, коју је извела њена културна екипа. Посебно леп доживљај била је посета борцима омладине и делегације жена из Горњег Милановца и суседних села. Гости су донели скромне дарове, највише топлу одећу (џемпере, чарапе, шалове, рукавице), воће и колаче, са жељом да се то подели свима у јединицама.

Тих дана десили су се крупни догађаји у земљи. Између осталих, Народноослободилачка војска Југославије добила је име — Југословенска армија, а Врховни штаб је реорганизован у Генералштаб Југословенске армије.

Уокоро је 2. пролетерска бригада посела положаје у доњем току Дрине и скоро месец дана остала у мачванском селу Бадовинцима. У том селу све јединице су прославиле светску омладинску недељу — такмичећи се у обуци, културном и политичком раду и у спорту. Ту је извршена реорганизација 'бригаде — прешло се на тројну формацију, тј. од пет батаљона формирана су три. Први батаљон је само бројно увећан и појачан кадровима. Такође и Пожешка чета. Тада је штаб батаљона овако био састављен: командант Момчило Димитријевић, заменик Живорад — Жика Бакочевић Баковац, комесар Јово Црљеница, а његов помоћник Раденко Мартић, интендант Саво Барош и референт санитета Стана Радаковић. Команда Пожешке била је у овом саставу: командир Митар Калкан, политички комесар Љубинко Марковић Маркос, помоћник комесара Стојан Маринковић Цоле.

Првог и 2. априла 2. пролетерска се скелом пребацила преко Дрине у источну Босну ради извршења бочног удара и угрожавања немачких положаја на десном крилу Сремског фронта. (Сем 2. пролетерске, биле су ангажоване у саставу Јужне оперативне групе и 5. крајишка и 17. источно-босанска дивизија). Први батаљон је један дан остао у селу Студенцу.

Наступајући према Брчком, извиђачки органи 2. бригаде открили су да су се јаке немачке снаге утврдиле у рејону села Горње Бодериште. За освајање тог упоришта штаб бригаде је одредио 1. и 2. батаљон. Први батаљон је добио задатак да обухватом са источне стране нападне непријатеља у Горњем Бодеришту. Један вод 3. чете, који је био у претходници, Немци су лукаво увукли у своје положаје и окружили. Настао је крвав окршај, прса у прса. Видевши шта се догодило, командант батаљона Момчило Димитријевић командовао је јуриш. Батаљон је, у првом налету, избио до првих кућа у селу. Немци су, међутим, уз снажну подршку артиљерије, одбацили батаљон на полазни положај. С њим се извукао и вод, који је претрпео тешке губитке.

После таквог развоја ситуације штаб бригаде је обавестио штаб батаљона да ће артиљерија подржати следећи јуриш батаљона. Иако се крај рата већ видио, Момчило Димитријевић ту борбу оцењује као једну од најтежих које је батаљон водио. По упорности непријатеља, по драматици, по губицима, он је упоређује с бојевима вођеним у току битке на Сутјесци. Сем осталог, записао је следеће:

> „Тачно у одређено време, мир који скоро увек настаје пред велике окршаје, пореметила је заглушујућа тутњава артиљерије и минобацача. Гранате су погађале циљеве, сејале су смрт на положајима непријатеља. Код бораца и старешина батаљона завлада расположење и лица им се озарише, када видеше како наши артиљерци тачно погађају непријатељске ровове. На дати знак за јуриш, цео батаљон се као један човек силовито сјури на непријатељске положаје. Ошамућени артиљеријском ватром, Немци су се зачас поколебали, али се брзо средише и почеше да пружају жилав отпор. Настаде огорчена борба за сваки ров и за сваку стопу земље. Затрешташе и ручне бомбе, а непријатељска артиљерија је отворила ватру, тако да су се од дима и прашине борци могли тешко препознати. Упркос свему, борци су смело јуришали и често су се могли чути узвици: 'Напред пролетери!' 'Јуриш пролетери!' По упаду у село, батаљон је морао водити борбу за сваку кућу, па је напредовање било знатно теже, спорије, док нас, у једном моменту, нису сасвим зауставили. . .
>
> Видевши да ће батаљон заузети село, Немци су у борбу увели и своје резерве и силовитим јуришем, после борбе прса у прса, успели су да нас одбаце на ју-

ришни положај. У току дана, поновили смо још два јуриша, али су нас Немци одбили. Тек негде пред пад мрака, успели смо да их потиснемо према Брчком, заузмемо Бодериште и тако створимо могућност за даље наступање према Брчком.[146]

Губици у тој борби били су веома велики: само из 1. и 2. батаљона, у том једном дану, избачено је из строја 115 бораца, од којих погинулих — 41, а рањених — 74, како је записано у Операцијском дневнику бригаде. По казивању команданта Димитријевића, из 1. батаљона, било је близу стотину избачених из строја. У борби, поред других бораца и старешина, је погинуо командир 3. чете Миле Дукић, Банијац, а тешко је рањен један комесар чете и командир Пожешке чете Митар Калкан. Калкан, љути Крајишник, неустрашиви пушкомитраљезац и јунак, иако је био тешко рањен, није хтео да напусти положај чете док не изда потребна наређења заменику командира. Тек после тога, са готово одваљеним раменом, болничарке су га одвеле у превијалиште, а затим у болницу.[147] Уместо рањеног Калкана, за новог командира Пожешке чете именован је Борис Дугец, дотада командир Пратеће чете 1. батаљона.

Према обавештењима мештана, Немци су имали око 40 по гинулих.

Главнина 1. армије, пробила је Сремски фронт, па је 2. пролетерска 13. априла скелама пребачена преко Саве из Босне у Славонију, односно из Орашја у село Бошњаке. Док су пролетери били у покрету за Бабину Греду, штаб 1. армије је наредио да се 2. бригада врати у Босну, пошто је на територији на којој се нашла, непријатељ био разбијен. Бригада је око шест дана провела на огранцима Мајевице, у рејону Брода и Горње Брке, чистећи територију од остатака четничких група.

* * *

Борбе на Сремском фронту биле су и дуготрајне и тешке. Вођене су у посебним условима, из ровова и заклона у земљи, често по киши, блату и снегу. Тај рововски начин вођења борби, нарочито напади у равници, на које ни старешине ни борци нису били навикли, однео је знатне жртве. Тако су у борбама на фронту и за време пробоја, само из Пожешке чете избачена из строја три командира, Благоје Стошић, Властимир Луковић Баглов и Митар Калкан, поред више погинулих и рањених бораца и других старешина.

У ПРВОМ ПРВОМАЈСКОМ ДЕФИЛЕУ У БЕОГРАДУ

На крају, по наређењу Генералштаба ЈА, бригада је пребачена на Бежанију, код Београда. Ту је, на велику радост бораца

146. Друга пролетерска, кн>. III, стр. 626—627;
147. Операцијски диевник бригаде за 5, 6. и 7. април 1945; С. Урошевић, н. д., стр. 558—559; Момчило Димитријевић, изјава од 14. новембра 1983;

и старешина, добила почасни задатак — да учествује на првомајској паради у Београду. Неколико дана јединице су вежбале парадни корак. Уочи празника, на посебној свечаности, генерал-мајор Бранко Обрадовић, у име Генералштаба, предао је прва одликовања борцима и старешинама. На раднички празник 1. мај, цела бригада је учествовала у свечаном дефилеу. После смотре коју]е Врховни командант извршио 27. октобра на Бањици, то је био други дефиле пролетера испред Тита у временском размаку од пола године. Тај дефиле био је најрадоснији и најсвечанији. То је био дефиле слободе, јер рат је био готово на завршетку.

Друга пролетерска је из Београда пребачена на Копаоник ради чишћења територије од четничких остатака, који су још гајили некакву јалову наду да ће им западни савезници на неки начин помоћи.

За кратко време збили су се крупни догађаји: 9. маја капитулирала је фашистичка Немачка, јединице Југословенске армије на западним границама према Аустрији и Корушкој водиле су до 15. маја борбе са преосталим групацијама немачких, усташких и четничких јединица, које су желеле да се предају англоамеричким трупама, али су савладане, разбијене или заробљене. Тиме је и народноослободилачки рат био завршен.

НА КРАЈУ РАТНОГ ПУТА

Пожешка чета је крајем рата бројала око 120 бораца и старешина. Већина њих били су омладинци из Србије — Београда, околине Ваљева, Ужица, Чачка, Зајечара. Било је само десетак бораца из Босанске крајине, Далмације и Црне Горе. Од старих бораца, Пожежана, из строја у Чајничу ниједан није био у чети на крају ослободилачког рата. (Већина њих је изгинула на бојиштима широм земље, или су, пак, прекомандовани у друге јединице као старешински кадар). Команду чете су сачињавали: Борис Дугец — командир, Љубинко Марковић Маркос — политички комесар и Стојан Маринковић Цоле — помоћник комесара.

Ратни пут Пожешке чете је завршен.

Он је временски дуг скоро четири године, а просторно преко 24.000 км. Био је у правом смислу тежак и крвав. Истовремено, био је херојски и славан. Осим Пожежана, који су на тај дуги пут кренули из пожешког краја 1941, редове Пожешке чете попуњавали су Крајишници, Банијци, Личани, Далматинци, Црногорци, а после пробоја у Србију, у лето 1944. године, и многи млади борци из Топлице, Јабланице, Шумадије, Зајечара, затим из Београда, околине Чачка, Горњег Милановца, Ваљева, Шапца и других крајева Србије. Тако се у Пожешкој чети, током њеног ратног пута, борило више стотина бораца, од којих су многи погинуЛи или били рањени.

Од 84 Пожежанина, који су били у строју Пожешке чете у Чајничу, 1. марта 1942. године, њих 53 су погинула, односно две трећине бораца чете. Жестину борби које је Чета водила и величину губитака које је претрпела на свом борбеном путу потврђују подаци да је погинуло седам њених командира — Велимир Мићић, Ратко Јоковић, Лука Станић, Милорад Бонцулић, Радомип Тодоровић Бели и Благоје Сташић — као и шест политичких ко-

Генерација трећег разреда Учитељске шноле у Ужицу 1941. године. Међу њима су борци из пожешног краја: Драгомир Петровић Кокица, Милена Спасојевић, Драгослав Митровић, Славко Међедовић и Драгослав Вуковић Вуле

месара и њихових помоћника — Крста Пајић, Славко Међедовић, Пане Срдановић, Манојле Смиљанић Цимер, Матија Лапчевић, Милун Зечевић и Драган Кувељић.

Међу Пожежанима палим у НОБ-у, за народне хероје су проглашени Петар Лековић за живота, а посмртно, Радосав Ковачевић, Олга Јовичић Рита, Милорад Бонцулић Бонцула и Владимир Владе Радовановић.

Током ослободилачког рата, велики број Пожежана стекли су велика признања и добили високе командне и политичке дужности: комесара бригаде — Миливоје Радовановић Фарбин и Бранислав — Бране Јоксовић, помоћника комесара бригаде — Јован Стаматовић, члана ЦК СКОЈ-а Милијан Неоричић, начелника штаба бригаде Лазар Тешић, секретара, односно политичког комесара представништва штаба базе НОВЈ у Италији Драгослав Митровић; затим команданта и заменика команданта батаљона: — Радосав Ковачевић, Петар Лековић, Милорад Бонцулић, Миленко

Никитовић и Момчило Димитријевић; комесара и заменика комесара батаљона: — Пане Срдановић и Драгослав Марковић; комесара и помоћника комесара чета: — Славко Међедовић, Крста Пајић, Матије Лапчевић, Манојле Смиљанић Цимер, Милун Зечевић, Драган Кувељић, Првослав Новаковић Првко, Вера Димитријевић, Нађо Стефановић, Божидар Лазић, Миливоје Никитовић Фуртула и Боривоје Мићић; референата санитета батаљона Слободанка Недељковић и Кринка Томанић; неколико обавештајних официра, интенданата батаљона, више командира водова; више политичких и партијских радника на ослобођеној територији: — Јован Стаматовић члан ОК КПЈ за Ужице, Миливоје Никитовић, секретар среског комитета КПЈ, Бошко Лековић секретар среског комитета СКОЈ-а и др.

Пожешка чета на свом борбеном путу, попут многих других јединица Народноослободилачке војске (односно Југословенске армије), борила се, без одступања и компромиса, против свих окупатора и квислинга: Немаца, Италијана, Бугара, четника, љотићеваца, недићеваца, усташа, домобрана, балиста, муслиманске фашистичке милиције, тзв. зеленог кадра. . . Борила се, побеђивала, уништавала непријатеља земље и народа, али и сама трпела губитке; доживљавала толико пута радости победа, али и туге пораза и погибију најбољих бораца — хероја, бомбаша, митраљезаца, командира, команданата, комесара. . .

Ратник Пожешке чете, Миливоје Никитовић Фуртула, вечити оптимиста и занесењак, медитирајући над записима својих другова и другарица у бригадном листу „Без предаха", и сам је записао у зборнику „Друга пролетерска" ове редове:

> „...Листам: офанзиве обележене борбом, па славом. Иде колона 2. пролетерске, колона бораца за живот, за смрт освајачима. Остају гробови, а бригада живи, живи и расте.
>
> Корачамо тако по гробљу другова својих и по гробљу предака славних. Крв њихова заструји у нама као река немирна, и ликови њини засветле још јаче, ево их где поново стају у наш строј. Преврћем листове и питам: колико је војски наертало на наш сељачки гуњ.
>
> — Стој! — вичу Немци.
> — Стој! — вичу Италијани.
> — Стој! — вичу усташе.
> — Стој! — вичу четници.
> — С Т О О О Ј ! . . . — а ми идемо, падамо и дижемо се. . .
>
> Идемо, идемо...
>
> Нећете нае заплашити ни виком ни оружјем! Нећемо стати. И нисмо стали!

А где је био фронт.

На свакој стопи. . ,"[148]

Тај пролетер (умро 1980. године) најлепше је изразио, песнички готово, оно што би требало записати на крају борбеног пута Пожешке чете у 2. пролетерској бригади. Са мало речи, много је рекао — суштину која верно одсликава ратну стазу пролетера Пожешке чете у 2. пролетерској српској народноослободилачкој ударној бригади.

148. Друга пролетерска, књ. III, стр. 642—643.

VI ГЛАВА

ГОДИНЕ ТЕРОРА И ОТПОРА

Крајем 1941. године и касније, удружени окупатори, у сарадњи са снагама контрареволуције, заједнички су спроводили своје планове за борбу, прогањање и уништавање присталица НОБ-а и њихових породица. Немци су почетком 1942. године задржали у Пожеги посаду од око 50 војника, са месном командом, да би је, током године повећали на око 120 војника. У јесен су дошли делови злогласне СС-дивизије „Принц Еуген".

Осим немачке посаде, у Пожеги се, крајем 1941. и почетком 1942. године, налазио и одред Недићеве Пољске страже (око 100 војника) и једна јединица Љотићевог Српског добровољачког корпуса која је обезбеђивала железничку пругу од Јелен-Дола до Узића. Такође, у Пожеги и пожешким селима биле су смештене и легализоване четничке јединице, најпре под командом официра Вучка Игњатовића и Милоша Глишића, којима је Милан Недић дао чинове мајора. Недић је поставио мајора бивше војске Манојла Кораћа, родом из Расне, за окружног начелника. Он је постао један од најсурзвијих слугу окупатора — батинаш, терориста и убица.

Да би својим органима дао већу улогу и значај, Милан Недић је 27. децембра 1941, на конференцији у Београду, овластио нове окружне начелнике да могу, по свом нахођењу, да суде, прогоне, туку, па чак и да убијају људе.

> „ . . . Да би ауторитет начелника био што већи", рекао је он, ,,дат му је велики положај, дат му је ранг бригадног генерала, дата му је велика плата, дати су му додаци и даће му се сва средства да испуни своју мисију, али понајвише, даје му се моћ и снага силе. Да би закон добио важност даје му се оружана снага и сила, која ће бити под његовом командом у округу, а то је новоформирана државна оружана сила. Зато, због изузетно ванредних прилика, док то траје, дају му се судови, и даје му се нешто што је до сада код нас била

непозната мера, дају му се батине. Дакле, право на батинање... Те мере. . . треба нарочито употребљавати".[1]

Легализовани Пожешки четнички одред, који је извршавао Недићева наређења и од њега плате примао, оперисао је у Санџаку, све до половине 1942. године. Кад је дошло до спорова између Игњатовића и јединица Српског добровољачког корпуса, умешали су се и Немци. Они су заштитили добровољце, па су део четничких официра, међу њима и Глишића, похапсили, а Игњатовић је чак и убијен. Услед тога, тај одред се распао. Касније су четници настојали да формирају Пожешку четничку бригаду. У јесен 1942. то је остварио поручник Боривоје Манић. Бригада је имала „по списку", око 2.500 људи, а свега је око 30 људи било наоружано. Тада је у пожешком срезу почело формирање, по злу познатих, кољачких „црних тројки".

Општина горобиљска даје оцене о „националној исправности" ученина

У пожешком крају, у селима на Каблару и у Гојној Гори, у лето 1943. године, боравио је и Дража Михаиловић, пошто је побегао из Црне Горе, после пораза у бици на Неретви. Његово се присуство осетило као веома повољно за мобилизацију и развитак четничког покрета, нарочито у току наредне године, када су формиране две четничке пожешке бригаде,- сем њих, формирана је и тзв. летећа бригада, а затим и пожешки четнички корпус. У сеоским општинама и селима, четници су постављали команданте,

1. В. Глишић, н. р., стр. 287 и др.

Министарство просвете
Одељење за средње школе
II Бр.4353

14 марта 1942 године
у Београду

Господин Министар просвете под II Број 4353 од 13 марта тек. године одлучио је да се казне изгнањем из свих средњих школа на територији Војног заповедника Србије без права на полагање приватних испита према тач.4 § 43 Закона о средњим школама, ученици ових школа:

III мушка реална гимназија у Београду

Поркић Петар, уч.VIII$_3$ р., Максимовић Иван, уч.VIII$_2$ р., Пејовић Бојан,

Реална гимназија у Ужицу

Вицаковић Милинко, уч.VIII р., Ђурић Душан, уч.VIII р., Ђурић Љубомир, уч. VIII р., Ђурић Драгољуб, уч.VIII р., Дрндаревић Стеван, уч.VIII р., Јаворшек Вратислав, уч.VIII р., Масал Тихомир, уч.VIII р., Јоровић Бранко, уч.VIII р., Ерковић Саво, уч.VIII р., Чатић Михаило, уч.VIII р., Ђуровић Драгољуб, уч.VIII р., Обрадовић Војислав, уч.VII р., Арандјеловић Мирослав, уч.VII р., Жоловић Живко, уч.VII р., Зарић Миодраг, уч.VII р., Ђикјовић Милица, уч.VII р., Симонић Драгомир, уч.VII р., Ђокић Десимир, уч.VI р., Вукосављевић Миодраг, уч.VI р., Спасојевић Бошко, уч.VI р., Делобашић Душан, уч.VI р., Пријовић Драга, уч.VI р., Ђелић Сретен, уч.V р., Вујић Петар, уч.V р., Милосављевић Даница, уч.IV р., Новић Милена, уч.IV р., Долић Петко, уч.IV р. и Глушчевић Ружица, уч.IV р.

I реална гимназија у Чачку

Сокулић П.Милица, уч.IV$_2$ р., Димитријевић Б.Радослав, уч.IV$_3$ р., Јевђевић [illegible].Бошко, уч.IV$_3$ р., Ђукић М.Милорад, уч.IV$_4$ р., Чобовић [illegible].Милорад, уч.IV$_4$ р., Јанковић Р.Милица, уч.V$_2$ р., Ђиђановић И.Драгослав, уч.V$_2$ р., Милосављевић Ч.Вера, уч.VI$_1$ р., Бојић [illegible].Милица, уч.VI$_1$ р., Глишић Б.Славица, уч.VI$_1$ р., Ђујић М.Душан, уч.VI$_2$ р., Радаревић Д.Предраг, уч.VI$_2$ р., Пурић Ђ.Предраг, уч.VI$_2$ р., Радичевић В.Бранко, уч.VI$_2$ р., Поповић М.Милица, уч. III р., Ристић Б.Татјана, уч.VII$_1$ р., Ђаковић Б.Урош, уч.VII$_3$ р., Павловић

Виша девојачка реал.гимн.у Краљеву

Синић М.Михаило, уч.VI р., Вукчевић Д.Драгица, уч.VI р., Милуновић Д.Божидар, уч.VI р., Јованović М.Србољуб, уч.VII р., Матић Ж.Милутин, уч. VII р., Петровић Б.Добрисав, уч.VII р., Сарић М.Миодраг, уч.VII р., Марић М.Миодраг, уч.VIII р., Трифуновић Т.Милица, уч.VIII р., Шкуренко И.Крина, уч.VIII р. и Пантерац Ђ.Миновар, уч.VIII р.

II мушка реална гимназија у Крагујевцу

Милутин В.Жуднсав, уч.VIII$_1$ р., Цветић Л.Радисав, уч.VIII$_2$ р., и Ношовић-Стефановић М.Милан, уч.IV$_2$ р.

Списнови ученика који су исључени из средњих школа, „без права полагања приватних испита" (делови донумента на овој и следећој страни)

сеоске страже. У то време, само повремено, четници се сукобљавају — у облику препада — са љотићевцима и Српском државном стражом. Продор снага Народноослободилачке војске у јесен и зиму 1943-44. године у западну Србију још више је приближио четнике немачким и бугарским јединицама. Са Немцима су успоставили и официре за везу, преко којих су снабдевали своје)единице оружјем и храном, и обезбеђивали лечење рањеника. Главна и једина њихова борба била је и остала борба против НОБ-а.

У акцијама против НОП-а окупатор и његови сарадници увек су били јединствени. Организовано су спутавали, прогонили и уништавали омладину која је била опредељена за ослободилачку бор-

Учитељска школа у Ужицу

Бошњаковић Миленка,уч.I р., Јенковић Вера,уч.I р., Кајадиновић Божидар,уч.I р., Матијевић Божидар,уч.I р., Матић Љубомир,уч.I.р., Митровић Миодраг,уч.I р., Бетоновић Драгоје,уч.I р., Лазар Стеван,уч. I р.,Радосављевић Милош,уч.II р., Николић Јонка,уч.II р., Протић Олга,уч. II р., Кендић Надежда,уч.II р., Ресић Милун,уч.II р., Спиљанић Мојмир, уч.II р., Тошић Вересуб,уч.II р., Јојић Слободан,уч.II р., Јовашевић Славко,уч.II р., Целебић Душанка,уч.III р., Вукочевић Бранислав,уч. III р., Петронијевић Бојислава,уч.III р., Богдановић Божидар,уч.III р., Друловић Миодраг,уч.III р., Дујић Душан уч,III р., Ирић Вељко,уч.III р Николић Тиосав,уч.III р., Цвијовић Миодраг,уч.III р., Кутлешић Страхиња, уч.III р., Остојић Михаило,уч.III р., Стојановић Добривоје,уч.III р.,

Ранисављевић Александар,уч.IV р., Стефановић Милена,уч.IV р., Матић Надежда,уч.IV р., Вуковић Драгослав,уч.IV р., Дујић Ђорђе,уч.IV р., Јолић Душан,уч.IV р., Максимовић Милић,уч.IV р., Стојићновић Миодраг, уч.IV р., Ђиновић Владимир,уч.IV р., Урошевић Радосав,уч.IV р., Вазовић Блажо,уч.IV р., Бојовић Паун,уч. V р.,Јосовић Јосиф,уч.V р.,Вуковић Надежда,уч.V р.,Ђурић Милојко,уч.V р.,Шлајоновић Љубомир,уч.V р., Терзић Миодраг,уч.V р.,Глишић Миодраг,уч.V р.,Грбић Бранислав,уч.V р., и Алексијевић Драган,уч.V разреда.

О предњој одлуци господина Министра просвете извештавате се ради знања и даљег управљања.

Расписано:
1)Окружним начелствима;
2)Свима директорима средњих и учитељских школа на територији Војног заповедника Србије;
3)Просветном гласнику.

По наређењу
Министра просвете
начелник
Одељења за средњу школу,

бу. Још у децембру 1941. године, Недићеве просветне власти су наредиле да управе свих средњих школа изврше критички преглед националне поузданости свих својих ученика и да их разлуче у три категорије: на национално безусловно поуздане, на комунисте и симпатизере, и оне који лако подлежу утицају околине Недићеве власти у срезу и у сеоским општинама ревносно су, уз контролу и пуну сарадњу четника, извршиле то наређење и јавиле су управама школа све што се тражило. Тако је начелство среза пожешког, 21. јануара 1942, актом пов. бр. 32/42 обавестило управу Гимназије у Ужицу о националној „поузданости" ученика родом из села Горобиља. Сретен Бјеличић, ученик петог разреда, категорисан је као „сарадник са комунистима", Владимир Неоричић, ученик истог разреда, да „лако подлеже сугестијама околине", док је за неколико ученика шестог разреда записано да су „национално поуздани безусловно".

Недићев министар просвете, Велибор Јонић, по налогу немачког војног заповедника Србије, а на основу извештаја школских управа, донео је 13. марта 1942, одлуку „да се казне изгнанством из свих средњих школа, без права полагања приватних испита", ученици из пожешког среза:

> Из гимназије: Кувељић Драгољуб, ученик VIII разреда, Цвијовић Милица, ученица VII разреда, Цвијовић Драга, ученица VI разреда, Ђелебџић Душан, ученик VI разреда, Глушчевић Ружица, ученица IV разреда, и Бјеличић Сретен, ученик V разреда.
>
> Из учитељске школе: Јешић Слободан Цоле, ученик II разреда, Ђелебџић Душанка, ученица III разреда, Цвијовић Миодраг, ученик III разреда, Вуковић Надежда, ученица V разреда, Стефановић Милена, ученица V разреда, Јосовић Јосип, ученик V разреда, и Алемпијевић Драган, ученик V разреда.[2]

Немци су толерисали и помагали четнике свим средствима, укључујући и наоружање, кад год су водили борбе против јединица Народноослободилачке војске и злостављали народ. Прогонили су их врло ретко, обично кад им, као савезници, нису били потребни (у неколико махова 1942. и 1943. године). Онда су их поново помагали и наоружавали, крајем 1943. и током целе 1944. године — и даље до коначне заједничке пропасти, у Србији, у јесен 1944, и у Босни 1945. године.

Почетком 1943. године у већем делу западне Србије распоређене су бугарске фашистичке јединице. Споразумом између Хитлера и бугарског цара Бориса, бугарски 1. окупациони корпус, који је још 1942. године био стациониран у источној и југоисточној Србији, проширио је своју окупациону зону и на западну Србију, јужно од линије ЈТапово — Ужице — Бајина Башта. У Пожегу и

2. Историјски архив Титово Ужице, Фонд Више гимназије од 1933. до 1945. године.

суседна места дошли су делови бугароке 9. дивизије, који су од 6. до 16. јануара 1943. године сменили делове 7. СС-дивизије „Принц Еуген", који су упућени у Босанску крајину ради учешћа у четвртој непријатељској офанзиви. Састав бугарских снага се касније повећавао. У јесен 1943. године, у Пожеги се налазио штаб 61. бугарског пука, са пола батаљона пешадије и три батерије артиљерије. У децембру те године био је и 2. батаљон 63. бугарског пука, а у пролеће 1944. још и један пешадијски и један митраљески батаљон, две батерије топова. . .[3]

Бугарске јединице су у првим месецима окупације, а нарочито касније, показале сву своју крвожедност. Починиле су низ злочина над народом, извршиле многобројне пљачке, тако да су у

КОМАНДА МЕСТА
Бр. 180
25 јануара 1942 г.
ПОЖЕГА

НАЧЕЛНИКУ ОКРУГА УЖИЧКОГ

УЖИЦЕ.-

Учитељица Зорка Цвијовић сада је на служби у с.Каленићу.

Како је именована радила са комунистима и била помоћник комесара комунистичког у Пожеги на послу,те је за Пожегу и срез важила као активни комуниста.Њено почетно постављање изазвало је револт и огорчење грађана овог среза као и створило слику у народу да се неправе поступа према свим припадницима комуниста,те молим да се одмах суспендује са дужности и на ову дужност да се више не поставља.-

Командант,капетан 1.кл.

27.I

Пр: Цвијовић Зорка учит.
Каленит - комунисти.

Отпр.

564/

Одлука окружног начелника Ужица да се учитељица Зора Цвијовић, као сарадник комуниста „удаљи са дужности без плате”
(документи на овој и следећој страни)

3. Извештај к-та Југоистока од 20. и 21. марта 1944. (А, ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т, Ф 256/533-34; Златибор, стр. 153.

Бр. бр. 564 42

Предмет: Извјавити
Зорка учитељица
Коленић-удаљена
од дужности.

У вези извештаја Команде Места у Пожези, пов. бр. 180 од 25-II-1942. године а на основу наређења г. Председника Министарског савета бр. 2422 од 24-XII-1941 године, з-а 236 ст. 1 закона о службеницима и чл. 10 Уредбе о административним судом закона.

Одлучујем

да се хитно удаљи од дужности без накнаде:

Извјавити Зорка учитељица народне школе у Кавеници срез Жагубица,

Која се, према извештају Команде Места у Пожези, пов. бр. 180 од, радила на комунистичкој и била помоћник комесара комунистичког у Пожези на терену.

Ужице, 1/III 1942

Војни начелник,
Мих. Р. Ђорђевић

Sc 10/III -

(на хитне, одмах)

Среском начелству
Пожега

На знање и извршење, с тим да у најкраћем року провериће непрану по Кавеници и о томе извести ово начелство. Непрану треба да се сместрани и обрк-ствна.

народу биле омрзнуте исто као и немачки окупатори. У зерствима, терорисању народа, нарочито присталица НОБ, паљевинама кућа и друге имовине, оне су, ако има куд, биле суровије од немачких. У многобројним пљачкама, бугарски фашисти су узимали народу сав алат, чак и алат (средства) за домаћу радиност, сем осталог, гребене за чешљање вуне, односно конопље, па их је народ прозвао — „гребенарима".

ПОЖЕЖАНИ У ЛОГОРУ НА БАЊИЦИ

Управник града Београда наредио је 10. јула 1941. године председнику Београдске општине да организује концентрациони логор на Бањици у циљу изоловања комуниста који буду ухапшени. Немачки окупатори и квислиншка Специјална полиција Милана Аћимовића, односно Милана Недића, у првом реду су упу-

Бошко Бећаревић лично је против пуштања Драгољуба Ђорђевића из логора

ћивали у логор на Бањици напредне људе, пре свих других чланове Комунистичке партије Југославије, затим симпатизере КПЈ, истакнуте синдикалне раднике и друге. Та упућивања у логор почела су одмах после напада фашистичке Немачке на Совјетски савез.

Међу првим ухапшенима који су доведени у логор на Бањицу били су и двојица Пожежана. Већ 9. јула 1941. године, затворен је Драгољуб (Милојко) Ђорђевић, секретар Среског комитета КПЈ у Пожеги, који је ухапшен у ноћи 23/24. јуна, у Пожеги, и Миодраг (Живорад) Брадоњић, родом из Речица, а живео је у Нишу. Сем њих двојице, те године су затворени и ови Пожежани:

4. октобра Драгољуб (Милутин) Станић, родом из Табановића, а

живео је у Београду, 4. новембра, др Драгољуб (Милутин) Живковић, родом из Пожеге, директор санаторијума у Београду; затим, у децембру, Тадија (Светозар) Јанковић, конобар, родом из Љутица, Рајко (Миладин) Кречковић, ковач, родом из Здравчића, и Милан (Радисав) Павловић, родом из Пожеге.

После великих хапшења и стрељања у Пожеги и пожешким селима, током децембра 1941. године, која су извршили Немци и четници, 26. децембра, у првом великом транспорту отераних у Бањички логор, међу 437 Ужичана, налазило се 211 Пожежана —

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА
Одељење социјалне полиције
Пол.II број.665, 1943.год.-IV.
19 марта 1943 год.
Београд.

ШЕФУ КОНЦЕНТРАЦИОНОГ ЛОГОРА.

БАЊИЦА-БЕОГРАД.

Као таоци спроводе вам се следећа лица:

1./ РАДОВАНОВИЋ П.ПЕРСИЋ, рођен ОСТОЈИЋ, по занимању домаћица, рођена 25 октобра 1920 у Мутању, среза Шумадијског, срез пом.Светозара и Сабинке, рођене Пауић, удата, мајка једног детета, са старом у Ужичкој Пожеги, упућује се као таоц због кривичних дела, која се сама налази у притвору РАДОВАНОВИЋ МИЛИВОЈА, кројача из Уж.Пожеге и

2./ ЈАНКОВИЋ МЕЛИНА, рођена ПУЛУРИЋ, по занимању домаћица, рођена 13 августа 1912 у Уж.Пожеги, мајка двоје деце и супруга, рођене Јоцић, веро православне, удата упућује се као таоц одраслог члана породице, који се сама налази у притвору ЈАНКОВИЋ ОБРАДА, судског приправника из Ужице Пожеге.

Наређује се упућивање са упутством у том правцу, и отпуштене чланове породица, и отпуштене заведене у потпису, па се молите за пријем истих уз потврду на копцепту овог предмета,

Управа града Београда упућује у логор Персиду Радовановић и Мелину Јанновић као таоце, а Љубишу Персиног сина од 14 месеци тзв. одсеку за дечју заштиту (други документ на следећој страни)

готово половина из читавог ужичког округа. И следећих година, нарочито 1942. и 1943. и 1944. године одвођење у логор је настављено,- у 1944, било је нешто мање јер је, тако рећи, и последњи човек под приомотром отеран у логор, ако није успео да побегне у партизане.

У 1943. години окупатори — Немци и Бугари — и њихови савезници настављају прогоне партизанских бораца, позадинских радника и родољуба. Удруженим снагама немачки и бугарски фашисти недићевци и љотићевци — уз помоћ четника — извршили су и неколико масовних тзв. казнених експедиција у којима је страдао велики број сеоског становништва, а такође и велики број отеран у логор на Бањици и друга мучилишта.

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА
СЕКЦИЈА ОПШТЕ ПОЛИЦИЈЕ
Бр.
9 марта 1943.године
Београд.

ОБАВЕШТЕЊЕ

Чеда Ж. је упутити РАДОВАН ЊУЊИЋ, дете старо 14. месеци, од оца Милована, и мајке Ђ. рођ. из Пожега (Ужице), чија се мати налази у притвору код Б.Б.Г. Одељења, а молбом да се исти пошаљу ради противу четничке банде под Б.Б.Г. Одељења не сматра.

По наредби
Шефа одељења специјалне полиције
дос. Чеперић,

Једну од стравичних казнених експедиција Немци и Бугари су извршили од 14. до 22. јула у подручју планине Маљен. По немачким изворима ова операција (шифра „Моргенлуфт") изведена је против Штаба ДМ који се налазио у Дружетићима. Тобож, тражили су четнике, а хватали сељаке. Почетак операције је држан у највећој тајности. Учествовале су јаке и бројне немачке јединице: делови 297. пеш. дивизије, и батаљон 5. моторизованог пука, један батаљон пука „Брандебург", делови бугарских јединица и 535. гранични пук. На територији на којој је извршена казнена експедиција тих дана био је заиста Михаиловићев штаб са око 500 до 600 четника, а за време операције Немци нису убили нити заробили ниједног четника. И нико, баш нико, ниједан четник није убијен! Ниједна четничка пушка није опалила. Немци и Бугари су ухватили 455 људи, већином сељака, запалили 21 кућу, а у логор на Бањици 20. јула отерали 85 лица.[4]

Логораши су били изложени гладовању и мукама на разне начине, зависно од тога како су их оптужили домаћи изроди приликом хапшења или касније, кад су већ доспели у логор. За Адама Мићића, члана Партије, учитеља и заменике командира 2. чете, на пример, лично је Манојло Корач, четнички мајор и Недићев окружни начелник у Ужицу, написао оптужујуће писмо Драгом Јовановићу, квислиншком управнику града Београда:

4. В. Глишић, Терор и злочини наиистичкс Немачке у Србији од 1941. до 1944. године, „Рад", Београд 1970, стр. 166; Архив ВИИ — немачка архива 27 — 7/2; Архив ВИИ, Мф — В. Т. - 501;
Гојко Шкоро, Ужичанн у концентрационом логору на Бањици, Народни музеј ТУ, Титово Ужице 1983, стр. 200^207.
— Стенографске белешке, Архив ЦК КПЈ, УГ 1712, стр. 38—39.

„Код вас се у затвору са осталим интернираним комунистима из Ужица налази и злогласни комуниста и комунистички четовођа, учитељ Адам Мићић, из села Годовика. . . Напред именовани за све време учитељске службе, своје ђаке је учио и васпитавао само у комунистичком духу. Ђаци његових разреда нису се знали ни прекрстити ни помолити богу. Поред деце, ђака, именовани је завео и велики број одраслих људи, те због њега и још неколицине њему подобних учитеља. . .

Управе града Београда

7

З А П И С Н И К

О саслушању БОЖИЋ ДЕСАНКЕ, домаћице из Пожеге Ужичке, са станом у Краља Петра улици број 53.

I

Зовем се Божић Десанка, домаћица, рођена 29-II-1920 године у Пилатовићима, среза драгачевског, од оца Милоја и мајке Раје, рођене Карић, неудата, Српкиња, вере, православне, држављанка б. југословенска, неосуђивана и некажњавана.

II

Основну школу свршила сам у Пожеги Ужичкој, те по свршеној основној школи учила сам 4 разреда гимназије у Ужицу. Са школовањем нисам продужила, јер сам 4 разред понављала. Од године 1935 стално се налазим у Пожеги код родитеља. Отац ми је био у Ужичкој Пожеги кафеџија. За

Записник о саслушању Десанке Божић

и има највећи број комуниста у срезу пожешком.

У циљу смирења националног живља, не само са територије среза пожешког, већ и са територије целог округа ужичког, молим да се именовани одмах стреља. Именовани је, поред изнетог, као резервни поручник, водио партизанску чету и учествовао у свим борбама против српских четника. . ."[5]

Тај издајник Манојло Кораћ многе родољубе је послао у смрт. Неколико пута је долазио међу Ужичане, затворене у логору на Бањици, где је често правио „представе", тражећи да појединци казују шта су и где радили, да певају партизанске песме! И после свега, обећавао им је да ће их вратити у „свој округ" да им се тамо, тобож, суди, ако знају „Оче наш".

5. Историјски архив Београда, писмо Манојла Кораћа, бр. 6035 од 9. априла 1942. године, IV — 167—3.

Логораш Љубомир Станић наводи да је управник логора Вујковић питао њега и Душана Топаловића — познају ли Виђентија Станића и Светозара Николића (један је био недићевски председник а други кмет општински у Горобиљу), и какви су то људи? Они су рекли да су то добри људи, на шта је Вујковић прочитао шта су о њима написали „добри људи" из Горобиља. А написали су, између осталог, да су Љубомир Станић и Душан Топаловић спалили књиге пореске управе у Пожеги и приморали благајника да преда новац партизанима. Због тога је Вујковић истукао пендреком старог Станића, тако да је, обливен крвљу, пао у несвест. За

Решење о упућивању кројача Владимира Радића у логор на Бањици

Средоја Маркићевића, капетана бивше Југословенске војске и начелника штаба Чачанског партизанског одреда, и његовог брата Вучка Маркићевића такође су стигли оптужујући подаци да су комунисти — од почетка рата! Податке су „оверили" и доставили логорској управи недићевско-четнички људи из села Пилатовића: „председник Велимир Маркићевић и чланови одбора Стојан Маслар, Страјин Мајсторовић, Стеван Савић и Милутин Голубовић. Вучко је на ту оптужбу реаговао речима да „није важно ко ће преживети, али да ће победа бити наша". Средоје је закључио речима: „Моји нам одсекоше главе".[6]

За поједине логораше вођена је дуга преписка између управе логора и окружних, односно среских власти око њихове даље судбине. Из списа Историјског архива Београда сазнаје се да су

6. Л>. Станић, н. р., стр. 21—22.

сремски начелник и старешина сремског суда у Пожеги, у лето 1941. године, у преписци са Управом града Београда, односно логора на Бањици, упутили повољна мишљења о Драгољубу Ђорђевићу, секретару Сремског комитета КПЈ у Пожеги. Међутим, Ђорђевића је издао Ратко Митровић (познат по надимку Београдски), бивши члан ЦК СКОЈ-а, који је, као ухапшеник, дао Специјалној полицији тачне податке о више партијских кадрова. То се види из забелешке Светозара Беćаревмћа, написане 23. априла 1942. године:

0 ПИСАКV,

Комуниста из среза Пожешке који су упућени у концентрациони

25 септембра 1942 год.

Ред. број	Презиме и име	Надимак	Име оца	Име мајке и њено девојачко презиме	Дан месец и година рођења
1	Неговановић Милан	Царевић	Стеван	Ана	1-XI-1882
2	Вранешевић Здравко	--	Аврам	Иванка девојачко презиме Зечевић	1901
3	Николић Ђурђе				32 год.

Упућивање комуниста у концентрациони логор, септембра 1942.

> „Пошто (је) истрагом противу Ратка Митровића и др. утврђено несумњиво чланство именованог у Партији, то његово пуштање не може доћи у обзир, па према томе, архиви — картотеци за досије. Беćаревић".[7]

Управа логора је тражила податке од начелства у Ужицу за логораша Мића Мићића о томе „да ли лице спровести тамо или га пустити овде у слободу или га и даље задржати у логору". Среско, односно окружно начелство одговорило је „да именованога треба и даље задржати у логору, с обзиром да су његови стричеви Мићић Раденко и Бошко — који су живели са њим у кућној заједници — комунисти који се и данас налазе у бекству, а који су именованог и натерали да ступи у редове партизана.. ."[8]

Логораши су доносили нове вести у логор на Бањици. Међу њима, а и у народу се знало да су се, у току зиме, ужички и чачански, односно шумадијски партизани одржали у рејону Златара и Нове Вароши и да су пожешке партизанске чете прешле преко Лима у Санџак. То је, поред осталог, држало морал логораша и учвршћивало њихово уверење у коначну победу.

7. Историјски архив Београда, Специјална полиција, пов. II, НО 147.
8. Архива Музеја Т. Ужице, бр. 7653.

После ислеђивања и мучења, један део логораша, међу њима и 127 Пожежана, враћен је у Ужице или у Пожегу — на даља ислеђивања. По повратку у Ужице, свима је поново суђено, па су већином „пуштани кућама", с тим да су се сваког дана или сва-

Рег. Бр 2981
27 марта 1942
БЕОГРАД

7653

ОКРУЖНОМ НАЧЕЛСТВУ

У Ж И Ц Е

У Концентрационом логору је част известити да се као притвореник у овом логору налази М и ћ и ћ Мићо, земљорадник, стар 18 година, родом из села Годовика срез пожешки који је заједно осталима спроведен у групи из Ужичке Пожеге још 26.XII.1941 год.

Именовани је био одређен осталима да се спроведе томе Начелству 15.II.1942 год. али тада није могао бити спроведен из разлога што је био болестан и налазио се у болници.

Како је сада именовани оздравио то се моли Начелство за извештај како ће се поступити у овом случају, -дали спровести лице тамо или га пустити овде у слободу или та и даље задржати у Логору.

Предње се доставља, с молбом на надлежност.

ЦЕНЗУР БЕОГРАД

да именовани спроведе и на даље задржати у логору, с обзиром да су његови сродници Митић Ђорђе и Бојко који су живели са њима у кућној заједници - комунисти - који се налазе и даље у бегству, а који су именовани и наложено да сиђу у редове партизана, па да нису ова заједница, која је и заступила молиоца

18/V.942
Ужице

Среске начелнике

ког другог дана, односно недељно морали јављати властима — да су „на лицу места". У свим случајевима, то су била понижавања, разне освете издајника, или су били изложени потсмесима других и шиканирању. Дешавало се, међутим, да су „ослобођени" појединци поново враћени у логор.

Радосав Рашо Милутиновић у својим сећањима на логорске дане записао је, поред осталог, како се „судило" логорашима из пожешког среза који су са Бањице враћени у Ужице:

Начелство среза пожешког
Пов.Бр.:93/42

Пожега Ужичка,9 фебруара 1942 године.

Предмет: Учесници теренске акције комуниста-потрага.

Окружном начелству Округа ужичког

Ужице

У вези вашег наређења Пов.Бр.:290/42 од 6 фебруара 1942 г,часа ми је саопштити,да је Миломир Вучковић,зем,из села Узића,Општине виноградске,среза пожешког,према извештају надлежне Општине,отеран у логор у Београд,о чему је оригинални акт Пов.Бр.:91/42 од 6 фебруара 1942 г,послат извештај.

Срески начелник

Начелство Среза Пожешког - Пожега -

Срески начелник из Пожеге извештава да је Миломир Вучковић из Узића отеран у логор на Бањицу

„После извесног времена заказаше суђење. Затвореника има из Рупељева и Рогу. На дан суђења, у преком суду су били: два Немца и два четника, чијих се имена не сећам: Поред тога, из наше општине била су тројица „исправних грађана", и то: председник општине, деловођа и кметови из Рогу и Рупељева. Када изађох пред чланове преког суда, немачки официр у том тренутку поздрави Миљка Диковића, који је носио „Карађорђеву звезду", а затим се преко тумача обрати Миљку и осталим лицима из наше општине. Немац их упозори да они одговарају за сваког човека кога буду пуштали, затим им скрену пажњу да ће они бити стрељани, ако се касније догоди да неко од оптужених након пуштања из затвора — оде у шуму. Диковић му на

то одговори: 'Господине мајоре, ово су добри младићи и за кога ми будемо гарантовали, знајте да тај у шуму неће отићи'.

После тога прешоше на саслушавање. Постављају нам скоро иста питања, као и на ранијим саслушањима. Ми, наравно, дајемо исте одговоре. За време суђења није било батинања. Диковић и остали који су били позвани „по службеној дужности", гарантовали су за све нас. Захваљујући таквом њиховом ставу, пустише нас све да идемо кућама, сем Велисава Глушчевића и Видоја Младеновића. Њих двојицу је теретио четнички по-

Персида Радовановић са сином Љубишом, кога су, над је напунио само годину дана Недићеве власти одузеле од мајке, а њу отерале у логор на Бањици

ручник Танкосић, који је изјавио да су му из куће однели официрско одело и војнодржавни пиштољ за време Ужичке републике. Као доказ, служила му је признаница коју су она двојица потписали приликом одузимања пиштоља и униформе.

Сећам се да су због тога обојицу отерали у Немачку, одакле се Велисав касније вратио, док је Видоје страдао у немачком логору (у логору на Бањици, пр. • J. P.).

Нас остале пустише кућама, али под условом да се редовно јављамо немачкој команди у Пожеги сваки трећи, а касније седми дан".[9]

Међу многим женама из пожешког краја — бившим борцима, активискињама и родбином партизана — отераним у бањички логор била је и Персида — Перса Радовановић. Почетком децембра била је пред порођајем па се, са мајком Сибинком, сакрила у Љубиш, код породице Жунић. У Љубишу се породила. Након 14 дана, пронашли су је четници и предали Специјалној полицији. На јемство тадашњег председника општине Драгог Костића задржана је у Пожеги док је дете напунило годину дана. Тада јој је дете одузето и предато тзв. одсеку за дечју заштиту, а она одведена у Специјалну полицију, па одатле у логор на Бањицу. Ту је

9. Радосав Рашо Милутиновић, Од пожешког затвора до Бањичког логора, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега.

остала до 3. октобра 1944. године, када је логор распуштен. Са другим активистима, Перса је у логору радила на проширивању илегалних веза. Повремено је достављала илегалним пунктовима у Београду имена логорашица које нису добијале пакете.[10] Њеног оца Светозара четници су одвели и стрељали у Ариљу.

Живот у логору био је тежак, кретао се ивицама мучења, понижавања, физичких туча и смрти. Није било никаквих прописа, већ је све остављено самовољи логорских власти, нарочито стражара — жандарма, кључара. Логораши су спавали у ообама без кревета, на даскама, собе се зими нису грејале. Само једанпут се могло ићи у клозет и на умивање у току дана, једном у шетњу и то у строју — са рукама на леђима и подигнуте главе, а ништа се није смело говорити, нити су се логораши смели поздрављати. Често су логорске власти терале логораше да трче око зграде — до бесвести, да лежу у блато, да се ваљају. За најситније „грешке" добијали су батине — пендрецима, кундацима, ударцима цокула Појединци од логорских власти, нарочито Немци, иживљавали су се на најсуровији начин: да би казнили логораше често су „туткали" керове на њих — који би их уједали, цепали им одећу, рањавали; упадали су у купатила кад су се купале жене и девојке — да би их наге тукли пендрецима, најчешће по грудима.

Од великог броја логораша, само мали број је ослобођен — свега 68 (1941. — тројица, 1942. — њих 46, 1943. — 13, 1944. — 6).

Исхрана у логору се састојала, најчешће, од тикава, понекад од пасуља, са ретко којим зрном, и са врло мало суве, често буђаве проје. У ствари, то је био један од метода мучења — исцрпљивање и убијање глађу. Дуго времена, било је забрањено примање пакета од родбине, а кад је одобрено, логорске власти су крале пакете или из њих узимале све што је вредело. Управници су намирницама из тих пакета — хранили своје свиње и живину.

Логорашима је био забрањен сваки контакт са члановима породица, па нису давана никаква обавештења, чак ни о томе да ли су доведени у логор или уморени. Ипак су вести, каткад понеко писмо, цедуља, порука одлазили са Бањице родитељима, родбини, пријатељима. Односили су их отпуштени логораши са Бањице. Понекад су и „споља" долазиле вести од логораша, (најчешће у проји, у тегли мармеладе, у крагни кошуље), о народноослободилачкој борби, стању на савезничким фронтовима доносили су нови логораши. Иако је сваки разговор у време „шетњи" био забрањен, логораши су и то савлађивали: „поздрављали" су се — лаганим додиром руке по челу, а „разговарали" се — прстима, тзв. штрикањем.

Концентрациони логор на Бањици био је прави логор смрти. Готово сваког дана немачки окупатори и домаћи издајници стрељали су или на други начин убијали затворенике, међу њима чак и децу и жене пред порођајем. За три године у бањичком ло-

10. Жене Србије у НОБ, „Нолит", Београд 1972, стр. 504.

гору осуђено је на омрт и погубљено 115 заробљених партизанских бораца, позадинских радника или других родољуба из бившег Пожешког среза.

Борили су се људи, овде, у мучилишту на Бањици, пркосили су окупатору и издајницима народа. Борили су се голоруки, гладни, али наоружани духом слободе. Умирали су без јаука, најчешће с поздравима својим најмилијим и борцима на бојиштима Југославије. Само ретки појединци успели су нешто да протуре ван логора, неки доказ отпора, неку поруку, писмо. Необичном случајношћу, последњи стрељани Пожежанин, економиста, банкарски чиновник, Ратомир — Раде (Ера) Вукићевић, родом из Глумча, успео је да својим родитељима пошаље писмо, у коме им је поручио да не тугују за њим, јер умире за слободу. То писмо је пример како се воле свој народ и његова слобода, и како се мрзе издајници и слуге окупатора, колико се верује у прогрес и кад се, њега ради, иде у смрт. Оно у целини гласи:

„Араги моји родитељи!

Ви сте ми увек били врло блиски и врло мили. Моје мисли су најнешће с вама, као ихто сам осећао да сте и ви увек са мном. Знате ме какав сам био у животу. Настојао сам да вас нигде не осрамотим, већ да свуда прођем као поштен човек. Мој живот, који нисам ценио више од осталих поштених људи, добровољно сам принео на олтар слободе нашег народа. Ви ћете ускоро видети праву слободу, коју ће издејствовати најбољи међу најбољима. Поносите се што је и ваш син, својим поштеним радом и исправним ставом ушао у ред поштених бораца за вашу слободу. Вама ће бити тешко, јер свога старунца никада више нећете видети. Али не очајавајте! Ви имате још доста деце, моје браће и сестара. А изнад свега тога, ваша деца су сви поштени младићи и девојке. У њима гледајте мене. Њихова дела, то су и моја дела, њихов успех и мој је успех. Имајте у виду да су у овој борби пали милиони људи. Сви су они деца својих родитеља. Њихови родитељи воле их ништа мање него ви мене. Па кад њихови родитељи могу да се утеше, нађите утехе и ви. Аико, Цане, Добрила, Радојка, Милена, Гина, Мица и Стаменка исто су толико ваши колико и ја. Љубав коју сте гајили према мени, пренесите на њих. Сви вас воле и поштују колико и ја.

Као ваш најстарији син, као дете које вас много воли, ја вас молим да не јаучете и не кукате кад чујете да више нисам међу живима. Примите ту вест хладно, исто онако као што ваш старунац мирно, подигните главе, са осмехом на лицу, одлази на стрели-

ште. Непријатељ убија моје тело, али мој дух остаје да живи. Много ми поздравите браћу, која ће ме осветити, сестре и њихову децу. Њихов брат и ујак борио се и пао у борби за њихову слободу, срећу и бољи живот. Нека не очајавају, нека не плачу, јер ни њихов брат и ујак није плакао, већ подигните главе ишао у смрт. Знам зашто умирем, јер су за исту ствар умрли милиони људи. Они који остају наставиће нашу борбу до победе, која је на прагу.

Последњи пут у животу топло грлим и љубим своје родитеље, своју браћу: Лика и Цана, сестре: Добрилу, *Радојку, Милену, Гину, Мицу и Стаменку, као и сестриће и сестричине. Такође, поздрављам сву своју родбину и позивам их да буду добри. Поново вам напомињем — не плачите што сте ме изгубили, већ се поносите што сте имали доброг сина! На свој последњи пут одлазим, не сам, већ у друштву много поштених другова.*

Последњи рукољуб родитељима, а браћу, сестре,
њихову децу и целу породицу топло грли и љуби
Бањица, 10. јун 1944.

ваш Р ад е"[11]

Делови опроштајног писма које је Ратомир Вукићевић Ера упутио из логора на Бањици својим родитељима у селу Глумну

11. Историјски архив Титово Ужице, Фонд Бањичког логора; Г. Шкоро, н. д., стр. 270—6.

Ратомир Вукићевић је написао докторску дисертацију „Кредитирање пољопривреде у социјализму", али је није бранио, јер је упућен на војну вежбу. У војном пучу 27. марта 1941, као резервни поручник, командовао је водом који је заузео Београдску радио-станицу. Био је члан КП, илегалац и диверзант у окупираном Београду. Трипут је хапшен. Двапут је успео да се извуче, а после трећег хапшења осуђен је на смрт у логору на Бањици.

Сила окупаторска и слуганство квислинга —- отерали су многе логораше са Бањице у мучилишта широм Европе. Највише њих је отерано у логоре далеке и хладне Норвешке, затим у Немачку, Аустрију, Пољску. Већина, борећи се и под најтежим условима, макар да преживи, оставила је своје животе далеко од домовине.

У ФАШИСТИЧКИМ ЛОГОРИМА НЕМАЧКЕ, АУСТРИЈЕ, НОРВЕШКЕ .

У првом транспорту за Норвешку из Бањичког логора 24. априла 1942. године, кренуло је 714 логораша, међу којима и велики број Пожежана. Транспорт је путовао са Старог сајмишта, бродовима, уз Дунав до Беча, затим возовима до Норвешке. Затвореници су дуже задржани у Аустрији и Немачкој, тако да су тек у јуну стигли у Норвешку. У транспорту који је 7. маја кренуо са Бањице у Норвешку, било је осам Пожежана. Током 1943. године одведена су 44 логораша, родом из пожешког краја, а наредне године — 9. Сем у Норвешку, Пожежани су депортовани и у друге логоре, а највише у Маутхаузен, затим у логоре у Немачкој и Француској.

Каквим су невољама и мучењу били подвргнути интернирци приликом транспортовања за Маутхаузен, показује сведочење кројача Николе (Александра) Бактовића из Пожеге, који је са Бањице упућен 31. августа 1944. године. Тај транспорт је кренуо возом, по великој врућини, без воде. Кад је стигао до Винковаца, морао се вратити, због порушене пруге, до Инђије, па одавде до Чортановаца. Али, ту је тунел био разорен. Опет је кренуо према Винковцима, па преко Осијека — у Барању. Одатле, преко Дарде, у Мађарску, до Печуја и, најзад, у Аустрију. За све то време транспорт је мучила жестока жеђ. О томе Батковић бележи:

> „У Аустрији је почела да пада киша. Правили смо фишеке од хартије и тако смо купили кишне капи да бисмо некако утолили жеђ. Мењали смо се да би свакч доспео до прозора да захвати коју кап воде.
>
> Најзад, стигосмо у Маутхаузен. Отворили смо вагоне. Измучени, скапајући од жеђи, излазимо. Постројили су нас испред вагона, али воде ни тада нисмо добили. Од жеђи нам је бела пена избијала на уста. Одатле, са железничке станице, потерали су нас у логор. . "[12]-

Страхоте Маутхаузена казује бивши логораш Радомир Пазловић, родом из Гугља. Као и многи други, доживотно ће памтити језиве призоре мучилишта Маутхаузен. По његовом казивању, транспортовање затвореника у сточним вагонима било је мучно. Без воде, скоро без икакве хране. Њега су повели из логора на Сајмишту, а у истом транспорту било је и логораша са Бањице, као и Београђана који су само неколико дана раније, у једној ноћној рацији похватани. Нико није знао куд их то фашисти гоне, у

12. Г. Шкоро, н. д., стр. 294—302.

Писма интернираца: Милан Глишић **из Гичкр** **с**
У логор у Норвешној Б°шку Међедовићу

које место, у који логор. Кад су на железничкој станици прочитали Маутхаузен, сазнали су од старијих затвореника, учесника у првом светском рату, да је то концентрациони логор Маутхаузен.

„Пут са железничке станице водио нас је кроз један јабучар. Октобар 1942. године, јабуке зреле, опадале и скоро земљу прекриле. Неки наши изгладнели другови сагињали су се да их узму. Било их је толико да смо их газили у ходу. Међутим, Немци, спроводници, у почетку су те мученике тукли пушкама. А кад се то поновило, двојицу-тројицу су убили. .." — казује Павловић. „Још једна тешка слика и данас ми је пред очи-

Цртежи живота логораша у Маутхаузену, рад Јевта Кијачића

ма. Видели смо како неколико људи вуку натоварена запрежна кола! Упињу се, муче, а сви су — кожа и кости... Почео сам тада да схватам какво је то људско мучилиште — Маутхаузен".

Поред много других невоља, Павловић памти како су се логораши мучили глађу, како су настојали једни другима да помогну. Нарочито је било тужно седети и разговарати са логорашима осуђеним на омрт. Многи су се трудили да им, колико-толико, помогну у последњим часовима живога, макар да не умру сасвим гладни. Од свог мизерног следовања хлеба одвајали су по који за-

Каменолом у Маутхаузену у „оме су радили логораши

логај осуђенима. Неки су се, при том, колебали и двоумили, јер]е требало преживети. Таква је то мука била.

„Сећам се Пере Босанца", наставља Павловић, „име му нисам запамтио. Био је обућар, добар друг, душа од човека. Као и многи, радио је у каменолому ужасно тешке послове. Ношење камена било је стравично напорно, људи изнемогли, пропали. Пера је радио на елеватору, на траци којом је гуран песак. У то време, било је и доста саботажа на раду, из мржње и протеста према окупатору. Пера је једног дана исекао гумену траку и елеватор је стао, а он је парче гуме бацио. Међутим, то је откривено. Једне вечери, за нашом тужном, никаквом вечером, Пера поче да дели залогаје хлеба дру-

Логор Маутхаузен у Аустрији, барака број 13, у којој је живео Радомир Павловић

говима око себе, говорећи: 'То је за моју душу'. Он је већ знао шта му се спрема јер су га већ ислеђивали. У току ноћи, дођоше есесовци у собу, дигоше га. И више се није вратио. Тако добар друг и, одједном — нема га! Сутрадан, видели смо да Пера виси на жици за коју смо знали да је под електричним напоном. Нама су ре-

кли да је покушао да побегне. Међутим, очигледно је било да су га есесовци бацили на жицу и убили. . ,"[13]

Логораши, и у логору на Бањици, и у логорима у Норвешкој и другим земљама у Европи — провели су године великих мука и искушења, изложени сталном терору и физичком уништавању.

Окупатор је, по кратком поступку, убијао логораше који су у ма ком виду пружали отпор. Али тај отпор, макар да је био појединачан, подизао је морал и уливао веру у коначну победу, до које је пут био и тежак и крвав у правом смислу речи. Веселин Јешић, из Годовика, учинио је својеврстан подвиг, који је пошао за руком мало ком логорашу. Побегао је из Маутхаузена и доопео у логор у Љубељу, из којег је, такође, успео да побеше и да се, у околини Крања, прикључи словеначким партизанима. Доживео је ослобођење земље, дошао кући на лечење, јуна 1945, али је 22. августа умро.

Многи су у логорима смрти доживели и своје интимне трагике, доживели да виде смрт својих драгих који су такође били логораши, или да отац сазна за смрт сина, брат — за погибију брата, за суседа из домовине, за саборца — да није у могућности да му помогне на било који начин. Било је случајева да отац сазна за синовљеву смрт у суседном логору — тек после годину дана, или да двојица браће страдају у року од две недеље, мада су се надали да ће се макар један вратити у слободу, да више њих настрада само који дан — пре него што је логор прешао из руку злогласних полицијских тзв. СС јединица у руке немачке редовне војске, када су дошли нешто сношљивији дани. Умирали су људи, мада у невољама и мукама, пркосно и достојанствено. Сурове методе фашиста, па ни физичка истребљивања, нису убили веру код интернираца у победу напредне идеје за коју су се борили.

Логорске власти су често употребљавале разне криминалцс и непријатеље НОП-а за провокације и шпијунажу у логору. Помоћу њих, њему је полазило за руком да онемогући акције и отпор логораша, и да ликвидира већину оних који су били у стању да нешто предузму и организују за боље услове и опстанак људи у немогућим и нељудским логорским условима живота. Тако, на пример, приликом избора тумача у логору „Карасјок", страдао је Мићо Мићић из Годовика. Депортирци су предложили да то буде Илија Мрдаљ, Личанин, који је прилично знао немачки језик и био веома добар и правичан човек. Међутим, криминалци су хтели свог човека, и успели су то преко есесоваца, тако што су лажно оптужили Мрдаља, кога су Немци убили. Том приликом оптужили су и Мића Мићића, само због тога што је на лежају спавао уз Мрдаља. Есесовац је једног јутра прозвао Мићића да изађе, да би га одвео да стоји „код борића", што је био знак да

13. Радомир Павловић, изјава аутору, новембар 1984.

1

Капитализам

страница

Као и остали друштвени системи и капи-
талистички систем је настао и
је развој техничке дости-
гнућа довео у супротност
претходног друштвеног
системом. Ма-
ма-

I

Увод у друштвени развитак

Друштвени развитак, као и сваки други развитак и кретање, врши се по одређеним од људске воље независним законима. Људи долазећи на свет налазе на већ готове економске односе међу људима, односно производње и расподеле добара потребних за живот. Ти односи су од степена развитка производних снага (техничке) зависни. Односе људи у производњи и расподели добара на одређеном степену техничког развоја зовемо НАЧИН ПРОИЗВОДЊЕ. Он сачињава витални економски темељ друштва на коме се диже читава надградња: правних, политичких, моралних и других установа. Ова идејна надградња зависна је од начина производње; од односа људи у производњи и расподели добара. Не одређује свести људи њихово друштвено биће, већ друштвено биће одређује њихову свест. Начин производње и идејну надградњу заједно називамо ДРУШТВЕНИ СИСТЕМ.

Док се производне техничке снаге налазе у сталном развоју, начин производње, као и целокупна надградња има статичан карактер; ту не мења се са сваким напретком у производној техници. Тек од оквира који је погодан за развој производних снага постане одређени начин производње системом даљег развитка, долази до оштре супротности између њих, до застоја техничког а time и друштвеног напретка. То је стање, у коме се врши промена начина производње односно друштвеног система. Та промена не врши се постепено већ у скоковима, из једног система прелази се у други, не путем еволуције већ насилним путем путем друштвене револуције.

Тенстови за политични рад ноје су интернирци писали руком
и читали их појединачно или у групама

ће бити убијен. Несрећник је цео дан престајао „код борића", на цичи зими, готово се смрзао, а потом је тако измучен стрељан.

Многи су логораши страдали или претрпели стравичне муке често из чистог беса фашиста. Између осталих, страдао је Душан Бјеличић, красан и хуман човек, родом из Горобиља. Кад би добио пакет од родитеља (од 1943. гбдине депортирци <су могли примати пакете преко Црвеног крста), увек га је делио са друговима. За оне који су били на раду издвајао је из пакета и кувао пасуљ. Њега су криминални типови за то и којешта друго што су измислили, оптуживали есесовцима, тако да су једног дана пустили керове да га изуједају. Због тога је једно време био умно поремећен.

Група логораша у Ерланду, Норвешка, августа 1944. године

У 1943. години, кад су управу логора и њихово обезбеђење преузеле јединице регуларне немачке војске, уместо есесоваца, и кад су депортирци добили статус ратних заробљеника, стање је постало нешто боље. Логораши су могли да пишу и добијају писма, па и да примају једанпут месечно мање пакете. Из домовине су добијали и понеку вест. Бошко Међедовић, трговачки помоћник, родом из Годовика, сазнао је из писма стрица Веселина да

му је погинуо рођак Славко Међедовић, политички комесар Пожешке чете. „Славко, Мица и њена сестра", написао је стриц, „отишли су на рад код Међедовића Петра", (а тај Петар је Бошков отац, умро уочи рата). Бошко је 1944. године добијао писма и из Грчке од тамошњег логораша Мила Глишића, кројача, родом из Речица, који му је нудио да му пошаље пакет, са дуваном и сувим грожђехм, јер је веровао да је у бољем положају.

Како је стање и даље било тешко, нарочито у погледу исхране, логораши су формирали друштво „Самопомоћ". У пакетима Црвеног крста добијали су и помало кафе, чоколаде и цигарета.

POVEZANIM DRUGOVIMA I KOMUNISTICKIM AKTIVIMA.

U vezi "Proglasa" koji je izdalo Antifasisticko vece izvestavaju se povezani drugovi i komunisticki aktivi u sledecem:

Povratkom u domovinu ovako formiran politicki rad prestaje.

Zadatak svakog povezanog druga odnosno clana komunisticko aktiva je: da odmah po dolasku u domovinu stavi, sve svoje snage na raspolozenje jugoslovenskoj armiji odnosno postojecim organizacijama jedinstvenog narodno-oslobodilackog fronta (Jeno-f-a) ; omladinskim organizacijama, sindikatima i tome sl.

Po politickoj liniji na kojoj se do sada radilo, o svim drugovima vodice se racuna. Oni ce medjutim prvenstveno svojim radom u domovini morati dokazati prvo da se ukljuce u redovo najboljih.

Povezani clanovi odnosno clanovi kom. aktiva u svakom pogledu u odnosu na pravilan i konstruktivan rad, moraju prednjaciti pred ostalim drugovima s kojima su proveli ove tri i po godine tj. oni moraju biti ti koji ce ih okupljati i povesti ispravnim i potrebnim putem.

Mi smatramo da je nas rad ovde bio plodonosan, uspesan, i, da ce se plodovi toga rada jos vise odraziti u nasem radu u domovini.

Centralno politicko rukovodstvo.

Проглас Антифашистичког већа логораша о повратку у југославију,
Либек, августа 1945. године

па пошто су те артакле сматрали за луксуз, преко немачких војника или Норвежана, замењивали су за хлеб, маргарин или лекове.[14]

Страхоте мучилишта у Норвешкој преживели су само Душан Бјеличић, Никола Вајовић, Славко Васиљевић, Бошко Међедовић, Љубомир Станић, Трајко Шабић, Драган Јовановић и Слободач Трифуновић. То су, иначи, пожешки логораши, који су били повезани илегалним радом. Трајко Шабић је одржавао везе између

14. Бошко Међедовић, изјава аутору, новембар 1984.

појединих партијских ћелија у логорима у северној Норвешкој, а Бошко Међедовић је био руководилац илегалне организације „Самопомоћ" у логору Ерланд. Касније је био члан Антифашистичког већа логора.[15]

У мају 1945. године, кад је Немачка капитулирала, и логорашима у далекој Норвешкој синули су зраци слободе. При повратку у домовину логораши су групу Немаца, злочинаца, по одобрењу Енглеза, одвели са собом и предали властима у новој Југославији. У Либеку су ухватили злочинца Манојла Корађа (кога су Немци интернирали, када им, као слуга, више није био потребан). Међутим, Енглези су га узели у заштиту.

Југословенски интернирци на прослави норвешког националног празнина, 17. маја 1945. године

„У Либеку смо — записао је Љубомир Станић — ухватили Манојла Корађа, бившег официра у старој југословенској војсци, иначе једног опасног четничког злочинца. Енглези су нам обећали да нам га дају из њиховог затвора да га поведемо са нама. Кад смо пошли, преварили су нас и рекли да ће га они доцније спровести у Београд. Место у Београд — одвели су га у Енглеску. . ,"[16]

15. В. Глшпић, н. д., стр. 270—274.
16. ЈБ. Станић, н. р., стр. 41—42.

Одвођење заробљених партизана, позадинских радника и других у концентрационе логоре и њихова страдања бројна су и стравична. Из пожешког среза је отерано 470 житеља, више него из ма ког среза ужичког округа. Кад се њихово депортовање сагледа по годинама, види се да су 1941. и 1943. биле најтеже: 1941. одведено је у логор 221, а 1943. — 195 лица,- (1942. одведено је 45, а 1944. — 9 лица). И на Бањици су логораши из пожешког среза страдали више него из других срезова: из Пожеге и околних села стрељана су 124 лица.

ЖИВОТ ПОД ОКУПАЦИЈОМ

Живот народа под окупацијом био је веома тежак, у свему оскудан. Народ је подвргнут страшном економском притиску, присиљен да издржава војни апарат окупатора и квислинга, све војне формације, почев од немачких и бугарских окупатора, преко љотићеваца и недићеваца до четника. Окупатор и квислинзи завели су, пре свега, драстичне мере тзв. нареза, тј. обавезног предавања животних намирница, сточне хране, дрва. Тим „нарезима" посебно су биле оптерећене партизанске породице. (У првим месецима поновне окупације, квислиншке власти, а нарочито четници, нису дозвољавали да партизанске породице могу купити бедно следовање соли, петролеја или шећера). Сеоска домаћинства била су обавезна да предају одређене количине тих намирница у одређено време. За неизвршавање тих захтева следовале су казне — у новцу или одвођење старешине домаћинства у логор, или у затвор као таоца. Колико су ти намети били тешки за народ пожешког краја види се из жалбе начелника пожешког среза Пантелића окружном начелнику, упућене почетком марта 1942. У њој се каже да непрестана испорука сена, сламе и стоке за немачку војску у Пожеги и у Београду, прете да пољопривреду доведу у тежак положај.

Захтеви окупатора и квислинга били су непрекидни. Тако, у другој половини 1942. године, сељаци пожешког среза требало је да испоруче немачким властима: 35.800 кг пшенице, 20.400 кг јечма, 173.600 кг овса, 250.000 кг кукуруза, 6.480 кг ражи, 50.000 кг кромпира, 12.100 кг пасуља. Још су већи били „нарези" меса. У тој години требало је да пољопривредници ужичког краја испоручују немачкој војсци недељно по 54.000 кг меса живе мере и по 30 свиња преко 40 кг. Исто тако, „нарезиване" су и велике количине дрва за огрев. Забележено је да је до 15. новембра 1942. године, преко среског шумарског референта у Пожеги, посечено и предато немачким властима из ужичког округа 43.064 $м^3$ из приватних, а 28.200 $м^3$ из државних шума. Само у пожешком срезу окупатор је био у то време присилно ангажовао 39 рабаџија за

превоз угља из рудника у Раеној, а 40 рабаџија за превоз железничких прагова.[17]

Све те присилне дажбине морале су се извршити на време. Осим претњи окупаторских власти, на томе су радиле и недићевске општинске управе. Јединице тзв. Пољске страже, распоређене по станицама (припадале су 2. одреду Српске државне страже, са седиштем у Ужицу), поред легализованих четника, стално су вр-

СПИСАК

Списак лица из општине Здравчићи „која се налазе у одметницима", направљен 30. јуна 1943. године

шиле притисак на сеоска домаћинства да предају одређене „нарезе". Сем осталог, они су ноћу упадали у куће, нарочито у Пожеги, и силом одводили лица одређена за присилан рад у Борском или Лисанском руднику.

17. Архив ВИИ, Н-ha, К-29, 23-1-1; Архив Народног музеја Титово Ужиде (АНМТУ), извештај Манојла Кораћа Министарству унутрашњих послова од 23. 11. 1942; В. Глишић, н. р., стр. 205—6.

Сеоска домаћинства су брзо сиромашила, остајала са мало стоке, жита и других животних намирница. Имућнији пољопривредници нису могли да продају своје производе, у првом реду воће, да би било шта набавили за своја домаћинства. С друге стране, становници Пожеге и друго непољопривредно становништво такође је живело у великој оскудици. Трговина, занатство и ситна индустрија били су готово парализовани, првенствено због несташица сировина, а и због недостатка квалификоване радне снаге. Сем тога, највеће количине трговинских артикала и сировина окупатор и четници су распродали или уништили. Становништво није имало готово никаквих могућности да било шта вредно набави у

По саопштењу наређује
Вратити и предати општини

СТАРЕШИНИ СЕЛА Тврдиња

Према наређењу среског начелства бр.8566. наша општина има на дан 26. овог месеца да приведе пред општинску вагу у Пожегу 500. кгр. живе мере стоке као редовни нарез и дуга 128. кгр. што укупно чини 628. кгр.

Према горњем наређењу [redacted] из Тврдиња села за нарез т. ј. на ваше село спада [redacted] кгр. редовног нареза и 7 кгр. дуга што укупно чини 147 кгр. живе мере стоке - говеди и оваца

Сва одређена стока мора бити пред општином до 6 сати изјутра одређеног дана. Сву одређену стоку има старешина села лично он привести општини и предати спроводнику који ће спровести за Пожегу. Старешина села водиће рачун да испоручи тачно одређену количину која припада томе селу као у дуг који није до сада испоручен јер ће за то бити лично он одговорен код среског начелства.

К.бр.1415
20. августа 1942 године,
Здравчићи

Примио наређење старешина села,

Расподелили нарез села Тврдиња

1.
2. Родољуб Зорић
3.
4.
5.
6.
7. Владимир Зорић

Председник општине

Одређени да предаду стоку:

1. Вељко Стојановић
2.
3. Ђорђије Зорић
4.
5.
6.

Акт упућен старешини села Тврдиња 20. августа 1942, о „нарезу” да испоручи месо „пред општинском вагом у Пожеги”

трговинским продавницама. Пре свега, није се могла набавитм одећа и обућа. Током лета и топлијег времена сељаци су углавном ишли босоноги. Непољопривредно становништво се тешко снабдевало. Оно се само повремено снабдевало месом преко карата, и то са свега 200 грама недељно. Преко шверцера и по врло високим ценама, могло се купити нешто соли, шећера и зејтина.

Живот је био осиромашен и у свему посан од силних намета. Било је случајева, нарочито у домаћинствима са више деце, да се

гладовало и живело у правој беди. И деца су била принуђена да месецима надниче код имучнијих сељака, само да се прехране или за бедну надницу.

Неколико ситнијих индустријских објеката (рудник угља „ДАД" у Расној, Маљен „АД" са стругаром, млином и електричном централом) обновили су рад који је био потпуно стављен у службу окупатора. Сем тога, народ је био притиснут сталним кулуком — превоз робе за потребе војске, сечење шума поред пруге и путева, и сл.[18]

Током 1942. године, кад су били легализовани код Недићевих власти и окупатора, пожешки четници су чинили део окупаторског, односно квислиншког система: учествовали су у свим акци-

Стојана Мићић (лево) и Милева Никитовић (десно).
Обе су четници зверсни убили и бацили у „бездан"

јама против припадника НОП-а, његових присталица, позадинских радника и симпатизера. После масовног терора и убистава крајем 1941. починили су тешке, стравичне злочине. Завели су прави геноцид, физички истребљујући свакога оног ко је био у било ком пог.ђеду против њихове страховладе. Њихове „црне тројке" — од пролећа 1942. године до ослобођења поклале су преко стотину људи, жена, већином младих, из бившег пожешког среза.

18. Извештај Министарства од 16. 3. 1943; В. Глишић, стр. 287.

Михаиловић је издавао наређења својим јединицама да могу примати оружје, храну и све друго што им треба да окупатора, а увек наглашавао да се то ради скривено, пошто то народ не воли, да окупаторе не треба нападати, него само партизане, јер су они главни непријатељ. (подвукао Ј. Р.) кога треба уништити.[19]

Из породице Јаковљевић из Прилипца, четници су убили, **22**. априла, старца Добросава — Добрицу, а 12. октобра, домаћицу Иванку, која је, као и Добросав, помагала ослободилачки покрет.

С П И С А К

Год. бр.	Презиме и име	Година рођења	Место рођења		
1.	МАРЈАНОВИЋ В. РАДИСАВ	30	Радовац		Врелски сеоски
2.	МАРЈАНОВИЋ Р. МИОДРАГ	20	Радовац		Врелски сеоски
3.	МАРЈАНОВИЋ М. МИЛОРАД	1919	Радовац		Врелски
9.	РИМОВИЋ М. [illegible]		Радовац		

676.

Милутин

Милован

Милош

Списак партизана из Радоваца од 8. децембра 1941. потписао је недићевски председник општине Здравчићи

Седмог новембра, четници су ухапсили Драгољуба Радојевића, земљорадника и припадника НОП-а у Прилипцу, па га заклали на Крстацу. Истог дана, они су у Латвици заклали Светозара

19. Милош Мнниић, Четници и њихова улога у време НОР-а 1941—1945", „Комунисг", Београд 1982, стр. 88—89.

Ђорђевића, из Лопаша, трговачког путника, борца Драгачевског партизанског батаљона. У пролеће 1943. године, 13. марта, пожешки четници су извршили један од најгнуснијих злочина у партизанском селу Речицама. Тога дана, у ноћи, упали су у две куће — Живане Мићић и Стојне Никитовић, обе удовице и најетарије у кући, и извели из њих њихове ћерке: Стојану Мићић и Милеву Никитовић. Стојана и Милева биле су чланови КПЈ 1941. године. Четници су их одвели у Благају и на зверски начин заклали, близу места званог Њивица, па бацили у оближњи бездан.

У то време, завладао је страх у народу, могло се догодити да човек увече занећи, а ујутру не осване. У јесен те године, 7. новембра, четници које је предводио Раде Недељковић, звани Репоња, из Годовика, заклали су напредну учитељицу Милеву — Милу Стефановић у Годовику. Њени ђаци су је сутрадан нашли заклану крај пута. Деца су се вратила кућама и, плачући, говорила- „Нашу учитељицу заклали четници! . .."

Те јесени четници су заклали и Олгу Јоковић из Милићевог Села. Извршили су и злочин у селу Злакуси. Осмог септембра, дивљачки су заклали Бранислава — Брана Павловића, седамдесетогодишњег старца, напредног човека, који је једно време живео у Пожеги, где је имао своју књижару, а 1941. године — у време Ужичке републике — био је председник Окружног народноослободилачког одбора. У селу Пријановићима, 16. фебруара су заклали двадесетогодишњег Николу Милијановића, земљорадника из тог села, а 15. марта Адама Шојића, такође земљорадника, који је са Николом био борац 1. пожешке чете. Илинка Николић, осамнаестогодишња девојка из Гугља, домаћица, симпатизер и сарадник НОП-а, склонила се 1943. године из свог села у Ужице, код даље родбине. Четничка кољачка „црна тројка" је и у Ужицу пронашла и убила Илинку.

По целом ондашњем пожешком срезу, по свим пожешким селима, кружила је авет „црних тројки", авет кољаша Драже Михаиловића. У Сврачкову, 30. јануара 1943. године, четници су ухватили и заклали бившег борца Ариљског партизанског батаљона Љубинка С. Ђуковића, 21. јануара су ухватили Добривоја М. Глушчевића, родом из Рупељева, пиљара, који је живео у Пожеги. . Њега су, као сарадника НОП-а стрељали у Доњој Добрињи. Алек-
/ сандра и Ратка Кораћа (оца и сина), земљораднике из Расне, та-
ј које сараднике НОП-а, четници су стрељали 16. маја 1943. годи-
I не, а Драгомира Диковића, из Рупељева, заклали су у Рогама, 12. септембра.. .

Од пролећа 1944. године четници су по селима започели формирати равногорске одборе, команде су организовале сеоске страже и патроле, постављале ноћне заседе на друмовима и раскрсницама путева, вршиле претресе „сумњивих", батинале и на други начин терорисале народ, нарочито присталице НОБ-е. Те четничке страже и патроле, контролисале су кретање становништва ван

свог атара и села, легитимисале га, претресале, малтретирале, неке приводиле командантима општина или села. Све те мере су ограничавале кретање становништва и захтевале да се грађани јављају при сваком путовању, да траже дозволе. Тај систем контроле претворио се у терор који је толико ограничавао сваку слободу становништва да човек није био слободан да оде у суседно село у посету пријатељу. Сем тога, у срезу, и општинама, четници су организовали и тзв. равногорску омладину и одборе за пропаганду, који су, сем настојања да развијају „национално-патриотска осећања", имали основни задатак да „сузбијају комунистичке идеје", да мотре на присталице НОП-а, да откривају и пријављују сумњива лица. Читав систем четничке организације био је спроведен тако да је почивао на страху и терору народа.

К О М А Н Д А
Југословенске војске у Отаџбини
Горски штаб Бр.98
19 јула 1944 године
Поломај

Br. Reg. 12/2
K. 52

S-V-6139

КОМАНДАНТУ Ариљске бригаде

Преки војни суд ове команде осудио је на смрт и извршио казну над:

Мићић Живко, Миловановићем Радом, Цврковом Млађеном, Блануш Томом, који су као активни комунисти заробљени, пуштени на слободу, па су опет одбегли у шуму, поновно похватани.

Обрадовић М. Јован, Гаруновић Миломир, Туковић Војислав и Обрадовић Драгослав, који су као активни четници и пратиоци појединих комунистичких одржавали везу са комунистом Михаилом Мијушковићем (који је још у шуми) и поруке поменутог комунисте Мијушковића преносили комунистима Живку Мићићу, Цврковоти Млађену и др. а такође су знали за припремано бегство ових комуниста.

Туковић М. Рајко, Мијушковић Драгиша, Мијушковић Милојко, Крстић О. Недељко, Михаило "Смиљ", Мијушковића Радисава, Родојевић Драгојла, и Мијушковић Добрила, што су око 2 месеца сакривали, хранили и вршили обавештајну службу за рачун комунисте Михаила Мијушковића, Павловића Милоша, зв. „Шер", а доцније примали су, сакривали, хранили и стражу чували одбегле комунисте Живко Мићић, Живко Цврковић, Млађен Цврковић, Тома Блануш, Радисав Мијушковић и Радисав Обрадовић.

Четнички „Горски штаб 98" обавештава команданта Ариљске четничне бригаде о стрељању заробљених бораца Пожешне чете 2. пролетерске бригаде Живка Мићића и другова 19. јула 1944. године

Током ове, као и претходних година, четници нису смањили терор и злочине, упркос томе што је било очевидно да, заједно с окупатором, сасвим губе битку, и да се западни савезници одричу четничког вође Драже Михаиловића. С каквом су мржњом и фанатизмом настављали свој срамни чин издаје, показали су 7. јула у ариљском селу Гривској. Ту су на свиреп начин уморили четири заробљена партизана 2. пролетерске бригаде: Живка Мићића, Млађена Цврковоту, Рада Миловановића и Тома Бланушу (од којих су Мићић и Цврковота из Пожешке чете) и четири четника који су сарађивали са заробљеним партизанима. Пијани од крви,

нису се тим задовољили, већ су убили још осам људи у чије куће су партизани долазили. Заробљене пролетере страшно су мучили — вешали су их о мердевине и тукли по табанима, забадали им игле под нокте да би изнудили признања. На крају, све су их убили — каменовањем.[20]

У Пожеги, усред вароши, у последњем четничком налету, кад су њихови остаци, под заштитом Немаца, бежали кроз Пожегу према Ивањици, 18. октобра заклали су Емилију — Ему Остојић, радницу и члана Комунистичке партије, којој су у револуцији погинули отац Светозар и два брата, Богдан и Веселин. Четничке групе које су бежале кроз Пожегу, задржале су се краће време у Горобиљу. У једној борби v том селу, заробили су Павла Луковића, борца 4. санџачке бригаде, родом из драгачевског села Миросаљаца, и зверски га заклали 21. октобра. Крајем лета 1945. године, 17. септембра, остаци четничких банди, заробили су милиционера Милуна Вуковића и заклали га на речици Дичини.. .

Само ретки појединци — стављени под слово „з" — уепели су да побегну од готово сигурне смрти. Троје илегалаца из Рогу — Бранка Ивановић (Лазаревић), Драго Диковић и Станислав Лековић једне ноћи 1943. године су били изненађени и похватани. Четнички кољаши су их повели према Вајовића коси — на клање. Кад су тамо стигли, рекли су жртвама да ће их ту заклати. Један је четник убо ножем Драга Диковића. Он се, у самоодбрани, истргао из четничких руку и сурвао низ стрмину Вајовића косе. Четници су појурили за њим, стигли га и дотукли. Користећи мрак, Бранка и Станислав су успели да побегну.[21]

Што се приближавао крај рата, четници су од измећара, који су се једнако нудили Немцима као и западним савезницима, све више постајали разбојничка банда. Као такви, они су, било као целина, било као појединци, пљачкали и сејали смрт где год су стигли. Њихове тзв. црне тројке, које су се „прославиле" са словом „з" (што значи заклати) — својим крвавим симболом — оставиле су стравичан траг у Пожеги и пожешком срезу.

Бугарске окупаторске трупе извршиле су више масовних злочина у селима око Пожеге. По суровости и броју злочина издваја се казнена експедиција извршена 12. августа 1943. године, када је ради одмазде за 12 заробљених бугарских војника и два Немца из граничне испоставе у Ивањици, већа јединица бугарске војске пошла из Пожеге у два правца. Један њен део направио је пустош у селима Расна, Рупељево, Роге и Сврачково. Хватали су сељаке

20. Архива ВИИ, бр. рег. 12/2, к. 52. Горски штаб бр. 98 од 19. 7. 1944. г.
21. Сећања Славка Перуничића и Славка Вукашиновића, нерегистр. грађа, СУБНОР Пожега, стр. 4.

где су кога стизали: око кућа, на пољским радовима, код стоке. У Расној су ухватили Миломира Ђорђевића, Веселина Веса Кораћа, Луку и Слободана Смиљанића. Из Раоне, преко Шенгоља, прешли су у Рупељево и запалили кућу Петка и Миљка Дрндаревића. Тамо су похватали Душка Глушчевића, Радојицу Дрндаревића, Станишу Траваревића, Петра, Стојана и Радомира Младеновића. Из Рупељева су приспели у Роге и ухватили Петра и Јована Ковачевића. Укупно, у та три села ухватили су 16 мештана, које су отерали у село Сврачково и стрељали на тзв. Турском гробљу. Уз пут су палили стогове сена и сламе, а Цану Лековићу су спалили пшеницу у снопљу која је била натоварена на кола. У Сврачкову су ухватили и стрељали Стојана Крстића, Бранка Лековића, Милорада Марковића, Сава Ракића и Драгана Нешовића.

Истог дана, из Пожеге је кренула друга колона бугарске фашистичке војске и опустошила села: Расна, Годовик, Горобиље и Милићево Село. Бугарски фашисти су поступали на исти начин као и они из прве колоне: хватали су не само сељаке који су покушали да побегну него и оне који су мирно обављали сеоске радове. Ухватили су 71 лице и, затворили их у једну шталу у Миловића ливадама. У тој тесној штали држали су несрећне људе, сабијене једне уз друге као сардине, без хране и воде. Одатле су их спровели у Чачак, где су такође седам дана остали без хране и, већим делом, чак и без воде. Онда су их одвели у Краљево. Уз пут су пустили тројицу ухваћених, а 68 су предали Немцима, који су их отерали у логор на Бањици. Одатле се наставља трагична драма тих људи: 1. октобра те године у логору је стрељано 25 а 33 су отерана у логор Маутхаузен. Њих 10 су отпуштени из бањичког логора. Двојица ухваћених — Јован Миркић из Милићевог Села и Обрад Перишић из Речица покушали су да побегну, али су их фашисти убили. Већи број породица у тим селима — после хајке — остао је без одраслих мушких глава.

Бугарски фашисти су извршили још неколико убистава и паљевина. У Висибаби су 12. марта 1943. године, похватали већи број сељака и дуже време их држали затворене у школској згради. Тада су убили Будимира, Тихомира и Јована Марјановића и запалили њихову кућу и Єве друге грађевине. Запалили су и кућу Крстонићу у Милићевом Селу. Ти су злочинци убили 10. октобра и Драгомирку Штављанин, у Јелен-Долу, а три дана касније, у возу су тешко ранили Момчила Тимотијевића из Јелен-Дола. Он је ускоро умро у болници, у Чачку. У Глумчу су 4. октобра убили Миливоја Васиљевића, а 25. августа 1944. деветогодишњег дечака Миломира Филиповића из Каленића.[22]

Као да су се такмичили с четницима, бугарски фашисти су оставили крвав и стравичан призор у пожешком крају.

22. Запис Драгољуба Муњића, нерегистрованa грађа, СУБНОР Пожега.

НА Г1РИСИЛНОМ РАДУ
У БОРСКОМ И ДРУГИМ РУДНИЦИМА

Кад су, након окупације, изделили Југославију, Немци су (ни мало случајно!) задржали Србију за себе. Сем осталог, зато што су, рачунали с њеним природним богатствима и радном снагом. Упркос томе што су, ради свирепе одмазде, током целог рата уништавали највише њену омладину, непрекидно су тражили од Недића свежу радну снагу. Пошто је одзив био слаб, готово никакав, нарочито за рад у рудницима, Недићеве власти су силом прикупљале потребну радну снагу. При том су се сви непријатељи народноослободилачке борбе слагали у томе да на присилан рад треба отерати бивше и потенцијалне партизане и симпатизере НОП-а, као и чланове њихових породица. Тако су, међу првима, готово сви који су враћени из логора на Бањици или отпуштени после поновних суђења, упућени на присилан рад. Прво упућивање родољуба у Борски рудник извршено је у јесен 1942. године. Из пожешког среза, почетком септембра, било је предвиђено да се упути 101 лице, а упућено их је 89. Тим првим транспортом из ужичког округа, у коме су били и Пожежани, у тај рудник је отерано 470 радника. Други транспорт, са 290 радника, кренуо је у октобру те године.

Приликом транспортовања возом, радници су прелазили из воза у воз на железничким станицама Сталаћ и Параћин, где су се сретали са многим људима из других крајева земље. У разговору, једни другима су казивали како се живи и где се воде борбе против непријатеља. Радници из једног транспорта су на железничкој станици Параћин видели воз којим су Немци у затвореним вагонима спроводили јеврејске породице (жену и децу), које су тражиле било какве хране. Многи од радника, међу њима и Пожежани, пружали су тим мученицима хлеб и друге намирнице које су имали у својим торбама, флаше воде, као што су то чинили и многи мештани.[23]

Одвођење радне снаге у Борски рудник настављено је и наредних година. Све општине које нису упућивале онолико људи колико је од њих тражено, биле су кажњене. Тако, на пример, сеоске општине Душковци и Роге кажњене су са по 300.000, а општина Каленић са 250.000 динара. Други пут, из истих разлога Крајском$_{анданх}$ур$_{а}$ у ужицу, новчано је казнила општину Роге са 500.000, Годовик, Душковце, Здравчиће, Јежевицу, Каленић и Каменццу са по 400.000, Гојну Гору и Горњу Добрињу са по 300.000, Гуга$_{љ\ са}$ 350.000 и Горобиље са 200.000 динара.[24]

23. Милош Савић, Мемоарска грађа, СУБНОР Пожега.
Глишић, н. р., стр. 310.

Окупатор и недићевске власти прикупљали су раднике за Борски рудник — упућивањем позива, али више их је прикупљено рацијама на препад, најчешће ноћу. То је чинила полиција, односно Српска државна стража. Свако неодазивање строго је кажњавано. Окупаторске власти су, крајем 1942. године, смениле среског начелника среза пожешког Драгољуба Пантелића због тога што није упутио на принудни рад тражени број радника. Чак су и њега отерале у Борски рудник.

Радници отерани у Борски рудник из пожешког краја имали су, док су били на раду (неки од њих били су на радовима у Хомољским планинама), дозволе за ограничено кретање са немачким објавама (аусвајс). Они су се сретали или радили са људима из других крајева Србије, па и из других земаља, Пољске, Чехословачке, Грчке. У већини, то су биле присталице НОБ-а, сем понеког криминалца или монархисте. Зато је било прилично развијено међусобно помагање и обавештавање. Многи од њих укључивани су у акције — за бежање из рудника, што је често и успевало. Тако је Милош Савић, из Глумча, прикупљао „аусвајсе" од радника из суседних места око Бора, фалсификовао их и омогућавао бегство из Борског рудника. Уз његову помоћ, из Борског рудника су побегли: Живота Јанковић, опанчар, Стево Ћеранић, обућар, и Саво Милосављевић, трговац, сва тројица из Пожеге.

Немачке и недићевске власти су више пута успевале да ухвате ове бегунце, међу њима и поједине Пожежане, па их поново враћале у рудник, намећући им теже услове рада и разне друге тортуре.[25]

Појединци су се борили, на разне начине да избегну упућлвање на присилан рад. Неки су то постигли „откупљивањем", најчешће плаћањем новцем или у натури (100 или 200 кгр пшенице и сл.). Велисав Николић, из Милићевог Села, наводи да је, по повратку из логора на Бањици, враћен у Ужице да му се суди, потом је одведен у Пожегу, где је ослобођен. Међутим, у лето 1942. године, власти су њега, Чеда Јоковића, Драгана Зарића и Александра Јеверичића отерале на присилан рад у Борски рудник. Тамо су остали око два мееца — па побегли. Идуће године Велисав је поново ухапшен и отеран у Борски рудник, али је из Параћина успео да побегне. Тада је био ухапшен и Милојко Јеверичић, који је „дао 200 кгр пшенице, па су га пустили".[26] После бекства из Параћина, Велисав је, у априлу 1944, бежао у Београд „да се склони".

Многи су ипак, на разне начине, успевали да избегну Борски рудник, уз помоћ лекарских уверења и сл. Тако су Илија Алексић и тројица његових комшија дотерани у Краљево, на преглед, да би били упућени у Борски рудник. Овде је др Бошковић издао

25. Милош Савић, н. р., стр. 9. и 10.
26. Архив ЦК КПЈ, МГ 1712, стенографске белешке — округ ужички, стр. 227.

Длексићу лекарско уверење да је болестан, па је тако избегао прогон. Најдан Мићић, који је отпуштен из логора на Бањици, отеран *jc* на рад у Борски рудник. На прегледу у Бору, изјавио jc да jc боловао од тифуса у време логоровања на Бањици, а Гвозден Јешић, који је такође био на прегледу, додао је да су десеторица „од те болести" умрла на Бањици. Тако је Најдан добио објаву да се, као болестан, врати кући са још неколико радника. На путу су срели и Филипа Јешића, који је побегао из рудника, без објаве за путовање. Кад је наишла контрола, успели су да Филипа сакрију под клупу и да га покрију неким огртачима и торбама. У Чачку је Филип сишао са воза, а Најдан му дао своју објаву — да је покаже контролним органима, па му је овај опет додао у гужви. Најдана су још двапут жандари терали у Ужице да би га упутили у Борски рудник. Међутим, уз помоћ објаве у којој је стајало да је због болести једанпут отпуштен из рудника, избегао је даље прогоне.

Неколико бивших партизана из Рупељева побегли су из Борског рудника, и то пешице. Описујући то бекство, Андрија Видић, наводи да су у руднику радили тешке радове, уз лошу исхрану. После седам дана, Рашо Милутиновић, Драгољуб Дамјановић, Миломир и Петко Младеновић и Видић нашли су се код извора са којег су пили воду и умивали се и одлучили да беже. Упутили су се преко Хомоља и шест дана путовали до села Рожаца, код Чачка. Кроз наеељена места су ишли по двојица, како не би били сумњиви. Кад су били у близини школе у Рошцима, Видић и Миломир Младеновић су ишли напред. У сусрет су им се приближавали ђаци, онда и њихов учитељ, који је био четник. Он их је зауставио и почео с њима разговор. Они су признали да су побегли из Борског рудника, надајући се да им неће правити сметње. Али, учитељ је потегао пиштољ и затворио их у школску зграду. На срећу, ускоро их је ослободио неки Ђуне. Он је сам рекао бегунцима: „Ухапсио вас је учитељ Бабовић, а пустио председник Ђуне". Видић тврди да је тај Ђуне, у ствари, равногорски председник сеоске општине, илегално радио за партизане. . .[27]

Понеко се откупљивао и новцем. Вучко Неоричић, из Горобиља, отеран је у логор на Бубњу, код Ниша. Његова супруга, после неког времена, отишла је у Ниш, подмитила повећом сумом новца неког Бугарина, стражара, који је Вучку омогућио да побегне. Али он се није усудио, без објаве и путних исправа, да се врати возом, са супругом, него је „преко брда", све пешке, после седа)ц дана, доспео у своје Горобиље.

Више бивших партизана и њихових сарадника насилно су одвођени у затворе — у Краљево и Ниш, затим у Лисански рудник, код Ивањице.

27. Изјава Андрије Видића, нерегистр. грађа СУБНОР Пожега, стр. 4—5.

Окупатор је, осим других облика намета и прогона, терори сао народ узимањем талаца, тј. наређивањем одређеном броју људи који ће „на смену", од недељу или месец дана, лежати у затворима и бити нека врста гаранције да неће бити саботажа против окупатора или напада на припаднике његове оружане силе. Таоци су били нека врста резерве за стрељање у случају да се догоди нешто неповољно за Немце, њихове транспорте или важне објекте. Док су били у затворима, увек су стрепели шта ће с њима бити. Никад нису били сигурни да ће доживети сутрашњи дан.

Узимање талаца за одмазду немачка команда у Ужицу одредила је својом наредбом, од 29. маја 1942. године, у којој се, поред осталог, каже:

> „Свака општина вашег округа, са изузетком вароши Ужица и Пожеге, има да одреди по два таоца, и то за први пут у среду 3. јуна 1942. године. Таоци срезова ужичког — у Ужицу, рачанског — у Бајиној Башти, златиборског у — Чајетини, и црногорског — у Косјерићу имају се спровести у Ужице. Из срезова пожешког — у Пожегу, ариљског — у Ариље, моравичког — у Ивањицу и Пожегу.. .
>
> После седам дана таоци ће бити замењивани са новим и тако ће се замена вршити сваке недеље у среду у 12 сати.
>
> На првом месту за таоце узети оне мушкарце чији се рођаци нису могли пронаћи, иако су у општини пријављени; на другом месту они становници, који су политички сарађивали и свесно утицали на опредељење становништва.
>
> Таоци ће у Ужицу и Пожеги дневно у одређено време пре и после подне бити употребљени за радове, под надзором немачке војске. ..
>
> Ко не буде овај посао уредно извршавао, биће и преко једне недеље дуже време задржан као талац. За неизвршење радова дотични ће бити спроведен у концентрациони логор. . .
>
> Ко буде противно овом наређењу радио, биће са својом породицом и најмање 10 становника његове општине спроведен у концентрациони логор. . ."[28]

То је био један од начина уцене и терорисања народа, у првом реду припадника НОП-а и њихових сродника.

ОТПОР НАРОДА ОКУПАТОРИМА И ИЗДАЈНИЦИМА

Окупаторско-квислиншка власт, због терора, великих жртава и других невоља нанетих народу, није имала ослонац. На де-

28. АВИИ, Н-ћа, К-29, 17/1-2, окружни начелник — Мнинстарство унутрашњих послова.

лу, народ је све више увиђао да су се четници потпуно ставили у службу окупатору, да сарађују с њим и са квислиншким властима. Народ је на разне начине дознавао да су и пожешки партизани живи, и да се боре за слободу. Иако једно време није било никаквих сигурних веза са партијским радницима у другим крајевима, нити са партизанским јединицама или групама, становништво наклоњено ослободилачкој борби, ипак је повремено сазнавало истину о развоју НОБ-а. Охрабрујуће вести доносили су и повратници из логора на Бањици, из Борског рудника и други. Многи симпатизери ослободилачке борбе, бивши борци, иако су били принуђени да јавно зазиру једни од других, виђали су се на васа-

Списак лица из Пожеге над којима је извршена смртна казна 21. јануара 1944. године према пресуди четничког преког суда

рима и пијацама — у Пожеги, Ужицу, Ариљу, а они у селима — на сеоским радовима (копању, косидби, жетви и сл.) и саборима. У тим и другим приликама су „размењивали мисли", дотурали Једни другима вести, распитивали се за појединце, међусобно се храбрили и помагали.

У оскудним казивањима бивших бораца и партизанских позадинских радника и симпатизера о изузетно тешким условима живота у годинама окупације и терора, провејава дух наде и вере да ће победити борци за слободу, партизани. Само су ретки појединци — у условима терора и прошна — губили наду и веру у

победу. Дуња Мићић, из Годовика, у својим записима истиче да су се бивши партизански борци из Годовика понекад кришом са стајали, једни друге обавештавали о новостима. Дуњу и остале активисте о успесима партизанских јединица најчешће и најбоље је извештавала учитељица Мила Стефановић, из Годовика. Дуња наводи њене речи из пожешког затвора, у коме их је злостављао и тукао злогласни Димитрије Диша Јовановић: „Кад дођу наши партизани, појешћу га, заједно са цвикерима". И даље:

> „Мила нас је извештавала о напредовању партизана и о стању на фронтовима. Ја сам то преносила другима. Познавали смо партизанске симпатизере у селу и ја сам смела да им пренесем све оно о чему ме је Мила извештавала, и никада нико није био пријављен.. ,"[29]

Косана Станић, активисткиња из Горобиља, казује како су бивши партизаноки борци и позадински радници, и поред терора окупатора и четника, ипак сарађивали на разне начине, узајамно се храбрили и обавештавали о догађајима. Више пута се сретала са Момчилом Марковићем, из Сврачкова (док није отеран у Борски рудник), који јој је, средином 1942. године, јавио за неколико пожешких партизана да су живи и да се боре у Босни. Више пута храбрио је Косану, говорио јој да се чува, да буде опрезна с ким разговара о ослободилачкој борби. Новак Живковић јој је слао поруке да га обавештава куда се крећу сеоски четници, што је она чинила више пута.*[0]

У пролеће и лето 1943. годние, у време битака на Неретви и Сутјесци, и у пожешки крај су, разним каналима, стизале вести о борбама Народноослободилачке војске Југославије против окупатора, нарочито о борбама на Сутјесци. Те вести, поред осталих, доносили су и мобилисани четници који су бежали од Увца или Лима. Вести о борбама на Сутјесци препричавали су и бугарски војници који су из Ужица и суседних места учествовали у операцији »\Уе155 2«. Појединци од њих су се сретали са мештанима у у кафанама или на другим местима, уз чашу ракије или пива. Занимљиво је да су истицали онагу партизана, што значи да су се врло рђаво провели у том походу.

У јесен 1943. године, кад су пролетерске јединице водиле борбе и на падинама Златибора, народ пожешког краја је сазнао највише података о Народноослободилачкој војсци и о борбама широм земље. У борбама на Златибору непријатељ је употребљавао топове, тенкове, авијацију, што је потврђивало оно што су говорили бугарски војници, тј. снагу и борбеност партизанских јединица. Мада је било и тешко и опасно доћи до њих, понеко је и из пожешког краја одлазио на Златибор, „у трговину", понеко да потражи своје — сина, брата, рођака међу пролетерима. Ишле су

29. Архив ЦК КПЈ, МГ 1712, стр. 158.
30. Исто, стр. 213.

мајка Микуле Терзића, из Висибабе и мајка Саве јовановића Сирогојна (из Сирогојна). Саво Шуљагић, из Здравчића, који је добро познавао Златибор, јер је тамо живео до рата, одлазио је често на Златибор (бавио се, поред осталог, шверцом) и тамо се сретао са борцима из пожешког краја и о томе обавештавао њихове породице. Поред других, тамо се видео и са Андријом Смиљанићем, па о томе обавестио његовог оца у Здравчићима. (Четници су убили 1944. године Шуљагића). Вести о партизанским јединицама у пожешки крај су доносили и „Старовласи" (како су у „доњим крајевима" звали Златиборце), који су трговали, односно мењали луч за жито око Мораве, Ћетиње, Скрапежа. ..

Све те и друге вести о развоју и јачању народноослободилачке борбе, као и вести о догађајима на савезничким фронтовима (посебно Хитлерова изгубљена битка код Стаљинграда), о искрцавању савезничких снага у Италији, капитулацији Италије, великим победама Црвене армије код Курска, прелетању великих савезничких ваздухопловних формација према Румунији, утицале су на јачање морала и вере народа пожешког краја у коначну победу у борби за слободу. Посебно велики одјек у пожешком крају имале су борбе НОВЈ на Сутјесци и др. местима у Босни и Санџаку, затим марш Шумадијске бригаде у позну јесен 1943. године од Аранђеловца, преко огранака Сувобора и Маљена, преко Тометиног Поља и других села северног дела пожешког среза — у Санџак, у састав снага 2. ударног корпуса. Али, још није било могућности да илегалци помоле главу, да се симпатизери НОП-а међусобно повежу, јер су удружени непријатељи грчевито бранили и чували сваки кут, сваку стазу и богазу Србије. Напори Мића Цицварића, који је почетком 1942. године враћен из Високе на илегални рад, и Милорада Митровића, такође илегалца, нису имали готово никаквог ефекта. Пропагандни материјал који су добили у два пута, приликом сусрета са руководиоцима 2. пролетерске бригаде, у јесен 1943. нису могли искористити, сем осталог и зато што су их догађаји претекли и учинили застарелим. Па ипак, што је време више одмицало од повлачења из Србије, међусобни састанци илегалаца и симпатизера НОП-а били су чешћи. То су запазили четнички капетан Манић и други, што се види из њихових извештаја у којима се оцењује „да се осећа утицај Мића Цицварића и Новака Живковића". Но то су били само покушаји, готово неуспели. Живковић је, на пример, покушавао да се повеже и са Драгишом Голубовићем (чланом Среског комитета за срез драгачевски 1941), али без успеха. Повремено је одржавао везе са Божом Лончаревићем (Грдовићи), Радојицом Јовановићем (Сврачково), породицом Арсић (Тометино Поље), Веселином Међедовићем, Љубишом Јешићем и Стојаном Мићић (Годовик), Рацом Ивановићем (Роге), Миланом Ђуровићем (Татинац), Десимиром и Благомиром, учитељима (Горобиље).

Године 1943. недићевско-четнички председник општине у Годовику, Обрен Јешић, после једног писма које је добио из Ужица — поднео је оставку! Писмо је написао Милован Ђуровић, по наговору Новака Живковића, а „потписали" су га сви партизани и позадински радници из Годовика и Речице који су стрељани у децембрУ 1941, у Годовику и у ариљском селу Крушчици! Те жртве терора „писале" су Обрену Јешићу (јер је он учествовао у прављењу спискова за стрељање). Између осталог, у писму се каже: „Нама је овамо добро. . . Једва чекамо да и ти дођеш". Јешић се

Посл.Бр.1/44

У име . . Краља Петра II, Ирени-војни суд при команди Пожешке бригада Југословенске војске у Отаџбини, по кривици: Срећка Перића трговца, Тоду Стефановић домаћица, Милева Стефановић кројачице, Аврама Брашнешића пекара, Ратомира Бадњаревића судиског приправника, Добруне Бадњаревић учитељице, Луле Јордовића домаћице, Десанке Матијашевић домаћице, Станојла Кромановића кројача, Мирослава Марковића обућара, Владимира Радића кројача, Драге Виторовић домаћице, Драгослава Јовичића сеља добровољца, Саве Остојић домаћица, Милојко Богићевић воскар, Миловане Недељковића, (зв. Крцало) сиктиџија, Луба Карића надзорника путева, Боре Гудурић студент, Јонице Перић ученице, Добривоје Глушчевића кавабџије, Милутин Поповића обућара, Војдраг Синђелића ученика, Раде Перића трговца, Тихомира Карличића кафеџију, Милића Николића домаћица, Радоја Пилетића ученика, Саве Тимотијевића трговачког помоћника, Станислава Брадоњића кенџера, Веса Томића шофера ангономије, Стојанка Брашнешића домаћица, Сима Марковића каменоресац, Добриву Мих. Милојевић домаћица, Мијодраг Мирку Стефановића ученика, Бојила Јоловића опанчара, Драгојла Вучеревића опанчара, Јеленку Кратовац домаћицу, Душана Анимовића седлара, Станислава Глушчевића трговца, Страјина Глушчевића бојаџија сви из Пожеге и Нас... Годовика, због кривичног дела ...

...шава их кривим на основу 4 тач.2 и . 3 тач.5,6 и 10 у односу на поступак преких војних судова . 10 ст.1 и 2 Уредбе о преким вој.суд овима, аналогно у З...ој.КУЗ.са напред наведена дела

О С У Ђ У Ј Е

Срећка Перића трговца, Тоду Стефановић домаћицу, Милеву Стефановић кројачицу, Аврама Брашнешића пекара, Радомира Бадњаревића суд.приправника, Луку Јордовић домаћицу, Десанку Матијашевић домаћицу, Станојла Кромановића кројача, Мирослава Марковића обућара, Владимира Радића кројача, Драгу Виторовића домаћицу, Саву Остојић домаћицу, Милојла Богићевића воскара, Миловане Недељковића (зв. Крцала) сиктиџију, Луба Карића надзорника путева, Добривоја Глушчевића кавабџију, Војдрага Синђелића ученика, Тихомира Карличића кафеџију, Милицу Николић домаћицу, Сава Тимотијевића трг.помоћника, Станислава Брадоњића кенџера, сви из

Пресудк четничног суда о смртним назнама у Пожеги, 21. јануара 1944. године (делови оригиналног документа)

смртно уплашио, поднео оставку, а поруке из иисма деловале су као својеврсна бомба међу четничким присталицама.[31] Заменик команданта 2. пролетерске бригаде Луне Миловановић записао је 19. јануара 1944, да је „дан раније доживео гри изненађења". Наводи, поред осталог: „Дошао је Новак Живковић, причао нам је шта је све преживео за ове две године како је остао да ради на терену.. ."[32]

31. Новак Жнвковић, изјава од 1983.
32. М. М. Луне, н. д., стр. 150.

Више бивших партизана и симпатизера из Пожеге, Пријановића, Гугља, Рогу и других села повремено су се састајали и обавештавали о догађајима и развоју ослободилачке борбе. Стојан Стаматовић наводи да је доста обавештења добијао од Миленка Теофиловића, носача на железничкој станици, а нарочито од Страхиње Николића, познатијег по надимку Жаба, учитеља без посла. По Николићевом налогу, Стојан је окупљао неколико другова из Пожеге и суседних села, са којима су се њих двојица повремено сзстајали. То су били Миленко Теофиловић и Миладин Дрндаревић, из Рупељева, Војислав Перуничић и Миломирка Ивановић, из Рогу. Сарадник им је био и Милован Марковић, кафеџија. Страхиња је био веза са златиборском групом, у којој су радили Мићо Цицварић и Милорад Митровић. Отуд је доносио вести и информације које је касније Стојан преносио осталима. Те информације су знатно помогле да се разобличава четничка и неутралише окупаторско-квислиншка пропаганда — о уништењу НОВ и ослободилачке борбе. Са Стојаном се повремено састајао и Милун Мандић — Јеверичић, ташнерски радник, родом из Пријановића, бивши борац Таковског батаљона Чачанског одреда. И он је доносио вести у Пријановиће. Стојан је повремено одржавао везе и са Миливојем Сарваном, Славком Миливојевићем и Војиславом Перуничићем из Рогу.[33]

У време продора 2. пролетерске дивизије из Санџака у моравички крај, упад јаких јединица 2. пролетерске бригаде у Ивањицу, почетком јануара 1944. године, имао је посебан значај за народ пожешког краја и целе западне Србије. Тих дана у Пожеги је оживела активност припадника народноослободилачке борбе. О продору партизана у Ивањицу и горњи ток Моравице, о снази њиховој, о успешним борбама против Бугара, Немаца и четника, о њиховом наоружању, и о борцима родом из тих крајева говорило се готово јавно — у кафанама, трговинама, радионицама, на улици, по кућама. Четници су те промене осетили како у Пожеги, тако и у многим местима, па су предузели још већи терор и прогоне припадника ослободилачке борбе, чланова породица партизанских бораца.

Четници су, у вези с тим догађајем, извели на свој преки суд припаднике ослободилачке борбе из Пожеге и осудили на смрт: Срећка Перића, трговца, Тоду Стевановић, домаћицу, Милеву Стефановић, кројачицу, Аврама Врањешевића, Ратомира Раша Бадњаревића, Јулу Јордовић, Десанку Матијашевић, Станојла Крсмановића, Мирослава Жарковића, Владимира Радића, Драгицу Виторовић, Емилију Остојић, Манојла Богићевића, Милована Вељковића, Љуба Карића, Добривоја Глушчевића, Миодрага Синђелића, Тихомира Карличића, Милицу Николић, Сава Тимотијевића и Ста-

33. Ст. Стаматовић, н. р., стр. 23—24.

S-V-6333

Посл.Бр.9/44.

У ИМЕ Н.В.КРАЉА ПЕТРА II.

Преки војни суд при команди групе пожешких бригада југословенске војске у Отаџбини,по кривици:Љубисава Вуковића,из Дружетића,Љубице Вуковић, из Дружетића,Јована Ковачевића,из Средње Добриње,Гавра Кићовића,из Јежевице,Добривоја Чајсторовића,из Папратишта,Милована Јанковића,из Богданице, Николије Милошевић,из Гојне Горе,Љубице Маринковић,из Дружетића,Будимира Марковића,из Богданице,Добрице Марковића,из Богданице,Милоша Вуковића,из Дружетића,Љубинке Вуковића,из Дружетића,Милосава Вуковића,из Дружетића,Владимира Чоловића,из Богданице,Зорке Чоловића,из Богданице,Милисава Милошевића,из Гојне Горе,Војислава Милошевића,из Гојне Горе,Алексије Милошевић,из Гојне Горе,због кривичног дела из § 4 тач.2 аналогo § 3 тач.5,6 и 10 у односу на поступак преких војних судова,као и § 10 става 2 Уредбе о преким војним судовима у приправном,мобилном и ратном стању К.С.Бр.327 од 8 марта 1940 године са изменама В.К.од 15 марта 1943 године Бр.322,а све ово аналогo § 35 воj.к.з.на основу наредбе команданта групе пожешких бригада Бр.9 од 24 августа 1944 године,којом су напред именовани стављени под преки војни

као и њихове организаторе,што је јасно доказано прикупљеним доказним матријалом делимичним признањима окривљених.

У предњим радњама окривљених стоје сви елементи кривичних дела која су предмет оптужбе.Суд је ценио наводе бранилаца окривљених,да исти нису могли бити свесни важности забрањених радњи,па је исте одбио као неумесне.

II.

Што се тиче окривљених:Гавра Кићовића,Милована Јанковића,Будимира Марковића,Добрице Марковића,Љубинке Вуковић,Милоша Вуковића,Милисава Милошевића,Војислава Милошевића,Алексије Милошевић,исто и Јована Ковачевића,суд није могао стећи уверење да су исти криви за дела због ја су ни на терет стављена.Ово стога,што се из доказног материјала,ни и резултата усменог претреса,није могло наћи довољно чињеница у којима би постојали сви потребни елементи за дотична дела.Суд је нашао да су навода оптужбе поводом њих недовољно доказани и поткрепљени само изолованим сумњама,што не може бити основ одлуке о казни,те се на основу тога имају пустити испод суда.

Пресуђено од стране преког војног суда при команди групе пожешких бригада југословенске војске у Отаџбини дана 24 августа 1944 године Бр.9/44.

Председник преког војног суда,
пешад.потпоручник,

Деловођа,

Судије-чланови:

Пресуда четничког преног суда о смртној казни „комунистичким јатацима из Каменице, Гојне Горе и Папратишта

нислава Брадоњића (сви из Пожеге). Пресуда је оглашена пуноважном, „без права подизања правних лекова".

Сматрајући пресуду оправданом, „преки суд" је тврдио да су „припадали комунистима и да су заиста комунистички симпатизери, што је доказано њиховим манифестацијама и одушевљењем, тајним приредбама по приватним локалима за време комунистичког напада на варошицу Ивањицу. Њихове кривице доказане су тиме што су често илегално путовали у оближње вароши, а нарочито у Београд, одакле су преносили извештаје и разне предмете намењене комунистима... По јавним локалима, било уз музику или песму..., вређали су национално исправне грађане. Од њих су се чули најчешћи изрази: 'Доћи ће наше и проћи ће ваша сила', итд. Да је ово чињенично стање потврдили су национално исправни грађани: Петар Петровић, председник општине, Новак Павловић, обућар, Драгољуб Костић трговац, Љубодраг Стефановић, бравар, Миленко Жунић, трошаринац, Богдан Љутица, гатер-majстор, Блажо Радовановић, благајник пореске управе, и Милош Ђајић, баштован — сви из Пожеге".

У четничкој пресуди стајало је и ово: „Осуђена лица по овој пресуди, која су у бекству — одбегла, све наше војне власти имају их пронаћи и на погодан начин ликвидирати, а потом доставити извештај надлежним. .."

Као председник „преког војног суда" потписао се Доб. Рендулић. а као судије рез. потпуковник Т. С. Ивановић, рез. потпоручник РадУ М. Недељковић. Командант пожешких бригада, мајор Ђура Ђокић, наредио је да се пресуда „одмах изврши".[34]

Пошто је већи број осуђених на време побегао из Пожеге у разна места, смртна казна извршена је над шесторо осуђених лица, и то 21. јануара 1944. године, када је и донета. Тада су стрељани: Манојло Богићевић, Добривоје Глушчевић, Мирослав Жарковић, Миодраг Синђелић, Аврам Врањешевић и Јула Јордовић.

Продор јединица 2. пролетерске и 5 крајишке дивизије у западну Србију, у пролеће 1944. године, имао је нарочито велики одјек у народу. Против те две дивизије, које су у свом саставу имале укупно 6 бригада, Немци, Бугари, четници и љотићевци су били удружили све своје снаге. Чак је и немачки командант Србије, генерал Фелбер, долазио у Ивањицу и Ужице да би обједињавао учешће својих савезника у операцији против 2. и 5. дивизије. У борби са знатно надмоћнијим непријатељем, две дивизије НОВЈ нису се могле одржати у Србији. Међутим, њихов је продор имао далекосежан значај: показао је какав ће отпор пружити непријатељ у коначном обрачуну у Србији и, сем тога, какво је расположење народа кад је видео да Немци превозе четнике својим камионима, да им одвозе храну и муницију и враћају рањенике са

34. Пресуда Војног суда Пожешке четничке бригаде, сл. бр. 1—44 од 21. јануара 1944, нерегистровано.

бојишта. Нарочито снажно су одјекнуле партизанеке победе над четницима у Драгачеву (у селу Каони), кад су пролетери потукли 11 четничких бригада; затим диверзија пролетера на прузи Ужице — Пожега, на железничкој станици Горјани, где је заробљен велики број Бугара и Немаца, а убијен познати љотићевац Миљко Марјановић. О диверзији на прузи у Горјанима и победи над немачким и бугарским фашистима брзо се сазнало у народу, причале се легенде о НОВЈ. Иако су се ове јединице после продора до Букова вратиле преко Таре и Златибора у Санџак, њихов пролазак кроз неколико села пожешког краја и борбе које су водиле на том путу, представљају још један велики, убедљив доказ да све више расту снага и углед Народноослободилачке војске Југославије и да се приближава време ослобођења. Истовремено, углед четника код њихових присталица нагло је слабио.

И поред терора и сталних четничких ухода, млади су налазили путеве и начине да се срећу, договарају и узајамно обавештавају. То су нарочито чинили ученици гимназије и учитељске школе у Ужицу. Упркос искључивим наредбама о забрани школовања већег броја напредних омладинаца и омладинки, ипак је једак број напредних остао необухваћен тим забранама. Каеније, неким кажњеним ученицима, укинуте су забране, па су наставили школовање. Тако су се свакодневно виђали у школи, на путовању у Ужице или на повратку у Пожегу и пожешка села па су једни другима доносили вести, информације. Вести о борбама партизана преносили су и железничари који су службено путовали у Београд, или према Ужицу и даље ка Кремнима, Вардишту и Вишеграду. Они су се сретали у путу са железничарима и људима из других крајева Србије, с којима су, на коначиштима и у сусретима разговарали о збивањима између два сусрета. Железничари су, иначе, више пута били очевици разних диверзија на пругама и друмовима на којима су дејствовали диверзанти или мање партизанске групе које су сачекивале у заседи окупаторске транспорте. Неки од њих су преносили писмене или усмене поруке које су својима упућивали логораши са Бањице, Сајмишта, из Ниша, Бора итд.

Упркос смањеном и ограниченом кретању, многи становници бившег пожешког среза, и то не само из Пожеге, него и суседних села, читали су макар повремено и квислиншке новине.

Понекад је и квислиншка штампа била повољан извор информација. Она је саопштила, на пример, да је уништен известан број артиљеријских оруђа или чак и тенкова (као у четвртој непријатељској офанзиви). Необавештени и добронамерни људи су се радовали таквим вестима јер су сазнали да су некад малобројни партизански одреди постали војска од чијег доласка у Србију оправдано страхују првенствено квислинзи и четници Драже Михаиловића.

Недићево „Ново време" је забележило Друго заседање ЛВНОЈ-а у Јајцу и псовачки прокоментарисало његове одлуке. Сигурно је да су се озбиљни људи упознали с догађајем, а коментар су остављали празноглавим и заслепљеним фанатицима који нису видели даље од носа. Тако је било и са осталим догађајима. Интересантно је било како су баш Недићеве новине открилe да западни савезници „фаворизују" Тита и напуштају полако свога штићеника Дражу Михаиловића.

У сваком случају, из писања окупаторске и квислиншке штампе, а нарочито из вести савезничких радио-емисија, које су се све више слушале, нарочито после капитулације Италије, било је очигледно да НОБ израста у све снажнији и бројнији покрет у читавој земљи. И то је, поред осталог, јачало морал и веру народа у победу у борби за ослобођење земље.

У ситуацији која је, очигледно била све повољнија за НОП, симпатизери и други прогресивно оријентисани људи, нарочито омладина, на разне начине су пружали отпор окупатору и квислинзима, а нарочито четницима. И то не само пасиван отпор тим што су издржавали њихове притиске и прогоне. Омладина Гугља, Јелен-Дола и Тучкова — у највећем броју то су били симпатизери или омладинци и омладинке који су 1941. године били у пожешким партизанским четама — организовала је, почетком 1943. године, књижницу и читаоницу и културно друштво при школи у Јелендолу. У том друштву су били Јовиша и Милун Прокопијевић, Стеван Новаковић, Ђурђе Достанић и Прокопије Јовићевић (сви из Гугља), Полка Несторовић, из Тучкова, Миодраг Кукић и Миленко Маслаћ, из Јелен-Дола, и други. Млади су се окупљали, узимали књиге на чигање, мењали информације и вести, договарали се и повремено давали приредбе у селима. Неколико пута су ишли и у Јежевицу, где су давали приредбе.[55] Да је већина омладине из тих и других села била прогресивно оријентисана и да на њу четничка пропаганда није имала озбиљнијег утицаја, потврђује и извештај Драгише Васића, политичког саветника у четничкој Врховној команди, упућен Дражи Михаиловићу. У том извештају Васић се жалио да се у селима ништа политички не ради, затим „да нам је омладина изгубљена", да није под четничким утицајем.

У тим селима, године 1943, омладина, управо неколико омладинаца, извршили су две смеле акције. Први пут је омладинац Срећко Милосављевић, партизан из Дљина, са Десимиром Гавриловићем, Радојком и Драгославом Ђедовићем и Миланом Јовановићем, усред дана, док су четници седели, ошамутио њиховог стражара и са групом другова однео неколико пушака сложених у купе. После тог догађаја, крио се у Расној и Ужицу. Годину дана касније, са Војом Тешићем, из Пријановића, и Милошем Јанковићем, из Гугља, разоружао је немачког стражара код складишта го-

35. Миленко Маслаћ: Монографија општине гугаљске, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега, стр. 4.

V-6332/1

НАРЕДБА ПОВ.БР:36

КОМАНДАНТА II ПОЖЕШКЕ БРИГАДЕ НЕПОКОРЕНЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У ОТАЏБИНИ ЗА 26 АВГУСТ 1944 ГОДИНЕ.

-I-

ИЗВРШЕНА КАЗНА НАД КОМУНИСТИЧКИМ ЈАТАЦИМА.- Пресудом Преког војног суда при Команди групе Пожешких бригада Посл/бр:9/44 од 24 августа 1944 године осуђени су на смрт ну казну-стрељањем за пр кривање и јатаковање комунистима следећа лица: Љубисав Вуковић из Дружетића, Љубица Вулићевић из Каменице, Николија Милосављевић из Гојне Горе и Добривоје Мајстеровић из Папратишта.

Овакном врстом казне кажњени су, што су као јатаци истакнутих комуниста свесно и активно потпомагали њихов рад, а на штету организације Југословенске војске у Отаџбини, као и нарушења реда и перетка у земљи. Они су примали иуубежјим кућама издржавали истакнуте комунистичке вође, као и њихове организаторе. Састајали се са комунистима потајно, дајући им потребне податке за њихов рад. Пролазеће комунисте које су сусретали и примећивали да пролазе, нису пријављивали властима и на тај начин потпомагали им да се од власти скриве и избегну казну, те тако омогућивали им несметан рад.

НАГРАДА ПОТКАЗИВАЧУ КОМУНИСТА.- Примећено је у [illegible] команда, насте све команде пребацују комунистичке тројке са реона суседних команада, настојећи да на овом терену створе погодне земљиште за њихов рушилачки рад.

Да би се што лакше и брже ликвидирали сви мрачњаци сваком оном који буде обавестио војничке власти где се налазе комунисти и власти са војском буду успеле да комунисте похватају и ликвидирају, за сваког убијеног или ухваћеног комунисту од стране наше војске наградићу потказивача са 20.000-/двадесет хиљада/-динара. Зајемчавам да ће потказивач остати за јавност потпуно у тајности и да његово име као потказивача никада у јавност доћи неће.

Претседници општина прочитаће ову тачку наредбе својим суграђанима [illegible] се на што више њих присуствују читању наредбе.

V-6332/1-2

-I-

КАЗНА МИЛАНА ИЛИЋА ИЗ ЛОРЕТА.- Милан Илић из Лорета на дан 25 августа 1944 године учинио је следећу кривицу:

Када је од стране команданта групе Пожешких бригада одређен као спроводник избеглицама до места опредељења где су те избеглице биле упућене, у путу је се напио толико, да није знао за себе, а камо ли да је спроводник избеглицама и избеглице је препустио саме себи да лутају и да траже место циља свога пута.

За ово неизвршење наређења

КАЗНИМ

Милана Илића са 25 батина. Ова казна извршена је одмах.-

Ову тачку наредбе саопштити војницима и грађанима на реону ове бригаде.-

КОМАНДАНТ,
пешадиски потпоручник,

ДОСТАВЉЕНО:
Командантима батаљона, командирима чете и претседницима општина

Наредба „непокорене југословенсне војсне у отаџбини" о извршеним смртним казнама над „номунистичним јатацима" и о „награди потназивачу номуниста" (делови документа)

рива у Јеменској Стени и однео неколико пушака. Све то оружје је сачувано и предато 3. крајишкој бригади, која је у пожешком региону, водила борбе, септембра 1944. године. Иако су извршене самоиницијативно, те су акције имале велики одјек у народу.[30]

Значајан отпор четничком терору давали су мобилисани симпатизери НОП-а у редовима четника. Међу њима је био Бранко Ранковић Моца, командант батаљона, иначе предратни жандарм, а прикривени присталица ослободилачког покрета. Преко очекивања, он је штитио партизанске породице, нарочито породице оних бораца који су се налазили у пролетерским јединицама. Често је спречавао самовољу појединих четника у пљачкању и злостављању партизанских породица. Међу осталим, штитио је и породицу Радојка Тошића, у чију је кућу често долазио као четник да се гости и одмори, како је то код чегника било уобичајено. Више пута је благовремено јављао да се Аница, супруга Радојкова, или његова деца, нарочито ћерка Миленка, склоне од потера. У последњој години рата, Миленка се склонила код родбине, у Бакионици, где је остала до ослобођења.

Ранковић је штитио и поједине бивше партизане. Миодрага Марковића, из Сврачкова, сачувао је да га жандарми тзв. Пољске страже не отерају у Борски рудник. Уз Ранковићеву помоћ Андрија Видић је избегао четничку мобилизацију и сигурно стрељање тако што се сакрио од четничких потера, а затим побегао из пожешког краја.[37] Са Ранковићем је сарађивао и резервни официр Срећко Недељковић Жиравац из Рогу, који је касније отишао у партизане. Сам Ранковић је 1944. године прешао у партизане.

И Драгослав Спасојевић, борац Пожешке чете у 1941. години, био је мобилисан у четнике, који су га дуго држали у својим редовима. Једно време је био пратилац четничког команданта Манића, па је на време сазнавао за поједине четничке одлуке. Тако је благовремено обавестио појединце којима је претила смртна опасност од четника. Међу осталима, јавио је Миломиру Јоксовићу, Даринки Томић и Радисаву Кречковићу да су стављени под слово „з". Њему захваљујући, њих троје су успели на време да избегну смрт.[38]

Љубивоје Николић Шваба, године 1941. био је симпатизер партизана. После немачке офанзиве, услед многих потера, прикључио се љотићевцима, али је често штитио партизанске породице, доносио им вести и поруке, све док није пребегао у НОВЈ.

Многи бивши партизани или сарадници НОБ, кад су осетили да им прети опасност, бежали су из својих села, из Пожеге, најчешће у Београд, под изговором да траже посао. Тако су у Бео-

36. Драгачево, стр. 356.
37. Андрија Видић и Миодраг Марковић, изјаве од 6. априла 1984.
38. Радисав Кречковић, изјава од 6. априла 1984.

град побегли: Срећко Перић, његови синови Михаило — Батан и Раде и ћерке Була и Јованка, затим Драгослав Глушчевић Зец чијег су оца четници заклали 1943. године, Миодраг Богићевић и други.

Поред политичког и моралног отпора четницима и окупатору народ је пружао и економски отпор. Иако су се разни „нарези" морали испуњавати под смртном претњом, многи појединци, па и читава села и општине покушавали су да то избегну. Кад год су могли, како појединци, тако и читава села или сеоске општине, покушавали су да не испуне одређене „нарезе", да сакрију макар део имовине која се тражила. Највише се скривао род житарица, мада <су страже недићевских власти контролисале вршидбе. Појсдина свла или општине, а често и појединци, кажњавани су због неиспуњавања одређених давања. Поред окупатора и недићевских власти и четници су постављали своје захтеве. Народ је и њима закидао кадгод му се пружила прилика. Село Табановићи успешно је избегавало да се одазива на четничке „нарезе". Само је нешто давао Светислав Петровић, сарадник НОБ, да би се камуфлирао. То је било дело утицаја активиста НОБ.

Отпор четницима и њиховој издаји највише се изражавао неодазивањем мобилизацијама, које су изводили, понекад, претећи смртном казном. Чести >су били и случајеви бежања из четничких редова. Дезертерства су била нарочито учестала крајем 1943. и у 1944. години, посебно у време када су веће и јаче јединице НОВЈ почеле продирати у западну Србију, кад се савезничке победе нису могли скривати „фактичким" померањем фронта и другим лажним саопштењима. Разуме се, тада је и четнички утицај слабио. Мобилисани су бежали сами или у мањим групама, самоиницијативно. Било је и организованих, масовних, бежања из четничких формација. У јесен 1943. године свака сеоска општина требало је да спреми по једну чету. У селу Средњој Добрињи, присталице НОП-а, међу којима је био најактивнији Момир Јањић, онемогућиле су тадашњу мобилизацију, која је имала велике размере у целом пожешком крају. На мобилизацијско место дошла су само четворица људи, па кад су видели да других нема, они су се вратили да „доведу" остале. Међутим, сви позвани — њих преко 50 — скупили су се на посебном месту, па су им се прикључила и она четворица који су се претходно били одазвали мобилизацији — и то са оружјем. С том групом која се није одазвала мобилизацији три ноћи узастопно је долазио да „преговара" мештанин — четнички командант батаљона Матић. Њему је испред групе Милош Јеличић, четнички командир чете, отворено рекао да његови људи неће да иду у борбу ни против кога, нити да помажу Немце. Кад је Матићева мисија пропала, четници су, на крају, покупили родбину људи који су одбили мобилизацију и одвели је, „као таоце", претећи да ће је стрељати, ако се позвани не одазову мобилизацији. Међутим, опет под утицајем присталица НОБ-а „непо-

слушни" су просто отели „таоце" четницима, што им није било тешко јер то су, у ствари, били мобилисани сељаци, који су једва чекали да се ослободе „талаца", својих суседа. Четници, Матићеви одани људи, покушали су онда да запале неколико кућа у селу (куће Момира Јањића и Милоша Јеличића). Међутим, иако су били унели сламу и сено у куће, под притиском суседа су одустали од паљевине, па се све завршило на претњама и шамарању старе мајке Момира Јањића.[39]

Једну мобилизацију четници су ипак успешно извршили у Средњој Добрињи, пошто су обећали мобилисаним сељацима да ће их задржати само 15 дана. Међутим, обећање није испуњено. То је био повод да сељаци организују бекство са Увца (код Нове Вароши). Од тзв. летеће бригаде остало је само четничко командно особље, са пратећим водом четника из Гојне Горе. Сви остали су побегли.[40]

После тог догађаја, четници су у Средњој Добрињи сменили и старешину села и равногорски одбор, а на њихова места дошли су људи, који су се, малтене, јавно сматрали преталицама НОП-а. Тако се догодило да формално постоји четничка организација, а држе је присталице ослободилачке борбе. Четничке мобилизације саботирали су и активисти НОП-а у Богданици, Дружетићима, Папратишту.

Успех прогресивних људи у Средњој Добрињи имао је велик одјек и утицај на касније мобилизације у селима пожешког среза. Сељаци су, једноставно, закључивали: „Кад неће Средњедобрињци — нећемо ни ми". Тако је у знатној мери пропала и четничка мобилизација у више пожешких села пред одлазак четничких „корпуса" из западне Србије у борбу против партизана у Топлици и на Копаонику, у лето 1944. године. После друге ноћи од извршене мобилизације, сви мобилисани четници су се разбежали, сем чете са подручја Гојне Горе, којом је командовао жандарм Костадин Савићх-Чак се растурила и комора, од око 150 товарних коња, коју је предводио Љубиша Максимовић. Четници су, после повратка са Копаоника, терорисали сељаке, претили, убијали, стрељали, али без већег успеха за поновну мобилизацију.[41]

Било је, истина, у пожешком крају, породица изразито четничких, било је појединаца или више њих из села која су имала праве зликовце, кољаше. Међутим, у целини, четници нису уживали углед у народу. Мало ко је веровао у њихову победу, пре свега, због њихове сарадње са окупаторима. Обични људи, народ, нарочито омладина, мрзели су четнике и због њиховог силеџијског понашања, пљачке, убистава, батинања, због честих пијанчења, го-

39. Момир Јањић, Хроника Средње Добриње.
40. Исто, стр. 20—24.
41. Исто, стр. 16—17.

шћења. Четници су деловали сурово, жандармски, претњама, силом. Један догађај везан за села Богданицу и Дружетиће и акције илегалаца то добро потврђује. Кад су илегалци ликвидирали једног стражара, четници су тукли и старо и младо, до изнемоглости. Кад нису могли открити макар једног илегалца, мајор Палошевић је позвао све старешине кућа из тих села да дођу на збор, на Галовића брдо. На сто испред себе обесни мајор је ставио пиштољ и мотку. Пошто је испсовао народ „на пасје име", додао је да је пиштољ само за људе и борце, а мотка за кукавице и оне који неће да се боре — и да ће батина свакоме судити, пре него што добије већу казну. А народ, разумљиво, велика већина његова, није хтео да иде у четничке редове нити да им служи, упркос позивима на краља и „војничку заклетву краљу" — нити је хтео улудо да гине.

После тога збора на Галовића брду, многи људи, огорчени на Палошевића, сасвим су се окренули од четника. Они су говорили комшијама за које су били сигурни да помажу партизане „Кад смо кукавице, хоћемо и ми да знамо за партизане, као и ви. Хоћемо и ми да их помажемо. . ." Такав бахат и обесан однос четника према народу, активисти су умели добро да искористе, па су, с временом, добијали све више присталица.

Народ је, у знатној већини, својом природном бистрином процењивао да четничка „борба" и политика ничему не воде. Мада су се четници дуго задржавали у северном делу среза, народ није био на њиховој страни. У рејону Равне горе доста дуго се налазила Врховна команда Драже Михаиловића и четници су веровали да су то њихова упоришта. Међутим, стварност је била друкчија. Поред села у доњем делу среза, која су крајем 1941. и 1942. страдала од четничког терора као партизанска, већина „горњих" села није била четнички оријентисана. Четници су, на пример, веровали да су Каменица, Богданица, Дружетићи, Љутице, Мрше љи, Гојна Гора, Средња Добриња, Табановићи и друга села њихова упоришта, иако су, мање-више, наилазили на хладан пријем. Истина, четници су, па и Дража Михаиловић, имали своје пријатеље и присталице, махом богатије људе, али правих упоришта у народу нису имали. У близини тог рејона, у Прањанима, постојао је помоћни аеродром на који су, повремено, западни савезници спуштали помоћ четницима. Ту су понекад слетали њихови авиони, понекад долазиле њихове мисије у команду Драже Михаиловића, и одлазиле. После капитулације Италије, неки су четници или утицајне личности из Врховне команде (Живко Топаловић, Звонко Вучковић и др.) са тог аеродрома одлазили у ослобођени део Италије, у САД. Долазила је и делегација андерсоваца (војска пољске емигрантске владе у Лондону). Све је то имало неког значаја и утицаја на народ. Али, већ у 1943. години, настаје полако друкчија атмосфера, у којој расположење народа према четници-

ма осетно слаби. Они су у очима широких народних слојева не само политички сумњиво друштво, већ издајничко, које сарађује са свима — са Немцима, љотићевцима, Бугарима. . . Иако су у Врховној команди и појединим четничким штабовима живели представници западних савезника (углавном Енглеске), није ни то била гаранција четничког опстанка, а још мање војничког успеха. Тим мање јер је, из дана у дан, било јасније да су се борили и да ће се борити само против партизана.

ФОРМИРАЊЕ СРЕСКОГ ПОВЕРЕНИШТВА (КОМИТЕТА) КПЈ ЗА СРЕЗ ПОЖЕШКИ

У пожешком срезу, као и на ужем подручју Ужичке републике, након повлачења партизанских јединица у Санџак, крајем 1941. године, није било организованог рада Партије, сем од 1943. године, у неким селима која су гравитирала према таковском крају. Управо, КПЈ је у време Ужичке републике легализовала све своје кадрове, па их поновном окупацијом територије повукла са оперативним јединицама, тако да је настао вакум, без организованог политичког и партијског рада. Покушаји враћања појединих кадрова из Санџака — нису успели. Они који су враћени брзо су пали у руке непријатеља, или су се морали вратити у Санџак, а појединци који су се задржали на терену живели су у дубокој илегалности. Зато, највећим делом, услед таквог развоја догађаја, није било организованог партијског рада, па ни виднијег отпора непријатељу. С друге стране, прави покољи у многим селима и у Пожеги, велики терор, убиства, пљачке, одвођење бивших партизана у фашистичке логоре смрти у земљи и широм Европе, обесхрабрили су људе, за прво време, и отежали сваки рад на обнављању ослободилачког покрета.

У северном делу среза, у селима ближим таковском и љубићком крају, односно Равној гори, услови за ослободилачку борбу били су нешто повољнији. У том рејону утицај Партије пред устанак је био нешто слабији него у доњем делу среза. У устанку, развојем догађаја, нарочито у почетку кад је било делимичне сарадње са четницима, тај северни рејон среза задржали су четници, па шире учешће народа у народноослободилачком покрету није могло ухватити чврсте корене. Стога у том рејону нису биле онако сурове репресалије четника, није било онако масовних покољ$_{а}$, стрељања и депортовања припадника НОП-а у логоре смрти као што је то било у Пожеги и селима око Мораве, Ђетиње и Скрапежа. Због тога народ у том рејону ипак, није преживео сав притисак и злочине окупаторско-четничке страховладе. Према томе, тамо су услови макар за пасиван отпор окупатору и четницима па и за организован рад у духу ослободилачке борбе били нешто повољнији.

Осим те околности, близина и везе тог дела среза са таковским, односно чачанским крајем, где је илегални рад непрекидно трајао, имала је позитиван утицај. За организовање борбе у том крају најзначајније је било упорно настојање ОК КПЈ за Чачак да продре у пожешки крај, на шта га је упућивао и Покрајински комитет КПЈ за Србију. Реализовање тог настојања било је у почетку врло тешко, али је, после дугих напора, успешно остварено.

Одмах после пада Ужичке републике, Покрајински комитет је покушао да успостави везе са свим окружним комитетима, али на територији ужичког округа та се веза није имала с ким успоставити. У лето 1942. године, у писму Окружном комитету КПЈ за Чачак, Покрајински комитет је тражио да се пронађе макар неко од комуниста, како би се организовао рад на ужичком подручју. У том писму Покрајинског комитета се, поред осталог, каже:

„ ... Са Ужицем немамо никакве везе. Зато уложите све напоре да тамо пронађете неког друга.. ,"[42]

Покушаји ОК за Чачак да пронађе неки партијски пункт у Ужицу и да тамо обнови партијски рад нису успели. Зато је Покрајински комитет поново инсистирао (5. октобра) да се веза успостави и овластио ОК за Чачак да упути погодно лице у Ужице које ће почети рад. У писму ПК Окружном комитету Чачак од 5. октобра, 1942. године, поред осталог, стоји:

„За Ужице овлашћујемо вас да пошаљете друга Ф. (Франц Соломон, пр. Ј. Р.) или кога другог да покуша преко другарица са којима сте повезани да створи партијску организацију, саветујући се са вама и нама. Нека окупи другове, испита сваки случај појединачно, нека нам јави карактеристике другова које пронађе, нека нам предложи како и с ким да се почне радити у Ужицу. Помозите нам, другови, у овом што пре. Шаљите у Ужице друговима све материјале које ми вама шаљемо.. ,"[43]

Међутим, ни после овог писма није ништа могло убрзо да се уради. Тек почетком 1943. године, Раде Минић, секретар ОК КПЈ за Чачак, успоставио је неке почетне контакте. Како је он, као и већи део Комитета, ускоро откривен и стрељан, од те почетне везе није било ништа. У таквој ситуацији Покрајински комитет, доноси одлуку да Ужице, у погледу партијског рада, припоји чачанском ОК. О томе Покрајински комитет обавештава ОК за Чачак 16. јануара 1943. године:

„Пошто немамо никакве везе са Ужицем и не знамо да ли се тамо шта ради, то смо одлучили, упркос ваших слабости, да Ужице припојимо вашем ОК. У том

42. Архив Т. Ужице, бр. 8756.
43. Исто, бр. 8758.

смислу предузмите све мере да се повежете са свима и тамо рад поставите".[44]

Очигледно, тешко је било пронаћи погодну личност на коју би се могло ослонити и рад почети. То потврђује ново писмо Покрајинског комитета ОК за Чачак, од 4. фебруара (свега двадесет дана након претходног), у коме се поново истиче да је ОК за Чачак одговоран за рад у Ужицу:

„Поново вам подвлачимо потребу најхитнијег повезивања са Ужицем и постављања рада тамо. Ви сте нам одговорни за ту територију. Зато одмах предузмите све да се тамо ради. Пошаљите једног члана ОК да сарађује и руководи радом тамо".[45]

Веза ни после тог писма није успостављена са Ужицем. Међутим, ОК за Чачак, преко Среског комитета КПЈ среза таковског, почео је да тражи контакте са илегалцима у горњим селима пожешког среза, првенствено у селу Богданици. Крајем 1942. године, секретар Комитета Партије за срез таковски Радисав Недељковић и члан Комитета Костадин Лукић успоставили су везу са Милунком Петковић из Богданице. У породици Петковић тада се скривао професор Милош Савковић, из Београда, који је 1941. године био на Равној гори, па после сукоба са четницима, побегао од њих. Најпре се склонио код Милункиног брата, у Коштунићима, а затим је прешао код Милунке, у Богданицу. Знатно раније, почетком 1942. г-одине, у варошицу Каменицу дошао је, као рањеник, лекар др Војислав Лаловић. У Каменици се др Лаловић почео састајати и постепено радити са неколико бивших партизанских бораца и сарадника, у почетку са Милованом Симовићем и Милошем Вулићевићем. Њима су се затим прикључили Стева Милосављевић, радник из Дружетића, Младенко Марковић, Аца Симић Избеглица, берберин који је у село дошао из Крагујевца, и Андрија Вуковић. Доктор Лаловић и Вулићевић слушали су радио-вести код попа Рајка Недића, па су касније о томе обавештавали друге. Та група је често расправљала о томе како да своје деловање учини ефикаснијим, у ствари, како да се укључи у организоване акције. У то време, знало се да на територији таковског среза раде Радисав Недељковић и Костадин Лукић. Милован Симовић је, по препоруци др Лаловића, покушавао да се састане са Недељковићем, одлазећи код његових родитеља, али се није могао с њим састати. Такође по налогу др Лаловића, везу са Недељковићем покушавао је безуспешно да успостави и Миломир Петковић.

Најзад, Недељковић и Лукић су се састали са др Лаловићем, Уз помоћ Милунке Петковић. Лаловић је упознао Недељковића и Лукића са радом групе активиста око њега, а они су доктора ин-

44. Исто, бр. 8759.
45. Исто, бр. 8762

формисали о развоју народноослободилачке борбе, затим о јачању партизанских јединица и о томе да су од српских јединица које су прешле из Србије у Босну (и других) формиране 1. и 2. пролетерска бригада и о политичкој ситуацији у Србији, колико су знали, и, посебно на територији ОК Чачак. На основу сазнања и искуства које је од њих примио доктор је могао даље да ради.[46] Међутим, он је откривен у Богданици и убијен. Секретар ОК за Чачак Милош Минић, који је, по одлуци ПК КПЈ за Србију, формирао нови комитет (јер је стари комитет откривен и десеткован), обавестио је 10. априла 1943. године Вука (Мому Марковића, пр. Ј. Р.) да је пао доктор Лаловић. У том извештају се каже: „У селу Дружетићима четници поручника Вучковића пронашли Бору, лекара партизана Сувоборског одреда, који је био рањен. Како сазнајемо — убили су га".[47]

Четници су стрељали и Станишу Петковића (мужа Милункиног) 8. априла 1943, због сарадње са партизанским илегалцима и чувања др Лаловића. Активисти у Богданици, Дружетићима, Каменици и другим селима радили су самостално. У то време их нису могли помагати партијски радници из таковског среза, који су се на својој територији ангажовали на јачању НОБ-а и повезивања бораца и активиста у врло тешким условима. Јуна или јула те године, по налогу ОК за Чачак, Радисав Недељковић је упутио Костадина Лукића са једном патролом у Богданицу да доведе професора Душана Савковића. Патрола га је пронашла код Милунке Петковић. Петковићи су за Савковића били направили посебан бункер (у коме су боравили и рањени борац из Шумадије Милош Чоловић и други илегалци). Патрола је довела Савковића у таковски срез, одакле је упућен у Шумадију, где је ускоро погинуо.[48]

Сва дотадашња настојања ОК КПЈ за Чачак да се пробије у Ужице и оствари неки контакт са члановима Партије или активистима нису дала резултате. На састанку, одржаном половином 1943. године, у селу Велеречи, око осам километара од Горњег Милановца, одлучено је да се Вељко Бркић Миша упути у горњи део пожешког среза, да успостави контакт са групама илегалаца који тамо раде и формира партијско повереништво за срез пожешки, као његов секретар. Задатак је био: радити строго илегално, пронаћи везе, створити пунктове и ојачати већ постојеће и оживети партијски рад. Са Бркићем је кренуо Радисав Недељковић, секретар таковског среског комитета. У путу су имали великих тешкоћа, јер је требало да пронађу кућу Милунке Петковић у Богданици, која је већ била компромитована као партизанска, а и четници су свакодневно контролисали путеве и сврађали у куће.

46. Радисав Недељковић, Примедбе на хронику пожешког среза, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега, стр. 1.
47. Архив Т. Ужице, бр. 3592.
48. Р. Недељковић, н. р., стр. 1.
Миломир Петковић, Примедбе на хронику среза пожешког, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега, стр. 1.

Осим тога, била је густа магла, мештане нису смели да питају, па су се тешко сналазили. Два-три дана су изгубили тражећи кућу Милункину. Те невоље Бркић овако описује:

> „Сретали омо сељаке и четнике. Кад би наишли на четнике — онда би запевали. Ја сам имао повелику косу, па би је избацио испод шајкаче и заурлали би — онако четнички — и опалили из пушака. Нису нас дирали. Личили смо на мобилисане сељаке, пре него на партијске раднике.
>
> Тешко је било ући у Милункину кућу, јер су у њу често долазиле групе четника које су се представљале као да су партизани. Ипак, смо ушли, јер су Радисава познавали као човека који је долазио још пре рата, као дечак... Примљени смо те вечери у кућу и сместили се у шталу да спавамо.. ,"[49]

Срећна околност спасила је те ноћи активисте. Још док су прилазили Милункиној кући, открили су их месни четници. У штали су заспали не само Недељковић него и Бркић, који је био одређен да дежура, али је од умора и неспавања — заспао. Четници су у ноћи претрееали кућу и друге грађевине, долазили у близину штале, али нису ушли унутра. Како су сутрадан укућани причали илегалцима, један од четника рекао је другима да не иду у шталу, јер тамо „лупа крава". Сутрадан су обојица ступили у контакт са Милованом Симовићем, с којим су се договорили о организовању илегалне активности.[50]

Тих дана дошла је у село велика група Калабићевих четника, која се настанила и у домаћиновој кући, у чијој су штали били активисти. Кад је у двориштy било доста четника, активисти су усред дана изишли из штале, као да се ништа не догађа, помешали се са четницима, затим отишли у један шумарак па се удаљили. (Та помало невероватна појединост лепо илуструје с каквом је несигурном војском „оперисао" издајник Калабић). Тога дана разоружали су једног четника, младића, али, кад су схватили да је поштен човек и да је мобилисан, пустили су га, вратили му и пушку да не би имао невоља са својим старешинама. Чак су му дали и нешто пропагандног материјала. Младић је био из породице Вуковић из села Дружетића и обећао је да ће сарађивати с њима.

Кад су четници, после два или три дана отишли из села, илегалци су се вратили у „базу". Ускоро су отишли у Дружетиће, где су се опријатељили са породицом младића који им је обећао сарадњу. Породица Вуковић је постала једна од сигурних база у коју се могло доћи у свако доба. Готово сви чланови породице — Љубисав, Милош, Радош, Љубинка, Милица, Мика су постали са-

49. Стенографске белешке: прилог изучавања народноослободилачке борбе у срезу пожешком (Вељко Бркић), Титово Ужице, Музеј устанка, бр. 4808, стр. 3.
50. Исто, стр. 4.

радници НОП-а. Бункер за скривање активиста и складиште оружја налазили су се у њиховој кући. Бркић и другови су успели да наговоре резервног подофицира Тома Вуковића да иде у четнике, а да сарађује с њима. Томо је то прихватио, постао је командант резервног четничког батаљона, па је касније редовно сарађивао и чинио велике услуге илегалцима, а у јесен 1944. године постао је командир Пожешке партизанске чете. Уз Томову помоћ и радом Милована Симовића, илегалци су дошли у контакт и са Андријом Вуковићем, који је од свих био најбоље политички уздигнут.

У почетку, око мееец дана, у окупљању и организовању сарадника у тим селима, радио је и Радисав Недељковић, па се касније вратио у таковски крај.

Илегалци су наставили да раде у Дружетићима и Богданици. Обавештавали су људе о развоју ослободилачке борбе, о успесима НОВЈ, о победама савезника, о томе да тихо, без буке и препирки, треба нападати четнике, њихову сарадњу са окупатором, њихову издају. У томе су имали успеха. Мештани су, у већини, били расположени против четника. Већ у позну јесен 194.3. године, организоване су две партијске ћелије, у Дружетићима и у Богданици. Ћелија у Дружетићима формирана је 3. децембра, а први чланови су били Милован Симовић, Стева Милосављевић и Аца Симић Избеглица. Тих дана формирана је и ћелија у селу Богданици коју су сачињавали Милован Терзић, Миливоје Чоловић, Стеван Павловић, Јовић Марковић, Милош Павловић и Драган Павловић Грубо. Та доста бројна ћелија, ускоро се повећала. Због опрезности није се цела окупљала на састанцима, него је радила по засеоцима. Једна група је била у Чоловићима и имала је свој актив, а друга у Петковићима. Актив у Петковићима су сачињавали Милунка, Војин, Миломир и Видосав Петковић. Трећа група била је такође у Чоловићима. У њој је Миливоје Чоловић окупљао и симпатизере. Сем њега, у њој су били и чланови Партије Миливоје, Милош и Драгомир Чоловић.

Децембра те године, остварена је и одлука Окружног комитета КПЈ за Чачак са састанка у Велеречи средином лета, да се формира повереништво КПЈ за срез пожешки. Том изборном састанку повереништва присуствовао је и Радисав Недељковић, у име ОК Чачак. У повереништво су ушли Вељко Бркић Миша, секретар, ђак картографске школе у Београду, родом из Глине, а чланови Милован Симовић и Аца Симић, радник, родом из Босне. Избору је присуствовало више чланова Партије, међу којима је био и Стево Милосављевић. Крајем децембра, у састав повереништва ушао је и Милан Гледић Мане, металски радник из Личког Поповог Поља.[51] У фебруару 1944, повереништво је прерасло у Срески комитет.

51. Исто, стр. 10—14.

Чланови Комитета поделили су рад по секторима. Бркић је водио политички рад, Симовић је радио на организовању илегалних народноослободилачких одбора и организацији АФЖ, а Гледић се ангажовао на раду са омладином. По упутствима ОК за Чачак, Срески комитет је заснивао свој рад на строго илегалним основама, стварао илегалне народноослободилачке одборе, илегалне активе омладине, те упоришта у селима, засеоцима и код поједцнаца,- настојао је да се онемогући свака акција коју су четници организовали, да појединци улазе у четничке равногорске одборе и да на тај начин коче или пасивизирају и друге људе у раду, да обавештавају Комитет шта четници намеравају да ураде. У оружане акције против четника још се није могло ићи, сем у случају велике нужде. Требало је створити претходно јаке организације и упоришта НОП-а, политички радити са народом, раскринкавати издајничку политику четника. Важан задатак Комитета био је да продре у села према Пожеги, а по могућности и у саму Пожегу и јужно од ње — према Ариљу и Ужицу, са којим још увек није било контакта. У јесен 1943. године, 16. септембра, ОК Чачак, јављао је, као и више пута раније да са Ужицем нема никакве везе.[32] Такво стање трајало је и даље.

Упоредо са формирањем партијских ћелија и упоришта у појединим селима северног дела пожешког среза, текао је политички рад у ширем смислу. Формирани су илегални народноослободилачки одбори. У њих еу улазили већином чланови Партије, али и други људи, сарадници, симпатизери, они који су хтели да помогну. Председник илегалног одбора у Богданици био је Јовић Марковић, а чланови одбора — Саво Милетић, Гвозден Маринковић, Милован Павловић и двојица или тројица Чоловића; чланови одбора у Дружетићима били су Милисав Вуковић, Василије Вуковић Дева, Стеван Павловић и други. Нешто касније формирани су одбори и у другим селима где су илегалци имали своја упоришта.

Рад са омладином почео је такође од села где је било највише симпатизера, тј. од Богданице и Дружетића. Ишло се најпре на појединачан рад — од једног до другог омладинца или омладинке. Међу првим омладинским активистима биле су кћерке Милунке Петковић — Смиљка и Милојка, затим Видосава Петковић. Оне су у почетку, сем осталих обавеза, биле задужене да прикупљају помоћ, односно да организују плетење и штрикање одеће за борце и друго. Та се активност проширила на Богданицу, где су почели радити браћа Милетић (од којих је један био кројач).

Почетком 1944. године, формиран је и први одбор УСАОС-а, у који су ушли Смиљка и Видосава Петковић и Петроније Павловић. Одбор је радом доста брзо обухватио приличан број младих,

52. Радисав Недељковић, н. р., стр. 2.
Стенограф$_{ске}$ белешке, бр. 4808, стр. 15.

међу којима су били Сретен Марковић и више младића из породице Чоловић. У Дружетићима најактивнији омладинци од почетка били су из породице Вуковић: Веселин, Радич, Милош, Радош, па Љубинка Вуковић и Љубинка Симовић. У другим селима, где се осећало деловање партијског комитета, мало је било младих који су организовано радили (Момир Јањић и Микан Бечић из Средње Добриње, Миле Павловић из Табановића и други). Тек касније су створене организације омладине у Средњој Добрињи, Јежевици и Табановићима.[53]

Одлуком комитета, Андрија Вуковић је упућен у Београд да доведе Младенка Млађа Марковића, металског радника и партијског активисту, родом из Богданице, који је радио у прецизној механици „Нестор". То је учињено на предлог активиста из Богданице који су знали да је Младенко чврсто опредељен за НОБ. Требало је том приликом из Београда да дође и Божо Павловић, али како су тих дана Англоамериканци бомбардовали Београд (април 1944. године), он је погинуо у том бомбардовању. Младенко је убрзо по доласку у Богданицу примљен у Партију, а затим су он и Андрија Вуковић постали чланови Среског комитета КПЈ за срез пожешки.[54]

Током 1943. године, Покрајински комитет КПЈ за Србију, осим тога што је покушао да преко ОК Чачак успостави везу са активистима у Ужицу и Пожеги, радио је на томе ангажујући и своје чланове. Секретар Покрајинског комитета Благоје Нешковић, упутио је у Ужице Свету Поповића (Милића), шпанског борца, који је долазио у Ужице, ишао на Златибор, па провео неколико дана и у Пожеги, у кући породице Милоша Божића, погинулог партизанског команданта Пожеге из 1941. године, али никакве везе није успоставио. Једне ноћи четничка група је дошла у Божића кућу да ухапси Божићеве кћерке Десу и Тулу. Света, који је занћио у Божића кући, брзо се снашао и одлучно реаговао. Запретио је четницима, док су још били у дворишту, да ће одмах позвати бугарску патролу. Четници су били неодлучни, па су напустили двориште необављена посла.[55]

Окружни комитет за Чачак више пута је у 1943. години, а нарочито у пролеће 1944, покушао да оствари било какву везу са ужичким крајем, да пронађе било ког активисту. За то се нарочито залагао секретар Комитета Милош Минић. Поред других покушаја, по Минићевом налогу, у Ужице је одлазио и Миле Павловић, активиста и илегалац из Табановића, да се повеже макар са неким од својих познаника, за којег претпоставља да је опредељен за НОП. Кад није видео никакву другу могућност, Павловић

53. Писмо ОК Чачак за ПК КПЈ за Србију од 13. новембра 1943.
54. Стенографске белешке бр. 4808, стр. 14, 30 и 31; исто, стр. 15; Сећања Андрије Вуковића на развој НОБ-а у пожешком срезу, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожсге.
55. Јован Стаматовић, новембра 1943. г., у слободном Пријепољу срео се са Светом Поповићем и од њега сазнао за те догађаје.

се у Ужицу обратио свом стрицу, професору Стевану Павловићу, тада директору Учитељске школе, за кога је знао да је био демократа, да је волео СССР, да је пре рата гласао за Удружену опозицију. Професор је показао добру вољу да му помогне, али ништа није постигао. Миле Павловић је још неколико пута тога пролећа одлазио с тим задатком у Ужице, али — без успеха.[5®] Окружни комитет за Чачак био је обавештен да је у рано пролеће, приликом продора 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије према Ибру, формиран штаб Ужичког партизанског одреда, али, због неповољног развоја догађаја, није могао доћи на ужичку територију. Зато је Срески комитет Партије за срез пожешки морао радити и даље онако како је ОК Чачак раније одредио — да ствара упоришта од Богданице и Дружетића што даље и дубље према Пожеги и доњем делу тадашњег среза.

Упркос свим тешкоћама, Срески комитет је радио успешно. Осим онога што је учињено у Дружетићима и Богданици, дугим, систематским и истрајним радом Комитета, партијоких организација и осталих активиста, створена су упоришта и пунктови у селима Средња Добриња, Мршељи, Љутице, Тометино Поље, Јежевица, Душковци, Гојна Гора, Табановићи, Папратиште, Гугаљ и др. Једна веза је ишла и до Косјерића, до каменоресца Сима Грбића, чија се кћерка Олга борила у 2. пролетерској бригади. Из тих села, средином 1944. године, одлазили су нови борци у Чачански партизански одред. У Средњој Добрињи је створена партијска ћелија, у којој су најпре били Момир Јањић, Микан Бечић и браћа Ковачевићи Веселин и један са надимком ,,Шнајдер", а први активни симпатизери су били Андрија Симић, Јован и Сима Ковачевић и више чланова породице Јањић. У Табановићима један од првих активиста био је Миле Павловић, у Папратишту Драгољуб Маслаћ, у Гугљу браћа Прокопијевићи — Јовиша и Милун. У Мршељу упориште је било у кући Јовковића, у Тометином Пољу почело се радити са Драгојлом Миловановићем и браћом Миланковић, у Душковцима са браћом Цицовић — Станиславом и Радованом, хармоникашем, и Богољубом Милосављевићем, у Великој Јежевици са шнајдером Симом Арсићем, у Гојној Гори са Милошем Михаиловићем и Исидором Бајићем.[57]

У пролеће 1944. године, по плану рада Сресског комитета, рад је требало проширити на јужни део среза, према Пожеги и Ариљу. Комитет је имао неке нејасне информације да тамо постоји партизанска група (то је била група бораца 2. пролетерске бригаде која је доспела у пожешки крај, али су је четници великим бројем потера заробили и зверски побили). Међутим, четничкз

56. Професор Стеван — Стево Павловић склонио се од четничких иретљи у Београд, али ј~ тамо погинуо приликом бомбардовања, априла 1944. године; казивање Мила Павловића, новембар 1984.
57. Стенографске белешке, стр. 16—18; Радисав Недељковић, н. р., стр. 2; Милутин Петковић, н. р., стр. 1. и 2.

одмазда над симпатизерима који су сарађивали са групом била је стравична, па је био велик ризик нешто предузимати на тој територији без сигурних веза.

Тај рад, иако тих, илегалан, ипак се није могао сасвим сакрити од непријатеља. Било је дана и седмица кад су четници правили читаве хајке, претресали, хапсили, претили. Али упоришта су била јака, сигурна и неоткривена. Илегалци су имали неколико бункера. Први је био у породици Петковић, где су се једно време крили илегалци. Већи и значајнији бункери постојали су у Богданици, у штали Миливоја Чоловића, и у Дружетићима код Андрија Вуковића. У тим бункерима чувало се оружје, санитетски материјал, техника, а илегалци су се тамо склањали у време четничких потера или у другим критичним приликама. Тамо је био смештен и радио-пријемник, који је био дотрајао, па је мало користио илегалцима. Посебно склониште илегалца била је воденица на речици Каменици, у којој је радио Василије Вуковић, Дева, како су га илегалци звали. Сви људи, власници кућа које су имале бункере, били су веома поверљиви, одважни, храбри. Њих је Вељко Бркић у својим сећањима овако представио:

„То су били најповерљивији људи у том крају. Нарочито Дева, који није био нарочито уздигнут човек, већ у годинама, али је био енергичан. Све нас је познавао. И наше везе је знао. Служио је и као курир, ишао у Чачак, свршавао послове. Он је испољавао необичну храброст. У више махова био је веома сналажљив. Једанпут сам се задесио у његовој воденици. Требало је код мене да дође веза, курир Окружног комитета (Милета Сретеновић, пр. Ј. Р.). Чекао сам две ноћи. У међувремену, изненада је дошао штаб Драже Михаиловића у село. Закупили цео крај. Узели део Прањана и део Дружетића. Курир који је требало да дође до мене није знао за то. Четници су дошли око три сата поподне, а курир је преданио у суседном селу Леушићима. Није био обавештен да су четници дошли. Тако се десило да је набасао на стражу. Он је пошао право према кући где је мислио да се ја налазим. Уговорених знакова није било. Упао је у кућу и налетео на двојицу четника на стражи. Кад је видео у чему је ствар, извадио је пиштољ — једног стражара убио, а другог ранио. Тада је настала јурњава. Ја сам остао у воденици. Четници поставили заседе. Не могу никуд. То траје три дана. Туку сељаке. Затварају народ, прете, хтели су да кољу, претили деци. Траже партизане. Деци нуде бомбоне да кажу има ли партизана. Дева се одлично снашао. Пушку сам оставио под патос, а две бомбе држао под гуњом. Прерушио сам се у воденичара. Долазе сељаци у млин.

Дева им каже за мене да сам његов синовац и да ме је довео да му помажем у послу. Мислим да је рекао да сам из Папратишта, јер је тамо заиста имао родбине. Четници су ту. Гледам их из воденице. Том приликом видео сам и разне делегације које су долазиле код Драже. Видео сам енглеску делегацију, пољске андерсовце. Познао сам их по униформи. Излаза није било. Никако нисам могао да изиђем. Камуфлирао сам се и чекао. Међутим, морао сам да идем. Требало је оживети рад. Дева је пошао са мном. Наишли смо на заседу. Он се и тада добро снашао. Како сам ја био са пушком, Дева је рекао брадоњи: 'Немој да пуцаш. Водим вашет курира'. Четници су поверовали да смо њихови. Дева је успео да ме одведе у Вуковиће, код Андрије Вуковића. Ту одем у бункер. У том бункеру сам остао мислим, четири дана. Четници су сутрадан дошли и задржали се у кући, а њихови коњи у штали. Кад су отишли, код мене су дошли Млађо Марковић и Милан Гледић, који су били ван блокаде".[58]

Дева је био и храбар и борбен човек. У време кад су четници хапсили, претили, тукли, многима и нож под грло подносили, подмићивали, он је држао морал људи, чврсто чувао везе које су омогућавале илегални рад. Понекад су илегалци били и неопрезни и много ризиковали. Момир Јањић је, тако, маја 1944. године, идући са вашара из Каменице, носио коферче пуно пропагандног материјала. Тако се код „Три букве", у Горњој Добрињи, срео са Дражом Михаиловићем и његовом пратњом. После уобичајеног поздрава, одговорио је тачно на Михаиловићева питања: како се зове, одакле је и куда иде. Рекао је, опет тачно, да је био на вашару у Каменици. Четници су после проверавали да ли је био на вашару у Каменици. На његову срећу, нису проверавали шта има у коферчету. А могло се свашта догодити. Велики број илегалаца имали су више веза, а многи људи знали једни за друге, за многе пунктове, што је могло бити критично да се тај ланац негде прекинуо, да су четници макар некога открили. Истина, људи су били чврсти, подносили су прогоне, батине, тортуре.

Осим Деве, и Миливоје Чоловић из Богданице је веома заслужан за рад илегалаца и учвршћивање њихових веза и пунктова. О масовности рада, о подршци и помоћи коју су илегалци имали у више села, Младенко Марковић наводи:

„Везе са другим селима ишле су преко Миливоја Чоловића. Ми смо преко њега продирали у села. Иначе, сарађивале су читаве породице, а не изоловано поједини чланови. Сви су радили. Ако је један радио и дру-

58. Стенографске белешке, стр. 27—29.

ги су, ако нису радили, а оно су бар знали за тај рад. Где год се ишло у кућу и где се радило са једним човеком из куће — за тај рад је знала цела породица. Није било случајева да се радило само са једним чланом породице. . ,"[59]

И у случајевима кад су четници масовно хапсили сараднике ослободилачке борбе у Богданици, Дружетићима и другим селима илегалце нико није одавао. У лето 1944. године, четници су били на трагу Андрији Вуковићу. Једанпут им је једва умакао из своје куће, пуцали су на њега, али се извукао. После тог догађаја, у више села су похапсили велику групу сарадника: Љубицу Вулићевић, која је активно радила за НОП 1941. године, Љубицу Маринковић, којој је супруг био у партизанима; затим, Зорана и Владимира Чоловића, Милосава и Љубинка Вуковића, из Дружетића, Добрицу и Будимира Марковића, из Богданице, једну старију жену, из Милошевића, Јована Ковачевића, из Средње Добриње, и друге. Ухапшене су држали у пекари, у Јежевици, око две седмице. Са њима су затворили и Југану Бритвић, студенткињу из Београда, коју су скинули из воза. Све су их немилосрдно тукли, тражећи да одају код кога се крију илегалци, чији су рад свакодневно осећали. Неки од тих затворених људи знали су доста веза, али ниједну нису одали. Највише је знала Љубица Маринковић, али је она успела да побегне, па су је илегалци упутили у једну борбену јединицу, у којој је, током рата, постала официр. Четници су стрељали Љубицу Вулићевић, Љубисава Вуковића, жену из Милошевића и студенткињу Југану Бритвић. Четници од њих нису ништа сазнали о илегалцима, сви су били чврсти борци.

И у тако тешким условима Окружни комитет КПЈ за Чачак је организовао партијски курс, који је, средином јуна, одржан на Руднику. Тај курс су, из пожешког среза, похађали Младенко Марковић, члан Комитета и Андрија Вуковић, члан Партије.

По упутствима ОК КПЈ за Чачак и по плану партијског комитета среза пожешког радило се политичким акцијама, агитацијом, пропагандом и обавештавањима народа о развоју НОБ и НОВ у Србији, Босни и другим крајевима, стварањем илегалних организација и разједањем и раскринкавањем непријатеља, четничке организације у првом реду. Међутим, понекад се, стицајем околности, морало ићи и на оружане акције. Једна од првих оружаних акција извршена је у Душковцима. Комитет је одлучио да од четничког команданта у селу Душковцима, Драгомира Марковића, злотвора и батинаша, реквирира писаћу машину, и радио-пријемник од Милије Марковића. Требало је претходно разоружати стражу која се тамо налазила. Око те акције било је двоумљења. Радисав Недељковић се у почетку противио, држећи се ди-

59. Исто, стр. 30.
60. Исто, стр. 35—37.

рективе за тихи начин рада. Ипак је одлучено да се она изведе. Поред осталог, у акцију је требало ићи, јер су биле поодмакле припреме за организовање оружане јединице. Неки људи су се већ морали повући у илегалност (Андрија Вуковић, Аца Симић). Поред тога, тих дана у Душковце је дошла једна четничка бригада из жичког краја и убила тројицу браће, мештана, који су бил.ч симпатизери илегалаца и једног Босанца, избеглицу, кога су четници теретили да је у возу певао партизанске песме. Народ је био огорчен на четнички терор и пљачку. Илегалци су увече пошли на задатак. У претходници су били Бркић, Гледић и Вуковић. Бркић и Гледић су имали пушке и пиштоље, а Вуковић један мали пушкомитраљез који је сам направио — преправком једне пушке „манлихерке". За њима су ишли Радисав Недељковић, Младенко Марковић, Аца Симић и Радован Цицовић. Међутим, десило се да је претходница изненада наишла на тројицу четника, па се представила као „одељење за везу жичке бригаде". Бркић је опсовао четнике, питао их шта се праве луди и њих заустављају! Кад су се приближили четницима — на месечини добро су се видели — илегалци су са по једним пуцњем убили тројицу четника, запленили њихове пушке и, пошто су веровали да се у близини налази жичка четничка бригада, одустали су од акције у коју су пошли.[61]

Једна је акција изведена у Добрињи, јуна 1944. године. Секретар ОК за Чачак Милош Минић добио је извештај од Миша Бркића и Млађа Марковића да се може ићи у Табановиће, па је дошао на територију пожешког среза. Он је са члановима Сресског комитета, Бркићем, Гледићем, Марковићем, кренуо према Табановићима (водио их Момир Јањић), како би нашао Мила Павловића и лично се уверио да ли се може радом продрети дубље у пожешки срез, према Пожеги и Ужицу. Међутим, територија је била препуна четника. Осим пожешких четника, била је тамо по једна жичка и левачка бригада и друге јединице. Свуда заседе. страже, покрети, притисак на народ, пљачке, мобилизације, батинања. Илегалци су то стање раније и тада користили за повећавање нервозе међу четницима, правили су забуне међу њима, постављали заседе, упадали у њихове заседе, отварали ватру ноћу, правили узбуне. Све то, као и борбе које су се чуле у даљини, од Дрине, рђаво је деловало на мобилисане четнике, тако да су се осипале њихове јединице. Ипак, и поред тога, они су тих дана били притисли пожешка села. Зато су се илегалци тешко пробијали према циљу. У Горњој Добрињи су дошли, према ранијем договору, код „Три букве" и ту се, у ноћи, сукобили са четницима. Кад је четнички стражар пред кућом повикао „стој", илегалци су прилегли и опалили из оружја и тешко ранили стражара. Настао је крклањац, истрчали су четници, узбуна. Бркић се добро снашао, викао је да су они претходница бригаде, да за њима иду бригада

61. Исто, стр. 19—21.

и лекар, да рањеника унесу у кућу, да ће лекар брзо стићи. Четници су протествовали, псовали. Илегалци су кренули даље, па тек кад су били добро одмакли, четници су схватили да су преварени. Отворили су ватру, али је било касно. По савету Момира Јањића, преданили су у вртачама у рејону Добриње.

Чланови среског комитета и Милош Минић, дошли су сутрадан у Табановиће, код Мила Павловића. Ту се Минић подробно информисао о стању у суседним селима, присуству четника, (не)могућностима продирања према Пожеги, Ариљу и Ужицу. На предлог Павловића, Минић и другови одржали су састанак са групом од десетак сељака у шуми Осоје. Миле је доводио једног по једног сељака и старије и омладинце, међу којима су били Милован Петровић, Милош Петровић, Саво Јовановић, Милан, Петар и Милован Павловић, и други. Разговор је трајао преко три сата. Минић је исцрпно говорио о развоју НОБ-а, о стању у појединим крајевима земље где се налазе јаче снаге НОВ, о одлукама АВНОЈ-а у Јајцу, о стању на савезничким фронтовима, посебно о терору четника. Поред осталог, говорио је како треба код народа јачати уверење у победу НОБ-а и сл. Онда су сељаци, нарочито Милован Петровић, постављали разна питања, на која су одговарали Бркић, Марковић и Минић. Сељаци су се највише прибојавали да западни савезници и даље не штите четнике.

У повратку, на Гојној Гори Минић и другови су наишли на четничку заседу, пушкарали се с њом. У ноћи су се вратили у Богданицу.

Том приликом и секретар ОК се лично уверио да се у то време заиста није могло пробити ни радити дубље према Пожеги и Ужицу. Минић се задржао неколико дана у Дружетићима и Богданици са члановима Среског комитета. Тада је, на Риору, у његовом присуству, одржан састанак среског руководства. Разматрана је одлука Среског комитета о ступању у оружане акције. Оцењено је, после критике, да је, ипак, исправно поступљено.[82]

У лето 1944. године, одиграли су се крупни догађаји, који су утицали на даљи развој НОБ-а, нарочито у Србији. По одлуци Врховног штаба, тежиште операција НОВЈ пренело се у Србију ради ризбијања окупацијског система и добијања одсудне битке против четника. Врховни штаб је упутио значајну помоћ Главном штабу НОВ Србије и усмерио три јаке групације дивизија — ка Копаонику и Топлици и Расини, преко Златибора, и најзад, трећу групацију, преко Таре и Дрине, према Ваљеву. После споразума Тито — Шубашић о формирању заједничке владе и договора Тито
— Черчил, емигрантска влада у Лондону најзад се, коначно, одрекла Драже Михаиловића. Четници су се још уздали у емигрантску реакцију и њену помоћ из Америке и Велике Британије. Дража је предузимао „велике мобилизације", а 1. септембра 1944. го-

62. Р. Недељковић, н. р., стр. 3; стенографске белешке, стр. 21—23; казивања М. Павловића и М. Марковића, у новембру 1984.

дине прогласио је, чак, „општу мобилизацију" и у пожешком крају (пре тога је упутио неколико својих „корпуса" у Топлицу, затим према Копаонику, у борбу против' партизанских јединица). Под претњом смрти, народ се одазивао, али су се многи, на своју руку, сакрили. По упутствима партијског руководства, такво стање су искористили илегалци из Богданице, Дружетића, Добриње, Табановића и других села и унели пометњу у четничке редове, организовали бекства и бојкот мобилизације, ширили панику код већ заплашених четника, посебно мобилисаних сељака, о пропасти Драже Михаиловића. Нарочито су млади људи добро обављали те задатке. Појединци и групе оних који су се морали одазвати мобилизацији научени су како ће уносити деморализаторски дух међу четнике, како ће скупљати оружје са муницијом и остављати га на уговорена места. Вељко Бркић наводи да су један младић из Вуковића и један из Петковића морали да иду у четнике. Били су мобилисани. Илегалци су им дали упутства шта да раде и какве извештаје да им поднесу кад се врате. Говорили су им — да кваре оружје и опрему. Омладинци су „скупљали" муницију од четника, у ствари, сами је кришом узимали, кад су долазили њиховим кућама. Поједини омладинци успевали су да скупе по сто, па и по две стотине метака.

Младенко Марковић наводи пример омладинца Гвоздена Маринковића, из Богданице, који је био члан Народноослободилачког одбора, али се морао одазвати на четничку мобилизацију пред борбу на Јеловој гори. Он је, по налогу Комитета, однео и растурио међу четнике пуну торбу пропагандног материјала о народноослободилачкој борби.

> „Увече, кад се поставе страже и кад нема борби, тада се тај материјал растурао. Ако је Маринковић био у патроли, сам је носио материјал и остављао га на разним местима да га четници нађу и читају. Тада су се, у великом броју примерака, међу четницима растурали листови 'Глас', затим 'Билтен' Врховног штаба НОВЈ, штампане одлуке АВНОЈ-а, разне вести и сл.
>
> Једна омладинска група била је чак пратилац команданта четничког батаљона Зорана Марковића. Командант се кретао по селу. То је био командант батаљона без војске, мобилни командант, и имао је извесне групе које су га пратиле. Ми смо обезбеђивали ту пратњу. Увек смо настојали да макар тројица буду наши, тако да смо знали за кретање четника и за акције које планирају. Имали омо знакове и све што је било потребно да сазнамо шта четници намеравају. Међу тим младићима су били, уз Веселина Петковића, Радић и Ђоковић и још седам-осам омладинаца. Једна тројка се смењивала, па долазила друга".[63]

63. Исто, стр. 33.

Момир Јањић, члан Партије из Средње Добриње, по задатку који је добио од среског партијског руководства, кад је био мобилисан у четнике, вешто је саботирао поједине четничке акције. Као нишанџија на митраљезу неколико пута је изазивао намерни квар, тако да митраљез углавном у борбама није дејствовао. У борби на Јеловој гори, другом нишанџији, који је био необучен, „помагао" је да отвори ватру по четницима, уместо да туче партизане! Због тога је код посаде митраљеза дојурио четнички командант Филип Ајдачић да се извиче и да запрети посади да ће „све стрељати", да исправља грешке, али без успеха. Са другим симпатизерима, Јањић је у тој борби уносио панику међу четнике, нарочито повицима „Одступај! Партизани опкољавају!" У ноћи четници су бежали, пуцали, једни друге рањавали. После борбе Јањић, Радован Ковачевић и Предраг Максић приступили су 1. пролетерској бригади, која је учествовала у борби на Јеловој гори, и постали њени борци.[64]

Да би избегли једну четничку мобилизацију, сви позвани људи из Табановића, по наговору активиста НОП-а, побегли су у поље Кекеровину, и то наоружани. Код њих је у Кекеровину одлазио Миле Павловић да их наговори да нападну четнике. Али они нису смели. Неки су се из страха колебали, враћали се, али их је доста остало све док активни четници нису отишли из села.

На једном вашару у Папратишту, 1944. године, активиста Милијан Симовић је растурао илегални материјал о НОБ-у. Четници су га ухапсили „на лицу места". Међутим, енергичним деловањем симпатизера НОП-а и претњама, четници су га пустили.[65]

* * *

Године окупације пожешког краја, од пада Ужичке републике 1941. до јесени 1944. године, биле су године тешког иокушења, најсуровијег терора и прогона. Најтеже је, ипак, било у време прогона заробљених бораца, позадинских радника, симпатизера НОП-а и родбине бораца у немачко-квислиншки логор на Бањици и у многе немачке логоре по Европи, То су били логори тешких физичких радова, мучења, понижавања и, у буквалном смислу, физичког истребљења.

Народ је био изложен отимачинама и наметима сваке врсте. Окупаторске и квислиншке власти су, путем наредби — под смртним претњама — одређивале разне „нарезе" — остављајући народ да живи не само у страху него и у крајњој беди и немаштини.

И у таквим условима, добар део становништва, на овај или онај начин, пружао је отпор окупатору и квислинзима, нарочито четницима, пркосио терору. У горњем, северном делу бившег среза, уз помоћ таковског Среског комитета КПЈ и ОК КПЈ за Ча-

64. Момир Јањић, Монографија Средње Добриње, несређена грађа, СУБНОР Пожега, стр. 30.
65. Казивања М. Марковића и М. Павловића, новембар 1984, и М. Јањић, н. р., стр. 31, 32. и 33.

чак, већ од 1942. године, развијао се илегални рад чланова Партије и активиста НОП-а. Окружни комитет за Чачак формирао је привремено руководство — сресko повереништво КПЈ за срез пожешки, које је прерасло у Сресk комитет Партије, и пружио му значајну помоћ у развијању акција. Сресk комитет среза пожешког, неколико партијских организација, илегални народноослободилачки одбори, омладина, жене и бројни активисти били су у пуној борбеној спремности кад је дошло до преломног тренутка, кад су настале одлучне борбе за ослобођење. То је био крај августа, односно почетак септембра 1944. године.

VII ГЛАВА

О С Л О Б О Ћ Е Њ Е

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА ОКО ПОЖЕГЕ И УЖИЦА

У лето 1944. године у чачанском и ужичком крају окупатори и њихови савезници (четници, љотићевци, Српска државна стража) били су још јаки и њихов терор није слабио. Окружни комитет КПЈ за Чачак, који је и даље усмеравао ослободилачку борбу и према ужичком, односно пожешком крају, у јуну је издао проглас под насловом „Свом народу чачанског и ужичког краја".

S-X-57

26/III u 9,45 č.

ZA Br. 88

U toku 25 o. om u Sivčini partizani su razbili dobrovoljce. Ovi su se u potpunom neredu povukli na rudnik Lisa/Siminac/. Dugari su se bez borbe povukli nazad u Ivanjicu. Iz Arilja je u toku 25 pošao I.btlj. Dugara ka Ivanjici. U klisuri presečen na 2 dela, tako da je polovina ostala u klisuri a druga u Prilikama.

26.od 6-8 č. ovi u Prilikama vodili borbu. Rezultat nepoznat. Izgleda da su odbili partizane. Neproverena vest da su partizani prebacili grupu od 150 u Radaljevo.

Dobrače, Prilike oko 1000 part. Radljevo-Medjuražje oko 1000. Sivčina oko 800. Cilj zauzimanje Ivanjice i Lise i prodor u Dragačevo. Ne osećamo dejstvo Cvetića i ostalih. Veza sada samo moguća preko Vas. Javio mi se Krsta Kubić. Biće prebačen na desnu obalu Moravice prema Dubravi.

~~Dobio sam veliku količinu municije, ali ona je u Arilju.~~ Ne može da mi se doturi. Radovan u Arilju sa municijom.

Извештај четничког обавештајца „Бруна" о добијеној „велиној ноличини муниције из Ариља (односно од Немаца и Бугара) и да ће против партизанских јединица учествовати „немачки моторизовани батаљон, пет тенкова, Бугари, авијација..."

у коме је нарочито истакао да треба пружити одлучан отпор окупаторима и квислинзима и не допустити да изнесу ни зрно житарица, да се у свему угледа на народ из ослобођених крајева — у Топлици и Јабланици. У том прогласу ОК је истицао:

„Последњи је час да устанете у борбу за слободу!"

У другом прогласу, почетком септембра, ОК је обавестио народ да су дивизије НОВЈ већ стигле у ужички крај, да их треба помоћи у свему, а посебно истицао:

„Не одазивајте се четничким мобилизацијама, већ се придружујте партизанским јединицама. . . Придружујте се листом партизанским јединицама да би се уништиле четничке издајице. . ,"[1]

Тих дана догађаји су се развијали великом, готово филмском брзином — у корист НОБ-а. Савезничке армије на фронтовима, и на Истоку и на Западу, ређале су победе. Црвена армија је почетком септембра избила на румунско-југословенску границу, а крајем септембра форсирала Дунав и прешла на територију источне Србије. Савезничка авијација — по споразуму са Врховним штабом НОВЈ — више пута је снажно бомбардовала комуникације на југословежжој територији, нарочито у Србији.

Крајем августа, 1. пролетерски корпус НОВЈ (1. пролетерска и 6. личка пролетерска дивизија „Никола Тесла") и јединице 37. санџачке дивизије пробили су се из Санџака и Босне на обронке Златибора. Те јединице су се неколико дана тукле на Палисаду са јаким бугарским фашистичким трупама (ускоро је фашистичка Бугарска повукла своје трупе из Србије и „испала" из немачког савезништва), па почеле продирати према долини Ђетиње и Моравице, односно према Ужицу и Пожеги.

Положај четника у то време се веома компликовао. Њихов вођа Дража Михаиловић још једном је јавно потврдио своју четничку издају: у ноћи између 20. и 21. августа, састао се са Миланом Недићем, председником српске квислиншке владе, у Ражани, код Косјерића. Недић се на том састанку сагласио да све своје снаге стави под команду Михаиловића и да наоружа четнике, уз помоћ Немаца. Дража се тада, још увек, уздао у помоћ реакционарних снага међу западним савезницима. У ноћи између 27. и 28. августа, на помоћни аеродром код Прањана спустио се Мак Дауел, пуковник армије САД, на челу војне мисије, да помогне Михаиловићу „да се одржи у народу". Заједно са Мак Дауелом, Михаиловић се, ускоро, у селу Прањанима, састао са пуковником Штрекером, представником немачког војног заповедника у Србији и са Миланом Аћимовићем, Недићевим министром — да би се договорили о заједничкој борби против НОВЈ. Михаиловић је 31. августа и 1. септембра 1944. године, прибегао својој, тзв. општој мобилизацији, иако је у то време био разрешен дужности начелника штаба Врховне команде од стране емигрантске владе у Лондону, а његова команда укинута. Мада више није представљао никога, ипак је и даље лагао своје потчињене и народ:

„. . . Врховна команда и ЦНК (Централни национални комитет, пр. Ј. Р.) чврсто држе ситуацију и снаб-

1. Институт за раднички покрет Србије, НМТУ бр. 5211.

девање земље у својим рукама. . . журно спремајте све и чекајте наређење. Дуго сте чекали, али ја знам шта треба радити. Чича".[2]

У таквој „чврсто држећој ситуацији" Михаиловић, је покушао, још једном, да изврши „општу мобилизацију". Ту мобилизацију четници су извршили делимично у више крајева, па и у пожешком крају. Четнички команданти су претили преким судовима и убиствима свима који се не одазову. У пожешком крају, четници су позивали све мушко становништво „да бежи — на север", тј. према Равној гори, а четнички командант Милош Марковић слао је претеће поруке „да ће свако ко се не одазове на мобилизацију бити стрељан без истраге где год се ухвати. .

К О М А Н Д А
Пожешких бригада
Пов.Бр.Службено
5 марта 1944 год.
Положај

S-V-5829

Војницима да евиде

Команданту II Пожешке бригаде

Командант Пожешког корпуса актом својим од 3 марта 1944 год. доставио је следеће:

" Јутрос је 33 војника из летећег батаљона II Пожешке бригаде побегли са положаја из Радојне.

Н А Р Е Ђ У Ј Е М

Летећи батаљон II Пожешке бригаде сместа ће се вратити и усиљеним маршом стићи на реон II Пожешке бригаде. Тамо похватати све бегунце, а иницијаторе-коловође овога бегства ће командант Пожешких бригада извести пред преки суд, и пред стројем и збором грађана из целе ове бригаде извршити пресуду.

Најистакнутије бунтовнике везане спровести овамо на извршење

Наређење команданта пожешних четничких бригада за хватање бунтовнина — дезертера из њихових редова

Ефекат мобилизације био је готово ништаван. Народ је увиђао четничку пропаст и слабо се одазвао. Истина, део људи четници су успели да мобилишу, да их воде у неке борбе. Али, та мобилисана маса нити је слушала нити се борила. Кад год јој се дала прилика, бежала је, или се предавала јединицама НОВЈ. Четничке команде су организовале хајке против дезертера кад су то могле. У више села, па и у пожешком крају, четничке тројке су хватале и стрељале поједине одбегле мобилисане људе. У једној наредби команданта 2. пожешке четничке бригаде (без датума) наводи се:

„ . . . 20. о. м. поднаредник Саво Бабић из Папратишта, као коловођа, организовао је бекство из Годовика. . . Са њим су побегли: Славко Мићић, Милијан

2. Војноисторијски институт, Ча, депеше ДМ бр. 553—555 од 30. августа 1944.

Маслаћ, Адам Мајсторовић и Сретен Бабић. 23. о. м. окривљене сам похватао и наредио да се ставе под преки војни суд и стрсљају".

У наредби бр. 14, тај исти командант извештава Дражу да је осудио и стрељао своје бивше четнике:

„. . . Стрељан каплар Миленко Максимовић из Гугља због бекства са положаја. . . Стрељан Станислав Ма товић из Јежевице — због неодазивања на дужност. Стрељан Богдан Кљајић из Српских Моравица — као комунистички курир. . "[3]

Такво је било стање четничког покрета кад су јединице 1. пролетерског корпуса почеле продирати у подручје Ћетиње и Моравице. Међу првим јединицама била је 3. пролетерска крајишка бригада из састава 1. пролетерске дивизије. Већ 31. августа.

Br.88

S-W-382

382

Major Cvetić javlja:

20.-III u 9h desna komunistička kolona stigla u Dobroselicu i Borovu Glavu.Nadire dalje u pravcu Negbine.Leva kolona ima pravac ka Čajetini.

Ukupne komunističke snage iznose četri divizije/2,5,9 i 27/.

Cilj njihovih operacija je po svaku cenu prodor u Srbiju.

Ubacuju grupe od po 30-50 ljudi iza naših redova radi stvaranja zabune.I pored toga moral kod naših ljudi odličan.

Извештај обавештајца „Стручњака" да мајор Цветић тражи сарадњу броја 11 (тј. Немаца) и Бугара за општу офанзиву

она је од Сирогојна, преко Равни, избила на пругу Ужице — Пожега. Сутрадан, 1. септембра, после борбе са четницима и љотићевцима, ослободила је Пожегу. Тиме је била пресечена железничка пруга Ужице — Чачак. Један батаљон бригаде 3. септембра је ослободио и Ариље. Тих дана су и бригаде 6. личке дивизије продрле у пожешку котлину и водиле оштре борбе против Немаца, љотићеваца и четника. Прва личка бригада заузела је положаје према Овчарско-кабларској клисури, а 3. личка бригада у Средњој Добрињи. Уз помоћ и сарадњу Немаца, Михаиловић је пребацио у ужички и пожешки простор реорганизовану и од Немаца поново наоружану 4. групу тзв. јуришних корпуса, под командом Драгослава Рачића (која је почетком августа била поту-

3. Исто, наредба команданта 2. пожешке бригаде, бр. 43—3, к. 51.

чена на Копаонику). Бројне снаге четника и Немаца који су кренули из Чачка, напале су Личане. Жестоке борбе вођене су, 5. септембра, у Папратишту, Добрињи и Јежевици. Према наређењу штаба дивизије, 3. бригада је кренула, без једног батаљона, из Рупељева у Средњу Добрињу. На уласку у село јаке четничке снаге (два корпуса са око три хиљаде људи) сачекале су бригаду и успеле да опколе њена два батаљона. Око 18 часова, у помоћ бригади стигао је њен 1. батаљон из Расне, где је предао положаје 2. личкој бригади и омогућио да се опкољени батаљони успешно пробију из обруча. Борба против четника трајала је до 20 часова, када је 3. личка бригада успела да се пробије у Рупељево.

И 1. личка је 5. септембра водила жестоке борбе против да леко бројнијих и надмоћнијих четника у рејону села Табановића. Као и више пута раније, четници су ушли у борбу са читавим талабасима, уз блех-музику, и у густим колонама које су имитирале фаланге. Све је у тим „фалангама" вриштало, поцикивало. У први мах, то је личило, како су Личани међусобно говорили, на талас скакаваца који ће све живо слистити пред собом. Личани су чекали да им четници приђу на блиско одстојање, па су их засули ватром. Зачас је нестало поцикивања и вриске. Четници су се дали у бежање. У том окршају, само су борци батаљона „Божидар Аџија" заробили 76 четника. Међутим, око два сата касније, четници су, још бројнији, поново пошли у напад. Сад су их официри пиштољима гонили у напад. Пролетери су били принуђени да се повуку неколико километара да би се средили, после краћег предаха, прешли су у противнапад. Тај окршај са четн кцима трајао је целог дана.

У борбама око Папратишта, једна четничка чета, са својим командиром, предала се 1. личкој бригади. Командант 1. личке Милан Антончић Велебит сазнао је од заробљених четника да је командир њихове чете Словенац, Мартин Лесковшек. Антончић се брзо сетио да је то подофицир бивше војске, његов предратни познаник из Краљева, па га је почео дозивати по имену и презимену. Јавио му се, рекавши своје име и подсетио га на познанство из Краљева. Звао га је да се преда. Лесковшек је све то чуо и, без размишљања, превео целу чету на страну Личана. Лесковшек се борио до краја ослобођења у НОВЈ и постао командир чете.[4]

Немачке и четничке снаге биле су далеко бројније и јаче, па су 5. септембра, увече, поново ушле у Пожегу. Личке бригаде су се повукле јужно од пруге, према Рупељеву. На територији села Рупељева, 3. бригада је водила 6. септембра борбе опет са бројнијим четницима, тако да је увече морала одступити према Златибору. У току дводневних борби, имала је 2 погинула и 7 рањених бораца и старешина. Рањени су два команданта батаљона Илија Рашета и Јово Радаковић, који је из Бранешког поља тран-

4. Шеста пролетерска дивизија „Никола Тесла", Загреб 1964, стр. 426.

спортован у Италију, али је тамо умро. Четници су претрпели велике губитке: 140 мртвих, 90 рањених и 10 заробљених. Заплењено је 40 пушака, већа количина муниције и другог материјала и опреме.[5]

Са 1. пролетерским корпусом на Златибор је дошао и штаб новоформираног Ужичког партизанског одреда и Окружни комитет КПЈ за Ужице. Кад су личке бригаде сишле у рејон Пожеге, тамо су стигли и чланови Окружног комитета (који је формиран у лето те године), Јован Стаматовић, Олга Живковић и Љубо Ми-

КОМАНДАНТУ ЛЕТЕЋЕ БРИГАДЕ ПОЛОЖАЈ

Извештаји које сам до данас прикупио потпуно се слажу са твојим извештајем. Црвени су покидали везу између Пожеге Ужица, борба се водила јутрос на прузи Пожега-Ужице. Исход још не познат. За све што год могу за свећу те известити. Овог момента сам добио податке да у Радобуђи-Гриоска партизана нема. Претседник општине је пуштен и налази се код куће. О свему ћу те известити у колико будем имао податке. Код мене се налази Бранденбурски Батаљон добро спреман.

За муницију нисам још добио ништа ни ти нећеш због овог гунгве. Из Радобуђе-Гриоске повукли су се јуче у правцу Крушчице.

За све ћу те благовремено извештавати само ме увек потрени.

Ово пренеси и Милошу и осталима га извести.

27.IV.1944 године.
12.30.часова.

Твој потпоручник.

Извештај четничког обавештајца — команданту летеће бригаде да се под њега налази „Бранденбуршки батаљон", тј. немачка јединица

јатовић; затим, Ранка Стефановић и група бораца Ужичког одреда. Они су били дан-два у Пожеги и у Пријановићима, али су се, морали повући у Рупељево. Ту су, код штаба 6. дивизије, срели Милојка Ћирјаковића и Милића Бугарчића, илегалце из Драгачева (Ћирјаковић је био политички комесар Драгачевског партизанског батаљона, а Бугарчић секретар Сретског комитета КПЈ 1941. године) које је Милева Лула Планојевић, члан Политодела 6. дивизије, са групом бораца, извела из илегалности.

5. Извештај штаба 3. пролетерске личке бригаде штабу 6. дивизије, ВИИ, рег. бр. 50-1/7.

Борци и јединице НОВЈ, доласком у пожешки крај, показали су се као права организована народна војска. Четничка пропаганда је ширила разне измишљотине, терала народ да бежи испред јединица НОВЈ, које су на сваком сусрету стицале симпатије народа. Тако, у запису Радојке Василић, из Висибабе, читамо да

Команда
Пожешких бригада
Југословенске војске у Отаџбини
Пов.Бр.службено
28 априла 1944 год.
Положај

S-V-5928

Командиту II Пожешке бригаде.

Обавештен сам да је једна група обвезника из летећег батаљона те бригаде (око 50 педесет) ноћу између 26/27 овог месеца када су разбијени у Рогама и Рошкој плочи од стране комуниста, побегли својим кућама и то баш сада када су комунисти дошли и у наш срез. Сада када су нам комунисти дошли на праг, треба сваки да се јави који је способан да носи пушку и има оружје и без позива, а они који са оружјем напуштају положај и беже кући, то наређујем: да командант бригаде одмах позове све оне који су напустили-побегли из летећег батаљона да се јаве, остављајући им рок 6 сати за јављање и у року од 24 часа од пријема овог наређења упуте под командом једног старешине на положај у састав летећег батаљона. Ко се не одазове овом позиву на време са њиме посту-

Наредба команданта пожешних бригада о нажњавању побеглих
из „летећег батаљона" 2. пожешне бригаде

јединице НОВЈ нису хтеле ништа саме да узму ни од воћа — мада је у то време било лубеница, дињa и воћа у изобиљу. И оно народа што је бежало, чувши каква је војска враћали су се кућама.

„Једину услугу коју су тражили, односно замолили су мене — пошто су сазнали да знам шити на машини — да им од енглеских шињела направим кратке блузе, титовке или панталоне, а од падобранског платна — неколико блуза за другарице. Са највећим задовољством сам радила без одмора — дању и ноћу тих неколико дана колико су се задржали у нашем селу. Партизани су сами парали шињеле, а ја кројила и шила концем који су они донели. . — записала је Радојка.[6]

Само неколико дана касније 1. пролетерски корпус се пребацио северно од Ужица, у рејону Јелове горе, док су се велике четничке снаге концентрисале у рејону Пожега — Косјерић — Варда. У жестоким дводневним борбама, 8. и 9. септембра, на ширем простору Јелове горе, четници су, у почетку, имали успеха, делимично су потисли снаге НОВЈ. Међутим, у снажном и одлучном противнападу, дивизије НОВЈ су разбиле четнике и натерале их на повлачење, које се претворило у бежање преко Маљена и Равне горе — према Ваљеву. То је био један од најтежих бојева

6. Радојка Василић (Дрчелић), СУБНОР Пожега, иерегистрована грађа СУБНОР Пожега; изјава Миладина Кораћа аутору, априла 1984.

против четника у Србији и, истовремено, један од њихових најтежих пораза. Том приликом, код Мионице, заплењена је готово читава комора и архива четничке Врховне команде. Михаиловић се повукао у Ваљево, а одатле, ускоро, према Дрини.

Тих дана четнике су тукле и јединице 12. (војвођанског) корпуса, што је, све скупа, изазвало цепање међу четницима, па је Михаиловић прешао у Босну, са америчким пуковником Мак Дауелом, док му је део снага, по групама, остао у Србији. Међутим, те групе, иако још бројне, нису више представљале неку организовацу и јаку снагу.

Свега неколико дана после четничког пораза на Јеловој гори, Оперативна група дивизија НОВЈ пробила се са Копаоника, преко Ибра, Драгачева и Моравице, у рејон Пожеге и Ужица, напа-

ВОЈНО-ИСТОРИСКИ ИНСТИТУТ
АРХИВА НЕПРИЈАТЕЉСКИХ ЈЕДИНИЦА
Бр. Рег. 1/1

VK-V-347

Команданту Западно-Моравске групе
/капетану Милошевићу,односно Музикравићу ако се Милошевић није вратио још/.-

Одмах по пријему овога наређења крените обе шумадиске бригаде на просторију:с.Средња Добрића-с.Јежевица-с.Каленићи.Ваљевска бригада треба да је већ прикупљена око Косјерића.Чим стигнете на нову просторију чврсто ухватите везу са свима јединицама Западно Моравске групе,јер према садањој ситуацији можете очекивати сваког часа наређење за употребу према комунистима ка југу од Пожеге,односно Ужица.

Покрет шумадиских бригада да извршите још у току ноћи 9/10 август,и да се одмах јавите са нове просторије.

Потврдите пријем овога наређења.

9 август у 17.15 часова

Ђенерал,

Нђредба Драже Михаиловића о концентрацији четничких јединица у рејону Пожеге „за употребу према номунистима"

дала ове градове, а затим на огранке Сувобора и Рудника. Борбе вођене око Пожеге и у њој самој, око Ужица, имале су великог одјека у народу пожешког краја. Дошло је до правог буђења народа и Масовног ступања младих у редове НОВЈ.

У време доласка јединица 1. пролетерског корпуса и Оперативне Групе дивизија НОВЈ у пожешки крај и у време борби против окупатора и четника, масе народа су се на делу увериле да четници коначно пропадају и да предстоји капитулација фашистичке Бугарске. О коначном разбијању четничког покрета и ње-

говом расулу и народ пожешког краја је добио сигурна обавештења. Тих дана, 26. августа 1944. године Главни штаб НОВ Србије упутио је позив четницима Д. Михаиловића да се прикључе јединицама НОВ и ПО и боре се против окупатора и квислинга, а ако то не учине данас „сутра ће бити касно". У позиву ГШ НОВ Србије стајало је да је краљ Петар II напустио четничку Врховну команду и да Михаиловић ,,нема никаквог законоког основа ни права" да врши мобилизације: „Врховна команда Југословенске војске у отаџбини више не постоји... Једина војска која се борила и која се бори против окупатора и њихових помагача јесте НОВ. . ,"[7] У то време многи млади Пожежани, са територије пожешког среза, добровољно су ступили у јединице Народноослободилачке војске:

Милан (Живана) Ђурић, из Велике Јежевице — у 15. мајевичку, Митар Б. Видић, из Горобиља — у 6. источнобосанску бригаду, Драгутин (Мића) Мићовић, из Горобиља — у 3. крајишку бригаду, Љубивоје (Радомир) Обрадовић, из Дружетића — у 15. мајевичку бригаду, Милутин (Страјин) Мајсторовић, из Папратишта — у 17. источнобосанску дивизију и Новак (Војислава) Остојић, из Пожеге, такође у 17. дивизију, Драгиша (Милан) Лазаревић, из Прилипца — у 10. крајишку бригаду, Божидар (Милош) Корађ, из Расне — у 37. дивизију, Ратко (Стеван) Брадоњић, из Рсчица — у 1. крајишку бригаду, Душан (Алексије) Трифуновић, из Речица — у 5. српску бригаду, Здравко (Јован) Сарван, из Рогу — у 3. личку бригаду, Ђорђе (Драгоје) Ђоновић, из Средње Добриње — у 2. крајишку бригаду, Драган (Милован) Ђоновић, из Средње Добриње — у 5. крајишку дивизију, Милан (Здравко) Аћимовић, из Узића — у 6. личку дивизију, Милосав (Милић) Миндеровић из Узића — у 10. крајишку бригаду, Драгиша (Милун) Ковачевић, из Честобродице — у 5. српску бригаду, Милија (Драгомир) Мијаиловић, из Честобродице — у 2. крајишку бригаду, Гвозден (Миленко) Стевић, из Честобродице — у 5. бригаду.

Из Висибабе, првих дана септембра, у бригаде 6. дивизије ступили су Владисав и Драгољуб (отац и син) Василић, Драгољуб Жунић и други, а из Расне Панто и Миладин (отац и син) Корађ и Средоје Корађ, као и неколико младића из Рупељева.

У јединице 37. санџачке дивизије, 3. пролетерску или већином у њену 4. бригаду, септембра те године, добровољно су ступили:

— из Пилатовића, Илија и Радојко Алексић, Миломир, Бранко и Радован Јанковић, Милојко, Бојана и Радован Јотић, Миленко Бајић, Милић Ружић, Адам Луковић, Радисав Маркићевић Бацо, Урош Луковић. (Раденко Јотић је, 1943. године, у Словенији, искочио из воза којим су Немци терали на рад у Немачку и придружио се словеначким партизанима); Момир Удовичић, из Пи-

7. Зборник НОР, том I, књ. 20, док. бр. 165.

латовића, прикључио се 2. пролетерској дивизији, априла 1944. године, у време њеног продора преко пруге Ужице — Пожега, према Буковима;

— из Лопаша: Драгиша и Бранко Голубовић и Милојко Мајсторовић (из Прилипца);

— из Годовика: Милијан, Раде и Милован Јешић, Најдан, Новка и Радојица Ласо Мићић, Драгослав Мићовић и Милан Ме^ ђедовић;

— из Речица: Милијан Мићовић;

— из Здравчића: Радисав и Миливоје Кречковић у 3. крајишку бригаду, а Милош Пантовић, из Радоваца, у 37. санџачку ДИВИЗИЈу;

— из Средње Добриње,- Момир Јањић, Радован Ковачевић и Предраг Макић — у 1. пролетерску бригаду;

— из Гугља: Милун и Јовиша Прокопијевић;

— из Јелендола Миломир Гавриловић;

— из Тучкова: Војко Глишовић;

— из Горобиља: Сретен Бјеличић — у Ужички партизански одред. . .

И други.

Знатан број бивших бораца, већином младих, бежао је, за време окупације, из Пожеге и пожешких села у Београд и друге градове, и отуд одлазио у јединице НОВЈ. Михаило Перић Батан, његова сестра Була и отац им Срећко побегли су у Београд у јесен 1943. године (обавестио их један сељак из Јежевице да су их четници осудили на смрт). Батан се у Београду уписао у гимназију, учествовао у борбама за ослобођење града и ступио у прву класу Војне академије. Миодраг Богићевић, пекарски шегрт из Пожеге, побегао је 1943. године из Пожеге у Панчево (дао му је објаву ондашњи сремски начелник Остоја Џиновић), али је отуд протеран у Београд, па је ступио у 21. српску бригаду. Була Перић је из Београда отишла у 1. пролетероку бригаду, као и Драгослав Зец, чијег су оца убили четници 1943. године. Миломир Митровић из Годовика, који је живео у Ужицу, ступио је крајем 1944. године у команду ужичког војног подручја. . .

ПОЖЕШКА ЧЕТА У ЧАЧАНСКОМ И ПОЖЕШКИ БАТАЉОН У УЖИЧКОМ ОДРЕДУ

У време продора јачих снага НОВЈ у Србију, а нарочито у време борби вођених у ужичком и пожешком крају, у северном делу среза — у подручју села Богданице, Дружетића, Добриње и других — где су до тада илегалци упорно радили и постигли лепе успехе, дошло је до значајних промена. Илегалци су прешли на нови облик борбе. Више се рад није морао крити, него се деловало отворено, мобилизаторски, слободним позивом да се у по-

вољним приликама не избегавају ни оружане акције. Сремски комитет КПЈ, Сремски комитет СКОЈ-а, организација АФЖ, народноослободилачки одбори у тим селима изашли су из илегалности. Поједини чланови Сремског комитета срели су се тих дана са борцима и старешинама јединица НОВЈ које су у тим крајевима водиле борбе против четника или су прошле преко те територије. Најпре су се срели са једном мањом јединицом (четом или батаљоном) која је припадала 3. крајишкој бригади. Крајишници су у почетку били неповерљиви према позадинским радницима, чак су их и разоружали, па им после вратили оружје. Тражили су од њих да им покажу где су се налазиле главне базе Драже Михаиловића. Они су их извели на врх Риора. У повратку према Каменици, сусрели су се са 2. батаљоном 8. црногорске ударне бригаде. Тај сусрет је био срдачнији. Позадинци су били путовође батаљону све до села Ба. При повратку црногорски борци дали су позадинцима нешто оружја и војничке опреме. У тој групи позадинаца били су Вељко Бркић Миша, Младенко Марковић Млађо и Милан Гледић Мане. Бркић је сачувао и писмо које је штаб батаљона 12. септембра написао Сремском комитету за срез пожешки, у коме се каже да је штаб 2. батаљона 8. црногорске бригаде 1. пролетерске дивизије поклонио друговима позадинцима са којима се први пут срео — Мишу, Младенку и Милану — један пиштољ, једну енглеску стројницу и једну бомбу у знак пажње.[8] Писмо су потписали командант капетан Раде Раичевић и политички комесар капетан Владо Ж. Лакић.

Чланови Сремског комитета срели су се и са деловима 17. дивизије, а Вељко Бркић је обавестио команданта Глига Мандића о стању на територији.

Неколико дана после тог сусрета, вероватно између 16. и 18. септембра, Сремски комитет је формирао Пожешку партизанску чету (борци су је у почетку називали — одредом) у саставу Чачанског партизанског одреда. Чета је формирана у селу Дружетићима, у засеоку Вуковићи. Први борци били су дотадашњи илегални радници из Дружетића, Богданице, Душковаца, Јежевице, Добриње, Табановића и Гојне Горе. Први командир чете био је Милован Симовић, заменик командира Томо Вуковић, а политички комесар Вељко Бркић. На дан формирања, у чети су били: Милован Терзић, Милован и Љубинка Симовић, Ђорђе и Момчило Милетић, Петар и Живан Матијевић, Милош Павловић, Драгослав, Стеван, Миленко, Миливоје и Ристивоје Чоловић, Радош, Милош, Радич и Томо Вуковић, Миломир, Војин, Милета, Видосав и Радован Петковић, Симеон и Јован Ковачевић, Смиљка Петровић, Драгољуб Тришовић, Вера Марковић и Вељко Бркић. Укупно 26 бо-

8. Оригинал писма налази се код Вељка Бркића Мише.

раца. Сви су били добровољци. Чета се добро наоружала, јер је тада у скровишту, за које су знали само Томо Вуковић и његова жена Анока, имали преко 50 пушака и више од пет хиљада метака. То оружје илегалци су почели скупљати још од 1942. године. Веселин Вуковић из Дружетића, а Сретен Марковић и Петроније Павловић, из Богданице, остали су у својим селима, јер су одређени да раде са омладином.[9]

После формирања, чета је провела око седам дана у Каменици и Богданици, хватајући и гонећи четнике. У Јежевици, Душковцима, Добрињи и другим селима држала је зборове, заједно

Š T A B
2 bat.VIII Crn.brigade
12-IX-1944 godine

Sreskom Komitetu KPJ za srez požeški

Štab 2 bataljona VIII Crnogorske brigade, I Prol.divizije poklonio je drugovima pozadincima Mišu, Mladenku i Milanu jedan pištolj i jednu englesku strojnicu i jednu bombu u znak pažnje prema drugovima pozadincima ovoga kraja sa kojima smo se po prvi put sreli.

S drugarskim pozdravom
Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

Pol.komesar-kapetan, Komandant-kapetan

Влado Н...

Писмо штаба 2. батаљона 8. црногорске бригаде Сресном комитету КПЈ за срез пожешки

са деловима 2. крајишке бригаде. Тада су у чету дошли нови борци из тих села. Из Јежевице чета је отишла у Табановиће. Нови борци из Табановића донели су и један тешки митраљез. Чета је већ располагала и са неколико коња, а борци су имали доста аутоматског оружја.

За свега неколико дана, Пожешка чета је нагло порасла. прилив бораца је био велики, тако да је бројно стање у Табановићима износило 99 бораца и старешина. Из Табановића чета је отишла у Гојну Гору, где је ухватила неколико четника.

9. Томо Вуковић, Формираље Пожешке чете, нерегисчрована граВа код СУБНОР Пожега, стр. 1. Састав чете реконструисали Петроније ПавлониН и Борђс Милетић.

Чета је реорганизована након месец дана од формирања. Политички радници морали су се вратити на терен, на своје дужности и политички рад. Вељко Бркић, дотадашњи комесар чете, одређен је за секретара Среског комитета КПЈ за срез таковски. Отишао је на другу дужност и Милован Симовнћ. За командира чете постављен је Томо Вуковић, а за политичког комесара Милић Бугарчић. Тада се на терен пожешког среза вратио и Младенко Марковић, дотадашњи члан ОК за Чачак, за секретара Среског комитета. С њим је на политички рад дошао и Милојко Ћирјаковић. На састанку ОК за Чачак, коме је присуствовао и Сретен Жујовић Црни (дошао са штабом Оперативне групе дивизија у Горњи Милановац), одлучено је да Сремски комитет КПЈ среза пожешког ради на успостављању везе са ОК за Ужице, који се тада налазио на Златибору.

Чета је добила задатак да крене према Горњем Милановцу. У путу, у селу Прањанима, сукобила се са четницима из Коштунића и Срезојеваца које је растерала после доста оштре борбе. Међу њима било је доста мобилисаних младића, од којих су се многи придружили чети и касније постали добри и одани борци. У близини Милановца, чета је имала још један сукоб са четницима које је такође успела да растера. У Такову је остављен вод којим је командовао Радош Вуковић, а главнина чете је отишла у Горњи Милановац. Командант Чачанског одреда Адам Бабић упутио је Пожешку чету у Врањевшницу да прихвати и допрати делове Црвене армије до Милановца. У Врањевшници, где је и народ свечано дочекао црвеноармејце, Пожешка чета је у строју извршила поздрав. Командант јединице Црвене армије предао је командиру Тому Вуковићу — пиштољ, стројницу и торбицу за успомену. Чета је потом допратила совјетску јединицу у Горњи Милановац.[10]

Из Милановца чета је упућена у потеру за четницима који су били потисли њен вод остављен у Такову. Из Бершића командир Вуковић је обавестио штаб Одреда да ће гонити четнике до Равне горе — док их не растерају. Извештај је однео Андрија Вуковић, али су га четници сачекали на једној раскрсници, ранили га и оборили са коња. Чета је одмах, чувши пуцњаву, појурила за четницима, па је у том гоњењу, уз помоћ једне жене, у Таковском пољу похватала повећу групу четника, који су се били испели на храстове да би се сакрили.

У близини Савинца, чета је, у краћој борби, успела да потисне једну јединицу Српске државне страже, која се у нереду повукла према Чачку.

Почетком октобра, постепено се формира фронт снага НОВЈ према Немцима који су се повлачили долином Западне Мораве и

10. Исто, стр. 2; Стенографске белешке (Прилог проучавању НОВ-ч пожешког среза), стр. 44—45, НМТУ, бр. 4808; Зборник том I, књ. 12, стр. 578.

Ћетиње. Јединице 17. ударне дивизије ангажоване су у рејонима Чачка, Пожеге и Ужица. Штаб дивизије наредио је 2. крајишкој бригади да усмери дејства на одсек Пожеге и на сам град Пожегу. Та бригада је имала положаје на одсеку: Заселје — Јежевица — Табановићи — Глумач — Пријановићи. Један њен батаљон пронашао је у Глумчу магацин и запленио једну исправну телефонску централу и доста војничке опреме. Ноћу између 3. и 4. октобра батаљон је извршио демонстративни напад на Пожегу и том су приликом погинула четири немачка стражара на мосту на Скрапежу. У Душковцима је био штаб дивизије. Јединице дивизије, заједно са позадинским органима и организацијама, ангажовали су се у одржавању зборова по селима и мобилизацији младића за војску.[11]

Пожешка чета је у више села, заједно са политичким радницима, одржавала зборове и помагала формирање народноослободилачких одбора. У више села се догађало, кад говорници на зборовима питају — ко жели од добровољаца да ступи у чету — да се јави велики број младих, понекад и више него што је тренутно било оружја. У то време, и јединице Црвене армије ангажовале су се на фронту према Немцима у Овчарско-кабларској клисури и према Пожеги. Једна јака јединица је држала положаје на Боровој глави, на Каблару, са батеријом „кањуша". Тамо је и Пожешка чета учествовала у борбама, нарочито да спречава продирање Немаца ка Каблару, односно ка Ораовици и селу Папратишту. Чета је у то време бројала око 400 бораца.

Половином октобра, Пожешка чета је прерасла у Пожешки, односно 7. батаљон Ужичког партизанског одреда. Батаљон је формиран у ослобођеној Пожеги. Свечаности формирања присуствовао је секретар Комитета КПЈ Младенко Марковић, који је прочитао наредбу о формирању батаљона.

За штаб батаљона су изабрани: командант Томо Вуковић, из Каменице, политички комесар Лазар Марункић, из Срема, начелник штаба Драгољуб Милошевић, из Гојне Горе, интендант Велимир Павловић, из Табановића, и санитетски референт Љубинка Симовић, из Дружетића;

за пратећи вод: водник Ђорђе Синђелић, из Папратишта, делегат Милена Ђурић, из Ужица.

За 1. чету: командир Стеван Поповић, из Шапца, политички комесар Миломир Петковић, из Богданице, санитетски референт Катарина Бојић, из Пожеге.

За 2. чету: командир Вељко Миловановић, из Мађера, политички комесар Миломир Павловић, из Табановића, санитетски референт Смиљка Петковић, из Богданице.

11. Зборник, том I, књ. 13, док. 12 и 52.

За 3. чету: командир Драгољуб Миловановић, из Дружетића, политички комесар Стеван Милосављевић, такође из Дружетића, и санитетски референт Вера Марковић, из Богданице.[12]

После формирања батаљон је привремено стављен под команду 14. српске ударне бригаде 23. српске дивизије. Тада је водио оштре борбе у рејону Каблара и Овчарско-кабларске клисуре. У борби на Плочама, изнад Јелен-Дола и у близини излаза из тунела код Овчар-Бање, батаљон је, са једном четом 14. бригаде, водио тешку борбу против Немаца који су се били пробили у Пожегу. Немци су открили заседу коју су држали делови тих јединица, па су из Пријевора упутили једну колону да зађе за леђа заседи. Међутим, 1. чета Пожешког батаљона спречила ју је да изађе на Борову главу и Ораовицу и натерала да се, уз подршку тенкова, пробија према Пожеги. Заседа је противтенковским оруђем напала ту колону и зауставила њен продор. Међутим, Немци су интервенисали из Пожеге, па су и руске јединице употребиле своје „кађуше". Ипак Немци су успели да се пробију према Пожеги.[13]

Немци су веома упорно бранили положај са кога су штитили јединице које су се повлачиле комуникацијама кроз Овчарско-кабларску клисуру. Пели су високо у планину јаке снаге, па и штабове. О њиховој упорности и једној акцији Пожешког батаљона на Боровој глави на Каблару казује Миле Павловић, политички комесар чете:

> „Немци су сваког дана долазили на једну воду испод Чвркића куће, на самој падини Каблара према селу Рошцима. У Чвркићевој кући налазио се њихов штаб. Долазили су на ту воду с мазгама, те се умивали и одатле воду носили. . . Ми смо једном дошли у близину воде, прикрили се, на свега десетак метара од воде, сачекали да Немци дођу и почели напад. Они су се таман почели умивати, а ми смо опалили из митраљеза. . . Том приликом смо целу ту групу уништили. Нико од њих на том месту није остао жив. Ми смо се извукли кроз један кланац, те нисмо имали рањених ни погинулих".[14]

Жестоке окршаје водио је Пожешки батаљон из дана у дан на врлетима и падинама Каблара. Један је борац о тим борбама оставио своје забелешке:

> „ . . . Четвртог дана Немци су потисли батаљон на врхове Каблара. Командант је издао наређење да се рањеници хигно пребаце у село Јанчиће. Спасавање је трајало све до зоре. .. У свануће, Немци предузимају нов напад да би се докопали врха планине. . . Према

12. Томо Вуковић, н. р., стр. 4.
13. Исто, стр. 5.
14. Историјски архив ТУ, МГ бр. 151.

положају 1. чете Немци су стално довлачили појачања, затим су извршили јуриш, али им није успео. Све више њих је остајало по врлетном камењару, а тек увече је настало затишје...

Непрекидно се нешто мења, час плима, час осека. На крају стазе која води на високи Каблар, седи блед као смрт стари борац Мијат и моли да га дигнемо на коња да га Немци не би заробили. Дижемо га на коња и он опипава свој „парабелум" и прети Немцима...

Десет дана су вођене данонoћне борбе. Борци су били гладни и жедни, без сна. Неко рањен, неко оболео, корача колона, један за другим, спорим ходом, пешке или на заплењеним коњима, или на волујским колима, на рукама другова низ клисуру. Неки умиру у ходу. Скоро на сваком кораку леже мртви. Силазимо ка Морави. Борци се хватају за руке и газе Мораву, изнад манастира. Пред колоном командант Тома. Одједном, загракташе непријатељски митраљези. Тома први потрча и ускочи у ров, оте Немцу митраљез и закорачи напред, поче да коси по непријатељским траншејама. Остали појурише за њим, пуцајући. . .

Под тешким условима, батаљон је поново прешао Мораву код Међувршја и надирао према манастиру Никољу".[15]

Прелазак једног вода 3. чете 2. батаљона Ужичког одреда преко Скрапежа, — код Јовићевића воденице, био је необичан. У том воду је било и неколико Пожежана. Вод је упућен у Крстац да растера групу четника. По ноћи су сишли на реку, која је била надошла. Тада је настала мука: неће нико да загази у воду. Сретен Бјеличић је био добар пливач. Кад је видео да ништа неће бити од извршења задатка, јер су се многи уплашили мутне реке, скинуо се до голе коже и почео преносити једног по једног борца, и пренео их је 28. Сутрадан, кад се вод вратио у Папратиште, Сретен Бјеличић је примљен за члана СКОЈ-а, јер су другови оценили да је те ноћи био најхрабрији. Нешто касније, 10. новембра, на предлог секретара ћелије Луке Ћаћића, Јовиша Прокопијевић и Сретен Бјеличић примљени су у Партију.[16]

После тих тешких борби, после сталних покрета и невоља по хладноћи, и 4. и 5. батаљон су упућени на нове положаје, према Карану, затим према Буару и Ужицу. Отад је Ужички одред, био под командом штаба 6. српске бригаде.

15. Томо Вуковић, н. р., стр. 5.
16. Сретен Бјеличић н Јовиша Прокопијевић, изјаве аутору, 14. априла 1984. и августа 1985.

БОРБЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ

Јесен 1944. године у пожешком и целом ужичком крају била је испуњена свакодневним борбама. Комуникације од Краљева према Чачку, Пожеги и Ужицу, односно Вишеграду и Бајиној Башти и Љубовији — уз Западну Мораву, Моравицу и Ђетињу, представљале су „жиле куцавице" за јаке окупатороке снаге (група армија „Е"), које су се из Грчке, преко Македоније, Косова и долине Западне Мораве извлачиле према Босни. Продором већих снага НОВЈ у Шумадију, пред Београд, рушењем комуникације дуж Јужне и Велике Мораве, затим избијањем Црвене армије у источне делове Србије, а нешто касније и ослобођењем Београда, немачка Група армија „Е" из Грчке и друге окупаторске снаге нису имале други правац за пробој на запад сем комуникација уз Ибар, односно уз Западну Мораву и Ђетињу — преко Пожеге и Ужица — према Вишеграду, и бочни преко Новог Пазара и Пријепоља. Те снаге су биле јаке и одлично наоружане: 22, 68. и 91. армијски корпус — укупно око 350.000 сувоземне војске, око 50.000 ваздухопловаца, и 30—40.000 морнара. Оне су се бориле, тако рећи, на живот и смрт, да се пробију тим комуникацијама. Покушаји доста бројних дивизија НОВЈ, уз садејство једне дивизије Црвене армије и подршку њихових вишецевних ракетних бацача, „кањуша", да пресеку одступнице тим снагама, нису успели. Немци су се борили упорно и жилаво, а њихове снаге и наоружање биле су далеко надмоћније од јединица НОВЈ. Сем тих немачких снага, на ужичком подручју су се још мотале четничке групације, њихови разбијени делови који су се повлачили са Немцима — према западним крајевима земље. Те четничке снаге су биле веома бројне и састављене, углавном, од фанатизованих зликоваца, који су спасење видели једино у бекству с Немцима. Друге, мање групе су се кретале по појединим планинским рејонима. У тим условима и са таквим снагама непријатеља током целе јесени вођене су борбе и у пожешком крају.

Жестину борби потврђују и чињенице да је Пожега, у последња три и по месеца у 1944. години, пет пута ослобађана од окупатора и четника — и четири пута евакуисана! Први пут је ослобођена — 1. септембра (била је слободна свега пет дана); други пут — 24. септембра (сутрадан су ушли Немци), трећи пут — 7. октобра (а 13. октобра поново ушли Немци и четници), четврти пут — 22. октобра (а 9, односно 10. новембра последњи пут су је заузели Немци) и пети пут — 12. децембра, коначно је ослобођена.

Борбе око Пожеге, дуж Овчарско-кабларoке клисуре и комуникација према Чачку и Ужицу и на доминантним положајима са којих су се штитиле те комуникације, трајале су готово непрекидно. У њима је, поред Пожешког батаљона Ужичког партизан-

ског одреда, као оружане јединице, учествовао и народ пожешког краја, помажући своју војску и јединице Црвене армије, дајући им помоћ у храни и, кад је требало, своје домове и друге објекте на употребу. Свакако, највећу помоћ пружио им је формирањем Пожешког батаљона Ужичког одреда и слањем својих синова и кћери и у друге јединице.

У другој половини септембра у рејону Пожеге краће време се задржала 17. ударна дивизија. Њена 6. бригада је 23. септембра оперисала у непосредној близини Пожеге: село Глумач — Граница — Мушићи. Тога дана извиђачки вод 2. бригаде заплeнио је, на четири километра пред Пожегом, један камион и заробио 4 четника, а једна њена чета, је 24. септембра, у заседи код Бакионице, напала немачку моторизовану колону и убила 21 немачког војника и уништила један камион и један мотоцикл.[17]

У рејону Пожеге, односно Ариља и Моравице, оперисала је и 4. санџачка бригада. Она је 19. септембра ослободила Ариље. У ноћи између 23. и 24. септембра, бригада је напала на Пожегу, у којој се налазило око хиљаду четника. Иако бројно јаки, четници нису смели да прихвате одлучну борбу него су се извукли према Овчарско-кабларској клисури. Санџаклије су у Пожеги затекле читаве магацине хране, одеће, муниције. Међутим, у свануће следећег дана, јаке немачке моторизоване снаге, са неколико тенкова из Чачка, ушле су у варош. Услед недостатка превозних средстава, бригада је, повлачећи се у Горобиље и Годовик, извукла само муницију. Бригада је око десет дана провела у Годовику, где се веома зближила са народом, одржавајући, често, зборове и приредбе.[18]

Друга крајишка бригада посела је рејон Засеље — Јежевица — Табановићи — Глумач — Пријановићи. Њене јединице су, трагајући за четничким магацинима, 5. октобра пронашле у Јежевици 400 минобацачких граната, мали минобацач, радио-станицу и четири сандука пушчане муниције. Ноћу између 3. и 4. октобра, један батаљон је извршио демонстративни напад на Пожегу. Тада су убијена четири немачка војника код моста на Скрапежу.«

Ускоро је штаб 1. пролетерског корпуса наредио да се 17. дивизција пребаци из рејона Чачка и Пожеге на просторију Рудника Јј Аранђеловца. Тако су у рејону Пожеге, од 7. октобра, остале да дејствују јединице 4. и 5. санџачке бригаде. Четврта санџачка је >. октобра ослободила Пожегу. Три батаљона држала су положајђ према Овчарско-кабларској клисури, где су рушили комуникацције, и према Гучи, ради растеривања четничких група. Де-

17. Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, друго поправљено и допуњено издање, књ. 2, стр. 350
18 Чедо Друловић, Четврта санџачка бригада, Београд 1973, стр. 143—152.
19 Зборник, том I, књ. 13, док. 52, стр. 140—142.

лови Ужичког одреда размештени су као посада у ослобођеној Пожеги и Ужицу. Само седам дана након ослобођења, у Пожегу су 13. октобра поново ушли Немци и четници. Главнину четника (у Пожеги их је било преко хиљаду), чинио је Авалски корпус. Они су сутрадан почели да наступају према Благаји и Ужицу. Четврта бригада, из заседа у Милићевом Селу и Годовику, убила је око 50, а заробила 10 четника. Међу погинулим нашли су се и пет официра. Заплењено је 15 пушака, 2 аутомата, 1 пиштољ, 200 ручних бомби, 500 метака, 5 јахаћих коња.[20]

Четници су у то време у Пожеги извршили и више злочина. Поред осталих, заклали су и Емилију Ему Остојић, члана КПЈ, стрељали опанчара Драгојла Виторовића и др. Четници су везали Емилијине руке жицом и 18. октобра 1944. године довели је пред мајку Сибинку. Емилија је, онако везана, храбро рекла мајци: „Мајко, можда се нећу вратити. Обуци ми нову, црвену блузу. У њој би желела да ме сахраниш".

Четници су је заклали и зверски искасапили. Такву је нашла мајка у ноћи, завила у чаршав, нашла ручна колица, довезла је кући и сахранила.

Силом су мобилисали један број младића иако многи нису били војни обвезници. Добар део тих силом мобилисаних успео је да побегне из рејона Ариља или Ивањице.

Четврта санџачка бригада још једном је успела да ослободи Пожегу. Истог дана, 22. октобра, њене јединице ослободиле су и Ариље. Четници су се повлачили према Ивањици и Јавору.

Само три дана касније, 25. октобра, једна четничка јединица (око 800 људи) дошла је са Златибора у близину Ариља и напала један батаљон, интендантуру, болницу и штаб 4. санџачке бригаде. Развила се изненадна стравична борба. О њој је командант бригаде Чедо Друловић јавио штабу 37. дивизије следеће: „Облик борбе био је гушање и убијање, јер смо успјели да их измaневришемо. Тукла се болница, индендантура и Штаб бригаде, јер су нас били угрозили. Прошли смо одлично. Убили смо 80 брадоња и с муком смо их растерали. Остали батаљони нису могли интервенисати, јер су били у близ. Пожеге. . . Ми смо имали 2 мртва и 4 рањена. . ." Истовремено, командант је јавио да се на одсеку Пожеге, Ариља и Ивањице налазе четници у јачини од око 4.500 људи.[21]

Тих дана у Србији су извојеване крупне победе над окупатором — ослобођени су Београд, Ниш, Крагујевац и други важни градови. Командант 1. армијске групе, генерал Пеко Дапчевић,

20. Исто, док. 190, стр. 526—527,
21. Зборник, том I, књ. 14, док. 134, стр. 355.

20. октобра је обавестио штаб 37. ударне дивизије: „Београд је ослобођен. Данас се са Русшма пребацујемо преко моста у циљу ослобођења Земуна".[22]

Штаб дивизије је ту вест одмах пренео свим својим бригадама, а оне су о томе обавестиле позадинске органе и народ. О том догађају писале су и ужичке „Вести". То је и борцима и народу био велики морални подстрек за даље ангажовање у борби и нова нада у блиско ослобођење земље.

После тих победа, Главни штаб Србије наредио је да се 23. ударна дивизија пребаци са београдског подручја на одсек Чачка и Пожеге, а штаб 1. армијске групе рокирао је 17. ударну дивизију у рејон Краљева и Чачка ради појачања притиска на немачке снаге које су се, под борбом, извлачиле долином Ибра и Западне Мораве према Босни. Нешто касније, обе те дивизије рокиране су даље на запад, око Пожеге и Ужица. Међутим, немачке снаге су још биле веома јаке и бројне, тако да јединице НОВЈ које су их нападале нису могле да их зауставе или одбаце што даље од комуникација којима су се повлачиле. Тај однос се није нарочито мењао и кад су на страни НОВЈ ангажоване и јединице Црвене армије. Немци су се бранили веома упорно и жилаво, на живот и смрт — у правом смислу речи.

Стални напади дивизија НОВЈ на немачке положаје утицали су да се окупатор брже извлачи према западу, али и да обезбеђује своје извлачење из других праваца. Тако су се, 9. новембра, из Вишеграда у Ужице пробиле јаке немачке снаге, а сутрадан и у Пожегу. Главни штаб Србије одмах је 9. новембра, интервенисао тако што је упутио 45. дивизију у рејон Ваљева да затвори све правце од Ужица ка Ваљеву. Исто тако, наредио је штабу 23. дивизије да упути једну бригаду у рејон Косјерића да затвори правац Пожега — Косјерић — Ваљево, и да контролише правац Ужице — Варда — Ваљево. Истовремено, скренуо је пажњу 23. дивизији да „Немци могу из Пожеге ударити у бок и позадину нашим снагама преко Врановине и Гојне Горе ка Прањанима".[23]

Новембар и готово половина децембра било је време кад су беснеле борбе у долини Западне Мораве, а нарочито у рејону Овчарско-кабларске клисуре, и шире, у рејону Пожеге и Ужица. Сем тих борби против окупатора који је тежио да извуче своје снаге, веома су се биле активирале четничке групе у више рејона западне Србије, па и у пожешком, а нарочито око Ариља и Ивањице. Зато је Главни штаб Србије, 10. новембра, наредио свим потчињеним јединицама и командама војних области да чисте територију од четничких остатака и сузбијају субверзивне делатности.

Из извештаја штаба 23. дивизије, од 12. новембра 1944. године, упућеног штабу 17. дивизије (под чијом је оперативном ко-

22. Исто, док. 134, стр. 357.
23. Зборник, том I, књ. 14, док. 199, стр. 634 и 566.

мандом била), односно Главном штабу Србије, добија се јасна слика о врло великој концентрацији непријатеља у рејону Овчарско-клабларске клисуре и Пожеге. Наводно, Немци су били обезбедили комуникацију Чачак — Пожега — Ужице са обе стране. Само на северној страни од комуникација, на обезбеђењу је било ангажовано 3.500 — 4.000 немачких војника (не рачунајући снаге у Пожеги). Немци су били носели све истурене и доминантне коте и положаје; Главајско гробље и Главај, Алаучко брдо, Острвицу, затим све коте изнад Врнчанске речице, Јелендо, Гугаљ,

Br.88

Dobrovoljci Marisava Perovića iz Kragujevca stigli su u Požegu. Štab im ostaje u Požezi a oni se rasturaju po selima zapadno od puta Požega-Arilje.
Bataljon bugara iz Požege stigao je već u Kremnu. Štab puka seli se danas u Arilje.
Najavljeno bugarsko pojačanje stiglo je xx u Ivanjicu. Ono se sastoji od jednog bataljona teških mitraljeza.
Užice javlja:
Juče stigao je učitelj iz Brenove u Užice i saopštio da je grupa komunista oko 2000 ljudi prošla kroz Bavni u pravcu Užica. Kroz Bavni prošli su u zoru 23.III. Protivu njih upućena je poljska straža iz Užica i bataljon bugara. Pokret i Užica u 15 h.
Do ovog momenta/24.III.1944/ove se trupe nisu vratile.

24.III.44. Radovan.

„Обавештајац" јавља броју 88 (тј. Дражи Михаиловићу) о доласну љотићеваца и других јединица у Пожегу

Клик, Бакионицу, Виноградине, Глумач, и даље, северно од Ужица. У селу Тучкову налазила се батерија топова, више камиона и око 500 товарних коња. У Јелендолу, код цркве, била је такође једна артиљеријска батерија и више камиона, а преко пута, с десне стране Мораве, налазила се већа немачка јединица под шаторима; у Глумчу — батерија топова, велики број пешадије, коморе и моторних возила; у Гугљу — велики број запрежних возила, на раскршћу пута Ужице — Косјерић батерија топова, итд.

„У Пожеги Немци су се сместили по двориштима, таванима и приватним кућама" стоји у извештају штаба

дивизије. „Поред Немаца, у њиховој војсци налазе се и Талијани, а има и Црнаца, Сенегалаца, Турака и других разних народа. . .

У Пожеги сва су моторна возила смештена по двориштима. Примећена је у Пожеги и већа количина ратног материјала, који долази возом и камионима из Чачка".[24]

Према извештају који је Главни штаб Србије упутио Врховном штабу, 20. новембра, на одсеку Западне Мораве налазиле су се четири непотпуне немачке дивизије: 117, 297, 104, делови „Принц Еуген" дивизије и 99. пук 1. брдске дивизије.

Милијан Неоричић, борац Пожешке чете и члан ЦК СКОЈ-а говори на митингу у ослобођеном Скопљу, у јесен 1944. године

У таквој ситуацији и при таквом односу снага, 18. новембра, по наређењу штаба 14. корпуса, „почеле су операције наших и руских снага у рејону Пожеге, са циљем заузимања Пожеге каЈ важног раскршћа, чиме би се прекинуло даље одступање немачких снага правцем преко Ужица за Вишеград. У овим операцијама учествују од наших снага 45. дивизија и 14. бригада 23. српске ударне дивизије" — како је записано у извештају штаба 14. корпуса НОВЈ, упућеног Главном штабу Србије.

Највеће и најтеже борбе предстојале су 14. бригади 23. дивизије. Према плану, њени батаљони требало је да нападају Немце на делу комуникације у Овчарско-кабларској клисури, од Је-

24. Зборник, том I, кн>. 15, док. 6, стр. 18—19.

лендола до Тучкова, а батаљони 9. бригаде исте дивизије требало је да врше притисак на немачке снаге код Видовског тунела. На одсеку Чачак — Пожега у одбрани се налазила 297. немачка пешадијска дивизија, а северно од Пожеге 724. пук 104. ловачке дивизије.[25]

Четрнаеста бригада, са Љубићким батаљоном Чачанског партизанског одреда, стигла је у Доњу Добрињу и Табановиће 18. новембра пре подне, а поподне заузела борбене положаје у рејону Тучкова и Папратишта. Четврти батаљон — на Греди, 1. батаљон — на котама 763 и 436, Љубићки багаљон — на Ораовици; 2. батаљон је остао у Табановићима, а 3, са штабом бригаде, у Средњој Добрињи. Први батаљон је у току ноћи борбом заузео и коту 766, одакле је 19. новембра ометао саобраћај непријатељских колона кроз Овчарско-жабларску клисуру.

Сутрадан, у ноћи између 19. и 20. новембра, 4. батаљон је са Греде, после једночасовне оштре борбе, заузео Гвоздац и убио 15 немачких војника и једног заробио. Одмах иза поноћи, Немци су извршили противнапад, уз подршку артиљерије и минобацача из Тучкова, после чега је 4. батаљон био приморан да се повуче на полазни положај — на Греду. Током 20. новембра, 1. батаљон се морао повући са коте 766, али ју је противнападом повратио, а сутрадан је водио оштре борбе. Тога дана требало је да га (услед исцрпености) на његовом положају замени један батаљон Црвене армије, али је то учињено тек 22. новембра. Међутим, Немци су и тог дана јаким снагама напали 4. батаљон. После вишечасовне борбе батаљон је био принуђен да напусти Греду и да се укопа на Малињаку. Истог дана, Немци су уз јаку артиљеријску ватру, напали Љубићки батаљон на Ораовици, па је и он био присиљен да заузме нови положај на коти 741, где се укопао.[26]

Борбе су биле исцрпљујуће, тешке, погибељне. На положајима је био и командант 23. дивизије, потпуковник Миладин Ивановић, па је проценио да нешто треба мењати и не нападати по сваку цену. Он је те вечери, 22. новембра, обавестио штаб 14. корпуса о тежини ситуације у којој се нашла 14. бригада и предложио да се акција на одсеку Пожеге обустави. У том предлогу командант је, поред осталог, написао:

> „Предлажем да се обустави акција на сектору око Пожеге. Сасвим је бескорисна акција, дајемо без потребе само жртве.
>
> Објашњење: наши су у току задњих дана, у садејству јединица 93. дивизије (Црвене армије, примедба Ј. Р.), узели били к. 841 — 766 — 763 — 666 — 850 и угрозили комуникацију Чачак — Пожега.

25. Зборник, том I, књ. 15, док. 36, стр. 120.
26. Зборник, том I, књ. 15, док. 70, стр. 190—191.

У току данашњег дана Немци су са јаким снагама успели се пробити из Тучкова према Папратишту и узели од наших к. 666 — 763, уз помоћ својих делова који су се налазили на к. 742. Такође су јаким снагама потисли један батаљон Чачанског одреда и једну нашу чету која се налазила на к. 850.

Ми смо наредили да се у току ове ноћи поново изврши напад на к. 850 и 666, 763, но мислим да акција неће успети, узевши у обзир да су Немци бацили на тој просторији . . . око 1.500 војника.

Ми смо у току данашњег дана имали из 14. бригаде 60 мртвих и рањених. . .

Јасна је ствар да Немци неће дозволити, по цену великих жртава, да им затворимо комуникацију Чачак

— Пожега.. .

. . . Напомињем да сам ја лично био 48 сати код 14. бригаде, наиме, јучер (сам) дошао од њих, и потпуно се уверио да је сва та акција беспорна". (вероватно спорна, прим. J. P.)

Штаб 14. корпуса није прихватио предлог команданта 23. дивизије (о томе је обавестио и Главни штаб Србије), „из разлога што непријатељ врши повлачење са овог сектора Краљево — Чачак, те је потребно да се врши притисак код Папратишта, у циљу одсецања снага које се налазе око Чачка и Краљева, како би што пре натерали непријатеља да убрза са повлачењем са овога сектора.

„ .. . Нека Штаб 14. бригаде схвати као наређење да избије на линију: јужни део Папратишта — к. 850 — к. 783, северно од Тучкова и нека се бригада ту укопа и предузме упорну одбрану. За 24 часа по пријему акта да поднесу извештај да је задатак извршен".[27]

Заједно са једном четом Љубићког батаљона, 14. бригада је наставила и 23. новембра наизменичне јурише на немачке положаје и повлачења са њих. Трећи батаљон, са четом Љубићана, у два часа после поноћи напао је Немце на Ораовици и успео да је освоји. Међутим, Немци су је повратили. Два пута је у току ноћи Ораовица прелазила из руку у руке, али су је Немци опет задржали. Те ноћи је и 4. батаљон нападао на Греду, али без успеха. Други батаљон је у ноћи између 22. и 23. новембра водио тешке одбрамбене борбе. Непријатељ је тежио да заузме косе изнад Јелендола. Борбе су трајале цео дан 23. новембра и продужиле се у следеће ноћи.

У ноћи између 23. и 24. новембра, 3. батаљон је, са Љубићким батаљоном, поново нападао непријатеља на Ораовици, алн

27. Исто, док. 48, стр. 149—150.

без успеха, иако им је и 4. батаљон целе ноћи садејствовао са свог положаја.

Током 24. новембра 2. батаљон је четири пута одбијао немачке нападе, потпомагане јаком артиљеријском ватром. Немци су у току ноћи напали и освојили коту 841, коју је бранила јединица Црвене армије из 93. совјетске дивизије. Други батаљон је притекао у помоћ јединици Црвене армије и положај је повраћен Тога дана Руси су били приморани да напусте своје положаје. Други батаљон је успео да поврати један од висова које су држали Руси, али су га Немци 25. новембра противнападом присилили да тај положај напусти.

Колико су те борбе биле драматичне и неизвесне сведочи и податак да је штаб 14. бригаде, 22. новембра, кад је командант дивизије предлагао да се акција обустави, услед великих губитака и утрошка муниције, био принуђен да тражи муницију од суседне 9. српске бригаде како би одржао своје батаљоне на положајима. У писму, које је написао партијски руководилац бригаде јер се сам затекао у штабу, стоји, поред осталог:

> „Ситуација на нашем сектору стално се погоршава. Наш 4. батаљон био је принуђен да напусти положаје Греда, коту изнад Папратишта. Непријатељ стално надире са јачим снагама, највећа тешкоћа је у томе што нашим батаљонима недостаје муниције. Не можемо чекати на то да нам стигне муниција из Милановца и за то Вам пишемо хитно ово писмо. Уколико и.мате макар мало резервне муниције, на сваки начин пошаљите нам одмах у току ноћи".[28]

И поред садејства јединица 45. дивизије и учешћа јединица 93. дивизије Црвене армије, виднији успех на том сектору није постигнут. Поред осталог, брдовито земљиште и веома слаби путеви онемогућавали су привлачење и употребу артиљерије Црвене армије, која је, на том одсеку, располагала тешким оруђима. У једном извештају штаб 14. бригаде јавио је да непријатељ туче положаје бригаде „преко целог дана, док је активност руске артиљерије врло слаба".

Тешке борбе, исцрпеност и велики губици учинили су да штаб 14. бригаде затражи смену својих јединица од штаба 23. дивизије. У извештају од 26. новембра о стању на положају Ораовица — Лорет штаб бригаде је јавио да је непријатељ целог дана, 25. новембра, непрекидно јуришао на одсеку 2. батаљона и на десном крилу 4. батаљона. Батаљони су одбијали јурише, али, услед јаке минобацачке и артиљеријске ватре Немаца, морали су се повући, као што су то учиниле и јединице 20. бригаде 45. дивизије и јединице Црвене армије. Једна чета 2. батаљона није мо-

28. Исто, док. 53, стр. 160—161.

гла да одржи положај и морала га је напустити. Исто тако 2. батаљон није могао одржати свој положај, мада је, у току дана, преживљавао тешке тренутке, успевши да одбије пет немачких јуриша. Трећи батаљон на Ораовици целог дана је био изложен артиљеријској и минобацачкој ватри. Предлажући смену својих јединица на положајима, штаб бригаде је тврдио да је ширина фронта врло велика, да су сви батаљони непрекидно у рововима, а 4. батаљон је пуна четири дана и ноћи провео у рововима, без сна и одмора.

> „Људство је страховито заморено, а стање осталог људства у другим батаљонима није ни најмање боље. Зато би требало узети у обзир све ово и на сваки начин гледати да се јединица бар за извесно време смени, или да јој се бар омогући да држи мањи сектор".[29]

И после тих тешких борби, штаб 23. дивизије издао је, 30. новембра, наредбу својим јединицама и 20. бригади 45. дивизије за напад на Пожегу, у ноћи између 30. новембра и 1. децембра. У наредби се каже да је непријатељ напустио Краљево и да напушта и Чачак, па да је са командантом 93. дивизије Црвене армије одлучио (...) „да се наш фронт активизира, а нарочито према Пожеги, како би бар нешто непријатељских снага одсекли и уништили. . Међутим, тај напад није извршен, јер је „цео терен био у великој магли, која је ометала развијање снага.м Тек 3. децембра, 14. бригада је напала са два батаљона непријатеља на положајима Греда, Гвоздац и Оровица, али без успеха. То су била последња дејства те јединице у пожешком крају где је дотад водила тешке борбе и дала велике жртве (само од 14. до 28. новембра имала је 25 погинулих и 125 рањених, од којих 23 контузована).[31]

Колико су биле исцрпљујуће и учестале борбе у рејону Пожеге и Овчарско-кабларске клисуре илуструју и подаци о ангажовању 20. српске бригаде 45. дивизије. За месец дана (од 13. новембра до 12. децембра) док је била ангажована на сектору Пожега — Ужице, бригада је, фронтално нападала непријатеља 20,
21, 22, 24/25, 26, 27. и 29. новембра и 4. децембра, а издржала немачке нападе 24, 25, 26, 27, 29. и 30. новембра и 2. децембра. За то време имала је 79 погинулих, 142 рањена и 9 несталих бораца (укупно 230 избачених из строја), а убила је 363, ранила преко 500 и заробила 32 непријатељска војника (28 Немаца и 4 белогардејца); запленила је, сем осталог, 18 митраљеза, 1 топ и 4 минобчцача.[32]

Тек после тако жестоких борби, Главни штаб Србије је одлучио да смени јединице 23. и 45. дивизије и да на њихове положаје

29. Исто, док. 50, стр. 190—192. и док. 47, стр 148.
30. Исто, док. 80, стр. 220—221.
31. Исто, док. 101, стр. 268.
32. Ужички зборник 11/82, стр. 171.

доведе свежије снаге — две бригаде 17. ударне дивизије, и да ангажује 25. дивизију, преко Драгачева, и усмери је према Пожеги. Штаб 17. дивизије, наредбом од 30. новембра, упутио је своју 6. пролетерску источнобосанску бригаду да смени 14. бригаду и запоседне просторију Миоковци — Рујак — к. 536 — Камена глава — Папратиште — Табановићи. Бригада је добила задатак да дејствује на комуникацији кроз Овчарско-кабларску клисуру и да напада Пожегу, у садејству са 15. бригадом, која је са просторијс Отањ — Каменица — Дубоко требало да дејствује према Пожеги и Ужицу.

Ослобођењем Чачка, 3. децембра, затим Гуче, Ивањице и Ариља, борбе за ослобођење Пожеге су убрзане. Јединице 17. и 45. дивизије пребачене су на одсек Љубовије — а 23. дивизија према Крупњу. Главни штаб Србије усмерио је према Пожеги и Ужицу 2. пролетерску и 25. српску ударну дивизију и Ужички партизански одред. Пред јединицама су се налазиле: немачка 104. дивизија, борбена група »Виг§ешај3 1ег« и 67. 1апс1е581сеп пук. Те су снаге браниле Пожегу са линије Ариље — Крстац — Овчар — Каблар — Лорет, а борбена група ,,Харт" је посела положаје Тврдићи — Пониковица.[33]

Сем јаких положаја које су Немци држали изнад Јелендола, Лорета и других доминантних висова на левој обали Западне Мораве, у самој Пожеги налазиле су се њихове снаге на крстачким положајима у Драгачеву, нарочито на Белошевцу и брду Крстац на левој обали реке Белице.

Шеста српска бригада 2. пролетероке дивизије из Чачка је наступила преко Марковице, гонећи непријатеља према Пожеги. Четвртог децембра била је на положају Страњани — Ђерађ — Удовичићи. Тога дана су два батаљона 16. српске бригаде 25. дивизије, после жестоких борби, заузели положаје непријатеља на Крстацу, а делови 18. бригаде нападали су немачке снаге на линији Белошевац — Црне стене.[34]

Циљ тих борби био је да се очисти десна обала Западне Мораве. Међутим, непријатељ је грчевито и врло упорно држао те положаје, како би обезбедио извлачење својих снага из Пожеге према Ужицу. Већ сутрадан, Немци су потисли 6. бригаду са њених положаја, али је она, у садејству са 16. бригадом, у борби која је трајала пуних 6 часова, повратила раније положаје. Велики губици потврђују жестину борби: само из 6. бригаде погинуло је 5 бораца (међу којима командант једног батаљона, један заменик комесара чете и један обавештајни официр батаљона); 19 су рањени и 3 контузована. Непријатељ је имао 20 мртвих, нађених на бојишту.[35]

33. Зборник, том I, књ. 15, док. 102, стр. 275.
34. Исто, док. 135, стр. 347. и док. 204, стр. 631; Ослободилачки рат, стр. 379.
35. Исто, док. 140, стр. 354—356.

Већ после два дана штаб 25. дивизије јавио је штабовима 14. корпуса и 2. пролетерске дивизије да је непријатељ 6. децембра овладао крстачким положајима, захваљујући појачању, у јачини једног пука, које је стигло из Пожеге, 5. децембра, рано изјутра. У извештају штаба дивизије на крају је стајало:

> „У борбама 5. о. м. на Крстацу, разбијен је 3. батаљон 16. бригаде и 2 батаљон 18. бригаде који се још прикупљају. У овим борбама имали смо осетне губитке како у људству тако и у оружју.
>
> Погинула су 3 командира чете, 1 комесар чете, рањен је заменик команданта 3. батаљона 16. бригаде и известан број водника и десетара".[36]

Деветог децембра 6. српска бригада прешла је на леву обалу Западне Мораве и заузела положаје к. 388 — к. 766, јужно од Ливатка — Трубљани — Честобродица — Мандина, а 11. децембра пресекла је комуникацију Пожега и избила на Тврдиће.

На крстачким положајима настављене су тешке борбе. Јединице 25. дивизије су 8. децембра заузеле Крстац. Немци су покушали да га поврате, али су одбијени. Све до 11. децембра смењивали су се напади и противнапади на тим положајима. Тога дана, у наређењу штаба 25. дивизије бригадама за продор у правцу Пожеге наглашено је да се непријатељ повлачи са Крстаца у правцу Моравице и да су јединице дивизије овладале крстачким гробљем. Тога дана Штаб дивизије је наредио бригадама да нападну непријатеља на комуникацијама Пожега — Ужице — и Ужице — Нова Варош.

У ноћи између 11. и 12. децембра, јединице 25. дивизије (18. бригада) и 2. пролетерске дивизије (6. српска бригада), напале су Пожегу. Штаб 18. бригаде јавио је штабу дивизије, 12. децембра у 10,30 часова, да су његове четири стрељачке чете ушле у Пожегу и да се борбе воде западно од Пожеге. Истовремено, 6. српска бригада нападала је левом обалом реке Скрапеж и, у поподневним часовима, после борбе за сваку кућу, ослободила Пожегу. У операцијском дневнику Главног штаба Србије, борбе за коначно ослобођење од окупатора, под датумом 12. децембар 1944. године, овако су забележене:

> *„Јединице 2. пролетерске дивизије и 25. дивизије обухватним дејством и после дводневне борбе уништиле су већим делом непријатељски гарнизон у Ужичкој Пожеги и ослободиле варош. Наставља се гоњење непријатељских остатака ка Ужицу. Губици непријатеља: 257 мртвих и 30 заробљених.*

36. Исто, док. 152, стр. 376—377.

На сектору Ужице јединице 2. пролетерске и 25. дивизије врше притисак са севера и југа, како на непријатељски гарнизон у Ужицу, тако и на комуникацију Ужице — Вшшеград"}[1]

Повлачећи се из Пожеге, Немци су се упорно бранили на прилазима Ужицу. У току 14. децембра непријатељеве снаге су се утврдиле на линији западно од села Тврдића — западно од села Шереља — Кошута — Збојштице.

Повремене борбе на прилазима Ужицу вођене су све до 16. децембра. У неколико ноћних окршаја у селу Буару, изнад самог Ужица, учествовао је, поред делова 6. српске бригаде и Пожешки

Борбе оно Пожеге од 3. до 11. децембра 1944. године

батаљон. У једном од тих напада, бомбаше је лично предводио командант батаљоно Томо Вуковић. Тада су рањени он и митраљезац Милош Марић. Сећајући се тог судара бомбаша са Немцима у Буару, командант га овако описује:

„Пришли смо положају око три сата изјутра. Све смо добро осмотрили и чекали знак ракетом који ће дати командант 6. српске бригаде. Позвао сам све ко-

37. Исто, док. 170, стр. 449, и док. 167, стр. 410.

мунисте и скојевце да изађу наиред. Вођа бомбаша био сам лично ја, као командант батаљона. Пришли смо до саме ограде, поред куће у којој је био немачки штаб у Буару. Немци су били преморени борбама. На знак ракете, моја команда је била: 'Напред пролетери!' јер су се Немци само њих бојали. Покрај мене су били скојевци Милош Марић и други. „Крагујевка", коју сам добацио пред немачки штаб, „потресла" је земљу. Свом снагом Немци су јурнули из зграде према брду да би ухватили положај. Скојевац Милош Марић, да би избегао физички судар са Немцима, неопрезно пада испред њихове колоне, али брзо долази себи и, онако полузбуњен, са неколико рафала убија 12 Немаца. Командир 1. чете, са комесаром Петковићем, упада у штаб, па пошто је знао немачки језик, јавља немачкој артиљерији да повећа домет — преко наших положаја! Петковић је скинуо радио-станицу, а референт санитета Катарина Бојић, у јеку окршаја је позивала другове да помогну извлачење рањеника. Немци су извршили противјуриш. У повлачењу, рањени смо и ја и Марић. Читавих 48 часова Немци су тежили да поврате положај, али ми смо га бранили. После нас је сменила једна јединица 6. српске бригаде, али су је Немци само за један час борбе потиснули и повратили свој положај који смо били заузели".

Командант Вуковић је даље записао да је на том положају било и критичних тренутака у Пожешком батаљону. Још се батал>он није ни одморио од претходних борби, а командант Ужичког одреда Бошко Видаковић му је наредио да одмах смени 2. и 6. батаљон, „који су у борбама били преполовљени". Тада је дошло до кризе, до комешања. Појединци су бежали са положаја, неки чак и дезертирали. Али, ипак, криза је савладана. Батаљон је одржао добијени положај.

Напад на Ужице 2. пролетерске дивизије и делова Ужичког партизанског одреда — међу којима је био и Пожешки батаљон — уз садејство 25. дивизије, почео је у ноћи између 15. и 16. децембра. У току 16. децембра Ужице је ослобођено. Непријатељ је имао око 89 мртвих и око 200 рањених, док су губици јединица НОВЈ износили: 5 погинулих и 20 рањених.[38]

У борбама око Ужица и Косјерића борило се више Пожежана у саставу Ужичког одреда. Миливоје Бојић, тринаестогодишњи шегрт из Пожеге, родом из Бакионице, ступио је 13. октобра у посадну чету Команде места у Пожеги, са десетак омладинаца, међу којима су били Драган Новаковић и Александар Глушчевић. Био је четни курир. Једанпут, док је трајала опсада Ужица, упутио

38. Исто, док. 204, стр. 652.

га је комесар чете Велибор — Бора Коеић у Ужице, „као извиђача". Добро се мали Бојић маскирао, узео корпу и напунио је крушкама и кромпирима, па кренуо — „рођацима" у Ужице. Међутим, како је ишао друмом, зауставе га Немци на Трешњици, плате му крушке, али га врате са кромпирима у корпи. После дан-два поново га је комесар послао. Немци су га и тада вратили. Кад је трећи пут покушао, ишао је другим путем и успео да сиђе у Ужице. Тамо је, од неколико људи на које га је упутио комесар Бора, сазнао важне податке — Немци су минирали мостове, као и тунел под „старим градом".

Из дана када је Пожешки батал>он водио борбе против Немаца на прилазима Косјерићу, потиче једно кратко ратничко писмо са сеоског прела, које су жене Косјерића упутиле Пожешком батаљону:

„Драги другови и другарице,

Ми преље, мајке, сестре и другарице из села Косјерића радо се сећамо свих бораца 7. батаљона, који својим младим грудима штитисте и одбранисте да Немци не дођу до нас и терасте их даље до њихове јазбине...

Желимо да ове чарапе, џемпере, рукавице поцепате убијајући мрске фашисте и гонећи их даље из наше домовине, а да нам се сви здрави и као победници вратите што пре".[39]

Писмо су потписале 24 сељанке из Косјерића.

Ускоро, у име бораца и старешина Пожешког батаљона, тим сељанкама су одговорили командант и комесар батаљона Томо Вуковић и ЈТазар Марункић:

„ .. . Ви нам се захваљујете што смо се борили да Немци не уђу у Косјерић и што их прогонимо даље од Ужица! То је наша света дужност према нашем напаћеном народу".[40]

После ослобођења Ужица, Пожешки батаљон, у саставу одреда, са 6. српском ударном бригадом гонио је Немце који су се, преко Биоске, Кремана и Шаргана, извлачили према Вишеграду. Борбе су биле тешке, напорне, а Немци су се жилаво бранили. Батаљон се тукао све док се Немци нису повукли у Вишеград.

У саставу 5. батаљона Ужичког одреда постојала је и једна чета формирана од Пожежана (понекад називана и 1. чета), септембра 1944. године, одмах после ослобођења Ариља. У почетку, борци су се окупили у 4. санџачкој бригади у засеоку Јешићи, у Годовику, па одатле отишли у Ариље, где је чета формирана. На формирању је било преко 30 бораца из Годовика, Речица, Сврачкова, Пилатовића, Расне и Милићевог Села. За командира чете

39. Ужичке „Вести" бр. 27 од 27. децембра 1944.
40. Исто, бр. 28, од 28. децембра 1944.

постављен је Драгослав Живковић, а за политичког комесара Ђорђе Миловић. У ту чету, односно у 5. батаљон, дошла су и три Италијана (бивши борци 2. пролетерске или 3. српске бригаде), које су четници заробили у пролеће 1944. године, па их предали сељацима у Годовику (да их „хране и чувају"). Борци те чете запамтили су Карла Лацона, родом из Фиренце. Под навалом четника Авалског корпуса, кад је и Ариље евакуисано, батаљон се повукао. Чета Пожежана, у саставу 5. батаљона, борила се протин Немаца и четника. После борбе на Клокочу, са далеко бројнијим четницима, чета се повукла према Дрежнику. У тој борби заплењена је једна неисправна талијанска „бреда", коју је брзо поправио Карло Лацоне и из ње дејствовао на четнике. У једној ноћној борби са четницима, у Погледу, рањен је Љубиша Јешић, који јс евакуисан у савезничку болницу у Италији, одакле се излечен вратио после ослобођења. Чета је водила више борби против четника у горњем делу ариљског краја, у Мочиоцима и суседним селима. У борби против Немаца, на Жиравама, погинуо је први политички комесар чете Ђорђе Миловић.[41]

Према наредби Главног штаба Србије, 8. јануара 1945. године, у Пожеги је Ужички партизански одред (без 6. батаљона који је задржан у Рогачици) преформиран у 3. батаљон 2. бригаде 5. дивизије Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ). Од Пожешког батаљона формирана је 4. чета 3. батаљона. У чету су могли ући само чланови Партије и СКОЈ-а. Командир чете био је Томо Вуковић, политички комесар Лазар Марункић, а заменик комесара Миломир Павловић.[4]-

СТВАРАЊЕ И РАД ОРГАНА ВЛАСТИ И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Упоредо са оружаном борбом коју су водиле јединице НОВЈ, укључујући и Ужички партизански одред, у чијем је саставу био Пожешки батаљон, у пожешком крају су се ангажовали Срески комитет КПЈ и позадински радници на формирању и изградњи народноослободилачких одбора, одбора Јединственог народноослободилачког фронта, војно-позадинских органа, ћелија КПЈ, актива СКОЈ-а, организација УСОСА и Антифашистичког фронта жена. У свим ослобођеним и повремено ослобођеним местима, поред тих акција, свакодневно се мобилизаторски деловало на прикупљању помоћи за НОВЈ, за лечење рањеника, за одлазак нових бораца у борбене јединице.

Одмах после формирања Пожешке чете у саставу Чачанског партизанског скдреда, почела се организовати и позадина. Тако је 19. септембра 1944. године формирана Команда места у Камени-

41. Податке дали Најдан Мићић и Недељко Крстић.
42. Томо Вуковић, н. р., стр. 7.

ци, чији је командант био Андрија Вуковић, а политички комесар Милован Терзић, интендант Миливоје Чоловић и економ Ристивоје Чоловић. Тада је формирана и посадна чета Команде места, којом су командовали командир Радош Вуковић и комесар Милош Вулићевић. Њена је дужност била да обезбеђује народноослободилачки одбор, команду и село, а нарочито да чисти село и околину од четника. Поред осталих, ухваћени су капетан Чедо Унковић, командант групе четничких бригада радничког округа, поручник Ратомир Максимовић, Милија Маринковић, из Дружетића, и један жандарм из Каменице. Нешто касније, Команда места се преселила у Горњу Добрињу.

Првих дана октобра, кад је Пожега ослобођена, формирана је њена команда места. Први командант био је Милоје Милановић, а комесар Бошко Лековић. У време доласка четника Авалског корпуса који су заузели Пожегу, сви позадински органи, органи власти и Партије повукли су се према Ариљу, затим према Жиравама, Рогама и Дрежнику. Кад је Пожега поново ослобођена, сви ти органи и организације вратили су се у Пожегу. Али, како су Немци у новембру опет заузели Пожегу, настављајући извлачење преко Ужица у Босну, пожешки позадински органи, установе и организације су евакуисани у Горњу Добрињу. Ту су реорганизоване обадве команде и формирана Команда места Пожеге у новом саставу. За команданта је постављен поручник Милоје Милановић, борац 1. пролетерске бригаде, родом из Узића, за заменика Андрија Вуковић, за политичког комесара Бошко Лековић (нешто касније комесар је био Михаило Лончар, Личанин, рударски радник), а за обавештајног официра Милијан Симовић. Једно време командант Команде места био је Радојко Тошић, а комесар Бошко Лековић, борци 2. пролетерске бригаде.[43]

Сви народноослободилачки одбори из села северног дела среза, који су били формирани у илегалним условима, легализовани су и проширени с новим члановима. Тако је било и са свим друштвено-политичким организацијама.

После ослобођења Пожеге, 7. октобра, у варош су дошли политички радници са ослобођеног дела среза: Младенко Марковић, секретар Среског комитета и Јован Стаматовић, члан Окружног комитета КПЈ за Ужице. У Пожегу је дошла и Команда места, са посадном четом. Почело се организовано радити. Одржан је збор, који је био врло добро посећен, а говорили су Јован Стаматовић, Младенко Марковић и Веселин Булатовић, комесар 4. санџачке бригаде. Не кријући да је непријатељ још јак, и да још предстоје тешке борбе, они су позвали народ да помаже ослободилачку борбу и да организовано подржава органе власти.

43. Стенографске белешке, Историјски архив ЦК КПЈ, МГ 1712, стр. 47—50; Гојко Шкоро, Ужички округ у НОБ-у 1944—1945, изд. „Вести", Титово Ужице 1981, стр. 40—41.

Пре одржавања збора, ухваћен је Љубивоје Јовићевић, један од окорелих четника и злочинаца, који је 1941. скинуо с воза Милана Благојевића, команданта 1. шумадијског одреда, којег су четници потом убили. Јовићевић је ухапшен, а војни суд у Ужицу осудио га је на смрт, шго је у Пожеги јавно објављено.

Заказан је и други збор, после три дана, али није одржан. јер су Немци и четници Авалског корпуса 13. октобра поново ушли у Пожегу. Пред навалом непријатеља, партијски и остали активисти, као и Команда места, повукли су се према Ариљу. Међутим, четничке гомиле, које су бежале према Ивањици и даље према Санџаку, ушле су и у Ариље. После неколико дана, кад су и четници и Немци напустили Пожегу, 22. октобра, под притиском батаљона 4. и 5. санџачке бригаде, вратили су се Команда места, Срески комитет и други активисти.

Током октобра и почетком новембра, док је Пожега била слободна — од 22. октобра до 10. новембра — развио се разноврстан политички рад. На састанку у коме су учествовали Миливоје Никитовић, Младенко Марковић, Бошко Лековић и Милоје Милановић, одржаном у Дакића кући, анализирани су политичко стање у срезу и кадрови на које се у будућем раду може рачунати. Тада је договорено да Никитовић и Марковић иду у села, да одржавају зборове, да говоре о даљем ангажовању у борби за ослобођење и да се формирају народноослободилачки одбори. Никитовић је отишао у села доњег дела среза — ближе Пожеги, Морави и Ћетињи, која је боље познавао, а Марковић у горњи део у коме је дуже време радио и познавао више људи. С обзиром на то да је велика већина кадрова, чланова Партије, из северног дела среза отишла у Пожешку чету (тада већ у Пожешки батаљон), требало је ангажовати нове људе, нове активисте. Марковић је одржао зборове и формирао народноослободилачке одборе у општинама Јежевици, Добрињи, Гојној Гори, Каменици, Душковцима, Каленићу. Заказан је збор у Глумчу, али није одржан због наиласка Немаца. Никитовић је у више села доњег дела среза такође држао зборове и формирао одборе. (Ужичке „Вести", у првом броју, 18. октобра 1944. године, писале су да је — у срезовима ариљском и пожешком рад на успостављању НОО у пуном замаху.) После тих зборова, према договору, требало је да се на заједничком састанку размотри њихов ефекат. Међутим, 10. новембра Немци су поново заузели Пожегу. Тада су се и Команда места и други органи, са мноштвом избеглица, повукли у Каменицу.

Горња Добриња је све до коначног ослобођења Пожеге (12. децембра) била политички центар среза. Почетком новембра, после формирања општинских и месних НОО, ту је изабран Срески народноослободилачки одбор за срез пожешки. Милован Симовић и Драгољуб Маслаћ добили су задатак да припреме избор Привременог среског одбора. На изборном скупу били су делегати из сваког села горњег дела среза који је био ослобођен. Делегати из

села око Пожеге, Мораве и Ћетиње, односно са територије коју су још држали Немци, нису учествовали у избору Привременог среског одбора. У тај први сремски одбор су изабрани Добросав Јелић, земљорадник из Јежевице, за председника, за потпредседника Милован Петровић, из Табановића, за секретара Милован Симовић, за повереника за унутрашње послове Драгољуб Маслаћ Симеуновић, правник, и Василије Вуковић, земљорадник.

У време док су вођене борбе за ослобођење пожешког, односно ужичког краја, одржана је Велика антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије (АСНОС) од 9. до 12. новембра, у Београду. За ту скупштину изабрано је 12 делегата (посланика) из пожешког среза, које су бирали народноослободилачки одбори. Аћим Ивановић, сељак из Рогу, борац 2. пролетерске бригаде, Петко Тановић, абаџија из Пожеге, Миливоје Радовановић, књижар, из Пожеге, борац 2. пролетерске бригаде, Јован Стаматовић, абаџијски радник из Пожеге, борац 2. пролетерске бригаде, Милован Новаковић, опанчар из Пожеге, Богдан Скоковић, земљорадник из Висибабе, Босиљка Мићић, сељанка из Годовика, Миливоје Никитовић Фуртула, ђак из Речица, борац 2. пролетерске бригаде, Веселин Јанковић, земљорадник из Узића, Милован Симовић, земљорадник из Каменице, Младен Марковић, радник из Пожеге и Добривоје Стаматовић, железничар из Пријановића.

Скупштина је изабрала за своје посланике из пожешког среза Миливоја Радовановића Фарбина, из Пожеге и Милована Симовића, из Каменице.[44]

После коначног ослобођења Пожеге, одржана је седница прве скупштине Среског НОО. Тада је за председника извршног одбора изабран Петко Тановић, за потпредседника Миливоје Никитовић, за секретара Милован Симовић, за одсек за финансије Најдан Мићић, за просветни одсек Страхиња Николић, за одсек за привреду Срећко Перић, за здравствени одсек др Пертл, за социјални рад Миле Јордовић и за унутрашње послове Драгољуб Маслаћ — Симеуновић. (Нешто касније, извршни одбор Среског НОО проширен је са 4 члана: Милош Савић, Стево Милосављевић, Страхиња Дрндаревић и Весо Јанковић. Уместо Радована Марковића, биран је Адам Дробњак.)

На скупштини изабрани су и делегати за Окружни НОО. Војко Станић, из Горобиља, Петар Крсмановић, из Средње Добриње, Драгутин Вукотић, из Здравчића, Бранимир Јовановић, из Горње Добриње, Јован Крсмановић, из Душковаца, Велисав Николић, из Милићевог Села, Радиша Трнавац, из Гојне Горе, Ђуро Николић, из Гугља, и Јован Стаматовић, из Пријановића.

Од почетка маја 1945. године, извршни одбор Среског НОО радио је у саставу: Петко Тановић, председник, Милован Симо-

44. Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије од 9—12. новембра 1944, Београд, „Просвета" 1945, стр. 290—291, Г. Шкоро, н. д., стр. 132—133.

вић, секретар, чланови Миле Јордовић, Тодор Ћуповић, Адам Дробњак, Весо Јанковић, Милош Савић, Срећко Перић, Драгољуб Маслаћ — Симеуновић, Најдан Мићић, Страхиња Николић и Стево Милосављевић.[45]

За секретара првог Окружног народноослободилачког одбора Ужица изабран је Јован Стаматовић, родом из Пријановића.

Према записнику Општинског НОО Пожега, од 26. јануара 1945. године, једногласно је изабран Варошкоопштински одбор за варош Пожегу. У извршни одбор изабрани су Арсо Цвијовић, трговац, за председника, и Ђурђе Николић, столар, за секретара.

Делегати оснивачне скупштине Среског народноослободилачког одбора у Пожеги у јесен 1944. У првом реду, у средини, са шубарама: Миливоје Нинитовић Фуртула и Младенно Млађо Марновић

Још док су се водиле борбе за ослобођење пожешког краја, у више сеоских општина изабрани су НОО. У неколико сеоских општина одбори су бирани после истеривања Немаца и четника са територије среза. И поред више покушаја, није се могла извршити потпуна, већ само делимична, реконструкција састава НОО.

Народноослободилачки одбори су се борили с великим тешкоћама. Већина одборника била је неискусна у раду. Ипак, неумешност и немање искуства одборници су надокнађивали радећи

45. Г. Шкоро, н. д., стр. 40—41.

полетно и пожртвовано, често данонoћно. Све акције одбора, као и других органа и организација, биле су усмерене за помоћ фронту, за мобилизацију свих снага и добара за што брже ослобођење земље. Осим успеха који је већина НОО постигла у мобилизацији и помоћи НОВЈ, и у другим акцијама, поједини одбори или, боље рећи, појединци у њима били су пасивни. Због тога је било неколико случајева смењивања председника или појединих одборника, а у два општинска одбора смењено је неколико одборника — због тога што су користили своја звања и помагали појединим војним бегунцима да се крију и избегавају војну обавезу у време кад је требало да се одазову за мобилизацију.[46]

У ослобођеној Пожеги, децембра 1944. године, Команда места наставила је рад у бољим условима. Један од њених важних задатака био је да изведе мобилизацију за Народноослободилачку војоку. Мобилни официр у команди места био је Андрија Вуковић. Мобилизацијом су се бавили и НОО, Партија, омладина и друге друштвено-политичке организације, али је све ишло преко Команде места. У највећем броју села, мобилизација је успешно изведена, мада се мањи број обвезника није одазвао због страха и утицаја који су на њих вршили прочетнички оријентисани људи у Пожеги и појединим селима.

Команда места, још пре ослобођења Пожеге, успешно је снабдевала и помагала јединице НОВЈ које су се бориле против окупатора и четника у пожешком крају; такође се правовремено залагала за транспортовање, смештај и исхрану рањеника. У рејону Горње Добриње, Гојне Горе и других села, Команда места је организовала радове на поправци и проширивању путева за пролаз тешких моторних. возила, артиљеријских јединица, нарочито „кађуша" Црвене армије. Она је, више пута, помагала и допунско снабдевање јединица НОВЈ и Црвене армије, мада је то ишло и преко НОО, бар уколико су били у питању домаћи производи — млеко, сир, кајмак, сланина, суво месо. Сем осталог, Команда места је уступила јединицама Црвене армије знатне количине заплењене ракије, које су бивше сеоске општине путем „нареза" прикупиле за Немце. Она је прихватала заробљене немачке војнике које су јој предавале јединице Црвене армије.

Команда места је у Пожеги формирала и организовала рад најнужнијих радионица — аутомеханичарске, браварске, пекарске, кројачке, обућарске, столарске. Радила је, са органима власти, на оживљавању привреде, обнови саобраћаја. При Команди места је била и интендантура, а интендант је био Најдан Мићић, из Годовика.

У току организовања и рада Команде места, пронађено је доста трофејног материјала, који су сакриле окупаторске јединице. Тако је откривено и једно складиште ратног и другог матери-

46. Исто. Види прилог — Списак НОО 1944—1945. г.

јала, нарочито техничког. Сем осталог, пронађен је један готово ЛОВ путнички аутомобил — расклопљен и скривен по деловима — јнто је за оно време била велика реткост. Аутомобил је уступљен Окружном комитету КПЈ Ужице. Пронађено је и више писаћих машина, што је такође била ретка исправна техничка роба.

У време кад је дошао на дужност команданта места у Пожегл, Милановић је сазвао збор свих службеника, међу којима је био и управник поште, и позвао их да раде своје послове. На крају му се обратио управник поште и саопштио да се у пошти налазе три чека његове пензије! На Милановићево питање — ко га је пензионисао, поштар је одговорио — Недић! А Милоје кроз смех добацио — „Хвала му". Управо, Милановић је из Ушћа на Ибру отишао у Рударску чету, касније у 1. пролетерску бригаду, а супруга му се доселила у Узиће, па су га Недићеве власти пензионисале, не знајући где се налази, а супруга је за цело време окупације примала пензију — и ћутала![47]

У време формирања народноослободилачких одбора, крајем 1944. и почетком 1945. године, образована је и сеоска партизанска стража, која је имала задатак да обезбеђује тадашње општине и њихов рад, да штити народна добра од одметника-четничких банди и дезертера који су се крили у шумама. Јануара 1945. године, почело је формирање среске Народне милиције, под руководством Тодора Бербатовића, из Висибабе, који је касније постављен за њеног командира. За комесара је постављен Миломир Гавриловић, а после краћег времена заменио га је Страјин Дрндаревић, из Рупељева. Команда среске Народне милиције била је у Пожеги, а станице су основане у Годовику (за Годовик, Речице, Сврачково, Милићево Село и Горобиље), с командиром Мијајлом Јешићем, и политичким делегатом Драгојем Милутиновићем); у Рупељеву (за Роге, Рупељево, Расну и Узиће), с командиром Михаилом Вајевићем,- у Прилипцу (за Прилипац, Лопаш и Пилатовиће), с командиром Илијом Алексићем,- у Јелен-Долу (за Јелен До, Гугаљ и Тучково), с командиром Милошем Ојданићем; у Табановићима (за Табановиће, Папратиште и Лорет), с командиром Мићом Мићићем; у Здравчићима (за Здравчиће, Радовце, Тврдиће, Врањане и Висибабе); у Каленићу (за Каленић, Засеље, Честобродицу *и* Отањ); у Горњој Добрињи (за Горњу Добрињу, Средњу Добрињу и Доњу Добрињу), с командиром Душаном Ковачевићем; У Каменици (за Каменицу, Богданицу, Дружетиће, Гојну Гору, Мршеље и Тометино Поље); у Јежевици (за Јежевицу, Малу Јежев'иЦу, Мађер, Дражиновиће, Душковце и Љутице) и у Пожеги (за по^руцје Пожега, Бакионица, Пријановићи и Глумач).

Народна милиција је извршавала крупне и значајне обавезе. захцтита народних добара и установа, гоњење и хватање остатака

47. Милоје Милановић, изјава аутору, дец. 1984.
Г. Шкоро, н. д., стр. 173—174; ,,Вести", бр. 11, од 30. 11. 1944;

четничких банди, хватање дезертера и војних бегунаца, спречавање крађа и криминала и друге. За извршавање тих и других задатака на територији пожешког среза било је ангажовано око 300 људи. Водови милиције по станицама бројали су од 20 до 30 људи, зависно од величине подручја.

Почетком јануара 1945. године формирано је Одељење заштите народа (ОЗНА). Опуномоћеник ОЗН-е био је Љубиша Арсенијевић, а помоћници Драган Сретеновић и Радован Марковић.[48]

Окружни комитет КПЈ за Ужице формирао је Среско повереништво КПЈ за срез пожешки (касније Сремски комитет) у које су ушли: Миливоје Никитовић Фуртула, секретар, и чланови Милоје Милановић, Бошко Лековић, Андрија Вуковић, Миломир Павловић, Младенко Марковић (од новембра секретар Среског повереништва за Косјерић) и Веселин Веса Јанковић. У јануару 1945. и касније, у Сремски комитет су кооптирани Зора и Милован Цвијовић, Љубиша Арсенијевић и Јовиша Прокопијевић.[49]

Током октобра 1944. године остварени су потпунији контакти између окружних комитета КПЈ за Ужице и Чачак, па је договорено да се „споје" дотадашњи Сремски комитет КПЈ среза пожешког, који је био везан за чачански ОК (секретар Младенко Марковић) и Среско повереништво КПЈ за срез пожешки, које је формирао ужички ОК (секретар Миливоје Никитовић). Чланови ужичког ОК, Душан Ђурђић, Љубо Мијатовић, Јован Стаматовић, Олга Живковић и други, помагали су рад Среског комитета и других организација.

Среско повереништво интензивно је окупљало активисте, позадинске раднике, истакнуте омладинце и др., и формирало нове и учвршћивало већ постојеће партијске ћелије које су радиле у северном делу среза. Реконструкција састава ћелија није потпуна, и поред доста уложених напора и консултовања свих расположивих извора. Неки значајни подаци и елементи из тог времена нису сачувани. Према расположивим подацима, састав партијских ћелија био је следећи:

Богданица: Партијска ћелија формирана је у децембру 1943. године, а проширивана је током 1944. године и 1945. У тој ћелији су радили: Милован Терзић, Миливоје Чоловић, Јовић Марковић, Стеван, Милош, и Драган Павловић Грубо. У засеоку Петковићи постојала је и радила група комуниста: Милунка, Војин, Миломир и Видосав Петковић. У засеоку Чоловићи: Миливоје, Милош, и Драгомир Чоловић; у тој ћелији убрзо су примљени два сина Милунке Петковић и кћери Смиља и Видосава.

48. Податке дали: Јован Стаматовић и Недељко Крстић.
49. Г. Шкоро, н. д., стр. 172—173; изјаве Јовише Прокопијевића и Бошка Лековића.

Дружетићи: Ћелија је формирана такође у децембру 1943. године, сачињавали су је Милован Симовић, Стево Милосављевић и Аца Симић Избеглица.

Јежевица: Чланови КПЈ су били: Милијан Арсић, Аврам Ђурић, Јелена и Станиша Јованић, Радојле Марковић, Алекса и Боривоје Матовић.

Дражиновићи: Чланови КПЈ су били: Милена Вучићевић, Љубо Ђурић, Илинка и Милосав Лазовић.

Мршељи: Ћелију су сачињавали: Богољуб Милосављевић, Радован Павловић и Славко Станић.

Средња Добриња: Бранимир Крсмановић, (секретар ћелије), Микан Бекчић, Живота Марковић и Мојсо Јањић.

Мађер: Никола М. Петровић, (секретар ћелије), Јелисава Миловановић, Танаско Танасковић и Настас Ђоковић.

Глумач: Ћелија је формирана 12. децембра 1944, за сва три ссла општине (Глумач, Отањ и Врањане). Милош Савић је био први секретар, а чланови Радивоје Милосављевић и Тодор Ћуповић. Марта и априла 1945. ћелија је знатно проширена.

Гугаљ: Први чланови су били: Љубинко Јовићевић (секретар ћелије), Милутин Марковић, Милутин, Јован и Стојан Миловановић.

Јелен До: Ћелију су сачињавали: Грујица и Периша Гавровић и Миленко Маслаћ.

Пријановићи: Ћелија је формирана крајем децембра 1944. или почетком јануара 1945. године, и сачињавали су је Драгослав и Миодраг Лучић и Миленко Теофиловић.

Здравчићи: Ћелија је формирана 15. марта 1945. године. Милан Совровић био је секретар и чланови Боривоје Драшковић, Миломир и Станимир Јоксовић, Божидар Кречковић и Стеван Матијевић.

Висибаба: Ћелија је формирана за целу општину октобра 1944. Први секретар био је Манојле Смиљанић, а чланови Раденко и Добривоје Ристовић, из Висибабе, Јосип и Милена Јосовић, учитељи, и касније, Даница Јанковић, из Узића, и Радојка Василић, из Висибабе.

Горобиље: Ћелија је формирана јануара 1945, а први чланови су били Косана и Војко Станић, и Станимир Јовановић.

Годовик: Прву ћелију су сачињавали Вида и Миленко Јешић (секретар), Љубомир Ковачевић и Драгослав Милутиновић.

Пилатовићи: Ћелију су сачињавали Илија Алексић, Радојко Бајић, Бранко и Живота Јанковић.

Роге: Прва ћелија имала је три члана — Рацо Ивановић, Војислав Перуничић и Миливоје Сарван.

Пожега: У почетку су биле две ћелије. У ћелији за варош први чланови су били Татомир Николић, Стева Ћеранић, Милица и Зорка — Зора Цвијовић, Владимир Радић, Гвозден Симеуновић

и други, чија имена нису утврђена. Ћелију милиције су сачињавали Милорад и Михаило Јешић, Саво Николић, Драгоје Милутиновић и др.

У неколико села утврђено је име само по једног члана Партије: **Папратиште:** — Алекса Симовић (секретар), **Речице** — Петар Мићовић, **Рупељево** — Миладин Дрндаревић, **Сврачково** — Миодраг Марковић и **Табановићи** — Миломир Павловић.[50]

Захваљујући непрекидном политичком раду, ангажовању људи на разноврсним пословима, који су изискивали велико залагање, одрицање, често и храброст и пожртвовање, партијске ћелије су се омасовљавале пријемом нових чланова, првенствено из редова омладине. Тако је у јануару 1945. године партијска организација у пожешком срезу бројала шест партијских ћелија, са 33 члана. После непуна три месеца, 30. марта, било је 12 ћелија, са 95 чланова и 43 кандидата. Почетком маја те године, у срезу су постојале 23 ћелије, са 182 члана. У срезу је тада било и 37 кандидата за чланове Партије.[51]

Социјални састав партијског чланства био је врло повољан: радника 29, сељака 140, ђака 7, интелектуалаца 5 и чиновника 1.

Од 8. до 12. маја 1945. године одржан је Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Делегат Конгреса из пожешког среза био је секретар Среског комитета Миливоје Никитовић Фуртула. Истовремено, на Конгресу су као делегати учествовали и Пожежани Бранислав Јоксовић и Драгослав Марковић, делегати 2. пролетерске бригаде. У Централни комитет КП Србије, из пожешког краја изабрани су: Митра Митровић, дотадашњи члан ПК КПЈ за Србију, и Милијан Неоричић, члан ЦК СКОЈ-а и секретар ПК СКОЈ-а Србије.

Упоредо са избором НОО, са формирањем партијских ћелија и других друштвено-политичких организација, Партија се интензивно ангажовала на формирању одбора Јединственог народноослободилачког фронта. Основни задатак Фронта био је да окупи најшире масе омладине и старијих генерација, ради пуније мобилизације свих снага — политичких и привредних за што већу помоћ фронту ослободилачке борбе и скоријем завршетку рата.

У већини општина, до средине децембра 1944. године, изабрани су одбори ЈНОФ-а. У Висибаби први председник општинског одбора био је Раденко Ристовић, у Расној — Радиша Корађ, у Тврдићима — Драгутин Вукотић, у Здравчићима — Миломир Јоксовић, у Горобиљу — Војко Станић (кад је он изабран за председника НОО, биран је други председник ЈНОФ-а).

Изборна скупштина за Сресни одбор одржана је 25. децембра, а присуствовало је око 250 делегата. Скупштина је изабрала

50. Историјски архив ТУ: г1одаци за Каленић, Милнћево Село и НОО за варош Пожегу, нерегистровано; Миленко Маслаћ, н. р., стр. 6; Стојан Стаматовић, нерегистрована грађа, СУБНОР Пожега, стр. 26; Архив Србије, Извештај Среског комитета за пожешки срез од 3. марта 1945.
51. Стенографске белешке. Архив ЦК КПЈ — Музеј ТУ, бр. 4808, стр. 51—52.

Веселина Веса Јанковића за председника, Милована Терзића за потпредседника, Миливоја Никитовића за секретара и Милунку Петковић за благајника.

На изборној скупштини, 16. јануара 1945, изабран је Окружни одбор ЈНОФ-а. У тај одбор из пожешког среза изабрана је Милунка Петковић.

Сремски комитет Партије радио је и на формирању сремског руководства СКОЈ-а, актива СКОЈ-а, као и на масовном окупљању омладине за помоћ ослободилачкој борби и обнови земље. Први Сремски комитет СКОЈ-а формиран је по ослобођењу Пожеге, децембра 1944, у саставу: Бошко Лековић — секретар, и чланови Сретен Бјеличић, Миленка Тошић, Милица Марковић, Јовиша Прокопијевић, Драган Бербатовић, Петар Мићовић и Видосав Петковић.

Један од првих актива формиран је у Богданици. Његови су чланови били Смиљка, Милојка, и Видосава Петковић, Петроније Павловић и Милетић (кројач). У Висибаби актив је формиран почетком 1945. године. Секретар је била Радојка Василић а заменик Радослав Радосављевић. У Расној је секретар актива била Десанка Корић и заменик Велиша Корић; у Узићима Даница Јанковић, секретар, и Слободан Алексић, заменик. У Речицама актив СКОЈ-а је формиран 28. јануара 1945, кад је у СКОЈ примљено 8 чланова. У Пријановићима актив је формиран крајем децембра 1944. или почетком јануара 1945. године, а сачињавали су га Драгослав Лучић, секретар, и чланови Лазар Станојевић, Милић, Милунка и Мића Милијановић, Драгина Стаматовић, Милунка Тодоровић, Зорка Шојић, Рада, Драгослава и Љуба Теофиловић, Мица Маркићевић, Нада Марковић, Миодраг, Милосав и Дара Лучић, и Милован Стојчић.

Савез се брзо омасовљавао. Средином марта 1945, у пожешком срезу било је 36 актива, са 236 чланова, а почетком маја 53 актива, са 326 члнаова. По социјалном саставу, СКОЈ је имао: радника — 26, сељака — 237, ђака — 37, интелектуалаца — 14 и домаћица — 12.[52]

У новембру 1944. године (од 16—18), у Београду, одржан је Први конгрес Антифашистичке омладине Србије, на коме је организацијски оформљен Уједињени савез антифашистичке омладине Србије (УСАОС). Иако је у то време само део пожешког среза био ослобођен — свега осам сеоских општина — за Конгрес су изабрани и делегати из неослобођених села и Пожеге. Пожешки срез, односно омладина пожешког среза, имала је 9 делегата: Ружа

52. Гојко Шкоро, н. д., стр. 68—70; Миленко Маслаћ, н. р., стр. 6; Извештај ОО КПЈ Средње Добриње ОК Пожега од 2. децембра 1979; изјава Тодора Куповића за Глумач, Историјски архив ТУ, нерегистровано; изјава Вељка Миловановића (за Мађер); Стојан Стаматовић, н. р., стр. 26.

Глушчевић, Стаменко Јованић, Теофило Марјановић, Миленка (Милуника) Мићић и Милена Џелебџић, сви из Пожеге, Михаило Стевовић Микица из 3. санџачке бригаде (касније члан Среског комитета СКОЈ-а за Пожегу), Бошко Лековић и Миленка Тошић из Речица, и Драгољуб Стаматовић из Пријановића. Конгрес је изабрао Главни одбор УСАОС-а, у који је из пожешког краја ушао Милијан Неоричић, члан секретаријата УСАОЈ-а.

Конгрес је, поред осталог, покренуо такмичење омладине Србије за одлазак нових бораца у НОВЈ, као и за помоћ фронту, обраду земље, културном раду и сл. После Конгреса развио се бо-

Делегати Првог нонгреса УСАОС–а из ужичног округа, међу њима и делегати из пожешног среза

гатији и масовнији рад омладине и у пожешком крају, нарочито после коначног ослобођења целе територије од окупатора. На среском омладинском збору, 31. децембра 1944. године, у Пожеги је изабран Сретски одбор УСАОС-а за срез пожешки, у саставу: Бошко Лековић, председник, Момир Јањић, потпредседник, Сретен Бјеличић, секретар, Милош Петровић, благајник. Ускоро су одржани омладински зборови и митинзи по општинама и бирани одбори УСАОС-а. У Пожеги је 10. априла изабран месни одбор УСАОС-а, који су сачињавали: Радован Мркаљ, председник, Рахила Костић, потпредседник, Десанка Божић, секретар, Душанка Тамбурић, благајник, и чланови Андријана Недић, Персида Новаковић, Милован Петровић и Драган Трајковић.[53]

53. Г. Шкоро, н. д., стр. 253—254; Стојан Стаматовић, н. р., стр. 26; Архив Србије: извештај Среског комитета од 3. маја 1945. У реконструкцији састава НОО и друштвено-политичких организација, аутору је помогао Међуопштински архив Титово Ужице.

Упоредо са формирањем друштвено-политичких организација, организовани су одбори Антифашистичког фронта жена, не само у Пожеги него и у селима. На формирању тих одбора, поред жена из пожешког среза, радила је и Олга Живковић, секретар Окружног одбора АФЖ.

После избора сеоских и општинских одбора, на среској скупштини жена изабран је Сремски одбор АФЖ-а. За секретара Сремског одбора изабрана је Зора Цвијовић, учитељица.

Постоје подаци о одборима АФЖ-а за четири села: за Пилатовиће — Аница Алексић, председница, Роса Божић, секретар и чланови Анка Седлић, Милена Божић, Бојана Јотић и Коса Павловић; за Лопаш — Олга Голубовић, председница, Гила Голубовић, секретар, и чланови Милунка Ђорђевић, Јелена Јанковић, Роса Росић, Милојка Божовић, Олга и Ковинка Росић, Злата Босић, Пера Ракић, Наста Рајаковић, Добрила Антић, Георгина Булић, Рада и Милунка Голубовић; за Пилипац — Славка Антовић, председница, Даринка Јаковљевић, секретар, чланови Добрила и Станија Мајсторовић; за Висибабу — Гаја Томић, председница и Радојка Василић, секретар.

Ускоро је изабран и Окружни одбор АФЖ-а, чија је председница била Милунка Петковић, из Пожеге, односно из Богданице, а Зора Цвијовић, члан одбора. Организоване у своју организацију, жене су развиле велику и живу активност, пре свега, у политичком раду, затим у прикупљању помоћи за НОВЈ, за рањенике и сл.

Народноослободилачки одбори, војнопозадински органи (команда места) и друштвено-политичке организације удруженим снагама извршавали су велике обавезе: помагали су напоре НОВЈ да се ослободилачка борба заврши што пре и са што мање жртава, да се успешније обаве јесења и пролећна сетва (јесен 1944. и пролеће 1945. године), да се оспособе школе, комуникације, порушени привредни објекти.

На иницијативу Окружног одбора ЈНОФ-а, од 7. до 20. фебруара 1945, у свим селима и варошима ужичког округа, организовано је прикупљање помоћи за рањенике и пострадале крајеве (храна, топла одећа и обућа, постељина и др.). У тој акцији, према непотпуним подацима, за седам дана, — како су забележиле узкичке „Вести" — у пожешком срезу је прикупљено: у новцу — 389.040 динара, 39.000 кг кукуруза, 6.150 кг пасуља, 21.500 кг кромпира, 30.070 кг пшенице, 38.150 кг зоби, 70 кг хлеба, 653 кг црног лука, 20 кг ораха, 103 кг сланине, 34.600 кг свежег и сувог меса, 3,5 кг колача, 22 комада кокошију, 98.000 кг разног воћа, 21 кг кајмака, 113 кг сира, 2 кг шећера, 1.871 јаје, 2,3 кг дувана, 18 кг чаја, 102 џемпера, 33 чаршава, 35 јастука и навлака, 6 ћебади, 8 ћилима, 9 пољава, 1 сламарица, 3 шала, 32 пешкира, 26 метара платна, 365 пари чарапа, 13 пари назувица, 4 пара приглавака,

14 пари рукавица, 1 прслук, 15 гаћа, 52 кошуље, 26 завоја, 4 поткошуље, 1 капут, 1 чакшире, 8 пари опанака и 2 клупчета плетива.[54]

Осим те заједничке акције за цео срез, многа села, ранијих месеци, самостално су скупљала и предавала помоћ војсци. Сељаци села Јежевице упутили су 7. (Пожешком) батаљону 5 закланих свиња, 85 литара ракије, 4 кг дувана и 20 пакетића дуванског папира.

Приликом једне посете рањеницима у ужичкој болници, Пожежанке су им предале око 200 кг разних намирница. У „Вестима" од 7. марта 1945. године саопштено је да су жене Горобиља, Годовика, Каменице, Гугља, Милићевог Села, Рупељева, Средње Добриње, Пријановића, Расне и Рогу својом посетом и топлим људским разговорима олакшале живот рањеника у болници у Ужицу.

Само двојица сељака, Јован Жунић и Стево Вукајловић, предали су 103 литра млека за рањенике. Божана Јешић, која је имала два сина на фронту — иако сиромашна — приложила је за рањенике: сламарицу, креветски чаршав, чарапе и пешкир. А Савка Јешић, приликом посете болници, предала је из свог сиромашног домаћинства за рањенике јастук, чарапе, 5 јаја и 10 кг пасуља.

Из времена обнове зграда, објеката на путевима и прузи, привредних погона, на другој редовној скупштини Среског народног одбора среза пожешког, одржаној 4. фебруара 1945. године, објављено је да је, после непуна два месеца од истеривања окупатора са територије среза, подигнуто 7 нових мостова (за чије подизање је дато 680 простих и 140 колских — запрежних надница); затим, да ради један рудник угља у Расној (у јануару ископано 314 тона угља), да је оспособљено 38 школских одељења за почетак редовног школовања деце.

Нешто касније, записале су „Вести" од 18. маја 1945. године, 26 другарица и другова из Гугља похађају аналфабетски течај; затим, да је 8 полазника течаја из Сврачкова изишло на завршни испит и да су га сви положили.

У току ратних дана и првих месеци после ослобођења, омладина је дала велики допринос победи над окупатором и обнови земље. Она је, поред осталог, најмасовније учествовала у оружаној борби, пружала помоћ породицама палих бораца и ратних заробљеника из априлског рата, у поправци путева, порушених школских зграда. У великој акцији ношења жита за Санџак и Црну Гору, омладина пожешког среза показала је високи патриотизам и љубав према слободи, храброст, пожртвовање, несебичност и солидарност са народом других крајева земље.

Омладина пожешког среза, заједно са омладином читавог ужичког округа, са великим одушевљењем и успесима, учествовала је у неколико радних акција првих месеци после коначног осло-

54. Г. Шкоро, н. д., стр. 269—271 и 281—282; „Вести" од 6. јануара и 1. априла 1945.

бођења. Те акције су биле део обавеза које је омладина Србије прихватила на свом Првом конгресу. Прихватајући Титове речи, изговорене на Конгресу — да су многи градови Србије без огрева и да очекују помоћ младих — омладина ужичког округа је, усред зиме, извршила велику акцију сече дрва, на планини Тари, за потребе Београда. Већ од 2. фебруара 1945, по великом снегу и мразу, омладина је почела сећи столетне букве и резати дрва за Београђане. У првој радној бригади из пожешког среза била су 62 омладинца. У другој бригади, нешто касније, био је батаљон младих Пожежана. Међу њима је био и Сретен Бјеличић, члан Сресског комитета СКОЈ-а. Батаљон је, као и читава бригада, био полувојнички организован. Имао је доста пушака — за обезбеђење, јер су територијом, понекад, наилазиле разбијене групице четничких банди. Ноћу, око логора, младићи су одржавали страже. За сечу дрва Пожежани су из својих села донели оштре секире, тестере, мацоле, гвоздене клинове. И радили су ударнички. Ужичке „Вести" су, у броју 28, од 28. фебруара, записале да је Пожешки батаљон омладинаца који су се вратили са сече дрва на Тари — промарширао улицама Пожеге са командантом Сретеном Бјеличићем на челу и да га је народ топло поздравио.

Друга радна акција у којој је учествовала и пожешка омладина била је сеча дрва на Јеловој гори — за потребе ужичке болнице, где се лечио велики број рањеника. На позив Окружног одбора УСАОС-а да омладина иде на сечу дрва у Јеловој гори, одазвало се 265 омладинаца и омладинки. Из пожешког среза, било их је 41, међу којима су били Вида Јешић и Боривоје Павићевип из Годовика.

Најзначајнији подухват омладине при крају ратних дана био је преношење жита од Ужица до Нове Вароши за пострадало становништво Санџака и Црне Горе. У чачанском и ужичком крају скупљено је, за кратко време, око 70 вагона разних животних намирница и 90 милиона динара. Омладина Чачка превезла је возом храну до Овчара, где је био срушен железнички мост. На другој страни реке, иза срушеног моста, чекала је друга железничка композиција. Омладина пожешког среза пренела је храну из једног воза у други, па су све намирнице стигле у Ужице и смештене у магазине. Кад је објављено да у Санџаку и Црној Гори већ има случајева умирања од глади, одлучено је да се не чека на превоз воловским запрегама по иначе разрованим путевима, него да све жито до Нове Вароши пренесе омладина — на леђима. Акција је изведена у оквиру прославе Светске омладинске недеље. Прва колона младих понела је жито за Санџак 21. а друга 22. марта. Пред полазак на дуг и тежак пут (око 70 км), одржан је митинг код железничке станице у Ужицу. На митингу је учесницима ове велике акције говорио секретар Окружног комитета КПЈ за Ужице Добривоје Видић Баја. У два дана у акцији је учествовало 2.100 младића и денојака. Из пожешког среза било је око 350 младића и

Омладинци из ужичког онруга носе жито у Санџан
у пролеће 1945. године

девојака, сврстаних у радни батаљон који је имао четири чете. Прво коначиште било је село Доброселица, а друго Нова Варош. Омладина пожешког краја, и по броју учесника и по учинку, била је најзапаженија. Дала је највише ударника. Тако је Милан Совровић, из Здравчића, пренео 36 кг жита од Ужица до Нове Вароши, Драган Бербатовић, из Висибабе, 46 кг, Станиша Васовић, из Душковаца — 42 кг, Милан Пантовић из Душковаца — 43 кг, Момир Јањић из Средње Добриње — 45 кг, док је Миломир Јешић, из Годовика, оборио све рекорде и пренео 50 кг жита и први стигао у Нову Варош. Међу младима је било и неколико старијих активиста, као што је и 55-годишњи Милосав Јешић, борац са солунског фронта, такође из Годовика, који је пренео 25 кг жита. Носиоци жита из Јелен-Дола били су Миодраг Кукић и Јевто Гавриловић, из Тучкова — Адам Ћировић и из Гугља — Милица Марковић и Милован Миловановић.

Народ Нове Вароши, нарочито омладина, са великим одушевљењем дочекао је учеснике акције из ужичког краја. То је било, за многе, право познанство и пријатељство са Санџаклијама. Многи млади Пожежани, а и младићи и девојке из других рејона, први пут су „уживо" видели Муслимане и Муслиманке у народним ношњама.

Учесници у тој великој радној акцији, који су се истакли својим залагањем и пожртвовањем, убрзо су примљени у СКОЈ или у Партију.[55]

У последњим ратним месецима, осим невоља и обавеза, било је и доста дана и догађаја — за радовање, за одушевљење народа. На прослави четврте годишњице 27. марта 1941, кад је одбачен накт бивше Југославије са фашистичком Немачком, пожешким улицама је продефиловало мноштво народа у борбеном расположењу. Веома свечано је обележен и раднички празник — 1. мај 1945. године, поводом кога је у Пожеги, на народним манифестацијама, било неколико хиљада људи. А ускоро затим, одржане су и велике манифестације 9. маја — на Дан победе, када је званично објављено да је капитулирала фашистичка Немачка, и кад је означен крај рата. На великом митингу дошло је до праве експлозије одушевљења народа.

После тешке и крваве четворогодишње борбе, у склопу НОР-а и револуције у Југославији — и народ пожешког краја изборио је и доживео слободу.

55. „Вести", бр. 27. и 28. од 24. и 27. фебруара 1945. Подаци само за првих 7 дана прикупљања помоћи; Г. Шкоро, н. д., стр. 289—296; ,,Вести" бр. 27. од 24. фебруара, бр. 23. од 10. фебруара, бр. 34. од 24. марта, бр. 31. од 10. марта 1945. г., ,,Политика" од 22. марта 1980. г., стр. 15 (Борђе Пилчевић, „Подвиг младих Ужичана"); М. Маслаћ, н. р., стр. 6.

* * *

Кад разматрамо четворогодишње доба ослободилачког рата и револуције, за нама остаје одиста тешка, веома тешка, мало је рећи крвава борба — против окупатора, против старог, против реакционарног и против издаје — за слободу, за лепшу, праведнију и богатију будућност човекову. Борба народа пожешког краја била је, у свему, део гигантске борбе коју су водили народи Србије и Југославије у народноослободилачком рату и револуцији. Том патриотском и револуционарном стремљењу и жртвовању, Пожега и суседна села дала су знатан прилог.

У устанку 1941. године Пожега и пожешка села дали су две партизанске чете, са неколико самосталних водова. Оне су са ослобођеним народом — органима власти, друштвено-политичким организацијама и борбом чинили део Ужичке републике, у коју су уградили своја прегнућа и напоре, многа материјална добра и драгоцене животе својих бораца. Губитак Ужичке републике није представљао неки осетљивији пораз, јер су партизанске јединице сачувале своју живу снагу, и наставиле да задају ударце непријатељу. У 2. пролетерској бригади Пожешка чета је прешла борбени пут најистакнутијих јединица НОВЈ, на коме су пала њена 53 борца који су кренули из строја у Чајничу. У 1944. години пожешки крај је дао још једну Пожешку чету у саставу Чачанског партизанског одреда, која је прерасла у 7. (пожешки) батаљон и 1. чету 5. батаљона Ужичког партизанског одреда. Осим тога, многи борци су ступили у друге јединице НОВЈ које су се у то време бориле у пожешком крају.

Пожега и пожешка села, током НОР-а, дали су истакнуте борце, међу њима и пет народних хероја Југославије (Петра Лековића, Милорада Бонцулића, Радосава Ковачевића, Влада Радовановића и Олгу Јовичић Риту). Петар Лековић је први у Југославији добио то највеће признање за храброст и пожртвовање у борби. Из пожешког краја 31 борац је носилац „Партизанске споменице 1941".

У борби за слободу, у Пожеги су погинула и два народна хероја — Милан Благојевић, из Наталинаца (Шумадија), и Богдан Капелан, из Рашиноваца (Босанска крајина).

У првим данима и месецима, поред других, пали су у борби против окупатора и издајника истакнути борци Љубо Мићић, народни трибун и предратни посланик — комуниста, и секретари пожешког Среског комитета КПЈ Драгољуб Ђорђевић и Крста Пајић Сингер.

У јесен и зиму 1941—1942. године народ Пожеге и пожешких села претрпео је и издржао стравичан удар снага окупатора и контрареволуције — Немаца, Бугара, четника, недићеваца, љотићеваца. Тада је по селима хапшено по стотину људи и за једну ноћ или дан у појединим селима убијано и по 20 људи. Тада је у по-

жешки затвор дотеривано на десетине бораца и сарадника ослободилачке борбе. Пожега и њена села доживели су дотад незамислив нрогон и уморства својих напредних житеља само зато што су се борили за слободу и бољи и праведнији живот. У логор на Бањици из пожешког краја отерано је 470 људи: сељака, радника, интелектуалаца, ђака, жена. Тамо је убијено њих 124. Са Бањице је отерано у фашистичке логоре смрти, у Немачку, далеку Норвешку и друге логоре широм поробљене Европе, 96 бораца, у којима је њих 38 изгубило животе.

У време окупаторско-квислиншке владавине, пожешким крајем харало је четничко насиље — применом дивљачких средњевековних метода клања људи, жена и деце за рачун и у име контрареволуције, великосрпства, назадњаштва и мрачњаштва, којима је, по налогу емигрантских влада из Лондона, управљао издајник и злочинац српског народа Дражa Михаиловић. Те његове убице, само од пролећа 1942. до краја ослободилачког рата, заклале су близу стотину људи, жена и деце у Пожеги и њеним селима.

Током ослободилачког рата Пожега и њена села уградили су у слободу и револуционарне тековине најлепши део своје младости, своје најбоље синове и кћери. У јединицама НОВЈ и у фашистичким логорима или као жртве фашистичког терора пало је 1.214 људи, жена, деце, -од којих 272 борца — међу њима 68 чланова Партије и више од стотину чланова СКОЈ-а.

Пожега и њена села претрпели су огромну материјалну штету. По најгрубљој процени, непријатељ је током рата порушио или спалио велики број кућа, две школске зграде (Прилипац и Каменица), 6 пропуста, 1 тунел, 7 мостова. . .

Из редова бораца Пожеге и њених села, током НОР-а су израсли бројни руководећи кадрови: чланови среских и окружних комитета КПЈ; команданти и политички комесари јединица, народни посланици, затим стотине и стотине прекаљених бораца за нову, слободну социјалистичку Југославију. У тој борби, изградили су се и оплеменили сељаци, радници, ђаци, студенти, жене, девојке — борци за слободу, за лепши, праведнији, богатији и човека достојнији живот.

Народ Пожеге и села бившег пожешког среза могу с поносом и чашћу говорити о свом „ходу по мукама". Предводници у том ходу, на коме су житељи пожешког краја часно истрајали били су комунисти, са Среским комитетом КПЈ на челу. У свим окршајима и акцијама, где год је било најтеже, самопрегорно су се нашли они заједно са члановима СКОЈ-а. Чинили су ударно језгро и кичму морално-политичке чврстине и јединства бораца и народа. Њиховом заслутом и прегнућима борба народа пожешког краја била је уопешна и масовна. У борби за слободу остварене су велике тековине — братство и јединство, равноправност, власт радних људи. Младее генерације у тој борби и њеним теко-

винама могу наћи неисцрпно врело љубави према слободи, храбрости, пожртвовању, другарству, људском моралу — трајним основама за даљи успон човека, његовог битисања и стваралачког рада.

Драгољуб МУЊИЋ

С П И С А К
ПАЛИХ БОРАЦА НОР-а, ЖРТАВА ФАШИСТИЧКОГ ТЕРОРА И ЦИВИЛНИХ ЖРТАВА РАТА 1941—1945. ГОДИНЕ У СРЕЗУ ПОЖЕШКОМ

У овом прилогу уписани су борци НОВ и ПОЈ из пожешког среза, односно садашње општине Пожега који су погинули у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији од 1941 —1945. године, симпатизери НОП-а који су убијени или су страдали на други начин, било у земљи било у разним фашистичким затворима и логорима и припадници бивше југословенске војске погинули у току другог светског рата.

Мписана су, такође, имена бораца из других крајева Југославије, који су се у време устанка затекли у овом крају и приступили НОП-у па погинули или су ту ухапшени па касније стрељани. V списку се налазе и имена погинулих бораца из јединица НОВЈ које су се крајем 1944. године, бориле за ослобођење овог краја, а нису родом из пожешке општине нити су на други начин везани за овај крај.

У припремању списка и података за пале борце, жртве фашистичког терора и цивилне жртве рата, коришћени су сви извори до којих се могло доћи и којима се могло веровати. Поред осталих, коришћени су: матичне књиге умрлих за ратне године са подручја општине Пожега, подаци из архива Војноисторијског института у Београду, преписи и фотокопије споменика и спомен-обележја изгинулих бораца НОР-а, хронике појединих општина које су публиковане, картотека Историјског архива у Титовом Ужицу, обавештења добијена личним контактима и дописивањем са већим бројем општинских одбора СУБНОР-а са подручја СР Србије и других социјалистичких република, као и други материјал који је могао послужити за ту сврху.

О наведеним лицима консултована су сва удружења бораца НОР-а на подручју општине Пожега, а обављени су и разговори са великим бројем бораца и другим грађанима који су били сведоци догађаја и

збивања из тог времена. Њихове примедбе, предлози и сугестије углавном су прихваћени као значајна помоћ за употпуњавање и сређивање података. Но, поред свега тога ,због поодмаклог времена од завршетка рата, нису се могли сакупити подаци за све који су у току НОР-а страдали, иако се на томе радило дуги ииз година. Због тога, и због неких других околности, известан број људи, које је требало уписати, остали су неуписани, а за неке од уписаних подаци су непотпуни.

Чињеница да на подручју општине Пожега постоји више гробова палих бораца, за које се још не зна чији су, упућује на то да сви погинули борци нису откривени, а била је жеља да се за све наведене категорије прикупе основни подаци и да сви они у овај списак буду уписани, или бар да не буде велики број оних који су остали неуписани.

Сви погинули борци, жртве фашистичког терора и цивилне жртве рата са подручја општине распоређени су по месту рођења, односно по месту боравка пре ступања у НОР, док су погинули са других подручја распоређени по местима у којима су погинули.

БАКИОНИЦА

АРСОВИЋ Милана ВЛАДИСЈ1АВ, рођен у Равнима, 1894. године, земљорадник, живео у Бакионици, сарадник НОП-а, ухватили га Немци и стрељали у Пожеги 11. децембра 1941. године.

БАБИЋ ДРАГОСЈ1АВ, рођен у Бакионици, 1925. године, земљорадник, партизански сарадник, ухватили га четници и убили у Бакионици, 25. септембра 1942.

БАБИЋ МИЛОШ, рођен у Бакионици, 20. септембра 1920. године, земљорадник, погинуо у борби у Бакионици, 18. октобра 1944.

БОЈИЋ Миљка СЈТАВКО, рођен у Бакионици, 17. јануара 1921. године, земљорадник, члан СКОЈ-а, борац 2. пожешке чете, затим 1. чете 1. батаљона 2. пролетерске бригаде, и Пратећег батаљона Врховног штаба. Погинуо је у борби против Немаца, на Милинкладама, 8. јуна 1943.

БОЈИЋ МЛАДЕН, рођен 1920. године, борац, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 14. септембра 1944.

ВУКОВИЋ Радована МИРКО, рођен 1921. године, у селу Пасјачи код Прокупља, земљорадник, члан КПЈ, политички комесар чете у 5. српској бригади 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 14. септембра 1944.

ГЛИШИЋ Миленка ПЕТАР, рођен у Бакионици, 30. октобра 1902. године, шофер, борац 8. црногорске бригаде, погинуо у борби против непријатеља, на Грабову, 16. децембра 1944.

ЂОРЂЕВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Крушевцу, 1914. године, кафеџија, борац, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 10. децембра 1944.

ЖИВКОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен 10. септембра 1923. године, код Андријевице, водник у 2. батаљону 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 14. септембра 1944.

ЈАНКОВИЋ Светозара МИЛОШ, рођен у Бакионици, 12. јануара 1901. године, подофицир бивше Југословенске војске, заробљен у априлском рату и спроведен у Немачку, умро у логору, 26. августа 1943.

ЈОВИЋЕВИЋ Милића ЈЕРЕМИЈА, рођен у Лорету, 17. септембра 1911. године, столарски радник, борац Пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941.

КЕМИВЕШ Срећка МИЛАН, рођен 1921. године, у Рачи Крагујевачкој, фризерски радник, борац Шумадиског НОП одреда, затим 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 15. септембра 1944.

МАРИНКОВИЋ Сенте ТОМА, рођен 1925. године у селу Душанову код Лесковца, земљорадник, борац 9. српске бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 11. децембра 1944. године.

МАРИНКОВИЋ БРАНИСЛАВ, рођен у Бијељини, студент, борац, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 14. септембра 1944. године.

МАРЈАНОВИЋ Војина ДОБРИВОЈЕ, рођен у Бакионици, 2. јануара 1920. године, земљорадник, члан КПЈ, борац 1. пожешке партизанске чете, ухваћен и спроведен у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку. Страдао је у логору Корген, у Норвешкој, 21. децембра 1942.

МАРЈАНОВИЋ Михаила СВЕТИСЛАВ, рођен у Бакионици, 20. марта 1911. године, земљорадник, ухватили га Немг.; и стрељали у Бакионици, 11. децембра 1944.

МАРЈАНОВИЋ Витомира МИЛОМИР, рођен у Бакионици, 12. новембра 1935. године, погинуо несрећним случајем 23. октобра 1944, у Бакионици, од експлозије бомбе.

МАРЈАНОВИЋ Фмлипа ДРАГУТИН, рођен у Бакионици, 2С новембра 1897. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Бакионици, 11. децембра 1944.

МАРЈАНОВИЋ Ђорђа МИЛЕНКО, рођен у Бакионици, 3. августа 1933. године, земљорадник, погинуо несрећним случајем, 1949. године, у Бакионици, од бомбе заостале из рата.

МАРЈАНОВИЋ Ђорђа РАЈКА, рођена у Бакионици, 1920. године, домаћица, погинула несрећним случајем 1949. године, у Бакионици, од бомбе заостале из рата.

МАРЈАНОВИЋ Миладина ДРАГАН, рођен у Бакионици, 1913. године, земљорадник, припадник бивше Југословенске војске, заробљен у априлском рату и отеран у Немачку, умро у логору 1944. године.

МИЛОВАН0ВИЋ СВЕТО ШВРЋА, рођен у селу Чукуревцу код Алексинца, земљорадник, политички комесар чете, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 14. септембра 1944.

МИТРОВИЋ Крсмана МИЈ1АДИН, рођен у Бакионици, 1930. године, погинуо несрећним случајем у шивари, у Пожеги, 21. јуна 1941.

ОБРЕНОВИЋ Ранка Ј1АЗАР, рођен 9. априла 1908. године у Лорету, земљорадник, члан КПЈ, заменик командира 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника у Ражани, 3. новембра 1941.

ПАВЛОВИЋ РАТКО, рођен у селу Трњанима код Лесковца, командир чете, погинуо у борби против Немаца, у Бакионици, 14. септембра 1944.

РШУМОВИЋ Видоја МИЛОСАВ, рођен у Бакионици, 3. марта 1938. године, погинуо у Бакионици, приликом немачког ваздушног напада, 29. новембра 1941.

РШУМОВИЋ Видоја МИЛЕНА, рођена у Љубишу, 1929. године, живела у Бакионици, погинула у Бакионици, приликом не мачког ваздушног напада, 29. новембра 1941.

РШУМОВИЋ Видоја РАДМИЛА, рођена у Бакионици, 14. августа 1939. године, погинула у Бакионици, приликом немачког ваздушног напада, 29. новембра 1941.

СИМОВИЋ Милована ИВАН, рођен у Бакионици, 1930. године, погинуо несрећним случајем 6. марта 1945, у Бакионици, од бомбе заостале из рата.

СМИЉАНИЋ Павла МАНОЈЛЕ ЦИМЕР, рођен у Љубишу, 30. септембра 1919. године, студент права, живео у Бакионици, члан КПЈ, борац Пожешке партизанске чсте, затим политички комесар Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Кошуру (Сутјеска), 4. јуна 1943.

ТАНОВИЋ Радоја РАДОЈКО, рођен у Бакионици, 23. септембра 1931. године, ученик, рањен од бомбе, од задобијених рана умро у болници у Чачку, 15. септембра 1943.

ФУЧИДЗИ ФЕЂА, рођен у Грузији, СССР, обућарски радник. живео у Бакионици, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941.

Б О Г ДАНИЦА

БАЈИЋ Милоја РАДОВАН, рођен у Богданици, 1925. године, земљорадвик, борац, погинуо у борби против непријатеља у Словенији, маја 1945.

ВУКАШИНОВИЋ Раденка ДОБРИЛО, рођен у Богданици, 1922. године, земљорадник, борац, разболео се у рату и умро у Богданици 4. маја 1945.

МИЈ1ЕТИЋ Владимира ДУШАН, рођен у Богданици, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали 1. октобра 1943.

МИЈТЕТИЋ Новака ЉУБИНКО, рођен у Богданици, 1910. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали 1. октобра 1943.

МИЛЕТИЋ Живојина РАДОВАН, рођен у Богданици, 1914. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали 1. октобра 1943.

МИЛЕТИЋ Владимира РАДОЈЕ, рођен у Богданици, 1892. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор нј Бањици, где су га стрељали 1. октобра 1943.

ПАВЛОВИЋ Миленка БОЖИДАР, рођен у Богданици, 1914. године, службеник, погинуо у Београду, приликом немачког ваздушног напада, 6. априла 1941.

ПЕТКОВИЋ Војина СТАНИША, рођен у Богданици, 1890. године, земљорадник, сарадник НОП-а, стрељали га четници V Дружетићима, 8. априла 1943.

ПРОДАНОВИЋ Радована РАДОЈЛЕ, рођен у Богданици, 1904. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

ПРОДАНОВИЋ Светислава ХРИСТИВОЈЕ, рођен у Богданици, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

СРЕТЕНОВИЋ Станише РАДОВАН, рођен у Богданици, 1923. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

СРЕТЕНОВИЋ Арсенија СТАНИША, рођен у Богданици, 1904. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

СТЈЕПАНОВИЋ Миљка МИЛОШ, рођен у Богданици, 1921, године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

ТЕРЗИЋ Миодрага МИЛЕНКО, рођен у Богданици, 1927. године, земљорадник, борац у КНОЈ-у, погинуо у борби против балиста код Приштине, 2. октобра 1947.

ЧОЛОВИЋ Јеврема ДРАГУТИН, рођен у Богданици, 1900. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

ВЕЛИКА ЈЕЖЕВИЦА

АРСИЋ Пауна АРСО, рођен у Великој Јежевици, 1922. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Љубовије, крајем 1944. године.

БРИТВИЋ ЈУГАНА, рођена у Београду, студенткиња, ухватили је четници, осудили на смрт и стрељали у Великој Јежевици, у лето 1944. године.

ДЕЛИЋ Добросава МИЛОШ, рођен у Великој Јежевици, 3. јула 1917. године, земљорадник, убили га четнички одметници у Великој Јежевици, 23. септембра 1945.

ЂУРИЋ Живана МИЛУН, рођен у Великој Јежевици, 6. јануара 1920. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде 17. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Бумбаревом брду, 6. децембра 1944.

ЈЕЛИЋ Стевана ЈОВАН, рођен у Великој Јежевици, 21. марта 1896. године, земљорадник, убили га четници у Великој Јежевици, 11. марта 1943.

ЈЕЛИЋ Ратомира ВЕСЕЛИН, рођен у Великој Јежевици, 10. августа 1917. године, трговачки помоћник, ухватили га Немци и спровели у логор на Бањици, где су га стрељали, 9. марта 1942./

ЈЕЛИЋ Илије ЈОРДАН, рођен у Великој Јежевици, 14. јула 1926. године, земљорадник, борац 23. дивизије, разболео се у току рата и умро у Великој Јежевици, почетком 1946. године.

ЈЕЛИЋ Милована МИРКО, рођен у Великој Јежевици, 18. јануара 1919. године, земљорадник, борац 2. крајишке бригаде, умро од тифуса у болници у Нишу, 19. марта 1945.

ЈЕЛИЋ Стојана СТАМЕНКО, рођен у Великој Јежевици, 4. августа 1909. године, земљорадник, сарадник НОП-а, стрељали га четници у Великој Јежевици, 20. октобра 1944.

РЕЉИЋ Ј. ДАНИЛО, рођен у Босанском Петровцу, 1925. године, борац 20. бригаде 45 дивизије, рањен у Жудовини, у борби против Немаца, и од задобијених рана умро у болници у Великој Јежевици, новембра 1944.

ТЕОФИЛОВИЋ С. БРАНКО, рођен у селу Баре, 1927. године борац у 20. бригади 45. дивизије, рањен у борби против Немаца, у Жудовини, и од задобијених рана умро у болници у Великој Јежевици, 25. новембра 1944.

ВИСИБАБА

БЕРБАТОВИЋ Радомира РИСТО, рођен у Висибаби, 21. марта 1921. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 29. новембра 1941.

БЕРБАТОВИЋ Здравка СЛАВОЉУБ, рођен у Висибаби, 10 ^ септембра 1919. године, земљорадник, борац 1. пожешке партизанске чете, стрељали га четници у Висибаби, 9. децембра 1941.

ВАСИЛИЋ Владислава ДРАГОСЛАВ, рођен у Висибаби 31. октобра 1920. године, земљорадник, десетар у 2. пожешкој чети, ухватили га четници и стрељали у Висибаби 9. децембра 1941.

ДРНДАРЕВИЋ Миливоја МИЛОШ, рођен у Висибаби, 1908. године, опанчарски радник, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

ДРНДАРЕВИЋ Миливоја КОСТА, рођен у Висибаби, 1912. ^ године, шофер, стрељали га четници у Великој Јежевици, 23. септембра 1941. године, због тога што је одбио послушност.

ДРОБЊАКОВИЋ Миленка МИЛОМИР, рођен у Висибаби « 1919. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

ЂОРЂЕВИЋ Витомира ВЛАДИМИР, рођен у Висибаби, 12. маја 1922. године, подофицир бивше Југословенске војске, ухватили га Немци и стрељали, а потом обесили у Пожеги, 11. маја 1941.

ЂОРЂЕВИЋ Гвозденије БУДИМИР, рођен у Висибаби, 20. августа 1911. године, земљорадник, борац 5. бригаде, 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Црвеној стени, код Сарајева, 5. маја 1945. године.

ЂОРЂЕВИЋ МИОДРАГ, борац из Крагујевца, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

ИЈ1ИЋ Радосава КОСА, рођена у Висибаби, 21. јуна 1923. године, домаћица, убили је Немци у Висибаби, 26. новембра 1944.

ЈАЊИЋ Ђурђа РАДОСАВ, рођен у Висибаби, 10. августа 1920. године, земљорадник, борац 1. батаљона 5. црногорске бригаде, погинуо у борби против Немаца, у Дугој Реси, 4. маја 1945.

КЉАЈИЋ Дмитра СТЕВО, рођен у селу Курјаку, код Титове Коренице, борац 3. бригаде 6. Личке дивизије, члан КПЈ, погинуо у борби против непријатеља, у Висибаби, крајем 1944. године.

ЛАЗАРЕВИЋ Милуна МИЛЕНКО, рођен у Висибаби 1926. године, земљорадник, борац 9. црногорске бригаде, погинуо у борби против Немаца, у Дугој Реси, априла 1945.

ЛУЧИЋ Живорада ПЕТАР, рођен у Висибаби, 12. септембра 1926. године, лимарски радник, борац 9. бригаде 3. дивизије, рањен у борби против Немаца, на положају Дуга Реса, и од задобијених рана умро у болници у Огулину, 27. маја 1945.

МАНДИЋ Чедомира ДРАГИША, рођен у Висибаби, 3. октобра 1918. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

МАРИЋ М. РАДОМИР, рођен у Севојну, 14. јула 1928. године, земљорадник, борац Ужичког НОП одреда, убили га четници у Висибаби, 13. октобра 1944.

МАРЈАНОВИЋ Милоја ЉУБОМИР, рођен у Доброселици, 1908. године, живео у Висибаби, земљорадник, као припадник бивше Југословенске војске погинуо од немачких авиона у селу Орловић, код Приштине, 10. априла 1941.

МАРЈАНОВИЋ БУДИМИР, рођен у Висибаби, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Висибаби, 12. фебруара 1943.

МИЛУТИНОВИЋ Петра БУДИМИР, рођен у Рупељеву, 20. априла 1888. године, земљорадник, носилац „Албанске опоменице", сарадник НОП-а, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

МИЛУТИНОВИЋ Будимира ЉУБИША, рођен у Висибаби, 1923. године, пољопривредни техничар, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

МИРОСАВЉЕВИЋ Стојка МИЛАН, рођен у Висибаби 1920. године, завршио грађанску школу, земљорадник, члан КПЈ, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

Г1АУНОВИЋ Драгутина РАДЕНКО, рођен у Висибаби, 1925. године, земљорадник, борац, рањен у борби против Немаца, на положају Дуга Реса, и од задобијених рана умро у Висибаби после рата.

РИСТОВИЋ Драгоја ГОЈКО, рођен у Висибаби, 16. октобра 1921. године, ученик техничке школе у Ваљеву, борац 2. пожешке чете, погинуо у борби против четника у Глумчу, 4. новембра 1941.

СКОКОВИЋ Александра МИЛИЋ, рођен у Висибаби, 9. марта 1916. године, подофицир бив. југословенске војске, водник 2. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

СТЕФАНОВИЋ Стевана НЕДЕЉКО, рођен у Висибаби, 29. августа 1922. године, кројачки радник, члан КПЈ, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Кошуру (Сутјеска), 5. јуна 1943. године.

ТЕРЗИЋ Михајила ДРАГИЋ, рођен у Висибаби, 12. децембра 1894. године, земљорадник, борац Пожешке чете, погинуо у борби против непријатеља, у селу Бродареву, код Пријепоља, фебруара 1942.

ТЕРЗИЋ Драгића ДРАГОСЛАВ, рођен у Висибаби, 14. фебруара 1923. године, земљорадник, борац Пожешке чете погинуо у борби против непријатеља, у селу Пуљцима, код Нове Вароши, 13. децембра 1941.

ВРАЊАНИ

ЂОКИЋ Ненада СИНИША, рођен у Врањанима, 7. августа 1926. године, земљорадник, борац 5. црногорске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Иловачи, 10. марта 1945.

МАРИЋ Митра САВО, рођен у Врањанима, 1913. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, умро у логору у Немачкој, 1944. године.

МАРКОВИЋ Ђорђа БОРИСАВ, рођен у селу Кулинама код Алексинца, 1917. године, борац 6. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца у Врањанима, децембра 1944.

МАРКОВИЋ Момира АНГЕЛИНА ГИНА, рођена у Врањанима, 1920. године, домаћица, погинула у току борби у Врањанима, 3. новембра 1941.

МИКОВИЋ Раденка НОВИЦА, рођен у Врањанима, 1925. године, земљорадник, погинуо у Ужицу, приликом ваздушног напада, крајем 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Ч. МИЛОРАД, рођен у Врањанима, 1919. године, земљорадник, погинуо у Ужицу, приликом ваздушног напада, 14. октобра 1944.

РАДОЈЕВИЋ Драгише ВУКОМАН, рођен у Врањанима, 20. јуна 1920. године, земљорадник, припадник Народне милиције, рањен у борби против четничких одметника, 12. августа 1945, и тог дана умро у болници у Ариљу.

РАДОЈЕВИЋ Велимира МИЛИВОЈЕ, рођен у Врањанима, 1927. године, земљорадник, борац, погинуо у Жабљу, Војводина, 1945. године.

СТАНКОВИЋ Пантелије МИЉАНА, рођена у Добродолу, 1884. године, домаћица, живела у Врањанима, погинула у току борбе у Врањанима, децембра 1944.

Г Л У М А Ч

АНЂЕЛКОВИЋ Тихомира СТОЈАН, рођен у Прасковцу, 1922. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини — Глумач, 21. новембра 1944.

БЛАГОЈЕВИЋ Михаила БОЖИДАР, рођен у Пасјачи, 1911. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 21. новембра 1944.

ВАСИЉЕВИЋ Живана МИЛОМИР, рођен у Глумчу, 1909. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Глумчу, 5. децембра 1944.

ВАСИЉЕВИЋ Стевана ЈУЛКА, рођена у Глумчу, домаћица, погинула у току борбе у Глумчу, 28. септембра 1944.

ВАСИЉЕВИЋ Милована МИЛИВОЈЕ, рођен у Глумчу, 11. августа 1911. године, земљорадник, убили га Бугари у Глумчу, 4. октобра 1943.

ВУЈОВИЋ Алексе МИЛИЈАН, рођен у Глумчу, 13. септембра 1916. године, кројачки радник, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

ВУЈОВИЋ Милосава ЉУБИША, рођен у Глумчу, 14. фебруара 1924. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца на Сремском фронту, крајем 1944.

ВУЈОВИЋ Алексија МАНОЈЛЕ, рођен у Глумчу, 1912. године, трговац, припадник бивше Југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, умро у логору за време рата.

ВУКИЋЕВИЋ Миленка РАТОМИР, рођен у Глумчу, 6. августа 1914. године, економиста, борац, ухватили га Немци у Београду и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 12. јуна 1944.

ВУКИЋЕВИЋ СТАНИМИРКА, рођена у Честобродици, 1913. године, домаћица, живела у Глумчу, погинула у Ужицу, приликом ваздушног напада 14. октобра 1944.

ВУКИЋЕВИЋ Крсте МИЛИВОЈЕ, рођен у Глумчу, 1905. године, земљорадник, убили га Немци у Глумчу, 4. децембра 1944.

ДЕМИРОВИЋ Ј. АЛЕКСАНДАР, рођен у Оснићу, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 27. новембра 1944.

ДИНИЋ С. РАДОМИР, рођен у селу Бовану код Алексинца, 1923. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 22. новембра 1944.

ДИНИЋ Б. МИЛИЈА, рођен у селу Катуну код Алексинца, 1925. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 25. новембра 1944.

ДРОБЊАК Сава СИМО, рођен у Глумчу, 24. маја 1921. године, земљорадник, борац 5. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Сарајева, марта 1945.

ДРОБЊАК БЛАГОЈЕ, рођен у Глумчу, 1909. године, земљорадник, погинуо од авионске бомбе у Врањанима, 19. септембра 1944.

ЂОКИЋ Радојице ОЛГА, рођена у Глумчу, 7. јула 1920. године, студент медицине, члан КПЈ, борац Чачанског НОП одреда, референт санитета 2. батаљона 2. пролетерске бригаде, члан хируршке екипе 2. пролетерске дивизије; заробили је четници и стрељали у близини Фоче, почетком 1944. године.

ЂОКИЋ Здравка ДЕСИМИР, рођен у Глумчу, 22. новембра 1921. године, ученик гимназије, борац Ужичког НОП одреда, ухваћен од непријатеља и отеран у логор на Бањици, где је стрељан, 9. маја 1942.

ЂОКОВИЋ Ђ. РАДИЧ, рођен у Прислоници код Чачка, 1923. године, трговачки радник, борац 1. чете Чачанског НОП одв реда, тешко рањен у борби против четника у Глумчу, и од задобијених рана умро у болници у Ужицу, 10. јануара 1942.

ЖИВАНОВИЋ Љубисава СИНИША, рођен у селу Љубешу код Алексинца, 1925. године, борац у 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 22. новембра 1944.

ЈАКШИЋ ТОМА, рођен у Косовској Митровици, 1912. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

ЈАНДРИЋ Ђ. МИЛАН, рођен у Двору на Уни, 1924. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 25. новембра 1944.

ЈАКОВЉЕВИЋ СТАНА, рођена у Глумчу, 1912. године, домаћица, погинула за време борбе у Огњу, 18. новембра 1944.

ЈАНКОВИЋ Николе ЖАРКО, рођен у селу Дуго Поље, коц Соко Бање, 1917. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Борисава ВИТОМИР, рођен у селу Горњи Крупац, код Алексинца, 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

ЈОТИЋ Милојка ДУШАН, рођен у Глумчу, 1918. године, земљорадник, припадник бивше Југословенске војске, погинуо у борби против Немаца у околини Шапца, априла 1941.

КОРАЋ Глигорија СЛАВКО, рођен у Глумчу, 17. септембра 1920. године, земљорадник, борац НОВЈ, погинуо у борби против Немаца на Сремском фронту, децембра 1944.

КРСТИЋ Милана ДОБРОСАВ, рођен у селу Мађије код Ражња, 1921. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 25. новембра 1944.

МАКСИМОВИЋ ДУШАН, рођен у Малетини код Ражња, 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 25. новембра 1944.

МИЛЕТИЋ Т. ЖИВОРАД, рођен у селу Малетини код Ражња, 1924. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 25. новембра 1944.

МИЈ1ЕТИЋ БОЖИДАР, рођен у Соко Бањи, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 20. новембра 1944.

МИЛОВАНОВИЋ Ђорђа НИКОЛА, рођен у Дугом Пољу, код Соко Бање, 1913. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

МИЛОВАНОВИЋ Благоја ИСИДОР, рођен у Глумчу, 27. јануара 1930. године, несрећним случајем погинуо 7. априла 1945, од бомбе заостале из рата у Глумчу.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Милана СТОЈАН, рођен у селу Четки код Ражња, 1922. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 21. новембра 1944.

МИТИЋ Алексе ДРАГОМИР, рођен у селу Штрбцу код Књажевца, 1914. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 21. новембра 1944.

НИКОЛИЋ Р. ДОБРОСАВ, рођен у Глумчу, 1897. године, земљорадник, рањен у току борбе у Глумчу, и од задобијених рана умро у болници у Ужицу, 9. новембра 1941.

НИКОЛИЋ Алексе МИЛОШ, рођен у Глумчу, 1883. године, земљорадник, носилац „Албанске споменице", као председник општине спасавао припаднике НОП-а, убили га четници у Глумчу, у ноћи између 12. и 13. јуна 1944.

НИКОЛИЋ Стевана МИЛОРАД, рођен у Глумчу, 1928. године, земљорадник, од последица немачког злостављања умро у Глумчу, августа 1945. године.

ПЕТРОВИЋ Р. СЛАВКО, рођен у Бјелотићима, 1922. го-
» дине, ученик гимназије, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против четника у Глумчу, 4. новембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Крсте ЂОРЂЕ, рођен у Прислоници код Чачка, 1921. године, земљорадник, борац Чачанског НОП одреда, погинуо у борби против' четника у Глумчу, 3. новембра 1941.

ПЕШИЋ ВЛАДИМИР, рођен у Горњој Вражини код Ниша, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 20. новембра 1944.

РИСТИЋ МИЛОРАД, рођен 1920. године, борац 23. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

САВИЋ 'Бура ПЕТАР, рођен у Дрежници, 1923. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

САВИЋ Грифуна ГАВРИЛО, рођен у Блендију код Соко Бање, 1925. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Стрмцу (Глумач), 24. новембра 1944.

САВИЋ С. МИЛОРАД, рођен у Бусиловцу, 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 21. новембра 1944.

СТОЈИЉКОВИЋ Стојана СВЕТИСЛАВ, рођен у Праскову код Ражња, 1902. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 21. новембра 1944.

ТЕШИЋ Светислава ВИДОЈЕ, рођен у Глумчу, 28. јуна 1924. године, земљорадник, погинуо у борби против четника у Глумчу, 3. новембра 1941.

ЋЕФЕРЈАНОВИЋ ИЛИЈА, рођен у селу Боговини, код Бољевца, 1921. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Жудовини (Глумач), 20. новембра 1944.

ГОДОВИК

ЉУБОМИР МИЋИЋ ЉУБО

Рођен у селу Годовику, 16. јануара 1882. године, у сељачкој породици, средњег имовног стања. Завршио основну школу у Годовику. С обзиром на услове школовања, друге школе није похађао, али је, још у млађим годинама, заволео књигу, од које се није одвајао. Она је постала саставни део његовог живота. Тако је успео да стекне високо образовање. Са великим интересовањем читао је дела великих светских мислилаца, научника, класика социјализма Маркса, Енгелса, Лењина. По томе како је познавао законитости развитка људског друштва и прилика у свету, по свом резоновању, Љубо је већ тада, осетно одскакао од средине у којој је живео. Имао је много шире погледе и даље видике.

Још у млађим годинама, ступао је у контакт са појединим политичким личностима тога времена. Првог августа 1905. године постао је члан Српске социјалдемократске партије. Тада се први пут организационо повезао са напредним радничким покретом. Касније, радећи у КПЈ све до краја живота, никада се није одвајао од борбе радничке класе, упркос терору, хапшењима и прогонима, које 1е често доживљавао.

Његово учешће у првом светском рату, посебно његов исправан однос према људима, примерност у личном животу, знање и принципијелност у политици ојачали су му углед и утицај у народу. Новембра 1920. године, изабран је за народног посланика на листи КПЈ за округ ужички. Његова посланичка активност у Народној скупштини и ван ње била је видно запажена. Нарочито је било запажено његово иступање у уставној дебати, 18. маја 1921.

године, када је, у име Клуба комунистичких посланика, оштро напао монархистички систем државе.

После Обзнане и завођења монархистичке диктатуре, у време масовних прогона комуниста и сложених услова илегалног рада, Љубо се није пасивизирао. Он учествује у раду Покрајинске конференције КПЈ на Златибору 1934. године. Пред петомајске изборе, 1935. године, један је од говорника на великом збору Удружене опозиције у Ужицу. Говорио је на гробу др Драгише Мишовића у Чачку, приликом постављања камена — темељца за дом културе у Годовику, и на свим зборовима Удружене опозиције у срезу пожешком пред парламентарне изборе 1938. године. Због такве активности, био је више пута хапшен и злостављан. Његово држање пред полицијом увек је било достојно револуционара.

Нешто касније ступао је у додир са истакнутим борцима напредног радничког покрета и са њима држао илегалне састанке. Радио је на стварању партијских организација у том крају. Као резултат тога рада, у селу Годовику, 4. августа 1939. године, формирана је ћелија КПЈ, прва сеоска ћелија КПЈ у срезу пожешком. Он је био први секретар те ћелије, а истовремено и члан Среског комитета КПЈ за срез пожешки. У то време максимално се залагао на ширењу социјалистичких идеја у народу. Као човек из народа, који познаје сву његову муку и тегобе, у многобројним, својим говорима, смело је нападао ненародне режиме бивше Југославије, износио тешкоће које притискају народ и указивао откуда оне долазе, указивао на опасност од фашистичке агресије и на мере које треба предузети, ради одбране земље.

У тешким данима окупације објашњавао је узроке катастрофе која је задесила наше народе, истичући да окупација не значи и крај рата, да одлучна борба тек предстоји, да се за њу треба припремати.

После напада на Совјетски Савез и позива КПЈ на устанак Љубо се, са читавом својом породицом, одазива позиву Партије. Околина у којој је живео и политички деловао следи његовим примером и масовно ступа у НОП. Приликом формирања штаба Ужичког НОП одреда он постаје његов члан, а по ослобођењу Пожеге и Ужица, постаје први председник Среског НОО-а у Пожеги и члан Окружног НОО-а у Ужицу.

У првој непријатељској офанзиви, при повлачењу наших јединица са ослобођене територије, иако у поодмаклим годинама, са своја два сина пошао је на дуг и тежак пут, пун неизвесности. После повлачења из Србије, преко Увца и Златара, почетком фебруара 1942. године, Љуба су заробили четници. Као познатог комунисту, спровели су га у Пожегу. После месец дана проведених у пожешком затвору и зверског мучења, изведен је пред немачко-четнички преки суд, који га је осудио на смрт. За све време држао се достојно револуционара. Без роптања, достојанствено је

1

пошао у смрт, добацивши својим мучитељима: „Од вас ништа друго и не очекујем".

Стрељан је 8. марта 1942. године, са стегнутом песницом, > знак борбеног антифашистичког поздрава. Његово унакажено тело четници су, ради застрашивања народа, изложили на пожешком тргу, који данас носи његово име.

ВЛАДИМИР РАДОВАНОВИЋ ВЛАДЕ

Рођен је 26. маја 1906. године, у Годовику, у сиромашној сеоској породици. Од детињства се суочавао са разним тешкоћама, што је било пресудно у формирању његове личности. Имао је шесторо деце. Рано се растао са оцем, који одлази у балкански, а затим у први светски рат, у коме је погинуо 1917. године. Тих ратних година, из породице нестају још два члана. Умрла му је старија сестра и млађи брат, а одмах после првог светског рата мајка му се преудаје. Тежак терет старања о преосталој породици пао је на још веома младог и недораслог Влада. Морао је данонoћно радити на оскудном парчету земље, што му је отац оставио, како би обезбедио најминималније кућне потребе. Већ тада, у доба непроживљеног детињства, кроз мукотрпан рад, борећи се са разним недаћама, прекаљивао се и оспособљавао за живот.

Оженио се марта 1925. године. У браку са супругом Љубицом имао је шесторо деце и ту вишечлану породицу издржавао је, углавном, својом зарадом и, мањим делом, приходом са земље. Запошљавао се у разним местима, код разних послодаваца и на разним пословима које није бирао, јер није био у могућности да бира. У напорној борби за живот, дошао је до сазнања да, при постојећим друштвеним односима, ни уз највеће напоре не може себи и породици обезбедити услове за живот достојан човека. Самоиницијативно је изучио столарски занат, којим се све до рата бавио као основним занимањем. Као радник био је цењен. Паж-

њом коју је испољавао према својој породици и односима према околини у којој је живео, као и чврстином свога карактера, стекао је велики углед и симпатије свих који су га познавали. Иако оптерећен радом и старањем о породици, ипак је, са великим интересовањем пратио све шта се догађа код нас и у свету. Своје слободно време проводио је у читању књига, брошура, летака и другог што му је до руку долазило. На основу тога је извлачио одређене закључке за практичан живот.

Још пре рата, био је запажен као симпатизер напредног радничког покрета и КПЈ. Супротстављао се самовољи појединих моћника — властодржаца, па и онима који су били од утицаја за његово запошљавање. Приликом парламентарних избора, у мају 1935. године, када је било запрећено онима који буду гласали за Удружену опозицију да ће остати без посла, односно да се неће моћи нигде запослити, Владе је говорио: „Гласаћу за опозицију да видим шта ће ми. . Није се бојао њихове моћи. Веровао је у неминовност мењања друштвених односа и за то се и залагао.

На почетку устанка, Владе је међу првима ступио у Пожешку партизанску чету и учествовао у свим акцијама и борбама које је она извела. Већ у првим њеним акцијама истакао се као неустрашив пушкомитраљезац. Убрзо је постао и десетар, а затим водник и један од чувених бомбаша 1. батаљона Друге пролетерске бригаде. Неустрашиво ус засипао бомбама непријатељске бункере код Купреса, Јајца, Мркоњић-Града, Грахова, Ливна. . . У борбама је увек био међу првима и, својом храброшћу, пожртвовањем и издржљивошћу, подстицао борце да следе његов пример. На тај начин, преносио је своје ратничко искуство и храброст на остале борце. Сем тога, често је примењивао тактику — да сам, на погодним местима, сачека групе непријатељских војника, покоси их својим пушкомитраљезом, и тиме нанесе велике губитке непријатељу.

Када су у току битке на Неретви, 1943. године, Прозор и рањеници у њему били угрожени од непријатеља, у противудару Оперативне групе дивизија НОВЈ према Горњем Вакуфу, у тешкој борби за спас рањеника, 3. марта 1943. године, на Црном врху је погинуо прослављени бомбаш Друге пролетерске бригаде Владимир — Владе Радовановић.

Био је члан КПЈ. За народног хероја проглашен је 13. марта 1945. године.

ЖИВКОВИЋ Миленка НИКОЛА, рођен у Годовику, 12. децембра 1907. године, судски приправник, припадник бивше југословенске војске, заробљен у априлском рату и отеран у Немачку; умро у логору 1943. године.

ЈЕВЂОВИЋ Пауна МИЛАН, рођен у Годовику, 13. септембра 1893. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га четници, отерали у Крушчицу и стрељали, 21. децембра 1941.

ЈЕВЂОВИЋ Милана МИЈТОВАН, рођен у Годовику, 14. новембра 1924. године, земљорадник, борац 1. батаљона 3. крајишке бригаде, погинуо у борби против Немаца у Међулужју, код Младеновца, 12. октобра 1944.

ЈЕВЂОВИЋ Милана БОРИВОЈЕ, рођен у Годовику, 7. јануара 1923. године, ученик гимназије, четници га присилно отерали на Владаје, где је од њиховог злостављања страдао, 11. маја 1944.

ЈЕВЂОВИЋ Јевта МИЛОРАД, рођен у Годовику, 1925. године, земљорадник, ухватили га Бугари и предали Немцима у логору на Бањици, одакле је интерниран у Немачку; умро је у логору у Маутхаузену у току рата.

ЈЕШИЋ Видосава ДРАГОМИР, рођен у Годовику, 20. октобра 1897. године, земљорадник, активан сарадник НОП-а, члан месног НОО у Годовику, ухваћен од непријатеља и отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку,- страдао у логору, септембра 1942. године.

ЈЕШИЋ Видосава БУДИМИР, рођен у Годовику, 23. новембра 1900. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, ухватили га Бугари и предали Немцима у логору на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ЈЕШИЋ Вићентија МАРКО, рођен у Годовику, 23. маја 1911. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици; а одатле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен, 1943. године.

ЈЕШИЋ Петра ВЕЛИМИР, рођен у Годовику, 26. фебруард 1917. године, столарски радник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и отерали у Крушчицу, где су га стрељали, 21. децембра 1941.

ЈЕШИЋ Стевана МИЛУТИН, рођен у Годовику, 29. марта 1897. године, општински деловођа, члан месног НОО-а у Годовику, ухватили га четници и отерали у Крушчицу, где су га стрељали, 21. децембра 1941.

ЈЕШИЋ Обрада СРЕДОЈЕ, рођен у Годовику, 22. фебруара 1889. године, земљорадник, припадник партизанске милиције, ухватили га четници и отерали у Крушчицу, где су га стрељали, 21. децембра 1941.

ЈЕШИЋ Јевта ВЛАДИМИР, рођен у Годовику, 22. марта 1918. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Пожеги, 16. децембра 1941.

ЈЕШИЋ Гвоздена МИХАЈИЛО, рођен у Годовику, 17. јануара 1919. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 29. новембра 1941.

ЈЕШИЋ Богољуба СЛОБОДАН ЦОЛЕ, рођен у Годовику, 3. јуна 1923. године, ученик учитељске школе, сарадник НОП-а, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у логор Маутхаузен, умро 1944. године.

ЈЕШИЋ Михајила РАДЕНКО, рођен у Годовику, 24. маја 1912. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у логор Маутхаузен, где је умро у току рата.

ЈЕШИЋ Милинка ВЕЛИЧКО, рођен у Годовику, 30. јануара 1909. године, радник, живео у Краљеву, стрељали га Немци у Краљеву, 16. октобра 1941.

ЈЕШИЋ Велисава ВЕСЕЛИН ВЕСО, рођен у Годовику, 4. јануара 1926. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран. Разболео се у логору Маутхаузен и, по повратку кући, умро у Војној болници у Ариљу, 25. августа 1945.

ЈЕШИЋ Танасија ГВОЗДЕН, рођен у Годовику, 13. јуна 1900. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици, од последица логорског живота, умро у Годовику, 17. марта 1943.

ЈЕШИЋ Јелесија ВИДОЈЕ, рођен у Годовику, 1904. године, земљорадник, сарадник НОП-а, хапшен и злостављан од четника, услед чега је умро у Годовику, 14. априла 1943.

ЈЕШИЋ Драгољуба АНИКА, рођена у Речицама, 7. априла 1883. године, домаћица, живела у Годовику, убили је Немци у Годовику, 6. децембра 1944.

ЈЕШИЋ Драгољуба ПЕТКО, рођен у Годовику 1913. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, разболео се у априлском рату, умро у Годовику, 22. јуна 1941.

ЈОКАНОВИЋ М. МОМЧИЛО, рођен у Ариљу, 2. августа 1927. године, ученик гимназије, борац, погинуо у борби против четника у Годовику, 6. септембра 1944. године.

КАБАНИЦА Р. МИЛЕНКО, рођен у Вранама, 1900. године, опанчарски радник, живео у Годовику, командир страже у Годовику, ухватили га четници, отерали у Крушчицу и стрељали, 21. децембра 1941.

КУЈТИЗИЋ Милоша ДРАГОЉУБ, рођен у Годовику, 29. новембра 1898. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника у Ражани, 3. новембра 1941.

КУЛИЗИЋ Милије РАДОЈЕ, рођен у Годовику, 10. октобр? 1919. године, књиговезачки радник, борац, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у логор у Норвешкој, где је стрељан, 17. јула 1943.

ЛАПЧЕВИЋ Милана МАТИЈЕ, рођен у Годовику, 11. новембра 1913. године, казанџијски радник, члан КПЈ, борац, затим заменик политичког комесара чете у 1. батаљону 2. пролетерске бригаде. Погинуо у борби против усташа, у Пазарићу, 4. јула 1942.

ЛАПЧЕВИЋ Тимотија СТРАЈИН, рођен у Годовику, 2. марта 1917. године, металски радник, живео у Чачку, члан КПЈ, заменик командира чете у Чачанском НОП одреду, ухватили га четници и стрељали у Рошцима, 5. децембра 1941.

ЛУКОВИЋ Пе^ра МОМЧИЛО, рођен у Ступчевићима, 1924. године, земљорадник, борац 4. санџачке бригаде 37. дивизије, погинуо у борби против четника у Годовику, 30. септембра 1944.

МАРЈАНОВИЋ Крсте НАУМ, рођен у Годовику, 1. децембра 1910. године, молерски радник, члан КПЈ, борац Пожешке чете, затим у 1. батаљону 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Кошути (Зеленгора), 11. јуна 1943.

МАРЈАНОВИЋ Крсте МИЛОЈЕ, рођен у Годовику, 1908. године, железнички радник, живео у Лесковцу, погинуо приликом ваздушног напада у Лесковцу, за време рата.

МЕЂЕДОВИЋ Милосава ЈАНКО, рођен у Годовику 1. марта 1897. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и отерали у Крушчицу, где су га стрељали, 21. децембра 1941.

МЕЂЕДОВИЋ Тимотија АТАНАСИЈЕ ТАНЕ, рођен у Годовику, 18. јануара 1884. године, земљорадник, носилац „Албанске споменице", борац Пожешке партизанске чете, ухватили га четници, отерали у Крушчицу и стрељали, 21. децембра 1941.

МЕЂЕДОВИЋ Миљка СЛАВКО, рођен у Годовику, 25. марта 1921. године, ученик учитељске школе, члан КПЈ, политички комесар 1. пожешке партизанске чете, погинуо у борби против четника у селу Комаранима, код Нове Вароши, при повлачењу у Санџак, 5. фебруара 1942.

МЕЂЕДОВИЋ Видосава РАЈКО, рођен у Годовику, 23. јануара 1897. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га четници, отерали у Крушчицу и стрељали, 21. децембра 1941.

МЕЂЕДОВИЋ Атанасија ДРАГОЈЈ1Е, рођен у Годовику, 1922. године, сарадник НОП-а, прогањан и злостављан од четника, услед чега је умро у Годовику, крајем 1944. године.

МЕЂЕДОВИЋ Лазара ДРАГУТИН, рођен у Годовику, 8. новембра 1908. године, угоститељски радник, припадник бивше југословенске војеке, заробљен од Немаца и отеран у Немачку, умро у логору, 9. марта 1943.

МЕЂЕДОВИЋ Јанка МИКАН, рођен у Годовику, 19. априла 1929. године, ученик гимназије, несрећним случајем од мине заостале из рата погинуо у Годовику, септембра 1945. године.

МЕЂЕДОВИЋ Душана МИЛОЈКА МИЦА, рођена у Ужицу, 27. септембра 1923. године, пушкарска радница, живела у Годовику, члан КПЈ, борац Пожешке чете, стрељали је Немци у Пожеги, 10. јануара 1942.

МИЛЕТИЋ Николе РАДОЈКО, рођен у Годовику, 5. јануара 1920. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Пожеги, 16. децембра 1941.

МИЛЕТИЋ Петра РАДОЈЕ, рођен у Годовику, 22. фебруара 1924. године, ученик гимназије, борац Ужичког одреда, погинуо у борби против Немаца у Вранама, 5. децембра 1944.

МИЋИЋ Вељка БОШКО, рођен у Годовику, 28. марта 1909. године, земљорадник, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Равнима, код Мостара, 12. фебруара 1943.

МИЋИЋ Љубомира ЖИВКО, рођен у Годовику, 4. априла 1925. године, питомац Војно-техничког завода, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, заробили га четници и стрељали у Гривској, 7. јула 1944.

МИЋИЋ Војина МИЋО, рођен у Годовику, 19. фебруара 1922. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, заробили га четници, отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку, где је стрељан у току рата.

МИЋИЋ Милутина НЕНАД, рођен у Годовику, 13. јуна 1912. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници, отерали у Крушчицу и стрељали, 21. децембра 1941.

МИЋИЋ Миленка МИЛОМИР, рођен у Годовику, 7. јула 1916. године, учитељ и резервни официр, члан КПЈ, водник у 1. пожешкој чети, погинуо у борби против четника у Ражани, 3. новембра 1941.

МИЋИЋ Обрада МИЛЕНКО, рођен у Годовику, 1881. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан 1. октобра 1943.

МИЋИЋ Живка БОЖИДАР, рођен у Годовику, 25. децембра 1879. године, земљорадник, пчелар, члан КПЈ, пре рата истицао се у ширењу напредних социјалистичких идеја, члан месног НОО, у Годовику, ухватили га четници и отерали у Крушчицу, где су га стрељали, 21. децембра 1941.

МИЋИЋ Божидара АДАМ, рођен у Годовику, 8. децембра 1903. године, учитељ и резервни официр, члан КПЈ, борац и руководилац у 2. пожешкој чети, заробљен и отеран у логор на Бањици, потом интерниран у логор у Норвешкој, где је стрељан, 14. септембра 1942.

МИЋИЋ Божидара ВЕЛИМИР ВЕЉО, рођен у Годовику, 30. јануара 1909. године, просветни радник, командир 1. пожешке чете, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

МИЋИЋ Божидара МОМЧИЛО, рођен у Годовику, 8. јула 1917. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ранили га Немци после минирања тунела у Расној, од задобијених рана умро у болници у Ужицу, 20. августа 1941.

МИЋИЋ Ђорђа МИЛОЈЕ, рођен у Годовику, 6. јула 1923. године, радник железничке радионице у Нишу, члан КПЈ, политички комесар Нишавске партизанске чете, погинуо у борби против Немаца на Црном врху, у јесен 1942.

МУЊИЋ Милојка МИЛЕНКО, рођен у Годовику, 29. августа 1926. године, земљорадник, борац 9. ударне бригаде 3. црногорске дивизије, погинуо у борби против Немаца на Дебелој глави, Хрватска, 6. маја 1945. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Драгомира СЛОБОДАНКА ДАНА, рођена у Годовику, 27. априла 1922. године, ученица учитељске школе, члак КПЈ, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, потом референт санитета 1. батаљона бригаде; умрла у болници код Мојковца у Пољима Колашинским, 30. маја 1944.

НЕДЕЉКОВИЋ Драгомира ОБРАД, рођен у Годовику, 24. маја 1920. године, кројачки радник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941.

НЕДЕЉКОВИЋ Миливоја МИЛУТИН, рођен у Годовику, 1898. године, земљорадник, живео у Доњој Краварици, где су га убили Бугари, 18. августа 1943.

НЕДЕЉКОВИЋ Милутина БРАНКО, рођен у Годовику, 1925. године, земљорадник, живео у Доњој Краварици, убили га Бугари у Доњој Краварици, 18. августа 1943.

НИКИТОВИЋ Милоша ДЕСИМИР, рођен у Годовику 30. априла 1907. године, пекарски радник, борац 1. пожешке чете, ухватили га четници, отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку, где је умро 1942. године.

ПАВИЋЕВИЋ Новака РАДИВОЈЕ, рођен у Глумчу, 20. августа 1905. године, земљорадник, живео у Годовику, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника у Ражани, 3. новембра 1941.

ПАВЛОВИЋ Миливоја МИЛОЈКО, рођен у Годовику, 19. октобра 1922. године, ученик гимназије, борац Пожешке чете, ухватили га четници, отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку, где му се губи траг.

ПАНТОВИЋ Сретена МИЛИСАВ, рођен у Годовику, 3. октобра 1911. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници, отерали у Крушчицу и стрељали, 21. децембра 1941.

ПАНТОВИЋ Андрије ЈОВАН — ЈОЦО, рођен у Годовику, 15. децембра 1906. године, земљорадник, борац Пожешке чете, хапшен и злостављан од четника, услед чега је умро у Годовику, 1943. године.

РАДМИЛОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен у Годовику, 1920. године, радник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Крушчици, 21. децембра 1941.

РАДОВАНОВИЋ Обрада СТРАЈИН, рођен у Годовику, 23. марта 1918. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941.

РАДОВАНОВИЋ Петра БУДИМИР, рођен у Годовику, 26. маја 1906. године, радник, борац Пожешке чете, тешко рањен *т* преласку Лима, од задобијених рана умро у Каменој Гори, фебруара 1942.

РИСТОВИЋ Томе ВЈ1АДИМИР, рођен у Годовику, 20. маја 1923. године, земљорадник, борац Пожешке чете, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 29. новембра 1941.

РИСТОВИЋ Обрада ЈЕРЕМИЈА, рођен у Годовику, 1. маја 1901. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, погинуо у борби против Немаца у Радовцима, 29. новембра 1941.

РИСТОВИЋ Вилотија ЂОРЂЕ, рођен у Годовику, 23. априла 1906. године, радник, стрељали га Немци у Краљеву, 16. октобра 1941.

СЕКУЈШЋ Радисава ДУШАН, рођен у Дајићима код Ивањице, 1920. године, студент, члан КГ1Ј, борац, погинуо у борби против четника у Годовику, 5. септембра 1944.

СТОЈАНОВИЋ Алексе МИХАЈЛО, рођен у Забрђу код Горажда, борац 2. батаљона 4. санџачке бригаде, погинуо у борби против четника у Годовику, 30. септембра 1944.

ФИЛИПОВИЋ Вилимана РАЂЕН, рођен у Годовику, 7. фебруара 1912. године, металски радник, командир чете Ариљског батаљона и возач при Врховном штабу, убили га четници у Годовику, 23. децембра 1941.

ФИЛИПОВИЋ Ваја ВИЛИМАН, рођен у Годовику, 1892. године, земљорадник, тешко повређен од мине заостале из рата и, због задобијених повреда, умро у болници у Ужицу, крајем рата.

ЦАГИЋ Момира ОЛГА, рођена у Ариљу, 1896. године, учитељица, једно време живела и радила у Годовику, убили је Немци на Златибору, 2. децембра 1941.

ГОЈНА ГОРА

БАБОВИЋ Драгомира АДАМ, рођен у Гојној Гори, 1910. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ГАВРИЛОВИЋ Радивоја МИЈ1ИВОЈЕ, рођен у Гојној Гори, 1879. године, земљорадник, убили га остаци четничких банди у Гојној Гори, 11. септембра 1945.

МАРИЋ Павла ЈОВАН, рођен у Гојној Гори, 1906. године, машинбравар, четници га злостављали, од тих последица је умро у Гојној Гори, 25. марта 1945.

МАРИЋ Обрада КОСТАДИН, рођен у Гојној Гори, 1907. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, и стрељали, 1. октобра 1943.

МАРИЋ Гвоздена МИЈ1АН, рођен у Гојној Гори, 1912. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

МАРИЋ Рајице МИЛОЉУБ, рођен у Гојној Гори, 1927, године, земљорадник, борац Таковског батаљона Чачанског НОП одреда, погинуо у борби против непријатеља у Санџаку, децембра 1941.

МАРИЋ Рајице МИЛОШ, рођен у Гојној Гори, 1921. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде, рањен у борби против непријатеља, умро у болници у Ваљеву, 17. јануара 1945.

МАРИЋ Милорада МИЛУТИН, рођен у Гојној Гори, 1919. године, земљорадник, злостављан у току рата од четника, умро од ратних последица у Гојној Гори, 20. новембра 1945.

МАРИЋ Љубомира РАДОВИН, рођен у Гојној Гори, 1920. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде, погинуо у борби против непријатеља, код Брчког, марта 1945.

МИЛОШЕВИЋ НИКОЛИЈА, рођена у Гојној Гори, 1876. године, домаћица, стрељали је четници у Великој Јежевици, августа 1944.

ПЕТРОВИЋ Добросава МАРИНКО, рођен у Гојној Гори, 1923. године, земљорадник, борац 23. ударне дивизије, погинуо у борби против непријатеља, у Брчком, марта 1945.

СРЕТЕНОВИЋ Живана ПАНТЕЛИЈА, рођен у Угриновцима, 1927. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде, погинуо у борби против непријатеља, у Гојној Гори, 30. новембра 1944.

СТЈЕПАНОВИЋ Милосава МИЛОЈКО, рођен у Гојној Гори, 1899. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

СТЈЕПАНОВИЋ Милосава МИЛОРАД, рођен у Гојној Гори, 1906. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

СТЈЕПАНОВИЋ Вићентија МИЉКО, рођен у Гојној Гори, 1880. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Богданици, 16. јула 1943.

ТИМОТИЈЕВИЋ Сава АЛЕКСА, рођен у Гојној Гори, 1895. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ТИМОТИЈЕВИЋ Алексе ДРАГАН, рођен у Гојној Гори, 1924. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

ТОМОВИЋ Илије МИЛИЈА, рођен у Гојној Гори, 1900. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањицу, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ТРИФУНОВИЋ Јована ВОЈИМИР, рођен у Гојној Гори, 1879. године, земљорадник, носилац „Албанске споменице", ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали 25. септембра 1943.

УРОШЕВИЋ Веселина КРСТА, рођен у Гојној Гори, 1918. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у Бањички логор, где су га стрељали, 21. октобра 1943.

УРОШЕВИЋ Милована ЉУБИВОЈЕ, рођен у Гојној Гори, 1923. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

УРОШЕВИЋ Веселина МИЛЕТА, рођен у Гојној Гори, 1921. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 21. октобра 1943.

УРОШЕВИЋ Милоша МИТАР, рођен у Гојној Гори, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 1. октобра 1943.

УРОШЕВИЋ Милисава ГРУЈИЦА, рођен у Гојној Гори, 1894. године, земљорадник, живео у Љубићу, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 26. децембра 1942.

ШИШОВИЋ П. ВОЈИСЛАВ, рођен у Гојној Гори, 1911. године, гвожђарски трговац, живео у Ужицу, члан Градског народноослободилачког одбора у Ужицу 1941. године, злостављан због сарадње са НОП-ом и, од последица батинања, умро у Ужицу 17. децембра 1941.

ГОРЊА ДОБРИЊЛ

АРСИЋ Владимира СТЕВАН, рођен у Горњој Добрињи, 14. јула 1925. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23 дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Добоја, 10. априла 1945.

ИЈ1ИЋ Живка ОСТОЈА, рођен у Горњој Добрињи, 1909. године, земљорадник, стрељали га Немци на Бубњу, код Ниша, 1941. године.

ЈОВАНОВИЋ Средоја МИЛОСАВ, рођен у Горњој Добрињи, 16. августа 1922. године, земљорадник, борац, рањен у борби против Немаца, и од задобијених рана умро у болници у Чачку, фебруара 1945.

МАЛОПАРАЦ Велимира ВЛАДИМИР, рођен у Горњој Добрињи, 1910. године, кафеџија, живео у Београду, сарадник НОП-а, убили га Немци 1944. године, приликом повлачења из Београда.

МАРКОВИЋ Јовише СТАНОЈЕ, рођен у Горњој Добрињи, 6. јануара 1925. године, земљорадник, борац 9. српске бригаде 23. дивизије, нестао у борби против Немаца код Бањалуке 2. априла 1945.

МАРКОВИЋ Петра РАДЕ, рођен у Горњој Добрињи, 1921. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Грачаници, 12. априла 1945.

МАРКОВИЋ Милојке МОМИР, рођен у Горњој Добрињи, 28. новембра 1924. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Добоја, 16. априла 1945.

МИТРОВИЋ Чедомира ДОБРОСАВ, рођен у Горњој Добрињи, 1900. године, земљорадник, председник месног НОО, стрељали га четници у Горњој Добрињи, 16. јуна 1945.

НИКИТОВИЋ — ИЛИЋ Драгића МИЛКА, рођена у Јанчићима, 1928. године, домаћица, живела у Горњој Добрињи, убили је Немци у Горњој Добрињи, 15. јула 1943.

ПРОДАНОВИЋ ЕМИЛИЈА МИЦА, рођена у Горњој Добрињи, 1906. године, живела у Ужицу, домаћица, погинула у Ужицу, приликом експлозије у трезорима, 22. новембра 1941, заједно са своје троје деце: Оливером, Надом и Владом.

РАДОВАНОВИЋ Радована СЛОБОДАН, рођен у Горњој Добрињи, 1908. године, опанчарски радник, борац Ужичког НОП одреда, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941.

СИМИЋ Василија ЖИВОРАД, рођен у селу Чубри код Ражња, 1914. године, столарски радник, комесар чете у 14. бригади 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Горњој Добрињи, 24. новембра 1944.

СОФРОНИЈЕВИЋ Вуја ГОЈКО, рођен у Горњој Добрињи, 1902. године, земљорадник, стрељали га Немци на Бубњу, код Ниша, 1941. године.

СРЕТИЋ Маринка МИЈ1УН, рођен у Горњој Добрињи, 1919. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23 дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Љубовије, 19. децембра 1944.

ЋЕБИЋ ПАЈКА, рођена у Лорету, 1906. године, домаћица. живела у Горњој Добрињи, погинула у Горњој Добрињи, приликом немачког ваздушног напада, 31. октобра 1944.

ЧАРАПИЋ Милије ДРАГУТИН, рођен у Горњој Добрињи, 23. маја 1924. године, земљорадник, борац 23. дивизије НОВЈ, погинуо код Целја, у Словенији, 31. децембра 1945.

ЧАРАПИЋ Миодрага ДРАГИША, рођен у Горњој Добрињи, 1923. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Љубовије, децембра 1944.

НАПОМЕНА:

ИЛИЋ Живка ОСТОЈА и СОФРОНИЈЕВИЋ Вуја ГОЈКО, пре рата су били осуђени на временске казне, које су издржавали у Нишу. После окупације земље, Немци су их извели из затвора и стрељали на брду Бубањ, код Ниша.

Г О Р О Б И Љ Е

АНЂЕЛИЋ Младена ЗДРАВКО, рођен у Горобиљу, 15. септембра 1889. године, земљорадник, ухватили а Бугари и отерали у логор на Бањицу, где је стрељан, 1. октобра 1943.

БАБИЋ Гаврила МИЛАН, рођен у Горобиљу, 26. септембра 1889. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањицу, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

БАБИЋ Милисава СРЕТЕН, рођен у Горобиљу, 2. јануара 1892. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањицу, где је стрељан, 1. октобра 1943.

БАБИЋ Петра РАДОВАН, рођен у Горобиљу, 6. јула 1909. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањицу, где је стрељан, 1. октобра 1943.

БАБИЋ Будимира В0ЈИСЈ1АВ, рођен у Горобиљу, 21. јануара 1923. године, земљорадник, несрећним случајем погинуо у Горобиљу, 8. септембра 1941.

БАРАЈ1ИЋ Ч. МАТИЈЕ, рођен у Вирову, 17. децембра 1909. године, земљорадник, борац Драгачевског батаљона, погинуо у борби против Немаца, у Горобиљу, 20. септембра 1941.

БАБИЋ БОЖИДАР БОШКО, рођен у Горобиљу, 1910. године, земљорадник, сарадник НОП-а, хапшен и прогањан од четника, и, на крају, отеран на присилан рад, у рудник Расна, где је несрећним случајем погинуо, 19. октобра 1942.

БЈЕЈ1ИЧИЋ Здравка СРЕЋКО, рођен у Горобиљу, 7. фебруара 1920. године, трговачки помоћник, борац 1. пожешке чете, члан КПЈ, ухватили га Немци и интернирали у логор у Француску, где му се губи траг.

БОГИЋЕВИЋ Димитрија ЖИВОРАД, рођен у Горобиљу, 23. маја 1910. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Дахау, 1944. године.

БОГИЋЕВИЋ Живка САВКА, рођена у Горобиљу, 2. новембра 1914. године, домаћица, убили је Немци у Горобиљу, 20. септембра 1941.

ВАРНИЧИЋ Арсенија ДРАГОСЛАВ, рођен у Горобиљу, 14. октобра 1909. године, земљорадник, борац Пожешке чете, отеран у логор на Бањици, а затим у Норвешку, где је стрељан, 3. јануара 1943. године.

ВАРНИЧИЋ Павића МИЛОМИР, рођен у Горобиљу, 13. августа 1924. године, земљорадник, борац 1. батаљона 5. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Босанске Крупе, 23. априла 1945.

ВАРНИЧИЋ Милојка СТАНИЦА, рођена у Пријановићима, 12. фебруара 1896. године, домаћица, живела у Горобиљу, сарадник НОП-а, четници је на зверски начин заклали у Горобиљу, 30. марта 1943.

ВАСИЉЕВИЋ Недељка МИЛАН, рођен у Горобиљу, 5. јануара 1913. године, земљорадник, водник у Пожешкој чети, хапшен и злостављан од четника, умро у Горобиљу за време рата, од последица физичког мучења.

ВИДИЋ Р. МИТАР, рођен у Горобиљу, 9. новембра 1921. године, ученик учитељске школе, борац 6. источнобосанске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Брчког, почетком 1945.

ВУЈОВИЋ С. МИЛОСАВ, рођен у Штедиму код Никшића, 30. октобра 1909. године, судија, члан КПЈ, командир чете у Ариљском батаљону, тешко рањен у борби против Немаца у Горобиљу, и од задобијених раиа умро у болници у Ивањици, 22. септембра 1941.

ГАВРИЛОВИЋ Војина МИЛОЈЕ, рођен у Горобиљу, 18. априла 1898. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ГАВРИЛОВИЋ Владимира ЈОВАН, рођен у Горобиљу, 23. јуна 1904. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Јеремије МЛАДЕН, рођен у Горобиљу, 6. фебруара 1896. године, земљорадник, сарадник НОП-а, стрељан у Пожеги, 10. децембра 1941.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Јеремије ОБРЕН, рођен у Горобиљу, 9. октобра 1889. године, земљорадник, припадник партизанске страже, стрељан у Пожеги, 13. децембра 1941.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Обрена ДЕСИМИР, рођен у Горобиљу, 8. октобра 1905. године, земљорадник, борац Пожешке чете, стрељан у Пожеги, 13. децембра 1941.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Обрена МИЛУТИН, рођен у Горобиљу, 14. октобра 1912. године, молерски радник, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете, стрељан у Пожеги, 13. децембра 1941.

ДРАГОВИЋ О. РАДОЈКО, рођен у Богојевићима, 15. септембра 1909. године, борац Ариљске чете, несрећним случајем погинуо у Горобиљу, 30. септембра 1941.

ЖУНИЋ Милоша РАДОЈКО, рођен у Горобиљу, 17. јула 1918. године, студент медицине, кандидат за члана КПЈ, партизански борац, ухватили га четници и стрељали у Горобиљу, 23. октобра 1941.

ЗЕЧЕВИЋ Милића МИЛУН, рођен у Горобиљу, 21. октобра 1916. године, земљорадник, члан КПЈ, борац Пожешке чете, затим заменик политичког комесара чете у 1. батаљону 2. пролетерске бригаде, умро 13. јуна 1943. године од рана задобијених на Кошуру.

ИЛИЋ Новице СТОЈАН, рођен у Горобиљу, 6. јануара 1905. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ИЛИЋ Радојице МИЛОШ, рођен у Горобиљу, 27. априла 1898. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали, а по том обесили у Пожеги, 11. маја 1941.

ЈАКОВЉЕВИЋ Драгомира ДРАГОЈЕ РАШО, рођен у Горобиљу, 1. октобра 1909. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен у току рата.

ЈАКОВЉЕВИЋ Илије ВОЈИСЛАВ, рођен у Горобиљу, 15. марта 1923. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен у току рата.

ЈЕВЕРИЧИЋ Прокопија САВО, рођен у Горобиљу, 14. јануара 1915. године, земљорадник, борац НОВЈ, разболео се у рату и умро на лечењу на Бледу, 1945. године.

КОВАЧЕВИЋ Петка ЉУБИВОЈЕ, рођен у Горобиљу, 12. новембра 1920. године, шофер, борац Пожешке чете, заробљен и спроведен у логор на Бањици, а затим интерниран у Немачку, где је умро у логору, 28. септембра 1943.

КОЛАРЕВИЋ Р. ДУШАН, рођен у Горобиљу, 1922. године, земљорадник, несрећним случајем рањен од мине заостале из рата, и од последица рањавања умро у болници у Ужицу, 10. маја 1943.

ЛУКОВИЋ Вуксана ПАВЛЕ, рођен у Миросаљцима, 30. јуна 1922. године, земљорадник, борац 4. санџачке бригаде, ухватили га четници и на зверски начин заклали у Горобиљу, 21. октобра 1944.

МАРИЧИЋ Милана САВО, рођен у Горобиљу, 14. јануара 1899. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробили га Немци и отерали у Немачку, погинуо у логору приликом ваздушног напада.

МАРИЧИЋ Новице МИЛЕНКО, рођен у Горобиљу, 11. фебруара 1914. године, земљорадник, борац 2. батаљона 5. црногорске бригаде, рањен у борби против Немаца и од задобијених рана, умро у болници у Сарајеву, 21. априла 1945.

МАРКОВИЋ Мирка ДРАГОМИР, рођен у Горобиљу, 9. августа 1905. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

МАТИЋЕВИЋ Дмитра РАТОМИР РАТКО, рођен у Горобиљу, 3. септембра 1914. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен у току рата.

МАТИЋЕВИЋ Веселина ДЕСИМИР, рођен у Горобиљу, 9. августа 1905. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и предали Немцима, стрељан у Ваљеву, новембра 1941.

МАТИЋЕВИЋ Добросава СТЕВАН, рођен у Горобиљу, 10. априла 1921. године, земљорадник, борац 2. батаљона 5. бригаде, погинуо у борби против Немаца на Генералском Столу, 1. маја 1945.

МИЛОВАНОВИЋ Крсте МИЛОМИР, рођен у Горобиљу, 27. октобра 1906. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

МИЋОВИЋ Мића ДРАГУТИН, рођен у Горобиљу, 26. септембра 1913. године, земљорадник, борац 1. батаљона 3. крајишке бригаде, погинуо у борби против Немаца на Сремском фронту, 12. априла 1945.

НЕДЕЉКОВИЋ О. МИЛИЋ, рођен у Ступчевићима, 1924. године, земљорадник, борац 4. санџачке бригаде, погинуо у борби против четника у Горобиљу, 14. октобра 1944.

НЕОРИЧИЋ Војимира БОШКО, рођен у Горобиљу, 1925. године, земљорадник, борац НОВЈ, несрећним случајем погинуо у Пожеги, 15. маја 1945.

НОВАКОВИЋ Драгољуба ЂОРЂЕ, рођен у Београду, 1930. године, несрећним случајем погинуо у Горобиљу, 18. маја 1941.

ОБРАДОВИЋ Филипа СЛАВКО, рођен у Горобиљу, 1924. године, земљорадник, борац НОВЈ, од последица рата умро на опоравку у Горобиљу, после рата.

ПАВЛОВИЋ Глиша СТАНКО, рођен у Горобиљу, 23. марта 1907. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, стрељан у Пожеги, 13. децембра 1941. године.

ПАВЛОВИЋ СТАНИМИР, рођен у Горобиљу, 1941. године, несрећним случајем погинуо 5. јуна 1944, у Горобиљу, од бомбе заостале из рата.

ПАВЛОВИЋ Срећка МИЛОМИР, рођен у Горобиљу, 1935. године, несрећним случајем погинуо 5. јуна 1944, у Горобиљу, од бомбе заостале из рата.

ПАЈОВИЋ Павла МИЈ1Е, рођен у Горобиљу, 27. јануара 1919. године, ташнерски радник, борац 19. бригаде 25. српске дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Градачцу, априла 1945.

ПЕТРОВИЋ Богољуба ДОБРИВОЈЕ, рођен у Горобиљу, 8. фебруара 1926. године, земљорадник, борац 3. батаљона 5. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Генералском Столу, 30. априла 1945.

ПЕТРОВИЋ Милинка ПАВЈ1Е, рођен у Горобиљу, 1903. године, земљорадник, ухватили га четници и стрељали у Сврачкову, 3. јануара 1944.

РАДИВОЈЕВИЋ Милана МИЈ1ИЈАН, рођен у Горобиљу, 7. децембра 1920. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, спроведен у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку, страдао у логору, октобра 1942.

РАДИЋ Бранислава РАТКО, рођен у Горобиљу, 1923. године, земљорадник, борац НОВЈ, од последица рата умро у Горобиљу, по завршетку рата.

РОСИЋ А. МИЈ1ИЈАНКО, рођен у Вранама, 1921. године, земљорадник, члан СКОЈ-а, борац Аршмже чете, погинуо у борби против Немаца, у Горобиљу, 20. септембра 1941.

САРИЋ Јовића ДРАГОМИР, рођен у Горобиљу, 2. септембра 1906. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га Немци и стрељали на Златибору, децембра 1941.

СМИЉАНИЋ Милића МИЈ1УН, рођен у Горобиљу, 8. септембра 1920. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен, почетком 1945. године.

СТАМАТОВИЋ Светозара ГАВРИЛО, рођен у Сирогојну, 23. септембра 1899. године, учитељ, живео у Горобиљу, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

СТАНИЋ Средоја РАТОМИР, рођен у Горобиљу, 13. априла 1913. године, земљорадник, члан КПЈ, заменик командира 1. пожешке чете, несрећним случајем погинуо на Благаји, у Речицама, 8. августа 1941.

СТАНИЋ Љубомира Ј1УКИЈАН Ј1УКА, рођен у Горобиљу, 17. јула 1922. године, трговачки помоћник, члан КПЈ, борац 1. пожешке чете, затим пушкомитраљезац и њен командир у 1. батаљону 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Кошуру (Сутјеска), 5. јуна 1943.

СТАНИЋ Љубомира ДУШАН, рођен у Горобиљу, 6. августа 1920. године, земљорадник, члан СКОЈ-а, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници, отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку, где је стрељан у логору, 22. децембра 1942.

СТАНИЋ Владимира МИЛЕНКО, рођен у Горобиљу, 22. септембра 1909. године, земљорадник, кандидат за члана КПЈ, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника, у Глумчу, 2. новембра 1941.

СТАНИЋ Радомира БОЖИДАР БОЖО, рођен у Горобиљу, 25. децембра 1901. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Пожеги, 20. септембра 1941.

ТОМИЋ Јакова МАРКО, рођен у Горобиљу, 21. септембра 1914. године, обућарски радник, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

ТОМИЋ Јанка ВЛАСТИМИР, рођен у Горобиљу, 1923. године, земљорадник, припадник Народне милиције, рањен у *борРм* против четничких банди и, од задобијених рана, умро у болници у Ужицу, 30. јануара 1945.

ТОМИЋ Војислава МИХАЈИЛО, рођен у Горобиљу, 2. априла 1916. године, учитељ, командир противавионске одбране ослобођеног Ужица, ухватили га четници и стрељали у Пожеги, 11. децембра 1941.

ТОМИЋ Обрена ГВОЗДЕН, рођен у Горобиљу, 22. јуна 1921. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен, 1944. године.

ТОМИЋ Младена ОБРЕН, рођен у Горобиљу, 21. маја 1895. године, земљорадник, ухватили га Бугари и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ТОПАЛОВИЋ Миленка ДУШАН, рођен у Горобиљу, 14. јануара 1920. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, ухваћен и отеран у логор на Бањици, а потом интерниран у Норвешку, где је стрељан у логору, 22. децембра 1942.

ФИЛИПОВИЋ Милана МИЛУТИН, рођен у Церови, 25. маја 1926. године, земљорадник, борац 4. санџачке бригаде, погинуо у борби против четника, у Горобиљу, 16. октобра 1944.

ШЕНДЕКОВИЋ М. СВЕТОЛИК СВЕТО, рођен у Вирову, 5. фебруара 1911. године, столарски радник, члан КПЈ, борац Ариљске чете, погинуо у борби против Немаца, у Горобиљу, 20. септембра 1941.

ГУГАЉ

АНДРИЋ СРЕЋКО, рођен у Гугљу, земљорадник, убили га љотићевци, 21. јула 1943.

ДОСТАНИЋ ЉУБИСАВ, рођен у Гугљу, 1924. године, земљорадник, Немци га приликом повлачења отерали у логор у Вишеград, где је, због тешких услова живота умро, јануара 1945.

ЈЕВТОВИЋ Ђорђа ДРАГОСЛАВ, рођен у Гугљу, 19. августа 1905. године, борац 19. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, децембра 1944.

МАКСИМОВИЋ — МАЋИЋ Будимира ЈУЛКА, рођена у Гугљу, 1917. године, домаћица, живела у Дљину, сарадник НОП-а, четници је на зверски начин заклали у Дљину, септембра 1944.

МАКСИМОВИЋ Будимира ПАНТЕЛИЈА, рођен у Гугљу, 23. априла 1921. године, земљорадник, борац Пожешке чете, четници га стрељали у Гојној Гори, 2. јуна 1943. године.

МАРКОВИЋ ТОМИСЛАВ, рођен у Гугљу, 1931. године, несрећним случајем погинуо у Гугљу, 12. јуна 1945, од бомбе заостале из рата.

МАРКОВИЋ Миленка БРАНКО, рођен у Гугљу, 7. августа 1940. године, несрећним случајем погинуо 16. априла 1947, у Гугљу, од бомбе заостале из рата.

МАРКОВИЋ Александра ФИЛИП, рођен у Гугљу, 1934. године, ученик, несрећним случајем погинуо 1. фебруара 1945, у Гугљу, од бомбе заостале из рата.

МАРКОВИЋ Обрада САВО, рођен у Гугљу 1905. године, земљорадник, борац Пожешке чете, од задобијених рана у борби против четника умро у болници у Ужицу, 7. октобра 1941.

НИКОЛИЋ Влајисава ИЛИНКА, рођена у Гугљу, 10. септембра 1925. године, домаћица, сарадник НОП-а, четници је на зверски начин убили 1943. године, у Ужицу, где се од њих скривала.

НИКОЛИЋ Влајисава СРЕЋКО, рођен у Гугљу 1920. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Табановићима, 8. децембра 1941.

1

НИКОЈШЋ Сава ВЛАЈИСАВ, рођен у Гугљу, 1885. године, земљорадник, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Пожеги, 10. децембра 1941.

НИКОЛИЋ Николе МИЛКА, рођена у Гугљу, 13. марта 1927. године, домаћица, убили је љотићевци на жетви, 21. јула 1943.

НИКОЛИЋ Ђура САВО, рођен у Гугљу, 14. јула 1926. године, земљорадник, убили га љотићевци на жетви, у Гугљу, 21. јула 1943.

НИКОЛИЋ Добросава МИЛУН, рођен у Гугљу, 1910. године, земљорадник, убили га љотићевци у Гугљу, на жетви, 21. јула 1943.

ПРОКОПИЈЕВИЋ Радоја СТОЈАН, рођен у Гугљу, 13. маја 1897. године, земљорадник, приликом повлачења, Немци га отерали у логор у Вишеград; због тешких услова живота у логору, умро јануара 1945.

РАДОВАНОВИЋ Томе МИРОСЛАВ, рођен у Гугљу, 1921. године, шофер, борац Пожешке чете, затим Друге пролетерске бригаде; погинуо у борби против Немаца, у Благају код Купреса, 12. августа 1942.

ТОДОРОВИЋ Тодора РАДЕНКО, рођен у Гугљу, 5 септембра 1909. године, кројачки радник, живео у Београду, сарадник НОП-а, злостављан од непријатеља, од ратних последица умро у болници у Београду, 5. марта 1945.

Д О Њ А Д О Б Р И Њ А

ЂОРЂЕВИЋ Богомира МИРОСЛАВ, рођен у селу Орешцу код Књажевца, 1923. године, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Доњој Добрињи, новембра 1944.

ИЛИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Доњој Добрињи, 1924. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га љотићевци и затворили у Пожеги, затим у Чачку, где су га стрељали, 23. октобра 1943.

ЈАНКОВИЋ Саве ДРАГУТИН, рођен у селу Мађеру, 1925. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Доњој Добрињи, 23. новембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Јована МИЛАН, рођен у Доњој Добрињи, 1912. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, где је погинуо приликом ваздушног напада.

К0Ј1АРЕВИЋ Милосава МИЛОМИР, рођен у Доњој Добрињи, 1904. године, службеник, живео у Београду, погинуо приликом ваздушног напада, 6. априла 1941.

МИШИЋ Драгољуба ЖИВОЈИН, рођен у Рујишту код Бољевца, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Доњој Добрињи, 23. новембра 1944.

ПАВЛОВИЋ Игњата МИОДРАГ, рођен у Књажевцу, 1919. године, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Доњој Добрињи, новембра 1944.

СИБИНОВИЋ Живана БОЖИДАР, рођен у Рујишту код Бољевца, 1924. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Доњој Добрињи, 23. новембра 1944.

СТЕВАНОВИЋ СТАНИМИР, рођен у Доњој Добрињи, 1916. године, опанчарски радник, живео у Краљеву, стрељали га Немци у Краљеву, октобра 1941.

СТЕВАНОВИЋ Драгоја ЉУБИВОЈЕ, рођен у Доњој Добрињи, 1912. године, воскарски радник, живео у Краљеву, стрељали га Немци у Краљеву, октобра 1941.

СТОЈАНОВИЋ Томе СВЕТОЗАР, рођен у Књажевцу, 1923. године, борац 7. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Доњој Добрињи, новембра 1944.

СТОЈАНОВИЋ Марјана ЈОВАНКА, рођена 1900. године, домаћица, погинула у току борби у Доњој Добрињи, 2. децембра 1944.

СТОЈЧИЋ Величка М0МЧИЛО, рођен у Доњој Добрињи, 15. септембра 1920. године, радник, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Тузле, 26. јула 1943.

Д Р А Ж И Н О В И Ћ И

БОЈАНИЋ Живка РАДОСАВ, рођен у Дражиновићима, 1912. године, земљорадник, припадник Народне милиције, несрећним случајем рањен, и од задобијених рана умро у болници у Ужицу, 12. априла 1945. године.

ВУЧИЋЕВИЋ Добривоја МИЛЕТА, рођен у Дражиновићима, 1921. године, грађевински радник, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против четника, у Кокином Броду, 25. децембра 1941.

ВУЧИЋЕВИЋ Обрада РАД0JJ1Е, рођен у Дражиновићима, 1921. године, земљорадник, борац 9. бригаде 3. дивизије, рањен у борби против Немаца код Босанске Крупе, и од задобијених рана умро у болници у Сарајеву, 22. маја 1945.

ВУЧИЋЕВИЋ Велимира ДОБРИВОЈЕ, рођен у Дражиновићима, 13. јула 1902. године, земљорадник, злостављан од четника и, услед тога, умро у Дражиновићима, 10. јула 1943.

ЈОКОВИЋ Миљка МИЛОВАН, рођен у Дражиновићима, 1906. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, погинуо у борби против Немаца, код Лапова, 9. априла 1941.

ЛУЧИЋ Предрага МИЈО, рођен у Дражиновићима, 1932. године, ученик, несрећним случајем погинуо у Дражиновићима, 20. октобра 1944, од бомбе заостале из рата.

МАЛИШИЋ Станимира МИЛОРАД, рођен у Дражиновићима, 1924. године, земљорадник, борац, несрећним случајем погинуо код Лапова, 29. августа 1945.

МАРКОВИЋ Сретена МИЛОСАВ, рођен у Дражиновићима, 1924. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Дуге Ресе, 30. априла 1945.

МИЛОШЕВИЋ Стевана РАДЕНКО, рођен у Дражиновићима, 1914. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, од задобијених рана у борби против Немаца, код Босанске Крупе, умро у болници у Санском Мосту, 26. априла 1945.

САВИЋ Вукадина МОМЧИЛО, рођен у Дражиновићима, 1924. године, земљорадник, убили га четници у Душковцима, 21. августа 1943.

СТЈЕПАНИЋ Стевана РАДОМИР, рођен у Дражиновићима. 1923. године, земљорадник, борац 4. батаљона 5. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Перишића Зиду код Босанске Крупе, 23. априла 1945.

Д Р У Ж Е Т И Ћ И

БАБИЋ Мирка ДОБРИВОЈЕ, рођен у Дружетићима, 1898. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ВЛАШКОВИЋ Радована СТОЈАН, рођен у Дружетићима, 1893. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ВУКОВИЋ Милосава ВЕСЕЈ1ИН, рођен у Дружетићима, 1923 године, земљорадник, борац, секретар Среског комитета СКОЈ-а у Пожеги, погинуо од остатака четничких банди у Дружетићима, 10. марта 1945.

ВУКОВИЋ Никифора ВЈ1АСТИМИР, рођен у Дружетићима, 1897. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Станише ДРАГОМИР, рођен у Дружетићима, 1893. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Цмиљка ЉУБИСАВ, рођен у Дружетићима, 1895. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га четници и стрељали у Великој Јежевици, 20. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Драгослава МИЈ1ЕНКО, рођен у Дражиновићима, 1897. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Добросава МИЛОЉУБ, рођен у Дружетићима, 1924. године, земљорадник, борац Љубићког батаљона, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, и стрељали 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Драгомира МИЈ1УН, рођен у Дружетићима, 1924. године, земљорадник, члан СКОЈ-а, борац, затим припадник сеоске милиције, ухватили га четници и заклали на Дичини, у ноћи између 16. и 17. септембра 1945.

ВУКОВИЋ Миленка МИОДРАГ, рођен у Дружетићима, 1924. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Добросава РАДИША, рођен у Дружетићима, 1910. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Вучића РАДОЈЕ, рођен у Дружетићима, 1898. године, земљорадник, ухватили га Немци отерали у логор на Бањици и стрељали 25. септембра 1943.

ВУКОВИЋ Драгослава СТОЈАДИН, рођен у Дружетићима, 1899. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

ВУЛИЋЕВИЋ — МИНИЋ Филипа ЉУБИЦА, рођена у Пријевору, 1915. године, кројачка радница, живела у Каменици, радница партизанске радионице војне опреме, ухватили је четници и стрељали у Јежевици, 24. августа 1944.

ГАЈОВИЋ Љубомира ПЕТАР, рођен у Дружетићима, 1903. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици, и стрељали, 1. октобра 1943.

ГАЈОВИЋ Петра ПЕТКО, рођен у Дружетићима, 1924. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Дружетићима, 15. јула 1943.

ЂУРЂИЋ Риста ДОБРИВОЈЕ, рођен у Дружетићима, 1904. године, кафеџија, живео у Чачку, ухватили га Немци и стрељали у Чачку, 5. октобра 1943.

ЂУРЂИЋ Панта СВЕТОМИР, рођен у Дружетићима, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ЈАКОВЉЕВИЋ Драгутина ЉУБИВОЈЕ ЉУБИСАВ, рођен у Дружетићима, 1903. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ЈАКОВЉЕВИЋ Милијана МИЛОЉУБ, рођен у Дружетићима, 1930. године, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

ЈЕВТОВИЋ Рајка ВЛАСТИМИР, рођен у Дружетићима, 1901. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 25. септембра 1943.

ЈЕЛИЋ Милуна ДРАГИША, рођен у Дружетићима, 1912. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 1. октобра 1943.

КРУНИЋ Јована ВЛАДИСЛАВ, рођен у Дружетићима, 1895. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

КРУНИЋ Милића НОВКО, рођен у Дружетићима, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

МАРЈАНОВИЋ Лазара МИЛУН, рођен у Дружетићима, 1900. године, живео у Прањанима, ковач, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у логор у Немачку, где је умро 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Миљка ВЛАДИСЛАВ, рођен у Дружетићима, 1883. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Радисава МИЈ1ЕТА, рођен у Дружетићима, 1923. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 1. октобра 1943.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Здравка МИЛОЉУБ, рођен у Дружетићима, 1923. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

МИЋОВИЋ Сима ГЛИГОРИЈЕ, рођен у Дружетићима, 1897. године, земљорадник, носилац „Албанске споменице", ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

МИЋОВИЋ Александра ЗАХАРИЈЕ, рођен у Дружетићима, 1922. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

НЕДИЋ Рајка МИЛОШ, рођен у Рутошима, 1925. године, ученик гимназије, живео у Дружетићима, ухватили га Немци л отерали у логор на Бањици и сгрељали, 25. септембра 1943.

НЕДИЋ Јанка РАЈКО, рођен у Негбини, 1901. године, свештеник, живео у Дружетићима, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га -стрељали, 25. септембра 1943.

ОБРАДОВИЋ Бранимира ЉУБИВОЈЕ, рођен у Дружетићима, 1920. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде, погинуо у борби против непријатеља, код Тузле, 25. марта 1945.

ОБРАДОВИЋ Миљка ОБРАД, рођен у Дружетићима, 1892. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 1. октобра 1943.

ОБРАДОВИЋ Аксентија СТАНИМИР, рођен у Дружетићима, 1906. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943. године.

ПЕТРОВИЋ Миленка ВАСИЛИЈЕ, рођен у Дружетићима, 1892. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

ПЕТРОВИЋ Војина ВЕСКО, рођен у Дружетићима, 1925. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде, погинуо у борби против непријатеља код Бијељине, јануара 1945.

ПЕТРОВИЋ Светозара ДРАГАН, рођен у Дружетићима, 1905. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

ПЕТРОВИЋ Радојка МИЈ1ЕТА, рођен у Дружетићима, 1927. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943. године.

ПЕТРОВИЋ Миленка МИЛОШ, рођен у Дружетићима, 1912. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Дружетићима, 12. јула 1943.

РАЈЧЕВИЋ Војина ВЛАДИМИР, рођен у Дружетићима, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

РАЈЧЕВИЋ Милорада ВАСИЛИЈЕ, рођен у Дружетићима. 1919. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

РАЈЧЕВИЋ Светозара ДРАГАН, рођен у Дружетићима 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

РАЈЧЕВИЋ Светозара ЖИВОРАД, рођен у Дружетићима, 1920. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

РАЈЧЕВИЋ Јелесија МИЛОШ, рођен у Дружетићима, 1882. године, кафеџија, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

СИМОВИЋ Миленка БОШКО, рођен у Дружетићима, 1925. године, земљорадник, борац 15. мајевичке бригаде, погинуо у борби против непријатеља, код Зворника, децембра 1944.

СИМОВИЋ Владислава МИЛЕНКО, рођен у Дружетићима, 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

СИМОВИЋ Божидара МИЛУТИН, рођен у Дружетићима, 1907. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

СТАНОЈЕВИЋ Риста ВОЈИН, рођен у Дружетићима, 1870. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 25. септембра 1943.

СТОЈАНОВИЋ Велимира ДРАГОМИР, рођен у Дружетићима, 1895. године, земљорадник, ухватили га Немци, отерали у логор на Бањици и стрељали, 1. октобра 1943.

СТОЈАНОВИЋ Велимира МИЈ1ИЈА, рођен у Дружетићима, 1892. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици и стрељали, 25. септембра 1943.

ЧАРДАЧАНИН Веселина ДРАГОЉУБ, рођен у Дружетићима, 1913. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 25. септембра 1943.

ЧАРДАЧАНИН Веселина МИЛОМИР, рођен у Дружетићима, 1905. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали у логор на Бањици, где су га стрељали, 1. октобра 1943.

ЧОЈТОВИЋ Драгољуба ЉУБИНКА, рођена у Дружетићима, 1922. године, домаћица, ухватили је Немци и стрељали у Богданици, 27. септембра 1943.

Д У Ш К О В Ц И

АНДРИЋ Винке МОМИР, рођен у Душковцима, службеник, живео у Новом Саду, погинуо приликом експлозије у Смедереву, 5. јуна 1941.

АДАМОВИЋ Радомира РАДОЈКО, рођен у Врнчанима, 1925. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухваћен од непријатеља и стрељан у Душковцима, 5. октобра 1943.

АДАМОВИЋ Милосава РАДОМИР, рођен у Врнчанима, 1898. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухваћен сд непријатеља и стрељан у Душковцима, 5. октобра 1943.

ВАРАГИЋ Остоје ДРАГОЉУБ, рођен у Душковцима, 1923. године, земљорадник, борац 9. српске бригаде 23. ударне дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Миоковцима, 5. децембра 1944

КЉАЈИЋ БОГДАН, рођен у Српским Моравци1у1а, курир НОВЈ, ухватили га четници и стрељали у Душковцима, 6. маја 1944.

ОРБОВИЋ ТРИПКО, рођен у селу Сомина у Црној Гори, радник, члан КПЈ, командир чете Тамнавског НОП одреда, ухваћен од непријатеља и стрељан у Душковцима, априла 1942.

ТОМОВИЋ Обрада СРЕТЕН, рођен у Коштунићима, 1917. године, земљорадник, члан КПЈ, борац Таковског батаљона, четници га стрељали у Душковцима, 5. децембра 1941.

ФИЈ1ИПОВИЋ Велимира МИЛОШ, рођен у Душковцима, 1922. године, земљорадник, убили га четници на зверски начин у Душковцима, 1. априла 1944.

ФИЛИПОВИЋ Илинке МИЛОРАД, рођен у Душковцима 7. марта 1919. године, трговачки помоћник, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Душковцима, 6. маја 1944.

ФИЛИПОВИЋ Тихомира БОГИЋ, рођен у Душковцима, 15. фебруара 1915. године, столарски радник, стрељали га четници у Душковцима, 17. маја 1944.

ФИЛИПОВИЋ Тихомира МИЛУТИН, рођен у Душковцима, 1905. године, земљорадник, стрељали га четници у Душковцима, 17. маја 1944. године.

ФИЛИПОВИЋ Глигорија СЛОБОДАН, рођен у Душковцима, 1922. године, земљорадник, борац 2. чете Саобраћајног одељења 2. армије, умро на лечењу у Бањи Ковиљачи, марта 1945.

ЦИЦОВИЋ Владислава ЈЕЛКА, рођена у Душковцима, домаћица, борац 23. ударне дивизије, погинула у борби против непријатеља код Марибора, крајем рата.

ЦИЦОВИЋ Рафајила МИЛОМИР, рођен у Душковцима, 1893. године, земљорадник, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

З А С Е Љ Е

БОГДАНОВИЋ Мирка ВЛАДИМИР, рођен у Засељу, 1918. године, земљорадник, борац 2. допунског батаљона 2. армије, умро од последица рата у болници, 19. августа 1945.

ВУЈКИЋ Анте РАДОВАН, рођен 1927. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Засељу, 6. децембра 1944.

ЂОЛИЋ Милоја МИЛОШ, рођен у Засељу, 1923. године, земљорадник, борац 3. батаљона 5. пролетерске бригаде, погинуо У борби против Немаца, код Дуге Ресе, 3. маја 1945.

ИЛИЋ Милића МИЛОВАН, рођен у Засељу, 1926. године, земљорадник, борац 1. батаљона 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на Генералском Столу, 5. маја 1945.

ЗЕЛЕНОВИЋ Митра ЗАГОРКА, рођена у Засељу, 22. септембра 1915. године, домаћица, борац НОВЈ, погинула у селу Грачаница, под Мајевицом, 16. фебруара 1945. године.

ЈОВАНОВИЋ Новице МИЉКО, рођен у Засељу, 1923. годи-
не- Земљорадник, убили га Немци у Засељу, 28. новембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Новице МАТИЈЕ, рођен у Засељу, 1926. године, земљорадник, убили га Немци у Засељу, 28. новембра 1944.

МАКСИМОВИЋ Војислава ДЕСИМИР, рођен у Засељу, 1923. године, земљорадник, као водич партизана за време борбе погинуо од Немаца у Засељу, 28. новембра 1944.

МАКСИМОВИЋ Петра ВОЈИСЛАВ, рођен у Засељу, 1892. године, земљорадник, стрељали га Немци, као таоца, у Чачку, октобра 1942.

МАРКОВИЋ Ратка БРАНКО, рођен у Засељу, 1926. године, земљорадник, стрељали га Немци на Буковима, јула 1941.

МАРКОВИЋ Петра ЂОРЂЕ, рођен у Засељу, 1882. године, земљорадник, као водич партизана за време борбе погинуо од Немаца у Заеељу, 28. новембра 1944.

МАРКОВИЋ Ђорђа ВУКОМАН, рођен у Засељу, 1918. године, земљорадник, стрељали га Немци у Ужицу, 20. јула 1941.

МАРКОВИЋ Радомира БРАНИСЛАВ, рођен 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Засељу, 30. новембра 1944.

МАРИНКОВИЋ Гаврила ТИХОМИР, рођен у селу Читлуку код Соко Бање, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 20. новембра 1944.

МИЛИВОЈЕВИЋ Љубомира ДРАГОМИР, рођен у Врелима код Алексинца, 1914. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 30. новембра 1944.

МИЛОВИЋ Луке РАДОСАВ, рођен у Витошевцу код Ражња, 1923. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Заеељу, 19. новембра 1944.

МИЛОЈКОВИЋ Драгутина РАДОСАВ, рођен у селу Четки код Ражња, 1926. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 24. новембра 1944.

МИЛОВАНОВИЋ МИЛОВАН, рођен у Мокрој Гори, 1921. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 24. новембра 1944.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Обрена МИЛОВАН, рођен у Засељу, 1909. године, земљорадник, стрељали га Немци на Буковима, јула 1941.

МИЛОСАВЉЕВИЋ ИЈ1ИЈА, рођен у Ћуприји, 1922. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 28. новембра 1944.

МИТИЋ К. РАДОМИР, рођен у Горњем Комрену код Ниша, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 28. новембра 1944.

МИХАЈЛОВИЋ Р. САВА, рођен у Батинцу, 1922. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 25. новембра 1944.

НЕНАДИЋ Рафајила НЕНАД, рођен у Засељу, 1905. године, земљорадник, стрељали га Немци у Нишу, 5. марта 1942.

НИКОЈ1ИЋ Недељка БЈ1АГОЈЕ, рођен у Засељу, 1902. године, земљорадник, сарадник НОП-а, стрељали га Немци у Засељу, 15. новембра 1944.

НИКОЈ1ИЋ Тихомира НИКОЈ1А, рођен у селу Богдинцу код Соко Бање, 1923. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 28. новембра 1944.

ПЕТРОВИЋ Чедомира ПЕТАР, рођен у селу Левовику код Соко Бање, 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 1. децембра 1944.

РАКИЋ БЛАГОЈЕ, рођен у Засељу, пекарски радник, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

РАКИЋ Танасија ЧЕДОМИР, рођен у Засељу, 1913. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, страдао у логору, 19. априла 1945.

СПАСИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен у Батинцу, 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 27. новембра 1944.

СТАМЕНКОВИЋ Драгољуба КОСТА, рођен 1925. године у Сеселцу код Соко Бање, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 24. новембра 1944.

СТАНОЈЕВИЋ Р. МИЛОСАВ, рођен у селу Смилевцу код Ражња, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 23. новембра 1944.

СТЕФАНОВИЋ Љубомира ВИТОМИР, рођен у Сеселцу код Соко Бање, 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 23. новембра 1944.

СТЕФАНОВИЋ Николе ЖИВОТА, рођен у Скорици, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 24. новембра 1944.

ТАНКОСИЋ Милуна МИЛОВАН, рођен у Засељу, 1925. године, земљорадник, борац 3. батаљона 9. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 3. маја 1945.

ТАНКОСИЋ Драгоја ПЕТАР, рођен у Засељу, 1927. године земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Дуге Ресе, 1. маја 1945.

ТЕШИЋ Косте ЂОРЂЕ, рођен у Засељу, 1911. године, земљорадник, стрељали га Немци у Нишу, 5. марта 1942.

ТЕШИЋ Радоја БЈ1АГОЈЕ, рођен у Засељу, 1913. године, земљорадник, стрељали га Немци у Нишу, 5. марта 1942.

ТЕШИЋ Косте МИЛОРАД, рођен у Засељу, 1913. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, умро у логору Санд Бостен у Немачкој, 1942. године.

ТАНКОСИЋ Добросава МИЛИЈА, рођен у Засељу, 1909. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, погинуо у Хамбургу, 28. јуна 1943, приликом ваздушног напада.

ПЕТКОВИЋ Драгомира ВЛАДА, рођен 1926. године у Сеселцу код Соко Бање, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Засељу, 1. децембра 1944.

З Д Р А В Ч И Ћ И

ВЕРГОВИЋ М. МИРЈАНА, рођена у Здравчићима, 7. јула 1923. године, ученица учитељске школе, погинула у Ужицу, приликом експлозије у трезорима, 22. новембра 1941.

ВИДАКОВИЋ Миливоја МИЛУТИН, рођен у Здравчићима, 1924. године, живео у Краљеву, ученик гимназије, сарадник НОП-а, стрељан у Краљеву, октобра 1941.

ЖАРКОВИЋ Илије ЈОВАН, рођен у Црној Гори, 20. јула 1920. године, пољопривредни техничар, погинуо у Здравчићима, као припадник бивше југословенске војске, 16. априла 1941.

ЖИВКОВИЋ Н. МИЛИЈА, рођен у Здравчићима, 1911. године, радник партизанске фабрике оружја, погинуо приликом експлозије у трезорима у Ужицу, 22. новембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Велисава МИЈ1УТИН, рођен у Здравчићима, 17. септембра 1920. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, стрељали га четници у Здравчићима, 12. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Велисава ВОЈИМИР, рођен у Здравчићима, 1927. године, земљорадник, погинуо несрећним случајем у Здравчићима, 23. маја 1945, од бомбе заостале из рата.

ЈОКСОВИЋ Миломира МИОДРАГ, рођен у Здравчићима, 7. фебруара 1922. године, ученик железничке школе у Нишу, члан КПЈ, борац у Сврљишком НОП одреду, заробљен у борби, стрељали га Немци на Бубњу код Ниша, 21. септембра 1942.

ЈОКСОВИЋ В. ЉУБИША, рођен у Здравчићима, 2. новембра 1916. године, земљорадник, борац, нестао у току прве непријатељске офанзиве.

КРЕЧКОВИЋ Миленка ДРАГОСЈ1АВ, рођен у Здравчићима, 1. марта 1922. године, браварски радник, члан КПЈ, борац Ужичког НОП одреда, заменик политичког комесара 2. чете, 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, рањен у борби против четника на Гату и од задобијених рана, умро у селу Изгори, 11. јуна 1942.

КРЕЧКОВИЋ Љубомира МИЛОРАД, рођен у Здравчићима, 10. марта 1914. године, апсолвент права, помоћник нишанџије на митраљезу у Пожешкој партизанској чети, заробили га четници и предали Немцима, стрељан у Ваљеву, 27. новембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Милије МИЈ1ИВОЈЕ, рођен у Здравчићима, 18. септембра 1925. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. црногорске дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Дуге Ресе, 7. маја 1945.

ПЕТРОВИЋ Петра МИЈ1УТИН, рођен у Добродолу, 1907. године, шофер, борац Ужичког НОП одреда, ухватили га четници, зверски мучили и потом стрељали у Здравчићима, 13. децембра 1941.

РАЦКОВИЋ Радисава БОЖИДАР, рођен у Здравчићима, 6. јануара 1922. године, подофицир бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, умро у логору 23. децембра 1944. године.

СИМАНОВИЋ Страјина РАДОСАВ, рођен у Здравчићима, 1. фебруара 1917. године, радник, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Здравчићима, 12. децембра 1941.

СОВРОВИЋ Добросава РАТОМИР, рођен у Здравчићима, 23. јануара 1917. године, земљорадник, злостављан од четника, и због тога умро у Здравчићима, 6. новембра 1941.

СПАСОЈЕВИЋ Петра МИЛЕНА, рођена у Здравчићима, 7. октобра 1922. године, ученица учитељске школе, члан КПЈ и члан Среског комитета СКОЈ-а за срез пожешки, борац 1. пожешке чете, заробили је четници и стрељали у селу Лопижама, код Нове Вароши, 5. фебруара 1942.

СПАСОЈЕВИЋ Милорада ДОБРИЛО, рођен у Здравчићима, 11. фебруара 1924. године, браварски радник, Немци га отерали у логор у Сарајево, где је умро, 20. фебруара 1945.

ТОДОРИЋ — ГАЧИЋ ПЛАНКА, рођена 1886. године, домаћица, погинула у Ужицу, приликом ваздушног напада, 23. новембра 1944.

ТОМИЋ Свела ДЕСИМИР, рођен у Здравчићима, 1904. године, болничар, настрадао од опекотина у ужичкој војној болници, при крају рата.

ТОМИЋ Косте ЗДРАВКО, рођен у Здравчићима, 1924. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, четници га стрељали у Здравчићима, 12. децембра 1941.

ЏИНОВИЋ Велимира ЉУБИНКО, рођен у Здравчићима, 10. априла 1922. године, подофицир бивше југословенске војске, борац Ужичког НОП одреда, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941.

ЏИНОВИЋ Велимира ДРАГАН, рођен у Здравчићима, 27. маја 1925. године, ученик учитељске школе, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

ШИБАЛИЋ В. МИЛОЈКО, рођен у Горјанима, 1910. године, земљорадник, погинуо у борби у Здравчићима, 2. новембра 1944.

ЈЕЛЕН-ДО

ВУКАДИНОВИЋ Милоја РАДОСАВ — РАДЕ, рођен у Јелен-Долу, 23. децембра 1912. године, пекарски радник, борац Ужичког НОП одреда, отеран у логор на Бањици одакле је интерниран у Норвешку и стрељан у логору, крајем 1942. године.

ЈОВАНОВИЋ К. РАДОСАВ — РАДЕ „СПИРИДОН", рођен у Јелен-Долу, 1911. године, обућарски радник, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

ЈОКИЋ В. БОРИВОЈЕ, рођен у Качеру, 1905. године, земљо радник, убили га четници у Јелен-Долу, 20. новембра 1941.

МАСЈ1АЋ Милуна МИЛОЈКО, рођен у Јелен-Долу, 12. фебруара 1923. године, матурант гимназије, члан КПЈ, борац Пожешке чете, затим 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Италијана, код Чајнича, 1. маја 1942.

ТИМОТИЈЕВИЋ Милете МОМЧИЛО, рођен у Јелен-Долу, 15. фебруара 1926. године, ученик, рањен приликом напада Бугара на воз у Овчар-Бањи и, од задобијених рана, умро у болници у Чачку, 8. октобра 1943.

ТИМОТИЈЕВИЋ Тимотија МАНОЈЛЕ, рођен у Јелен-Долу, 19. октобра 1888. године, земљорадник, симпатизер НОП-а, ухватили га четници и убили у Дљину, 26. априла 1943.

ТОЉИЋ Михајила МИЛАН, рођен у Чачку, 1928. године, ученик на занату, борац Чачанског НОП одреда, погинуо у борбч против непријатеља код Јелен-Дола, 29. новембра 1941.

ШТАВЉАНИН Адама ДРАГОМИРКА, рођена у Толишници, 1925. године, домаћица, ухватили је Бугари и убили у Јелен-Долу, 10. августа 1943.

К А Л Е Н И Ћ И

АЛЕКСИЋ Добросава ВЕСЕЛИН, рођен у Каленићима, 1923. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Дуге Ресе, маја 1945.

БОНЏУЛИЋ Радована ЉУБОМИР, рођен у Каленићима, 1921. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 6. маја 1945.

ВЕЉКОВИЋ Ј. РАДОМИР, рођен у Соко Бањи, 1913. године, берберски радник, борац 20. бригаде 45. дивизије, рањен у борби против Немаца, у Каленићима, од задобијених рана умро у Косјерићу, 29. новембра 1944.

ВУКАДИНОВИЋ МИРКО, рођен у Туларима, срез јабланички, заменик командира чете у 3. српској бригади 2. дивизије, погинуо у борби против непријатеља, у Каленићима, 28. априла 1944.

ВУЧИЋЕВИЋ Станимира ПЕТАР, рођен у Каленићима, 1925. године, земљорадник, припадник Народне милиције, несрећним случајем утопио се у Дрини по завршетку рата.

ДРАГУТИНОВИЋ Милосава ИВАН, рођен у Каленићима, 1925. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде 3. дивизије, рањен у борби против Немаца, на Кобиљој глави, од задобијених рана, умро у Трнову, код Сарајева, 16. априла 1945.

ЖИВАНОВИЋ Драгутина ВАСИЈШЈЕ, рођен у Реснику, код Соко Бање, 1917. године, земљорадник, борац 20. бригаде, 45. дивизије, погинуо у борби против' Немаца, у Каленићима, 6. децембра 1944.

ЈАКШИЋ Љ. МИЈ1АН, рођен у Каленићима, 1899. године, земљорадник, Немци га стрељали у Ужицу, 20. јула 1941.

ЈАКШИЋ В. МИРКО, рођен у Каленићима, 1900. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Ужицу, 20. јула 1941.

МАРКОВИЋ Добривоја МИЈ1АН, рођен у Каленићима, 1923. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца, на Генералском Столу, 30. априла 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ БРАНКО, рођен у Скорицама, 1921. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Каленићима, 6. децембра 1944.

НОЖИЦА МИЛИЦА — СЕКА, рођена 19. августа 1923. године, члан КПЈ и члан Окружног комитета СКОЈ-а у Ваљеву, борац 3. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, погинула у борби против непријатеља, у Каленићима, 28. априла 1944.

РИСТИЋ Драгољуба РАДАН, рођен у Малетини код Ражња, 1919. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, рањен у борби против Немаца, у Каленићима, од задобијених рана умро у болници у Косјерићу, 6. децембра 1944.

САВИЋ Драгутина САВА, рођен у Дугом Пољу код Соко Бање, 28. децембра 1912. године, борац НОВЈ, погинуо у борби против Немаца, у Каленићима, новембра 1944.

ФИЛИПОВИЋ Стаменка ЛАЗАР, рођен у Каленићима, 1938. године, погинуо за време борбе у Каленићима, 6. новембра 1944.

ФИЛИПОВИЋ Стаменка МИЛОМИР, рођен у Каленићима, 1934. године, ученик, ухватили га Бугари и убили у Каленићима, 25. августа 1944.

ФИЛИПОВИЋ Миленка ДРАГОЈЕ, рођен у Каленићима, 15. марта 1921. године, живео у Београду, борац Космајског НОП одреда погинуо у борби против' непријатеља у Белановици, 20. маја 1944.

ШТУЛОВИЋ Недељка ПАВЛЕ, рођен у Каленићима, 1916. године, припадник бивше југословенске војске, погинуо у борби против Немаца, у Дугој Пољани, 16. априла 1941.

ШТУЛОВИЋ Д. МИЛОШ, рођен у Каленићима, 1920. године, грађевински радник, жквео у Пониковици, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 9. маја 1942.

К А М Е Н И Ц А

ОСТОЈИЋ Уроша МИЛАН, рођен у Каменици, 1901. године. трговац, Немци га стрељали у Ужицу, 1941. године.

ОСТОЈИЋ Уроша МИОДРАГ, рођен у Каменици, 1903. године, земљорадник, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ОСТОЈИЋ Милана СЛОБОДАН, рођен у Каменици, 1925. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против непријатеља, код Брчког, марта 1945.

ПОЗНАНОВИЋ Марка МИЛИСАВ, рођен у Гостиници, 1895. године, живео у Каменици, кафеџија, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ПОЗНАНОВИЋ Милисава МИОДРАГ, рођен у Каменици, 1925. године, ученик гимназије, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ТОДОСИЈЕВИЋ Вилимана ЉУБИВОЈЕ, рођен у Горњој Добрињи, 1903. године, земљорадник, живео у Каменици, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан 26. децембра 1942.

Л О П А Ш

БОЈИЋ МИРОНИЈЕ, рођен у Лопашу, 1895. године, земљорадник, борац 23. дивизије, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

БОЈИЋ Ивка МИЛАН, рођен у Лопашу, 1898. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

БОЈИЋ Младена САВКО, рођен у Лопашу, 20. априла 1892. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

БУЛИЋ Николе ВЕСЕЛИН, рођен у Лопашу, 26. фебруара 1908. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца, код Краљева, 21. октобра 1941.

ГРКОВИЋ Миленка СВЕТИСЛАВ, рођен у Лопашу, 5. јануара 1914. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

ГРКОВИЋ ДРАГОМИР, рођен у Лопашу, 20. октобра 1878. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

ГРКОВИЋ Драгомира ГЕОРГИНА, рођена у Лопашу, 14. јуна 1925. године, домаћица, убили је Немци у Лопашу, 6. децембра 1944.

ГРКОВИЋ Чедомира БЛАГОЈЕ, рођен у Лопашу, 24. маја 1901. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

ЂОРЂЕВИЋ СВЕТОЗАР, рођен у Лопашу, 8. априла 1908. године, трговачки помоћник, борац Драгачевског батаљона, четници га на зверски начин заклали у Лопашу, 7. новембра 1942.

ЈОВАНОВИЋ Војислава СТРАЈИН, рођен у Лопашу, 21. априла 1903. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца, у Краљеву, 21. октобра 1944. године.

ЈАНКОВИЋ СТОЈКА, рођена у Лопашу, 16. новембра 1881. године, домаћица, убили је Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

ЉУБИЧИЋ П. ЖИВКА, рођена у Лопашу, 4. јануара 1901. године, домаћица, убили је Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

МИРЧЕТИЋ Радише МИЛЕНКО, рођен у Лопашу, 16. септембра 1924. године, ученик, борац 7. црногорске бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Стативама код Карловца, 5. маја 1945.

МИЈАЈЛОВИЋ Саве ПЕТАР, рођен у Лопашу, 14. априла 1899. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца, код Краљева, 21. октобра 1941.

МИЈАЈЛОВИЋ Милића ВОЈИМИР, рођен у Лопашу, 1923. године, бојаџија, борац Драгачевског батаљона, од последица рата умро у Лопашу, 2. децембра 1942.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Милана ЖИВОРАД, рођен у Лопашу, 30. јула 1920. године, земљорадник, сарадник НОП-а, четници га на зверски начин убили у Крстацу, 2. октобра 1942.

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛАН, рођен у Лопашу, 2. новембра 1893. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

ПЕРИШИЋ Никифора ОБРАД, рођен у Лопашу, 31. августа 1922. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944. године.

РАДИЧЕВИЋ Велимира ДУШАН, рођен у Лопашу, 14. септембра 1929. године, угоститељски радник, борац Ужичког одреда, заробили га четници и стрељали у Пожеги, 13. октобра 1944.

РОСИЋ Драгојла ЖИВОРАД, рођен у Лопашу, 10. фебруара 1904. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, умро у логору Шлезвиг.

РОСИЋ Вукадина ДУШАН, рођен у Лопашу, 3. априла 1923. године, земљорадник, борац 2. допунског батаљона НОВЈ, погинуо у борби против Немаца, код Сарајева, априла 1945.

РОСИЋ Здравка МИЛУТИН, рођен у Лопашу, 20. септембра 1926. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

РОСИЋ Николе ЗДРАВКО, рођен у Лопашу, 16. августа 1888. године, земљорадник, убили га Немци у Лопашу, 4. децембра 1944.

САВИЋ ХРАНИСЛАВ, рођен у селу Дединама код Крушевца, 1923. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Лопашу, 5. децембра 1944.

ТАНАСИЈЕВИЋ Милутина РАДИША, рођен у Лопашу, 3. августа 1906. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије НОВЈ, рањен у борби против Немаца, од задобијених рана умро у болници у Чачку, 29. децембра 1944.

ЧВОРОВИЋ Максима БЛАГОЈЕ, рођен у Лопашу, 1901. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца, код Краљева, 21. октобра 1941.

НАПОМЕНА:

Кратко време, октобра 1941, г., четници су, у сарадњи са партизанским одредима учествовали у нападима на немачки гарнизон у Краљеву.

Л О Р Е Т

БАБИЋ С. МИЛУТИН, рођен у селу Вољавче, 1912. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 23. новембра 1944.

БОЛОВИЋ Тијосава МИОДРАГ, рођен у Лорету, 16. јануара 1922. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, четници га стрељали у Душковцима, 6. новембра 1941.

БОЛОВИЋ Драгића ПРЕДРАГ, рођен у Лорету, земљорадник, Немци га отерали у Чачак и стрељали 1943. године.

ВАСОВИЋ Благоја РАНКО, рођен у Лорету, 1929. године, земљорадник, несрећним случајем погинуо у Лорету, 27. марта 1945, од бомбе заостале из рата.

ВУЈИЧИЋ Милана ВИДОЈЕ, рођен у Великој Плани, 1920. године, борац 14. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 26. новембра 1944.

ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ ГЕОРГИНА, рођена у Горобиљу, 1914, године, домаћица, живела у Лорету, погинула у току борбе у Лорету, 21. новембра 1944.

ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ Јанка СТЕВАН, рођен у Лорету, 1879. године, земљорадник, погинуо у току борби у Лорету, 21. новембра 1944.

ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ Љубинка МИЛОМИР, рођен у Лорету, 5. фебруара 1931. године, земљорадник, погинуо несрећним случајем у Лорету, 25. марта 1945, од бомбе заостале из рата.

ЈОВАНОВИЋ Илије МАКСИМ, рођен у Сиги, 1925. године, борац 14. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 20. новембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Љубомира БУДИМИР, рођен у Милошевцу, 1909. године, земљорадник, борац 14. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 20. новембра 1943.

ЈОВИЋЕВИЋ Чедомира СРЕТЕН, рођен у Лорету, 9. јануара 1912. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске погинуо у борби против Немаца, у Жабарима код Тополе, 10. априла 1941.

ЈОВИЋЕВИЋ Вуја ВИДА, рођена у Доњој Добрињи, 6. јануара 1906. године, домаћица, живела у Лорету, убили је љотићевци у Гугљу, 21. јула 1943.

ЈОВИЋЕВИЋ Вуја ЈАНКО, рођен у Лорету, 10. августа 1925. године, земљорадник, убили га љотићевци у Гугљу, 21. јула 1943.

ЈОВИЧИЋ Витомира МИОДРАГ, рођен у Лорету, 10. маја 1922. године, земљорадник, борац 7. батаљона Ужичког одреда, погинуо у борби против Немаца код Шида, октобра 1944.

КРАЧУНОВИЋ ДИМИТРИЈЕ, рођен у Савинцу код Бољевца, 1924. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 3. децембра 1944.

КРШЉАК Димитрија НЕГОВАН, рођен у Лорету, 28. септембра 1901. године, земљорадник, несрећним случајем рањен од мине заостале из рата, од задобијених повреда умро у ужичкој болници, крајем рата.

МАКСИЋ Станоја ДРАГУТИН, рођен у Лорету, 1886. године, земљорадник, рањен у току борбе, од задобијених рана умро у Лорету, 4. фебруара 1945.

МАКСИЋ МИЛЕВА, рођена у Рупељеву, 18. априла 1920. године, домаћица, живела у Лорету, убили је Немци у Лорету, заједно са дететом, 20. новембра 1944.

МАКСИЋ Драгутина БОРИВОЈЕ, рођен у Лорету, 7. августа 1909. године, земљорадник, погинуо за време борбе у Лорету, 29. новембра 1944.

МАКСИЋ Боривоја ВОЈИМИР, рођен у Лорету, 22. децемба 1943. године, дете, убили га Немци, заједно са мајком, у Лорету, 20. новембра 1944.

НИКОЛИЋ Страјина МИЛОШ ЧЕЛИК, рођен у Лорету, 10. јануара 1922. године, кројачки радник, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби на Кошуру (Сутјеска), 5. јуна 1943. године.

НОВАКОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен у Оснићу код Бољевца, 1920. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 23. новембра 1944.

ОБРЕНОВИЋ Танасија БОЖИДАР, рођен у Лорету, 1890. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Лорету, 26. новембра 1944.

ОБРЕНОВИЋ Димитрија МАРИЦА, рођена у Лорету, 1907. године, домаћица, убили је Немци у Лорету, 20. новембра 1944.

ОБРЕНОВИЋ Велимира СПАСОЈЕ, рођен у Лорету, 19. августа 1907. године, земљорадник, убили га четници на Морави, 29. септембра 1942. године.

ОБРЕНОВИЋ Чедомира МИЛОВАН, рођен у Лорету, 4. фебруара 1891. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Лорету, 21. новембра 1944.

ПЕТРОВИЋ Данила БУДИМИР, рођен у Рујишту код Ражња, 1921. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, новембра 1944.

ПАУНОВИЋ ДОБРИВОЈЕ, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 22. новембра 1944.

ПАВЛОВИЋ Благоја СЕРАФИМ, рођен у Рујишту код Ражња, 1919. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 25. новембра 1944.

ПАВЛОВИЋ М. СВЕТИСЛАВ, рођен у Вољавчу код Смедерева, 1923. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 25. новембра 1944.

РАДОВАНОВИЋ В. ЖИВКО, рођен у Орешцу код Соко Бање, 18. новембра 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 25. новембра 1944.

РАДОВАНОВИЋ А. ЉУБОМИР, рођен у Горњем Комрену код Ниша, 1922. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 30. новембра 1944.

САВИЋ МИЛОРАД, рођен 1926. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 25. новембра 1944.

СТОКОВИЋ Алексија МИЛУН, рођен у Лорету, 23. јуна 1897. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Лорету, 25. новембра 1944. године.

СТОКОВИЋ ДРАГАНА, рођена у Глумчу, 1917. године, домаћица, живела у Лорету, убили је Немци, заједно са дететом, 26. новембра 1944.

СТОКОВИЋ Милића ВЕРИЦА, рођена у Лорету, 18. новембра 1943. године, дете, убили је Немци, заједно са мајком, 26. новембра 1944.

ТРАИЛОВИЋ Саве БОРИСАВ, рођен у Вучју код Бора, 24. новембра 1927. године, земљорадник, борац 14. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 24. новембра 1944.

ТРАИЛОВИЋ Јована ФИЛИП, рођен у Оснићу код Бољевца, 1921. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 23. новембра 1944.

ЦВЕТКОВИЋ БОЖИДАР, рођен у Великој Плани, 1921. године, борац 14. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Лорету, 20. новембра 1944.

ЉУТИЦЕ

ВАСОВИЋ Раденка ЈЕРЕМИЈА, рођен у Љутицама, 1922. године, земљорадник, борац 3. чете 7. батаљона ужичког НОПО, погинуо у борби против непријатеља, у Рибашевини, 9. новембра 1944.

ВАСОВИЋ Младенка БОЖИМИР, рођен у Љутицама, 1921. године, земљорадник, борац 7. батаљона ужичког одреда, погинуо у борби против непријатеља у Рибашевини, 28. новембра 1944.

ДИВНИЋ Ђура НЕНАД, рођен у Мионици, 1907. године, ковач, живео у Љутицама, припадник бивше југословенске војске, заробљен и отеран у Немачку, умро у логору Санд Бостен, 5. априла 1943.

ИВАНОВИЋ Саватија МИЛОСАВ, рођен у Љутицама, 1903. године, земљорадник, сарадник НОП-а, четници га на зверски начин убили у Љутицама, 17, априла 1943.

ИВАНОВИЋ МИЛОРАД, рођен у Љутицама, 1905. године, земљорадник, симпатизер НОП-а, убили га четници у Брежђу, 17. априла 1943.

ЈОКСИМОВИЋ Вукомана МОМЧИЛО, рођен у Љутицама, 1923. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца, код Босанске Крупе, 24. априла 1945.

КОСТИЋ Милоша ВОЈИН, рођен у Љутицама, земљорадник, борац 1. батаљона 5. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 29. априла 1945.

НИКОЛИЋ Љубомира ДОБРИВОЈЕ, рођен у Љутицама, 1926. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца код Сарајева, априла 1945.

НИКОЛИЋ Божа МИЈ1ЕТА, рођен у Љутицама, обућарски радник, борац Космајског одреда, погинуо у борби против непријатеља, 1941. године.

ПАВЛОВИЋ Примислава МИЛОРАД, рођен у Љутицама, 1925. године, земљорадник, борац 2. крајишке бригаде 17. дивизије, рањен у борби против непријатеља, од задобијених рана умро у Бањи Ковиљачи, 17. априла 1945.

ПАВЛОВИЋ Примислава МИЛИВОЈЕ, рођен у Љутицама, 1927. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23. ударне дивизије, разболео се у рату, умро у болници у Тузли, 1945. године.

ПАВЛОВИЋ Ивана ВУЈ1ЕТА, рођен у Љутицама, 1922. године, опанчарски радник, отеран у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ПАВЛОВИЋ Ивана МИЛЕ, рођен у Љутицама, 1924. године, земљорадник, спроведен у логор на Бањици, стрељан 1. октобра 1943.

ПАВЛОВИЋ ИВАН, рођен у ЈБутицама, 1892. године, земљорадник, спроведен у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

СИМОВИЋ Николе САВО, рођен у Љутицама, земљорадник, сарадник НОП-а, убили га четници у Љутицама, 8. новембра 1941.

ЧОЛОВИЋ Драга РАДОЈИЦА, рођен у Љутицама, 1904. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ЧОЛОВИЋ Гаја РАТКО, рођен у Љутицама, 1882. године, опанчарски радник, живео у Косјерићу, ухватили га Немци и стрељали на Буковима, 28. јула 1941.

М А Ђ Е Р

МИХАЈИЛОВИЋ Грујице ВЛАДЕТА, рођен у Мађеру, 15. маја 1925. године, земљорадник, рањен у току борбе у Глумчу, од задобијених рана умро у Мађеру, 6. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Миленка ДРАГОМИР КОКИЦА, рођен у Мађеру, 30. септембра 1923. године, ученик учитељске школе, борац Ужичког одреда, затим Ужичке чете 1. пролетерске бригаде и 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против усташа у Благају код Купреса 12. августа 1942.

ПЕТРОВИЋ ДОБРИВОЈЕ, рођен у Мађеру, 12. фебруара 1921. године, земљорадник, Немци га стрељали па обесили у Пожеги, 11. маја 1941.

ЋУРЧИЋ Димитрија МИЛУТИН, рођен у Мађеру, 5. јануара 1920. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против непријатеља, код Бијеле, 13. јануара 1945.

М АЛА Ј Е Ж Е В И Ц А

МАТОВИЋ СТАНИША, рођен у Малој Јежевици, 1. августа 1906. године, земљорадник, четници га стрељали у Душковцима, 6. маја 1944.

МАТОВИЋ Миленка МИРКО, рођен у Малој Јежевици, 10. јуна 1924. године, земљорадник, Немци га отерали у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

МАТОВИЋ Радомира ДРАГОШ, рођен у Малој Јежевици, 15. фебруара 1925. године, земљорадник, борац 2. крајишке бригаде 17. дивизије, рањен у борби против непријатеља, у Шобићу, од задобијених рана умро у Бијељини, 6. новембра 1944.

МИЈ1ИВОЈЕВИЋ Милије ЖАРКО, рођен у Малој Јежевици, 1. августа 1907. године, трговац, погинуо за време немачког ваздушног напада на Горњу Добрињу, 28. октобра 1944.

ЈОВИЧИЋ Вучка РАДИША, рођен у Малој Јежевици, 1939. године, несрећним случајем погинуо 22. априла 1945, у Малој Јежевици, од бомбе заостале из рата.

СТОЈКОВИЋ Рада СТАМЕНКО, рођен у Малој Јежевици, 15. марта 1922. године, земљорадник, борац 1. батаљона 5. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца у Катићима, код Карловца, 30. априла 1945.

МИЛИЋЕВО СЕЛО

АНТОНИЈЕВИЋ Јулка МИЛОМИР ГОЛАЋ, рођен у Милићевом Селу, 9. маја 1920. године, шофер, члан КПЈ, борац Моравичке партизанске чете, погинуо у борби против балиста, код Сјенице, 22. децембра 1941. године.

ВИДАКОВИЋ Светозара МИХАЈИЛО, рођен у Милићевом Селу, 21. маја 1920. године, радник, борац 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца између Врбничке реке и катуна Ратковац, 11. јуна 1943.

ВЕЉКОВИЋ Милорада ДРАГАН, рођен у Текији код Крушевца, 6. септембра 1925. године, земљорадник, борац НОВЈ, убили га четници у Милићевом Селу, крајем 1944. године.

ЗАРИЋ Крстомира ДРАГАН, рођен у Милићевом Селу, 16. марта 1925. године, ученик пољопривредне школе, борац 3. бригаде 6. личке дивизије, погинуо у борби против Немаца на Сремском фронту, 21. фебруара 1945.

ЈЕВЕРИЧИЋ Павла МИЛОМИР, рођен у Милићевом Селу, 19. априла 1919. године, земљорадник, припадник бивше југословенеке војске, заробљен и отеран у Немачку, где је умро крајем рата.

ЈОКОВИЋ — МИЛОСАВЉЕВИЋ Чедомира ОЛГА, рођена у Милићевом Селу, 26. априла 1921. године, домаћица, живела у Лопашу, сарадник НОП-а, ухватили је четници и на зверски начин заклали у Милићевом Селу, 12. септембра 1943.

КРСТОНИЋ Милоја МИХАЈИЛО, рођен у Милићевом Селу, 1923. године, земљорадник, борац 9. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Дуге Ресе, 3. маја 1945.

ОСТОЈИЋ Недељка МИЛОРАД, рођен у Пушањском Долу (СР Црна Гора), 1925. године, борац 5. санџачке бригаде 37. дивизије, несрећним случајем погинуо у Милићевом Селу, 16. септембра 1944.

САВИЋ Јована ДРАГОЉУБ ЉУБО, рођен у Милићевом Селу, 15. маја 1894. године, борац 1. пожешке партизанске чете, ухватили га четници и стрељали у Крушчици, 21. децембра 1941.

СИМОВИЋ Косте ЈЕВРЕМ, рођен у Милићевом Селу, 3. маја 1888. године, земљорадник, члан месног НОО у Годовику, ухватили га четници и стрељали у Крушчици, 21 децембра 1941.

СИМОВИЋ Јеврема РАДИЧ, рођен у Милићевом Селу, 5. априла 1921. године, земљорадник, борац 1. пожешке партизанске чете, ухватили га четници и стрељали у Крушчици, 21. децембра 1941.

М Р Ш Е Љ И

ЛУБИНИЋ Митра СТАНИМИР, рођен у Мршељима, 1894. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици, где је стрељан,. 1. октобра 1943.

ЛУБИНИЋ Велисава ЉУБОМИР, рођен у Мршељима, 1906. године земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен, погинуо од бомбардовања у логору у Немачкој, 1944. године.

МАРКОВИЋ Милована МИЛОМИР, рођен у Мршељима, 1924. године, земљорадник, борац 14. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Босанског Новог, априла 1945.

МИТРОВИЋ Миломира БОЖИМИР, рођен у Мршељима, 1923. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици, где је стрељан 1. октобра 1943.

НЕШОВИЋ Тијосава МИЛОЈКО, рођен у Мршељима, 1921. године, земљорадник, борац 5. бригаде 3. црногорске ударне дивизије, погинуо у борби против непријатеља, код Цеља, 10. маја 1945.

НЕШОВИЋ Неша ДРАГАН, рођен у Мршељима, 1920. године, земљорадник, борац 5. бригаде 3. црногорске ударне дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 3. маја 1945.

НИКОЈ1ИЋ Миленка СТАНОЈЕ, рођен у Мршељима, 1895. године, службеник, живео у Новом Саду, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Пожеги, 22. децембра 1941. године.

СТОЈКОВИЋ Милоша МИЈТАН, рођен у Мршељима, 1919. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и спроведен у Немачку, умро у логору.

СТОЈКОВИЋ Милоша Ј1УКА, рођен у Мршељима, 1921. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици и стрељан, 1. октобра 1943.

ТЕРЗИЋ МИЛУН, рођен у Мршељима, 1894. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици и стрељан, 1. октобра 1943.

ТОДОРОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен у Мршељима, 1893. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици и стрељан, 1. октобра 1943.

ТОДОРОВИЋ Драгољуба МИЈ1ЕТА, рођен у Мршељима, 1924. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици, где је стрељан, 1. октобра 1943.

ТОМИЋ Јовице СВЕТОЈ1ИК, рођен у Мршељима, 1902. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици и стрељан, 1. октобра 1943.

ТОМИЋ Михајила ЈОРДАН, рођен у Мршељима, 1903. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици и стрељан, 1. октобра 1943.

ТРНАВАЦ ЈЕВТО, рођен у Гојно Гори, 1905. године, земљорадник, живео у Мршељима, отеран у логор на Бањици и стрељан, 1. октобра 1943.

ОТ АЊ

МИЛОРАД БОНЏУЛИЋ БОНЏУЛА

Рођен је 12. октобра 1917. године, у Отњу, у сиромашној сељачкој породици. Родитељи, Миломирка и Спасоје, имали су четворо деце. Отац је од детињства био болешљив и неспособан за

рад, па је и умро, доста млад, 1932. године — у 39. години живота. После очеве смрти, на петнаестогодишњег Милорада и мајку Миломирку пао је тежак терет старања о породици.

Милорад је основну школу завршио у Глумчу, па се посветио изучавању пекарског заната. Као пекарски радник, радио је краће време у Пожеги, затим је прешао на рад у Чачак. Пред рат је радио као угоститељски радник у хотелу „Касина" v Чачку.

Тежину мукотрпног рада и тешког живота осетио је у најранијим годинама живота, а то је било од великог утицаја да се, као млад, определи за напредни раднички покрет. Радећи у Чачку, организационо се повезао са напредним покретом и постао члан УРС-ових синдиката. Његов деда Јевто био је један од истакнутих првака социјалистичког покрета тога краја, тако да Милорад, приступајући напредном радничком покрету, у ствари, одржава континуитет идеје за коју се његов деда борио до краја живота.

Бившу југословенску војску служио је 1938—1939. године у Првом планинском батаљону, у Љубљани. Пред априлски рат био је мобилисан у Планински батаљон, који је активиран у околини Пожеге. Са њим је стигао до Ваљева, одакле се вратио кући.

У 1. пожешку партизанску чету ступио је са комплетном војном опремом, коју је сачувао из априлског рата. Учествовао је у свим борбама које је чета водила у 1941. години: у Горобиљу, Субјелу, Прањанима и другим местима. У свим борбама и акцијама истицао се иницијативом и личном храброшћу. Краће време био је и телефониста у Врховном штабу, у Ужицу.

У КПЈ је примљен новембра 1941. године.

Од формирања 2. пролетерске бригаде, заједно са борцима из пожешког краја, Бонцулић се борио у саставу 1. чете 1. батаљона. У свим борбама 2. пролетерске увек се истицао као врло храбар и сналажљив борац и бомбаш. Знао је брзо да успоставља контакт са људима. Због израженог осећања за другарство био је врло омиљен међу борцима. На састанцима је био отворен и постављао је питања о свему што га је интересовало. Као старешина, још се више истицао личном храброшћу. Понекад је предузимао акције и на своју руку. У извођењу напада на бункере непријатеља дејствовао је брзо и прецизно. Нарочито се истакао у ноћним борбама код Купреса и у борбама за ослобођење Јајца, августа 1942. године. У биткама на Неретви и Сутјесци сналажљиво и хладнокрвно је извршавао све задатке које је данонoћно наметала драматична ситуација, испољавајући при томе крајњи самопрегор и пожртвовање. Јуна 1943. године одређен је за команданта 3. батаљона 2. пролетерске бригаде.

Несрећним случајем, утопио се у реци Криваји, 10. августа 1943. године.

За народног хероја Југославије проглашен је 13. марта 1945. године.

ГАВРИЛОВИЋ Илије МИЛУН, рођен у Отњу, 6. априла 1920. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца на Млиништу, у Срему, 1945.

ДРАГИЋЕВИЋ Веселина ВЛАДИМИР, рођен у Отњу, 1917. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 29. новембра 1941.

ДРАГИЋЕВИЋ Веселина МИЛОРАД, рођен у Отњу, 1921. године, службеник, борац Пожешке чете, убили га четници у Отњу, фебруара 1942. године.

ЈЕРЕМИЋ Иванке МИРКО, рођен у Отњу, 1927. године, металски радник, борац, погинуо у борби против непријатеља, код Пљеваља, крајем рата.

МИЛИВОЈЕВИЋ Милоја МИЛОШ, рођен у Отњу, 1934. године, ученик, несрећним случајем у Отњу априла 1945, погинуо од бомбе заостале из рата.

МИНИЋ РАДОЉУБ, рођен у Јасену код Алексинца, борац 14. српске бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Отњу, 27. новембра 1944.

НИНИЋ Тихомира СВЕТОМИР, рођен у Сеселцу код Соко Бање, 23. марта 1922. године, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Отњу, 27. новембра 1944.

ПЕРИШИЋ Видосава МИЛИЈАН, рођен у Отњу, 1908. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен у борби против Немаца и спроведен у Немачку; као болестан, ослобођен је да се врати кући, где је, по повратку, умро 1942. године.

ГАВРИЛОВИЋ Здравка МИЛОСАВ, рођен у Отњу, 1912. године, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца, код Шаренграда, 12. априла 1945.

П АПР АТИШТЕ

АДЕМИ АЛИЈА — борац 1. чете 1. батаљона 2. крајишке бригаде 17. дивизије, погинуо у борби против непријатеља, у Папратишту, новембра 1944.

ДАВИДОВИЋ Милића ВИНКА, рођена у Папратишту, 1883. године, домаћица, живела у Лисицама, стрељали је Немци у Лисицама, 10. јула 1943.

ЗАГОРАЦ Мила БРАНКО, рођен у Рудопољу — Врховине, код Оточца, 1921. године, десетар у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против четника у Папратишту, 4. септембра 1944.

ИВАНИШЕВИЋ РАДЕ, рођен у Рудопољу код Оточца, земљорадник, десетар у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против четника у Папратишту, 4. септембра 1944.

ИЛИЋ Миленка САВО, рођен у Папратишту, 1911. године, земљорадник, погинуо у Папратишту, од немачке заседе, 22. новембра 1944.

ЈЕРЕМИЋ Гвоздена МИЛУТИН, рођен у Папратишту, 1921. године, земљорадник, борац 2. батаљона 9. српске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 5. маја 1945.

ЛАЗИЋ БРАНКО, рођен у селу Поповићу код Госпића, 1920. године, земљорадник, десетар у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против четника у Папратишту, 4. септембра 1944.

ЛАРИЋ ДАНЕ, рођен у Поповићу код Госића, земљорадник, десетар у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против четника у Папратишту, 5. септембра 1944.

МАГАШ АНТЕ, рођен у селу Вињерцу код Бенковца, ветеринарски болничар, борац 6. личке дивизије, погинуо у борби против четника у Папратишту, 5. септембра 1944.

МАЈСТОРОВИЋ Страјина МИЛУТИН, рођен у Папратишту, 9. септембра 1909. године, земљорадник, борац 17. ударне дивизије, погинуо у борби против непријатеља у Обрадовом Брду (СР БиХ), 27. јануара 1945.

МАРИЋ ФИЛИП, рођен у Папратишту, 1912. године, земљорадник, сарадник НОП-а, стрељали га четници у Јеловику 1944. године.

МАСЛАЋ Божидара МИЛЕНКО, рођен у Папратишту, 1926. године, земљорадник, погинуо несрећним случајем у Папратишту, 10. новембра 1944, од бомбе заостале из рата.

МАСЛАЋ Луке ИВАН, рођен у Папратишту, 1886. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Папратишту, септембра 1944.

МАСЛАЋ Драгутина БОЖИДАР, рођен у Папратишту, 1904. године, земљорадник, симпатизер НОП-а стрељали га четници у Папратишту, 20. новембра 1943.

МАЋИЋ Радована ВЕЛИМИР, рођен у Папратишту 7. децемрбра 1895. године, радник, члан КПЈ, борац Пожешке чете, стрељали га четници у Табановићима, 8. децембра 1941.

МАЋИЋ Живка ТРИФУН, рођен у Папратишту, 1912. године, столарски радник, живео у Чачку, борац Чачанског НОП одреда, стрељали га Немци у Чачку, 22. децембра 1941.

МИЛОЈЕВИЋ Сава МИЛОРАД, рођен у Коштунићима, 1923. године, земљорадник, борац 23. ударне дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Папратишту, новембра 1944.

МОХАРЧИЋ ЉУШТО, рођен у Трсту, 1902. године, земљорадник, борац 6. личке дивизије, погинуо у борби против четника, у Папратишту, 6. септембра 1944.

МИЈАЈИЛОВИЋ Новице ДРАГОЉУБ, рођен у Папратишту, 1924. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Папратишту, 21. новембра 1944.

МИЈАЈИЛОВИЋ Вукашина ЉУБИША, рођен у Папратишту, 1919. године, земљорадник, погинуо у току борбе у Папратишту, 9. новембра 1944.

МИЈАЈИЛОВИЋ Војислава ТОМИСЛАВ, рођен у Папратишту, 1936. године, дете, погинуо у Папратишту, 22. марта 1945, од бомбе заостале из рата.

ПЕЈОВИЋ Милана ДРАГУТИН, рођен у Папратишту, 1889. године, земљорадник, погинуо од Немаца у Папратишту, приликом превоза рањених бораца, 6. новембра 1944.

СИМЕУНОВИЋ Јевта ЂУРЂЕ, рођен у Папратишту, 27. априла 1911. године, радник, симпатизер НОП-а, убили га љотићевци у Јелен-Долу, 16. јула 1942.

СИНЂЕЛИЋ Милутина МИЛИЈАН, рођен у Папратишту, 1920. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, ухватили га Немци и стрељали у Табановићима, 9. децембра 1941.

СИНЂЕЛИЋ Миљка СТЕВАН, рођен у Папратишту, 1907. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске, заробљен у борби против Немаца, умро у логору у Немачкој, 20. септембра 1941.

ШИБИНАЦ ГВОЗДЕН, рођен у Марковици, 1896. године, земљорадник, живео у Папратишту, убили га Немци у Папратишту 20. новембра 1944.

НАПОМЕНА: Борци 6. личке дивизије, погинули у Папратишту — Адеми Алија, Загорац Бранко, Иванишевић Раде, Мохарчић Љушто, Лазић Бранко, Ларић Дане и Магаш Анте сахрањени су у заједничку гробницу, на гробљу у Папратишту. Остали који су погинули у Папратишту, а потичу из других крајева, пренети су у родна места.

П И Л А Т О В И Ћ И

АЛЕКСИЋ Илије МИЛОВАН, рођен у Пилатовићима, 1899. године, земљорадник, сарадник НОП-а, члан месног НОО у Пилатовићима, хапшен и злостављан од четника, услед тога се разболео и умро у Пилатовићима, августа 1943.

БАЈИЋ Марисава ДРАГОЉУБ, рођен у Пилатовићима, 22. фебруара 1922. године, земљорадник, убили га Немци у Пилатовићима, 5. децембра 1944.

БАРЗИЛОВИЋ Симе ВЈ1АДИМИР, рођен у селу Николичеву код Зајечара, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо на положају Крстац — Пилатовићи, у борби против Немаца, 5. децембра 1944.

БЕНАРДО СЕЛАРИС — ЋИЋИНИ, рођен у Италији, 1923. године, припадник Народне милиције, четници га ухватили и на зверски начин заклали у Крстацу, 7. фебруара 1945.

БОЖИЋ Радомира МИЛУТИН, рођен у Пилатовићима, 1926. године, земљорадник, борац, разболео се и умро у болници у Чачку крајем рата.

БОЋОРЕК Витомира САВО, рођен у Великом Градишту, 1925. године, ученик, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

БУКВИЋ Јосипа ОБРАД, рођен у Пилатовићима, 19. фебруара 1919. године, погинуо у борби против Немаца приликом опсаде Краљева, 21. октобра 1941.

БУКВИЋ Живојина МИХАЈИЛО, рођен у Пилатовићима, 20. септембра 9102. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца приликом опсаде Краљева, 21. октобра 1941.

БУКВИЋ Љубомира МИЛИЈАН, рођен у Пилатовићима, 19. јануара 1926. године, ученик гимназије, борац 19. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против непријатеља, у Оцацима (СР БиХ), априла 1945. године.

БУКВИЋ Јосипа МОМИР, рођен у Пилатовићима, 28. јануара 1907. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца, приликом опсаде Краљева, 21. октобра 1941.

БРКОВИЋ С. РАЈКО, рођен у Високој, 1921. године, земљорадник, стрељали га четници у Пилатовићима, 1943. године.

ВАСОВИЋ Васа АЛЕКСАНДАР, рођен у Чачку, борац 23. ударне дивизије, погинуо у борби против Немаца, на Бјелошевцу, 5. децембра 1944.

ВУЈНОВИЋ КАМЕНКО, рођен у Добрљину код Босанског Новог, 1911. године, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац—Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ВУЈОВИЋ Крсте МАТИЈЕ, рођен у Пилатовићима, 1915. године, земљорадник, рањен приликом ваздушног напада и од задобијених рана умро у Пилатовићима, 28. септембра 1943.

ВУКСАНОВИЋ Драгољуба БОЖИДАР, рођен у Петровцу на Млави, 13. септембра 1924. године, водник у 16. бригади 25. дивизије, рањен у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, и од задобијених рана умро у болници у Чачку, 7. децембра 1944.

ДРАГАНИЋ Јове СПАСОЈЕ, рођен у Подграбу код Рогатице, 1923. године, радник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЂОКОВИЋ Велимира ВИДОЈЕ, рођен у Пилатовићима, 13. јуна 1908. године, земљорадник, борац и сарадник НОП-а, убили га Немци у Пилатовићима, 5. децембра 1944.

ЂОРЂЕВИЋ Ивана МАРКО, рођен у Макцу код Великог Градишта, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, децембра 1944.

ЂОРЂЕВИЋ РАДОЈКО, рођен у Макцу код Великог Градишта, земљорадник, борац, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, децембра 1944.

ЖИВКОВИЋ Томе СЕЛИМИР, рођен у селу Макцу код Великог Градишта, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, децембра 1944.

ЖИВОТИЋ СВЕТИСЛАВ, рођен у Клењу код Голубца, 1923. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, децембра 1944.

ЖИВОТИЋ Димитрија РАДОМИР, рођен у Великом Градишту, 1922. године, земљорадник, борац, логинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, децембра 1944.

ИКИЋ А. МИЛОРАД, рођен у селу Радујевцу код Неготина, 1922. године, земљорадник, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5 децембра 1944.

ЈАНКОВИЋ Бранка МИЛЕТА, рођен у Пилатовићима, 24. јула 1928. године, земљорадник, сарадник НОП-а, мучили га и злостављали четници и љотићевци, услед чега се разболео и умро у Пилатовићима, 1. августа 1943.

ЈЕРЕМИЋ Милорада ДРАГУТИН, рођен у Великом Лаолу код Петровца на Млави, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Драгутина ДУШАН, рођен у Белој Цркви, 1924. године, радник, живео у Великом Градишту, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЈОВИЧИЋ Милутина ЖИВОРАД, рођен у Великој Бресници код Кучева, 1925. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЈОТИЋ Милуна РАДИША, рођен у Пилатовићима, 2. децембра 1923. године, земљорадник, припадник милиције, несрећним случајем од сопствене бомбе погинуо у Пожеги, 21. јануара 1945.

ЈОТИЋ ДОБРИНКА, рођена у Доњој Краварици, 4. децембра 1899. године, домаћица, живела у Пилатовићима, убили је Немци у Пилатовићима, 6. децембра 1944.

ЈОТИЋ Драгутина СТЕВАН, рођен у Пилатовићима, 3. септембра 1901. године, земљорадник, убили га Немци у Пилатовићима, 6. децембра 1944.

КАНДИЋ МИЛОРАД, командант 2. батаљона 6. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају — Крстац — Лопаш, 4. децембра 1944.

ЛАЗИЋ Бранка ДРАГОЉУБ, рођен у селу Кулинама код Алексинца, 1924. године, земљорадник, борац 16. бригаде 25. дивизије, рањен у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, и од задобијених рана умро у болници у Шапцу, 13. јануара 1945.

МАРЈАНОВИЋ ДРАГУТИН, рођен у Бистрици код Петровца на Млави, 1912. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

МАРКИЋЕВИЋ Јовића СРЕДОЈЕ, рођен у Пилатовићима, 15. јуна 1910. године, активни официр бивше југословенске војске, начелник штаба Чачанског НОП одреда, заробљен и отеран у логор на Бањици, где је стрељан, 9. маја 1942.

МАРКИЋЕВИЋ Јовића ВЕЈ1ИМИР, рођен у Пилатовићима, 12. фебруара 1914. године, службеник, живео у Мајданпеку, члан КПЈ, један од организатора устанка у томе крају, командир партизанске чете Сврљишког НОП одреда, заробљен и отеран у логор на Бањици, где је стрељан, 9. маја 1942.

МАРКИЋЕВИЋ Јовића МИЛАН, рођен у Пилатовићима, 8. октобра 1920. године, питомац подофицирске школе бивше југословенске војске, припадник НОП-а, хапшен и злостављан, под четничким терором извршио самоубиство, 7. јануара 1942.

МАРКИЋЕВИЋ Спасоја ДРАГОЈЕ, рођен у Пилатовићима, 2. јула 1919. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске заробљен у борби и отеран у Немачку, стрељан у логору, 4. септембра 1943. године.

МАРКИЋЕВИЋ Раденка СРЕЋКО, рођен у Пилатовићима 11. октобра 1906. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске погинуо у борби против Немаца 10. априла 1941. године у Дугој Пољани код Сјенице.

МИЈАЈИЛОВИЋ Радича ТРИФУН, рођен у Пилатовићима, 19. маја 1908. године, земљорадник, •погинуо у борби против Немаца приликом опсаде Краљева, 21. октобра 1941.

МИЈАТОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Београду, 1924. године, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944. године.

МИЛАНОВИЋ (име непознато), борац 3. батаљона 6. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Лопаш, 4. децембра 1944.

МИЛЕТИЋ МИОДРАГ, рођен у Кнежици код Петровца на Млави, 1924. године, борац 18. бригаде 25 дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

МИЛОШЕВИЋ КАЛИН, рођен у Николићеву код Зајечара, 1917. године, борац 18 бригаде 25 дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

МЛАДЕНОВИЋ Грујице ВОЈИСЛАВ, рођен у Вуковићу код Кучева, 1925. године, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ПАВЛОВИЋ А. ПЕТАР, рођен у Пилатовићима, 1923. године, земљорадник, несрећним случајем рањен и од задобијених рана умро у болници у Ужицу, 9. августа 1941.

ПАВЛОВИЋ Симе ДРАГУТИН, рођен у селу Чешљевој Бари код Великог Градишта, 1909. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ПАВЛОВИЋ Петра МИЈ1ИЈАН, рођен у Пилатовићима, 1912. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске заробљен у борби против Немаца и отеран у Немачку, а по повратку кући, од последица логорског живота, умро у Пилатовићима, 1945. године.

ПАВЛОВИЋ Спасоја СТРАЈИН, рођен у Пилатовићима, 12. марта 1925. године, земљорадник, погинуо у Пилатовићима 24. јануара 1945, од мине заостале из рата.

ПАВЛОВИЋ Миленка ЗОРАН, рођен у Пилатовићима, 15. децембра 1937. године, дете, несрећним случајем погинуо у Пилатовићима, 24. јануара 1945, од мине заостале из рата.

ПАВЛОВИЋ Илије СЛАВОЉУБ, рођен у Пилатовићима, 11. марта 1916. године, земљорадник, борац Драгачевског партизанског батаљона, убили га Немци у Крстацу, 3. децембра 1944.

ПЕТРИЋ РАДОЈИЦА, рођен 1923. године, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ПЕТРОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Речки код Неготина, 1910. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 6. децембра 1944.

ПОПОВИЋ В. ДРАГОСЛАВ, борац 3. батаљона 6. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца на положају Крстац — Пилатовићи — Лопаш, 4. децембра 1944. године.

ПРВУЛОВИЋ Јанка АЛЕКСАНДАР, рођен у Шевици код Кучева, 1912. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

РАДИВОЈЕВИЋ Драгољуба РАДОЈКО, рођен у Крстацу, 1920. године, земљорадник, убили га четници у Пилатовићима, 3. јула 1942.

РАДОСАВЉЕВИЋ Веселина РАДОСАВ, рођен у Великом Поповцу, код Петровца на Млави, 1929. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, децембра 1944.

РАДОСАВЉЕВИЋ ВИТОМИР, рођен у Рајцу код Неготана, 1924. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 6. децембра 1944.

САВИЋ Савка АНДРИЈА, рођен у Пилатовићима, 2. јануара 1920. године, земљорадник, стрељали га Немци у Клисури, 22. септембра 1942.

СЕДЈ1ИЋ Светозара СВЕТИСЈ1АВ, рођен у Пилатовићима, 20. фебруара 1920. године, земљорадник, припадник НОП-а, стрељали га Немци у Пилатовићима, 5. децембра 1944.

СТАИЧЕВИЋ СТОЈАН, рођен у Табановићу код Петровца на Млави, 1909. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

СТАНОЈЕВИЋ О. РАДОСАВ, борац 6. српске бригаде 2 пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи — Лопаш, 6. децембра 1944.

СТАНОЈЕВИЋ ЉУБОМИР, рођен у селу Речки код Неготина, 1921. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

СТЕПАНИЋ Јанка ПЕТАР, рођен у селу Бучју код Бора, 13. јануара 1913. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 4. децембра 1944.

СТАНОЈЕВИЋ Јована ВАСИЛИЈЕ, рођен у Мустапићу код Кучева, 1902. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ТОДОРОВИЋ Богосава МИЉКО, рођен у Пухову, 1923. године, земљорадник, стрељали га Немци у Пилатовићима, 1. новембра 1944.

ТОДОРОВИЋ Вељка ВОЈИСЛАВ, рођен у Кучеву, 1918. године, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ТОМИЋ МИЛУН, рођен у Радевцу код Алексинца, 24. јуна 1922. године, земљорадник, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 4. децембра 1944.

ТОШИЋ Драгомира МИЈ1ЕНКО, рођен у Пилатовићима, 1913. године, активни официр-пилот бивше југословенске војске, нестао у борби против Немаца, априла 1941.

ТОШИЋ Тодора МИКАН, рођен у Пилатовићима, активни официр — пилот бивше југословенске војске, живео у Никшићу, нестао у борби портив Немаца, априла 1941.

ТОШИЋ Д. МИЛОШ, рођен у Пилатовићима, 4. јануара 1906. године, столарски радник, живео у Ужицу, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку и стрељан у логору 1944. године.

ЦОКИЋ МИХАЈЛО, рођен у Речки код Неготина, 1920. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЦОЛОВИЋ Јована МИРКО, рођен у Великом Извору код Зајечара, земљорадник, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЦОЛОВИЋ ПАУН, рођен 1912. године, у Великом Извору код Зајечара, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 5. децембра 1944.

ЧОЛИЋ Радосава ГВОЗДЕН, рођен у Пилатовићима, 21. децембра 1893. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца приликом опсаде Краљева, 21. октобра 1941.

ЧОЛИЋ Јосипа ПЕТАР, рођен у Пилатовићима, 12. јануара 1912. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске, заробљен у борби против Немаца и отеран у Немачку, погинуо у логору, 28. јула 1944.

ЧОЛИЋ Рађена РАДОСАВ, рођен у Пилатовићима, 1. фебруара 1899. године, земљорадник, погинуо у борби против Немаца приликом опсаде Краљева, 21. октобра 1941.

ШИЛЕШИЋ СТОЈАДИН, рођен 1912. године, борац 18. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи, 6. децембра 1944.

ШОШКИЋ КОМНЕН, заменик политичког комесара чете у 6. српској бригади 2. пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца, на положају Крстац — Пилатовићи — Лопаш, 4. децембра 1944. године.

НАПОМЕНА:

Погинули борци, наведени у овом списку: Буквић Обрад, Буквић Михајило, Буквић Момир, Мијајиловић Трифун, Чолић Гвозден и Чолић Радосав, борили су се и погинули против Немаца у саставу Јеличког четничког одреда.

П О Ж Е Г А

МИЛАН БЛАГОЈЕВИЋ

Рођен у Наталинцима, 14. октобра 1905. године, у сиромашној занатској породици. Браварски занат је завршио у Смедереву, где је постао и радник у својој струци. У младим годинама приступио је напредном радничком покрету и учествовао у радничким штрајковима и другим акцијама. Године 1928, примљен је у чланство КПЈ.

Као комуниста био је често хапшен. После сваког хапшења остајао је ^вршћи и одлучнији у борби против класног непријатеља, и још активнији у револуционарном раду.

Године 1935. отишао је у Совјетски Савез, где је остао две године. У Москви је похађао партијску школу. Када су слобода и опстанак Шпанске републике били доведени у питање, међу првима се јавио као добровољац и отишао на бојишта Шпаније да брани демократију и слободу шпанског народа, да се бори против фашизма. У интернационалним бригадама у Шпанији истицао се изузетном храброшћу, вештином и сналажљивошћу. Стекао је и официрски чин шпанске републиканске војске. Рањаван је неколико пута. Због рањавања и болести изазване ратним напорима, упућен је у Париз на лечење. Из Париза се пребацио у Југославију. По доласку у Београд, наставио је илегалну партијску делатност. Одлазио је, по задатку Партије, и у друга места у Србији, окупљао напредне снаге, орга-

низовао штрајкове и демонстрације и припремао народ за борбу против фашистичке опасности.

Када је 22. јуна 1941. године Немачка напала Совјетски Савез, Благојевић је из Београда отишао у своју родну Шумадију и одмах почео да ради на припремама устанка. Убрзо су се у том делу Србије почеле формирати прве партизанске јединице. Користећи се својим ратничким искуством и вештином, стеченим у шпанском грађанском рату, Благојевић је интензивно радио на обучавању бораца партизанском начину ратовања, како се треба борити у свим условима, како уз што мање губитке нанети непријатељу пораз, припремити изненађење, поставити заседе, чиме се све може служити као заклоном, и како се у случају нужде повлачити. Указивао је и на разне тешкоће које рат и револуција собом доносе, али и бодрио борце да то све није тешко када се зна за шта се бори.

За команданта 1. шумадијског НОП одреда именован је 16. јула 1941. Већ сутрадан, 17. јула одред је, под његовом командом, извео акцију против жандарма у Доњој Шаторњи. Та и многе друге акције привлачиле су нове борце у одред.

Учествовао је на саветовању команданата НОП одреда у Дуленима, 16. септембра 1941. године, затим у Столицама код Крупња,- био је инструктор групе одреда у централној Србији. Октобра 1941. године, био је у Ужицу, на саветовању у Врховном штабу НОП одреда. По повратку са тог саветовања, у ноћи између 28. и 29. октобра, четници су га силом скинула с воза у Пожеги, спровели у касарну и, после зверског мучења, отерали у село Глумач, где су га на свиреп начин убили.

За народног хероја Југославије проглашен је 9. маја 1945. године.

ОЛГА ЈОВИЧИЋ РИТА

Рођена је у Пожеги, 3. фебруара 1921. године, у напредној занатској породици. До своје десете године живела је у Пожеги, где је започела основно школовање. Њен отац Душан, због напредних идеја, био је изложен честим полицијским прогонима, па је морао да се одселе у Краљево. Олга је у Краљеву наставила школовање и увек била одличан ученик. Служила је за пример и у сваком другом погледу. Још у нижим разредима гимназије испољила је наклоност за литерарни рад. Постала је један од сталних сарадника тадашњег школског листа „Наше ђаче", у коме су штампане њене прве песме и други литерарни радови. У тим литерарним почецима се огледала осећајност и моћ залажања. По својим врлинама и озбиљности разликовала се од осталих ученика њеног узраста. Већ тада је почела да гледа на живот очима зрелог човека.

Касније, у старијим разредима, ангажовала се на организовању и просвећивању омладине у напредном духу. Указивала је на опасност од фашизма, залагала се да омладина учврсти своје редове и ојача. Активно је радила у, тада, јединој легалној форми рада — литерарној дружини и средњошколском листу „Освит". Захваљујући њој и активностима других, скоро цела омладина у гимназији Краљева били је напредна.

Политички потпуно формирана, 1939. године одлази у Београд и уписује се на технички факултет, постаје члан Студентског удружења и истакнути борац напредног студентског покрета. Учествује у демонстрацијама и другим студентским акцијама. Свакако, није случајно постала цењена у напредном студентском покрету.

1

По избијању рата, вратила се у Краљево и учествовала у организовању устанка у овом крају. Под врло тешким околностима, не зазирући од терора окупатора, неколико је пута одлазила у Београд и на састанке антифашистичке омладине у селима у околини Краљева. После немачког напада на Совјетски Савез, као истакнути антифашистички борац, заједно са мајком Љубицом, ухапшена је у Краљеву. Након неколико дана проведених у затвору, пошло им је за руком да побегну, пребаце се преко Ибра и ступе у везу са Краљевачким НОП одредом.

Олга се истакла у свим борбама против окупаторских јединица које је Одред водио до повлачења из Србије у Санџак, крајем новембра 1941. године.

На дан 22. децембра 1941. године, када је у Рудом формирана 1. пролетерска бригада, Олга је, постала политички комесар чете у Краљевачком батаљону. Истовремено, била је и прва жена комесар у нашој војсци.

Као комесар чете, савесно је извршавала своју дужност и мушки подносила све ратне напоре. Ни болесна се није хтела одвојити од своје чете. На Романији, у зиму 1942. године, када је непријатељ поново покушао да уништи партизанске снаге, иако болесна, са дотрајалом обућом, пошла је са својом четом да непријатељу затвори правац од Рогатице, рекавши,- „Не могу, другови, остати ван своје чете, ја знам своју дужност".

У тешкој борби за Прозор, на челу своје чете, личним примером, потврдила је своје речи, које је често борцима говорила — да у борби не треба ништа жалити, па ни свој живот. У тим тренуцима она је била борац, видела је пред собом само непријатеља, а иза себе потиснула сва друга осећања. Једанаестог јула 1942. године, у току тешке борбе код Прозора, пала је покошена непријатељским оружјем. Њена чета је последњим рафалима муниције за тренутак задржала непријатеља и смртно рањену Олгу однела испред непријатеља. После два дана, 13. јула, подлегла је ранама.

За народног хероја Југославије проглашена је 20. децембра 1951. године.

БОГДАН КАПЕЛАН

Рођен је 1914. године, у селу Рашиновцима, код Босанског Петровца, у сиромашној сељачкој породици. Гимназију је завршио у Бихаћу, а 1933. године уписао се на Правни факултет у Београду. Родитељи су му били сувише сиромашни, па је морао сам себи да обезбеђује средства за живот и студије.

Будући да је на факултет дошао као напредни средњошколац, одмах се укључио у акције напредне студентске омладине и био запажен по својој активности. Већ 1937. године постао је члан КПЈ. Имао је више задужења у раду Партије на Београдском универзитету. Био је члан Одбора студентских удружења за мир и председник Студентског 'Правничког друштва. Све задатке који су пред њега били постављени веома одговорно и са пуно успеха је извршавао. Био је један од оснивача Уједињене студентске омладине крајем 1937. године, у којој је легално радио као представник Земљорадничке странке. У јесен 1938. године, постао је председник Акционог одбора стручних студентских удружења, које је, у ствари, било орган преко кога је деловала КПЈ. На тој дужности остао је до 1940. године. За то време био је у центру свих акција које су се изводиле на Универзитету.

Организовао је бројне екскурзије у земљи, које су биле једна од форми легалног рада Партије. Његова политичка активност била је запажена нарочито у време парламентарних избора 1938. године, када је — по задатку Партије — са студентима ишао у разна места да помогне Удружену опозицију у предизборној борби, или да омета режимске и љотићевске зборове. Почетком 1939. године, заједно са професором филозофског факултета, Стеваном Јаковљевићем, на пријему код начелника Генералштаба Душана Симовића, тражио је и добио сагласност да студенти у разним ме-

стима организују приредбе и друге манифестације за одбрану земље од фашистичке агресије. Био је члан делегације код потпредседника владе др Владимира Мачека која је уложила протест због крвопролића на улицама Београда 14. децембра 1939. године. Осим тога, активно је суделовао и у раду Партије и СКОЈ-а у свом родном крају.

Активност и ангажованост у политичком раду није утицала на његове студентске обавезе на факултету. Био је веома марљив и испите давао готово увек на време.

Био је добар говорник и политички образован, па је својим учешћем доприносио организовању усмених новина и других манифестација и акција напредног студентског покрета. Тако је стекао велики углед и ауторитет међу студентима.

Дипломирао је на Правном факултету па је пуређен у школу резервних официра у Марибору, одакле се вратио у Београд, где га је затекао априлски рат.

После окупације, као и већина интелектуалаца, отишао је, по препоруци Партије, у своје родно место, али се тамо није могао задржати, јер му је, као познатом комунисти, претила опасност од усташа. Вратио се у Београд и одмах се повезао са Партијом и учествовао у организовању паљења немачке гараже у Гробљанској улици. Крајем јула, као партијски инструктор, упућен је у чачански крај. У Драгачеву је помогао да се организује Драгачевска партизанска чета. Био је њен командир, а касније, када је чета прерасла у батаљон, постављен је за команданта батаљона. Као командир чете и командант батаљона Капелан је успешно предводио Драгачевце у борбама против Немаца и домаћих издајника у Гучи, Ариљу, Пожеги, Чачку и у опсади Краљева. Крајем октобра, батаљон је пребачен у Ужице, да би појачао тамошње снаге у борби против четничког напада на Ужице. Са батаљоном је водио тешке борбе против четника у Карану и на Трешњици. На челу свог батаљона, 3. новембра, учествовао је у борби за протеривање четника из Пожеге. Са својих положаја и иза купа кукуруза четници су отворили јаку ватру. У том моменту, Капелан је, јуришајући, узвикнуо: „Напред Драгачевци, напред соко. . Ту је, на пола речи, био прекинут |ер га је четнички рафал погодио усред срца. Његови борци, у освети свог команданта, појачали су борбу и протерали четнике на Равну гору.

Премда је погинуо рано, на почетку револуције, ипак, био је познат и омиљен у драгачевском крају. О њему се пронео глас као о једном од најбољих и најхрабријих партизанских команданата, неуморном политичком раднику и ватреном говорнику. Таквог Капелана је народ тога краја упознао и задржао у својој успомени.

За народног хероја Југославије проглашен је 24. јула 1953. године.

АЈДАЧИЋ Ненада МИЈ1ИЋ, рођен у Лиеи код Ивањице, 1912. године, борац Пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Маковишту, 16. јануара 1942. године.

АЛЕКСИЋ ЛАЗАР, борац 3. батаљона 4. бригаде 21. српске дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Пожеги, 15. септембра 1944.

АЛЕМПИЈЕВИЋ Селомира ДРАГАН ВОЈВОДА, рођен у селу Лисицама код Гуче, 1921. године, ученик учитељске школе, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против италијанских окупатора код Чајнича, 1. маја 1942.

АЛЕМПИЈЕВИЋ Недељка СЕЛОМИР, рођен у Лисицама, 1900. године, поткивач, сарадник НОП-а, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Пожеги, 10. децембра 1941.

АНЂЕЛИЋ Р. ВЕЛИСАВ, рођен у Гостиници, 1919. године, берберски радник, живео у Пожеги, ухватили га Немци и стрељали у Пожеги, па потом обесили, 11. маја 1941.

АНЂЕЛКОВИЋ СЛОБОДАН, рођен у Нишу, борац у 4. батаљону 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 14. септембра 1944.

АНЂЕЛКОВИЋ С. ЉУБОМИР, рођен у Алдинцу код Књажевца, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против непријатеља код Пожеге ,децембра 1944.

БАРЕШИЋ ЈОСО, рођен у Диклу код Задра, 1923. године, борац 6. личке дивизије, погинуо у борби против непријатеља на путу Пожега — Чачак, августа 1944.

БЕШОВИЋ Љубомира МИРКО, рођен у Бресници код Чачка, 1922. године, земљорадник, борац Љубићског партизанског батаљона, заробили га четници и стрељали у Пожеги, децембра 1941.

БОГИЋЕВИЋ МАНОЈЛЕ, рођен у Бурађи, 1913. године, воскар, живео у Пожеги, борац Ужичког НОП одреда, ухватили га четници и стрељали у Доњој Добрињи, 21. јануара 1944.

БОЖАНИЋ Милована СРЕЋКО, рођен у Гучи, 1914. године, браварски радник, борац Драгачевског батаљона, погинуо у борби против четника у Пожеги, 3. новембра 1941.

БОЖИЋ Петра МИЛОШ, рођен у Пилатовићима, 1888. године, кафеџија, живео у Пожеги, члан Среског НОО-а и командант места у Пожеги, погинуо у Пожеги, 29. новембра 1941.

БОЈОВИЋ 3. ГОЈКО, рођен у Сирогојну, 30. новембра 1923. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, погинуо у борби против четника код Пожеге, 2. новембра 1941.

БОРИШИЋ Сретена БОЖИДАР, рођен у Трбушанима код Чачка, 1880. године, председник НОО-а у Трбушанима, ухватили га четници и стрељали у Пожеги, 21. децембра 1941.

БУЉУГИЋ М. ВЈ1АДЕТА, рођен у Пожеги, 1938. године, дете, погинуо приликом експлозије у трезорима у Ужицу, 22. новембра 1941.

ВАСИЉЕВИЋ СЛАВКО, рођен 1912. године, обућарски радник, борац Пожешке чете, интерниран у логор у Норвешку, где се разболео и умро у Пожеги, после рата.

ВАСОВИЋ Ђ. МИЛАН, рођен у Пожеги, 1923. године, ковач, ухватили га четници и на Великим ливадама на зверски начин убили.

ВЕЛИЧКОВИЋ Зарије РАНКО, рођен у Ресници код Пирота, 2. децембра 1912. године, грнчарски радник, живео у Пожеги, четници га стрељали у Пожеги, 2. маја 1944.

ВЕЉКОВИЋ Василија СЕРАФИМ, рођен у Малетини код Ражња, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, октобра 1944.

ВИДЕНОВИЋ ГОЈКО, борац 4. бригаде 21. српске дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 15. септембра 1944.

ВИДОЈЕВИЋ Ј. РАШКО, рођен у Северову, 1907. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, хапшен и прогањан од непријатеља, услед чега се разболео и умро у Пожеги, новембра 1942.

ВИТОРОВИЋ ДРАГОЈЛО, рођен у Пожеги, 1897. године, опанчарски радник, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Пожеги, 12. октобра 1944.

ВРАНЕШЕВИЋ ЧЕДОМИР ЧЕДО, рођен у Радобуђи, 25. фебруара 1896. године, столарски радник, живео у Пожеги, члан КПЈ, борац Пожешке чете, при повлачењу чете за Санџак, погинуо у борби против непријатеља у Козицама, фебруара 1942.

ВРАНЕШЕВИЋ АВРАМ, рођен у Радобуђи, 1873. године, пекар, живео у Пожеги, симпатизер КПЈ, четници га стрељали у Доњој Добрињи, 22. јануара 1944.

ВРАЊЕВАЦ М. АНДРИЈА, рођен у Крушчици, 8. октобра 1909. године, земљорадник, председник НОО-а у Крушчици, четници га стрељали у Пожеги, јануара 1942.

ВРАЊЕВАЦ С. МИЛОЈКО, рођен у Крушчици, 1908. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, стрељан у Пожеги, почетком јануара 1942.

ВРАЊЕВАЦ Д. ОСТОЈА, рођен у Крушчици, 1920. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, стрељан у Пожеги, почетком јануара 1942.

ВУКАШИНОВИЋ Вељка ДРАГОСЈ1АВ, рођен у Пожеги, 1920. године, књижар, живео у Чачку, курир у команди места у Чачку, Немци га стрељали у Пожеги, 1. децембра 1941.

ВУКАШИНОВИЋ О. ДРАГОЉУБ, рођен у Костојевићима, 21. октобра 1920. године, ученик учитељске школе, члан СКОЈ-а, борац Ужичког НОП одреда, рањен у борби против четника код Пожеге и, од задобијених рана, умро у болници у Ужицу, 5. новембра 1941.

ВУКОВИЋ С. ДРАГОСЛАВ (ВУЛЕ ПУПАВАЦ), рођен у Пожеги, 12. јануара 1924. године, ученик учитељске школе, члан СКОЈ-а, борац Ужичког НОП одреда, затим 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца и усташа код Купреса, 1. августа 1942.

ГАВРИЛОВИЋ Луке МИЛАН, рођен 1920. године, обућарски радник, живео у Пожеги, радник у партизанској радионици војне одеће, стрељали га четници у Пожеги, 21. децембра 1941.

ГЛИШИЋ Миодрага МИЛИВОЈЕ МИЛЕ, рођен у Пожеги, 30. јуна 1920. године, матурант гимназије, борац Пожешке чете, стрељали га четници и љотићевци у Пожеги, 21. децембра 1941.

ДАВИДОВАЦ — ВИДАКОВИЋ РУЖИЦА, рођена у Пожеги, јануара 1909. године, домаћица, живела у Чуругу, убили је мађарски окупатори у Чуругу, 8. фебруара 1942.

ДИМИЋ Милорада ВОЈИСЛАВ, рођен у Албани код Блаца, земљорадник, пушкомитраљезац 2. батаљона 5. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, септем бра 1944.

ДРОБЊАКОВИЋ Љ. РАДОМИР, рођен у Ужицу, 14. децембра 1924. године, ученик учитељске школе, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против четника код Пожеге, 4. новембра 1941.

ДУКИЋ МИЈ1ЕНК0, рођен у еелу Бингули у Срему, 1906. године, живео у Пожеги, Немци га стрељали у Краљеву, 17. октобра 1941.

ДУШКИЋ Д. СВЕТИСЈ1АВ, рођен у Буковику код Нове Вароши, 1917. године, геометар, живео у Пожеги, борац Ужичког НОП одреда, рањен у борби против четника у Ражани и, од задобијених рана, умро у болници у Ужицу, 13. новембра 1941.

ЂОКОВИЋ И. ДРлГОСЛАВ, рођен у Скржутима, 1920. године, пекарски радник, члан КПЈ, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против четника код Пожеге, 2. новембра 1941. године.

ЂОРЂЕВИЋ Маринка ДРАГУТИН, рођен у селу Ошљану код Књажевца, 1920. године, борац 16. бригаде 25. дивизије, погинуо у борби против непријатеља код Пожеге, новембра 1944.

ЂОРЂЕВИЋ Миљка ДРАГОЉУБ, рођен у Гучи, 1910. године, судски писар пре рата, живео у Пожеги, секретар Среског комитета КПЈ за ерез пожешки, ухватили га Немци у Пожеги 23. јуна 1941. године, спровели у Бањички логор, где су га стрељали, 9. марта 1942.

ЂУРИШИЋ ДРАГО, рођен у Црној Гори, 1905. године, обућарски радник, живео у Пожеги, радник у партизанској радионици војне одеће, стрељан у Пожеги, децембра 1941.

ЖАРКОВИЋ МИРОСЛАВ МИЛЕ, рођен у Пожеги, 1913. године, обућарски радник, борац 1. пожешке чете, стрељали га четници у Доњој Добрињи, 21. јануара 1944.

ЖИЖОВИЋ Милутина ЖИВОРАД, рођен у Славковици код Љига, 1916. године, каменорезачки радник, борац Колубарског батаљона, заробљен у Тометином Пољу у борби против четника, спроведен у Пожегу и стрељан, марта 1942.

ЖУНИЋ Рада СТАНИЈА, рођена у Пожеги, 1884. године, домаћица, погинула у току борбе у Пожеги, 14. септембра 1944.

ИВАНОВИЋ Димитрија БОРИВОЈЕ, рођен у Пожеги, 27. јануара 1923. године, пекарски радник, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против непријатеља, у Уријама код Бугојна, 19. јула 1942.

ЈАНКОВИЋ СЛОБОДАН, рођен у Ваљеву, 1902. године, судија, живео у Пожеги, члан Среског НОО-а у Пожеги, касније борац 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против четника на Гату код Гацког, 11. јуна 1942.

I

ЈЕЈ1ИСАВЧИЋ Божа ТЕОДОСИЈЕ, рођен у Пожеги, 1904. године, браварски радник, стрељали га Немци у Краљеву, 18. октобра 1941.

ЈЕРЕМИЋ НОВАК, рођен у Чајетини, 1902. године, поткивач, живео у Пожеги, стрељали га Немци у Бакионици, 11. децембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Б. МИЛОЈЕ, рођен у Крушчици, 6. марта 1922. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, стрељан у Пожеги, 13. јануара 1942.

ЈОВАНОВИЋ М. СПАСИМИР, рођен у Крушчици, 25. маја 1902. године, земљорадник, командант места у Крушчици, стрељан у Пожеги, јануара 1942.

ЈОВАНОВИЋ — РАДОЈЕВИЋ М. РАДОШ, рођен у Северову, 1921. године, земљорадник, члан КПЈ, борац Ариљског батаљона, стрељан у Пожеги, 6. јануара 1942.

ЈОВАНОВИЋ Рајка ЖИВОЈИН, рођен у Грачаници, борац 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против непријатеља у Пожеги, септембра 1944.

ЈОВАНОВИЋ Алексе МИЛЕНТИЈЕ, рођен у селу Оране код Бојника, борац 3. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 15. септембра 1944.

ЈОВИЧИЋ Душана ДРАГОЉУБ БАТА, рођен у Пожеги, 24. априла 1922. године, техничар, борац Драгачевског батаљона, погинуо у борби против Немаца код Краљева, 21. октобра 1941, године.

ЈОКОВИЋ Добривоја МИЛАН, рођен у Лисицама, 1911. године, земљорадник, члан КПЈ, борац Ужичког НОП одреда, ухватили га четници и предали Немцима у Пожеги, одакле је спроведен у Бањички логор, затим у Краљево, и најзад га четници убили у Лисицама, 23. априла 1943.

КАРАКЛАЈИЋ БОГОМИР, рођен у Брезови код Ивањице, 1910. године, обућарски радник, живео у Пожеги, члан КПЈ, борац и заменик политичког комесара Пожешке чете у 1. батаљону 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Мајевици, априла 1944.

КАРАКЛАЈИЋ РУЖА, рођена у Словенији, 1918. године, радница, члан КПЈ, живела у Пожеги, болничарка у 2. пролетерској бригади, умрла од тифуса на Сутјесци, почетком јуна 1943.

КНЕЖЕВИЋ НИКОЈ1А, рођен у Црној Гори, 1908. године, порески чиновник, живео у Пожеги, борац Пожешке чете, стрељали га Немци у Пожеги, 29. новембра 1941.

КОВАЧЕВИЋ Миленка ВИЋЕНТИЈЕ, рођен у Годовику, 1898. године, опанчарски радник, живео у Пожеги, борац Прве пожешке чете и командант касарне, четници га стрељали у Пожеги, децембра 1941. године.

КОВАЧЕВИЋ Вићентија СТАНА, рођена у Пожеги, 1924. године, радница радионице војне одеће, хапшена и злостављана од четника, услед чега се разболела и умрла, 1943. године.

КОВАЧЕВИЋ Вићентија ОЛГА, рођена у Пожеги, 1923. године, радница радионице за израду војне одеће, хапшена и злостављана од четника, од последица четничког терора умрла после рата.

КОВАЧЕВИЋ Филипа ДРАГОМИР, рођен у Равној Гори, код Ивањице, 1885. године, трговац, живео у Пожеги, члан Сресског НОО у Пожеги, отеран у логор на Бањици, где је стрељан 1943. године.

КОКОВИЋ Петра ЂОРЂЕ, рођен у Пожеги, 10. априла 1924. године, ученик, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Кошути (пл. Зеленгора), 11. јуна 1943.

КАЛМАН ИЛОНКА, рођена у Тотовом Селу код Сенте, 1923. године, радница, живела у Пожеги, болничарка 1. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинула у борби против Немаца на Црном врху код Горњег Вакуфа, 3. марта 1943.

КОЛАКОВИЋ Радише ВИДОСАВ, рођен у Врнчанима, 1920. године, студент права, члан КПЈ, секретар Сресског комитета КПЈ за срез љубићки, секретар Окружног комитета СКОЈ-а, борац Љубићког батаљона, четници га стрељали у Пожеги, 9. јануара 1942.

КОМАДИНИЋ Саватија ДРАГОМИР, рођен у селу Лиси код Ивањице, 1912. године, опанчарски радник, члан КПЈ, борац Драгачевског батаљона, тешко рањен у борби против четника код Пожеге, 3. новембра 1941. године. Убили га Немци у болници на Златибору, 30. новембра 1941.

КОСТИЋ М. ДРАГИЋ, рођен у Горјанима, 1900. године, земљорадник, убијен код Пожеге, 14. октобра 1944.

КРЕЧКОВИЋ Малише ВИЋЕНТИЈЕ, рођен у Здравчићима, 1883. године, грађевински радник, живео у Пожеги, погинуо у току борбе у Пожеги, септембра 1944.

КРСМАНОВИЋ ВАСИЈ1ИЈЕ, рођен у Средњој Добрињи, 1910. године, обућарски радник, борац Пожешке чете, стрељали га љотићевци у Пожеги, 21. децембра 1941.

КУВЕЉИЋ Бранислава ДРАГАН, рођен у Пожеги, 26. децембра 1921. године, матурант гимназије, члан КПЈ, борац и политички комесар Пожешке чете 1. батаљона 2. пролетерске бригаде, заробили га четници и стрељали у Радаљеву код Ивањице, 24. марта 1944. године.

КУКИЋ Крсмана НЕДЕЉКО, рођен у селу Лисицама 1913. године, машинбраварски радник, члан КПЈ, борац Ужичког НОП одреда, ухватили га четници и предали Немцима у Пожеги, одакле је спроведен у логор на Бањици, затим интерниран у Норвешку, страдао у логору 1943. године.

ЛАЗАРЕВИЋ С. МИЛОЈЕ, рођен у Засељу, пекарски радник, живео у Пожеги, ухватили га Немци и отерали у затвор у Ужице, стрељан 20. јула 1941.

ЛИДОШ ВАЛЕРИЈАН, рођен у Напуљу у Италији, борац 4. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 15. септембра 1944.

ЛУКОВИЋ Р. ОСТОЈА, рођен у Крушчици, 30. марта 1923. године, ученик учитељске школе, кандидат за члана КПЈ, борац Ариљског батаљона, ухватили га четници, стрељан у Пожеги, 6. јануара 1942.

ЛУКОВИЋ Ј. РАДОШ, рођен у Крушчици, 1919. године, металски радник, борац Ариљског батаљона, заробили га четници и стрељали у Пожеги 6. јануара 1942.

МАКСИМОВИЋ ПРЕДРАГ, рођен у Крњем Броду код Прокупља, борац 4. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 14. септембра 1944.

МАНОЈЛОВИЋ Стевана ГАВРИЛО, рођен у Пожеги, 1921. године, столарски радник, живео у Прељини код Чачка, борац Љубићког батаљона, ухватили га Немци и стрељали у Чачку, 11. децембра 1941.

МАРИНКОВИЋ Славка ВЕНИЈАМИН, рођен у селу Виони-ци код Ивањице, 1909. године, профеоор, члан Окружног комитета КПЈ за округ ужички, комесар Моравичке чете, затим командант места у ослобођеној Пожеги, убили га Немци приликом уласка у Пожегу, 29. новембра 1941.

МАРКОВИЋ Миладина РАДОЈКО, рођен у Дљину, 1920. године, земљорадник, борац Ужичког НОП одреда, ухватили га четници и предали Немцима у Пожеги, спроведен у логор на Бањици, затим у Краљево, где су га прихватили четници да би га, напослетку, стрељали у Милатовићима, 8. априла 1944.

МАРИНКОВИЋ М. РАДИША, рођен у Дрежнику, 1912. године, обућарски радник, живео у Пожеги, борац Пожешке чете, отеран у логор на Бањици, одакле је интерниран у Норвешку, страдао у логору 1944. године.

МАРЈАНОВИЋ Ј. СЈ1АВКА, рођена у Пожеги, 1891. годинс, домаћица, живела у Ужицу, погинула приликом ваздушног напада на Ужице, 23. новембра 1944. године.

МАРКОВИЋ Ј. СРЕЋКО, рођен у Крушчици, 29. марта 1922. године, радник, радио у НОО у Крушчици, стрељан у Пожеги 6. јануара 1942.

МАРКОВИЋ Сима МИОДРАГ, рођен у Сврачкову, 1919. године, живео у Пожеги, борац 2. пожешке чете, заробљен у борби против четника у Глумчу, и стрељан, 4. новембра 1941.

МАРКОВИЋ Борисава МИЛОЈКО, рођен у Дљину, 1908. године, столарски радник, члан КПЈ, борац Ужичког НОП одреда, стрељан у Пожеги, з. децембра 1941.

МАРКОВИЋ Војислава ВИТОМИР, рођен у селу Жлину код Књажевца, 1926. године, борац 9. српске бригаде 23. дивизије, погинуо у борби код Пожеге, новембра 1944.

МАРКОВИЋ Милосава МИЈ1АДИН, рођен у Дљину, 1900. године, земљорадник, члан КПЈ, сарадник НОП, ухватили га четници у Пожеги и спровели у логор на Бањици, а по повратку из логора убили га у Дљину, 24. априла 1943.

МАЋИЋ Радомира ВОЈИН, рођен у Дљину, 1914. године, столарски радник, борац 1. пожешке чете, ухватили га четници и предали Немцима, стрељан у Пожеги, децембра 1941.

МАЏАРЕВИЋ Радича РАДОМИР, рођен у Белом Камену код Горњег Милановца, 1920. године, борац Драгачевског батаљона, ухватили га четници у Пожеги и предали Немцима, који су га спровели у логор на Бањици, а потом интернирали у Норвешку, где му се губи траг.

МИЈ1АНК0ВИЋ Живојина ЛАЗАР, рођен у Луњевици код Горњег Милановца, 1921. године, лимарски радник, борац Таковског батаљона, ухватили га четници у Пожеги, Немци га отерали у логор на Бањицу, а затим у логор Ејзанд, у Норвешкој, где је стрељан, марта 1943.

МИЛЕНКОВИЋ Ранђела РАДУН, рођен у селу Чубри код Ражња, 1909. године, земљорадник, командир чете у 14. бригади 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 24. новембра 1944.

МИЛЕТИЋ Јачин ЉУБОМИР, борац 6. српске бригаде 2. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 2. децембра 1944. године.

МИЛЕТИЋ Јездимира ДМИТАР, рођен у Вичи, 1922. године, земљорадник, борац, погинуо у борби код Пожеге, 13. новембра 1944.

МИЛИЋ Николе БУДИМИР, рођен у Пожеги, 1915. године, браварски радник, ухватили га Немци и стрељали у Краљеву 16. октобра 1941.

МИЛОЈКОВИЋ Ранђела ЉУБОМИР, рођен у селу Васиљу код Књажевца, борац 14. српске бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, новембра 1944.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Јевта ЈУЛКА, рођена у Пожеги, 1900. године, домаћица, сарадник НОП-а, четници је стрељали у Доњој Добрињи, 21. јануара 1944.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Вељка СРЕТЕН, рођен у Крстацу, 1904. године, земљорадник, борац Драгачевског батаљона, заробљен и отеран у логор на Бањици, по повратку из логора четници га убили у Крстацу, маја 1943.

МИЛОШЕВИЋ БУДИМИР, рођен у Круши, борац, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 14. септембра 1944.

МИЛОШЕВИЋ БОГОЉУБ, рођен је у селу Дубоко код Кучева, земљорадник, борац 4. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 15. септембра 1944.

МИРОВИЋ ВИДОСАВ, рођен у селу Пасјачи код Прокупља, 1922. године, борац 4. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немацау Пожеги, 15. септембра 1944.

МИТРОВИЋ Драгутина ВАСО, рођен у Пожеги, 1923. године, музичар, борац 2. пожешке чете, ухватили га Немци и стрељали у Ужицу, 28. децембра 1941.

МИТРОВИЋ Миодрага ЦВЕТА, рођена у Пожеги, 1909. године, домаћица, погинула у току борбе у Пожеги, 14. септембра 1944.

НЕГОВАНОВИЋ О. МИЈ1АН, рођен у Љубањама, 1880. године, кројачки радник, живео у Пожеги, борац Ужичког НОП одреда, ухваћен и спроведен у логор на Бањици, где је стрељан 28. маја 1942.

НЕДЕЉКОВИЋ С. МИЈАЈЛО, рођен у Вирову, 1905. године, земљорадник, борац Драгачевског батаљона, погинуо у борби против четника код Пожеге, 3. новембра 1941.

НЕДЕЉКОВИЋ М. РАТОМИР, рођен у Пбжеги, 1919. године, опанчарски радник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и стрељали у Пожеги, 9. јануара 1942.

НЕДИЋ Вићентија ВЛАЈКО, рођен у селу Мајдану код Горњег Милановца, 1913. године, борац Таковског батаљона, погинуо у борби код Пожеге, децембра 1941.

НЕШИЋ Радомира СЛАВКО, рођен у селу Славковици код Љига, 1915. године, каменорезачки радник, борац Колубарског батаљона, ухватили га четници у Душковцима, дотерали у Пожегу и стрељали, марта 1942.

НЕШОВИЋ Р. ЖИВОРАД, рођен у Северову, 22. марта 1921. године, земљорадник, члан КПЈ, борац Ариљског батаљона, ухватили га четници, дотерали у Пожегу и стрељали, 6. јануара 1942.

НИКОЛИЋ Градимира БРАНКО, рођен је 1921. године у Косанчићу код Бојника, земљорадник, борац 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби код Пожеге, септембра 1944.

НОВАКОВИЋ Светозара РАДОВАН, рођен у Шљивовици код Чајетине, трговачки радник, стрељан у Пожеги, крајем 1941.

НОВИТОВИЋ С. БРАНКО, рођен у Добрачама, 15. фебруара 1922. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, стрељан у Пожеги, јануара 1942. године.

НОВИТОВИЋ А. ЈОВАН, рођен у Добрачама, 1922. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, стрељан у Пожеги, јануара 1942.

ОСТОЈИЋ Ј. СВЕТОЗАР ЧИКИРИЗ, рођен у Мушићима, 4. јула 1888. године, каменорезац, живео у Пожеги, члан Сресног НОО-а у Пожеги, ухватили га четници и стрељали у Ариљу, 20. децембра 1941.

ОСТОЈИЋ Светозара ВЕСЕЈ1ИН, рођен у Пожеги, 1922. године, аеромеханичар, члан КПЈ, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, тешко рањен у борби против усташа на Купресу, умро у болници у Гламочу, 15. јануара 1943.

ОСТОЈИЋ Светозара БОГДАН, рођен у Пожеги, 1921. године, радник, члан КПЈ, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Кошуру (Сутјеска), почетком јуна 1943.

ОСТОЈИЋ Светозара ЕМИЈ1ИЈА — ЕМА, рођена у Пожеги, 1918. године, радница, члан Месног комитета КПЈ у Пожеги, четници је убили на зверски начин у Пожеги, 12. октобра 1944.

ОСТОЈИЋ Војислава НОВАК, рођен у Пожеги, 1924. године, борац 17. дивизије, нестао на положају Чаир, 20. фебруара 1945.

ОТАШЕВИЋ С. МИЈ1УТИН, рођен у Пониковици, 1923. године, ткачки радник, борац Ужичког НОП одреда, рањен у борби против четника код Пожеге, умро у болници у Ужицу, 14. новембра 1941.

ПАВЛОВИЋ БРАНИСЈ1АВ, рођен у Злакуси, 1873. године, земљорадник, једно време живео у Пожеги и радио као књижар, председник Окружног НОО-а у Ужицу, четници га на зверски начин заклали у Злакуси, 8. септембра 1943.

ПАЈИЋ Вељка КРСТОМИР КРСТА СИНГЕР, рођен у Вирову, 1912. године, металски радник, живео у Пожеги, секретар Среског комитета КПЈ за срез пожешки, борац, једно време комесар Пожешке чете, погинуо у борби против четника у селу Комаранима код Нове Вароши, 7. фебруара 1942.

ПАНИЋ Ивана ЉУБОМИР, рођен у Сињевцу, 27. јула 1910. године, поштански радник, живео у Пожеги, борац Пожешке чете, стрељали га Немци у Пожеги, 29. новембра 1941.

ПАРЕЗАНОВИЋ В. РАТКО, рођен у Бањици, 8. јануара 1917. године, учитељ и резервни официр, командир 2. чете Драгачевског батаљона, погинуо у борби против четника код Пожеге, 3. новембра 1941.

ПЕКОВИЋ Павла ЈОВАН, рођен у Морачи (Црна Гора), 1911. године, зидарски радник, борац Чачанског НОП одреда, погинуо у борби против четника у Пожеги, 3. новембра 1941.

ПЕТРИЋЕВИЋ Душана ДРАГИША, рођен у Турици, 1924. године, земљорадник, борац Драгачевског батаљона, члан СКОЈ-а, погинуо у борби против четника код Пожеге, 3. новембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Јована ЖИВКО, рођен у Кушићима, 1904. године, радник, борац Драгачевског батаљона, погинуо у борби против четника у Пожеги, 3. новембра 1941.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ МИЛАН, рођен у Висибаби, 1889. године, трговац, живео у Пожеги, благајник Среског НОО-а у Пожеги, стрељали га четници у Дренови, 7. јула 1942.

ПИЛЧЕВИЋ Ђ. БОЖИДАР, рођен у Крушчици, 1906. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, стрељали га четници у Пожеги, 6. јануара 1942.

Г10П0ВИЋ А. МИЛАДИН, рођен у селу Борикама код Рогатице, 19. октобра 1920. године, студент медицине, члан КПЈ, командир чете и заменик команданта Ужичког батаљона, погинуо у борби против четника код Пожеге, 3. новембра 1941.

ПОПОВИЋ Милутина СЛОБОДАН БАКУЛА, рођен у Пожеги, 31. марта 1923. године, фотографски радник, секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез пожешки, борац 1. Пожешке чете, погинуо за време немачког ваздушног напада на Пожегу, 29. новембра 1941.

ПОПОВИЋ Р. ВОЈИСЛАВ, рођен у Вигошту, 10. августа 1917. године, члан КПЈ, водник у Ариљском батаљону, заробљен, четници га стрељали у Пожеги, 13. јануара 1942.

Г1РОДАНОВИЋ Јована ВЛАДАН, рођен у Пожеги, 1933. године, погинуо приликом експлозије у трезорима у Ужицу, 22. новембра 1941.

ПРОДАНОВИЋ — ВИДАКОВИЋ ЗОРА, рођена у Пожеги, 1909. године, домаћица, погинула у Ужицу приликом експлозије у трезорима, 22. новембра 1941.

РАДОВИЋ Н. МИЛОШ, рођен у Ужицу, 30. септембра 1921. године, угоститељски радник, борац Ужичког НОП одреда, рањен у борби против четника код Пожеге, умро у болници у Ужицу, 4. новембра 1941.

РАЂЕНОВИЋ Радосава ЈАНКО, рођен у Лучанима, 1906. године, земљорадник, стрељали га Немци у Пожеги, 17. априла 1941.

РАКОВИЋ Лазара БРАНИСЛАВА ПУМПАРКА, рођена у Ужицу, 26. октобра 1922. године, ученица, живела у Пожеги, борац Ужичког НОП одреда, стрељали је четници у Пожеги, 21. децембра 1941.

РАКОВИЋ Лазара МИЛОРАД, рођен у Ужицу, 20. новембра 1924. године, живео у Пожеги, ученик на занату у ложионици, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у, борби против четника у Карану, 8. новембра 1941.

РИСТАНОВИЋ Стојана МИЛЕ, рођен у Горажду, 1920. године, возач у 4. еанџачкој бригади 37. дивизије, несрећним случајем погинуо у Пожеги, 29. септембра 1944.

РИСТИЋ А. ДУШАН, рођен у Пожеги, 1895. године, железнички контролор, рањен у возу у Угриновцима и, од задобијених рана, умро у болници у Чачку, 25. новембра 1943.

РИСТИВОЈЕВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен у Пожеги, 23. децембра 1919. године, браварски радник, стрељали га Немци у Краљеву, октобра 1941.

РОГАНОВИЋ Крсте САВО, рођен у селу Видовача код Прокупља, 1921. године, борац 5. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 14. септембра 1944. године.

РШУМОВИЋ М. МИОДРАГ, рођен у Пожеги, 17. новембра 1921. године, учитељ, борац НОВЈ, рањен у борби против непријатеља и од задобијених рана умро у Сухом Пољу, крајем рата.

САВИЋ БОЖИН, рођен у Лебану, борац 4. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 12. септембра 1944. године.

САВКОВИЋ ДАНИЛО, рођен у Пожеги, 20. априла 1907. године, котлар, стрељали га Немци у Краљеву, октобра 1941.

САВОВИЋ ЈАНКО, рођен у Радобуђи, 14. априла 1912. године, општински деловођа, борац Ариљског батаљона, учио гимназију у Пожеги, стрељали га четници у Чичкови, 23. децембра 1941.

САВОВИЋ В. СЛАВКО, рођен у Радобуђи, 1. августа 1919. године, угоститељски радник, учио гимназију у Пожеги, члан КПЈ, борац Ариљског партизанског батаљона, погинуо у борби против четника у Ивањици, 2. новембра 1941.

САЈКИЋ Радоја ДРАГОСЛАВ, рођен у Новом Брачину код Ражња, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против непријатеља код Пожеге, 23. новембра 1944.

СИМОВИЋ Видоја ДРАГОСЛАВ, рођен у Драгојевцу, 29. маја 1917. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске нестао у априлском рату у околини Пожеге.

СИНЂЕЈ1ИЋ Видосава МИОДРАГ, рођен у Пожеги, 3. новембра 1923. године, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Доњој Добрињи, 21. јануара 1944.

СПАСОЈЕВИЋ Јеврема ЉУБИНКО, рођен у селу Славковици код Љига, земљорадник, борац Колубарског батаљона, четници га заробили и стрељали у Пожеги, марта 1942.

СРДАНОВИЋ Тихомира ПАНТО ПАНЕ, рођен у Пожеги, 11. новембра 1921. године, електричарски радник, члан КПЈ, борац и политички комесар Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби код Фоче, априла 1943.

СТАМБОЈ1ИЋ Угрена ВУЧИЋ, рођен у Брезови код Ивањице, 1902. године, трговац, борац Моравичке чете, заробили га четници и убили код Пожеге, новембра 1941.

СТАМЕНКОВИЋ Борисава МИРОСЛАВ, рођен у Јагодини, 1909. године, партизански борац, заробили га четници у Пожеги, одведен у логор на Бањици и стрељан, 17. јуна 1942.

СТАМЕНКОВИЋ ДРАГОЉУБ, из Београда, борац 2. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби код Пожеге, 13. септембра 1944.

СТЕФАНОВИЋ Добривоја СТЕВАН, рођен у Пожеги, 28. јула 1899. године, полицијски писар, члан Среског НОО за срез пожешки погинуо у Пожеги, 29. новембра 1941.

СТЕФАНОВИЋ Добривоја МИЛЕНА — МИЛА, рођена у Пожеги, 28. јуна 1903. године, учитељица, сарадник НОП-а, четници је на зверски начин заклали у Годовику, 7. новембра 1943. године.

СТЕФАНОВИЋ Сима МИЛЕНКО, рођен у Пожеги, 1908. године, железнички службеник, стрељали га Немци у Пожеги, 1941. године.

СТИШОВИЋ ОБРАД, рођен у Шаренику код Ивањице, земљорадник, несрећним случајем погинуо 4. септембра 1944, код Пожеге, од мине заостале из рата.

СТИШОВИЋ ВЛАЈКО, рођен у Шаренику код Ивањице, земљорадник, несрећним случајем погинуо 4. септембра 1944, код Пожеге, од мине заостале из рата.

СТИШОВИЋ ЖАРКО, рођен у селу Шаренику код Ивањице, земљорадник, несрећним случајем погинуо 4. септембра 1944, код Пожеге, од мине заостале из рата.

СТОЈАНОВИЋ Радосава МИЈ1УТИН, рођен у Рујишту код Ражња, 1911. године, земљорадник, борац 20. бригаде 45. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 21. новембра 1944.

СТОЈАНОВИЋ Радомира МИЛАН, рођен у Кушићима код Ивањице, 1924. године, ученик у трговини, борац Драгачевског батаљона, погинуо у борби против четника у Пожеги, 3. новембра 1941.

СТОЈАНОВИЋ МИЛАШИН, рођен у Тометином Пољу, 1922. године, каменорезачки радник, живео у Пожеги, борац НОВЈ, разболео се у рату и, од последица болести, умро у болници у Ваљеву, после рата.

ТЕРЗИЋ С. МОМИР, рођен у Никојевићима, 1921. године, земљорадник, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против четника код Пожеге, 4. новембра 1941.

ТИМОТИЈЕВИЋ Теодосија МИЛОРАД (МИКОТА ШТУКА), рођен у Пожеги, 4. јануара 1893. године, кафеџија, члан Среског НОО-а за срез пожешки, четници га стрељали у Пожеги, 9. јануара 1942. године.

ТОКОВИЋ Миладина МИЛОВАН, рођен у Пожеги, 1918. године, електротехничар, живео у Чачку, политички комесар фабрике хартије у ослобођеном Чачку, Немци га стрељали у Чачку, децембра 1941. године.

ТОШКОВИЋ Владимира БОШКО, рођен у Књажевцу, 1912. године, борац 9. српске бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, новембра 1944. године.

ТРИФУНОВИЋ Јелесија МИОДРАГ, рођен у Пожеги, 1923. године, свршени матурант, живео у Чачку, борац 3. црногорске дивизије, погинуо у Малим Горелицама код Лашког у Словенији, 13. маја 1945.

ТРНАВАЦ Будимира МИЛОШ, рођен у Севојну, 1922. године, земљорадник, борац Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против четника код Пожеге, 2. новембра 1941.

ЋИРЈАКОВИЋ Јакова ПЕТАР ПЕРО, рођен у Вирову, 5. марта 1903. године, земљорадник, борац Пожешке чете, радио у команди места, погинуо у Пожеги приликом немачког ваздушног напада, 29. новембра 1941.

ХУНЦИК Јанка РАДОМИР, рођен у Ужицу, 1926. године, берберски радник, борац 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 14. септембра 1944.

ЏАМБАС БРАНКО, рођен у Северову, 1916. године, земљорадник, члан КПЈ, борац Ариљског батаљона, заробили га четници и стрељали у Пожеги, 6. јануара 1942.

ЏЕЈ1ЕБЏИЋ Војина ДУШАН, рођен у Пожеги, 19. јула 1925. године, ученик, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, умро од тифуса у Власеници, марта 1942.

ШКУЛЕТИЋ Милоша МИЛОМИР, рођен у Пожеги, 1921. године, борац Пожешке чете, погинуо у борби против Немаца у Пожеги, 29. новембра 1941.

НАПОМЕНА: Борци погинули у Пожеги у току рата 1941——1945. године, који нису пренети у места рођења, сахрањени су у заједничку гробницу на пожешком гробљу, где им је подигнут споменик.

П Р И Ј А Н О В И Ћ И

ДИДАНОВИЋ Марка ВЕЛИМИР, рођен у Јабланици на Златибору, 1891. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Јеминској Стени, 30. новембра 1941.

ДИДАНОВИЋ СТРАЈИН, рођен у Јабланици на Златибору, 1896. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Јеминској Стени, 30. новембра 1941.

ГРКОВИЋ Велике МИРОСЛАВ, рођен у Пријановићима, 17. јуна 1921. године, подофицир бивше југословенске војске, борац Пожешке чете, стрељали га четници у Горњој Добрињи, 1943. године.

ГРУЈИЋ Божа РАДИВОЈЕ, рођен у Лапову, борац 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца у Пријановићима, 13. септембра 1944.

ИВКОВИЋ Милића МАТИЈЕ, рођен у Бјелотићима, 1908. године, живео у Пријановићима, земљорадник, борац Пожешке чете, отеран у логор на Бањици, где је стрељан 4. јула 1942.

ИЛИЋ Наће ЧЕДОМИР, рођен у селу Кацабаћи код Бојника, инжењер, борац 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца у Пријановићима, 13. септембра 1944.

ЈЕВЕРИЧИЋ — МАНДИЋ Јована МИЛУН, рођен у Пријановићима 1922. године, ташнерски радник, живео у Горњем Милановцу, борац Таковског батаљона, спроведен у логор на Бањици и стрељан, 8. јуна 1944.

Ј1А30ВИЋ Миље МИЛОМИР, рођен у Пријановићима, 13. јануара 1921. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, четници га предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941.

ЛУЧИЋ ЧЕДОМИР, рођен у Пријановићима, земљорадник, несрећним случајем, као цивил, погинуо у априлском рату.

МИЛИЈАНОВИЋ Милана ДРАГОЉУБ, рођен у Пријановићима, 1929. године, земљорадник, борац 31. посавске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Сремском фронту, почетком 1945. године.

МИЛИЈАНОВИЋ Милана НИКОЛА, рођен у Пријановићима, 16. марта Ј922. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и на зверски начин заклали у Пријановићима, 6. фебруара 1943.

МИЛИЈАНОВИЋ ЈУЛКА, рођена у Пријановићима, 27. марта 1897. године, домаћица, погинула у току борбе у Пријановићима, 11. децембра 1944.

МИЛИЋ АДАМ, рођен у селу Доњем Адровцу код Алексинца, борац 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца у Пријановићима, 13. септембра 1944.

СТАМАТОВИЋ Добривоја МИЛОЈКО, рођен у Пријановићима, 12. септембра 1920. године, ученик гимназије, члан КПЈ, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца у Градишнику на Озрену, 20. јула 1943.

СТАМАТОВИЋ Добривоја ДРАГОСЛАВ, рођен у Пријановићима, 15. октобра 1923. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га четници, отерали у Речице, где су га стрељали, 6. септембра 1944.

СТАНОЈЕВИЋ Влајисава МИЛИВОЈЕ, рођен у Пријановићима, 29. јула 1892. године, земљорадник, члан КПЈ, командир партизанске страже на железничкој станици, заробљен, Немци га стрељали у касарни у Пожеги, 29. новембра 1941.

СТАНОЈЕВИЋ Велимира МОМЧИЛО, рођен у Пријановићима, 10. фебруара 1912. године, опанчарски радник, борац Пожешке чете, заробљен, четници га убили у Пријановићима, 20. јануара 1942.

СТАНОЈЕВИЋ Велимира ДУШАН, рођен у Пријановићима, 22. јануара 1921. године, подофицир бивше југословенске војске, борац Пожешке партизанске чете, ухватили га четници и стрељали у Горњој Добрињи, 1943. године.

СТЕФАНОВИЋ ХРАНИСЈ1АВ, борац, погинуо у борби против Немаца на Гроту, у Пријановићима, 12. децембра 1944.

СТИПИЋ ГОЈКО, борац, погинуо у борби против Немаца на Теофиловића брду, у Пријановићима, 29. новембра 1941.

ТОДОРОВИЋ Велимира РАДОМИР БЕЈ1И, рођен у Пријановићима, 20. априла 1916. године, земљорадник, борац и командир Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Трешњевику код Андријевице, 20. јула 1943.

ТОКОВИЋ ДРАГОЈЈ1А, рођена у Каленићима, 1883. године, домаћица, ухватили је Немци и стрељали у Пријановићима, 29. новембра 1941.

ТОКОВИЋ Милана ВЕЈ1ИМИР, рођен 1872. године, столарски радник, ухватили га Немци и стрељали у Пријановићима, 29. новембра 1941.

ШОЈИЋ Вељка АДАМ, рођен у Пријановићима, 15. марта 1912. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га четници и на зверски начин заклали у Пријановићима, 6. фебруара 1943.

ШОЈИЋ Д. ЈОВАН, рођен у Пријановићима, 1905. године, радник жељезничке ложионице у Ужицу, борац Железничке чете Радничког батаљона, Ужичког НОП одреда, умро од тифуса у болници у Ужицу, 17. октобра 1941.

Напомена: 16 погинулих бораца из јединица НОВЈ које су водиле борбе у пожешком крају, а који после рата нису пренети у своја родна места, сахрањени су у заједничку гробницу, поред пута Пожега — Чачак. Подигнут им је заједнички споменик.

П Р И Л И П А Ц

ЈАКОВЉЕВИЋ ДОБРОСАВ — ДОБРИЦА, рођен у Прилипцу, 8. септембра 1874. године, земљорадник, симпатизер КПЈ, ухватили га четници и на зверски начин убили у Пожеги, 22. априла 1943.

ЈАКОВЉЕВИЋ Недељка МИЛОМИР, рођен у Прилипцу, 1. априла 1919. године, земљорадник, борац Драгачевског батаљона, четници га стрељали у Крстацу, 9. новембра 1942.

ЈАКОВЉЕВИЋ ИВАНКА, рођена у Прилипцу, 1895. године, домаћица, четници је на зверски начин убили у Прилипцу, 12. октобра 1943.

ЈОВАНОВИЋ Дмитра ВЈ1АДИМИР, рођен у Прилипцу, 6. фебруара 1924. године, земљорадник, борац 7. црногорске бригаде „Будо Томовић" 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца у Стативама код Карловца, 6. маја 1945.

ЈОВАНОВИЋ Марка Радоје, рођен у Прилипцу, 28. јуна 190! године, земљорадник, убили га Немци у Прилипцу, 5. децембра, 1944.

Ј1АЗАРЕВИЋ Милана ДРАГАН, рођен у Прилипцу, 19. марта 1917. године, земљорадник, борац 10. крајишке бригаде 5. дивизије, погинуо у борби против Немаца код Шида, 17. јануара 1945.

НЕДЕЉКОВИЋ Владимира МИЛОЈК0, рођен у Вирову, 20. августа 1912. године, земљорадник, борац Драгачевског батаљона, убили га четници на зверски начин у Прилипцу, 27. фебруара 1942.

РАДОЈЕВИЋ Мирка ДУШАН, рођен у Прилипцу, 3. новембра 1898. године, земљорадник, погинуо као припадник четничког Јеличког одреда, у борби против Немаца код Краљева, октобра 1941.

РАДОЈЕВИЋ Светозара ДРАГОЉУБ, рођен у Прилипцу, 30. октобра 1900. године, земљорадник, члан месног НОО-а у Прилипцу, четници га на зверски начин убили у Прилипцу, 7. новембра 1942.

Р А Д О В Ц И

МАРЈАНОВИЋ Петронија МИЛОРАД, рођен у Радовцима, 15. марта 1922. године, земљорадник, борац Пожешке чете, погинуо у борби против четника у Тометином Пољу, 27. новембра 1941.

МАРЈАНОВИЋ Петронија МИОДРАГ, рођен у Радовцима, 4. марта 1921. године, земљорадник, борац Пожешке чете, четници га одвели у Крушчицу и стрељали 21. децембра 1941.

МАРЈАНОВИЋ Петра МИЛИЈА, рођен у Радовцима, 30. јануара 1926. године, земљорадник, припадник Народне милиције, погинуо у борби са четницима у Табановићима, 16. марта 1945.

МИЛИВОЈЕВИЋ МИЛЕНИЈА МИКА, рођена у Радовцима, 1883. године, домаћица, погинула у Гостиљу, 11. јуна 1944.

ЈОРДОВИЋ Јеврема ДЕСИМИР, рођен у Радовцима, 1919. године, радник, живео у Београду, погинуо приликом ваздушног напада на Београд, 6. априла 1941.

ТОШИЋ Петра ЈОВИЋ, рођен 1925. године у Радовцима, ђак, погинуо новембра 1941. године, од бачене бомбе у породичну кућу од стране четника ДМ.

ТОШИЋ Петра РАДЕНКА, рођена 1922. године у Радовцима, домаћица, погинула новембра 1941. године, од бачене бомбе у породичну кућу од стране четника ДМ.

ШУЉАГИЋ САВО, рођен у Драглици, 1878. године, земљорадник, живео у Радовцима, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Глумчу, 2. маја 1944.

Р А С Н А

ВУЈИЧИЋ — НЕДИЋ МИЛОЈКА, рођена у Расној, 1913. године, радница, погинула као радница партизанске фабрике оружја у Ужицу, приликом експлозије у трезорима, 22. новембра 1941.

ДАБИЋ ДЕСИМИР ШИЛЕ, рођен у Алином Потоку, 1920. године, земљорадник, живео у Расној, борац Пожешке чете, четници га стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

ЂОРЂЕВИЋ Стевана МИЛОМИР, рођен у Расној, 13. фебруара 1922. године, земљорадник, ухватили га Бугари, отерали у Сврачково и стрељали, 13. августа 1943.

КОРАЋ Николе ВЛАДЕТА, рођен у Расној, 19. септембра 1912. године, земљорадник, сарадник НОП-а, ухватили га Бугари и спровели у логор на Бањици, одакле је интерниран у Немачку, умро у логору Маутхаузен, 1945. године.

КОРАЋ Радисава СТЕВАН, рођен у Расној, 1920. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, стрељали га четници у Висибаби, 9. децембра 1941.

КОРАЋ Велисава ВЕСЕЛИН, рођен у Расној, 24. јуна 1912. године, земљорадник, сарадник НОП-а, Бугари га отерали у Сврачково и стрељали, 13. августа 1943.

КОРАЋ Михаила ЈАНИЋИЈЕ, рођен у Раеној, 3. новембра 1911. године, ваздухопловни официр — пилот бивше југословенске војске, погинуо у борби против Немаца, у Давидовцу код Параћина, 10. априла 1941.

КОРАЋ Сретена АЛЕКСАНДАР, рођен у Расној, 2. јуна 1886. године, земљорадник, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Расној, 16. маја 1943.

КОРАЋ Александра РАТКО, рођен у Расној, земљорадник, сарадник НОП-а, четници га стрељали у Расној, 16. маја 1943.

КОРАЋ Александра СРЕТЕН, рођен у Расној, 23. маја 1922. године, подофицир бивше југословенске војске, борац 1. пожешке чете, заробили га четници у борби код Ражане и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941.

КОРАЋ Миленка ВЈ1АДИСАВ, рођен у Расној, 28. априла 1906. године, машинбравар, живео у Краљеву, ухватили га Немци и стрељали у Краљеву, маја 1942.

КОРАЋ Милоша БОЖИДАР, рођен у Расној, 25. децембра 1913. године, земљорадник, борац 37. дивизије, ухватили га четници и стрељали у Пожеги, 12. октобра 1944.

КОРАЋ Радомира ДРАГАН, рођен у Расној, 4. јануара 1909. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, ухватили га четници, злостављали и, на крају, стрељали у Дренови, 4. јула 1942.

КОРАЋ Милоша МИЛОМИР МИКО, рођен у Расној, 30. јануара 1911. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941. године.

КОРАЋ Величка ЗДРАВКО, рођен у Расној, 3. јуна 1903. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

КОРАЋ Величка СРЕЋКО, рођен у Расној, 30. децембра 1913. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 29. новембра 1941.

Ј1АЗИЋ ДАНИЦА, рођена у Пријевору код Чачка, 1912. године, домаћица, умрла од повреда задобијених од пожара у возу у Расној, 9. децембра 1942.

Ј1АЗИЋ М. НАДА, рођена у Биоски, 1942. године, умрла од повреда задобијених од пожара у возу у Расној, 9. децембра 1942.

МАРЈАНОВИЋ Тодора РАДОСАВ, рођен у Расној, 1915. године, земљорадник, борац Пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941. године.

МИЛЕТИЋ ЗОРКА, рођена у Ужицу, 1906. године, кројачка радница, умрла од повреда задобијених од запаљеног бензина у возу у Расној, 9. децембра 1942.

МИТРОВИЋ Аћима БОГОЉУБ, рођен у Раеној, 1892. године, земљорадник, ухватили га Бугари и предали Немцима, стрељан у Бањичком логору, 1. октобра 1943.

ПЕРИЋ Раденка ЗДРАВКО, рођен у Расној, 18. новембра 1922. године, столарски радник, ухваћен и спроведен у логор на Бањици, одакле је интерниран, и ту му се губи траг.

ПОЈТИЋ Радомира ДРАГИЋ, рођен у Расној, 12. септембра 1920. године, подофицир бивше југословенске војске, борац Пожешке партизанске чете, заробили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941. године.

САВАТИЈЕВИЋ Војислава РАДОСАВА, рођена у Расној, 1922. године, домаћица, погинула приликом експлозије у трезорима у Ужицу, 22. новембра 1941.

СМИЉАНИЋ Стевана ЈЕЛИЦА, рођена у Шаренграду, 1915. године, радница, живела у Расној, борац Пожешке чете, заробили је Немци и стрељали у Пожеги, 29. новембра 1941.

СМИЉАНИЋ Томе ЛУКА, рођен у Расној, 31. октобра 1923. године, борац Пожешке партизанске чете, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 13. августа 1943.

СМИЉАНИЋ Томе ДЕСИМИР, рођен у Расној, 7. јануара 1912. године, подофицир бивше југословенске војске, члан КПЈ, борац, Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо као командир минобацачке чете 6. источнобосанске бригаде, у борби против Немаца, у Бадовинцима, 1944. године.

СМИЉАНИЋ Томе СЛОБОДАН, рођен у Расној, 22. јула 1914. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 13. августа 1943.

СМИЉАНИЋ Ј.ована ЈОСИП, рођен у Расној, 8. октобра 1921. године, опанчарски радник, живео у Чачку, борац, заробљен у борби против четника и предат Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941.

СМИЉАНИЋ Радише МИЛАН, рођен у Расној, 24. фебруаћа 1923. године, трговачки помоћник, пушкомитраљезац 1. пожешке чете, четници га стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

СМИЉАНИЋ Милоја МИЉКО, рођен у Расној, 1894. године, земљорадник, спроведен у логор на Бањици, стрељан, 1. октобра 1943.

ЋИРЈАНИЋ Милана ЖАРКО, рођен у Расној, 19. јула 1904. Године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941. године.

ЋИРЈАНИЋ Љуба БОРИВОЈЕ, рођен у Расној, 1. августа 1909. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, четници га стрељали у Висибаби, 9. децембра 1941.

ЋИРЈАНИЋ Савка ДРАГОЉУБ, рођен у Расној, 8. септембра 1920. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, погинуо у борби против четника, у Тометином Пољу, 28. новембра 1941.

Р Е Ч И Ц Е

ПЕТАР ЛЕКОВИЋ

Рођен је у Сврачкову, 23. новембра 1893. године, у једном од најсиромашнијих села пожешког краја. Имао је тројицу браће и сестру, па су их сиромашни родитељи са великим напором издржавали. Због тога се Петар, још као дечак, морао прихватити посла, како би олакшао терет родитеља око обезбеђења најнужнијих средстава за потребе домаћинства. Изучио је каменорезачки занат и био врло радан и вредан, један од најзапаженијих каменорезаца у околини.

После првог светског рата, у коме се храбро борио, вратио се у своје село. Оженио се Христином Трифуновић из Речица. Убрзо је с њом прешао у Речице да живи. Тамо је остао до почетка оружаног устанка, 1941. године. У браку је имао седморо деце, пет синова и две кћери. Иако преоптерећен радом и бригом око издржавања бројне породице, био је запажен и као противник ненародних режима бивше Југославије. Смело је иступао против њих, залажући се за стварање друштва које неће бити засновано на експлоатацији. Постао је и члан КПЈ.

Почетком устанка, Петар је, заједно са своја три одрасла сина, ступио у 1. пожешку партизанску чету. Понео је пушку, коју је од раније чувао. Од тада учествује у свим акцијама које је чета

изводила у пожешком крају 1941. године. Нарочито се истакао у познатој борби против Немаца у Горобиљу, 20. септембра 1941. године, у којој је убио немачког командујућег официра.

Своје ратно искуство успешно је преносио на млађе борце који су му безгранично веровали и волели га. Учио их је како треба нападати, како изненадити непријатеља, узети заклон, повлачити се итд.

Када је 1. марта 1942. године у Чајничу формирана 2. пролетерска бригада, Лековић је постављен за заменика команданта 1. батаљона, у коме се налазила и Пожешка чета. Са батаљоном је учествовао у свим борбама који је водио. Храбро и неустрашиво је јуришао на упоришта непријатеља и бодрио остале борце. Његова храброст и хладнокрвност нарочито су дошле до изражаја у борби против италијанских окупатора код Чајнича, 1. маја 1942. године. Ту се бригада борила против вишеструко надмоћнијег непријатеља. Лековић је тада упао у непријатељски бункер и убио неколико непријатељских војника, запленивши, при том, и лаки минобацач. Сличне подвиге чинио је и касније, у нападима на добро утврђене положаје непријатеља код Горажда и на другим местима.

Јуна 1942. године, 1. батаљон, цео дан је водио тешку борбу, бранећи своје положаје на Живњу у Херцеговини. Непријатељ је, уз подршку авијације, артиљерије и минобацача упорно наваљивао да заузме Живањ, али се батаљон одржао читав дан. Тек увече, када је понестало муниције, морао се повући. Међутим, задатак је био већ извршен, истина, уз велике губитке. Лековић је при повлачењу остао последњи, штитећи повлачење свога батаљона. При том је погинуо, 13. јуна 1942. године.

За народног хероја Југославије проглашен је марта 1942. године.

БРАДОЊИЋ Живорада МИОДРАГ, рођен је у Речицама, 3. септембра 1918. године, радник железничке радионице у Нишу, члан КПЈ, ухватили га Немци 9. јула 1941. и спровели у логор на Бањици, где му се губи траг.

БРАДОЊИЋ Стевана РАТКО, рођен у Речицама, 28. октобра 1919. године, трговачки помоћник, борац 1. крајишке бригаде 5. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Посавској Подгорици, 12. априла 1945.

ЈАНКОВИЋ Винке ИЛИЈА, рођен у Речицама, 28. августа 1922. године, земљорадник, борац Пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941.

КОВАЧЕВИЋ Стевана МИЛУТИН, рођен у Речицама, 25. јуна 1902. године, земљорадник, борац Пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Крушчици, 21. децембра 1941.

ЛЕКОВИЋ Петра ДРАГОЈЛЕ, рођен у Речицама, 15. новембра 1920. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941.

ЛЕКОВИЋ Петра МИЛОВАН, рођен у Речицама, 5. августа 1924. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Мањачи ход Бањалуке, 31. августа 1942.

МИЛУТИНОВИЋ Обрада МИЛАН, рођен у Речицама, 3. априла 1883. године, земљорадник, носилац „Албанске споменице", председник НОО-а у Годовику, ухватили га четници и убили у Годовику, 15. децембра 1941.

МИЛУТИНОВИЋ Милана ПЕТАР, рођен у Речицама, 5. маја 1922. године, угоститељски радник, борац Пожешке чете 2 пролетерске бригаде, члан КПЈ, погинуо при преласку Лима, 4. децембра 1943.

МИЛУТИНОВИЋ Милана МИЛОМИР, рођен у Речицама, 25. априла 1920. године, земљорадник, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, члан КПЈ, погинуо у борби против Немаца на Кошути (Зеленгора), 11. јуна 1943.

МИЛУТИНОВИЋ Милана МИЛУН, рођен у Речицама, 25. априла 1920. године, земљорадник, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, члан КПЈ, погинуо у борби против Немаца у Узићима, 27. априла 1944.

МИЋИЋ Витомира СТОЈАНА, рођена у Речицама, 8. новембра 1920. године, домаћица, члан КПЈ, борац 1. пожешке чете, ухватили је четници и на зверски начин заклали на Благаји, па бацили у бездан, 13. марта 1943.

МИЋОВИЋ Обрада МОМИР, рођен у Речицама, 1. марта 1920. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, затим 1. пролетерске бригаде, члан СКОЈ-а, погинуо у борби на Подроманији, 25. фебруара 1942.

МИЋОВИЋ Вељка МИЛОЈКО, рођен у Речицама, 29. септембра 1920. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Годовику, 15. децембра 1941.

МИЛЧАНОВИЋ Јеремије МИОДРАГ, рођен у Речицама, 1916. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, рањен у борби против непријатеља, и од задобијених рана умро у Речицама, 1941. године.

НИКИТОВИЋ Љубомира МИЛОРАД, рођен у Речицама, 31. марта 1921. године, земљорадник, борац и политички комесар Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, рањен у борби на Поховцу код Соколца, умро у болници под Љубишњом, половином септембра 1943.

НИКИТОВИЋ Радомира МИЛЕВА, рођена у Речицама, 3. децембра 1916. године, домаћица, члан СКОЈ-а, радник НОП-а, ухватили је четници и на зверски начин заклали на Благаји, па бацили у бездан, 13. марта 1943.

НИКИТОВИЋ Радомира МИЛОЈКО, рођен у Речицама, 29. јула 1906. године, машинбравар, живео у Београду, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Крушчици, 21. децембра 1941.

НИКОЈ1ИЋ Јанка ЉУБОМИР, рођен у Речицама, 2. октобра 1920. године, трговачки помоћник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Пожеги, 9. јануара 1942.

НИКОЛИЋ Ранка ВЛАДИМИР ФОШ, рођен у Речицама, 28. септембра 1906. године, обућарски радник, члан КПЈ, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, рањен на Сутјесци и од задобијених рана умро на Јахорини, јуна 1943.

НИКОЛИЋ Продана БРАНКО, рођен у Речицама, 24. септембра 1906. године, угоститељски радник, живео у Краљеву, борац Краљевачког НОП одреда, стрељали га Немци у Краљеву, крајем 1941.

ПЕРИШИЋ Рајка ОБРАД, рођен у Речицама, 6. августа 1911. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 13. августа 1943.

РАДОВИЋ Миливоја ОБРАД, рођен у Речицама, 16. марта 1917. године, кројачки радник, борац 2. пожешке чете, спроведен у логор на Бањици, потом интерниран у Норвешку, стрељан у логору, 11. маја 1943.

РАДОВИЋ Миливоја ОБРЕН, рођен у Речицама, 1. октобра 1914. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника код Пожеге, 3. новембра 1941.

РАДОВИЋ Танасија СЛАВКО, рођен у Речицама, 30. октобра 1905. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, рањен у борби против Немаца, 12. априла, и од задобијених рана умро у болници у Ваљеву, 25. априла 1941.

ТРИФУНОВИЋ Милана МИЛИЈАН, рођен у Речицама 30. маја 1921. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, ухватили га љотићевци и предали Немцима у Ужицу, где је стрељан 1943. године.

ТРИФУНОВИЋ Илије АЛЕКСИЈЕ ЛЕКА, рођен у Речицама, 22. априла 1898. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, ухваћен и спроведен у логор на Бањици, потом интерниран у Норвешку и стрељан у логору, 6. октобра 1942.

ТРИФУНОВИЋ Алексија ДУШАН, рођен у Речицама, 5. новембра 1926. године, земљорадник, борац 5. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 8. маја 1945.

ТРИФУНОВИЋ Чедомира МИЛОЈКО, рођен у Речицама, 26. децембра 1909. године, ушститељски радник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Крушчици, 21. децембра 1941.

ТРИФУНОВИЋ Алексија СЛОБОДАН, рођен у Речицама, 1917. године, радник, живео у Нишу, борац, 1943. године заробљен и интерниран у Норвешку, одакле се после ослобођења вратио кући, али је убрзо умро од последица логорског живота.

Р О Г Е

ВАЈОВИЋ Миљка ВИДОЈЕ, рођен у Рогама, 16. јуна 1912. године, радник, борац 1. пожешке партизанске чете, спроведен у логор на Бањици, интерниран у Норвешку и стрељан у логору 1943. године.

ВАЈОВИЋ Митра МИЛОСАВ, рођен у Рогама, 28. јануара 1917. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, спроведен у логор на Бањици, инте_рниран у логор у Норвешку, стрељан 1943. године.

ВАЈОВИЋ Стојана ДУШАН, рођен у Рогама, 28. децембра 1924. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, четници га предали Немцима- који су га стрељали у Ваљеву, новембра 1941. године.

ВУКАЈЛОВИЋ Живојина ВУКОМАН ВУЛЕ, рођен у Рогама, 18. августа 1919. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробили га Немци и спровели у Немачку, као ратног заробљеника; у логору се разболео па је ослобођен, али је умро по доласку у Београд, фебруара 1942.

ВУКОСАВЉЕВИЋ Мића ПЕТКО, рођен у Рогама, 4. априла 1926. године, трговачки помоћник, борац 7. омладинске бригаде „Будо Томовић" разболео се у току рата и умро на лечењу у Опленцу, 26. јануара 1946.

ВУЛОВИЋ Анђелка ДИВНА, рођена у Рогама, 1881. године, домаћица, погинула приликом немачког ваздушног напада у Расној, 30. новембра 1941.

ГРУЈИЧИЋ Светислава РАДЕ, рођен у Рогама, 4. априла 1926. године, земљорадник, борац, погинуо на Генералском Столу у борби против Немаца, 30. априла 1945. године.

ЂОРЂЕВИЋ Јанка ДУШКО, рођен у Рогама, 14. јула 1923. године, земљорадник, борац, 7. омладинске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 4. маја 1945.

ИВАНОВИЋ Милосава ДРАГОМИР, рођен у Рогама, 27. децембра 1876. године,, земљорадник, члан КПЈ, председник НОО-а у Рсгама, погинуо од немачког ваздушног напада у Рогама, 30. новембра 1941.

ИВАНОВИЋ Драгомира СЛАВКА СЛАВА, рођена у Рогама, 25. фебруара 1913. године, учитељица, члан КПЈ, борац 1. пожешке чете, заробили је четници и стрељали у селу Лопижама код Нове Вароши, 5. фебруара 1942.

ЈОКОВИЋ Радомира ГВОЗДЕН, рођен у Рогама, 1911. године, земљорадник, борац 5. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 4. маја 1945.

КАБАНИЦА Бранислава ДУШАН, рођен у Рогама, 8. фебруара 1923. године, кројачки радник, борац 1. пожешке чете, заробили га четници и стрељали у Рогама, 16. децембра 1941.

КАБАНИЦА Обрена ПАНТЕЛИЈА, рођен у Рогама, 27. августа 1908. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и спроведен у Немачку, стрељан у логору, 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Владимира МИЛОЈКО, рођен у Рогама, 11. новембра 1902. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Ужицу, 8. јуна 1943.

КОВАЧЕВИЋ Милована ПЕТАР, рођен у Рогама, 29. јуна 1891. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 13. августа 1943.

КОВАЧЕВИЋ Вељка ЖАРКО, рођен у Рогама, 1. августа 1916. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника у Карану, 1. новембра 1941.

КОВАЧЕВИЋ Милуна ЈОВАН, рођен у Рогама, 1890. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 13. августа 1943.

КОВАЧЕВИЋ Михаила ВИДОСАВ, рођен у Рогама, 15. новембра 1911. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, заробљен и спроведен у Немачку, разболео се и умро у логору, 12. августа 1943.

МАРКОВИЋ Н. ЉУБОМИР, рођен у Рогама, 17. августа 1921. године, подофицир бивше југословенске војске, погинуо приликом немачког ваздушног напада на Београд, 6. априла 1941.

МАРКОВИЋ Младена ЛАЗАР, рођен у Рогама, 27. марта 1909. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Ужицу, 2. јуна 1943.

МАРКОВИЋ Гаврила МИЋО, рођен у Рогама, 11. децембра 1887. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Рогама, 18. августа 1943.

МАРКОВИЋ Гаврила ВИДОСАВ, рођен у Рогама, 12. марта 1890. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Рогама, 18. августа 1943.

ПЕРУНИЧИЋ Ранка СЛОБОДАН, рођен у Рогама, 18. априла 1925. године, земљорадник, борац 3. батаљона 5. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Генералском Столу, 6. априла 1945.

САРВАН Јована ЗДРАВКО, рођен у Рогама, 1907. године, земљорадник, борац 3. бригаде 6. личке дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Пољани, 26. априла 1945.

САРВАН Д. ВИДОСАВ, рођен у Рогама, 19. јануара 1925. године, кројачки радник, борац 2. пролетерске бригаде, тешко рањен у борби против четника, на Мравињацима, умро маја 1944.

САРВАН БЛАГОЈЕ, рођен у Рогама, 1920. године, борац Рачанске чете Ужичког НОП одреда, од повлачења партизана, новембра 1941. у Санџак, губи му се траг.

РУПЕЉЕВО

АНДРИЋ Недељка ЖАРКО, рођен у Рупељеву, 3. децембра 1903. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, погинуо у борби против Немаца у Градцу код Краљева, 14 априла 1941.

АНДРИЋ Милосава РАТОМИР, рођен у Рупељеву, 1924. године, земљорадник, борац, разболео се у току рата и умро у Топушници 7. јула 1945.

ВИДИЋ ДРНДАРЕВИЋ Обрена МИЛОМИР, рођен у Рупељеву, 1922. године, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца на Окретаљци (Бјелашница), 3. јула 1942.

ВИДИЋ ДРНДАРЕВИЋ Обрена МИОДРАГ, рођен у Рупељеву, 6. јуна 1922. године, земљорадник, борац 6. личке дивизије, погинуо у борби против Немаца у Рибарцима код Шида, 19. јануара 1945.

ГЛУШЧЕВИЋ Милана ДОБРИВОЈЕ, рођен у Рупељеву, 1897. године, пиљар, живео у Пожеги, сарадник НОП-а, ухватили га четници и стрељали у Доњој Добрињи, 21. јануара 1944.

ГЛУШЧЕВИЋ Милана ДУШАН, рођен у Рупељеву, 23. марта 1923. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

ДИКОВИЋ Веселина ДРАГАН, рођен у Рупељеву, 28. децембра 1911. године, пушкарски радник, борац 1. пожешке чете, заробљен и отеран у логор на Бањици, интерниран у Норвешку, стрељан у логору крајем 1942. године.

ДИКОВИЋ Милована РАДОЈЕ, рођен у Рупељеву, 27. октобра 1926. године, земљорадник, борац у 3. црногорској дивизији, у току рата се разболео и упућен на лечење у Огулин, где му се губи траг.

ДРНДАРЕВИЋ Јовића РАДОЈИЦА, рођен у Рупељеву, 30. јуна 1889. године, борац, ухваћен од Бугара и стрељан у Сврачкову, 12. августа 1943.

ДИКОВИЋ Константина ДРАГОМИР, рођен у Рупељеву, 24. октобра 1886. године, сарадник НОП-а, ухватили га четници и заклали у Рогама, 12. септембра 1943.

ДРНДАРЕВИЋ Вулете ДРАГОЉУБ, рођен у Рупељеву, 26. марта 1891. године, борац, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

ДРНДАРЕВИЋ Славка ЈУЛКА, рођена у Рупељеву, 31. октобра 1927. године, домаћица, погинула у току борбе у Рупељеву, 7. септембра 1944.

ДРНДАРЕВИЋ Владимира МОМЧИЛО, рођен у Рупељеву, 1. фебруара 1912. године, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

ДРНДАРЕВИЋ Рада МИЉКО, рођен у Рупељеву, 1. новембра 1907. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

ДРНДАРЕВИЋ Рада ПЕТКО, рођен у Рупељеву, 12. маја 1906. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

ДРНДАРЕВИЋ Витомира МИЛИВОЈЕ, рођен у Рупељеву, 14. августа 1918. године, браварски радник, борац 1. пожешке чете, затим радник у партизанској фабрици оружја, отеран у логор на Бањици, интерниран у Норвешку, страдао у логору, крајем 1943. године.

ДРНДАРЕВИЋ Петка БОРИВОЈЕ, рођен у Рупељеву, 1920. године, земљорадник, борац НОВЈ, у току рата се разболео и умро на лечењу у Љубљани, 1945. године.

ИЛИЋ Миљка ЖАРКО, рођен у Рупељеву, 26. фебруара 1926. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, погинуо у борби против четника, у Глумчу, 9. октобра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Недељка МОМЧИЛО, рођен у Рупељеву, 20. фебруара 1921. године, земљорадник, члан СКОЈ-а, борац 1. пожешке чете, погинуо у борби против четника у Ражани. 3. новембра 1941.

МИЛЧАНОВИЋ Радојице МИЛОМИР, рођен у Рупељеву, 25. августа 1922. године, борац 1. пожешке чете, заробили га четници, стрељан у Пожеги, крајем 1941. године.

МИЛЧАНОВИЋ Милана ВЛАДИМИР, рођен у Рупељеву, 30. августа 1906. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 18. децембра 1941.

МИЛЧАНОВИЋ Јелесија СВЕТОМИР, рођен у Рупељеву, 23. септембра 1923. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, заробљен у борби против четника у Ражани, и предат Немцима, стрељан у Ваљеву, новембра 1941.

МИЛЧАНОВИЋ Раденка НИКОЛА, рођен у Рупељеву, 4. августа 1907. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, од последица боравка у логору на Бањици, умро у Рупељеву, 1943. године.

МЛАДЕНОВИЋ Будимира МИЛОШ, рођен у Рупељеву, 24. октобра 1907. године, земљорадник, члан КПЈ, борац 1. пожешке чете, заробљен после акције на тунелу у Расној и стрељан, 17. августа 1941.

МЛАДЕНОВИЋ Младена МИЛЕТА, рођен у Рупељеву, 28. маја 1919. године, припадник бивше југословенске војске, заробљен у априлском рату и спроведен у Италију, умро у логору.

МЛАДЕНОВИЋ Здравка ПЕРО, рођен у Рупељеву, 7. маја 1921. године, каменорезачки радник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

МЛАДЕНОВИЋ Милована СТОЈАН, рођен у Рупељеву, 7. јула 1900. године, земљорадник, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

МЛАДЕНОВИЋ Миливоја РАТОМИР, рођен у Рупељеву, 19. августа 1921. године, ковач, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12 августа 1943.

МЛАДЕНОВИЋ Бранислава ВИДОЈЕ, рођен у Рупељеву, 26. маја 1914. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, заробљен и спроведен у логор на Бањици, где је стрељан, 14. маја 1943.

МЛАДЕНОВИЋ Бранислава ПЕРИША, рођен у Рупељеву, 16. септембра 1910. године, земљорадник, борац 5. црногорске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Звечају код Карловца, 3. маја 1945.

РАДОСАВЉЕВИЋ Милисава СТАНИША, рођен у Рупељеву, 8. априла 1897. године, земљорадник, борац, био у логору на "жњици, одакле је отпуштен, затим га Бугари ухватили и стрељалк у Сврачкову, 12. августа 1943. године.

ТЕШОВИЋ Богдана СТАМЕНКО, рођен у Рупељеву, 1922. године, пекарски радник, борац 2. пожешке чете, стрељали га Бугари у Рупељеву, 12. августа 1943.

ЦОЊИЋ Павла ДРАГИЊА, рођена у Рупељеву, 4. новембра 1910. године, радница партизанске фабрике оружја, погинула у Ужицу, приликом експлозије у трезорима, 22. новембра 1941.

С В Р А Ч К О В О

ГАВРИЛОВИЋ Мирка ДУШАН, рођен у Сврачкову, 1. фебруара 1920. године, радник, члан СКОЈ-а, борац Пожешке чете, 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Јаворку, маја 1943.

ЂУКОВИЋ С. ЉУБИНКО, рођен у Погледу код Ариља, 1. маја 1904. године, земљорадник, борац Ариљског батаљона, четници га на зверски начин заклали у Сврачкову, 30. јануара 1943.

ИЈ1ИЋ Видоја БОГДАН, рођен у Сврачкову, 21. септембра 1922. године, земљорадник, борац 2. батаљона 9. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца на Генералском Столу, 2. маја 1945.

КРСТИЋ Николе РАТКО, рођен у Сврачкову, 8. септембра 1916. године, трговачки помоћник, борац Ариљског батаљона, погинуо у борби против четника у Ивањици, 2. новембра 1941.

КРСТИЋ Велимира РАДИЧ, рођен у Сврачкову, 21. новембра 1922. године, трговачки помоћник, борац 9. црногорске бригаде, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, априла 1945.

Ј1ЕКОВИЋ Мића НИКОЈ1А, рођен у Сврачкову, 12. јуна 1902. године, земљорадник, борац 1. пожешке чете, четници га заробили и стрељали у Пожеги, 9. јануара 1942.

МАРКОВИЋ Драгољуба МОМЧИЈТО, рођен у Сврачкову, 21. априла 1921. године, свршени матурант, члан КПЈ, водник у Пожешкој чети, затим начелник штаба 4. бригаде 21. српске дивизије, погинуо у борби против Немаца на Сремском фронту, јануара 1945.

МАРКОВИЋ Марка МИЛОРАД, рођен у Сврачкову, 25. јуна 1923. радник, борац Пожешке чете, Бугари га стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

МАРКОВИЋ Срећка МИРКО, рођен у Сврачкову, 1918. године, радник, борац краљевачког НОП одреда, стрељан у Краљеву, 4. децембра 1941.

МАРКОВИЋ М. МИЛОШ, рођен у Сврачкову, 1895. године, земљорадник, живео у Вранама, сарадник НОП-а, ухватили га љотићевци и стрељали у Пожеги, 11. децембра 1941.

МАРКОВИЋ Милутина МИЈ1ИСАВ, рођен у Сврачкову, 1922. године, пекарски радник, живео у Ужицу, погинуо приликом уласка Немаца у Ужице, 15. априла 1941.

МИЈ1ИВОЈЕВИЋ Живана МИЛОРАД, рођен у Сврачкову, 28. септембра 1924. године, пекарски радник, припадник Народне милиције, рањен несрећним случајем, умро у ужичкој болници, 4. маја 1945.

МИЈ1ИВОЈЕВИЋ Павла МИЛОЈЕ, рођен у Сврачкову, 10. јануара 1905. године, опанчарски радник, живео у Ариљу, борац Ариљског батаљона, умро на принудном раду у Севојну, 17. септембра 1943.

МИТРОВИЋ Обрена ПЕТКО, рођен у Сврачкову, 18. јула 1908. године, земљорадник, борац Пожешке чете, заробили га Немци и стрељали на Златибору, 30. новембра 1941.

МИТРОВИЋ Обрена ДОБРИВОЈЕ, рођен у Сврачкову, 25. фебруара 1906. године, земљорадник, борац Пожешке чете, погинуо у борби против Немаца код Пожеге, 29. новембра 1941.

НЕДЕЉКОВИЋ Андрије РАДОМИР, рођен у Сврачкову, 25. децембра 1912. године, браварски радник, живео у Ужицу, водник у Железничкој чети Радничког батаљона, ухватили га четници и стрељали у Буару код Ужица, 9. јануара 1942.

НЕДЕЉКОВИЋ Андрије БОЖИДАР, рођен у Сврачкову, 1. јануара 1901. године, земљорадник, ухватили га Немци и отерали У ужички затвор и стрељали, 23. априла 1943.

НЕШОВИЋ Сима МИЈГОЈКО, рођен у Сврачкову, 15. августа 1925. године, земљорадник, борац 9. црногорске бригаде, у токУ рата се разболео, умро у Сврачкову почетком 1946. године.

РАКИЋ Живка САВО, рођен у Сврачкову, 7. априла 1923. године, земљорадник, борац Пожешке чете, ухватили га Бугари и стрељали у Сврачкову, 12. августа 1943.

РАКИЋ ВУЛОВИЋ Вула СТОЈАН, рођен у Сврачкову, 1910. године, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, погинуо у борби против Немаца, у Сабанти код Крагујевца, 12. априла 1941.

СИМЕУНОВИЋ Миљка ДУШАН, рођен у селу Мељницама коД Петровца на Млави, земљорадник, борац 19. бригаде 25. дивизиЈе, погинуо у борби против Немаца у Сврачкову, 8. децембра 19444

СРЕТЕНОВИЋ Средоја ЖИВОРАД, рођен у Сврачкову, 10. новембра 1924. године, земљорадник, борац 3. батаљона 5. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Дуге Ресе, априла 1945.

ТОМИЋ Стојана МИЈ1АН, рођен у Сврачкову, 27. марта 1923. године, земљорадник, борац 9. црногорске бригаде, од ратних последица умро у болници у Загребу, 1945. године.

Напомена: Четири непозната борца, међу којима једна другарица, стрељали су Немци 4. децембра 1941. године, код школе у Сврачкову, где су и сахрањени. После рата њихова тела су пренета у заједничку гробницу, у гробље у Сврачкову.

СРЕДНЈА ДОБРИЊА

РАДОСАВ КОВАЧЕВИЋ

Рођен у Средњој Добрињи, 10. марта 1919. године, у земљорадничкој породици, средњег имовног стања. Основну школу је завршио у Средњој Добрињи, а гимназију у Пожеги и Ужицу. Као ученик гимназије, дошао је у контакт са напредним омладинским покретом и прикључио му се.

Априлски рат га је затекао на одслужењу војног рока у бившој југословенској војсци. После капитулације вратио се у своје село и почео окупљати омладину и припремати је за борбу против окупатора и ослобођење земље.

Почетком оружаних акција у пожешком крају, Ковачевић је ступио у 2. пожешку партизанску чоту. Неко време је био њен командир. Од првих дана истицао се својом храброшћу, познавањем наоружања и начином вођења борби. Кад су се четници јавно окренули против партизана, био је огорчен што се показало нарочито у жестокој борби код Прањана. Из стојећег ста-

ва, хладнокрвно је активирао једну по једну бомбу и бацао их на четнике, намењујући сваку од њих за своје погинуле другове. Учествовао је у свим борбама које је водила његова чета у пожешком крају, као и у Санџаку после прве непријатељске офанзиве.

Када је 1. марта 1942. године у Чајничу формирана 2. пролетерска бригада, наименован је за команданта 1. батаљона, и на тој дужности остао све до своје погибије. Са својим батаљоном, у саставу бригаде, прошао је другу и трећу непријатељску офанзиву. Све борбене задатке батаљон је, под његовом командом, успешно извршио.

Јуна 1942. године, батаљон је против Италијана и четника на Живњу, у Херцеговини водио борбу на живот и смрт јер је требало обезбедити пролазак рањеника и Врховног штаба према тромеђи Црне Горе, Босне и Херцеговине, одакле ће Врховни штаб са 4. бригадом кренути на главни продор у Босанску крајину, познат иначе, под именом „Марш братства и јединства". Ковачевићев батаљон, са 200 бораца, у тешкој борби против вишеструко надмоћнијег непријатеља успео је читав дан да задржи Живањ, иако је жестоко тучен артиљеријом, минобацачима и из ваздуха. За цело време он је обилазио своје борце, бодрио их да издрже.

После извршеног задатка, када је и муниције понестало, батаљон се, по наређењу Ковачевића, повукао. При повлачењу, Ковачевић је тешко рањен. После месец дана, од задобијених рана, умро је јула 1942. године у Врбници, на падинама Зеленгоре.

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године.

ВУКМИРОВИЋ Петра НИКОЈ1А, рођен у Сврачкову Селу код Титове Коренице, 1921. године, земљорадник, члан КПЈ, политички комесар чете у 3. бригади 6. личке дивизије, погинуо у борби против четника у Средњој Добрињи, 15. септембра 1944.

ЂОНОВИЋ Драгоја ЂОРЂЕ, рођен у Средњој Добрињи, 1. јануара 1920. године, земљорадник, борац 2. бригаде 5. крајишке дивизије, погинуо у борби против четника на Црном врху, 24. марта 1945.

ЂОНОВИЋ Милована ДРАГАН, рођен у Средњој Добрињи, 6. марта 1923. године, земљорадник, борац 4. крајишке бригаде 5. дивизије, у току рата се разболео и умро у болници у Крагујевцу, 5. септембра 1945.

ЂОНОВИЋ Станислава МИОДРАГ, рођен у Средњој Добрињи, 7. августа 1923. године, земљорадник, борац 7. батаљона Ужичког одреда, разболео се и умро у болници у Београду, 14. марта 1946.

ИГЊЕВИЋ Митра В0ЈИСЈ1АВ, рођен у Средњој Добрињи, 15. фебруара 1914. године, земљорадник, борац 7. батаљона Ужичког одреда, погинуо у борби против Немаца у Рибашевини, крајем 1944.

КОВАЧЕВИЋ Сава ЉУБИВОЈЕ, рођен у Средњој Добрињи, 1. јануара 1895. године, трговац, живео у Београду, симпатизер КПЈ, ухватили га четници и стрељали у Пожеги, 25. јануара 1942.

КОВАЧЕВИЋ Јована ДЕЈАН, рођен у Средњој Добрињи, 17. јануара 1904. године, припадник бивше југословенске војске, погинуо у борби против Немаца код Јагодине (Светозарево), 10. априла 1941.

КОВАЧЕВИЋ Радише ЈЕРЕМИЈА, рођен у Средњој Добрињи, 18. јула 1912. године, обућарски радник, борац 7. батаљона Ужичког одреда, утопио се при преласку Дрине, крајем рата.

КРСМАНОВИЋ Веселина БРАНКО, рођен у Средњој Добрињи, 1. маја 1922. године, трговачки помоћник, живео у Београду, погинуо у Београду приликом немачког ваздушног напада, 6. априла 1941.

Ј1УКИЋ Теодора ВЕСЕЈТИН, рођен у Леушићима, 1889. године, земљорадник, носилац „Албанске споменице", члан КПЈ од 1919. године, борац Таковског партизанског батаљона, ухватили га четници код Пожеге и предали Немцима, који су га стрељали у Средњој Добрињи, 5. децембра 1941.

МИЛОШЕВИЋ Миленка АНЂЕЛКО, рођен у Средњој Добрињи, 7. децембра 1910. године, земљорадник, Немци га убили у Средњој Добрињи, 2. новембра 1942. године.

РАДАКОВИЋ Мане ЈОВАН, рођен у селу Магорић Медак код Госпића, 1915. године, земљорадник, члан КПЈ, командант батаљона у 3. бригади 6. личке дивизије, тешко рањен у Средњој Добрињи, у борби против четника, умро на лечењу у Италији.

РАДАКОВИЋ Миленка НИКОЛА, рођен у селу Магорић код Госпића, 1907. године, интендант 3. бригаде 6. личке дивизије, погинуо у борби против четника, код Средње Добрање, септембра 1944.

СТАНИСАВЉЕВИЋ Војимира ВЕЛИША, рођен у Средњој Добрињи, 6. фебруара 1925. године, кројачки радник, борац 7. батаљона Ужичког одреда, погинуо у борби против Немаца у Рибашевини, 23. новембра 1944.

СТАНИСАВЉЕВИЋ Митра ПАВЛЕ, рођен у Средњој Добрињи, 20. јула 1917. године, угоститељски радник, борац, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 2. маја 1945.

СТЕФАНОВИЋ Милана РУЖИЦА, рођена у Средњој Добрињи, 10. јануара 1920. године, домаћица, погинула несрећним случајем од експлозије бомбе у Средњој Добрињи, 23. новембра 1944.

Т А Б А Н О В И Ћ И

ПАВЛОВИЋ Ђурђа ЉУБИВОЈЕ, рођен у Табановићима, 1. марта 1930. године, земљорадник, погинуо у Табановићима, 19. јануара 1945, од експлозије бомбе.

ПАВЛОВИЋ Ч. СТЕВАН, рођен у Табановићима, 28. јуна 1897. године, професор учитељске школе у Ужицу, погинуо од ваздушног напада у Београду, 20. априла 1944.

ПЕТРОВИЋ Милана САВО, рођен у Табановићима, 5. фебруара 1914. године, железнички радник, живео у Ужицу, погинуо приликом митраљирања воза у Горичанима, 9. августа 1944.

Т В Р Д И Ћ И

БОЖАНИЋ А. СТРАХИЊА, рођен у Тврдићима, 1887. године, кафеџија, живео у Новом Саду, убили га мађарски окупатори у Новом Саду, 1942. године.

БОШКОВИЋ КОСА, рођена у Здравчићима, 1900. године, домаћица, живела у Тврдићима, рањена приликом бомбардовања Ужица и од рана умрла у ужичкој болници, 15. октобра 1944.

ВУКОТИЋ О. НЕДЕЉКО, рођен у Тврдићима, 1891. године, кафеџија, погинуо приликом експлозије у Смедереву, јуна 1941.

ЂЕНИЋ Гвоздена ТАДИЈА, рођен у Тврдићима, 25. априла 1903. године, гравер, командир вода Железничке чете Радничког батаљона Ужичког одреда, рањен у Карану, у борби против четника, умро у ужичкој болници, 4. новембра 1941.

ЂЕНИЋ Гвоздена СРЕТЕН, рођен у Тврдићима, 2. фебруара 1909. године, угоститељски радник, борац, погинуо у борби против Немаца, у Товарнику код Вуковара, 17. јануара 1945.

ЂЕНИЋ Гвоздена ДРАГИЋ, рођен у Тврдићима, 22. новембра 1899. године, земљорадник, члан НОО-а у Здравчићима, хапшен и злостављан, умро у Тврдићима, од последица четничког терора, 22. марта 1943.

ИВАНОВИЋ Николе ЉУБИНКО, рођен у Тврдићима, 30. јуна 1920. године, земљорадник, Немци га отерали у логор у Сарајево, где је умро 21. фебруара 1945.

ИВАНОВИЋ Алексе МИЈ1ЕНКО, рођен у Тврдићима, 15. септембра 1920. године, земљорадник, Немци га отерали у логор у Сарајево, где је умро, 20. фебруара 1945.

ЈЕРОТИЈЕВИЋ ДОБРИНКА, рођена у Каленићима, 1912. године, живела у Тврдићима, сарадник НОП-а, четници је стрељали у Здравчићима, 12. децембра 1941.

СТЕВАНОВИЋ Петра БРАНИСЛАВ, рођен у Тврдићима, 6. јануара 1926. године, земљорадник, борац 2. батаљона 9. бригаде 3. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Карловца, 6. маја 1945.

ТОМЕТИНО ПОЉЕ

ГЛИШИЋ Љубомира СТАНИША, рођен у Тометином Пољу, 1923. године, земљорадник, борац 9. бригаде 23. дивизије, погинуо у борби против Немаца, код Тузле, 23. марта 1945.

ЈАНКОВИЋ Светозара АНДРИЈА, рођен у Тометином Пољу, 1924. године, живео у Ваљеву, борац 6. личке дивизије, погинуо у борби против Немаца код Београда 20. октобра 1944 године.

ЈЕВТОВИЋ Драгомира НЕНАД, рођен у Тометином Пољу 1906. године, земљорадник, отеран у логор на Бањици где је стрељан, септембра 1943.

МИЛОВАНОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен у Тометином Пољу, 1920. године, земљорадник, убили га Немци у Тометином Пољу, 1943. године.

МИЛОВАНОВИЋ МИЛОРАД, рођен у Тометином Пољу, дете, несрећним случајем погинуло у Тометином Пољу, јуна 1945, од експлозије бомбе.

ТУЧКОВО

ГЛИГОРИЈЕВ НИКОЛАЈ, рођен у Сталинову (СССР), радник, борац у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против Немаца у Тучкову, 4. септембра 1944.

КРТИНИЋ ЂУРО, рођен у селу Клапавици код Удбине, 1920. године, водник у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против Немаца у Тучкову, септембра 1944.

МАЈЦАН ЈОЖ, борац 6. личке дивизије, погинуо у борби п*>отив Немаца, у Тучкову, септембра 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Милоша МИЈ1УН, рођен у Рошцима, 1914. године, војни службеник, борац Љубићког батаљона, погинуо од авиомитраљирања, у Тучкову, 1. децембра 1941.

НЕСТОРОВИЋ СРЕТЕН, рођен у Тучкову, 1885. године, земљорадник, убили га Немци у Тучкову, 3. новембра 1944.

ОБРАДОВИЋ БОСА, рођена у Дивоселу код Госпића, 19. септембра 1927. године, болничарка у 6. личкој дивизији, погинула у борби против Немаца, у Тучкову, 9. септембра 1944.

ПАВЛОВИЋ Миљка РАДОМИР, рођен у Дљину, 1915. године, земљорадник, убили га Немци у Тучкову, 22. септембра 1942.

РАДМАН АНТЕ, рођен у Украјини (СССР), 1923. године, обућарски радник, десетар у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против Немаца, у Тучкову, 9. септембра 1944.

РУС ПЕТАР, рођен у Украјини (СССР), 1922. године, студент, борац у 6. личкој дивизији, погинуо у борби против Немаца, у Тучкову, 9. септембра 1944.

Напомена: Борци 6. личке дивизије, погинули у Тучкову, сахрањени су у заједничку гробницу, у гробљу у Тучкову. Гробница је уређена, подигнут је надгробни споменик. Одржавају је друштвено-политичке организације села. У гробници је сахрањено 7 бораца, а у Тучкову је погинуло њих 6, као што се из списка види. Један борац до сада није идентификован. Међутим, борац из 6. личке дивизије, БАРЕШИЋ ЈОСО, рођен 1923. године, у селу Диклу код Задра, погинуо је августа 1944. године, на путу Пожега — Чачак. Вероватно је он тај неидентификовани борац, али се то није могло потпуно утврдити.

У З И Ћ И

АЋИМОВИЋ Здравка МИЈ1АН, рођен у Шљивовици, 1923. године, студент, живео у Узићима, борац 1. пролетерске дивизије, погинуо у борби против Немаца у Плетерници, априла 1945.

БОЖИЋ Ђ. КОСА, рођена у Узићима, 1897. године, домаћица, живела у Подпећу, погинула у Ужицу, приликом ваздушног напада, 31. октобра 1941.

ВУЧКОВИЋ Игњата МИЛОМИР, рођен у Узићима, 1920. године, земљорадник, борац Пожешке партизанске чете, ухватили га четници и предали Немцима, који су га отерали у логор на Бањици, а затим интернирали у Немачку, где му се губи траг.

ДАНИЛОВИЋ Жарка МИЛАН КАЛАБАСТЕР, рођен у Узићима, 2. априла 1924. године, ученик гимназије, члан КПЈ, борац и пушкомитраељзац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби на Ливну, 14. децембра 1942.

ЂОЛОВИЋ Ранка ЖИВКО, рођен у Узићима, 8. децембра 1922. године, ученик гимназије, борац Пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, стрељан у Ваљеву, 27. новембра 1941.

ЈАНКОВИЋ Раденка БОГИЋ, рођен у Узићима, 9. августа 1922. године, радник, члан КПЈ, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби на Ливну, 14. децембра 1942.

ЈАНКОВИЋ Драгољуба МИХАИЛО, рођен у Узићима, 7. септембра 1916. године, земљорадник, борац 2. пожешке чете, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Ваљеву, 27. новембра 1941.

ЛАЗИЋ Љуба ДОБРИВОЈЕ, рођен у Узићима, 1912. године, пекарски радник, борац Ужичког НОП одреда, хапшен и пребијан, умро у рату од последица четничког злостављања.

ЛАЗИЋ Љуба БОРИВОЈЕ, рођен у Узићима, 8. октобра 1921. године, машинбравар, радник партизанске фабрике оружја, борац, погинуо у борби против непријатеља код Чајнича, 1. маја 1942.

ЛАЗИЋ Љуба МИЛОШ, рођен у Узићима, 24. маја 1924. године, машинбравар, борац, погинуо у борби против непријатеља код Иван Седла, 1943. године.

ЉУБИСАВЉЕВИЋ Остоје МИЛИЈАН, рођен у Узићима, 12. октобра 1919. године, кројачки радник, борац 1. пожешке чете, убили га четници на зверски начин у Грабаку (у Расној), 16. марта 1943.

МАНДИЋ Михаила ДРАГОСЛАВ, рођен у Узићима, 17. јануара 1907. године, столарски радник, борац 1. пожешке чете, ухваћен и спроведен у логор на Бањици, затим интерниран у Норвешку, стрељан у логору 6. марта 1944. године.

МАНДИЋ Митра ГВОЗДЕН, рођен у Узићима, 25. јуна 1906. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске заробљен и спроведен у Немачку, страдао у логору за време рата.

МАРИНКОВИЋ Стојана БОРИСАВ, рођен у Горњем Милановцу, 9. фебруара 1915. године, браварски радник, живео у Узићима, члан КПЈ, обавештајни официр 4. батаљона 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби против Немаца, приликом напада на воз између Узића и Горјана, 27. априла 1944.

МАРКОВИЋ Панта РАДОШ, рођен у Узићима, 1904. године, трговачки помоћник, живео у Београду, рањен у току борбе за ослобођење Београда, од задобијених рана умро 20. фебруара 1945.

МИНДЕРОВИЋ Радоја МИЛАН, рођен у Узићима, 1902. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске, од рана задобијених у априлском рату умро у болници у Ужицу, 26. октобра 1941.

МИНДЕРОВИЋ Милића МИЛОСАВ, рођен у Узићима, 16. фебруара 1926. године, лимарски радник, борац 5. дивизије, погинуо у борби против Немаца, на сремском фронту, 17. јануара 1945. године.

НИКИТОВИЋ Обрада НИКИТ, рођен у Узићима, 28. априла 1912. године, службеник земљорадничке задруге, члан КПЈ, борац противавионске одбране Ужица, заробили га четници и стрељали у Здравчићима, 13. децембра 1941.

ПЕРИШИЋ Сретена ДЕСИМИР, рођен у Узићима, 1. јула 1918. године, живео у Краљеву, ухватили га Немци и стрељали, октобра 1941.

РИСТОВИЋ Витомира РАДОЈИЦА, рођен у Узићима, 1933. године, погинуо у Ужицу, приликом ваздушног напада, 11. децембра 1944.

РИСТОВИЋ Вилимана МИЛОМИР, рођен у Узићима, 20. јануара 1921. године, земљорадник, борац 16. бригаде 27. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Оцацима, априла 1945.

РИСТОВИЋ Радосава КРСТА, рођен у Узићима, 24. новембра 1919. године, земљорадник, као припадник бивше југословенске војске, заробљен и спроведен у Немачку, умро у логору 1944. године.

РИСТОВИЋ Витомира ЈАНКО (ВРЗОС М. ЈАН — ВРЗАЦ, првобитно име по мајци Пољкињи), рођен у Узићима, 1918. године, радник, борац Радничког батаљона Ужичког НОП одреда, погинуо у борби против Немаца на Кадињачи, 29. новембра 1941.

РИСТОВИЋ Станимира РАДОЈИЦА, рођен у Узићима, 8. јуна 1872. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Узићима, 11. децембра 1944.

РИСТОВИЋ Тодора РАДИСАВ, рођен у Узићима, 1886. године, земљорадник, ухватили га Немци и стрељали у Радовцима, 18. августа 1941.

РИСТОВИЋ Витомира РАДМИЈ1А, рођена у Узићима, 1920. године, домаћица, борац, погинула у борби против четника на Јеловој гори, септембра 1944.

РИСТОВИЋ — СМИЉАНИЋ ГРОЗДА, рођена у Узићима, 1907. године, пушкарска радница, погинула у Ужицу, приликом експлозије у трезору, 22. новембра 1941.

СМИЉАНИЋ Кирила МИЈШВОЈЕ, рођен у Узићима, 30. децембра 1924. године, земљорадник, Бугари га отерали у логор на Бањици, где је стрељан 1943. године.

Ч Е С Т О Б Р О Д И Ц А

АРСЕНИЈЕВИЋ ЗОРКА, рођена у Честобродици, 14. јануара 1894. године, домаћица, убили је Немци у Честобродици, 28. априла 1944.

ИЈ1ИЋ Радована ВАСИЈ1ИЈЕ, рођен у Честобродици, земљорадник, припадник бивше југословенске војске, умро у транспорту за Немачку за време априлског рата.

КОВАЧЕВИЋ Милуна ДРАГИША, рођен у Честобродици, 1924. године, земљорадник, борац 3. батаљона 5. српске бригаде, 21. дивизије, у рату се разболео, умро на лечењу у ужичкој болници, 27. јуна 1946.

МИЈАЈИЛОВИЋ Драгомира МИЛИЈА, рођен у Честобродици, 1926. године, земљорадник, борац 2. крајишке бригаде 17. дивизије погинуо у борби у Зогловку, 15. децембра 1944.

ПАЛОВИЋ Александра ДРАГАН, рођен у Честобродици, 15. маја 1925. године, радник, борац 3. батаљона 5. црногорске бригаде, погинуо у борби против Немаца, на Генералском Столу, 1. маја 1945.

ПЕТРОВИЋ Милана МИЛЕТА, рођен у Честобродици, 1922. године, радник, борац Пожешке чете 2. пролетерске бригаде, погинуо у борби на Плазеници, код Купреса, 10. августа 1942.

ПЕТРОВИЋ МИЛУТИН, рођен у Честобродици, 1910. године, трговац, рањен од непознатог лица у Честобродици, и од задобијених рана умро у болници у Ужицу, 9. септембра 1941.

РАДОВАНОВИЋ Драгића ДОБРИВОЈЕ, рођен у Честобродици, 17. јула 1914. године, земл>орадник, као припадник бивше југословенске војске, заробљен и спроведен у Немачку, умро у логору у току рата.

СТЕВИЋ Миленка ГВОЗДЕН, рођен у Честобродици, 1928. године, обућарски радник, борац 5. српске бригаде 21. дивизије, погинуо у борби против Немаца, у Сесветама, 26. априла 1945.

СТОЈАНОВИЋ Марјана ЈОВАНКА, рођена у Доњој Добрињи, 1894. године, домаћица, живела у Честобродици, погинула у Честобродици, новембра 1944.

ПРЕГЛЕД ПО ЗАНИМАЊИМА

Редни број	Место	Радници и службеници	Земљорадници	Ђаци и студенти	Интелентуалци	Домаћице	Остали и непознато	СВЕГА	Од тога бораца из II сеетског рата
1.	Бакионица	4	15	2		2	7	30	9
2.	Богданица	1	14	–	–	–	–	15	—
3.	Велика Јежевица	1	7	1	—	—	2	11	3
4.	Висибаба	4	15	2	1	1	4	27	3
5.	Врањани	–	7	–	—	2	–	9	1
6.	Глумач	3	17	2	1	4	21	48	27
7.	Годовик	17	39	7	7	3	1	74	5
8.	Гојна Гора	1	22	–	–	1	–	24	–
9.	Горња Добриња	3	11	–	–	3	–	17	1
10.	Горобиље	7	52	2	3	2	4	70	8
11.	Гугаљ	2	9	1	–	3	3	18	–
12.	Доња Добриња	4	2	–	–	1	6	13	6
13.	Дражиновићи	1	9	1	–	–	–	11	–
14.	Дружетићи	3	46	1	–	2	2	54	–
15.	Душковци	4	8	–	–	1	1	14	5
16.	Засеље	1	25	–	–	1	14	41	18
17.	Здравчићи	5	8	4	1	3	2	23	1
18.	Јелен-До	2	2	3	–	1	–	8	1
19.	Наленићи	3	9	1	–	1	5	19	7
20.	Каменица	2	3	1	–	–	–	6	–
21.	Лопаш	3	19	1	–	3	–	26	1
22.	Лорет	2	21	–	–	6	12	41	16
23.	Љутице	4	13	–	–	–	–	17	–
24.	Мађер	–	3	1	–	–	–	4	–
25.	Мала Јежевица	1	4	–	–	–	1	6	–
25.	Милићево Село	2	6	1	–	1	1	11	2
27.	Мршељи	1	14	–	–	–	–	15	–
28.	Отањ	3	5	2	–	–	2	12	2
29.	Папратиште	4	18	–	–	1	3	26	8
30.	Пилатовићи	4	45	2	–	1	26	78	44
31.	Пожега	72	41	15	9	13	28	178	85
32.	Пријановићи	4	11	1	1	2	6	25	5
33.	Прилипац	–	8	–	–	1	–	9	1
34.	Радовци	1	4	–	–	1	–	6	–
35.	Раона	4	20	–	–	6	4	34	–
36.	Речице	11	17	–	–	2	–	30	–
37.	Роге	4	18	–	–	2	2	26	–
38.	Рупељево	6	25	–	–	2	–	33	–
39.	Сврачково	9	13	1	–	–	–	23	2
40.	Средња Добриња	5	9	1	–	1	1	17	4
41.	Табановићи	1	1	–	1	–	–	3	–
42.	Тврдићи	4	4	–	–	2	–	10	–
43.	Тометино Поље	–	3	–	–	–	2	5	–
44.	Тучково	3	2	1	–	1	2	9	7
45.	Узићи	11	11	3	–	3	–	28	–
46.	Честобродица	4	4	–	–	2	–	10	–
	СВЕГА:	231	659	57	24	81	162	1.214	272

ПРЕГЛЕД ПО ГОДИНАМА СТРАДАЊА

Ред бројј	Место	Погинули по годинама 1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	непознато	Укупно
1.	Бакионица	8	1	4	14	1	2	30
2.	Богданица	1	–	11	—	2	1	15
3.	Велика Јежевица	–	1	1	6	2	1	11
4.	Висибаба	16	2	1	3	4	1	27
5.	Врањани	1	–	–	5	3	—	9
6.	Глумач	6	2	2	34	3	1	48
7.	Годовик	30	9	14	12	4	5	74
8.	Гојна Гора	1	–	15	2	6	—	24
9.	Горња Добриња	4	–	1	5	7	–	17
10.	Горобиље	22	4	17	8	11	8	70
11.	Гугаљ	3	1	6	2	5	1	18
12.	Доња Добриња	3	–	2	7	–	1	13
13.	Дражиновићи	2	–	2	1	6	—	11
14.	Дружетићи	–	–	46	4	4	–	54
15.	Душковци	2	1	3	6	1	1	14
16.	Засеље	5	4	2	23	6	1	41
17.	Здравчићи	12	3	–	3	4	1	23
18.	Јелен-До	3	2	3	–	–	–	8
19.	Каленићи	3	1	–	11	3	1	19
20.	Каменица	1	1	3	–	1	–	6
21.	Лопаш	4	3	–	16	2	1	26
22.	Лорет	4	1	4	29	3	–	41
23.	Љутице	3	—	7	7	–	–	17
24.	Мађер	2	1	—	—	1	–	4
25.	Мала Јежевица	–	–	1	3	2	–	6
26.	Милићево Село	4	–	2	2	3	–	11
27.	Мршељи	1	–	9	1	3	1	15
28.	Отањ	1	2	1	2	6	–	12
29.	Папратиште	4	1	2	16	3	–	26
30.	Пилатовићи	10	5	5	51	7	–	78
31.	Пожега	64	39	14	53	3	5	178
32.	Пријановићи	9	2	6	7	1	–	25
33.	Прилипац	1	3	2	1	2	–	9
34.	Радовци	3	–	–	2	1	–	6
35.	Раона	15	8	7	2	1	1	34
36.	Речице	12	5	9	1	3	–	30
37.	Роге	7	2	9	2	5	1	26
38.	Рупељево	8	2	15	2	5	1	33
39.	Сврачково	7	2	6	1	6	1	23
40.	Средња Добриња	3	3	–	5	5	1	17
41.	Табановићи	–	–	—	2	1	—	3
42.	Тврдићи	3	1	1	1	4	—	10
43.	Тометино Поље	–	–	2	1	2	—	5
44.	Тучково	1	1	–	7	—	—	9
45.	Узићи	9	3	3	6	4	3	28
46.	Честобродица	2	1	–	3	2	2	10
	У К У П Н 0:	300	117	238	369	148	42	1.214

ИЗГИНУЛИ И УМРЛИ У ЛОГОРИМА

Редни број	Место	Називи логора: Бањички логор	Логори у Норвешкој	Остали логори у иностранству	Заробљенички логори	СВЕГА
1.	Бакионица	—	1	—	2	3
2.	Богданица	10	—	—	—	10
3.	Велика Јежевица	1	—	—	—	1
4.	Врањани	—	—	—	1	1
5.	Глумач	2	—	—	1	3
6.	Годовик	2	6	5	2	15
7.	Гојна Гора	14	—	—	—	14
3.	Горобиље	11	4	8	1	24
9.	Доња Добриња	—	—	—	1	1
10.	Дружетићи	42	—	—	1	43
11.	Душковци	1	—	—	—	1
12.	Засеље	—	—	—	4	4
13.	Здравчићи	—	—	—	1	1
14.	Јелен-До	—	1	—	—	1
15.	Каленићи	1	—	—	—	1
16.	Каменица	4	—	—	—	4
17.	Лопаш	—	—	—	1	1
18.	Љутице	4	—	—	1	5
19.	Мала Јежевица	1	—	—	—	1
20.	Милићево Село	—	—	—	1	1
21.	Мршељи	9	—	—	2	11
22.	Отањ	—	—	—	1	1
23.	Папратиште	—	—	—	1	1
24.	Пилатовићи	2	1	—	3	6
25.	Пожега	4	4	—	—	8
26.	Пријановићи	2	—	—	—	2
27.	Расна	3	—	2	—	5
28.	Речице	1	3	—	—	4
29.	Роге	1	2	—	3	6
30.	Рупељево	1	2	—	1	4
31.	Тометино Поље	1	—	—	—	1
32.	Узићи	—	1	1	2	4
33.	Честобродица	—	—	—	1	1
	УНУПНО:	117	25	16	31	189

ПРЕГЛЕД ПО КАТЕГОРИЈАМА

Редни број	Место	Припадници НОП-а	ЖФТ	Жртве рата	Априлски рат	Заробљенички логори	Од тога бораца из других крајева	Овега
1.	Бамионица	7	2	10		2	9	30
2.	Богданица	4	10	1	–	–	–	15
3.	Велика Јежевица	5	3	–	–	–	3	11
4.	Висибаба	19	4	–	1	–	1	25
5.	Врањани	3	–	4	—	1	3	11
6.	Глумач	7	4	8	1	1	27	48
7.	Годовик	52	11	3	1		5	74
8.	Гојна Гора	6	19	–	–	–	–	25
9.	Горња Добриња	9	5	2	–	–	1	17
10.	Горобиље	34	22	5	–	1	8	70
11.	Г угаљ	8	7	3	–	–	–	18
12.	Доња Добриња	2	2	2	–	1	6	13
13.	Дражиновићи	7	2	1	1	–	–	11
14.	Дружетићи	7	46	–	–	1	–	54
15.	Душковци	4	4	1	–	–	5	14
16.	Заселье	9	10	–	–		18	41
17.	Здравчићи	13	3	4	1	1	1	23
18.	Јелен-До	3	3	1	–	–	1	8
19.	Каленићи	6	4	1	1	–	7	19
20.	Каменица	1	5	–	–	–	–	6
21.	Лопаш	12	12	–	–	1	1	26
22.	Лорет	5	9	10	1	–	16	41
23.	Љутице	10	6	–	–	1	–	17
24.	Мађер	2	1	1	–	–	–	4
25.	Мала Јежевица	2	2	2	–	–	–	6
26.	Милићево Село	7	1	–	–	1	2	11
27.	Мршељи	4	9	–	–		–	15
28.	Отањ	7	–	2	–	1	2	12
29.	Папратиште	5	7	5	–	1	8	26
30.	Пилатовићи	17	7	4	3	3	44	78
31.	Пожега	59	21	12	–	–	85	177
32.	Пријановићи	14	4	2	—	—	5	25
33.	Прилипац	4	4	—	—	—	1	9
34.	Радовци	4	—	2	—	—	—	6
35.	Расна	22	7	4	1	–	–	34
36.	Речице	28	1	–	1	–	–	30
37.	Роге	15	6	2	–	3	–	26
38.	Рупељево	23	7	1	1	1	–	33
39.	Сврачково	18	1	–	2	–	2	23
40.	Средња Добриња	8	2	2	1	–	4	17
41.	Табановићи	–	–	3	–	–	–	3
42.	Тврдићи	5	3	2	–	–	–	10
43.	Тометино Поље	2	2	1	–	–	–	5
44.	Тучково	–	2	–	–	–	7	9
45.	Узићи	18	4	3	1	2	–	28
46.	Честобродица	5	1	2	1	1	–	10
	У К У П Н 0:	502	285	106	18	31	272	1.214

П Р И Л О З И

ПРИЛОГ бр. 1.

С П И С А К
БОРАЦА 1. ПОЖЕШКЕ ЧЕТЕ ОД 28. ЈУЛА 1941. ДО 1. МАРТА 1942. ГОДИНЕ

Б А К И О Н И Ц А

Илић (Милан) Петар, Јовићевић (Милић) Јеремија, Марјановић (Војин) Добривоје, Обреновић (Ранко) Лазар, Смиљанић (Драгомир) Божо

В И С И Б А Б А

Бербатовић (Здравко) Славољуб, Дробњаковић (Милан) Миломир, Терзић (Драгић) Драгослав, Терзић (Драгић) Милинко, Терзић (Михајло) Драгић

Г О Д О В И К

Живковић (Ђурђе) Новак, Јешић (Видосав) Будимир, Јешић (Петар) Велимир, Јешић (Јевто) Владимир, Јешић (Гвозден) Михајло, Кулизић (Милош) Драгољуб, Лапчевић (Милан) Матије, Мићић (Божо) Велимир, Мићић Видан, Мићић (Божо) Адам, Мићић (Миленко) Миломир, Мићић (Вељко) Бошко, Мићић (Милутин) Ненад, Мићић (Вељко) Радоје, Међедовић (Милосав) Јанко, Међедовић (Тихомир) Атанасије, Међедовић (Душан) Милојка, Међедовић (Миљко) Славко, Милетић (Никола) Радојко, Митровић (Милован) Драгослав, Недељковић (Драгомир) Обрад, Никитовић (Милош) Десимир, Павићевић (Новак) Радивоје, Павловић (Миливоје) Милојко, Пантовић (Андрија) Јован Јосо, Радмиловић Војислав, Радовановић (Обрад) Страјин, Ристовић (Томо) Владимир, Филиповић (Вилиман) Петко

Г О Р О Б И Љ Е

Бјеличић (Здравко) Срећко, Варничић (Арсеније) Драгослав, Васиљевић (Недељко) Милан, Васиљевић (Милорад) Рале, Димитријевић (Обрад) Десимир, Димитријевић (Обрен) Милутин, Жунић (Милош) Радојко, Зечевић (Милић) Милун, Матићевић (Веселин) Десимир, Мићић (Љубо) Боривоје, Мићић (Љубо) Живко, Мићић

(Живко) Љубомир, Неоричић (Вучко) Милијан, Радивојевић (Милан) Милијан, Станић (Средоје) Ратомир, Сарић (Јовић) Драгомир, Станић (Љубомир) Лукијан Лука, Станић (Љубомир) Душан, Топаловић (Миленко) Душан

ГУГ АЉ

Максимовић (Будимир) Пантелија, Марковић (Обрад) Саво

ДОЊА ДОБРИЊА

Илић Александар, Стојчић (Величко) Момчило

З Д Р А В Ч И Ћ И

Јоксовић (Миломир) Бранислав, Јоксовић В. Љубиша, Кречковић (Љубомир) Милорад, Спасојевић (Петар) Милена, Спасојевић (Петар) Драгослав

Ј Е Л Е Н Д О

Маслаћ (Милун) Милојко

МИЛИЋЕВО СЕЛО

Радојичић Миленко, Радојичић Видоје, Савић (Јован) Драгољуб, Симовић (Јеврем) Радич

О Т А Њ

Драгићевић (Веселин) Владимир, Драгићевић (Веселин) Милорад

П О Ж Е Г А

Васиљевић Славко, Вранешевић Чедомир, Глишић (Миодраг) Миливоје, Душкић Д. Светислав, Златановић Момчило, Ивановић (Димитрије) Срећко, Јанковић Слободан, Караклајић Богомир, Караклајић (Понград) Ружа, Кнежевић Никола, Маринковић М. Радиша, Николић (Ранко) Владимир, Недељковић (Милош) Ратомир, Николић Тихомир, Пајић (Вељко) Крста, Панић (Иван) Љубомир, Поповић Слободан Бакула, Радовановић (Љубо) Миливоје, Срдановић (Тихомир) Панто Пане, Тановић Петко, Шкулетић (Милош) Миломир

П Р И Ј А Н О В И Ћ И

Лазовић (Драго) Сретен, Стаматовић (Добривоје) Јован, Стаматовић (Добривоје) Милојко, Тодоровић (Вељко) Радомир Бели, Шојић (Вељко) Адам

П А П Р А Т И Ш Т Е

Маслаћ (Радован) Велимир, Синђелић (Милутин) Милијан

Р О Г Е

Вајевић (Миљко) Видоје, Вајевић (Стојан) Душан, Ивановић (Драгољуб) Аћим, Ивановић (Драгомир) Славка Слава

Р Е Ч И Ц Е

Јанковић (Винко) Илија, Ковачевић (Стеван) Милутин, Лековић (Петар) Драгојле, Лековић (Петар) Бошко, Лековић (Милинко) Петар, Мићовић (Обрад) Момир, Мићовић (Вељко) Милојко, Милчановић (Јеремија) Миодраг, Никитовић (Радомир) Миленко, Никитовић (Радомир) Милојко, Никитовић (Радомир) Миливоје, Николић (Јанко) Љубомир, Радовић (Миливоје) Обрен, Трифуновић (Илија) Алексије, Трифуновић (Чедомир) Милојко, Тошић (Драгутин) Радојко

Р А Д О В Ц И

Марјановић (Петар) Милорад

Р А С Н А

Дабић (Десимир) Шиле, Корић (Александар) Сретен, Корић (Милош) Миломир, Смиљанић (Стеван) Јелица, Смиљанић (Томо) Лука, Смиљанић (Томо) Десимир, Смиљанић (Томо) Слободан, Смиљанић (Радиша) Милан, Ћирјанић (Милан) Жарко

Р У П Е Љ Е В О

Видић (Раденко) Андрија, Диковић (Веселин) Драган, Диковић (Стојан) Милоје, Дрндаревић (Радоје) Страин, Јовановић (Недељко) Момчило, Милчановић (Радојица) Миломир, Милчановић (Јелесије) Светомир, Милчановић (Раденко) Никола, Милчановић (Будимир) Милош, Младеновић (Бранислав) Видоје, Недељковић Жиравац (Мартин) Љубивоје

С В Р А Ч К О В О

Јовановић (Михајло) Радојица, Лековић (Мићо) Никола, Марковић (Драгољуб) Момчило, Марковић (Марко) Милорад, Митровић (Обрен) Петко, Митровић (Обрен) Добривоје, Ракић (Живко) Саво

У З И Ћ И

Мандић (Михајло) Драгослав, Никитовић (Обрад) Никит

БОРЦИ СА ДРУГИХ ТЕРИТОРИЈА

Атанацковић Бранислав из Крушевца, Ајдачић (Ненад) Милић из ЈТисе (код Ивањице), Видаковић (Витомир) Бошко из Титовог Ужица, Гавриловић (Лука) Миле из Краљева, Ђурашевић капетан (име непознато) из Београда, Маринковић М. Радиша из Дрежника, Савић Алексија из Титовог Ужица, Фуџидзи Фађа из Београда, Цветић (Тодор) Милорад, Цветић Боса, Цветић Бешка из Београда.

(Састав чете реконструисали: Јован Стаматовић, Милинко Микула Терзић, Бранислав Јоксовић, Боривоје Мићић, Милијан Неоричић, Миливоје Радовановић Фарбин, Драгослав Митровић и др. Поједини борци су прекомандовани из једне у другу јединицу, па се налазе у више спискова).

ПРИЛОГ бр. 2.

С П И С А К
БОРАЦА 2. ПОЖЕШКЕ ЧЕТЕ ОД 22. СЕПТЕМБРА 1941. ДО 1. МАРТА 1942. ГОДИНЕ

Б А К И О Н И Ц А

Бојић (Миљко) Славко, Смиљанић (Павле) Владимир, Смиљанић (Павле) Манојле

В И С И Б А Б А

Бербатовић (Радомир) Ристо, Бабић Ратко, Дробњаковић (Миленко) Миломир, Василић (Влаисав) Драгослав, Вукајловић (Свето) Новица, Даниловић (Срећко) Перко, Мандић (Чедомир) Драгиша, Милутиновић (Будимир) Љубиша, Миросављевић (Стојко) Милан, Марјановић (Војин) Млађен, Марјановић (Војин) Теофило, Ристовић (Драгоје) Гојко, Ристовић Добривоје, Ристовић (Добривоје) Радојко, Скоковић (Александар) Милић, Стефановић Миле, Стефановић Микота, Стефановић (Стеван) Недељко, Терзић (Драгић) Милинко Микула, Ћирјанић Боривоје, Ћирјанић (Славко) Драгољуб

Г О Д О В И К

Марјановић (Крста) Наум, Мићић (Војин) Мићо, Недељковић (Драгомир) Слободанка, Пантовић (Сретен) Милисав, Радовановић (Петар) Владимир, Радовановић (Петар) Будимир, Ристовић (06-рен) Јеремија

Г О Р О Б И Љ Е

Анђелић (Здравко) Миладин, Дивац Војислав, Димитријевић (Дамљан) Момчило, Ковачевић (Петко) Миливоје, Павловић (Глишо) Станко, Станић (Владимир) Миленко

Г У Г А Љ

Николић (Василије) Срећко, Павловић (Тихомир) Радомир, Прокопијевић (Стојан) Јовиша, Прокопијевић (Стојан) Милун, Радовановић (Томо) Мирослав

Г Л У М А Ч

Тешић (Петар) Лазар, Савић (Пантелија) Милош

З Д Р А В Ч И Ћ И

Јовановић (Велисав) Милутин, Симановић (Страин) Радосав, Смиљанић (Радован) Андрија, Томић (Ристо) Здравко

Л О Р Е Т

Боловић (Тиосав) Миодраг

М И Л И Ћ Е В О С Е Л О

Јеверичић (Милојко) Милош

О Т А Њ

Бонцулић (Спасоје) Милорад

П О Ж Е Г А

Бабић Нада, Ивановић (Димитрије) Боривоје, Ковачевић (Миленко) Вићентије, Коковић (Петар) Ђорђе, Кувељић (Бранко) Драгутин Драган Кувеља, Марковић (Драгутин) Симо, Митровић (Драгутин) Васо, Миловић (Петар) Радоје, Николић (Страин) Милош, Новаковић (Милован) Првослав, Остојић (Светозар) Богдан, Остојић (Светозар) Веселин, Синђелић (Видосав) Миодраг, Срдановић (Тихомир) Панто Пане, Ђелебџић (Војин) Душан

П Р И Ј А Н О В И Ћ И

Стаматовић (Добривоје) Јован

Р О Г Е

Кабаница (Бранислав) Душан, Ковачевић (Вељко) Жарко.

Р Е Ч И Ц Е

Лековић (Петар) Милован, Милутиновић (Милан) Петар, Милутиновић (Милан) Милун, Никитовић (Радомир) Миливоје, Радовић (Миливоје) Обрен.

Р А С Н А

Корић (Радомир) Драган, Корић (Видосав) Стеван, Корић (Величко) Здравко, Корић (Величко) Срећко, Марјановић (Тодор) Радосав, Полић (Радомир) Драган, Скоковић (Александар) Мића, Смиљанић (Радомир) Божидар, Скоковић (Александар) Предраг, Ћирјанић (Славко) Драгољуб.

Р У П Е Љ Е В О

Дрндаревић (Обрен) Миломир, Дрндаревић (Драгутин) Миладин, Илић (Милојко) Жарко, Милчановић (Милан) Владимир, Милутиновић (Петко) Радосав, Тешовић (Богдан) Стаменко.

С В Р А Ч К О В О

Гавриловић (Мирко) Душан, Марковић (Симо) Миодраг.

С Р Е Д Њ А Д О Б Р И Њ А

Ковачевић (Чедомир) Радосав, Симовић Милован.

У З И Ћ И

Даниловић (Жарко) Милан, Ђоловић (Ранко) Живко, Јанковић (Раденко) Богић, Јанковић (Драгољуб) Михајло, Љубисављевић (Остоја) Милијан.

Ч Е С Т О Б Р О Д И Ц А

Петровић (Милан) Милета, Арсенијевић Војин.

БОРЦИ СА ДРУГИХ ТЕРИТОРИЈА

Зечевић Милојка из Титовог Ужица, Јокић Раденко из Маковишта, Калман (Тотова) Илонка Сека из Кањиже, Лаковић Станка из Титовог Ужица, Поповић Милован из Злакусе, Радосављевић Миодраг из Потпећа, Савичић — Маринковић Десимир Ера из Алиног Потока, Лазић Божидар из Новог Пазара, Томанић (Љубинко) Кринка из Прањана, Цветић Милорад из Београда, Марковић (Борисав) Драгослав, Марковић (Борисав) Милојко, Марковић (Миладин) Радојко, Милосављевић (Богољуб) Срећко, Марковић (Живота) Милун, Милосављевић (Ристивоје) Савле, Мићић (Радомир) Војин, Марковић (Милисав) Миладин, Николић (Станко) Драгољуб, Обрадовић (Обрад) Милан, Ћебић (Миломир) Василије, Чантрић (Љубомир) Богољуб и Чолић (Марко) Иван сви из Дљина, Гавриловић (Александар) Драган, Јоковић (Јован) Драгомир, Ка-

рић Живота, Милосављевић (Вељко) Сретен из Крстаца, Алемпијевић (Селимир) Драган и Живановић (Витомир) Раденко, Јоковић (Љубинко) Ратко, Јоковић (Радомир) Милан, Јоковић Милун и Кукић (Крсман) Недељко из Лисица.

Краљ Блаж, Пиберник Антон, Пиберник Јулија и Шобер Миленко из Словеније.

(Састав чете реконструисали: Јован Стаматовић, Драгослав Марковић, Миладин Анђелић, Миливоје Радовановић и други. Поједини борци су прекомандовани из једне у другу чету, па се налазе у више спискова).

ПРИЛОГ бр. 3.

ПИЛАТОВАЧКА ЧЕТА 1941. НА ДАН ФОРМИРАЊА

Л ОП АШ

Голубовић Драгиша, Голубовић Илија, Босић Милисав, Ђорђевић Владимир, Ђорђевић Светозар, Јанковић Радоје, Милосављевић Олга, Михаиловић Драгољуб ЈБубо, Петровић Средоје, Росић Леко, Раичевић Велимир, Росић Слободан, Мијаиловић Војимир.

П И Л А Т О В И Ћ И

Алексић Илија, Алексић Милован, Алексић Радојко, Алексић Војимир, Алексић Милош, Бајић Радојко, Бајић Душан, Бајић Мијо, Бајић Тиосав, Бајић Милосав, Бајић Миломир, Божић Вучко, Божић Милан, Вујовић Драго, Бајић Вучета, Гордић Гвозден, Јанковић Живота, Јанковић Бранко, Јовичић Душан, Јовичић Драгољуб, Јотић Милосав, Јотић Миломир, Јотић Илија, Јотић Радојко, Јотић Војимир, Јотић Милош, Ђоковић Видоје, Луковић Урош, Луковић Живота, Луковић Радомир, Маслаћ Драго, Маслаћ Мито, Маринковић Милован, Маринковић Милоје, Маринковић Милосав, Маринковић Ратко, Маринковић Милун, Маринковић Нико, Маринковић Марко, Маринковић Радоје, Маринковић Драгоје, Маркићевић Милован, Маркићевић Стојан, Маркићевић Пајо, Маркићевић Радиша, Маркићевић Средоје, Маркићевић Радован, Маркићевић Радисав, Маркићевић Спасоје, Мијатовић Драгомир, Павловић Славко, Павловић Драго, Павловић Мито, Павловић Милун, Павловић Милован, Савић Радоје, Седлић Крстомир, Седлић Светислав, Удовичић Рајко, Удовичић Милојко, Чолић Мирко, Чолић Драго, Чолић Станко, Чолић Вучко, Чолић Миодраг, Чолић Средоје, Чолић Милош, Чолић Живота, Целебџић Стојан.

П Р И Л И П А Ц

Јаковљевић Миломир, Јовановић Божо, Јовановић Милош, Лазаревић Драган, Радојевић Вукоман, Радојевић Драгољуб, Радојевић Вељко.

(Реконструкцију састава чете извршили: Илија Алексић и Драгиша Голубовић).

ПРИЛОГ бр. 4.

С П И С А К
БОРАЦА НА ОБЕЗБЕЂИВАЊУ ОБЈЕКАТА У ПОЖЕГИ И ЈЕМИНСКОЈ СТЕНИ ОД 22. СЕПТЕМБРА ДО 29. НОВЕМБРА 1941. ГОДИНЕ

ГОРОБИЉЕ

Васиљевић Милорад Рале

ГЛУМАЧ

Тешић Милан

ВИРОВО

Ћирјаковић Петар

ГУГАЉ

Максимовић Миленко, Марковић Љубо, Марковић Славко, Марковић Сава, Николић Срећко, Прокопијевић Јовиша, Прокопијевић Милун, Павловић Иван, Павловић Радомир, Павловић Момчило

БАКИОНИЦА

Златић Гаврило, Котарац Добривоје, Котарац Љубивоје, Марјановић Добривоје, Марјановић Марко, Марјановић Љубивоје, 06-реновић Лазар, Смиљанић Манојле, Смиљанић Божо, Фуџидзи Фађа

ЛОРЕТ

Јовићевић Јеремија, Николић Милош

ПАПРАТИШТЕ

Синђелић Милијан

ПОЖЕГА

Виторовић Драгојло, Богићевић Манојле, Глишић Миливоје Лујо, Грковић Милисав, Дабић Радомир, Ивановић Срећко, Илић Александар, Јанковић Слободан, Јосовић Јосип, Ковачевић Живо-

рад, Кувељић Драгутин Драган, Максимовић Петроније, Митровић Ваеилије, Никитовић Милорад, Новаковић Првослав, Остојић Веселин, Остојић Богдан, Раковић Милорад, Раковић Милан, Синђелић Миодраг, Стојановић Ђуро, Шкулетић Миломир, Шабић Трајко.

ПРИЈАНОВИЋИ

Ивковић Матије, Илић Драгољуб, Илић Петар, Лазовић Сретен, Лазовић Мићо, Лучић Драгослав, Лучић Миодраг, Милијановић Никола, Марковић Мика, Станојевић Момчило, Станојевић Радомир, Станојевић Душан, Станојевић Милив'оје, Стаматовић Стојан, Стаматовић Драгослав, Тодоровић Радомир, Теофиловић Радојко, Теофиловић Мићо, Теофиловић Војко, Теофиловић Миленко, Тешовић Светислав, Тешовић Војислав, Шојић Адам.

(Напомена: састав водова реконструисали: Јован Стаматовић, Стојан Стаматовић, Миливоје Радовановић и Недељко Крстић. Поједини борци ових водова налазе се, услед прекоманди, и у списковима чета).

ПРИЛОГ бр. 5.

С П И С А К
УЧЕСНИКА НОР-а У ЈЕДИНИЦАМА
ИЗВАН ПОЖЕШКИХ ЧЕТА 1941.

ВИСИБАБА

Терзић (Михаило) Драгић и Дрндаревић (Миливоје) Милош

ГЛУМАЧ

Вујовић (Алекса) Милијан, Ђокић (Здравко) Десимир, Ђокић Радич, Ђокић (Радојица) Милена, Ђокић (Радојица) Олга, Лапчевић (Димитрије) Страјин, Петровић Р. Славка, Вуковић Надежда, Вуковић Драгослав — Вуле Пупавац, Вујовић Милијан

ГОДОВИК

Јешић Милутин, Лапчевић (Тимотија) Страјин, Међедовић Бошко, Мићић Најдан, Мићић Раде, Мићић Милоје, Мићић Видан, Мићић (Витомир) Стојана, Митровић (Милован) Миломир, Филиповић (Вилиман) Рађен

ГОЈНА ГОРА

Марић (Рајица) Милољуб

ГОРОБИЉЕ

Томић (Војислава) Михаило, Томић (Јаков) Марко

ГОРЊА ДОБРИЊА

Радовановић (Радован) Слободан

ДРАЖИНОВИЋИ

Вучићевић (Добривоје) Милета

ЗАСЕЉЕ

Ракић Т. Благоје

ЗДРАВЧИЋИ

Јоксовић В. Љубиша, Јоксовић (Миломир) Миодраг, Кречковић (Миленко) Драгослав, Совровић Радомир, Џиновић (Велимир) Драган, Џиновгћ (Велимир) Љубинко

МАЂЕР

Петровић (Миленко) Драгомир Кокица

ЈЕЈ1ЕН ДО

Вукадиновић (Милоје) Радосав Раде, Јовановић К. Радосав (Раде Спиридон)

МИЛИЋЕВО СЕЛО

Антонијевић Миломир Голац, Видаковић (Светозар) Михаило и Ђурић (Сретен) Милосав

ОТАЊ

Драгићевић (Веселин) Милорад

ПАПРАТИШТЕ

Мандић (Раденко) Велимир, Мићић (Живко) Трифун

ПИЛАТОВИЋИ

Маркићевић (Јовић) Велимир, Тошић Д. Милош

ПОЖЕГА

Вукашиновић (Вељко) Драгослав, Душкић Д. Светислав

ПРИЈАНОВИЋИ

Шојић Д. Јован

РАСНА

Смиљанић (Јован) Јосип

РЕЧИЦЕ

Никитовић (Радомир) Милева

РОГЕ

Вајевић (Митар) Милосав, Кабаница (Бранислав) Душан, Сарван Благоје

РУПЕЉЕВО

Дрндаревић (Витомир) Миливоје

СВРАЧКОВО

Крстић (Никола) Ратко, Марковић (Срећко) Мирко, Миливојевић (Павле) Милоје, Недељковић (Андрија) Радомир Жиравац, Недељковић (Мартин) Љубивоје

СРЕДЊА ДОБРИЊА

Крсмановић Василије

ТВРДИЋИ

Ђенић (Гвозден) Тадија

ТУЧКОВО

Милошевић (Милош) Милун

УЗИЋИ

Јанковић (Винка) Илија, Јаиковић (Драгољуб) Михаило, Лазић (Љубо) Милош, Лазић (Љубо) Боривоје, Никитовић (Обрад) Никит, Ристовић Јанко (Јан Врзос).

(Списак реконструисали: Недељко Крстић, Драгослав Митровић, Јован Стаматовић и аутор).

ПРИЛОГ бр. 6.

РАДНИЦИ ПАРТИЗАНСКИХ РАДИОНИЦА У ОСЛОБОЂЕНОЈ ПОЖЕГИ 1941. ГОДИНЕ

КРОЈАЧКА

Бабић Лазар, Крсмановић Станојло, Крсмановић Милош, Михајловић Миле Лековац, Митић Миодраг, Маркићевић Радош, Негověновић Милан, Радић Владимир, Радовановић Александар, Симеуновић Гвозден, Савић Милутин, Стефановић Миодраг; Бадњаревић Бунка, Вранешевић Стојанка, Вулићевић Драгица, Ђуришић Грозда, Живковић Коса, Јосовић Милена, Кувељић Дара, Матијашевић Десанка, Остојић Емилија, Радовановић Персида, Спасојевић Милица, Стефановић Милева, Ћеранић Даница, Цвијовић Драгица.

ОБУЋАРСКА

Васиљевић Славко, Дворшак Јаков, Ђуришић Драго, Жарковић Мирослав, Живковић Радосав, Зековић Велимир, Јечменица Милан, Китановић Петар, Крсмановић Василије, Младеновић Милан, Николић Владимир, Петровић Недељко, Поповић Милутин, Пешић Милош, Столовић Драгољуб, Ћеранић Стефан.

(Састав радионица реконструисали активисти СУБНОР-а Пожега: Душан Пауновић, Стефан Ћеранић, Даница Ћеранић, Недељко Крстић, Персида Перса Радовановић).

ПРИЛОГ бр. 7.

С П И С А К
ЛИЦА У ПОЖЕГИ УЖИЧКОЈ И ЊИХОВИХ ПОРОДИЦА КОЈИ СУ УЧЕСТВОВАЛИ У ПАРТИЗАНСКИМ ОДРЕДИМА ИЛИ БИЛИ ПРИСТАЛИЦЕ ИЛИ СИМПАТИЗЕРИ ЊИХОВИ

Овај списак је састављен по саслушању грађана Општине пожешке на дан 7. децембра 1941. г. а по наређењу Српске Команде места.

1) Боривоје Ивановић, пекарски радник из Пожеге, био четник, по доласку партизана пришао њиховим одредима и не налази се на лицу места.

2) Милутин Поповић, обућар из Пожеге, означен је као припадник партизана, налази се у затвору.

3) Вера Поповић Шнајдерка из Пожеге, припада партизанима, налази се у затвору.

4) Слободан Поповић, фотографски помоћник — партизан погинуо у околини Пожеге.

5) Славко Васиљевић обућарски радник из Крушевца или Александровца — партизан у бегству.

6) Драгомир Ковачевић трговац, био комесар болнице за време партизана.

7) Душан Спасић обућарски радник, био четник и остао за време партизана, није се експонирао, али је био приморан да буде у милицији. Налази се у затвору.

8) Војо Спасић обућар, био је четник и није припадао паргизанима, али је данас погрешно означен као партизан и затворен.

9) Михаило Спасић берберин из Пожеге био партизан налази се у Пожеги.

10) Гвозден Симеуновић шнајдер припада партизанима као мајстор у заводу налази се у затвору.

11) Милош Крсмановић абаџиски рад. припадао партизанима као мајстор, налази се у Пожеги.

12) Миле Михаиловић, кројач био 4 дана као партизански радник у заводу па после оставио посао. Налази се у затвору.

13) Драган Михаиловић учествовао у партизанским одредима и са партизанима отишао.

14) Петко Тановић абаџија партизан *и* са њима отишао.

15) Јосип Јосовић ђак, био партизан налази се у Пожеги.

16) Драган Милојевић насилно одведен од партизана и не зна се где се налази.

17) Велимир Зековић обућар шеф радионице код партизана.

18) Слободан Јанковић судија партизан у бегству, био члан управе партизана.

19) Зора Гудурић симпатисала је партизане, не налази се у месту.

20) Десанка Матијашевић радила у партизанској радионици. Налази се у Пожеги.

21) Миливоје Матијашевић опанчар — четник, а за време партизана приморан да буде у партизанској милицији. Налази се у затвору.

22) Славка Ивановић учитељица из Рупељева партизанка налази се у бегству.

23) Зорка Цвијовић учитељица из Каленића партизанка налази се у Пожеги.

24) Крста Пајић заступник „Сингера" партизан у бегству.

25) Младен Милорадовић партизан у бегству.

26) Ратомир Бадњаревић, суд. приправник члан одбора партизана, у бегству.

27) Добрунка Бадњаревић учитељица партизанка у бегству.

28) Миодраг Митић обућар као обућарски радник је радио код партизана, овде је, у затвору.

29) (У оригиналу прескочено).

30) Милорад Тимотијевић каф. партизан члан одбора у бегству.

31) Радош Маринковић обућар партизан у бегству.

32) Никола Кнежевић порезник партизан — стрељан.

33) Миодраг Синђелић партизан налази се у Пожеги.

34) Милица Синђелић присталица партизана налази се у затвору.

35) Драгица Вулићевић радила у партизанској радионици.

36) Светомир Николић партизан налази се у Пожеги.

37) Милан Негověновић радио у радионици партизанској, налази се у затвору.

38) Станојло Крсмановић абаџија партизан налази се у Пожеги.

39) Василије Крсмановић обућар партизан у затвору.

40) Драго Ђуришић обућар партизан у затвору.

41) Лазар Бабић абаџија партизан налази се у Пожеги.

42) Мирослав Жарковић обућар радио у радионици код партизана, налази се у затвору.

43) Грозда Ђуришић домаћица радила у радионици, налази се у Пожеги.

44) Боривоје Марковић био у грађанској милицији код партизана.

45) Панто Срдановић партизан налази се у бегству.
46) Станимирка Срдановић партизанка у бегству.
47) Милка Срдановић партизанка у бегству.
48) Владе Радић шнајдер радио у радионици. Овде је.
49) Милош Пешић обућар радио у радионици у Пожеги.
50) Милан Петронијевић партизан члан одбора у бегству.
51) Добривоје Глушчевић пиљар, партизан налази се у Пожеги.
52) Вићентије Ковачевић опанчар, партизан налази се у затвору.
53) Олга Ковачевић партизанка налази се у Пожеги.
54) Стана Ковачевић, партизанка налази се у Пожеги.
55) Недељко Петровић, обућар партизан, налази се у бегству.
56) Владимир Николић, обућар, налази се у бегству.
57) Драган Џелебџић, партизан, налази се бегству.
58) Љубомир Николић, трг. помоћник, партизан у бегству.
59) Стојан Пурић, каф. партизан, налази се у Пожеги.
60) Татјана Пурић, партизанка, налази се у бегству.
61) Косара Пурић, партизанка налази се бегству.
62) Симка Пурић, домаћица, партизанка налази се у Пожеги.
63) Здравко Вранешевић, пекар, сарадник као командир Ватрогасне чете код четника и партизана и Немаца, налази се у затвору.
64) Стојанка Вранешевић, домаћица партизанка, налази се у затвору.
65) Стеван Стевановић, полиц. писар, погинуо као партизан.
66) Радомир Пауновић, касап. радник партизан, налази се у бегству.
67) Милева Стевановић, кројачица, радила у радионици налази се у Пожеги.
68) Чедомир Вранешевић, столар из Пожеге, партизан, налази се у бегству.
69) Десимир Смиљанић, заст.,-бате. партизан, налази се у бегству.
70) Јанковић, железничар, партизан, налази се у бегству.
71) Јанковић, домаћица, партизанка, налази се у Пожеги.
72) Драгослава Јовичић, ученица, партизанка налази се у бегству.
73) Лазар Раковић, жел. служб. партизан налази се у Пожеги.
74) Бранка Раковић, домаћица, партизанка налази се у Пожеги.
75) Ђорђе Коковић, пекар. радник, партизан налази се у бегству.
76) Срећко Перић, трг. члан управе партизана, налази се у затвору.

77) Петар Вучковић, порезник, партизан налази се у бегству.
78) Милан Завишић, радник, партизан налази се у бегству са женом.
79) Вукоман Маркићевић, столар, партизан налази се у загвору.
80) Ђурђе Николић, столар партизан налази се у затвору.
81) Стеван Ћеранић, шустер радио у радионици.
82) Даница Ћеранић, домаћица радила у радионици.
83) Милош Божић, каф. партизан погинуо.
84) Првослав Новаковић, радник партизан налази се у бегству.
85) Тула Божић, партизанка, налази се у Пожеги.
86) Драга Виторовић, домаћ. радила за партизане, налази се у Пожеги.
87) Светозар Остојић, партизан у бегству, каменорезац.
88) Богдан Остојић, партизан у бегству.
89) Весо Остојић, партизан у бегству.
90) Миле Остојић, партизан у бегству.
91) Ева Остојић, партизанка у бегству.
92) Миливоје Радовановић — „Фарбин" вођа комуниста, налази се у бегству.
93) Перса Радовановић, партизанка налази се у бегству.
94) Милош Николић, столар. радник партизан налази се у бегству.
95) Радомир Дабић, трг. помоћник партизан налази се у бегству.
96) Светозар Игњатовић, професор партизан налази се у бегству.
97) Арсеније Цвијовић, члан партиз. одбора налази се у затвору.
98) Наталија Цвијовић, домаћ. није се мешала, налази се у затвору.
99) Драгица Цвијовић, радила у радионици, налази се у затвору.
100) Мица Цвијовић, радила у канцеларији, налази се у затвору.
101) Манојле Богићевић, трг. партизан налази се у затвору.
102) Предраг Живановић, воскар. рад. партизан налази се у Пожеги.
103) Миле Глишић, ђак партизан налази се у затвору.
104) Миодраг Стевановић, партизан налази се у Пожеги.
105) Милован Вељковић, зв. „Крцало" партизан налази се у бегству.
106) Пера Илић, месарски радник, партизан из Пожеге у бегству.

107) Миломир Шкулетић, радник партизан, погинуо приликом уласка Немаца.

108) Ратко Недељковић, опанчарски радник, партизан. Налази се у Пожеги.

109) Александар Радовановић, кројачки радник, радио код партизана, овде је.

110) Предраг Ивановић, воскар, партизан, у затвору.

111) Олга Ђокић, студенткиња — партизанка, налази се у бегству.

112) Милорад Цицварић, суд. приправник — бивши истакнути комуниста у бегству.

113) Милан Младеновић, обућарски радник — партизан, налази се у бегству.

114) Персида Новаковић из Пожеге — партизанка, налази се у бегству.

Напомена: Оригинал списка налази се у ВИИ, рег. бр. 11/4-2, к. 29, а упутио га је председник општине Пожега 8. децембра 1941, „српској" команди места.

ПРИЛОГ бр. 8.

С П И С А К
ИЗБЕГЛИЦА СЛОВЕНАЦА ИЗ ПОЖЕГЕ УЖИЧКЕ, КОЈИ СЕ СМАТРАЈУ КАО ПРИСТАЛИЦЕ КОМУНИЗМА

1) Олфацијус Славко, монтер, рођен 1911. г. у Добрни код Цеља, истакнути комуниста и по сазнању активно је учествовао у раду партизана само потајно. Налази се у Пожеги.

2) Пивец Фрањо, шпедитер, рођен 1898. г. у Марибору, налази се овде. Симпатизер комуниста.

3) Пивец Јованка, домаћица, рођена 1904. г. у Марибору, филокомуниста. Овде.

4) Фердербер Албин, шофер, рођен 1910. г. у Цељу, филокомуниста. Овде.

5) Стегу Станко, шофер, рођен 1909. г. у Цељу. Био у Цељу вођа комуниста, односно организовани комуниста. Кад су дошли партизани побегао је са четницима на Равну Гору. Али шта је тамо радио, непознато је. Треба испитати ове околности и утврдити право стање именованог, јер су ови подаци прикупљени приватно.

6) Филиповић Ђорђе, учитељ, рођен 1919. г. у Бањој Луци, није Словенац, већ избеглица из Босне и само додељен на стан и храну код Словенаца, сматра се као филокомуниста. Овде је.

7) Филиповић Јован, ђак, рођен 1922. г. у Бањој Луци, није Словенац, већ избеглица из Босне и само додељен на стан и храну код Словенаца, сматра се као филокомуниста. Овде је.

8) Шобер Миленко, ђак, рођен 1923. г. у Птују, Словенац, али није дошао са осталим Словенцима већ је дошао из Хрватске, где су га Немци били протерали. Настанио >се код породице Мајцен, ниже именованих. Сматра се као комуниста. Овде је.

9) Мајцен Мирко, учитељ, рођен 1890. г. у Марији Снежној крај Птуја, сматра се као филокомуниста. Да се иследи. Овде је.

10) Мајцен Нева, ученица, кћер горњег, рођена 1922. г. у Марији Снежној крај Птуја, заведена као филокомунисткиња од стране напред именованог Шобера, који је и дошао како изгледа, због ње из Хрватске и настанио се овде. Налази се у Пожеги.

11) Мајцен Марија, ученица, кћер Миркова, рођена 1924. г. у Марији Снежној крај Птуја, заведена од стране Шобера и постала филокомунисткиња. Налази се овде.

12) Ферхунц Славомир, пуковник у пензији, рођен 1882. г. у Марибору. Сматра се као филкомуниста, односно припадник је свакога који је на власти. Налази се овде.

13) Хумар Радо, учитељ у пензији, рођен 1879. г. у Марибору, филокомуниста и за свој интерес би ишао уз свакога ко је на власти. Налази се овде.

14) Хумар Милка, жена предњег, рођена 1882. г. у Марибору, као његова жена и она је филокомунисткиња. Налази се овде.

15) Хумар Нада, кћи напред именованих, рођена 1912. г. у Марибору, као њихова кћи и она се сматра као филокомунисткиња. Овде је.

16) Фаук Јосип, приватни чиновник, рођен 1906. г. у Врхники код Љубљане, није комуниста, али је криминални тип и требало би га одредити на теже радове. Налази се у Пожеги.

17) Прешерн Радослав, радник, рођен 1912. г. у Врби на Горењском. Дошао из Кисељака. Није комуниста али је криминалан тип и треба га одредити на теже радове. Налази се у Пожеги.

18) Лампрехт Филомена, куварица, рођена 1916. г. непознато место, била је у Цељу, а дошла је из Гуче. Није комунисткиња али је криминалан тип и треба је одредити на теже радове. Налази се овде.

Напомена: Овај списак упутио је председник општине Пожега „српској команди места", 8. децембра 1941. г. Документ у ВИИ, рег. бр. 11/4-3, к. 29.

ПРИЛОГ бр. 9.

БИТКА КОД ПОЖЕГЕ

Спевао сељак-партизан Миодраг Марјановић
на положају код Букова

Ој, Пожего, варошице мала
Тешке ли си дане дочекала:
У теби је та колона пета
Непријатељ целог радног света.
То су људи што за паре раде
Присталице Недићеве владе.
Српску браћу хоће да заваде
Све у корист фашистичке банде.

Да вам као/сем, браћо, њина дела
Опљачкаше неколико села
Сиротињи све што нађу носе
Многе људе оставише босе
Са човека скидају одело,
Ето, браћо, то је њино дело.
Чујете ли, браћо партизани,
Сиротиња мора да се брани.

Надајмо се за неколико дана
Пашће банде Недића Милана,
Баш Милана издајице старе
Што државу продаде за паре.

Ал' зато су партизани свесни
Па не дају никоме да бесни.

Уништиће издајника клета
Да Србину занавек не смета.
Кад ти људи у гробницу оду,
Онда ћемо доживет' слободу.
Ову песму ми певамо свима,
Поздрављамо нашег друг Стаљина.

(„Борба", бр. 17, субота, 22. новембра 1941. год.)

ПРИЛОГ бр. 10.

С П И С А К
БОРАЦА 1. ЧЕТЕ 5. БАТАЉОНА УЖИЧКОГ НОП ОДРЕДА
1944. ГОДИНЕ

ГОДОВИК

Живковић Алекса, Живковић Драгослав (командир чете), Јешић Љубиша, Јешић Милорад Раде, Јешић Милијан, Јешић Милован, Јешић Михаило, Јешић Миломир, Мићић Милан, Мићић Најдан, Мићић Новка, Младеновић Босиљка, Недовић Нићифор.

ГОРОБИЉЕ

Бабић Будимир, Гавриловић Милун, Димитријевић Милијан, Димитријевић Милорад.

МИЛИЋЕВО СЕЛО

Николић Саво.

ПИЛАТОВИЋИ

Алексић Радојко, Јанковић Миломир, Јотић Бојана, Луковић Урош, Маркићевић Радисав.

РАСНА

Миловић Радоје (политички комесар чете).

РЕЧИЦЕ

Трифуновић Миленко, Трифуновић Милутин, Тошић Миленка.

СВРАЧКОВО

Лековић Ратко, Марковић Леко, Марковић Миљко, Миливојевић Милан.

ФИРЕНЦА (ИТАЛИЈА)

Лацоне Карло.

(Реконструкцију састава чете извршили Најдан Мићић и Недељко Крстић).

ПРИЛОГ бр. 11.

С П И С А К
ПОГИНУЛИХ И УМРЛИХ БОРАЦА ПОЖЕШКЕ ЧЕТЕ
2. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

БАКИОНИЦА

Бојић Славко, погинуо 8. јуна 1943. године на Милин Клада ма; Смиљанић Манојле Цимер, погинуо 8. јуна 1943. године у би ци на Сутјесци.

ВИСИБАБА

Стефановић Недељко, погинуо 5. јуна 1943. године на Кошуру

ГОДОВИК

Лапчевић Матије, погинуо 4. јула 1942. године код Пазарића, Марјановић Наум, погинуо 11. јуна 1943. г. на Малој кошути, Мићић Бошко, погинуо 12. фебруара 1943. године у Равнима код Мостара, Мићић Живко, стрељали га четници 7. јула 1944. године у Гривској, Недељковић Слободанка, умрла у Пољима Колашиским 30. маја 1944. после дуже болести, Радовановић Владимир Владе, погинуо 3. марта 1943. године на Црном врху код Горњег Вакуфа

ГОРОБИЉЕ

Зечевић Милун, умро у Миљевини 13. јуна 1943. године од рана задобијених на Кошуру, Станић Лука, погинуо 5. јуна 1943. године на Кошуру

ГУГАЉ

Радовановић Мирослав Шофер, погинуо **12.** августа **1942.** године код Купреса

ДОЊА ДОБРИЊА

Стојчић Момчило, погинуо 26. јула 1943. код Тузле

ЈЕЛЕН ДО

Маслаћ Милојко, погинуо 1. маја 1942. године код Чајнича

ЛОРЕТ

Николић Милош Челик, погинуо 5. јуна 1943. године на Кошуру

ОТАЊ

Бонцулић Милорад Бонцула, утопио се у Кривији 10. августа 1943. године.

ПОЖЕГА

Ивановић Боривоје, погинуо 19. јула 1942. године у Уријама код Бугојна, Караклајић Богомир, погинуо априла 1944. године на Мајевици, Караклајић Ружа Словенка, умрла од тифуса у долини Сутјеске почетком јуна 1943. године, Калман Илонка, погинула 3. марта на Црном врху код Горњег Вакуфа, Коковић Ђорђе, погинуо 11. јуна 1943. године на Малој кошути, Кувељић Драган, стрељали га четници 24. марта 1944. године у Радаљеву код Ивањице, Остојић Богдан, погинуо почетком јуна 1943. године на Кошуру, Остојић Веселин, рањен код Купреса, умро од рана у Гламочу 15. јануара 1943. године, Срдановић Панто Пане, погинуо априла 1943. године код Фоче, Ђелебџић Душан, умро од тифуса у Власеници 1942. године.

ПРИЈАНОВИЋИ

Стаматовић Милојко, погинуо 20. јула 1943. године у Градишнику на планини Озрену, Тодоровић Радомир Бели, погинуо 20. јула 1944. године у Трешњевику код Андријевице.

РАСНА

Смиљанић Десимир, погинуо 1944. године у Бадовинцима код Шапца.

РЕЧИЦЕ

Лековић Милован, погинуо 31. августа 1942. године у Марчетама на Мањачи, Лековић Петар, погинуо 13. јуна 1942. године на Живњу, Милутиновић Миломир, погинуо 11. јуна 1943. године на Малој кошути, Милутиновић Милун, погинуо 27. априла 1944. године на прузи Горјани — Пожега, Милутиновић Петар Будак, погинуо 4. децембра 1943. године код Пријепоља, Николић Влади-

мир Фош, умро крајем јуна 1943. године на Јахорини од рана у долини Сутјеске, Никитовић Милорад, умро септембра 1943. у болници под Љубишњом од рана задобијених на Поховцу.

РУПЕЉЕВО

Дрндаревић — Видић Миломир, погинуо 6. јула 1942. године на Окретаљци, падине Бјелашнице.

СВРАЧКОВО

Гавриловић Душан, погинуо маја 1943. године на Јаворку.

СРЕДЊА ДОБРИЊА

Ковачевић Радосав, умро средином јула 1942. године на Зеленгори од рана на Живњу.

УЗИЋИ

Даниловић Милан Калабастер, погинуо 14. децембра 1942. године у ЈТивну, Јанковић Богић, погинуо 14. децембра 1942. године у Ливну.

ЧЕСТОБРОДИЦА

Петровић Милета, погинуо 10. августа 1942. године у Плазеници код Купреса.

БОРЦИ СА ДРУГИХ ТЕРИТОРИЈА

Алемпијевић Драган из Лисица код Гуче, погинуо 1. маја 1942. године код Чајнича, Гавриловић Миле, из Вирова код Ариља, погинуо на Малим вратима код Купреса 11. августа 1942. године, Дивац Војислав, из Вуковара, погинуо у пролеће 1944. године у Катићима, Јокић Радојко, из Маковишта, погинуо 3. марта 1943. године на Црном врху код Горњег Вакуфа, Николић Драгољуб, из Дљина, погинуо 24. јуна 1942. године у Боријама код Калиновика, Поповић Милован, из Злакусе, погинуо 14. децембра 1943. године код Пријепоља, Радосављевић Миодраг Мујо, из Злакусе, погинуо 12. августа 1942. године код Купреса, Савић Алексија, из Титовог Ужица, погинула 17. јуна 1943. године код Стамболчића, Савичић — Маринковић Десимир Ера, из Алиног Потока, погинуо 4. децембра 1943. године код Пријепоља, Златановић Момчило, из Лесковца, погинуо априла 1944. године у Кушићима код Ивањице и Николић Тихомир Бађо, из Лековца, погинуо почетком јуна 1943. године у долини Сутјеске.

(Подаци о погинулим борцима објављени су у књизи „Друга пролетерска", I део, стр. 727—730, ВИЗ, Београд 1965. г.).

I

ПРИЛОГ бр. 12.

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ У ПОЖЕШКОМ СРЕЗУ БИРАНИ КРАЈЕМ 1944. И ПОЧЕТКОМ 1945. ГОДИНЕ

Роге и Рупељево: Вукајловић Митар (председник), Вајевић Петко, Ивановић Ратко, Миливојевић Славко, Перуничић Војислав, Сарван Миливоје (секретар), Милчановић Светислав, Цоњић Живота, Радосављевић Радисав, Видић Обрен, Диковић Сретен, Дрндаревић Витомир, Цоњић Милојко, Глушчевић Драгољуб, Диковић Миливоје.

Сврачково: Марковић Драгољуб (председник), Марковић Миодраг, Гавриловић Мирко, Крстић Михајло, Јовановић Ратко, Марковић Боривоје, Живановић Чедомир.

Прилипац и Лопаш: Росић Слободан (председник), Мијајловић Милић, Босић Милисав, Голубовић Илија, Јаковљевић Радоје, Голубовић Миладин, Радојевић Вукоман, Јовановић Милош.

Пилатовићи: Јанковић Живота (председник), Павловић Милун, Маркићевић Јовић, Чолић Миленко, Савић Радоје.

Годовик и Речице: Јешић Милосав (председник), Јешић Стеван, Јешић Јевто, Јешић Милан, Радовић Раде, Трифуновић Благоје, Милутиновић Живорад, Трифуновић Сретен, Мићовић Радојко, Кулизић Мирко, Милетић Михајло.

Милићево Село: Миркић Радован (председник), Стефановић Рајко, Николић Велимир, Јоксимовић Срећко, Николић Младен, Жунић Милан, Радојичић Миленко, Стефановић Гвозден, Јоксимовић Славко (секретар).

Горобиље: Јешић Милутин (председник), Томић Јанко, Радивојевић Милан, Васиљевић Миленко, Бјеличић Здравко, Видаковић Радојица, Јовановић Станимир.

Табановићи, Папратиште и Лорет: Петровић Гвозден (председник), Пејовић Светислав (секретар), Пејовић Јордан, Павловић Стојан, Јовановић Саво, Петровић Љубиша, Јовићевић Гвозден, Илић Милан, Стоковић Милан, Јовићевић Љубиша. Ракић Љубиша, Симовић Алекса.

Висибаба, Расна и Узићи: Јосиповић Стојан, Ристовић Раденко, Ристовић Драгоје, Стефановић Добривоје, Скоковић Богдан (председник), Ивановић Милош, Жунић Јован, Радивојевић Милош, Скоковић Предраг, Ристовић Новак, Михајловић Милорад,

Ристовић Витомир, Никитовић Обрад, Ђурђевић Никола, Илић Драгољуб, Миндеровић Светко, Алексић Слободан, Јанковић Раденко, Кораћ Гојко, Радосављевић Милојко, Ћирјанић Живко, Ћирјанић Василије, Дрндаревић Видоје.

Бакионица и Пријановићи: Лучић Љубиша, Котарац Добривоје, Марјановић Марко, Стаматовић Миливоје, Милијановић Милан, Лучић Милутин, Стаматовић Добривоје.

Здравчићи, Тврдићи и Радовци: Совровић Милан, Џиновић Велимир, Максимовић Живко, Јовановић Милован, Матијевић Стеван, Смиљанић Радован, Јоксовић Миломир, Влајковић Радивоје, Зарић Милија, Петровић Жарко, Марјановић Миломир, Аврамовић Крста, Марјановић Павле, Пановић Чедомир, Јордовић Миломир, Милићевић Љубиша, Милићевић Радован, Кречковић Миленко (секретар).

Пожега: Росић Петар, Кувељић Бранко, Мићовић Петар, Симеуновић Гвозден, Маркићевић Вукоман, Крсмановић Станојло, Петровић Миладин (председник), Радић Владимир, Пауновић Душан.

Глумач, Отан. и Врањанп: Тешић Милан (секретар), Тешић Миленко, Драгићевић Лука, Бонџулић Станисав (председник), Бошковић Сретен, Радивојевић Велисав, Ћуповић Тодор.

Каленићи, Засеље и Честобродица: Димитријевић Адам (председник), Вистаћ Стојан, Станић Вукосав, Драгутиновић Драга, Алексић Добросав, Матовић Милутин, Мијајловић Драгомир.

Средња Добриња: Ковачевић Благоје (председник), Радосављевић Саво (секретар), Ковачевић Радован, Јеремић Веселин, Ђоковић Велимир, Ђоновић Милан, Крсмановић Бранимир.

Горња Добриња: Митровић Добросав (председник), Димитријевић Љубомир, Малопарац Милорад, Јовановић Бранимир.

Душковци, Љутице, Мршељи и Тометино Поље: Симовић Миленко (председник), Крсмановић Јован, Цицовић Живко, Васовић Раденко, Милосављевић Новко, Симовић Арсеније.

Јежевица (В. Јежевица, М. Јежевица, Мађер и Дражиновићи): Јелић Ратомир (председник), Томић Грујо, Матовић Љубинко, Мићић Божидар, Вучићевић Миле, Ћурчић Мито, Јелић Боривоје.

Јелен До, Гугаљ и Тучково: Маслаћ Милун (председник), Марковић Милутин, Зарић Миленко, Миловановић Јован, Павловић Момчило.

(Реконструкцију одбора извршио Недељко Крстић уз сарадњу удружења Савеза бораца свих месних заједница општине Пожега).

ПРИЛОГ бр. 13.

НОСИОЦИ „ПАРТИЗАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ 1941/'

АНЂЕЛИЋ МИЛАДИН, Горобиље
АРСЕНИЈЕВИЋ ВОЈИМИР, Честобродица
ВАЈОВИЋ НИКОЛА, Роге
ВАСИЉЕВИЋ МИЛОРАД РАЛЕ, Горобиље
ДИКОВИЋ МИЛОЈЕ, Рупељево
ДИМИТРИЈЕВИЋ МОМЧИЛО, Горобиље
ЂОКИЋ МИЛЕНА, Глумач
ЂУРИЋ МИЛОСАВ, Милићево Село
ИВАНОВИЋ АЋИМ, Роге
ИВАНОВИЋ СРЕЋКО, Пожега
ИЛИЋ ПЕТАР, Пожега
ЈОВАНОВИЋ ДРАГАН, Горња Добриња
ЈОВИЧИЋ ДУШАН, Пилатовићи
ЈОКСОВИЋ БРАНИСЛАВ БРАНЕ, Здравчићи
ЛАЗОВИЋ СРЕТЕН, Пријановићи
ЛЕКОВИЋ БОШКО, Речице
МАРКОВИЋ ДРАГОСЛАВ, Дљии
МЕЂЕДОВИЋ БОШКО, Годовик
МИЛАНОВИЋ МИЛОЈЕ, Узићи
МИТРОВИЋ ДРАГОСЛАВ УЧО, Годовик
МИЋИЋ БОРИВОЈЕ, Горобиље
МИЋИЋ ВИДАН, Годовик
МИЋИЋ РАДЕНКО РАДЕ, Годовик
НЕОРИЧИЋ МИЛИЈАН, Горобиље
НИКИТОВИЋ МИЛЕНКО, Речице
НИКИТОВИЋ МИЛИВОЈЕ, Речице
НОВАКОВИЋ ПРВОСЛАВ, Пожега
ПЕТКОВИЋ МИЛУНКА, Богданица
РАДОВАНОВИЋ МИЛИВОЈЕ МИЛЕ ФАРБИН, Пожега
РИСТОВИЋ РАДОВАН ИБРО, Узићи
СИМОВИЋ МИЛОВАН, Богданица
СМИЉАНИЋ АНДРИЈА, Здравчићи
СМИЉАНИЋ БОЖИДАР, Бакионица
СОВРОВИЋ РАДОМИР СОВРО, Здравчићи
СТАМАТОВИЋ ЈОВАН СТАМАТ, Пријановићи
ТАНОВИЋ ПЕТКО, Пожега
ТЕРЗИЋ МИЛИНКО МИКУЛА, Висибаба
ТЕШИЋ ЛАЗАР, Глумач
ТОШИЋ РАДОЈКО, Речице

ПРИЛОГ бр. 14.

СРЕСКИ ОДБОР ЈНОФ-а ПОЖЕГА
(марта 1945. — на основу расгшса од 19. марта 1945. године)

ИЗВРШНИ ОДБОР:

Веселин Јанковић, Узићи, председник; Милован Терзић, Каменица, п. председник; Миливоје Никитовић, Речице, секретар; Милунка Петковић, Каменица, благајник; Станислав Вукићевић, Глумач, члан; Панто Демировић, Јежевица, члан; Војко Станић, Горобиље, члан; Петар Павловић, Горобиље, члан; Бошко Лековић, Речице, члан.

П Л Е Н У М

Ђуро Ђировић, Периша Гавровић, Марјан Достанић, Милован Петровић, Љубиша Јовићевић, Велизар Синђелић, Милан Радовановић, Милета Матовић, Душан Ковачевић, Петар Крсмановић, Вселин Ковачевић, Десимир Малопарац, Манојле Максимовић, Стеван Ћурчић, Љубомир Пантовић, Драгослав Тодоровић, Нинко Марковић, Новко Милосављевић, Јован Крсмановић, Антоније Гајовић, Славко Станић, Милош Михаиловић, Видосав Тешић, Раденко Вуковић, Војин Петковић, Стеван Милисављевић, Исидор Драгутиновић, Миленко Вистаћ, Пера Марковић, Тодор Чуповић, Милош Савић, Лука Драгићевић, Станимир Марјановић, Гаврило Златић, Милијан Милијановић, Ђуро Николић, Божо Шормаз, Милош Стефановић, Миле Јордовић, Драгојла Ристић, Милић Пановић, Божидар Блабан, Манојло Смиљанић, Радиша Корађ, Милијан Стефановић, Миленко Љубисављевмћ, Божидар Марковић, **Пе**тар Мићовић, Драган Мићовић, Миленко Јешић, Душан Томић, Милош Јеверичић, Гвозден Гордић, Милисав Димитријевић, Косана Станић.

ПРИЛОГ бр. 15.

СРЕСКИ ОДБОР АФЖ ПОЖЕГА
(марта 1945. — на основу расписа од 18. марта 1945. године)

ИЗВРШНИ ОДБОР

Зорка Цвијовић, секретар; Босиљка Мићић, председник, Годовик.

П Л Е Н У М

Дара Секулић, Пожега; Милева Стефановић, Пожега; Радојка Драгојловић, Пожега,- Раја Божић, Пожега; Биса Штукић, Пожега; Дара Кувељић, Пожега; Милица Максимовић, Каленићи,- Роса Марковић, Каленићи; Даринка Живковић, Годовик; Миломирка Јешић, Годовик; Јелена Тошић, Речице,- Милица Јеверичић, Милићево Село; Даница Јовановић; Русинка Браловић, Роге; Драга Дрндаревић, Рупељево,- Цаја Томић, Висибаба; Олга Корић, Расна; Даница Јанковић, Узићи; Миломирка Ковачевић, Средња Добрин>а; Загорка Ковачевић, Средња Добриња; Милица Јованић, Горња Добриња; Стака Исаиловић, Каменица; Милена Малопарац, Горња Добриња; Косана Матовић, Душковци; Ката Арсић, Тометино Поље; Горгина Томић, Мршељи; Нера Милинковић, Тометино Поље; Будинка Тешић, Глумач; Цвета Станковић, Глумач; Костадинка Лучић, Глумач; Славка Бонцулић, Отањ; Радојла Јоксовић, Здравчићи; Коса Марјановић, Здравчићи,- Микица Ђенић, Здравчићи; Емилија Вукашиновић, Камецица; Милица Вуковић, Каменица,- Славољупка Влашковић, Каменица; Милена Лазаревић, Доња Добриња,- Косана Станић, Горобиље; Стојанка Богдановић, Горобиље; Милица Мићић, Горобиље; Румена Димитријевић, Горобиље; Деса Бјеличић, Горобиље,- Цака Симовић, Бакионица; Мица Маркићевић, Бакионица; Станика Прокопијевић, Јелен-До; Бранка Гавровић, Јелен-До; Надежда Павловић, Јелен-До; Милица Марковић, Јелен-До; Вида Ћировић, Јелен-До; Олга Маслаћ, Јелен-До; Томка Павловић, Табановићи; Јелица Остојић, Табано-Бићи; Милена Бабовић, Гојна Гора; Лепа Тодоровић, Јежевица; Милена Никитовић, Јежевица; Милада Вучићевић, Јежевица; Милијана Миливојевић, Јежевица; Милунка Петковић, Каменица.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

(У овај регистар уписана су имена ноја се помињу у тенсту, легендама фотографија и фансимилима доиумената. Нису уписана имена која се наводе у посебним прилозима, односно списковима монографије)

А

Аврамовић Крста — 210
Аврамовић Ранислав — 46
Ајдачић Филип — 108, 423
Алексић Аница — 468
Алексић Илија — 98, 100, 391, 433, 462, 464
Алекоић Милутин — 102
Алексић Радојко — 433
Алексић Слободан — 466
Алемпијевић Драган Војвода — 63 170, 228, 233, 355
Алемпијевић Селимир — 217
Аљиновић Марин — 260, 295, 298, 325
Анђелић Велисав — 27, 36
Анђелић Миладин — 186, 196, 228, 289, 291, 292, 295, 296
Анте Далматинац — 292
Антић Добрила — 468
Антовић Пајко —- 13
Антовић Славка — 468
Антончић Милан Велебит — 429
Арсенијевић Љубиша — 463
Арсић Мил-ијан — 44, 61, 62, 157, 164, 464
Арсић Симо — 416
Артуковић Андрија — 69
Атанацковић Бранислав Шиља — 128
Аћимовић Милан — 38, 39, 40, 46, 48, 426, 433
Аћимовић Петроније — 101, 111, 214
Аџија Божидар — 429

Б

Бабић — 169
Бабић Адам — 437
Бабић Велимир — 207
Бабић Љубомир — 72
Бабић Милија — 207
Бабић Радосав — 78, 79
Бабић Сретен — 428
Бабић Саво — 426
Бабовић — 392
Бабовић Спасенија Цана — 18, 102, 160, 229, 235, 236, 253, 261
Бадњаревић Ратомир — 398
Баић Тиосав — 98
Бајић Исидор — 416
Бајић Лазар — 241
Бајић Милемко — 433
Бајић Радојко — 464
Бакић Митар — 122, 236, 300
Бакочевић Живорад, Баковац — 344
Бактовић Никола — 371
Баралић Матија — 78
Баралић Расим Драгачевац — 335
Баришић Душко — 260, 335
Барош Саво — 344
Барух Бора — 161
Баћковић Александар — 318
Бекчић Милан — 464
Беме Франц — 71, 72, 83, 84, 132, 184
Берања Никола — 299, 300, 319
Бербатовић Драган — 466, 472

Бербатовић Миленно — 107
Бербатовић Ристо — 107
Бербатовић Славољуб — 207
Бербатовић Стојан — 102
Бербатовић Тодор — 462
Бербатовић Циле — 107
Бећаревић Бошко — 358, 363
Бечић Микан — 415, 416
Бешовић Мирко — 217
Бијелић Гроздана Зина — 266, 267
Бјеличић Душан — 34, 378, 379
Бјеличић Сретен — 355, 434, 440, 466, 467, 470
Бјеличић Срећко — 30, 55
Бјелиш Зора — 260
Благојевић Милан — 130, 169, 171, 473
Блануша Томо — 387
Богдановић Миладин — 221
Богићевић Манојле — 119, 394, 398, 400
Богићевић Миодраг — 434
Богићевић Михаило — 169
Богићввић Средоје — 101
БоЈић Натарина — 438, 454
Бојић Миливоје — 454, 455
Бојић Славко — 228, 244, 245, 269, 288
Божић Десанка Тула — 166, 361, 415, 467
Божић Милена — 468
Божић Милош — 51, 73, 101, 107, 163, 169, 178, 415
Божовић МилоЈ'ка — 468
Боловић Миодраг — 143
Бонџулић Бојан — 159
Бонџулић Милорад Бонџула — 107, 151, 154, 226, 228, 241, 242, 244, 245, 252, 254, 255, 257, 269, 276, 283, 284, 285, 288, 289, 301, 348, 473
Боришић Божидар — 217
Бојевић Вукашин — 322
Босанац — 324
Босанац Перо — 375
Босић Злата — 468
Боснић Миленко — 156
Бостон Миле — 335
Бошковић Даринка — 322
Бошковић Драгољуб — 159
Бошковић Михаило — 18, 102, 160
Бошковић — 391
Брадоњић Миодраг — 358
Брадоњић С. Ратко — 433
Брадоњић Станислав — 400
Бранковић Чедо — 324, 325
Бритвић Југана — 419
Бркић Вељко Миша — 411, 412, 413, 414, 417, 420, 421, 422, 435, 437
Брковић Будимир — 221
Броз Јосип Тито — 10, 11, 27, 66, 69, 70, 104, 111, 122, 123, 132, 136, 139, 142, 169, 171, 172, 201, 202, 227, 237, 248, 261, 262, 277, 289, 294. 297, 343, 421, 470
Будак Миле — 69
Бугарчић Милић — 430, 437
Бујак Ђорђе — 341
Бујошевић Милан Бујош — 329, 333, 318
Булатовић Веселин — 457
Булић Георпина — 468
Буљ Стеван — 318
Буха Бошко — 266, 267, 274, 276, 283

В

Вагић Андрија — 260, 316
Вајевић Миљко — 214
Вајевић Мирослав Мишо — 214
Вајевић Михаило — 214, 462
Вајевић Никола — 214, 379
Вајевић Петко — 30, 214
Ваљевац — 217
Варничић Драгослав — 102
Василић Василије — 102
Василић Владислав — 206, 433
Василић Драгољуб — 433
Василић Драгослав — 206, 207
Василић Радојка — 206, 431, 464, 466
Васиљевић Владан — 143
Васиљевић Миленко — 102
Васиљевић Миливоје — 389
Васиљевић Миломир Иво — 221
Васиљевић Милорад Рале — 34, 37, 55, 64, 176, 226, 228, 269, 303
Васиљевић Мирослав — 46

Васић Драгиша — 118, 402
Васовић Милан — 47
Васовић Станиша — 472
Васовић Чедомир — 31
Вељковић Милован — 398
Вељковић Милорад — 13, 15
Весовић Станимир — 35
Вигњевић Раде — 260, 285
Видаковић Бошко — 454
Видаковић Витомир — 18
Видаковић Михаило — 229
Видић Андрија — 391, 404
Видић Добривоје Баја — 32, 66, 470
Видић Б. М.итар — 433
Виторовић Десимир — 78, 87
Виторовић Драгица — 398
Вишић Душан — 100, 114, 164, 175
Влајковић Владимир — 209
Влајковић Радивоје — 210
Врањевац Милојко — 218
Врањевац Остоја — 219
В.рањешевић Ав.рам — 394, 398, 400
Врањешевић Здравко — 13, 15, 169
Вујановић — 319
Вујић Јованка — 260
Вујичић Јово — 316
Вујковић Светозар — 362
Вујовић Миле — 21
Вујовић Милосав — 66, 77, 78, 81, 105
Вукајловић Милева — 42
Вукајловић Новица — 13 151, 185
Вукајловић Свето — 102
Вукајловић Ст&ван — 469
Вукајловић Црни — 252
Вукаловић Митар — 214
Вукановић Босиљка Чарна — 142
Вукашиновић Драгољуб Вуле — 142
Вукашиновић Драгослав — 217
Вукашиновић Славко — 388
Вукић Нађо — 209
Вукићевић Ратомир — Раде Ера — 368, 369, 370
Вуковић Андрија — 410, 413, 415, 417, 418, 419, 420, 437, 457, 461
Вуковић Василије Дева — 417, 418, 459
Вуновић Веселин — 415
Вуковић Драгослав — Вуле Пупавац — 229, 251, 348
Вуковић Љубинко — 412, 419
Вуковић Љубисав — 412, 419
Вуковић Мико — 412
Вуковић Милица — 412
Вуковић Милосав — 419
Вуковић Ммлош — 412, 435
Вуковић Милун — 387
Вуковић Нада — 155, 355
Вуковић Радич — 415, 435
Вуковић Радош — 412, 415, 435, 437, 457
Вуновић Томо — 413, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 453, 454, 455, 456
Вукотић Драгутин — 102, 209, 210, 459, 465
Вукотић Јова-н — 290, 322, 323, 326
Вукотић Момчило — 102
Вуксановић Драгољуб — 161
Вучинић Милка — 335
Вучићевић Милена — 464
Вучковић Миле — 334
Вучковић Миломир — 365
Вучковић Звонко — 154, 407, 411

Г

Гаариловић Грујица — 464
Гавриловић Десимир — 402
Гавриловић Душан — 196, 228, 269, 284
Гавриловић Јевто — 472
Гавриловић Милан — 217
Гавриловић Миле — 228, 252
Гавриловић Миломир — 434, 462
Гавриловић Периша — 464
Гајовић Благоје — 157
Гајовић Драгиша — 157
Галић Оветозар — 13
Гинтер — 84
Гледић Милан Мане — 413, 418, 420, 435
Глишић Венцеслав — 14, 30, 46, 109, 118, 120, 128, 158, 159, 164, 166, 169, 232, 235, 236, 251, 352, 359, 380, 382, 384, 389

Глишић Милан Миле — 166, 169, 217, 219, 220, 372, 379
Глишић Милош — 62, 88, 92, 93, 96, ' 105, 106, 108, 109, 110, 120, 121, 125, 134, 204, 217, 280, 351, 352
Глишовић Војко — 434
Глушчевић Александар — 454
Глушчевић Велисав — 366
Глушчевић М. Добривоје — 386, 398, 400
Глушчевић Драгољуб — 35
Глушчевић Јовић —■ 81
Глушчевић Ружица — 166, 355, 467
Гојгић Младен — 18, 223
Голубовић Бранко — 434
Голубовић Гила — 468
Голубовић Драгиша — 22, 65, 98, 164, 224, 362, 434
Голубовић Илија — 164
Голубовић Милунка — 468
Голубовић Рада — 468
Граховац Петар Перо — 257, 279
Грбић Олга — 416
Грбић Симо — 416
Грљ Јосип — 24
Грујић Саво — 299, 300
Гулин Зора — 260

Д

Дабић Вукола — 32, 76, 85, 96, 169
Дабић Десимир Шиле — 208
Дабић Радомир — 119, 169
Дамјановић Драгољуб — 392
Дамјановић Новак — 207
Дангић Јездимир — 150, 230
Даниловић Вељко — 207
Даниловић Милан Калабастер — 196 228, 266
Дапчевић Пеко — 241, 300, 326
Дауел Мак — 426, 432
Дедијер Владимир — 126, 152, 153, 234
Дејовић Алекса — 253, 270, 272, 281, 282
Делић Мика — 257, 260, 285, 295, 298, 316, 323, 331, 333
Дивац Војислав Лала — 228, 319
Диковић Драго — 387
Диковић Драгомир — 386
Диковић Милоје Дикан — 51, 228, 304
Диковић Миломир — 169
Диковић Миљко — 365
Димитријевић Вера — 228, 291, 294, 300, 308, 313, 314
Димитријевић Десимир — 107
Димитријевић Јоксим — 223
Димитријевић Милутин — 107
Димитријевић Младен — 102
Димитријевић Момчило — 107, 228, 324, 330, 333, 336, 344, 345, 346, 349
Димитријевић Обрен — 107
Димитријевић Сретен — 143
Доловић Обрад — 178
Достанић Ђурђе — 402
Драгојловић Лука — 114
Драшковић Боривоје — 209, 464
Дреновић Урош — 258
Дрндаревић Ацо — 93
Дрндаревић Десимир Дрцо — 78, 79
Дрндаревић Миладин — 465
Дрндаревић Миломир — 228, 243
Дрндаревић Милутин Дрцо — 93, 223 '
Дрндаревић Миљко — 389
Дрндаревић Страјин — 462
Дрндаревић Страхиња — 459
Дробњак Адам — 459, 460
Дробњаковић Радомир — Раде Врндо — 141
Дробњаковић Миломир — 208
Друловић Чедо — 443
Дугец Борис — 335, 346, 347
Дукић Миле — 346

Ђ

Ђајић Милош — 400
Ђекић Радомир — 84
Ђелкапић Милош — 319
Ђенић Гвозден — 209
Ђенић Драгић — 102, 210
Ђилас Милован — 189, 190, 202
Ђокић Бошко — 206

Ђокић Ђоко — 35, 207, 208
Ђокић Илија — 102
Ђокић Милена Цврчак — 107, 229
Ђокић Олга — 107, 142, 229, 294
Ђокић Радојица — 107
Ђоковић — 422
Ђоковић Драгослав — 142
Ђоковић П. Милојко — 14
Ђоковић Настае — 464
Ђоновић М. Драган — 433
Ђоновић Д. Ђорђе — 433
Ђорђевић Владимир — 27, 36
Ђорђевић Драгољуб — 13, 14, 15, 18, 29, 30, 32, 38, 42, 58, 363, 473
Ђорђевић Драгослав Гоша — 317, 329
Ђорђевић Миломир — 389
Ђорђевић Милунка — 468
Ђорђевић Светозар — 385
Ђујић Момч-ило — 263
Ђукић Гајо — 157
Ђукић Исидор — 311
Ђуков,ић С. Љубинко — 386
Ђуне — 392
Ђурашевић — 51, 57, 67
Ђурашиновић Војин Костја — 335, 339
Ђурђевић Владимир — 164
Ђурђевић Душан — 94, 170
Ђурђић Душан — 306, 318, 463
Ђурђић Милева — 43, 129, 155, 164
Ђурић Желимир Жељо — 27, 30, 32, 49, 51, 55, 65, 85, 97, 100, 155, 164, 167
Ђурић Љубодраг — 100, 190, 229, 240, 256, 257, 261, 270, 274, 277, 282, 284, 288, 294, 297, 300, 303, 305, 315, 330,
Ђурић Ж. Милан — 433
Ђурић Милена — 438
Ђурић Милосав — 229
Ђурић Предраг — 305, 318, 329, 338
Ђурић Радојко — 210, 211, 212
Ђурић Радослав — 105, 153
Ђуришић Драго — 218
Ђу.ровић Милован — 397

Е

Ербе — 90
Ерић Лазар — 114
Ерић Ммлун Ђоро — 214
Ерић Миодраг — 214
Ерић — 214

Ж

Жарковић Мирослав — 101, 158, 164, 394, 398, 400
Живановић Видоје — 214
Живановић Живко — 291
Живановић Раденко Корчагин — 170
Живковић Војислав — 24
Жиековић Драгољуб — 359
Живковић Драгослав — 456
Живковић Новак — 30, 35, 36, 37, 51, 57, 58, 61, 62, 74, 79, 81, 83, 156, 169, 179, 199, 222, 395, 397
Живковић Олга — 124, 430, 463, 468
Живковић — 224
Жугић Брано — 217, 221
Жујовић Сретен Црни — 41, 50, 65, 105, 106, 114, 115, 117, 118, 120, 122, 123, 136, 140, 234, 241, 251, 437
Жунић Драгољуб — 433
Жунић Јован — 102, 469
Жунић Љубодраг — 400
Жунић Радојко — 106

З

Загорац Мирко — 314
Зарић Драган — 391
Зарић Милан — 303
Зарић Миливоје — 273
Захарић Војин — 159
Зекић Милош — 292
Земба — 220
Зец Драгослав — 434
Зечевић Вељко — 160
Зечевић Владо — 171
Зечевић Јованка — 65
Зечевић Милојка — 128, 142

Зечевић Милун Зеко — 51, 52, 65, 164, 226, 228, 254, 267, 276, 293, 294, 348, 349
Зечевић Ружа Румена — 61
Зора Далматинка — 275, 276

И

Ивановић Аћим — 14, 29, 30, 39, 42, 44, 48, 50, 51, 52, 56, 63, 68, 74, 77, 79, 80, 85. 94, 106, 112, 144, 145, 147, 164, 175, 179, 187, 228, 306, 308, 459
Ивановић Боривоје — 166, 228, 234, 247
Ивановић Бранка — 388
Ивановић Драгомир — 175
Ивановић Драгослав — 197
Ивановић Матије — 43
Ивановић Милена — 197
Ивановић Миломирна — 214 397
Ивановић Милун — 194
Ивановић Петар, Перица — 262, 266
Ивановић Ратко Рацо — 214, 464
Ивановић Славка Слава — 30, 107, 164, 166, 196, 197, 198, 199
Ивановић Т. С. — 400
Ивановић Татомир — 102
Ивковић Матије — 94, 107, 164
Игњатовић Вучко — 110, 114, 115, 120, 121, 124, 125, 130, 132, 134, 135, 137, 138, 351, 352
Игњатовић Нада — 335
Игњић Стеван — 14, 265
Игумановић Мито — 66
Илић Александар Лено — 143
Илић Драгутин Ђедо — 205, 206, 209, 211, 223
Илић Милош — 27, 36
Илић Павле Вељко — 229, 322
Илић Петар — 51, 306
Илић Радослав Мико — 266, 267
Илић Славко — 209
Исак Миле — 260, 281

J

Јаковљевић Даринка — 468
Јановљевић Добросав Добрица — 385
Јаковљевић Иванка — 385
Јакшић Павле — 183
Јањић Душан — 39
Јањић Милорад — 102
Јањић Мојсо — 464
Јањић Момир — 405, 406, 415, 416, 418, 420, 421, 423, 434, 467, 472
Јанковић Богић — 244, 246
Јанковић Бранко — 433, 464
Јанковић Веселин Весо — 30, 35, 101, 102, 162, 459, 460, 463, 466
Јанковић Даница — 464, 466
Јанковић Живота — 391, 464
Јанковић Иконија Нона — 142
Јанковић Јелена — 468
Јанковић Мелина — 359
Јанковић Миладин — 146
Јанковић Миломир — 433
Јанковић Милорад — 25
Јанковић Милош — 402
Јанковић Милутин — 215
Јанковић Радован — 433
Јанковић Рајко — 211
Јанновић Слободан — 169, 229, 237
Јанковић Тадија — 359
Јевђовић Велибор — 211
Јевђовић Милан — 212
Јеверичић Милош — 169
Јездо — 281
Јелић Милош — 405, 406
Јелић Михаило Мико — 311, 318, 323
Јерковић Душан — 66, 85, 94, 95, 97, 100, 105, 107, 114, 127, 133, 139, 140, 151, 154, 155
Јеротијевић Добринка — 209, 210
Јеротијевић Миленко — 209
Јеротијевић Стеван — 209, 210
Јешић Божана — 469
Јешић Будимир — 211
Јешић Велимир — 211
Јешић Веселин — 376
Јешић Вида — 464, 470
Јешић Видоје — 211, 212, 213
Јешић Владимир — 212

Јешић Гојко — 176
Јешић Драгомир — 123
Јешић Љубиша — 456
Јешић Мијајло — 462
Јешић Миленко — 464
Јешић Милијан — 434
Јешић Милован — 434
Јешић Милорад — 465
Јешић Милосав — 472
Јешић Милутин — 102, 212
Јешић Михаило — 465
Јешић Обрен — 397
Јешић Раде — 434
Јешић Савка — 469
Јешић Слободан Цоле — 355
Јешић Средоје — 212
Јешић Филип — 399
Јованић Јелена — 464
Јованић Станиша — 464
Јованић Стаменко — 467
Јовановић Бранимир — 459
Јовановић Димитрије Дишо Дико — 198, 359
Јовановић Драган — 379
Јовановић Драги — 359
Јовановић Драго — 78, 81, 85, 190, 267, 283
Јовановић Жикица Шпанац — 109, 127, 144
Јовановић Љубиша — 272
Јовановић Милан — 402
Јовановић Милоје — 218
Јовановић Милутин — 180, 209, 210
Јовановмћ Момчило Шоле — 30, 51, 145, 146
Јовановић Радивоје Брадоња — 133, 136, 137, 139, 140, 142, 148, 150
Јовановић Радојица — 30
Јовановић Радојка — 209, 210
Јовановић Ратко — 85
Јовановић Саво Сирогојно — 202 396, 421
Јовановић Слободан — 164, 177
Јовановић Спасимир — 219
Јовановмћ Станимир — 464
Јовић Божо — 316
Јовић Миле — 257
Јовић Шолаја — 257
јовићевић Јеремија — 146
Јовићевић Љубивоје — 130, 222
Јовићевић Љубинко — 464
Јовићевић Прокопије — 402
Јовичић Душан — 98
Јовичић Дракче — 161, 166
Јовичић Олга Рита — 229, 348, 473
Јововић Радомир — 177, 209
Јововић Светомир — 209, 210
Јокановић Милешо Микота — 316
Јоковић Драгомир — 215
Јоковић Милан — 215
Јоковић Милун — 215
Јоковић Олга — 386
Јоковић Ратко — 98, 127, 147, 170, 176, 183, 195
Јоковић Чедо — 391
Јоксовић Бранислав Бране — 107, 114, 115, 129, 177, 179, 187, 188, 190, 194, 195, 196, 197, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 245, 247, 253, 257, 271, 272, 277, 279, 284, 299, 300, 303, 315, 324, 327, 329, 331, 334, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 348, 465
Јоксовић Миломир — 102, 107, 179, 209, 210, 464, 465
Јоксовић Миодраг — 107, 229
Јоксовић Станимир — 464
Јонић Велибор — 355
Јордовић Јула — 394, 398, 400
Јордовић Миле — 102, 459, 460
Јосовић Јосип — 355, 464
Јотић Бојана — 433, 468
Јотић Милојно — 433
Јотић Радован — 433
Јотић Раденко — 433
Јурас Милка — 268, 286, 288

К

Набаница Миленко — 212
Најтара Стееан — 222
Најтел — 71
Налабић Нш<ола — 412
Налауз — 260

Калкан Ммтар — 257, 320, 341, 344, 346
Калкан Петар — 257
Калуђер Здравко — 195
Калушевић Љубинко — 333, 336, 343
Капелан Богдан — 126, 140, 141, 171, 473
Карађорђевић Петар — 17, 26, 88
Караклајић Богомир — 30, 51, 57, 107, 165, 228, 230, 241
Караклајић Ружа Словенка — 30, 51, 107, 164, 228
Караматијевић Првослав Пиво — 161
Кардељ Едвард — 120
Карић Живота — 215
Карић Љубо — 398
Карличић Тихомир — 398
Качавенда Саво — 257
Келевија — 217
Кениг — 73, 82, 89, 90
Кизић Миленко — 252
Кијачић Јефто — 373
Кљајић Богдан — 428
Кљајић Филип Фиђа — 42, 65
Кнежевић Владимир Волођа — 190, 161
Кнежевић Перо — 182
Кнежевић Стеван — 24
Ковачевић Андрија — 78
Ковачевић Веселин — 416
Ковачевић Виђентије — 107, 169, 218
Ковачевић Драгиша — 433
Ковачевић Драгомир — 101, 107, 142
Ковачевић Душан — 462
Ковачевић Јован — 389, 416, 419, 435
Ковачевић Љубивоје — 142, 221
Ковачевић Љубомир — 464
Ковачевић Милутин — 212
Ковачевић Петар — 389
Ковачевић Радован — 423, 434
Ковачевић Радосав — 127, 151, 226, 227, 228, 239, 348, 473
Ковачевић Радослав — 179, 196, 197
Ковачевић Симо — 416
Ковачевић Симеон — 435
Ковачевић — 224
Ковачевић — 416
Когард — 148
Козодер Исидор — 278
Козомора Петар — 303
Коковић Ђорђе — 196, 228
Колаковић Видосав — 218
Копривица Рада — 257
Кораћ Божидар — 433
Кораћ Велиша — 466
Кораћ Веселин Весо — 389
Кораћ Десанка — 466
Кораћ Драган — 180, 222
Кораћ Здравко — 208
Кораћ Манојле — 182, 203, 204, 209, 351, 359, 361, 380, 382
Кораћ Миладин — 431, 433
Кораћ Миломир Мико — 205
Кораћ Панто — 433
Кораћ Петар — 206
Кораћ Радиша — 465
Кораћ Ратко — 386
Кораћ Средоје — 433
Кораћ Стеван — 208
Корчагин Коља — 306, 316
Косовац Јелена — 167
Костић Драгољуб Драги — 180, 182, 215, 366, 400
Костић Јела — 272
Костић Рахила — 462
Коштан Франа — 260
Кнежевић Перо — 182
Краљ Блаж — 127
Крга Милорад — 266
Кречковић Божидар — 464
Кречковић Драгомир — 101
Кречковић Драгослав Кречко — 165, 229, 237, 240
Кречковић Љ. Миленко — 209, 210
Кречковић Миливоје — 209, 434
Кречковић Милорад — 30, 128, 145
Кречковић Радисав — 404, 434
Кречков-ић Рајко — 259
Крсмановић Бранимир — 464
Крсмановић Бранко — 42, 65
Крсмановић Василије Васо — 164, 217
Крсмановић Јован — 459
Крсмановић Петар — 459
Крсмановић Станојле — 398
Крстајић Војин — 298, 299

Крстић Недељко — 107, 456
Крстић Стојан — 389
Крупниковић Раде Вређа — 333, 334
Кувељић Драгољуб — Драган Кувеља — 161, 228, 268, 269, 273, 278, 298, 300, 302, 306. 307, 308, 313, 314, 316, 317, 319, 320, 348, 349, 355
Кукић Миодраг — 402, 472
Кукић Недељко — 215
Кулизић Драгољуб — 146
Куловец — 17, 18
Купрешанин Илија — 260, 311, 316
Кушец Вера — 282
Кушић Милинко — 49, 50, 51, 54, 55, 64, 65, 66, 85, 93, 96, 97, 111, 154, 155, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 227, 234, 235, 236, 239, 240, 242, 246, 252, 253, 254

Л

Лазаревић (Милан) Драгиша — 433
Лазић Божидар — 228, 241, 316, 320, 331, 340, 349
Лазовић — 146
Лазовић Илмнка — 464
Лазовић Милосав — 157, 464
Лазовић Сретен — 196, 228
Лакић Ж. Владо — 435
Лаковић Станка — 128, 142
Лалатовић Мирко — 153
Лапчевић Драгиша — 6
Лапчевић Матије — 30, 51, 188, 219, 228, 241, 245, 348, 349
Лацоне Карло — 456
Лековић Бранко — 389
Лековић Бошко — 107, 228, 255, 349, 457, 458, 463, 466, 467
Лековић Војо — 190
Лековић Драгојле — 75, 107
Лековић Гојко — 75
Лековић Крстина — 75, 211
Лековић Милован — 75, 107, 228, 243, 254
Лековић Петар — 74 , 75, 78, 79, 100, 107, 187, 191, 200, 211, 227, 228, 231, 232, 233, 239, 240, 255, 348, 473
Лековић Радојка — 75
Лековић Ратко — 30, 75, 214
Лековић Станислав — 388
Лековић Цане — 389
Лелековић — 169
Лесковшек Мартин — 429
Лончар Михаило Личанин — 457
Лончаревић Божо — 80, 81
Лошић Божидар — 316
Лошић Бранко — 271
Лукић — 205
Лукић Велисав — 207
Лукић Веселин — 207
Лукић Костадин — 410, 411
Луковић Адам — 433
Луковић Властимир Баглов — 265, 299, 339, 340, 341, 346
Луковић Остоја — 218
Луковић Павле — 387
Луковић Радош — 218
Луковић Урош — 433
Лучић Драгослав — 464, 466
Лучић Дара — 466
Лучић Живорад — 207
Лучић Љубиша — 214
Лучић Милосав — 466
Лучић Миодраг Лујо — 179, 214, 464, 466
Лучић Раде — 207

Љ

Љотић Димитрије — 68, 160, 351
Љубисављевић Остоја — 10
Љубичић Никола — 46, 47, 49, 51, 83, 109, 121, 130, 143
Љутица Богдан — 400

М

Мајсторов.ић Адам — 428
Мајсторовић Добрила — 468,
Мајсторовић Милојко — 434
Мајсторовић С. Милутин — 433
Мајсторовић Станија — 468
Мајсторовић Стојан — 362
Макић Предраг — 434
Максимовић Божо — 209

Максимовић Живко — 102, 209
Максимовић Јован — 143
Максимовић Љубиша — 406
Максимовић Миленко — 428
Максимовић Ратомир — 457
Максимовић Цветко — 141
Максић Предраг — 423
Малинска Веселинка — 69
Мандић Глиго — 435
Мандић Драгиша — 208
Мандић Јеверичић Милун — 397
Манић Боривоје — 35, 209
Марија — 181
Маријан Далматинац — 260
Марјановић Будимир — 398
Марјановић Владимир — 102
Марјановић Добривоје — 30, 42
Марјановић Здравко — 210
Марјановић Јован — 148, 153
Марјановић Марко — 30, 36, 42, 164
Марјановић Милорад — 205
Марјановић Миљко — 93, 96, 105, 109, 204, 209, 223, 323, 401
Марјановић Миодраг — 210, 212
Марјановић Наум — 228, 232, 245
Марјановић Павле — 210
Марјановић Радисав — 210
Марјановић Славко — 46, 47
Марјановић Теофил — 466
Маринковић Венијамин — 169, 176, 177, 178, 180
Маринковић Гвозден — 414, 422
Маринковић Добривоје — 100
Маринковић Љубица — 419
Маринковић Милија — 457
Маринковић Милован — 98
Маришовић Милош — 125
Маринковић Радован — 89
Маринновић Радош — 221
Маринковић Слободан Бели — 209
Маринковић Стојан Цоле — 331, 344, 347
Марић Милош — 453, 454
Маркић Јован — 389
Маркићевић Велимир — 107, 362
Маркићевић Вучко — 362
Маркићевић Јовић — 107
Маркићевић Маринко — 214
Маркићевић Милован — 107
Маркићевић Мица — 466
Маркићевић Радисав Баџо — 433
Маркићевић Радован — 164
Маркићевић Средоје — 98, 107, 362
Маркићевић Стојан — 98
Марковић Борисав — 215
Марковић Будимир — 419
Марковић Вера — 435
Марковић Војо — 214
Марковић Добрица — 419
Марковић Драгомир — 419
Марковић Драгослав — 128, 151, 154, 185, 188,196, 227, 228, 230, 233, 239, 244,247, 252, 267, 269, 270, 289, 290,291, 294, 295, 300, 304, 306, 307,308, 309, 316, 318, 330, 348, 465
Марковић Живота — 14, 60, 158, 159, 163, 165, 169, 464
Марковић Зоран — 422
Марковић Јовић — 413, 414, 463
Марковић Коса — 203
Марковић Љубинко Маркус — 344, 347
Марковић Милија — 419
Марковић Милисав — 143
Марковић Милица — 472
Марковић Милован — 397
Марковић Милојко — 36, 63, 89, 90, 215
МарковИћ Миломир — 10
Марковић Милорад — 143
Марковић Милун — 215
Марковић Милутин — 464
Марковић Милош — 194, 203, 427
Марковић Миљко — 176
Марковић Миодраг — 23, 214, 404, 465, 466
Марковић Младенко Млађо — 418, 419, 420, 421, 422, 435, 437, 438, 458, 459, 460, 463, 477
Марковић Момо Вук — 411
Марковић Момчило — 35, 51, 63, 77, 185, 338
Марковић Нада — 466
Марновић Радован — 459, 463
Марковић Радојко — 215

Марковић Радојле — 464
Марковић Саво — 98
Марновић Сретен — 415
Марковић Срећко — 218
Марункић Лазар — 438, 455, 456
Маслар Ђијо — 225
Маслар Стојан — 223, 362
Маслаћ — Оимеуновић Драгољуб — 416, 458, 459, 460
Маслаћ Миленко — 402, 464, 465, 466 , 472
Маслаћ Милијан — 428
Маслаћ Милојко — 228, 232
Маслеша Веселин — 236
Матијашевић Десанка — 398
Матијевић Живан — 435
Матијевић Милош Мршо — 12, 38
Матијев.ић Петар — 435
Матијевић Славко — 209, 210
Матијевић Стеван — 209, 210, 464
Матић Божо — 128
Матић Бошко — 266, 275, 276
Матић Вера — 142
Матић Вукадин — 46
Матић Нада — 327, 328
Матић — 405, 406
Матл Јозеф — 141, 148 212, 218
Матовић Алекса — 464
Матовић Боривоје — 464
Матовић — Међедовић Милојка —
Матовић Милосав Мићо — 201, 227, 234, 235, 241, 246
Матовић Станислав — 428
Матутиновић Стипе — 260, 313, 316
Маћић Велимир — 204
Маћић Мићо — 462
Маћић Војин — 218
Мачек Владимир — 10, 17, 18
Међедовић Атанасије Тане — 212
Међедовић Бошко — 37, 51, 179, 372, 378, 379, 380
Међедовић Веселин — 378
Међедовић Видоје — 211
Међедовић Јанко — 212
Међедовић Марко — 210
Међедовић Милан — 431
Међедовић Милун — 26
Међедовић Петар — 379
Међедовић Рајно — 212
Међедов-ић Славко — 51, 74, 114, 178, 189, 195, 348, 349, 379
Метлић Душан Метло — 250
Механџић Бранко — 206, 207, 208, 209. 217
Механџић Јован — 207, 208, 209, 217
Механџић Миладин — 111, 207, 210, 220, 221
Механџић Раденко — 207
Мештеровић Ђу.ро — 128, 146
Мештеровић Јулка — 128, 146, 246
Мијаиловић Драгомира Милије — 433
Мијалковић Милана Стојиљко — 42, 44, 49, 54
Мијат — 440
Мијатовић Љубо — 430, 463
Мијушковић Михаило — 324, 325
Миланковић — 416
Милановић Вељко — 438
Милановић Јелисав — 464
Милановић Милоје — 229, 457, 458, 462, 463
Миле Хоровођа — 292
Милена — 257
Миленковић Лазар — 221
Милетић Ђорђе — 430, 435
Милетић — 466
Милетић Момчило — 435
Милетић Радојко — 212
Милетић Саво — 414
Миливојевић Славко — 214, 398
Милијановић — 186
Милијановић Милић — 466
Милијановић Милунка — 466
Милијановић Мићо — 466
Милијановић Никола — 30, 164, 385
Милијевић Божидар — 46
Милић Нинола — 47
Милић Светозар — 214
Милићевић Тодор — 194
Миловановић Вељко — 466
Миловановић Драгољуб — 439
Миловановић Драгојло — 416
Миловановић Јован — 464
Миловановић Милан Ђапо — 43
Миловановић Милован — 472

Миловановић Милутин — 464
Миловановић Миодраг Луне — 178, 236, 240, 246, 259, 265, 281, 282, 297, 299, 305, 306, 307, 313, 315, 318, 319, 322, 323, 333, 397
Миловановић Раде — 324, 387
Миловановић Стојан — 464
Миловић Ђорђе — 456
Миловић Радоје — 40, 151
Милосављевић Богољуб — 416, 464
Милосављевмћ Даница Дана — 309, 332, 333
Милосављевић Љубинка — 38
Милосављевић Миломир — 94, 151
Милосављевић Павле — 215
Милосављевић Радивоје — 464
Милосављевић Сретен — 215
Милосављевић Срећко — 98, 215, 402
Милосављевић Стеван — 439, 464
Милош — 269
Милошевић Драгољуб Ћикало — 253, 266, 267, 438
Милошевић Милош Главоња — 316, 331
Милошевић Исан — 274
Милошевић Срећко — 332, 336, 339
Милутиновић Будимир — 207
Милутиновић Видо — 225
Милутиновић Драгоје — 462, 465
Милутиновић Драгољуб — 69
Милутиновић Драгослав — 464
Милутиновић Ђурђе — 281, 304, 308, 312, 313, 316
Милутиновић Иван — 105, 118, 120, 123, 261
Милутиновић Љубиша — 207
Милутиновић Ммлан Будак — 101, 107, 203, 212
Милутиновић Миломир — 107, 228, 323
Милутиновић Милун — 107, 123, 212, 228, 234, 306, 308, 323
Милутиновић Петар Будак — 105, 151, 154, 228, 233, 238, 285, 308, 313, 314, 315, 316
Милутиновић Радосав Рашо — 365, 366, 392
Милчановић Вукашин — 187
Милчановић Миломир — 214
Миндеровић Милић Милосав — 433
Минић Милош — 70, 385, 411, 415, 420, 421
Минић Раде — 409
Мирковић Јагош — 298, 299
Миросављевић Милан — 30, 35, 208
Миросављевић Петар — 35
Миросављевић Стојко — 102
Митић Милорад — 121, 142
Митровић Анђа — 167
Митровић — Радмиловић Војислав — 212
Митровић Вукица — 38
Митровић Драгослав Учо — 51, 228, 266, 267, 270, 295, 296, 348
Митровић Миломир — 434
Митровић Милорад — 397
Митровић Митра — 23, 24, 166, 167, 465
Митровић Ненад — 128, 148
Митровић Ратко (Београдски) — 362
Митровић Ратко (Чачански) — 66
М.ићић Адам — 13, 98, 107, 359, 361
Мићић Божидар — 30, 107, 211, 212, 213
Мићић Боривоје — 13, 30, 40, 50, 64, 107, 114, 118, 176, 186, 224, 228, 269, 270, 285, 294, 295, 296, 349
Мићић Босиљка — 459
Мићић Бошко — 107, 226, 228, 266, 267, 363
Мићић Велимир Вељо — 25, 49, 50, 51, 63, 81, 85, 86, 107, 144, 147, 211, 348
Мићић Видан — 30, 43, 50, 56, 64, 85, 187, 196, 227, 228, 231, 242, 243, 315, 324, 325
Мићић Војин — 218
Мићић Дуња — 211, 395
Мићић Живана — 49, 211, 386
Мићић Живко —• 40, 43, 50, 107, 224, 228, 268, 269, 285, 302, 308, 319, 387
Мићић Љубомир Љубо — 13, 14, 15, 16, 29, 32, 35, 39, 40, 44, 48, 49, 50, 62 , 64 , 65 , 66, 84, 85, 93 , 94,

95 , 97, 101, 102, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 129, 142, 162, 163, 164. 176, 177, 178, 179, 180, 186, 187, 188, 199, 211, 473
Мићић Миленка — 467
Мићић Милојко — 211
Мићић Миломир — 144, 145, 146, 154. 155, 156, 157, 158
Мићић Момчило — 50, 102
Мићић Најдан — 107, 392, 434
Мићић Ненад — 102, 212
Мићић Новка — 134, 164
Мићић Раденко Раде — 25, 107, 110, 200, 228, 253, 267, 269, 286, 304, 305, 308, 312, 363
Мићић Радојица Ласо — 434
Мићић Славко — 427
Мићић Средоје — 102
Мићић Стојана — 30, 107, 164, 166. 386
Мићовић Драган — 30, 39
Мићовић Драгослав — 434
Мићовић Драгутин — 433
Мићовић Ммлијан — 434
Мићовић Милојко — 212
Мићовић Петар — 465, 466
Мићуновић Вељко — 309
Михаиловић Драгољуб Дража — 61, 62, 70, 78, 104, 105, 106, 108, 110, 116, 118, 121, 122, 123, 131, 132, 134, 135, 136, 142, 147, 148, 149, 152, 155, 165, 171, 173, 183, 192, 209, 307, 330, 352, 359, 385, 386, 402, 406, 417, 418, 421, 422, 426, 427, 428, 432, 433, 435, 445, 474
Михаиловић Милош — 416
Михаиловић Сергије — 114
Младеновић Видоје — 366
Младеновић Миломир — 392
Младеновић Милош — 30, 51, 55, 57
Младеновић Петар — 389
Младеновић Петко — 392
Младеновић Радомир — 389
Младеновмћ Стеван Кајтара — 212
Младеновић Стојан — 389
Моргенштерн — 90
Мрдаљ Илија — 376
Мркаљ Радован — 467
Мркеља Зора — 25
Мужик Иван — 127
Мунитлак — 146
Муњић Драгољуб — 7, 25, 398
Муслин Јово — 272, 284
Мутаповић Драгослав — 254

Н

Нађ Коста — 326
Неда Далматинка — 260, 310
Недић Милан — 46, 58, 68, 84, 152, 155, 160, 162, 173, 183, 194, 351, 358, 366, 402, 426, 462
Недић Нешко — 150
Недић Рајко — 410
Недељковић Алексије — 200
Недељковић Љубивоје — 30
Недељковић Раде Репоња — 386, 400
Недељковић Раја — 180, 183
Недељковић Ратомир — 218, 220
Недељковић Радисав — 410, 411, 412, 413, 414, 416, 419, 420, 421
Недељковић Слободанка — 30, 161, 166, 178, 200, 228, 233, 236, 253, 257, 259, 260, 269, 273, 278, 304, 310, 312, 327, 328, 349
Недељковић Срећко Жиравац — 404
Недељковић — 146
Неоричић Владимир — 335
Неоричић Вучно — 52, 392
Неоричић Милијан — 51, 56, 128, 146, 165, 179, 228, 243, 254, 267, 348, 467
Несторовић Полка — 402
Нешковић Благоје — 415
Нешовић Драган — 389
Нешовић Живорад — 218
Никитовић Милева — 107, 164, 166, 211, 386
Никитовић Миленко — 50, 51, 63, 107, 114, 147, 176, 178, 188, 189, 190, 195, 226, 227, 228, 233, 234, 239, 243, 250, 254, 255, 283, 286, 294, 304, 308, 312, 313, 314, 318
Никитовић Миливоје Фуртула — 51, 98, 107, 128, 169, 176, 188, 228, 234, 235, 244, 245, 270, 303, 349, 458, 459, 460, 463, 465, 466

Никитовић Р. Милојко — 212
Никитовић М. Милојко — 212
Ншитовић Милојко — 107
Нимитовић Милорад — 269, 288, 294, 298, 301, 302, 303
Никитовић Н-икит — 15, 210
Никитовић Стојана — 386
Никић Будимир — 182
Ћтколић Владимир Фош — 30, 50, 51, 187, 226, 228, 231, 269, 292, 294
Николић Велисав — 101, 156, 162, 163, 459
Николић Влаисав — 86 107, 203, 204, 226, 228
Николић Драгољуб Ремета — 196, 228, 242
Николић Ђурђе Ђуро — 459, 460
Николић Љубомир — 165
Николић Љубо — 169
Николић Љубивоје — 161, 220
Николић Илија — 204
Николић Илинка — 386
Николић Милица — 398
Николић А. Милош — 204
Николић Милош Челик — 228, 287
Николић Љубивоје Швабо — 404
Нинолић Станојле — 157
Николић Саво — 465
Николић Светозар — 362
Николић Орећко — 203, 204
Николић Станоје — 157
Николић Страхиња — 397, 459, 460
Николић Страјин — 203
Николић Татомир — 464
Николић Тихомир Баћо — 228
Никшић Алекса — 272
Ншшић Јанко — 260
Новаковић Драган — 254
Новаковић Ђоко — 209
Новаковић Милован — 459
Новаковић Мујо — 335
Новаковић Персида Перса — 166, 467
Новаковић Првослав Првко — 228, 278, 302, 317, 324, 349
Новаковић Радован — 218
Новаковић Рако — 335
Новаковић Стеван — 402
Новитовић Бранко — 219
Новитовић Јован — 219

Ћ

Ћего Јово — 335

О

Обрадовић Бранко — 347
Обрадовић Војо — 310
Обрадовић (Радомира) Љубивоје — 433
Обрадовић Милун — 215
Ојданић Милош — 462
Обреновић Лазар — 30, 33, 36, 43, 44, 86, 95, 98, 145, 146
Остојић — 179
Остојић Богдан — 107, 228, 248, 269, 287, 294
Остојић Веселин — 107, 226, 228, 248, 251, 252, 388
Остојић Емилија Бва — 30, 107, 119, 164, 388, 398, 443
Остојић Миле — 107
Остојић (Војислава) Новак — 433
Остојић Сибинка — 366, 443
Остојић Светозар Чикириз — 43, 107, 119, 367, 388
Оташевић Милутин — 141

П

Павелић Анте — 68
Павелић Петар — 421
Павићевић Боривоје — 470
Павићевић Радивоје — 62, 146
Пајић Војислав — 85, 86, 92, 105, 215
Пајић Крста Сингер — 17, 18, 29, 30, 37, 38, 42, 49, 51, 66, 85, 86, 98, 114, 118, 155, 164, 176, 180, 188, 190, 196, 348, 349, 473
Пајовић Љубивоје — 124
Пајовић Симо — 124
Палошевић — 407
Панић Милорад Сурeп — 35
Павловић Велимир — 438, 456, 463

Павловић Драгослав — 150
Павловић Бранислав Бране — 128, 148, 386
Павловић Божо — 415
Павловић Драган Грубо — 413, 463
Павловић Иван — 143
Павловић Носа — 468
Павловић Љубомир Коча — 266, 267
Павловић Милош — 413, 435, 463
Павловић Миле — 415, 416, 423
Павловић Милован — 421
Павловић Милан — 421
Павловић Никола — 217
Павловић Новак — 400
Павловић Милом-ир Миле — 438, 439, 465
Павловић Петроније — 414, 436, 466
Павловић Радован — 464
Павловић Радомир — 203, 371, 373, 375, 376
Павловић Стеван Стево — 413, 416, 463
Панић Љубо — 182
Пановић Милош — 210
Пановић Милутин — 102
Пантелић Љубинко — 168, 178, 179
Пантелић Милојица — 154
Пантић др Милош Миша — 199, 299
Пантовић Јован — 211,
Пантовић Милан — 472
Пантовић Милош — 434
Пантовић Милосав — 212,
Пантоеић Витомир — 32
Пауновић Даворјанка Зденка — 69
Парезановић Ратко — 141
Пековић Јован Пеко — 142
Пзнезић Слободан Крцун — 32, 55, 65, 66, 67, 85, 90, 97, 129, 133, 169, 243, 267, 277, 280, 281, 289, 299, 300, 305, 315
Перић Бранка Була — 166, 405, 434
Перић Јованка — 161, 166, 405
Перић Срећко — 101, 107, 119, 158, 168, 398, 405, 434, 459, 460
Перић Михаило Батаи — 405, 434, 459
Перић Раде — 107, 158, 405
Петко — 272
Перишић Владе — 207, 208
Перо (Црногорац) — 190, 225
Перовић Веселин Трушо — 337
Перуничић Војислав — 397, 398, 464
Пертл — 459
Перуничић Славко — 388
Петар II — 433
Петровић Вуксзн — 260
Петровић Добривоје — 27, 36
Петровић Добрила — 240
Петровић Добрило — 32
Петровић Драгомир Кокица — 229, 348
Петровић Милета — 228, 252
Петровић Милка — 124
Петровић Михаило — 102
Петровић Момчило — 108
Петровић Милован — 421, 459, 467
Петровић Милош — 421, 467
Петровић Милутин — 210
Петровић М. Никола — 464
Петровић Живко — 142
Петровић Смиљка — 435
Петровић Павле — 39
Петровић Петар — 217, 400
Петровић Светислав — 405
Петровић Славко — 141
Петровић Светозар — 102
Петронијевић Војка — 124
Петронијевић Деса — 124
Петронијевић Добрила — 124
Петронијевић Лука — 124
Петронијевић Милан — 101, 107, 119, 158, 162, 163, 179, 222
Петронијевић Цана — 334
Петковић Видосава — 466,' 414, 463
Петковић Видосав — 435, 463, 466
Петковић Војин — 435, 463
Петковић Веселин — 422
Петковић Милета — 435
Петковић Милунка — 410, 411, 412, 413, 414, 463, 466, 468
Петковић Миломир — 411, 435, 438, 463
Петковић Милојка — 414, 466
Петковић Милутин — 416
Петковић — 417, 422
Петковић Радован — 435

Петковић Смиљна — 414, 438, 463, 466
Пећанац Коста — 69, 120, 128
Пешо — 260
Пиберник Албин — 127, 128
Пијаде Моша — 260
Пилчевић Божидар — 218
Пилчевић Ђорђе — 472
Питић — 283
Планојевић Милева Лула — 430
Попадић Драгушн Мунџија — 141
Поповић Вера — 166
Поповић Војо — 150
Поповић Војислав — 128
Поповић Јеврем Јешо — 32, 44, 50, 116
Поповић Јосип — 211
Поповић Коча — 23, 229, 237
Поповић Миладин — 128, 129, 141, 143
Поповић Милан — 298
Поповић Миливоје — 169
Гоповић Милован — 188, 316
Поповић Милорад — 159
Поповић Милош — 228
Поповић Радисав — 295, 304
Поповић Слободан Бакула — 164, 165, 176, 177
Поповић Света Милић — 415
Поповић Стеван — 438
Покрајац Милан — 260
Пљевљак Бајро — 316
Порубовић Јордан — 210
Прљевић Будимир — 210
Прокопијевић Јовиша — 402, 416, 434, 440, 463, 466,
Прокопијевић М.илун — 402, 416, 434
Прокопијевић Стојан — 203
Протић Томислав — 89
Пчелар Стзноје — 180

Р

Рада (Мала) — 257, 313, 314
Радаковић Јово — 429
Радановић Стана — 389
Радецки Владимир — 24
Радић — 422
Радић Владимир — 101, 158, 348, 362, 398, 464
Радица Јуре — 260, 315, 319
Радмиловић Селимир — 212
Радовановић Блажо — 400
Радовановић Будимир Буде — 123, 196, 200, 201
Радовановић Владимир Владе — 123, 196, 200, 228, 238, 244, 255, 265, 267, 268, 269, 271, 278, 279, 473
Радовановић Јован — 5, 9, 41, 89, 130, 158, 234, 235, 240, 265, 299
Радовановић Љубиша — 335, 336
Радовановић Миливоје — Миле Фарбин — 13, 15, 21, 24, 39, 42, 43, 44, 49, 51, 60, 86, 93, 95, 96, 97, 102, 106, 107, 110, 111, 113, 142, 154, 156, 164, 169, 170, 176, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 228, 253, 267, 283, 289, 292, 298, 305, 308, 309, 312, 336, 337, 348, 459
Радовановић Милан — 280, 304, 312
Радовановић Перо — 243
Радовановић Персида Перса — 30, 119, 164, 359, 366, 367
Радојевић Драгољуб — 385
Радовић Милош Кркоња — 141
Радовић Зарија — 211
Радојевић Драго — 244
Радојичић Петар — 222
Радоњић Душан Шнајцо — 252, 253
Радоњић Стеван — 211
Радојковић Младомир — 266
Ракић Милан — 313, 316, 318
Ракић Перо — 468
Ракић Саво — 389
Радосављевић Миле Абаз — 154
Радосављевић Миодраг Мујо — 228, 252
Радосављевић Радиша Шоша — 262
Радосављевић Радослав — 466
Рајичевић Раде — 435
Рајаковић Наста — 468
Рајовић Перса — 272, 288
Рајтер Јаша — 69, 70
Раковић Бранислава — Бранка Пумпарка — 217, 218

Ракковић Аленсандар Марко — 38, 120, 152, 279, 296
Ранковић Бранко Моца — 404
Рачић Драгослав — 149, 150, 428
Рашета Илија — 429
Радак И«о — 260
Ребић Михаило — 270
Рендулмић Доб. — 389
Рибар Иво — Лола — 118, 120, 128, 140, 142, 152, 171, 172
Рибникар Владимир — 69
Ристовић Вилиман — 207
Ристовић Гојко — 107
Ристовић Добривоје — 107, 464
Ристовић Милојко — 13, 25, 107
Ристовић Никола — 102
Ристовић Раденко — 102, 107, 464, 465
Ристовић Радисав — 57, 107
Ристовић Радован Ибро — 229
Ристовић Радојко — 86, 107
Ристовић Секула — 209
Росић Владан — 149
Росић Милијанко — 80, 81
Росић Иван — 210
Росић Милосав — 164
Росић Слободан — 164

С

Савић Алексија — 228, 292, 293
Савић Драгољуб — 212
Савић Драгомир — 34
Савић Костадин — 406
Савић Милош — 389, 391, 459, 460, 464
Савић Стеван — 362
Савић Душанка — 411
Савковић Милош — 410
Савичић — Маринковић Десимир Ера — 196, 298, 308, 313, 316
Сабовљевић Александар — 322
Сабовљев Зора — 322
Сарван (Јована) Здравко — 433
Сарван Миливоје — 214, 397, 464
Седлић Анка — 468
Секулић Слободан — 66, 110, 111, 112, 113, 114, 140
Светозар — 272
Симановић Радосав — 209, 210
Симеуновић Гвозден — 159, 464
Симић Андрија — 416
Симић Ацо — 413, 420, 464
Симић Боле — 286
Симић Добро — 51
Симић Јеврем — 212
Симић Милош — 286
Симић Раде — 212
Оимовић Алекса — 465
Симовић Душан — 17, 18, 19, 20
Симовић Љубинна — 415, 435, 438
Симовић Милован — 110, 410, 413, 414, 435, 458, 459, 464
Синђелић Ђорђе — 438
Синђелић Милијан — 203, 423, 457
Синђелић Миодраг — 66, 166, 398, 400, 494
Сингер Стево — 127
Сконовић Богдан — 459
Скоковић Милић — 151, 205, 206, 207, 208
Сконовић Ненад — 30, 205
Сконовић Предраг — 52, 205, 206, 207, 208
Скоковић Светомир — 205
Словић Милена — 209
Словић — 214
Смиљанић Андрија — 13, 186, 228, 285, 287, 291 306, 308, 313, 316, 318, 319, 324, 396
Смиљанић — 185
Смиљанић Божидар Божо — 196, 228, 302, 316
Смиљанић Владимир — 102
Смиљанић Грозда — 166
Смиљанић Десимир — 107, 228
Смиљанић Здравко — 102
Смиљанић Јела — 102, 182
Смиљанић Луна — 389
Смиљанић Манојле Цимер — 166, 190, 200, 228, 253, 258, 267, 269, 276, 283, 284, 285, 286, 288, 239, 294, 301, 348, 349, 464
Смиљанић Милан — 208
Смиљанић Миленија — 108
Смиљанић Милун — 70

Смиљанић Момчило — 140, 154
Смиљанић Страјин — 102
Смиљанић Слободан — 389
Сојић Милун — 102
Совровић Радомир Совро — 229, 272
Совровић Милан — 209, 472, 464
Совровић Ратомир Ратко — 209
Соломон Франц — 409
Софијанић Ратко — 190, 197, 198, 227, 229, 234, 240, 253, 255, 262,
Спасојевић Драгослав — 197, 404
Спасојевић Милена — 30, 129, 155, 164, 165, 166, 197, 198, 348
Срдановић М.илка — 164
Срдановић Панто Пане — 18, 30, 51, 63, 64, 66, 190, 226, 228, 233, 245, 253, 282, 348, 349
Сретеновић Драган — 463
Сретеновић Милета — 417
Станић Вићентије — 34, 57, 362
Станић Војко — 30, 102, 180, 188, 459, 464, 465
Станић Драгољуб — 358
Станић Душан — 51, 107, 179
Станић Носана — 164, 395, 464
Станић Лукијан Лука — 51, 64, 107, 145, 176, 214, 228, 235, 254, 255, 269, 272, 274, 275, 276, 280, 284, 287, 294, 384
Станић Љубица — 164
Станић Љубомир Љубо — 22, 23, 34, 102, 107, 110, 176, 179, 188, 217, 220, 222, 223, 224, 367, 379, 380
Станић Славко — 464
Сташ Мил&нко — 34, 142
Станић Ратоммр — 30, 33, 49, 50, 51, 52
Стаматовић Јован — 13, 15, 30, 33, 38, 40, 44, 48, 50, 51, 57, 60, 65, 106, 107, 119, 128, 142, 151, 245, 254, 267, 269, 280, 281, 283, 289, 303, 305, 317, 329, 348, 349, 415, 430, 457, 459, 460
Стаматовић Драгослав — 40, 107, 214
Стаматовић Драг-ина — 466
Стаматовић Добривоје — 454
Стаматовић Драгољуб — 467
Стаматовић Милојко — 40, 51, 107, 299, 228
Стаматовић Стојан —- 36, 94, 98, 143, 214, 398, 465, 466, 467
Станар Душан — 260, 274, 275, 276
Станојевић Александар Леко — 143
Станојевић Велимир — 143
Станојевић Милан — 142
Станојевић Миливоје — 86, 181, 203
Станојевић Момчило — 214
Станојевић Лазар — 466
Сташић Благоје — 319, 320, 336, 339, 346, 348
Старчевић Мирко — 298
Стевић М. Гвозден — 433
Стевовић Микица — 467
Стефановић Љубодраг — 400
Стевановић Милева Мила — 386, 395
Стефановић Милева — 158, 398
Стефановић — Јосовић Милена — 107, 161, 166, 220, 222, 355, 464
Стефановић Миленко — 218
Стефановић Раде — 306
Стефановић Ранко — 430
Стефановић Светислав Ћећа — 184, 189
Стефановић Стеван — 101, 107, 158, 164, 178
Стефановић Тода — 398
Стефановић Недељко Нећо — 228, 269, 270, 285, 294
Стамболић Вучић — 121
Стамболић Петар — 66, 153, 190
Стојановић — Илић Ђуро — 143
Стојановић Ммломир — 334
Стојановић Радомир — 143
Стојадиновић Младомир — 267
Стојић Драгојло — 191, 289, 320
Стојковић Стојанка — 257
Стојчић Милован — 466
Стојчић Момчило — 228, 295, 296
Стојиловић Загорка Зага — 266, 267
Страшни —- 180
Струњаш Јосиф — 298, 299
Субић Јелена — 167
Субић Првослав — 167
Судар Фрањо — 271

Т

Тамбурић Душанка — 467
Танасковић Танаско — 464
Танносић — 366
Тановић Милан — 143
Тановић Петко — 169, 228, 304, 308, 459
Тановић Славко — 143
Теофиловић Љуба — 466
Теофиловић Миленко — 214, 397, 464
Теофиловић Рада — 466
Теофиловић Радојица — 143
Теофиловић Драгослава — 466
Терзић Велимир — 21
Терзић Драгић — 22, 35, 107
Терзић Драгослав — 35, 51, 107
Терзић Милинно Микула — 23, 35, 35, 51, 63, 85, 107, 133, 145, 228, 306, 308, 323, 324, 327, 328, 396
Терзић Милован — 413, 435, 457, 463
Терзић Миодраг — 110
Терзић Момир — 141
Тешић Војо — 402
Тешић Лазар Лазо — 130, 196, 226, 228, 242, 263, 285, 304, 324, 331, 336, 340, 348
Тешовић Петар — 81
Тијанић Милашин — 205, 210, 211
Тица Милан — 335
Тимотијевић Милорад Штука — 13, 21, 93, 101, 107, 119, 158, 218, 220
Тимотијевић Момчило — 389
Тимотијевић Саво — 398
Тодоровић Милунка — 466
Тодоровић Радомир Бели — 228, 268, 269, 270, 280, 292, 294, 310, 313, 314, 317, 329, 348
Токовац Велимир — 177
Токовац Драгојла — 177
Томанић Кринка — 228, 270, 302, 333, 349
Томашевић — 311
Томић Божо — 257
Томић Гајо — 468
Томић Гојко — 260, 264, 269, 316
Томић Даринка — 404
Томић Здравко — 209, 210
Томић Илија — 260
Томић Лазо — 257, 260, 268
Томић Михаило — 114, 186, 212
Томић Никола — 51
Топаловић Душан — 51, 52
Топаловић Живко — 407
Тошић Аница — 211, 404
Тошић Драган — 166
Тошић Миленка — 211, 213, 404, 466, 467
Тошић Радоје — 246
Тошић Радојко — 73, 76, 187, 200, 213, 228, 235, 236, 241, 249, 254, 305, 307, 308, 332, 338, 404, 457
Тошић Славко — 213, 214
Тошовић Миленко — 143
Тошовић Светислав — 143
Траваревић Станиша — 398
Трајковић Драган — 467
Трифуновић Андрија — 111, 134, 164
Трифуновић А. Душан — 433
Трифуновић Милојко — 212
Трифуновић Слободан — 379
Трифуновић Средоје — 182
Тришовић Драгољуб — 435
Трнавац Радиша — 459
Трнавчевић Милош Мечек — 142
Турнер Харолд — 39

Ћ

Ћеранић Даница — 215
Ћеранић Перо — 119, 222
Ћеранић Стево — 391
Ћетковић Петар Перо — 222
Ћирјаковић Десимир — 170, 172
Ћирјановић Милојко — 31, 125, 126
Ћирјаковић Петар — 31, 62, 168, 178
Ћирјанић Боривоје — 208
Ћирјанић Васо — 102
Ћирјанић Жарко — 208
Ћирјанић Живко — 102
Ћирковић Десимир — 78
Ћосовић Божидар Јаворски — 84, 137, 169
Ћулибрн Стана — 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 267, 268, 272, 280, 282, 284, 286, 288, 292, 294

Ћусловић Јован — 335
Ћусловић Радивоје — 324, 325

У

Удовичић Момир — 433
Ујевић Мате — 227, 240
Умјеновић Мићо — 316
Унковић Чедо — 457
Урошевић Љубиша — 180, 190, 240, 246, 252
Урошевић Средоје — 199, 201, 229, 234, 236, 237, 245, 249, 250, 252, 253, 257, 263, 270, 280, 282, 290, 297, 302, 304, 305, 306, 309, 313, 315, 317, 318, 322, 323, 326, 327, 329, 331, 338, 341, 346

Ф

Фелкер — 89
Филиповић Миломир — 389
Филиповић Рађен — 172, 188, 212
Филиповић Стојко — 89, 164
Финци Мишо — 316
Фуџидзи Феодор — 146

Х

Хингхофер — 128
Хитлер Адолф — 9, 18, 19, 71
Хофман — 89
Химзо — 314

Ц

Цветић Радомир — 428
Цветић Бешка — 51, 68, 114, 118, 166
Цветић Боса — 51, 68
Цветић Милорад Миле — 51, 68, 190
Цветновић Драгиша — 10, 16, 17, 18
Цвијовић Арсеније Арсо — 158, 168, 460
Цвијовић Драга — 355
Цвијовић Зорка — 164, 166, 463, 464, 468
Цвијовић Милица — 355, 464
Цвијовић Милован — 463
Цвијовић Миодраг — 355
Цвркота Млађен — 387
Цекић Драгослав — 296, 289
Цицварић Милорад Мићо — 13, 14, 16, 40, 48, 155, 164, 168, 185, 397
Цицовић Радован — 416, 420
Цицовић Станислав — 416
Цинцар — Марковић Александар — 16
Црљеница Јово — 333, 340, 344
Цукавац — 22

Ч

Чантрић Богољуб — 215, 301, 302
Чанчаревић Теофило — 159
Чекеревац Обрен — 246
Черчил Винстон — 421
Чизмић Ацо — 296
Чолаковић Родољуб Роћко — 41, 65, 67
Чолић Милош — 98
Чоловић Владимир — 419
Чоловић Драгослав — 435
Чоловић Драгомир — 413, 414, 463
Чоловић Зоран — 419
Чоловић Ммленко — 435
Чоловић Миливоје — 413, 414, 417, 418, 435, 457, 463
Чоловић Милош — 411, 413, 414
Чоловић Ристиеоје — 435, 457
Чоловић Стеван Стево — 62, 66, 77, 85, 95, 121, 137, 139, 435
Чворовић Апександар — 164
Чворовић Драгиша — 164
Чвркић — 439
Чукић Богољуб — 194, 253, 267, 283, 289, 292
Чулић — Перовић Радмила Рада — 257, 260, 310, 313, 315, 323, 326

Џ

Џамбас Бранко — 218
Џелатовић Милош — 24
Џелебџић Душан — 66, 200, 228, 355
Џелебџић Душанка — 119, 161, 166, 268, 355
Џелебџић Милена — 467
Џелебџић Милун — 66
Џелебџић Слободан — 164
Џелебџић Стојан — 51, 57, 98
Џиновић Љубинко — 145, 146
Џиновић Милош — 102
Џиновић Остоја — 217, 434

Ш

Шабић Обренија — 322
Шабић Трајко — 379
Шегрт Владо — 237
Шендековић Светозар Свето — 78
Шипрага Перо — 257
Шипрага Славка — 260
Шкоро Гојко — 359, 369, 371, 372
Шкулетић — 166
Шкулетић Миломир — 178
Шкулетић Радован — 220
Шкундрић — 96
Шмакић Жарко — 35, 36
Шобер Миленко — 127
Шолаја Симела Симо — 250, 268
Шојић Адам — 164 , 386
Шојић — 186
Шојић Зорка — 466
Шормаз Божо — 331, 333
Шормаз Милош — 331, 333
Шаша Милан — 260
Шаша Младен — 260
Шаша Миле — 257, 259, 260
Шофранац Марно — 277
Шредер — 46
Штављанин Драгомирка — 389
Штокхаузен Алберт Ханс — 40, 45
Штренер — 279
Шубашић Иван — 421
Шубашић Лариса — 272
Шуљагић Саво — 369
Шуњеварић Драгомир — 18, 93

НАПОМЕНЕ АУТОРА

Објавио сам више књига и радова са тематиком из ослободилачког рата и револуције. У трагању за изворима, сваки од њих је, изискивао одређене напоре. Међутим, рад на припреми и обликовању ове монографије захтевао је изузетно велике напоре.

Историјски архиви и музеји располажу оскудним изворима везаним за Пожегу и догађаје у њој и њеном суседству. Познато је да су архиве из времена Ужичке републике пропале, а да је сачувано изузетно мало докумената. И за остале ратне године мало је изворне грађе сачувано, сем нешто окупаторске, квислиншке и четничке. Помањкање изворних докумената нисам у почетку реално проценио, али кад сам почео да обрађујем поједине периоде и догађаје, то је представљало озбиљне тешкоће. Зато сам био присиљен да се користим стенографским белешкама, сећањима, изјавама учесника и другим, тј. грађом која нема пуну научну вредност. Стенографске белешке нису ауторизоване, нити су подаци и оцене у њима међусобно упоређивани и верификовани. Отуда је могућно да неки подаци и оцене нису довољно поуздани.

Велики део записа, изјава и сећања учесника ослободилачког рата и револуције, чије је скупљање организовао Општински одбор Савеза бораца, писан је на знатној временсној дистанци — неки и после 30, па и 40 година. Разуме се године су учиниле своје — много је тога заборављено, а често, с толике временске дистанце, и друкчије виђено. Према томе, користећи се, у недостатку изворне грађе, записима и сећањима учесника у појединим догађајима, правио сам селекцију, проверавао, међусобно упоређивао, а много тога и одбацио, сам или уз сугестије и процене чланова Редакционог одбора и других сарадника.

Монографија садржи бројна имена бораца, одборника и других активиста везанмх за поједине догађаје. С обзиром на то да су спискови ратних јединица, чланова народноослободилачких одбора, партијских организација и други, реконструисани после много година, углавном по сећањима, могућне су и нетачности, мада је за проверавање имена ангажован велики број људи, првенствено бораца. Од писане грађе искористио сам, сем осталог, необјављени рукопис др Венцеслава Глишића „Пожега и околина у НОР и револуцији", који је раније, по уговору са Општинским одбором СУБНОР-а Пожега, извршио опсежна истраживања.

У току рада, имао сам пуну подршку и помоћ Редакционог одбора, посебно учесника НОР-а, Драгослава Митровића, Бранислава Јоксовића, Милијана Неоричића, Миливоја Радовановића и Јована Сгаматовића из Београда, чланова Општинског одбора Савеза бораца као и рецензената и стручних радника из историјских установа.

На реконструкцији састава ратних јединица, органа власти и др., поред чланова Редакционог одбора, ангажовали су се активисти Општиноког одбора Савеза бораца Пожеге Милојко Ристовић, Драгољуб Муњић, Недељко Нрстић, Драгиша Голубовић, Најдан Мићић, Илија Алексић и др., као и активисти меоних организација Савеза бораца. У расветљавању појединих догађаја из 1941, посебно оних из периода 1942—1944. — после повлачења партизанских јединица у Санџак, помогао ми је и Новак Живковић који је у то време био у илегалству на територији пожешког среза.

У прикупљању докумената и друге грађе, помоћ су ми пружили кустоси Музеја устанка у Титовом Ужицу: Јелена Ристановић и Десанка Весовић, затим Милун Раонић, архивист, Миодраг Глушчевић, професор из Историјског архива Титово Ужице, и Милован Драшкић, директор Историјског архива Београда.

Ј. Р.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

I. АРХИВСКА ГРАЂА

1. **Архив Војноисторијског института.**
2. **Архив Председништва ЦК СКЈ.**
3. **Архив Института за раднички покрет Ср§ије.**
4. **Истојријски архив Титовог Ужица.**
5. **Архив Музеја устанка Титово Ужице.**
6. **Историјски архив Чачка.**
7. **Историјски архив Београда.**
8. **Стенографске белешке — монографска грађа среза пожешког, од 15. 12. 1955. годмне (Миливоје Радовановић, Јован Стаматовмћ, Аџим Ивановић, Милојко Ристовић и Младенко Марковић).**
9. **Стенографске белешке: прилог проучавању историје НОБ-а у срезу пожешком, Историјски архив ЦК СК Србије, 13. 03. 1956. (Вељко Бркић, Младенко Марковић, Милијан Симовић, Милан Гледић).**

II. КЊИГЕ

Зборник докумената и података о НОР-у, **том I, књ. 1, 13, 14, 15, 20 и 21, том II, књ. 1, том IV, књ. 6, 12.**

Тито, Сабрана дјела, **књ. 6, 7, 8. и 11, Издавачки центар „Комунист", БИГЗ и „Напријед", Београд 1979.**

Бранко Петрановић, Револуција и контрареволуција у Југославији 1941—1945, **„Рад", Беопрад 1983.** г.

Нинола Љубичић, Ужички партизански одред, **ВИЗ, Београд 1979.**

С. Игњић, М. Ђоковић и В. Глишић, Раднички покрет ужичког краја, **„Рад", Беопрад 1965.**

Преглед историје СКЈ, **Институт за раднички покрет Србије, Београд 1963.**

Велимир Терзић, Југославија у априлском рату, **„Графички завод", Титоград 1963.**

Ужичка република **(записи и сећања), Музеј устанка Титово Ужице, 1981.**

Новак Живковић, Дрежничка градина, **Т. Ужице 1969.**

Новак Живковић, Горобиље, **СУБНОР Пожега — Ариље, 1971.**

М. Маримковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, Драгачево, **„Чачански глас", Чачак 1981.**

М. Пантелић, М. Маринковић и В. Никшић, Чачански НОПО, **„Чачански глас", Чачак 1980.**

Др Живота Марковић, КПЈ у ужичком онругу 1941, **Т. Ужице 1984.**

Владимир Дедијер, Дневник, **Београд 1951.**

Јулка Мештеровић: Лекарев дневнин **ВИЗ 1969. г.**

Љ. Ђу-рић, П. Вишњић, Ј. Бучевац и други, Златибор, **Т. Ужице 1981.**

Историјски архив ЦК КПЈ, **књ. 1, Београд 1949.**

Јован Марјановић, Дража Михаиловић између Британаца и Немаца, **„Глобус", „На-родна књига", „Просвета", 1979. г.**

Душан Бибер, Тито — Черчил, строго тајно; **Архив Југославије, „Глобус", 1981.**

Велимир Терзић, Слом Краљевине Југославије, **„Народна књига" — „Партизанока књига" — „Побједа", 1982.**

Јово Вукотић, Друга пролетерсна дивизија, **ВИЗ, Београд 1972.**

Сећања бораца 1941—1942, **књ. VII, ВИЗ „Војно дело", Београд 1971.**

Родољуб Чолаковић, Записи из ослободилачког рата, **књ. 1, Београд 1956.**
Средоје Урошевић, Друга пролетерска бригада, **„4. јул", Београд 1979.**
Друга пролетерска, **зборник сећања,** књ. **1, 2. и 3, ВИЗ, Београд 1964.**
Миодраг Миловановић Луне: Дневник, **„Вести", Т. Ужице 1979.**
Љубодраг Ђурић: Ратни дневник, **ВИЗ, Београд 1967.**
Милисав Лукић: Гребићи, **„4. јул", Београд 1974.**
С. Игњић, Ј. Радовановић, В. Луковић, М. Бујошевић и М. Марковић, Ивањица, **СУБНОР Србије, Београд 1972.**
Гојко Шкоро, Ужични округ у НОР–у, **„Вести", Т. Ужице 1981.**
Гојко Шкоро, Ужичани у концентрационом логору на Бањици, **Музејустанка Титово Ужице, 1983.**
Шеста пролетерска дивизија „Никола Тесла" **(зборник сећања), Загреб 1964.**
Ослободилачки рат народа Југославије, **II издање, ВИЗ 1958.**
Чедо Друловић, Четврта санџачка бригада, **ВИЗ, Београд 1973.**
Велика антифашистичка скупштина Србије, **„Проовета", Београд 1945.**
Јован Радовановић, 67 дана Ужичке републике, II **издање, НИУ „Народна армија", Београд 1972.**
Јован Радовановић, Рођендан на Дрини, **НИУ „Народна армија", Београд 1978.**
Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом, **Београд 1946.**
Миленко Н. Филиповић, Каленић, Засеље, Честобродица, **издање аутора.**
Душан Пленча, Међународни односи у току другог светског рата, **Институт друштвених наука, Београд 1962.**
Новак Живковић, Ужична република прославља октобарсну револуцију, **„Вести", Титово Ужице 1967.**
Митра Митровић, Ратно путовање, **Београд 1963.**
Војна енциклопедија, **књ. 6, ВИЗ Београд.**
Енциклопедија Југославије, **књ. 8, Лексикографоки завод, Загреб.**
Отворена срца, **Хроника људске солидарности, Марибор 1974.**
Др Владо Стругар, Рат и револуција народа Југославије, **ВИИ Београд 1962.**

III. НЕОБЈАВЉЕНИ ДНЕВНИЦИ И ДРУГИ РУКОПИСИ

1. **Др Венцеслав Глишић,** Пожега и околина у НОР–у.
2. **Др Живота Марковић,** Народна власт у ужичком округу **1941. године.**
3. **Бранислав ђране Јоксовић,** Ратни дневник.
4. Операцијски дневник 2. пролетерске бригаде.
5. **Стана Ћулибрк,** Дневник.
6. **Радојко Тошић,** Ратни дневник.

IV. ЛИСТОВИ

„Борба" 1941. године (Ужице), „Вести" 1941, 1944, 1945. године (Ужице), „Реч народа" 1941 (Горњи Милановац), „Новости" 1941 (Чачак), „Без предаха" (1942—1945), лист 2. пролетерске бригаде, „Политика", 1972 (Београд), Експрес политика, 1978 (Београд).

V. ЗАПИСИ САВРЕМЕНИКА

Јован Стаматовић, Драгослав Митровић, Драгослав Марковић, Љубомир Љубо Станић, Микула Терзић, Милорад Мићо Цицварић, Милијан Арсић, Момир Јањић, Томо Вуковић, Андрија Вуковић, Миломир Петковић, Младенко Млађо Марковић, Петар Миросављевић, Рашо Милутиновић, Сретен Жујовић, Радивоје Јовановић Брадоња, Стојан Стаматовић, Милош Савић, Предраг Скоковић, Владислав Василић, Миленко Љ. Кречковић, Драгољуб Муњић, Славко Тошић, Милена Стефановић (Јосовић), Радован Шкулетић, Радојка Василић (Дрчелић), Момчило Димитријевић, Илија Купрешанин, Милоје Милановић.

VI. ИЗЈАВЕ АУТОРУ

Јован Стаматовић, Миливоје Радовановић, Драгољуб Митровић, Миленко Микула Т&рзић, Боривоје Мићић, Видан Мићић, Најдан Мићић, Раде Мићић, Новак Живковић, Олга Живковић, Момчило Димитријевић, Лазар Тешић, Цана Димитријввић, Првослав Првко Новаковић, Миладин Анђелић, Рада Чулић — Перовић, Бошко Међедовић, Радомир Павловић, Милена Јосовић, Даница Ћеранић, Дуња Мићић, Рашо Милутиновић, Веселин Весо Јанковић, Миленко Љ. Нречковић, Љубинко Калушевић, Властимир Луковић, Митар Калкан, Милоје Милановић, Милева Топаловић (Ђурђић), Милијан Неоричић, Бранислав Бране Јоксовић, Борис Дугец, Вељко Бркић, Миша, Младенко Млађо Марковић, Миломир Миле Павловић, Милојко Ристовић, Драгиша Голубовић, Милован Босић, Урош Костић, Јовиша Прокопијевић, Милун Прокопијевић, Сретен Бјеличић, Михаило Стевовић, Гојко Шкоро, Живота Марковић, Андрија Видић, Миодраг Марковић, Илија Алексић, Миленка Кораћ (Тошић) Миладин Кораћ, Миодраг Богићевић Михаило Перић, Стана Радаковић, Стево Буљ, Радослав Ристовић, Владислав Василић, Недељко Крстић, Љубинко Пантелић, Младен Гојгић...

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

ЈОВАН Р. РАДОВАНОВИЋ, пуковник у пензији, новинар и публицист и друштвено-политични радник у Новом Београду, рођен 1922. у Трешњевици, Ариље. Завршио је Учитељсну школу у Ужицу и Војнополитичку школу ЈНА. Студирао је на Новинарсној и дипломатсној висоној школи. Био је борац Драгачевског батаљона Чачансиог НОП одреда и 2. пролетерске бригаде.

Радио је нао новинар у војним листовима: „Народна армија", „Фронт", „Гардист" и „Граничар" и био дописник „Народне армије" и „Фронта" из Одреда ЈНА у саставу снага ОУН у Египту. Сарађивао је у војним часописима: „Информатор", „Војно дело" и „Војни гласник".

Објавио је нњиге: 67 дана Ужичке републике (три издања), Курири НОР-а, Партизанска лукавства, Рођендан на Дрини (хроника о 3. санџачкој бригади); монографије: Бошко Буха (два издања), Бомбаш Сирогојно, Нада Матић, Милинко Кушић и Богдан Капелан. Коаутор је монографија: Ивањица и Драгачево; публикација: Одред мира, Приче са границе и Војници револуције.

У дневним и недељним листовима објавио је више написа и фељтона из НОР-а и других области.

САДРЖАЈ

Предговор 5

ГЛАВА I
ПОЛИТИЧКО СТАЊЕ У ПОЖЕШКОМ КРАЈУ ПОЧЕТКОМ 1941. И ПРИПРЕМЕ УСТАНКА..... 9
27. март — отпор народа фашизму..... 16
Априлски рат..... 18
Припреме за оружани устанак..... 26
Делатност Комунистичке партије и Савеза комунистичке омладине..... 28
Скупљање оружја..... 32
Партија позива народ у бој за слободу..... 37
Комунисти предводе борце за слободу..... 41
Окупатор и издајници..... 45
Формирање Пожешке партизанске чете 48

ГЛАВА II
ПОЧЕТАК И РАЗВОЈ УСТАНКА..... 54
Прве акције..... 55
Појава четника..... 61
Заседа на Вироштаку..... 63
Саветовање Штаба Ужичког НОП одреда у Горобиљу . 65
Тито путује на ослобођену територију..... 69
За једног убијеног немачког војника — 100 Срба . . 71
Пораз Немаца у Горобиљу..... 73
Немци се повлаче из Ужица и Пожеге..... 83
Борба код Кратовске Стене..... 85

ГЛАВА III
СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА ОД 22. СЕПТЕМБРА ДО 29. НОВЕМБРА..... 92
Ослобођење Пожеге 92
Народноослободилачки одбори — органи народне власти..... 101
Напад четника на Косјерић и Пожегу..... 105
Споразум са четницима у Пожеги..... 116
Замало Пожега да се по злу памти..... 122
Четничке саботаже и крађе транспорта..... 124
Пожешке чете на положајима..... 126
Напад четника на Ужице и борба на Трешњици . 129
Друго ослобођење Пожеге..... 137
Напад на четнике у Ражани..... 143
Дражa тражи помоћ од Немаца и поново напада Ужице 147
Разбијање четника код Прањана..... 151
У поново слободној Пожеги..... 155
Тито међу борцима у пожешкој касарни 169

ГЛАВА IV
НЕМАЧКА ОФАНЗИВА И ЗЛОСТАВЉАЊЕ НАРОДА . 173
Повлачење партизана и поновни улазак Немаца у Пожегу ... 175
Тешки дани ... 183
Борбе пожешких чета до Камене Горе ... 188
Децембарска хроника смрти у пожешким селима . 202
Стрељање заробљених партизана и родољуба у Пожеги 215

ГЛАВА V
ПОЖЕШКА ЧЕТА У 2. ПРОЛЕТЕРСКОЈ БРИГАДИ ... 226
Строј у Чајничу ... 227
Први бомбаши и први херој ... 251
На Живњу и у Врбници ... 235
Марш бригаде у Босаноку крајину ... 241
Тешки дани око Купреса ... 248
Млади Крајине, Баније, Кордуна, Лике и Далмације у бригади ... 256
Црвене заставе у Дрвару ... 258
Јунаци из Јасењана и са Црног врха ... 271
У паклу Сутјеске, на Кошуру и Малој кошути . . 282
Кладањ, Озрен и долина Криваје ... 294
Три месеца у Санџаку ... 303
Трагедија у Пријепољу ... 311
Маршманевар кроз Западну Србију ... 318
На слободној територији у Црној Гори 327
Продор јаких снага НОВЈ у Србију ... 330
Преко Ибра и Мораве — у Београд ... 334
Тито врши Смотру на Бањици ... 338
На Сремском фронту ... 339
На јужном крилу Сремеког фронта ... 344
У првом првомајоком дефилеу у Београду 346
На крају ратног пута ... 347

ГЛАВА VI
ГОДИНЕ ТЕРОРА И ОТПОРА ... 351
Пожежани у логору на Бањици ... 358
У фашистичким логорима Немачке, Аустрије, Норвешке ... 371
Живот под окупацијом ... 381
На присилном раду у Борском и другим рудницима . 390
Отпор народа окупаторима и издајницима 393
Формирање Ореског повереништва (комитета) КПЈ за срез пожешки ... 408
ГЛАВА VII
ОСЛОБОЂЕЊЕ ... 425
Разбијање четника око Пожеге и Ужица 425
Пожешка партизанска чета Чачанског одреда и Пожешки батаљон Ужичког партизанског одреда . . 434

Борбе за коначно ослобођење..... 441
Стварање и рад органа власти и друштвено-политичких организација..... 456

СПИСАК ПАЛИХ БОРАЦА НОР-а, ЖРТАВА ФАШИСТИЧКОГ ТЕРОРА И ЦИВИЛНИХ ЖРТАВА РАТА 1941—1945. ГОДИНЕ У СРЕЗУ ПОЖЕШКОМ (Драгољуб Муњић)..... 477
Бакионица..... 481
Богданица..... 484
Велика Јежевица..... 485
Висибаба..... 486
Врањани..... 488
Глумач..... 489
Годовик 494
Гојна Гора..... 504
Горња Добриња..... 507
Горобиље..... 508
Гугаљ..... 515
Доња Добриња..... 516
Дражиновићи..... 517
Дружетићи..... 518
Душковци..... 523
Засеље..... 524
Здравчићи..... 527
Јелен-До..... 529
Каленићи..... 530
Каменица..... 532
Лопаш..... 532
Лорет..... 534
Љутице..... 538
Мађер..... 539
Мала Јежевица..... 539
Милићево Село 540
Мршељ..... 541
Отањ..... 543
Папратиште..... 545
Пилатовићи..... 54/
Пожега..... 555
Пријановићи..... 576
Прилипац..... 578
Радовци..... 579
Расна..... 580
Речице..... 583
Роге..... 587
Рупељево..... 590
Сврачково..... 593

Средња Добриња..... 595
Табановићи.....598
Тврдићи.....598
Тометино Поље..... 599
Тучково.....599
Узићи..... 600
Честобродица.....603
Табеларни прегледи.....605

П Р И Ј1 О З И..... 609
1. Списак бораца 1. пожешке чете од 28. јула 1941. до 1. марта 1942. године.....611
2. Списак бораца 2. пожешке чете од 22. септембра 1941. до 1. марта 1942. године.....615
3. Пилатовачка чета 1941. на дан формирања 619
4. Списак бораца на обезбеђивању објеката у Пожеги и Јеминској Стени од 22. септембра до 29. новембра 1941. године.....620
5. Списак учесника НОР-а у јединицама изван пожешких чета 1941..... 622
6. Радници партизанских радионица у ослобођеној Пожеги 1941. године..... 625
7. Списак лица у Пожеги Ужичкој и њихових породица који су учествовали у партизанским одредима или били присталице или симпатизери њихови . 626
8. Списак избеглица Словенаца из Пожеге Ужичке који се сматрају као присталице комунизма . . . 631
9. Битка код Пожеге (песма)..... 633
10. Списак бораца 1. чете 5. батаљона Ужичког НОП одреда 1944. године 634
11. Списак погинулих и умрлих бораца Пожешке чете 2. пролетерске бригаде..... 635
12. Народноослободилачки одбори у пожешком срезу бирани крајем 1944. и почетком 1945. године 638
13. Носиоци „Партизанске споменице 1941" . . . 640
14. Сресни одбор ЈНОФ-а Пожега, марта 1945. . . 641
15. Сресни одбор АФЖ Пожега, марта 1945. . 642

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА..... 643
Напомене аутора.....664
Извори и литература.....665
Белешка о аутору.....668

Решење корица
РАДОМИР ВЕРГОВИЋ, академски сликар

Регистар личних имена
ЈЕЛЕНА РИСТАНОВИЋ, кустос Музеја устанка 1941.

И С П Р А В Н Е

Страна	ред	стоји	треба
43.	6. одоздо	сва тројица	сва четворица
92.	5. одоздо	комесар 1. чете	заменик комесара 1. чете
107.	15. одозго	тројица	петорица
107.	16. одозго	додати из Милан	Будиша и ,Радован
145.	10. одозго	Кладарову	Кладорубу
212.	12. одозго	месног	општинског
267.	15. одоздо	Сто ј адиновић	Радојевић
267.	15. одоздо	Драгољуб	Драгутин
276.	у легенди	Матић	Мићић
277.	11. одозго	Бурић	Дејовић
285.	3. одозго	3. батаљона	4. батаљона
305.	10. одоздо	Ариљске	Моравичке
316.	у легенди	Драгослав Марковић	Тодор Глишић
330.	9. одоздо	потпуковник	пуковник
349.	2. одозго	(додати)	Богомир Караклајић
362.	11. одоздо	Вучка	Велимира
362.	11. одоздо	Вучка	Вучко
362.	6. одоздо	Вучко	Велимир
363.	8. одозго	Светозара	Бошка
371.	18. одоздо	Батковић	Бактовић
386.	23. одозго	16. фебруар	6. фебруара
386.	25. одозго	15. марта	6. фебруара
434.	7. одозго	Милан	Милијан
434.	7. одозго	Радојица	Милан
456.	18. одозго	Борђе	Радоје
457.	8. одозго	радничког	рудничког
462.	16. одоздо	делегатом	комесаром Милорадом — Радом Јешићем
462.	17. одоздо	(иза речи командиром — додати)	Миломиром Маслаћем и комесаром
466.	13. одоздо	додати	Милорад Маркићевић
498.	6. одозго	ученик гимназије	земљорадник
591.	11. одоздо	земљорадник	ученик
611.	13. одоздо	Радоје	Раденко — Раде
611.	6. одоздо	(додати)	Милован Јешић
613.	8. одозго	(додати)	Милорад Никитовић
622.	9. одоздо	(додати)	и Мићедовић Јанко
634.	5. одоздо	Леко	Драган
634.	8. одоздо	(додати)	Трифуновић Борђе и Мићовић Владисав
638.	16. одоздо	председник	секретар
638.	16. одоздо	(додати)	Ратко Антонијевић (председник)
638.	20. одоздо	(додати)	секретар Љубомир Ковачевић
640.	10. одоздо	(додати)	Радовановић (Остојић) ПЕРСИДА, Пожега
667.	1. одозго	Драгољуб	Драгослав
667.	1. одозго	Миленко	Милинко